

“विविध ग्रंथभाषा” वर्ष ३० मुं, संवत् १९६७, अंक ३३७ थी ३४०

श्री मनु स्मृति

गुजराती सरलार्थ अक्षि

भाषांतरकर्ता : शास्त्री शंकरदत्त पायतीशंकर
डॉ. जेलिसध्रीण-अमदावाद

सस्तु साहित्य वर्धक कार्यालय तरफथी
संपादक ने प्रकाशक-भिष्णु अखंडानंद
अमदावाद अने मु'अर्ध-२

आवृत्ति पहिली, ५४ ६४०, अत ५५००, संवत् १९६७
मूल्य इपिया सवाणे

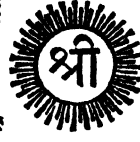
गुजरात विद्यापीठ ग्रंथालय
[गुजराती कापीराज्य विभाग]

अनुक्रमांक २३०१५ किंमत २.००

ग्रंथनाम मणुस्मृति

वर्गिक पर: ४२।३: ९

“विविध ग्रंथभाषा” वर्ष ३०भुं, संवत् १९६७, अंक ३३७ थी ३४०

श्री मनु स्मृति

गुजराती सरदार्य सङ्कित

भाषांतरकर्ता: शास्त्री शंकरदत्त पार्वतीशंकर
डॉ. अलिसध्रीज-अमदावाद

सस्तु साहित्य वर्धक कार्यालय तरफथी
संपादक ने प्रकाशक-भिष्णु अखंडानंद
अमदावाद अते भुंणध-२

आवृत्ति पहेली, ५४ ६४०, प्रत ५५००, संवत् १९६७
भूदय इपिया सवाये

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અ. ...
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૩ ૦૧૫

પર : દલ ૧ : ૬

અમદાવાદ-સરતુ સાહિત્ય મુદ્રણાલયમાં
-લિલ્લુ અખંડાનંદના પ્રબંધથી મુદ્રિત

પ્રકાશકનું નિવેદન

આ 'મનુસ્મૃતિ' વિવિધ ગ્રંથમાળાના ચાલુ ત્રીસમા વર્ષનું પ્રથમ પુસ્તક છે; અને સળંગ અંક ૩૩૭ થી ૩૪૦ રૂપે પ્રસિદ્ધ થાય છે.

'મનુસ્મૃતિ' આર્યજીવનનો એક અત્યંત પ્રાણુવાન ગ્રંથ છે; એના સર્વ વિભાગોમાં આર્યસંસ્કૃતિનો મંગલ પ્રકાશ છે. એ માત્ર કાયદા કે શુષ્ક વિદ્વતાનું પ્રદર્શન કરનારો ગ્રંથ પણ નથી. એ મનુષ્યજીવન જીએ છે, આ વિશ્વની અનેક લીલાઓ તપાસે છે અને વિધિવિધિ દિશાઓમાં વહેતાં વહેણો ખોળે છે. એ પાતાળગંગાની ખોળ કરે છે, અને એ સૌમાંથી મંગલ મધુર અમૃતદર્શન પામી, કૈલાસ શિખર ઉપર દષ્ટિ સ્થિર કરાવે છે. આમ તે જીવનને કહ્યાણુના પંથે ચઢાવીને સમાજની સહસ્ર નાડીઓમાં પ્રાણુ ધમકાવે છે, વિવિધતામાં એકતા લાવે છે અને એ એકતાનો સાક્ષાત્કાર પામવા હાકલ આપે છે.

ધર્મ માત્ર કર્મકાંડોમાં નથી, પણ જીવનના શ્રદ્ધાયુક્ત સદાચાર-માં છે. તેથીજ વેદમાં ખતાવેલા આચારવિચાર, સ્મૃતિઓમાં ઘડેલા નિયમાદિઓ, સત્પુરુષોએ કર્તવ્યમાં ઉતારેલા વ્યવહારો અને અંતરાત્માને પ્રસન્નતા આપનારાં શુદ્ધ આચરણો, એ સર્વને મનુદેવે ધર્મની વિશાળ વ્યાખ્યામાં સમાવ્યાં છે.

આથી શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે, ભગવાન મનુએ જે કાંઈ કહ્યું છે તે ઔષધરૂપ છે, ભગવાન મનુ કહે છે કે, રાગ અને દ્વેષથી નિત્ય-યુક્ત રહેલા સંતજનોએ જેનો દૃઢ્યમાં સાક્ષાત્કાર કર્યો છે

તે સાથે ધર્મ છે. માણસે કેવળ શાસ્ત્રને વળગી ન રહેતાં, સંતોના અનુભવ ઉપરથી પણ પોતાના હૃદયમાં ભાવનાની ભરતી ભરવી જોઈએ. જ્યારે એવી ભરતી આવે છે અને મનુષ્ય ભગવાનની આગળ સાચા હૃદયથી ધોકાર કરે છે, ત્યારે ભગવાન તેની બાંધ પકડે છે; અને ત્યારેજ તે ભક્તને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની બંસીના અમૃતનાદનું અને શિવજીના ક્ષણેક્ષણે ચાલતા તાંડવનું રહસ્ય સમજાય છે. આથી કક્રોચ નહિ ભણેલો, નીચ વર્ણમાં જન્મ પામેલો અને સંસારીઓથી તરછોડાયેલો છતાં ભક્ત જાંચે ચડે છે—ભગવાનને સર્વભાવે ભજીને તરી જાય છે.

મનુષ્યોના પરંપરાગત સ્વભાવને ધ્યાનમાં લઈને મનુદેવે ચાર વર્ણો કલા છે; અને તેમનાં જીદાં જીદાં કર્તવ્યો બતાવ્યાં છે. બ્રાહ્મણોને મનુદેવે અપરિગ્રહી, વિદ્યાસંપન્ન, તપોનિષ્ઠ, સર્વાયાગી અને સર્વભિન્ન રહેવાની આજ્ઞા આપી છે. તેમણે એવું જીવન જીવવું જોઈએ કે, જેથી અન્ય વર્ણોને સદાચારની પ્રેરણા સદા મળ્યા કરે. તેમણે આમ સંસ્કૃતિરક્ષક રહેવાનું છે, એટલે મનુદેવે એની આજીવિકાનો ભાર સમાજ ઉપર રાખ્યો છે. પણ સાથે સાથે પેટને ખાતર સંસ્કાર નહિ વેચવાની તેમને ચેતવણી પણ આપી છે.

એ પછી ક્ષત્રિયોને ભગવાન મનુદેવે સમાજની રક્ષાનું કામ સોંપ્યું છે. વીરતા, ઉદારતા, ધર્મપરાયણતા અને લોકરક્ષા આદિ તેમની સંપત્તિ છે. ક્ષત્રિયનાં શૌર્ય, પરાક્રમ અને તેજ સમાજને કલ્યાણકારી અને ઉપયોગી થવાને બદલે લોકભક્ષક થાય નહિ, તે સારુ તેમણે કડક નિયમો આપ્યા છે; વળી તેમણે વૈશ્યોને માટે પણ ધંધાઓમાં અમુક વિધિ-નિષેધો કર્યાં છે. વૈશ્યોએ માત્ર પાંચ-પૈસા માટે જીવ ધસી નાખવાનો નથી. તેમણે ધર્મપૂર્વક પશુપાલન, ખેતી, વ્યાપાર, આદિથી સંપત્તિ મેળવીને સમાજને સમૃદ્ધ રાખવાનો છે અને ધર્મરક્ષા માટે છૂટે હાથે દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવાનો છે, એમ ભગવાન મનુએ જણાવ્યું છે. શૂદ્રને તેમણે સેવા ધર્મ બતાવ્યો છે, પણ એને માટે જાંચ જીવનના અવકાશો રાખ્યા છે. શુદ્ધ સેવાભક્તિથી તે ઉત્તમ જીવન સિદ્ધ કરે, એવો તેમનો આદેશ છે. માટે નેત્રુ વરસની ઉંમરે પહોંચેલા શૂદ્રને તે

બ્રાહ્મણના જેવો વંદનાનો અધિકારી ગણે છે. આ રીતે ચારે વર્ણ પોતપોતાના સ્વભાવે કરીને મળેલા સ્વધર્મમાં રહીને પોતાની આજીવિકાનો પ્રયત્ન કરે અને જીવનની સાર્થકતા અનુભવવાની તેઓ વધુ ને વધુ તકો મેળવે, એ ભગવાન મનુની યોજનાનું રહસ્ય છે.

વર્ણની જેમ આશ્રમોની પુરાણી વ્યવસ્થા પણ એવાંજ કલ્યાણકારક તત્ત્વોથી ગૂંથાયેલી છે. બ્રહ્મચર્ય, ગૌર્હસ્થ્ય, વાનપ્રસ્થ, અને સંન્યાસ એમાંના જે પણ આશ્રમમાં મનુષ્ય હોય, તે તે આશ્રમના ધર્મનું શ્રદ્ધાપૂર્વક અનુદાન કરવાથી તે પ્રભુપદની નજીક ને નજીક પહોંચતો જાય છે, એ નિઃસંશય વાત છે. જીવનનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ કરી, માનવી ભગવાનના સર્વવ્યાપી ચરણને પામી સદાને માટે પરમ શાંતિ પ્રાપ્ત કરે, એ ધ્યેયને લક્ષમાં રાખીને વર્ણાશ્રમની વ્યવસ્થા યોગ્યલી છે.

વર્ણ અને આશ્રમોના શાસ્ત્રીય બંધારણમાં સમગ્ર હિંદુસમાજ એક પરિવારવિશેષ તરીકે રહે એવી ગોઠવણ રહી છે. એ પરિવારમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચારે વર્ણ એકબીજાના સહાયક યર્ધને રહેતા હતા અને પોતાના સ્વાભાવિક ગુણો પ્રમાણે કર્મોના વિભાગ કરીને ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરવા આનંદપૂર્વક પ્રયત્ન કરતા. ચારે વર્ણમાં અરસપરસ પ્રેમ હોવાથી શાંતિ અને આનંદ રહ્યા કરતો હતો. આજે તો પ્રેમની જગ્યાએ દ્વેષ અને કર્તવ્યને સ્થાને અધિકાર ચડી બેઠાં છે. એવી વિપરીત એટાથી સમાજ ક્રમશઃ દુર્ગંજ થતો ચાલી નાશને પંથે ચાલી રહ્યો છે. એટલે બ્રાતૃપ્રેમ અને સ્વાર્થત્યાગની ભાવના જેટલી વહેલી જગત્ત થાય તેટલી વધુ લાભદાયી નીવડશે.

ભગવાન મનુદેવે વર્ણોમાં, આશ્રમોમાં, લમ્બોમાં, આચારોમાં, યુદ્ધોમાં, વેપાર-વણજમાં તથા સેવા-ચાકરીમાં નિષેધો અને આદેશો આપ્યા છે; તેમાં ઊંડે જોનારને આજે પણ શિક્ષણના ઉત્તમોત્તમ આદર્શો મળશે, સમાજની અર્થવ્યવસ્થાનાં સુંદર સૂત્રો સાંપડશે, સંસારના અતિ જટિલ પ્રશ્નોની ગૂંચ ઊકલશે અને નવાં રહસ્યો પ્રાપ્ત થશે. જે સંસ્કૃતિએ હજારો વર્ષથી પોતાનો પ્રાણ ટકાવી રાખ્યો છે અને પરધર્મીઓના

અનેક હુમલાઓ થવા છતાં જેણે પોતાનું ગૌરવ હીલું પડવા દીધું નથી, તે આર્યસંસ્કૃતિ ભગવાન મનુ આમાં આપણને બતાવે છે. આજના સમયમાં તેમાં કંઈક ગાળવું પડે, કંઈક નવું કરવું પડે, કંઈક હેરફેર કરવું પડે, છતાં પ્રાણુ તો મનુદેવે પ્રકટાવ્યો છે તેજ રહેશે.

ભગવાન મનુએ સ્ત્રીઓ સંબંધમાં જે વ્યવસ્થા આપી છે, તે સામે ઘણી વાર વટોળ ચડાવવામાં આવે છે. મનુસ્મૃતિમાંના ગમે ત્યાંથી મ્યોક્રા ઉપાડી લઈ, તેના મનને ફાવે તેવા સંબંધો બેડી એ વટોળનું સમર્થન કરવામાં આવે છે. પણ એ સર્વથા ભૂલભર્યું છે. કારણ કે હિંદુશાસ્ત્રોમાં સ્ત્રીજાતિના સંબંધમાં જે આદર-ભાવ છે, તે ખીજે કયાંય મળવો દુર્લભ છે. ભગવાન મનુ કહે છે કે,

उपाध्यायान्दशाचार्य आचार्याणां शतं पिता ।

सहस्रं तु पितृन्माता गौरवेणातिरिच्यते ॥

અર્થાત્ ઉપાધ્યાયથી આચાર્ય દશગણ્યા, આચાર્યથી પિતા સોગણ્યા અને માતા પિતાથી હજારગણ્યા પૂજવાયોગ્ય છે. બહા, સ્ત્રીજાતિનો આથી વિશેષ કયો આદર હોઈ શકે ?

આથી પણ આગળ વધીને તેઓ કહે છે કે, માત્ર વિવાહપ્રસંગેજ નહિ પણ હરહંમેશ કલ્યાણુ ઇચ્છતા પિતાએ, ભાઈએ, પતિએ અને દિયરે પોતાનાં સ્ત્રીજનને સત્કાર આપવો જોઈએ અને તેમને વિભૂષિત કરવાં જોઈએ. જ્યાં સ્ત્રીઓનો સત્કાર થાય છે, ત્યાં દેવતાઓ આનંદ કરે છે; જ્યાં સ્ત્રીઓનો સત્કાર થતો નથી, ત્યાં સઘળી ક્રિયાઓ અફળ જાય છે. જે કુળમાં કુલીન સ્ત્રીઓ શોકમાં રહે છે, તે કુળ તત્કાલ વિનાશ પામે છે. જેમાં એ સ્ત્રીઓ શોક કરતી નથી, તે કુલ વૃદ્ધિ પામે છે. સત્કાર ન પામેલી સ્ત્રીઓ જે ધરો ઉપર શાપ વરસાવે છે, તે ધરો કૃત્યાએઃ ભરખેલાં ધરોની જેમ બધી રીતે ભાંગીને જૂકા થાય છે. માટે અધિક ઐશ્વર્યની કામના કરનારા પુરુષોએ ઉત્સવો અને તહે-

* તંત્રાનુસાર કોઈ શત્રુનો નાશ કરવા માટે મંત્રદ્વારા ઉત્પન્ન કરેલી અભિચારિણી સ્ત્રી.

વારોના પ્રસંગોમાં સ્ત્રીઓને આબૂપણો, વસ્ત્રો અને ખાનપાનોથી સતોષ આપવો જોઈએ. જે કુળમાં પતિ પત્નીથી સંતુષ્ટ છે અને પત્ની પતિથી સંતુષ્ટ છે, તે કુળમાં ચોક્કસ કલ્યાણજ છે.

સર્વ અવસ્થામાં સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવાની ભગવાન મનુદેવની આજ્ઞા છે. આમ છતાં આગળ જતાં તેઓ એક મહત્ત્વની વાચ્યત કહે છે કે, “ આ સ્ત્રીરક્ષણની વાત કરું છું, છતાં ખરું રક્ષણ તો સ્ત્રી પોતાજ કરશે. ” તેને લાકડીએ મારો કે ખારણે તાળાં લગાવી ગોંધો, તો પણ તમે સાચવી શકશો નહિ. એ તો સ્ત્રીજ પોતાનું સ્ત્રીત્વ સંભાળશે; અને એમાં તો સ્વયંરંકુરણનો આનંદ હશે; બહારથી લાદેલો જીલમ નહિ હોય. આથીજ અશોકવાદિકામાં એક અનાથ જેવાં પડેલાં સીતાજી દશમુખ રાવણને કંપાવી શકે છે અને કુરુસભામાં અપમાનવશ થયેલાં દ્રૌપદી મહાભારત મંડાવી શકે છે. આતો હજારો વર્ષ પહેલાંની વાત થઈ; પરંતુ આજ પણ પોતાના સ્ત્રીત્વના રક્ષણ માટે આત્મબલિદાન દેનાર સ્ત્રીશક્તિનો પરિચય આપણને ઠાંધ ઠાંધ વાર જાણવા મળ્યા કરે છે. સ્ત્રી એ તો સચરાચર સૃષ્ટિના પાયામાં પડેલી શક્તિનું પંચભૂતાત્મક સ્વરૂપ છે.

એ મહાપદેથી સ્ત્રી ગયડી પડે નહિ એટલા માટે લગ્નાદિ સંખંધોમાં ભગવાન મનુએ મર્યાદાઓ બાંધી છે; પરંતુ ત્યાં ‘ સ્વતંત્રતા’નો ખોટો વાદ લાવવાની જરૂર નથી. સ્વેચ્છાચારને સ્વચ્છંદતાનું નામ શોભતું નથી. સ્ત્રી તથા પુરુષે પોતપોતાનાં સ્વાભાવિક કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત રહી જીવનની સાધના કરવાની છે. આથી ભગવાન મનુના આદેશોમાં કોઈ સ્થળે કડકાઈ અને વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય ઉપર દાબ જેવું જણાય છે; પણ સમાજનું પ્રત્યેક અંગ એકબીજાને ટેકા આપી શકે અને પોતપોતાનાં સ્વાભાવિક કર્મો કુશળતાપૂર્વક કરીને દરેક વ્યક્તિપ્રગતિ કરી શકે, એટલા માટે તેની આવશ્યકતા તેમણે સ્વીકારી છે. વળી સંસારમાં ક્યાંયે નિરપેક્ષ સ્વતંત્રતા નથી; બધું અન્યોન્ય સહકારથી અને પરસ્પર અનુકૂળતાથી ચાલે છે. કોઈ પણ સમાજ હરેક વ્યક્તિને દરેક પ્રકારે રાજી રાખી શકે છે, એવું કદી જોવામાં આવ્યું નથી. મનને ક્યાંયે તેમ વર્તવા દેવું અને પછી તે તે વર્તનનો બચાવ કરવા માટે

માનસરાસ્ત્રનો આધાર શોધવા જવું; તથા એમ પતને થવા દેને સમાજના સ્વાસ્થ્યને જોખમમાં મૂકવું, એ ભગવાન મનુને માન્ય નથી.

“xઆજકાલ સ્ત્રીજાતિના અધિકારો સંબંધમાં બે પ્રકારના મુખ્ય વિચારો પ્રવર્તી રહ્યા છે. પાશ્ચાત્ય શિક્ષણ પામેલાં સ્ત્રીપુરુષો માને છે કે, સ્ત્રી અને પુરુષમાં કોઈ ભેદ નથી; એટલે બંનેને સમાન અધિકાર હોવા જોઈએ. હવે અંગ્રેજી ભણેલી સ્ત્રીઓ તો એક ડગલું આગળ જાય છે; અને કહે છે કે, સ્ત્રીઓને પુરુષો કરતાં વિશેષ અધિકાર મળવા જોઈએ. આથી તેઓ નોકરીઓના દરેક વિભાગમાં, દરેક કામધંધામાં, મ્યુનિસિપાલિટીઓમાં, જિલ્લા ખોડોમાં, ધારાસભાઓમાં તેમજ વડી ધારાસભાઓમાં પુરુષોની બરાબર અધિકાર માગી રહી છે. તેઓ માને છે કે, ધારાસભાઓમાં માત્ર પુરુષો જ જાય છે, એટલે સ્ત્રીજાતિના અધિકારોનું બરાબર સંરક્ષણ થતું નથી. એ સ્ત્રીઓને પોતાના પતિ, પિતા અને ભાઈઓ ઉપર પણ વિશ્વાસ રહેનો નથી, કે તેઓ ધારાસભાઓમાં જઈને સ્ત્રીઓના અધિકારની રક્ષા કરી શકે છે. આ કંઈ ઝોઝા દુઃખની વાત છે?”

“કેટલાક લોકો એવું માને છે કે, સ્ત્રીજાતિએ પુરુષને અધીન રહેવું, ધરકામ કરવું અને એમ પોતાનું આખું જીવન કાઢવું—એને ઉપદેશ આપવાની કે વિદ્યા ભણાવવાની કશી જ જરૂર નથી!”

“એ વિષય ઉપર ધાર્મિક તેમજ વ્યાવહારિક દષ્ટિએ વિચાર કરવાની આવશ્યકતા છે. પ્રથમ તો, સ્ત્રી અને પુરુષ એ બેમાં પ્રકૃતિએ કરીને ભેદ હોવાનું મળ્યા આવે છે. એ બેના શારીરિક અવયવોમાં તો ભેદ છેજ. પણ એથી વિશેષ સ્ત્રીઓનાં શરીર સાધારણ રીતે વધુ કોમળ, હલકાં અને સુકુમાર હોય છે; ત્યારે પુરુષોનાં શરીર ઠોર, ભારે અને દૃઢ હોય છે. આમ કુદરતેજ સ્ત્રીઓનાં શરીર એવાં ઘડયાં છે કે, તેઓ શારીરિક દૃઢતા, ઠોરતા અને દૃઢતાનાં કામ કરી શકે નહિ. આ કારણને લીધે લાકડાં ચીરવાં, ખોજ

x ‘કલ્યાણ’ના એક અંકમાં “હિંદુ ધર્મમાં સ્ત્રીઓના અધિકાર” એ નામે આવેલા લેખમાંથી થોડા ફેરફાર સાથે.

લઇ જવો, હળ ચલાવવાં, કોશ હાંકવા, ખેતીકામ કરવાં, લક્ષ્મીકરમાં જોડાઈ મારકાપ કરવી ઇત્યાદિ પુરુષોચિત કાર્યો સ્ત્રીઓ સલ્કાઇથી કરી શકતી નથી; જ્યારે તેઓ બાળઉછેરનાં, રાંધવાનાં, ઘણવાનાં, કાંતવાનાં, સીવવાગૂંથવાનાં, માંજવાનાં, ધોવાનાં વગેરે કામો સહેલાઇથી કરી શકે છે.”

“અહીં એક પ્રશ્ન ઊભો થઇ શકે છે કે, કોઇ સ્ત્રી તો પુરુષ કરતાંય વિશેષ મજબૂત હોય છે અને તે શારીરિક ક્ષેત્રનાં કામોમાં પુરુષને પણ નીચું જોવડાવી શકે છે. પણ આ કંઇ વ્યાપક નિયમ નથી, બલકે અવવાદરૂપ છે. ખેત્યાર વાંઝણી સ્ત્રીઓને જોઇને એવો સાર કાઠી શકાય નહિ કે, વાઝિયાપાઝું એ સ્ત્રીનું લક્ષણ છે. આથી આ વાત સમસ્ત સ્ત્રીજાતિને લાગુ પાડી શકાય નહિ.”

“ખીજે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, સૃષ્ટિના પ્રારંભથીજ સ્ત્રી અને પુરુષને આ પ્રકારનાં કામો કરવાનો અભ્યાસ પડી ગયો છે; એટલે એ પ્રકારનાં કામો કરવાનું જાણે એમના સ્વભાવમાં ઊતરી ચૂક્યાનું જણાય છે. પણ આથી ઊલટોજ અભ્યાસ પાડવામાં આવ્યો હોત, તો પુરુષો આજે જે કામ કરે છે તે સ્ત્રીઓ સહેલાઇથી સંભાળી લેત. તેમજ જે કામ આજે સ્ત્રીઓ કરે છે, તે પુરુષો સંભાળી લેત. આમ આપણી સામે ઊલટોજ ચિતાર હોત; કારણ કે સદીઓનો અભ્યાસ સ્વભાવરૂપ થઇ જાય છે અને એને પલટાવવો એ મુશ્કેલ છે. આનો જવાબ એ છે કે, સૃષ્ટિના આરંભથીજ સ્ત્રીઓ અને પુરુષોએ પોતપોતાની પ્રકૃતિ અનુસાર કાર્યોને સંભાળી લીધાં છે. જો એ હકીકત ન હોત, તો બાળકને જન્મ આપવાનું કામ જે આજે સ્ત્રીઓનું છે તે પુરુષો પણ કરી શકતા હોત. હવે બાળકને જન્મ આપવો એ સ્ત્રીઓનું કુદરતી કામ છે, તો તેના પાલનપોષણ માટે તેણે થોડા વખત સુધી ઘરમાં રહેવું પણ જરૂરી છે. પછી સ્ત્રી તથા બાળકોના ભરણપોષણ માટે પુરુષોએ બહાર ખેતી વગેરે કામો કરવાં આવશ્યક છે. આથી સૃષ્ટિના પ્રારંભમાં જે કંઇ થયું છે, તે સ્ત્રીઓ અને પુરુષોની માનસિક તેમજ શારીરિક અવરથાને અનુસાર યોગ્યજ થયું છે. વળી આ ભેદ કોઈ એક દેશમાં નહિ પણ સમસ્ત સંસારના સર્વ દેશોમાં ઓછેવત્તે રૂપે સમાનજ છે. આથી કરીને સિદ્ધ થાય

છે કે, સ્ત્રીઓ અને પુરુષોની શારીરિક રચનામાં, એમના ગર્ભધારણુ આદિ શારીરિક ધર્મોમાં, તેમજ બાળઅચ્ચાનાં પાલનપોષણુ આદિ ધર્મોમાં ભેદ છે તેને લીધે તેમનાં કર્તવ્યકર્મોમાં અને વ્યવહાર આદિમાં ભેદ હોવો અનિવાર્ય છે.”

“કોઈ કોઈ લોક માને છે કે, હિન્દુશાસ્ત્રોમાં સ્ત્રીઓને હલકા દરજ્જાએ આપવામાં આવ્યો છે. આ પાયા વિનાની વાત છે; હિન્દુશાસ્ત્રે સ્ત્રીતત્ત્વને જોટલું પિછાણ્યું છે, તેટલું કયાંયે કોઈએ પિછાણ્યું નથી. આથી કહ્યું છે: ‘ન ગૃહં ગૃહમિત્યાહુર્ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે । એટલે કે, માત્ર ઘર છે તેથી ઘર ગૃહ કહેવાતું નથી, પણ ગૃહિણી છે તેથી તે ગૃહ કહેવાય છે. વળી ખીણું કારણુ એ છે કે, હિન્દુશાસ્ત્રે સ્ત્રીને પુરુષનું ડાણું અંગ કહ્યું છે. હવે ડાળા અંગમાં હૃદયનું સ્થાન છે અને હૃદય ઉપરજ સમસ્ત જીવનનો આધાર છે. આમ સ્ત્રી એ ગૃહસ્થજીવનનું હૃદય છે અને એના ઉપરજ ગૃહસ્થજીવનનું સમસ્ત અસ્તિત્વ નિર્ભર રહે છે. હૃદય પ્રેમનું કેન્દ્ર છે અને સ્ત્રીઓમાં પણ પુરુષોની સરખામણીમાં અધિક પ્રેમ છે.”

“અહીં એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે, શાસ્ત્રોના આદેશો અનુમાનથી ઉપજાવી કાઢેલાં નથી, તેમ તેઓ મનકાવતાં કે પક્ષપાત-ભર્યાં પણ નથી. બલકે, દરેક વસ્તુનો મર્મ પકડીને અને તેનો ધર્મ સમજીને શાસ્ત્રકારોએ તે અનુસાર કર્મ અથવા અધિકારની વ્યવસ્થા કરી છે. મનુભગવાને સ્ત્રીપુરુષના તત્ત્વના વિષયમાં કહ્યું છે કે,

દ્વિધા કૃત્વાત્મનો દેહમર્ચેન પુરુષોઽમ્ભવત્ ।

અર્ચેન નારી તસ્યાં સ ચિરાઝમસૃજતમ્ભુઃ ॥ (૧-૩૨)

“અર્થાત્ પરમાત્માએ પોતાના વ્યક્ત સ્વરૂપના એ ભાગ કર્યા; એમાં એક ભાગ પુરુષ થયો અને ખીજો ભાગ સ્ત્રી થઈ. એ નારી-ભાગમાં તે પ્રભુએ (પુરુષભાગથી) વિરાટ જગત ઉત્પન્ન કર્યું, આ શ્લોકમાં સૂક્ષ્મરૂપમાં સ્ત્રી અને પુરુષના અધિકારોનો સંકેત છે. આ વાતને કર્મભીમાંસાકાર વધુ સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે યાગપર: પુરુષ-ધર્મ: । તપ:પ્રધાના નાર્ય: । અર્થાત્ ગૃહસ્થરૂપી વિશ્વમાં પુરુષનો ધર્મ છે કે, તે ‘યાગરૂપ’ થઈ રહે અને નારીનું કર્તવ્ય છે કે, તે

‘તપ’ રૂપ થઇ રહે. ભાવાર્થ એ છે કે, પુરુષે એવાં કર્મ કરવાં જોઇએ કે, જેથી તેને આ લોક અને પરલોકના ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ થાય. પુરુષનાં એ કાર્યોમાં સહાયતા કરવા સારુ સ્ત્રી શારીરિક કષ્ટી સહન કરે છે. ‘તપ’ ધર્મ કાંઇ સહેલુંસુતરું કર્મ નથી. એ માટે પશુ ઘણી ચતુરાઈ, યુદ્ધિ, જ્ઞાન અને શીલ આદિ ગુણોની આવશ્યકતા છે. આથી માતૃપિતાનો ધર્મ છે કે, તેઓ પોતાની કન્યાઓને વિદ્યા આદિ શુભ ગુણોથી સુશોભિત કરી કન્યાદાન કરે.”

“જે પુરુષ સ્ત્રીજાતિ પાસે આવી કદાચ તપસ્યાની આશા કરે છે, તે પુરુષે પશુ સત્પુરુષના જેવી કદાચ તપશ્ચર્યા આચરવી જોઇએ. પુરુષ જો એકપત્નીવ્રતથી બ્રજ થાય, તો તેણે સ્ત્રીજાતિ પાસેથી પાતિવ્રત્યના ધર્મના પાલનની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. સ્ત્રીજાતિ ઉપર પતિના આચરણનો પ્રભાવ પડવો સ્વાભાવિકજ છે. ઘણાય ભલાભોળા ભાઈઓ સમજી બેઠા છે કે, પુરુષનું બહારનું આચરણ રૂડુંરૂપાળું હોવું જોઇએ, ઘરનું અંદરનું આચરણ કાવે તેવું હોય તેથી કંઈ હાનિ થતી નથી! એમનો આ વિચાર ભ્રમપૂર્ણ છે. આપણાં બાલ્યમય્યાં, સ્ત્રીઓ અને કુટુંબના અન્ય લોકો ઉપર ઘરના આચાર અને વ્યવહારનોજ પ્રભાવ વિશેષ પડે છે.”

“બલા, સ્ત્રીજાતિને આથી અધિક કયું માન અને કયો સત્કાર હોઈ શકે એમ છે? અંગ્રેજી ભણતરને કારણે પાશ્ચાત્ય સભ્યતાના ચક્રાવામાં ભૂલાં પડેલાં યુવકયુવતીઓ માની બેઠાં છે કે, હિન્દુ-સંસ્કૃતિએ સ્ત્રીજાતિને બારે અપમાન કર્યું છે. અમે તેમને વિનંતિ કરીએ છીએ કે, એ ભાઈઓ અને બહેનો પાશ્ચાત્ય સભ્યતાનાં ચક્ષમાં ઉતારી નાખીને પોતાના પૂર્વજોના ગ્રંથો તથા ઇતિહાસોને વાંચે, તો તેમને જાણ થઈ જશે કે, હિન્દુ સભ્યતામાં સ્ત્રીજાતિને જે ગૌરવ મળ્યું છે, તે ખીજે કયાંય નથી. જ્યાં છૂટાછેડા દ્વારા સ્ત્રીને સદાને માટે ત્યજી દેવામાં આવે છે, ત્યાં સ્ત્રીજાતિને કેવુંકે ગૌરવ મળ્યું હોય છે! ત્યાં તો સ્ત્રીઓનું અસ્તિત્વ બેદાંબકરાં જેવાં પશુઓ જેવું છે. હુન્નર દૂરથી રળિયામણા લાગે છે, પાસે જઈએ છીએ ત્યારે તે વસ્તુના અસલીપણાનો પત્તો મળી આવે છે.”

શાસ્ત્રોમાં તેની આટલી મહત્તા હોવા છતાં હજારો વર્ષની યુક્ત-
 મીના કારણે કહો કે બીજાં કારણોથી કહો, પરંતુ હિંદુ સમાજની
 સ્ત્રીશક્તિ આજે અંધિયાર જેવી માલૂમ પડે છે. ખેશક, તેને સચેત
 કરવાની તેમાં નવો પ્રાણ પૂરવાની જરૂર છે. એ માટે પ્રાચીન ઋષિ-
 મુનિઓએ જણાવેલા આદેશો સમજ્યા વિના, બહારથી ભઝકાભર્યા
 દેખાતા પાશ્ચાત્ય સમાજનું આંધળું અનુકરણ કરવાની જરૂર નથી.
 એથી તો જિજ્ઞસુ 'અતો બ્રહ્મ તતો બ્રહ્મ' થતાં આપણે સર્વ નાશને
 નોતરીશું. આપણા વિદ્વાનો, દેશભક્તો અને સામાજિક કાર્યકર્તાઓ
 વિદેશી સંસ્કારોનું આંધળું અનુકરણ નહિ કરતાં પ્રાચીન ઋષિ-
 મુનિઓએ બતાવેલા આદેશો મુજબ દેશને દોરવણી આપવાની પ્રેરણા
 મેળવે એવી ઈશ્વર પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

આ સેવકથી પક્ષઘાતના વ્યાધિને લીધે સ્પષ્ટ ખોલાતું નથી અને
 ખિલકુલ લખી શકાતું નથી. એટલે આમાં આવેલા કેટલાય ગહન
 વિષયોની ચર્ચામાં વધુ નહિ જિતરતાં ઉપર પ્રમાણે એ શબ્દો લખાવ્યા
 છે. વળી આ સેવક વિદ્વાન કે યુદ્ધિશાળી નથી; જિજ્ઞસુ અવગુણ-
 સાગર હોઇ પરોપદેશે પાંડિત્ય જેવું કર્યા કરે છે.

આ ગ્રંથનું ભાષાંતર શાસ્ત્રી શંકરદત્ત પાર્વતીશંકર પાસે કરા-
 વેલું છે. તે અને તેટલું સરળ અને ભાવવાહી થાય એ માટે યથાશક્ય
 પ્રયત્ન થયો છે.

આ પછીનાં પૃષ્ઠોમાં (૧) 'વિવિધ ગ્રંથમાળા'નું હાલનું ધારણ
 અને તે પછી સુખદાત્રી ત્રણ દેવીઓ (૨) ત્રણ ગૃહદેવતાઓ અને
 (૩) શૌચ-પવિત્રતા એટલે શું? એ લેખો અપાયા છે; તે તરફ
 વાચકઅંધુઓનું ધ્યાન દોરવામાં આવે છે.

તે પછી શુદ્ધિપત્ર પૃષ્ઠ ૩૧-૩૨ ઉપર છપાયું છે, તે પ્રમાણે ગ્રંથ
 સુધારીને વાંચવો ઘટે.

વાચકઅંધુઓ આ ગ્રંથમાંથી પોતપોતાના સનાતન ધર્મ
 જાણવા-પાળવા શક્તિમાન થાય; અને પરમ શ્રેય-પ્રેરણને માર્ગે પળ-
 વાની પ્રેરણા પ્રાપ્ત કરે, એવી ભાવનાપૂર્વક હરિસ્મરણ ।

સંવત ૧૯૯૭, }
 અષાઢ સુદિ ૬ }

—ખરાબ લિખ્તુ અખંડાનંદ

“વિવિધ ગ્રંથમાળા” નું હાલનું ધોરણ

૧—વાર્ષિક મૂલ્ય પાકાં પૂઠાં સાથે રૂપિયા ૫) હોઇ ટપાલખર્ચ ચાલુ વર્ષનું માફ હોય છે. આફ્રિકા ઇત્યાદિ દેશાવર માટે વાર્ષિક-મૂલ્ય રૂપિયા ૮) અથવા શિલિંગ ૧૨) છે. ૨—પ્રત્યેક વર્ષ કારતકથી આસો સુધીનું ગણાય છે. વચ્ચે ગમે ત્યારે ગ્રાહક થવા છતાં કારતકથી પુસ્તકો અપાય છે. ૩—૫”x૭ા”ના કદનાં પૃષ્ઠ ૧૯૦૦ થી ૨૧૦૦ સુધી ત્રણથી ચાર પુસ્તકો દ્વારા અપાય છે. તેમાંનાં નીકળ્યાં હોય તે તે પુસ્તક ગ્રાહક થતી વખતે અપાઇ, બાકીનાં નીકળે તેમ મોકલાય છે. ૪—કોઇ વાર પુસ્તકોની સંખ્યા ચારથી વધે તો તે વધારાનું પુસ્તક સાદાં પૂઠાંવાળું અથવા શે; અથવા બીજા બોર્ડ પટ્ટીના પૂઠાંવાળા પુસ્તકના બેગ અથવા શે. ૫—પ્રત્યેક વર્ષનું છેલ્લું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલતીને તે પછીના વર્ષનું વાર્ષિક મૂલ્ય મંગાવી લેવાશે; પણ બનતાં સુધી તે વિષે અગાઉથી ચેતવણી અપાઇ જો એ તવા વર્ષમાં ગ્રાહક રહેવાની ના લખશે તેમને એ છેલ્લું પુસ્તક વી. પી. થી નહિ પણ સાદી રીતે મોકલાશે. ૬—જો પ્રથમથી ના નહિ લખનાં વી. પી. આવ્યે તે પાછું વાળશે, તો તે છેલ્લા પુસ્તક ઉપરનો સર્વ હક્ક ગુપાવશે. પરંતુ જેમનું વી. પી. બૂલથી કે એવા કોઇ કારણથી પાછું વળ્યું હશે તેઓ પોતાનું વાર્ષિક મૂલ્ય મોકલી આપીને પોતાનું નામ પાછું ચાલુ કરાવી શકે છે તથા વી. પી. પાછું વળવાથી ટપાલ આદિ ખર્ચ રદ ગણ્યું હોય તે મોકલતીને પાછું વળેલું પુસ્તક પણ તેઓ મેળવી શકે છે. ૭—“વિવિધ ગ્રંથમાળા”નાં પુસ્તકો પૂરતી ચોકસી કરીને ટપાલમાં નંખાય છે; છતાં તે ગ્રાહકને મળે નહિ તો તેને માટે આ સંસ્થા જવાબદાર નથી. ટપાલખાતા પર અરજી કરવા છતાં જો તે પુસ્તક ન મેળવી શકે, તેઓ તે બાબતનો ટપાલખાતા સાથેનો પત્રવહેવાર જોવા મોકલી આપશે તો બનતો વિચાર થશે. ૮—ગેરવહેલે બધ નહિ તેટલા માટે દરેક પુસ્તક રજિસ્ટર્ડ પોસ્ટથી મેળવવું હોય તેમણે તે ખર્ચના બાર આના વધુ મોકલવા. ૯—વાર્ષિક મૂલ્ય રૂપિયામાં ભરનારને તેજ વખતે છાપેલી પાવતી અપાય છે તથા વી. પી. દ્વારા વાર્ષિક મૂલ્ય ભરનારે વી. પી. ઉપર જે સરનામું, ટપાલની છાપ વગેરે હોય છે તેનેજ પાવતી તરીકે જાળવી રાખવાનું છે. ૧૦—મુખ્યના કાર્યાલયમાં “વિવિધ ગ્રંથમાળા”નું વાર્ષિક મૂલ્ય ભરનારે તે બધાં પછીનો સવ સંબંધ અમદાવાદનાજ કાર્યાલય સાથે સમજવાનો છે.

સુવદાત્રી ત્રણ દેવીઓ

इळा सरस्वती मही तिस्रोदेवीर्मयोभुवः बर्हिः सदिन्त्वास्त्रिधः ॥
(ऋग्वेद. १-१३-३९)

ભાવાર્થ:-માતૃભાષા, વિદ્યા અને માતૃભૂમિ આ ત્રણ દિવ્ય ગુણોને ધારણ કરતી હોવાથી દેવીઓ કહેવાય છે. એની સેવા કરવાથી માણસ કેવળ પોતાની ઉન્નતિ સાધે છે; એટલુંજ નહિ પણ સમગ્ર દેશને પણ ઉન્નતિમાં લાવી શકે છે. જેણે માતૃભાષાને ત્યાગ કર્યો છે, તેણે પોતાના આત્માને અને પોતાના કુટુંબને અધઃપાતમાં ધકેલી દીધાં છે. જેણે માતૃભૂમિની સેવા નથી કરી, તેનું સ્થાન સ્વર્ગમાં નથી તો મુક્તિમાં તો ક્યાંથીજ હોય ? વિદ્યારૂપી દીપક હાથમાં લીધા વગર જે સંસારયાત્રા કરે છે તે કોઈ પણ દિવસ અંધકારમાંથી નીકળી શકતો નથી. સદૈવ સુખદાયક આ ત્રણ દેવીઓની સેવા અને પૂજા આપણાં અંતઃકરણમાંથી કદી પણ દૂર ન થાઓ. એ ત્રણ દેવીઓની ભાવનામય મૂર્તિ સર્વ કોઈના અંતઃકરણમાં સદૈવ પ્રકાશિત હો !

ત્રણ ગૃહદેવતાઓ

(લેખક:-આચાર્ય વિનોબા ભાવે)

કોઈની સ્વતંત્રતામાં બાધ આવે નહિ, મર્યાદાનો ભંગ ન થાય અને સમાજની ગાડી ધોરી માર્ગે ચાલે, સર્વે કામો શાંતિ અને ન્યાયથી થાય અને ક્રાંતિ કરવાનો પ્રસંગ ન આવે, એ મુદ્દો નજર આગળ રાખીનેજ હિંદુ સમાજની રચના થઈ છે. માટે હિંદુ સમાજે આ નિયમ બનાવી ચૂક્યો છે કે, રોજની જરૂરિયાતોની વસ્તુઓ પર કોઈએ પણ કોઈના ઉપર આધાર રાખવો નહિ. આ નિયમનું સર-

ળતાથી પાલન થાય તે માટે હિંદુ સમાજે કેટલીક સંસ્થાઓ નિર્માણ કરી છે અને આવી સંસ્થાઓ ટકી રહે, તેઓનું રક્ષણ થાય, માટે તેઓનો ધર્મમાં સમાવેશ કરી ધર્મનું રૂપાંતર કરવામાં આવ્યું. આ સંસ્થાઓમાંથી ત્રણ સંસ્થાઓ પ્રથમ કોટિની છે.

પહેલી સંસ્થા છે ચૂલો—આજકાલ આપણે આ સંસ્થાનું મહત્ત્વ ભૂલી ગયા છીએ. કારણ હજુ સુધી સહભાગ્યે આપણાં ધર્મમાંના ચૂલાઓ બધેજ ટાઢા પડી નથી ગયા. અતિપરિચય વડે કેટલીક સ્ત્રીઓની મહત્તા અને કિંમત આપણે ઓગળી શકતા નથી. નિશાળમાં “ મહા હેતવાળી દયાળુજ મા તું ” આવી કડીઓ ગોળી કાઢી હોય, છતાં પણ જ્યાં સુધી પોતાની મા જીવતી હોય ત્યાં સુધી એની મહત્તા અને એના અમોક્ષ ઉપકારની કલ્પના ઉન્મત્ત બાળકને આવી શકતી નથી. પણ માતાના મરણ બાદ અનાથ થયા પછીજ એનો ખ્યાલ આવે છે કે મા એટલે શું? યુરોપમાં તો ઘેર ઘેર ચૂલાઓ ટાઢા પડતા જાય છે—પુઝાતા જાય છે; એથી કરીનેજ ત્યાંના મહાન કવિઓએ ચૂલાનો ગરમાવો, ઉષ્ણ, મીઠાશ એ વિષયો પર રસબર્ષાં કાવ્યો રચ્યાં છે. સહભાગ્યે હજુ સુધી આવાં શુષ્ક કાવ્યોની જરૂર આપણને લાસતી નથી. છતાં પણ આપણે આ વાત ભૂલી શકતાં નથી કે, મુંબઈ નગરીમાં મિલો, કારખાનાંઓ અને કોલેજો જેવાં સ્થળોએ ગંધાવૈતરાં કરનારાં કેટલાંક પ્રાણીઓ હવે ચૂલાની ઉષ્ણી વંચિત થવા લાગ્યાં છે. હવે તો આપણી આંખ ઊઘડવી જોઈએ અને સાવચેતી રાખી આ નવાં ખેતરોમાં થતાં ખીજના ઝેરી પાકનો નાશ કરવો જોઈએ. આપણા રાષ્ટ્રનો ચૂલો પુઝાય એવી મહાન ભયંકર ભૂલ ખીજ કોઈ હોઈ શકેજ નહિ!

બીજી મહત્ત્વની સંસ્થા છે ‘ચક્કી’—ધંટી—આ ચક્કીમાં ફક્ત આટોજ નથી પિસાતો, પણ ધરમાં દર કરીને પેટેલું આળસ અને રોગો પણ પિસાય છે. આ સંસ્થાનો શહેરોમાંથી લોપ થતો જાય છે. એ નાશ પામી છે. જનાબાઇની સાથે ખેસી ભગવાન પાંડુરંજે દબ્યું હતું, આ ઘટનાની સત્યતા શહેરોમાં રહેતી દેવીઓ નથી અનુભવી શકતી, પણ હવે તો ઊલટુંજ થયું છે. માખાપ પોતાની કન્યા માટે

એવું ધર શોધી કાઢે છે કે, જ્યાં સાંખેલું કે ચક્કી છોકરીની નજરે પડેજ નહિ; તો પછી દળવાની કે ખાંડવાની વાત જ ક્યાં? છોકરીના નસીબમાં દળવાનું કે ખાંડવાનું તો હોય જ નહિ, એવો મત માખા-પનો થઇ ગયો છે. ઘંટીના મધુરા સૂર સાથે ગાવા માટે કેટલાંક ગીતો સંત તુકારામ મહારાજે રચ્યાં છે અને ખીજા રસભર્યાં શ્લોકો પણ તૈયાર કર્યાં છે. રુકિમણી-ગીત, સીતા-ગીત સાવિત્રી-ગીત અને આ ત્રણે ગીતોની રચના કવિ મોરો પંતે કરી છે; પણ ફેશનમાં પડેલા લોકોને આની સાથે શા સંબંધ કે મતલબ? શ્રમ-મહેનતની ખચત કરીને શું કરવાના? જાત તો નથી ખચવાની. શ્રમ કરવાનો એટલો અધો કંટાળો આવ્યો છે કે, જાત ન ખચે તો ચાલે, પણ મહેનતની ખચત થાય એ વધારે સારું. મિલમાંનો લોટ બળીને ભરમ થાય છે, તેથી રોગો વધારે પ્રમાણમાં ફૂલ્યાકાલ્યા છે. છાત્રાલયો, વીશીઓ, મેળા વગેરે કેકાણે તો મહિનાઓ સુધી પડી રહેલો લોટ વપરાય છે. સોના જેવા ઘઉં મિલમાં દળાવી લાવવા એટલે ઘઉંનેજ નહિ પણ પોતાના અમોલ શરીરને પણ માટી ભેગું કરવા જેવું છે. આ વિષય પર તો નિષ્ણાત વૈદ્યો અને ડોક્ટરો પણ સહમત થયા છે. ચક્કીની ઇર્ષાદ્વાર કરવો એ બહુજ અગત્યનું છે, પરંતુ આ મૂળ મુદ્દાની વાત દરેકને ગળે ઊતરવી જોઈએને?

ત્રીજી સંસ્થા રેંટિયાની તરફ છે—રેંટિયા વિષે તો આગળ જતાં ઘણાં ગીતો ગાવાનાં છે; છતાં પણ આજે મંગળાચરણનો શ્લોક બોલ્યેજ છૂટકો. જૂના જમાનામાં દરેક કુટુંબમાં રેંટિયો ફરતો હતો. એથી ‘એક રોટી’ ની સાથે ‘બે લંગોટી’નો સવાલ પણ આપ-મેળેજ ઉકેલાતો હતો. ગામડાંઓના કારીગરોમાંથી વણકર પણ ખેડૂત કારીગર ગણાતો. ધરમાં કાંતેલ સૂતર વણકરને આપી જરૂર પૂરતાં કપડાં વણાવી લાઈ વણકરને તેના બદલામાં આનાજ મળી રહેતું. આ રિવાજ હવે તદ્દન મરી ગયો છે. રેંટિયાનો ધરમાં પ્રવેશ થવાથી ચક્કી અને ચૂલાનો સવાલ આપમેળેજ ઊકલે એવો છે. ગામડાંઓમાં લોકોને ચેટપૂરતું મળી રહેતું નથી, એટલે શહેરોમાં આવવું પડે છે. ફરજિયાત શહેરોમાં આવવાનું જો અંધ કરી શકાય, તો આપમેળેજ ચોવીસ

કલાક ચૂલો સળગતો રહે અને ચક્કીના મધુરા સૂરો પ્રભાતે સંભળાય. ગામડાંઓના લોકોને શહેર તરફ વહેતો અખંડ પ્રવાહ રોકવાની શક્તિ ફક્ત રેંટિયામાં જ છે. રેંટિયાની ધરમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા-સ્થાપના થાય તો ચૂલો અને ચક્કી માટે ખીજી હિલચાલ કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

ચૂલો, ચક્કી અને ચરખો (રેંટિયો) આ અમારા ત્રણ ગૃહ-દેવતાઓ છે. આ દેવતાઓની ઉપાસના-સેવા કરનારાં નરનારીઓ સદાને માટે ચિર આનંદ અનુભવશે અને એમનું કલ્યાણ થશે. એમને શાંતિ, સંતોષ અને પોષણ પ્રાપ્ત થાઓ ! (મરાઠી “ મધુકર ” માંથી)

શૌચ-પવિત્રતા એટલે શું ?

હિંદુ, મુસલમાન, બૌદ્ધ, ખ્રિસ્તી વગેરે સર્વ જૂના ધર્મો અને તેને ચુસ્ત પાળનારાઓ શુદ્ધિ અથવા પવિત્રતાનો મોટો મહિમા માને છે. એ સર્વ ધર્મોનાં ધર્મ સંબંધી ફરમાનોમાં પવિત્રતાના બહુ જાંચા નિયમો બાંધેલા છે. હિંદુ લોકોને પ્રાચીન આર્ય ધર્મ પવિત્રતાના બહુ સૂક્ષ્મ નિયમોથી ભરેલો છે અને એ ધર્મની સર્વ ક્રિયાઓ પવિત્રતાના પાયા ઉપર રચાયેલી છે. પવિત્રતાના આ બધા સૂક્ષ્મ નિયમો શરીરસંરક્ષણ સાથે બહુજ નિકટ સંબંધ રાખે છે; અથવા ખરું કહીએ તો એ નિયમો શરીરસંરક્ષણના પાયારૂપ છે. જે લોકો આ વાતના રહસ્યને સમજી શકતા નથી તેઓ આવી પવિત્રતા અથવા આચારોને અત્યાચાર ગણીને મસ્કરી કરે છે. પણ શારીરિક નિયમો તરફ દષ્ટિ કરતાં પવિત્રતાના એ આચારોમાં કાંઈ પણ અત્યાચાર જેવું જણાતું નથી.

પવિત્રતાનો આટલો મોટો મહિમા છતાં અને પ્રાચીન વડીલોની ધર્મ સંબંધી પવિત્રતાનો આપણે ઘણો ગર્વ ધરાવીએ છીએ છતાં, હાલના ઠાળમાં આપણે આપણી શારીરિક શુદ્ધિ સંબંધી સ્થિતિમાં અધમ થયા છીએ અને અપવિત્રતાના પરિણામે આપણે આપણી શારીરિક અને માનસિક ઉત્તમતાને ખોઈ ખેડા છીએ. આપણી આસપાસ નાના પ્રકારનાં દર્દો જાભરાઈ રહ્યાં છે. એ સર્વ આપણી

શારીરિક અપવિત્રતાનું પરિણામ છે. જે વિષે આ માસિકમાં પ્રસંગો-
પાત્ત લખાઈ ગયા છતાં, આ લેખથી જરા વધારે વિસ્તાર સાથે વાંચ-
નારાઓના મન ઉપર અજવાળું પાડવાનો યત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

શુદ્ધિને ધર્મશાસ્ત્રની ભાષામાં 'શૌચ' કહેવામાં આવે છે. આ
શૌચના બે પ્રકાર છે. ૧. બાહ્ય શૌચ અને ૨. આંતર શૌચ.
શરીરના તમામ અવયવોને શુદ્ધ રાખવા એ બાહ્ય શૌચ છે. સૂક્ષ્મ
શરીર એટલે મનને પવિત્ર અથવા વિકાર વગરનું રાખવું, એ આંતર-
તર અથવા અંતરનું શૌચ છે. બાહ્ય શૌચ એટલે રથૂલ શરીરની
પવિત્રતા, સ્નાન વગેરેથી મલિનતાનો ત્યાગ કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે;
અને અંતઃકરણની શુદ્ધિ સદ્વિદ્યા, તપ તથા જ્ઞાનથી થાય છે, એવું
શાસ્ત્ર કહે છે અને તે ખરું છે; પણ શરીરની શુદ્ધિ વિના મનની
શુદ્ધિ થતી નથી અથવા બીજી રીતે બોલીએ તો મનની શુદ્ધિ માટે
તનની શુદ્ધિની અવશ્ય જરૂર છે. શરીરની અંદર દેખાતાં હાડકાં,
આમડી, લોહી, માંસ વગેરે પદાર્થોને રથૂલ શરીર કહેવામાં આવે છે
અને તેની અંદર જે અંતઃકરણ અથવા મન છે તે સૂક્ષ્મ શરીર
છે. આ સૂક્ષ્મ શરીર અથવા મન એક રીતે રથૂલ શરીરને અથવા
તનને આધીન છે, કેમકે તે રથૂલ શરીરમાંથીજ ધડાય છે. આ વિષય
ધણે સૂક્ષ્મ હોવાથી તે વિષે કોઈ બીજા પ્રસંગે વિસ્તારથી લખ-
વામાં આવશે. ટૂંકમાં સમજવાનું એ છે કે, મન એ શરીરનોજ
પરિણામી અંશ હોવાથી, તે શરીર પ્રમાણે ધડાય છે અને પવિત્ર
શરીરમાંજ પવિત્ર મન હોઈ શકે છે. બહારની અપવિત્રતા મનને
અપવિત્ર અથવા અપ્રસન્ન કરે છે. તાવ વગેરે રોગો એ શરીર
સંબંધી પવિત્રતા નહિ પાળવાની પાપરૂપ શિક્ષા છે; અને કામ, ક્રોધ,
કુસંપ, ક્રોધ, ઇલાદિ વિકારો અથવા દુશુર્ણો માનસિક અપવિત્રતાની
પરિણામી શિક્ષા છે તથા તે સર્વ પરસ્પર સંબંધ ધરાવે છે. શા-
રીરિક શુદ્ધિ પાળવાના નિયમો જાણવા પહેલાં, એ શુદ્ધિ આપણાં કયાં
કયાં કાર્યો સાથે સંબંધ રાખે છે તે જાણવાની જરૂર છે. ખાવું,
પીવું, પહેરવું, બેસવું, ઊંડવું, સૂવું, કામ કરવું ઇત્યાદિ દરેક ક્રિયા
સાથે શરીરની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિ થવાનો સંબંધ છે. અને તેથી ડાહ્યા

પુરુષોએ એ બધાના નિયમો આંધ્યા છે તથા બતાવ્યા છે. હાલમાં કેળવણીના પ્રચારની સાથે કેળવાયેલો વર્ગ ચોખ્ખાઇના સામાન્ય નિયમોને જાણતો થયો છે અને તેથી તે વર્ગ એમ પણ માનતો જણાય છે કે, ચોખ્ખાઇની બાબતમાં તો તે પરિપૂર્ણ છે. સાચુથી શરીર ધોવું અને ધોખીના ધોયેલાં ધોળાં કપડાં પહેરવાં, એ તેમનો ચોખ્ખાઇ સંબંધી જીંવ્યામાં જીંવ્યો ખ્યાલ છે. એક બીજા જૂના-પુરાણા વર્ગની પવિત્રતા સંબંધી તપાસ કરીએ તો, સ્નાન કરીને કાઢને અડવાથી શરીર છોવાઇ જાય અને ફરીથી નાહવું પડે. તિલક તાણ્યા વિના બહાર ન નીકળાય ઇત્યાદિ ખ્યાલો તેમની જીંવ્યામાં જીંવ્યી પવિત્રતાના નમૂના છે. અસ્તુ. એ બંને વર્ગોમાં પોતપોતાની ચોખ્ખાઈ અથવા પવિત્રતા સંબંધી સમજણમાં કાંઈ પણ ભૂલ છે એમ અમારું કહેવું નથી. સાચુ ચોળીને નાહવું તથા ધોયેલાં વસ્ત્ર પહેરવાં તેમજ સ્નાન કરીને કાઢનો સ્પર્શ નહિ કરવો એ બધા આચારમાં કાંઈક પણ અર્થ છે, પણ એ ઉભય વર્ગો બીજી ઘણી અગત્યની વાતોમાં શારીરિક શુદ્ધિનો આરોગ્ય સંબંધી હેતુ ભૂલી ગયા છે. શુદ્ધાશુદ્ધિનું પુરાણુ ઘણું મોટું છે અને તેથી માત્ર એકજ દષ્ટાંત આપીને અમે એ ઉભય વર્ગના મન ઉપર પવિત્રતાનો વાસ્તવ હેતુ દસાવવા માગીએ છીએ. ઘરમાં ઘૂંછી ઠરવાવાળા અને ટીલાંટપકાં તાણીને કે ભરમ લગાવીને સિદ્ધ બની ખેડેલા પ્રાણીઓ પવિત્ર પોળોમાં અને સરિયામ રસ્તાઓમાં કે ખરાબ જગાઓ ઉપર જ્યારે મિષ્ટાન્ન ઉડાવવા મંડી જાય છે, તે વખતે તેઓ પોતાની પવિત્રતાનું બધું ભાન ભૂલી જતા હોય એમ જણાય છે; અથવા પવિત્રતા એટલે શું તેનો તેઓ અર્થજ સમજતા હોતા નથી. બીજી બાજુએ કેળવાયેલા-સુધરેલાઓ બખરચીખાનાંઓમાં બનેલાં પાંઉ, ખિરિકટો, ચા-પાણી તથા બ્રષ્ટતાથી ભરેલી વોશીઓ અને હોટેલોમાં નારતો લેવામાં કાંઈ અપવિત્રતા જોતા નથી ! અમે અત્રે નાતજત કે ધર્મ સંબંધી મતભિન્નત્વના સવાલને બાજુ પર મૂકીને માત્ર શારીરિક પવિત્રતાના વૈદક સિદ્ધાંત ઉપર મોલવા માગીએ છીએ, તે ભૂલી જવાનું નથી. હોટેલોમાં નારતો લેવાથી કે બખરચી

ખાનાંઓમાં બનેલી બિરિકટો ખાવાથી વટલાઇએ કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવો એ અમારું કામ નથી; પણ જે શારીરિક અથવા વૈજ્ઞક નિયમોથી તેનો અનાયાસે નિર્ણય થઇ જતો હોય, તો તેનો સ્વીકાર કરવો એ દરેક ડાહ્યા માણસની ફરજ છે. જે આચરણથી શરીરમાં કોઈ રોગનાં પરમાણુઓનો સંસર્ગ થાય, તે આચરણ શરીરને વટલાવે છે એટલે રોગી બનાવે છે. જે વટલાવાનો કોઈ સ્વીકારવા લાયક અર્થ હોય તો તે આટલોજ છે અને એ અર્થમાં આપણાં શરીરને ડગલે ડગલે દરેક આચરણમાં અભડાવાનો કે વટલાવાનો સંભવ છે. હોટેલોમાં ખાનારા સુધરેલાઓની આપણા પુરાણા પવિત્ર બ્રાહ્મણો નિંદા કરતા હોય તો અમારે સ્પષ્ટપણે એમ પણ કહી દેવું જોઈએ કે, ખાળકૂવાના પાણી અને ગંદકી કરેલી જગાઓ ઉપર પત્રાવળીઓ મૂકીને જમવું તેના કરતાં હોટેલની બિરિકટો વધારે સારી હોવી જોઈએ. પવિત્રતાના નિયમો અને અભડાવા-વટલાવાના પ્રતિબંધો એ સર્વ શારીરિક અને માનસિક ઉત્તતિના ધોરણ ઉપર રચાયેલા હોવા જોઈએ અને વાસ્તવમાં છે પણ એમજ; પણ દિશા ભૂલી જવાઈ છે અને એક નાગર બ્રાહ્મણ બીજા બ્રહ્મણ ભેગો બેસીને જમતાં વટલાય છે પણ હોટેલમાં કે ખાળકૂવાના પાણી ઉપર બેસીને જમતાં વટલાતો નથી ! શું ધર્મ સંબંધી પવિત્રતાનો આવો કાયદો છે ? જે કાયદો છે તેનો હેતુ આવો અર્થ વગરનો નથી, પણ શારીરિક અને માનસિક પવિત્રતા, આરોગ્ય તથા ઉત્તતિના પારમાર્થિક હેતુ ઉપર એ કાયદો રચાયેલો છે. શારીરિક પવિત્રતામાં માત્ર શરીરની ચામડીની સુંદરતા કે વસ્ત્રની સફાઈનો જ સમાવેશ થતો નથી, નાનીમોટી અસંખ્ય વાતો અને આચરણો એ પવિત્રતા સાથે સંબંધ રાખે છે; કેમકે શરીર ક્ષણે ક્ષણે અન્ય વસ્તુઓ સાથે સંસર્ગમાં આવે છે. શરીર અને વસ્ત્ર ઉપરાંત રહેવાનાં ઘર સાક્રમુદ્ર રાખવાં એ વાત સાધારણ માણસો પણ સમજી શકે છે; પણ એજ સાક્રમુદ્ર ધરનાં રસોડાની તથા ખાવા બેસવાના સ્થળની સ્થિતિ ઘણાં કુટુંબોમાં ત્રાસ પેદા કરે એવી હોય છે. શારીરિક શુદ્ધિ અથવા વૈદકના નિયમ પર વિચાર કરી જોઈએ તો એવાં ગંદાં

રસોઇખાનાં અને ખાવાનાં રથળો રોગનાં ધર હોવાં જોઇએ. ધન્ય છે પ્રાચીન ઋષિમુનિઓને ! રસોઇ કેવી રીતે કરવી, કોણે કરવી અને કોણે ન કરવી, કેવા રથળમાં કરવી અને કેવી પવિત્રતા રાખવી તેના પશુ નિયમો આંધ્યા. રસોઇ કરનારે સ્નાનથી શુદ્ધ થઇ ધોયેલ પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરીને રસોડામાં દાખલ થવું અને પછી કોઈના સંસર્ગમાં આવવું નહિ. હાલના સુધરેલાઓ નવેણને ભસ્મે હસી કાઢે, પણ એ નવેણ પાળવામાં વૈદકનો એટલે શારીરિક શુદ્ધિનો હેતુ રહેશે છે. જો રસોઇ નવેણ ન પાળે અને રસોઇ કરતો કરતો જ્યાં ત્યાં અડકીને કે ફરીને આવે તો તે પોતાની સાથે પોતાના હાથમાં તેમજ પગમાં બહારની મલિનતા અથવા જંતુઓને રસોડામાં દાખલ કરે, એ ખેશક બનવા જોઇ છે. એટલાજ માટે રસોઇ કરનારે ગંદી જગામાં નહિ જવું તથા વગર ધોયેલાં વસ્ત્રોનો કે સ્નાનથી પવિત્ર નહિ થયેલાં માણસોનો સ્પર્શ નહિ કરવો એવું દરવેલું છે. એજ નિયમ જમવાની જગાઓને અને જમનારાઓને પશુ લાગુ પડે છે. જેમ રસોઇ કરવાનાં રસોડાં પવિત્ર રાખવાં જોઇએ, તેમ ખાવા બેસવાની જગાઓ પશુ શુદ્ધ હોવી જોઇએ. દક્ષિણી પ્રાંતોમાં એ આચાર જળવાઇ રહ્યો છે. તેઓ ઘરમાં પશુ જમવાની જગાને લીંપી શુદ્ધ કરે છે. પણ કાઠિયાવાડ તથા ગુજરાતના બ્રાહ્મણોની આ આચાર સંબંધી સ્થિતિ ઘણી લગ્ન ઉપગમે એવી થઇ પડી છે. પછી બીજી હિંદુ વર્ણોનું તો બોલવું જ શું? અંગ્રેજ વગેરે અન્ય જાતિઓથી આપણે શ્રેષ્ઠ હોવાનો દાવો કરીએ છીએ, પણ અંગ્રેજ લોકોનાં શરીરની, વસ્ત્રોની અને તેમનાં જમવાનાં રથળો તથા ટેબલોની સ્વચ્છતા આપણને લગ્નમાં નામે છે અને એ સ્વચ્છતાના કારણથીજ શારીરિક તથા માનસિક બળમાં તેઓ હાલમાં આપણા કરતાં અડિયાતો દરજ્જે ભોગવે છે.

શૌચક્રિયા એટલે મળમૂત્રનો ત્યાગ કરવા જેવી નિત્યક્રિયાને પણ આપણા પૂર્વજોએ ધર્મશાસ્ત્રના આચારાધ્યાયમાં દાખલ કરી છે. રહેવાના મકાનમાં જેમ જાજર અને મોરીઓ હોય છે અને એ જગાઓને મલિન તથા અપવિત્ર માનીને તેનો આપણે સ્પર્શ કરતા નથી અથવા સ્પર્શ કર્યા પછી સ્નાનાદિકથી શુદ્ધ કરીએ છીએ, એવીજ

તે શરીરમાં પણ મળમૂત્રનાં મલિન સ્થાનો છે. એ અપવિત્રતા
 ની અંદરના મલિન પદાર્થો (ઝાડા તથા પેશાબ) ને લીધે છે.
 રત્ની એક આખી ધ્રુવરતમાં રસોઈ કરવાની, બેસવાના, વાંચવા-
 ખવાના અને ઝાડાપેશાબ કરવાના એમ ઘણા ખંડો હોય છે. જાજર
 એ ધ્રુવરતનો એક ભાગ હોય છે, પણ તેને મકાનના એક અલગ
 ડામાં કે ખૂણામાં રાખવામાં આવે છે, અને મકાનના બીજા ખંડો-
 ાં જાજરની ગંદકી રખેને પેસી જાય, એવા ભયથી જાજરને એ
 ખત વાળીચોળીને કે ઘોઘને સાફ રાખવામાં આવે છે. જો એ
 રત્નું જાજર મલિન રહે તથા તેમાં ગંદકી ભરાઈ રહે, તો તેની ગંદકી
 સાખા મકાનના અથા ખંડોની હવાને બગાડી, તેની અંદરના વસ-
 તારાઓની પ્રકૃતિને ખરાબ કરે છે. શરીરની અંદરના જાજરને માટે
 એ જ નિયમ લાગુ પાડવો. શરીરની અંદર જેટલો કચરો તથા
 દારો નિરુપયોગી ભાગ હોય છે, તે ઝાડાપેશાબ વાટે બહાર નીકળે
 ન. આ મલિન ઝાડાપેશાબમાં અસંખ્ય ગંદા પરમાણુઓ હોય
 ન. જો તે રોગી પરમાણુઓ શરીરની અંદર રહે તો જેમ જાજર-
 ની ગંદકી ધરના બીજા ખંડોને બગાડે છે તેમ, શરીરના બીજા
 ભાગોને બગાડી રોગી બનાવે છે. માટે સવારમાં જાજરને શૌચ કરવું
 જેટલે મળમૂત્રનો ત્યાગ કરવો, એટલું જ નહિ પણ શૌચક્રિયા કરી
 પાણીને અમુક વિધિથી ગુણ્ય અવયવોને ઘોષ સાફ કરવા તથા
 નાનથી શુદ્ધ થવા પવિત્ર આચાર આપણને ફરમાવે છે. સુધડતાના
 મા ઉત્તમ આચારનો ખરો હેતુ નહિ સમજવાને લીધે સુધરેલાઓ
 થા કેટલાક પવિત્ર કહેવાતા બ્રાહ્મણો પણ જાજરમાં જઈ આવીને
 રિપૂર્ણ રીતે ગુદા, હાથ તથા પગની શુદ્ધિ કરતા નથી. પરિણામ
 એ થાય કે, ઝાડા તથા પેશાબના મલિન અને રોગી પરમાણુઓ હાથ
 તર તેમજ શરીર તથા વસ્ત્રો ઉપર વિસ્તાર પામે છે. માટે જાજરમાં
 જઈ આવનાર માણસે પુષ્કળ માટી કે સાબુ વડે ગુદા, હાથ તથા
 પગ વારંવાર ઘોવા જોઈએ. પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાન તખીઓના સૂક્ષ્મ
 જંતુઓ સંબંધી વિચારો અને શોધો એવું અજવાળું પાડે છે કે,
 જાજર રોગો એવા રોગી જંતુમૂલક છે અને તેથી તેમાં જંતુઓ

અથવા પિશાચોને બનતા પ્રયાસથી દૂર રાખવા જોઈએ. આવાં વ્યાધિજન્ય જંતુઓ ઉત્પન્ન થવા ન પામે, વધવા ન પામે અને આપણાં શરીરોને વ્યાધિનું કારણ થવા ન પામે તેનો માત્ર એકજ ઉપાય છે અને તે શૌચ એટલે પવિત્રતા છે. પવિત્રતા માત્ર શરીર અને વસ્ત્ર સંબંધીજ નહિ પણ હરેક પ્રકારની પવિત્રતા પાળવાની જરૂર છે. રહેવાનાં ઘર સાફસૂક રાખવાં એ વાત સાધારણ માણસો પણ અગત્યની સમજે છે; પણ એજ સાફસૂક ઘરમાં જમવા બેસવાની જગા રોજ રોજ અને ઠાણે ઠાણે શુદ્ધ કરવી જોઈએ. એ વાતનો અર્થ થોડાજ સમજી શકે છે. જેઓ આવી પવિત્રતા સંબંધી વધારે કાળજી રાખે છે, તેઓને વહેમી ગણીને મસ્કરી કરવામાં આવે છે; પણ શૌચાશૌચનું રહસ્ય સમજનારાઓને તેમાં અત્યાચાર જેવું કશું લાગશે નહિ. આ પૃથ્વી જંતુઓથી ભરપૂર છે. વાતાવરણ પણ જંતુઓનું ભરેલું છે. ચોખ્ખી હવા એમનાં દુષ્ટ જંતુઓનો નાશ કરે છે. જંતુનાશક સુગંધી પદાર્થો, પાણી, માટી વગેરે પણ એવાં જંતુઓનો નાશ કરે છે. માટે મળમૂત્રનો ત્યાગ કરીને મળમૂત્રથી બગડેલા અવયવો તથા હાથને પુષ્કળ પાણી તથા માટી કે સાબુ વડે સાફ કરવા જોઈએ. હાથનું કામ નિરંતર કામ કરવાનું હોવાથી અનેક વસ્તુઓનો હાથને સ્પર્શ થાય છે, અને તે વસ્તુઓના પરમાણુઓ હાથને વળગી રહેવાનો સંભવ છે. એજ હાથનો જમતી વખતે, કાંઈ ખાવાની વસ્તુ પકડતી વખતે તથા પાણી પીતાં પણ ઉપયોગ કરીએ છીએ અને તે વખતે હાથને સારી રીતે સાફ ન કરવામાં આવે, તો હાથને ચોંટેલાં બહારનાં અનેક રજકણો ખાવાપીવાના પદાર્થો બેગા શરીરમાં અને લોહીમાં લળવા પામે છે. આ વાતો દેખીતી ધણી નજીવી લાગે છે, પણ આપણાં પવિત્ર ધર્મશાસ્ત્રોની આજ્ઞાઓ તથા હાલના શાસ્ત્રીય તખ્તીઓના આધારભૂત અભિપ્રાયોના આધારે ભાર દબને કહી શકાય છે કે, એ વાતો નજીવી નથી પણ ધણીજ અગત્યની છે. અને તેથી આપણા જૂના આચારો એ શરીરશુદ્ધિ સંબંધી પવિત્રતા તથા આરોગ્યના સમગ્ર ધોરણ ઉપર ધડાયેલા છે; એટલેજ તે આચારોને પૂર્ણ આદર સાથે માનવા તથા પાળવા એ આપણી ફરજ છે.

('વૈદ્યકદેપતરુ'ના એક અંકમાંથી)

અનુક્રમણિકા

અધ્યાય ૧ લો

જગતની ઉત્પત્તિનો વિષય

વિષય	પૃષ્ઠાંક	શ્લોકાંક
ઋષિઓ મનુને ધર્મ પૂછે છે	૧	૧-૪
પ્રલય સમયે જગતની સ્થિતિ	૨	૫
સ્વયંભૂતો પ્રાદુર્ભાવ	૩	૬,૭
જળની સૃષ્ટિ	૩	૮,૯
નારાયણ શબ્દનો અર્થ... ..	૪	૧૦
મહત્તરવાદિની ઉત્પત્તિ	૪	૧૧-૧૮
જગતની ઉત્પત્તિ	૬	૧૯-૬૦
સાત મુનિઓની ઉત્પત્તિ	૧૫	૬૧-૬૪
ઠાળનું પ્રમાણ... ..	૧૬	૬૫-૬૮
યુગોનું પરિમાણ	૧૭	૬૯-૮૦
યુગોના ધર્મ	૧૯	૮૧-૮૬
ચારે વર્ણની ઉત્પત્તિ અને તેનાં કર્મ	૨૧	૮૭-૧૦૬
આચારની પ્રશંસા	૨૫	૧૦૭-૧૧૦
આ ધર્મશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા વિષયોનું વર્ણન... ..	૨૬	૧૧૧-૧૧૯

અધ્યાય ૨ જો

સોળ સંસ્કારોનો વિધિ તથા બ્રહ્મચારીના ધર્મ

ધર્મનું સ્વરૂપ... ..	૨૮	૧-૫
ધર્મનાં પ્રમાણો	૩૦	૬-૧૬
પવિત્ર દેશ	૩૪	૧૭-૨૫
દ્વિજવર્ણના સંસ્કારો	૩૪	૨૬-૨૮
જાતકર્મસંસ્કાર	૩૫	૨૯
નામકરણસંસ્કાર	૩૫	૩૦-૩૩

વિષય	પૃષ્ઠાંક	શ્લોકાંક
નિષ્ક્રમણ તથા અનપ્રાશનસંસ્કાર ...	૩૬	૩૪
ચૌલસંસ્કાર	૩૬	૩૫
ઉપનયનસંસ્કાર	૩૭	૩૬-૫૧
ભોજનવિધિ	૪૦	૫૨-૫૭
આચમનવિધિ	૪૨	૫૮-૬૪
કેશાન્તસંસ્કાર	૪૩	૬૫-૬૬
કન્યાનો વિવાહસંસ્કાર	૪૪	૬૭
બ્રહ્મચારીનાં કર્મો	૪૪	૬૮-૬૯
વેદાધ્યયનનો વિધિ	૪૫	૭૦-૮૪
જપનું માહાત્મ્ય	૪૮	૮૫-૮૭
ધ્વન્દ્રિયનિગ્રહનું માહાત્મ્ય	૪૯	૮૮-૧૦૦
સંધ્યાવંદન	૫૧	૧૦૧-૧૦૩
સ્વાધ્યાય	૫૨	૧૦-૧૦૮૪
ભણાવવા યોગ્ય શિષ્યો	૫૩	૧૦૯-૧૨૦
પ્રણામનું ફળ	૫૬	૧૨૧-૧૩૫
માનનાં કારણ	૫૯	૧૩૬-૧૩૯
આચાર્ય વગેરેનાં લક્ષણ	૫૯	૧૪૦-૧૪૯
વિદ્વાનની મહત્તા	૬૨	૧૫૦-૧૫૯
વાણી અને મનની શુદ્ધિ	૬૩	૧૬૦-૧૬૩
વેદ ભણવાની આવશ્યકતા	૬૪	૧૬૪-૧૭૪
બ્રહ્મચારીના નિયમો	૬૬	૧૭૫-૨૨૫
માતા, પિતા અને ગુરુની ભક્તિ	૭૮	૨૨૬-૨૩૭
હિતકર ઉપદેશ	૮૧	૨૩૮-૨૪૯

અધ્યાય ૩ નો

ગૃહસ્થના ધર્મ, વિવાહોનાં લક્ષણ, પંચમહામજા તથા શ્રાદ્ધવિધિ		
ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવાનો સમય	૮૪	૩-૫
પરણવા યોગ્ય કન્યા	૮૫	૬-૭

વિષય	પૃષ્ઠાંક	શ્લોકાંક
કેવી કન્યા સાથે પરણવું	૮૫	૮-૧૩
કામનાથી કરવામાં આવતા વિવાહ	૮૭	૧૪-૧૯
આઠ જાતના વિવાહ અને તેનાં લક્ષણો	૮૮	૨૦-૩૬
વિવાહનાં ફળ	૯૨	૩૭-૪૪
સ્ત્રીગમનનો સમય	૯૪	૪૫-૫૦
કન્યાવિક્રય કરવો નહિ	૯૫	૫૧-૫૪
સ્ત્રીઓનો સત્કાર કરવો જોઈએ	૯૬	૫૫-૬૧
કુળ ભિતરી જવાનાં કારણો	૯૮	૬૨-૬૭
પાંચ હિંસાનાં સ્થાનો	૯૯	૬૮-૬૯
પાંચ મહાયજ્ઞો... ..	૧૦૦	૭૦-૯૮
અતિથિસત્કાર... ..	૧૦૭	૯૯-૧૨૧
માસિક શ્રાદ્ધનો વિધિ	૧૧૨	૧૨૨-૧૨૩
યજ્ઞ તથા શ્રાદ્ધમાં જમાડવા યોગ્ય બ્રાહ્મણો	૧૧૩	૧૨૪-૧૪૯
યજ્ઞ તથા શ્રાદ્ધમાં ભોજન કરવાને અયોગ્ય બ્રાહ્મણો	૧૧૯	૧૫૦-૧૮૩
પંકિતપાવન બ્રાહ્મણો	૧૨૬	૧૮૪-૧૯૨
પિતૃઓ દેવતા છે	૧૨૮	૧૯૩-૨૦૫
શ્રાદ્ધનો વિધિ	૧૩૧	૨૦૬-૨૮૬

અધ્યાય ૪ થો

બ્રાહ્મણની આજીવિકા તથા ગૃહસ્થને યોગ્ય સહાયાર

આજીવકાના ઉપાય	૧૫૧	૨-૧૨
ગૃહસ્થના ધર્મો	૧૫૩	૧૩-૧૦૦
અનધ્યાય	૧૭૩	૧૦૧-૧૨૭
સહાયાર	૧૮૦	૧૨૮-૨૬૦

અધ્યાય ૫ મો

ભક્ષ્યાભક્ષ્ય પદાર્થો, આશૌચનિર્ણય, પદાર્થશુદ્ધિ તથા સ્ત્રીધર્મ

ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો નિર્ણય	૨૧૦	૪-૫૭
આશૌચનો નિર્ણય	૨૨૧	૫૮-૧૪૬

વિષય	પૃષ્ઠાંક	શ્લોકાંક
ઝીઝીના ધર્મ	૨૪૪	૧૪૭-૧૬૯

અધ્યાય ૬ ઠી

વાનપ્રસ્થના તથા સંન્યાસીના ધર્મ

વાનપ્રસ્થના ધર્મ	૨૫૦	૨-૩૪
સંન્યાસીના ધર્મ	૨૫૭	૩૫-૯૭

અધ્યાય ૭ ઠી

રાજઝીના સંપૂર્ણ ધર્મ

રાજ દેવાંશી છે	૨૭૧	૪-૧૩
રાજદંડની ઠોટાઈ	૨૭૩	૧૪-૩૫
રાજનું કર્તવ્ય	૨૭૭	૩૬-૨૨૬

અધ્યાય ૮ ઠી

દાવા, ઝીરી વગેરેનો ન્યાય તથા કર લેવાની રીતિ

અદાર જાતના વ્યવહાર...	૩૨૫	૪-૮
વ્યવહારની પરિભાષા	૩૨૬	૯-૪૬
લેણદેણસંબંધી દાવા	૩૩૪	૪૭-૬૦
સાક્ષીઝી કેવા કરવા ?	૩૩૭	૬૧-૭૩
સાક્ષીઝી સંબંધી	૩૪૦	૭૪-૧૩૮
લેણાદેણાના દાવા	૩૫૫	૧૩૯-૧૭૮
થાપણ વાંધે	૩૬૫	૧૭૯-૧૯૬
પારકો માલ વેચવા વાંધે	૩૬૯	૧૯૭-૨૦૫
ઋત્વિજની દક્ષિણા વગેરેના નિયમો	૩૭૧	૨૦૬-૨૧૪
પગાર વાંધે નિર્ણય	૩૭૪	૨૧૫-૨૧૭
પ્રતિજાબાંગનો નિર્ણય	૩૭૪	૨૧૮-૨૨૧
ખરીદેલી વસ્તુને રદ કરવા વાંધે નિર્ણય	૩૭૫	૨૨૨-૨૨૩
દોષવાળી કન્યાના દાન વાંધે નિર્ણય	૩૭૫	૨૨૪-૨૩૦

વિષય	પૃષ્ઠાંક	શ્લોકાંક
ગોવાળની વૃત્તિ	૩૭૭	૨૩૧-૨૪૪
સીમાડાનો નિર્ણય	૩૮૦	૨૪૫-૨૬૬
ગાળાગાળીનો નિર્ણય	૩૮૫	૨૬૭-૨૭૭
મારામારીનો નિર્ણય	૩૮૮	૨૭૮-૩૦૦
ચોરને શિક્ષા કરવાનો નિર્ણય	૩૯૩	૩૦૧-૩૪૩
ભૂંટકાટ	૪૦૨	૩૪૪-૩૪૭
દ્વિભેદે શસ્ત્ર ક્યારે ધારણ કરવાં ?	૪૦૩	૩૪૮-૩૪૯
આતતાયીને મારવામાં દોષ નથી	૪૦૩	૩૫૦-૩૫૧
સ્ત્રીસંગ્રહણ	૪૦૪	૩૫૨-૩૯૩
બુદ્ધા બુદ્ધા કરો લેવા વિષે	૪૧૪	૩૯૪-૪૦૩
નૌકામાં ખેસનારાઓનો વ્યવહાર	૪૧૭	૪૦૪-૪૦૯
દાસ તથા સ્વામીનો સંબંધ	૪૧૮	૪૧૦-૪૨૦

અધ્યાય ૯ મો

સ્ત્રીપુરુષના ધર્મો, દાયલાગ, બુગારનો નિષેધ તથા અપ-
રાધીને શિક્ષા કરવાની રીતિ

સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવું	૪૨૧	૩-૧૦
સ્ત્રીના રક્ષણના ઉપાય	૪૨૩	૧૧-૧૬
સ્ત્રીનું કાર્ય	૪૨૪	૧૭-૨૫
પ્રજ્ઞના ધર્મ	૪૨૬	૨૬-૩૧
ખીજનો અને ક્ષેત્રનો વિચાર	૪૨૭	૩૨-૫૫
સ્ત્રીઓના આપદ્ધર્મ	૪૩૨	૫૬-૧૦૩
દાયલાગ	૪૪૩	૧૦૪-૨૨૦
બુગાર બંધ કરવો	૪૬૮	૨૨૧-૨૩૩
રાજ્યએ અપરાધીઓને શિક્ષા કરવી	૪૭૧	૨૩૪-૨૫૦
રાજ્યનું કર્તવ્ય	૪૭૪	૨૫૧-૩૨૫
વંશ્યનું કર્તવ્ય	૪૮૯	૩૨૬-૩૩૩
શૂદ્રનું કર્તવ્ય	૪૯૧	૩૩૪-૩૩૬

અધ્યાય ૧૦ મો
વર્ણસંકર જાતિઓ, તેનાં કર્મો તથા ચાર વર્ણના
આપત્તિકાળના ધર્મો

વિષય	પૃષ્ઠાંક	શ્લોકાંક
અનુક્ષેપ પ્રતિક્ષેપ પ્રજા	૪૯૨	૫-૪૫
વર્ણસંકરની આશ્રવિકા... ..	૫૦૧	૪૬-૬૨
ચાર વર્ણનો સક્ષિપ્ત ધર્મ	૫૦૪	૬૩-૬૯
બીજનો અને ક્ષત્રનો નિર્ણય	૫૦૬	૭૦-૭૩
દ્વિજવર્ણની આશ્રવિકા	૫૦૭	૭૪-૮૦
ચાર વર્ણના આપદ્ધર્મનો નિર્ણય	૫૦૮	૮૧-૧૩૧

અધ્યાય ૧૧ મો

જુદી જુદી જાતનાં પાપકર્મો તથા તેના પ્રાયશ્ચિત્તનો વિધિ		
બ્રાહ્મણને દાન આપવું	૫૧૯	૧-૧૦
યજ્ઞ માટે ધન હરી લાવવું	૫૨૨	૧૧-૨૫
દેવનું ધન ખાઈ જનાર વગેરેની અધોગતિ... ..	૫૨૫	૨૬-૩૭
પુણ્યનાં કામ કરવાં	૫૨૭	૩૮-૪૩
પતિતનું લક્ષણ	૫૨૯	૪૪
પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૫૨૯	૪૫-૪૭
કર્મવિપાક	૫૩૦	૪૮-૫૩
મહાપાપ	૫૩૧	૫૪-૫૮
ઉપપાતકો	૫૩૨	૫૯-૬૬
જાતિભ્રંશકરણ પાપ	૫૩૪	૬૭
સંકરીકરણ પાપ	૫૩૪	૬૮
અપાત્રીકરણ પાપ	૫૩૫	૬૯
મલિનીકરણ પાપ	૫૩૫	૭૦-૭૧
મહાપાપનાં પ્રાયશ્ચિત્તો	૫૩૫	૭૨-૮૯
વ્યસનનિષેધ	૫૩૯	૯૦-૧૦૭
ઉપપાતકનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૫૪૩	૧૦૮-૧૧૭

વિષય	પૃષ્ઠાંક	શ્લોકાંક
અવકાશીનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૫૪૫	૧૧૮-૧૨૩
જાતિભ્રંશકરણનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૫૪૬	૧૨૪
સંકરીકરણ, મલિનીકરણ તથા અપાત્રીકરણનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૫૪૭	૧૨૫
ક્ષત્રિયાદિ વર્ણની હત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૫૪૭	૧૨૬-૧૪૫
અભક્ષ્યભક્ષણનું અને અપેય પાનનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૫૫૧	૧૪૬-૧૬૧
ચોરીનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૫૫૫	૧૬૨-૧૬૮
અગમ્યાગમનનું પ્રાયશ્ચિત્ત	૫૫૬	૧૬૯-૧૭૯
સંસર્ગી કચારે પતિત થાય છે	૫૫૯	૧૮૦
સંસર્ગીએ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું	૫૫૯	૧૮૧
કાળે ઘડે સ્નાનનો વિધિ	૫૫૯	૧૮૨-૨૧૦
વ્રતો... .. .	૫૬૬	૨૧૧-૨૩૨
તપનું માહાત્મ્ય	૫૭૧	૨૩૩-૨૪૭
ગુપ્ત પાપનાં પ્રાયશ્ચિત્ત	૫૭૪	૨૪૮-૨૬૫

અધ્યાય ૧૨ મો

શુભાશુભ કર્મથી થતી ગતિ તથા આત્મજ્ઞાનનું સ્વરૂપ

ત્રણ જાતનાં કર્મ	૫૭૯	૩-૧૧
ક્ષેત્રજ અને ભૂતાત્મા	૫૮૨	૧૨-૧૫
ધર્માધર્મનું ફળ	૫૮૩	૧૬-૨૩
સત્ત્વ, રજ અને તમોગુણનાં લક્ષણો	૫૮૫	૨૪-૩૮
સત્ત્વાદિક ગુણોથી થનારી ગતિઓ	૫૮૮	૩૯-૫૨
કર્મવિપાક	૫૯૧	૫૩-૮૨
આહારણનાં શ્રેયસ્કર કર્મ... .. .	૫૯૭	૮૩-૯૩
વેદનું માહાત્મ્ય	૬૦૦	૯૪-૧૦૮
શિષ્ટ આહારણો... .. .	૬૦૩	૧૦૯-૧૧૦
પરિપદ	૬૦૪	૧૧૧-૧૧૭
દ્વિજને ઉપદેશ... .. .	૬૦૫	૧૧૮-૧૨૫
મનુસ્મૃતિ ભણવાનું ફળ... .. .	૬૦૭	૧૨૬

शुद्धिपत्र

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
४०	१७	त३२	त२३
६४	२३	विशेषै	विशेषै
७१	२१	संभाषे	संभाषे
७२	४	कुर्यादभि	कुर्यादभि
७८	१५	अनुगृह्यताम्	अनुगृह्यताम्
७९	२३	गुरुगह्वनीय	गुरुराह्वनीय
८८	११	भूम्	भूम्
८८	१७	वृषली	वृषली
९२	२	*सुप्तां	सुप्तां
९९	९	आह्वये	आह्वये जलदानपूर्वक
१०२	२	व्याभ्रमिणो	व्याभ्रमिणो
११२	१४	नाम कर्मणुं	कर्मणुं नाम
१२३	२१	भ्रातुर्मृतस्य	भ्रातुर्मृतस्य
१४१	१५	भवायुं	भवायुं
१६०	१५	क्तया	क्तया
१६१	९	मूत्रं	मूत्रं
१६८	२२	कदाचन	कदाचन
१७०	८	ध्वज	ध्वज
१७४	१०	प्रादुर्भूता	प्रादुर्भूता
१८१	२०	एत यत्रं	एतत् त्रयं
१८१	२१	एतयत्रं	एतत् त्रयं
१९१	१२	१७८	१७९
१९२	१८	शभाष	शभाष
१९२	२२	आह्वये	आह्वये
१९४	३	दातुर्भवत्य	दातुर्भवत्यन

पृष्ठ पंक्ति अशुद्ध			शुद्ध	
१६६	१६	आप	नदि	के
२११	१३	कृष्	कृष्	
२३६	१८	ब्रह्मचारि	ब्रह्मचारि	
२४६	१६	फलः	फलैः	
२६६	४	निग्य	नित्य	
२७६	६	ते ते	ते	
२८०	२३	अनुचित	अनुचित	
२८६	२	राष्ट्र	राष्ट्रा	
२९३	७	अपत्य	अपत्य	
३२७	२	समञ्जसम्	समञ्जसम्	
३२७	१२	धर्म	धर्म	
३३२	१४	पश्येन्	पश्येन्	
३२६	२१	भने	तेभने	
३४२	२१	विशेषेण	विशेषेण	
३४३	१२	पु	पुं	
३८४	६	आह्लाषे।	आह्लाषे।	
३४८	२३	आदि भंत्रोथी	आदि	
३५६	२२	वर्णक्रमात्	वर्णक्रमात्	
३६४	३	सज्जायते	सज्जायते	
४४४	७	उत्पन्न	उत्पन्न	
४४४	१६	प्रशंसा	प्रशंसा न्नेपुं	
४४५	२३	स्वकर्मसु	स्वकर्मसु	
५२६	६	लङ्	लङ्	
५५५	४	गृहादेव	गृहादेव	
५७६	१६	प्रयतो	प्रयतो	
५६५	२०	तामिस्र	तामिस्र	
५६६	३	वालुकापान्	वालुकातापान्	
६०५	१६	कलुं	भने कलुं	

श्री मनुस्मृति

(मानव धर्मशास्त्रम्)

सरण गुजराती भाषांतर सहित

अध्याय १ लो

ऋषिभ्यो मनुने धर्मं पृष्ठे छे—

मनुमेकाग्रमासीनमभिगम्य महर्षयः ।

प्रतिपूज्य यथान्यायमिदं वचनमब्रुवन् ॥ १ ॥

એકાગ્ર ચિત્તે વિરાજલા લગવાન મનુ પાસે જઇને, તેમને વળતું પૂજન આપી, મહર્ષિઓએ ન્યાયપૂર્વક આ વચન કહ્યું.

भगवन्सर्ववर्णानां यथावदनुपूर्वशः ।

अन्तरप्रभवाणां च धर्मानो वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥

હે લગવન્! સૌ વર્ણોના તેમજ સકલ સંકીર્ણ જાતિઓના ધર્મોને તમે યથાવત્ અને યથાક્રમ કહેવાને યોગ્ય છો. ૨

*[જરાયુજાણ્ડજાનાં ચ તથા સંસ્વેદજોન્નિદામ્ ।

ભૂતગ્રામસ્ય સર્વસ્ય પ્રભવં પ્રલયં તથા ॥

આચારાંશ્ચૈવ સર્વેષાં કાર્યાકાર્યવિનિર્ણયમ્ ।

યથાકામં યથાયોગં વક્તુમર્હસ્યશેષતઃ ॥

જરાયુજ (કોથળીમાંથી થતાં), અંડજ (ઈડાંમાંથી થતાં), સ્વેદજ (પરસેવામાંથી થતાં), ઉદ્દલિદ (જમીન ફેાડી ઉપર આવતાં), એ સર્વ પ્રાણીસમુદાયોનાં જન્મ તથા મરણ વિશે, સૌના આચાર તેમજ તેમનાં કાર્ય ને અકાર્યના નિર્ણય વિશે તમે યથાર્થ રીતે, યથેચ્છાએ, અશેષે કહેવાને યોગ્ય છે.]*

ત્વમેકો હ્યસ્ય સર્વસ્ય વિધાનસ્ય સ્વયંશુવઃ ।

અચિન્ત્યસ્યાપ્રમેયસ્ય કાર્યતત્ત્વાર્થવિત્પ્રભો ॥ ૩ ॥

કેમકે, હે પ્રભુ! સ્વયંભૂ, અપ્રમેય અને અચિંત્ય એ વેદનાં સર્વ વિધાન (અગ્નિહોત્રાદિ કર્મકાંડ તથા જ્ઞાનકાંડ)ના કાર્યને તેમજ તત્ત્વાર્થને તમે જ એક જાણવાવાળા છે. ૩

સ તૈઃ પૃષ્ઠસ્તથા સમ્યગમિતૌજા મહાત્મભિઃ ।

પ્રત્યુવાચાર્ચ્ય તાન્સર્વાન્મહર્ષીન્દ્યુયતામિતિ ॥ ૪ ॥

તે મહર્ષિઓએ આ પ્રમાણે વિધિપૂર્વક પૂછ્યું, ત્યારે અમાપ ઓજસવાળા તે ભગવાન મનુદેવે તેમને સૌને સત્કારીને ઉત્તર આપ્યો: સાંભળો. ૪

પ્રલય સમયે જગતની સ્થિતિ—

આસીદિદં તમોભૂતમપ્રજ્ઞાતમલક્ષણમ્ ।

અપ્રતર્ક્યમવિજ્ઞેયં પ્રસુપ્તમિવ સર્વતઃ ॥ ૫ ॥

* જે શ્લોકો [ ] આ પ્રમાણે ઠીંસમાં આપ્યા છે તે ક્ષેપક સમજવા.

પૂર્વે આ જગત અંધકારમય (માયાલીન), અપ્રજ્ઞાત (જાણ્યું નહીં એવું), અલક્ષણ (જેનું લક્ષણ ન પાંધી શકાય એવું), અતર્ક્ય (તર્કમાં આવી શકે નહીં એવું), અવિજ્ઞેય (પ્રમાણથી પામી શકાય નહીં એવું) અને સર્વ બાબુએ જાણે સુષુપ્તિમાં પડ્યું હોય એવું હતું. ૫

સ્વયંભૂતો પ્રાકૃર્ભાવ—

તતઃ સ્વયંભૂર્મગવાનવ્યક્તો વ્યજ્જયન્નિદમ્ ।

મહાભૂતાદિ વૃત્તૌજાઃ પ્રાદુરાસત્તિમોનુદઃ ॥ ૬ ॥

પછી અવ્યક્ત અને સ્વયંભૂ લગવાને આ મહાભૂતાદિ-ને પ્રકટ કર્યા અને અંધકારનો નાશ કરનારા તે પૂર્ણ શક્તિ-માન પ્રાકટ્ય પામ્યા. ૬

યોઽસાવતીન્દ્રિયગ્રાહ્યઃ સૂક્ષ્મોઽવ્યક્તઃ સનાતનઃ ।

સર્વભૂતમયોઽચિન્ત્યઃ સ એવ સ્વયમુદ્ભૌ ॥ ૭ ॥

જે બાહ્યેન્દ્રિયોથી અગોચર છે, જે સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે, જે અવયવઆકારથી રહિત છે, જે સનાતન છે, જે પ્રાણીમાત્રના આત્મારૂપ છે અને જે પ્રમાણોથી પર અને અચિંત્ય છે, તે પરમાત્મા પોતેજ (હિરણ્યગર્ભરૂપે) પ્રકટ થયા. ૭

જગની સૃષ્ટિ—

સોઽભિધ્યાય શરીરાસ્સ્વાત્સિસૃક્ષુર્વિવિધાઃ પ્રજાઃ ।

અપ એવ સસર્જાદૌ તાસુ બીજમવાસૃજત્ ॥ ૮ ॥

વિવિધ પ્રજાઓને સર્જવાની ઇચ્છાવાળા તેમણે સંકલ્પ-થી પોતાના શરીરમાંથી પ્રથમ જલનેજ સર્જ્યું અને તેમાં પોતાની શક્તિરૂપી બીજ રાખ્યું. ૮

તદણ્ડમભવદ્વૈમં સહસ્રાંશુસમપ્રમમ્ ।

તસ્મિન્નજ્ઞે સ્વયં બ્રહ્મા સર્વલોકપિતામહઃ ॥ ૯ ॥

તે ખીજ સૂર્યના જીવી પ્રભાવાણું સુવર્ણમય ઈંદુ થયું; અને તે ઈંડામાં સર્વ લોકના પિતામહ એવા બ્રહ્મા પોતે (વિરાટરૂપે) પ્રકટ થયા. ૯

આપો નારા इति પ્રોક્તા આપો વૈ નરસૂનવઃ ।

તા યદસ્યાયનં પૂર્વં તેન નારાયણઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧૦ ॥

જલને 'નાર' કહ્યું છે અને તે 'નર' (પરમાત્મા)થી જન્મ્યું છે. તે જલ પૂર્વે પરમાત્માનું અયન (નિવાસસ્થાન) હતું, તેથી પરમાત્માને નારાયણ કહેવામાં આવ્યા છે. ૧૦

[સહસ્રશીર્ષા પુરુષો રુક્મવાહુસ્ત્વતીન્દ્રિયઃ ।

બ્રહ્મા નારાયણારૂયસ્તુ સુષ્વાપ સલિલે તંદાં ॥

હજાર શિરવાળા, સોનલવર્ણા હાથવાળા અને ઈંદ્રિયોથી અગોચર એવા નારાયણ નામે બ્રહ્મા ત્યારે જલમાં સૂતા હતા.]

યત્તત્કારણમવ્યક્તં નિત્યં સદસદાત્મકમ્ ।

તદ્વિસૃષ્ટઃ સ પુરુષો લોકે બ્રહ્મેતિ કીર્ત્યતે ॥ ૧૧ ॥

સૃષ્ટિના કારણરૂપ, અવ્યક્ત, નિત્ય, સત્ તથા અસત્ના આત્મારૂપ એવા પરમાત્માએ પ્રકટ કરેલા તે પુરુષ લોકમાં 'બ્રહ્મા' નામે કહેવાય છે. ૧૧

તસ્મિન્નણ્ડે સ ભગવાનુષિત્વા પરિવત્સરમ્ ।

સ્વયમેવાત્મનો ધ્યાનાત્તદણ્ડમકરોદ્ દ્વિષા ॥ ૧૨ ॥

તે ભગવાન તે ઈંડામાં એક વર્ષ સુધી રહ્યા અને પછી પોતાના આત્મધ્યાનથી તેને બે ભાગમાં ક્યું. ૧૨

ताभ्यां स शकलाभ्यां च दिवं भूमिं च निर्ममे ।
 मध्ये व्योम दिशश्चाष्टावर्षां स्थानं च शाश्वतम् ॥ १३ ॥
 ते ये लागोभांथी तेभ्यो स्वर्गलोकं अने पृथ्वीलोकं तेभ्य
 ते येनी वर्ये आकाश, आठ दिशांभ्यो तथा सनातन जल-
 स्थानो निर्माणं कर्त्वा. १३

[वैकारिकं तैजसं च तथा भूतादिमेव च ।
 एकमेव त्रिधाभूतं महानित्येव संस्थितम् ॥
 इंद्रियाणां समस्तानां प्रभवं प्रलयं तथा ।
 भङ्गत्त्वं च त्रयं रूपं प्रकटयुं-वैकारिक, तैजस अने
 तामस, अज सभस्त इंद्रियोना जन्मभरणुं कारण छे.]

उद्बर्हात्मनश्चैव मनः सदसदात्मकम् ।
 मनसश्चाप्यहंकारमभिमन्तारमीश्वरम् ॥ १४ ॥
 ते परमात्मां पोताने विशे रडेला सत् अने असत् रूप
 भङ्गत्त्वेने प्रकट क्युं अने तेभांथी 'हुं ईश्वर छुं' अणुं
 अलिमान करनारे अहंकार उत्पन्न कर्त्वा. १४

महान्तमेव चात्मानं सर्वाणि त्रिगुणानि च ।
 विषयाणां ग्रहीतृणि शनैः पञ्चेन्द्रियाणि च ॥ १५ ॥
 ते अहंकारभांथी मनने, सत्त्वादि त्रय गुणोने अने
 शब्दादि विषयोने अहंकार करनारी पांच ज्ञानेन्द्रियो तथा पांच
 कर्मेन्द्रियोने कर्मे कर्मे उत्पन्न करी. १५

[अविशेषान् विशेषांश्च विषयांश्च पृथक् पृथक् ।
 वणी शब्दादि पांच विषयोने, आकाशादि पांच भङ्गा-
 भूतोने तेभ्य तेमनी तन्मात्रांभ्योने पृथक् पृथक् अनाव्यां.]

તેષાં ત્વવયવાન્સૂક્ષ્માન્ષણામપ્યમિતૌજસામ્ ।

સન્નિવેશ્યાત્મમાત્રાસુ સર્વભૂતાનિ નિર્મમે ॥ ૧૬ ॥

પછી અમાપ ઓજસ્વી એવા તે છ પદાર્થો (અહંકાર અને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ તથા ગંધ)ના સૂક્ષ્મ અવયવોને તેમના વિકારો (ઈંદ્રિયો તથા મહાભૂતો)માં મેળવી પરમાત્માએ સર્વ ભૂતોને નિર્માણ કર્યાં. ૧૬

યન્મૂર્ત્યવયવાઃ સૂક્ષ્માસ્તસ્યેમાન્યાશ્રયન્તિ ષટ્ ।

તસ્માચ્છરીરમિત્યાહુસ્તસ્ય મૂર્તિં મનીષિણઃ ॥ ૧૭ ॥

શરીરરૂપી મૂર્તિના છ સૂક્ષ્મ અવયવો (અહંકાર અને પાંચ તન્માત્રાઓ) તે પાંચ મહાભૂતો અને ઈંદ્રિયોનો આશ્રય કરે છે, તેથી પાંડિતો તે બ્રહ્મની મૂર્તિને શરીર કહે છે. (ષટ્-શ્રયણાચ્છરીરમ્) ૧૭

તદાવિશ્નન્તિ ભૂતાનિ મહાન્તિ સહ કર્મભિઃ ।

મનશ્ચાવયવૈઃ સૂક્ષ્મૈઃ સર્વભૂતકૃદવ્યયમ્ ॥ ૧૮ ॥

પછી પોતપોતાનાં કર્મો સાથે આકાશાદિ મહાભૂતો તથા સૂક્ષ્મ અવયવો સાથે મન, એ અવ્યય અને સર્વ ભૂતોના કર્તા એવા વિરાટપુરુષમાં પ્રવેશે છે. ૧૮

જગતની ઉત્પત્તિ--

તેષામિદં તુ સપ્તાનાં પુરુષાણાં મહૌજસામ્ ।

સૂક્ષ્માભ્યો મૂર્તિમાત્રાભ્યઃ સંભવત્યવ્યયાદ્ વ્યયમ્ ॥૧૯॥

મહાઓજસ્વી તે સાત પુરુષતત્ત્વો (મહત્તત્ત્વ, અહંકાર અને પાંચ તન્માત્રા)ના સૂક્ષ્મ શરીરઅવયવો (પાંચ મહાભૂતો, ઈન્દ્રિયો અને મન એ સોળ)માંથી આ શરીર બને છે—અવિનાશી પ્રકૃતિમાંથી વિનાશી જગત ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૯

આઘાઘસ્ય ગુણં ત્વેષામવામોતિ પરઃ પરઃ ।

યો યો યાવતિથક્ષૈર્ષાં સ સ તાવદ્ગુણઃ સ્મૃતઃ ॥ ૨૦ ॥

આકાશાદિ આઘ તત્ત્વોના શબ્દાદિ ગુણો તે તે પછીનાં તત્ત્વોમાં મળે છે અને તેમાં જ જ નટલામું તત્ત્વ છે તે તે તેટલા ગુણોથી યુક્ત છે. ૨૦

સર્વેષાં તુ સ નામાનિ કર્માણિ ચ પૃથક્ પૃથક્ ।

વેદશબ્દેભ્ય એવાદૌ પૃથક્સંસ્થાશ્ચ નિર્મમે ॥ ૨૧ ॥

તે હિરણ્યગર્ભે આરંભમાં જ વેદના શબ્દોથી તે સર્વનાં બુદ્ધાંબુદ્ધાં નામે અને કર્મો તથા અલગઅલગ લૌકિક વ્યવસ્થાઓ નિર્માણ કરી. ૨૧

કર્માત્મનાં ચ દેવાનાં સોઽસૃજતપ્રાણિનાં પ્રભુઃ ।

સાધ્યાનાં ચ ગણં સૂક્ષ્મં યજ્ઞં ચૈવ સનાતનમ્ ॥ ૨૨ ॥

તે પછી પ્રભુએ દેવોના, પ્રાણીઓના, કર્મસ્વભાવવાળા અચેતનોના તેમજ સૂક્ષ્મ સાધ્યોના ગણોને અને સનાતન યજ્ઞને સંભર્યાં. ૨૨

અગ્નિવાયુરવિભ્યસ્તુ ત્રયં બ્રહ્મા સનાતનમ્ ।

દુદોહ યજ્ઞસિદ્ધયર્થમૃગ્યજુઃસામલક્ષણમ્ ॥ ૨૩ ॥

પછી, યજ્ઞની સિદ્ધિ માટે બ્રહ્માએ ઋક્, યજુષ્, અને સામ નામના ત્રણ સનાતન વેદોનું અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્યમાંથી દોહન કર્યું. ૨૩

કાલં કાલવિભક્તીશ્ચ નક્ષત્રાણિ ગ્રહાંસ્તથા ।

સરિતઃ સાગરાઞ્છૈલાન્સમાનિ વિષમાણિ ચ ॥ ૨૪ ॥

તપો વાચં રતિં ચૈવ કામં ચ ક્રોધમેવ ચ ।

સૃષ્ટિં સસર્જ ચૈવેમાં સ્પન્દુમિચ્છાન્નિમાઃ પ્રજાઃ ॥ ૨૫ ॥

પછી, આ પ્રજાઓને સર્જવાની ઇચ્છાવાળા તેમણે કાળ, કાળવિભાગ, નક્ષત્રો, ગ્રહો, સરિતાઓ, સાગરો, પર્વતો, સમ અને વિષમ ભૂમિભાગો, તપ, વાચા, રતિ, કામ અને ક્રોધ, એ સૃષ્ટિ સર્જી. ૨૪, ૨૫

કર્મણાં ચ વિવેકાર્થં ધર્માધર્મોં વ્યવેચયત્ ।

દ્વન્દ્વૈરયોજયન્નેમાઃ સુખદુઃખાદિભિઃ પ્રજાઃ ॥ ૨૬ ॥

કર્મોના વિવેક માટે પ્રજાપતિએ ધર્મ અને અધર્મની વિવેચના કરી અને આ પ્રજાઓને સુખદુઃખાદિ દ્વન્દ્વો સાથે જોડી દીધી.

અળ્યો માત્રા વિનાશિન્યો દશાર્ધાનાં તુ યાઃ સ્મૃતાઃ ।

તાભિઃ સાર્ધમિદં સર્વં સંભવત્યનુપૂર્વશઃ ॥ ૨૭ ॥

આ સર્વ જગત, આણુ સરખી જ પાંચ નશ્વર તન્માત્રાએ કહી છે, તેમની સાથે અનુક્રમે ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૭

યં તુ કર્મણિ યસ્મિન્સ ન્યયુક્ત પ્રથમં પ્રભુઃ ।

સ તદેવ સ્વયં મેજે સૃજ્યમાનઃ પુનઃ પુનઃ ॥ ૨૮ ॥

તે પ્રભુએ જને જ કર્મમાં પ્રથમ જોડ્યો હતો, તે પોતે ફરી ફરીને જન્મતાં તેજ કામને ભજતો રહે છે. ૨૮

હિંસાહિંસે મૃદુક્રૂરે ધર્માધર્માશૃતાનૃતે ।

યદ્યસ્ય સોડધાત્સર્ગે તત્તસ્ય સ્વયમાવિશેત્ ॥ ૨૯ ॥

તે બ્રહ્માએ સર્જનના પ્રારંભમાં તે જીવને જ ક્રોધ હિંસા, કે અહિંસા, ક્રોધ કે ક્રૂર, ધર્મ કે અધર્મ, સત્ય કે અસત્ય,

એવા કર્મમાં નિયત કર્યો હતો, તે તેનું કર્મ તેને આપોઆપ મળી રહે છે. ૨૯

યથર્તુલિજ્ઞાન્યૃતવઃ સ્વયમેવર્તુપર્યયે ।

સ્વાનિ સ્વાન્યભિપદ્યન્તે તથા કર્માણિ દેહિનઃ ॥ ૩૦ ॥

જન્મ ઋતુ પલટાતાં ઋતુઓ પોતે જ ઋતુચિહ્નો ધારણ કરે છે, તેમ દેહધારીઓ પણ પોતપોતાનાં કર્મોને સ્વયં પ્રાપ્ત કરે છે. ૩૦

લોકાનાં તુ વિવૃદ્ધયથં મુખબાહુરુપાદતઃ ।

બ્રાહ્મણં ક્ષત્રિયં વૈશ્યં શૂદ્રં ચ નિરવર્તયત્ ॥ ૩૧ ॥

પછી લોકની વૃદ્ધિ માટે તેમણે મોં, બાહુ, સાથળ અને પગમાંથી અનુક્રમે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર ઉત્પન્ન કર્યાં.

દ્વિધા કૃત્વાત્મનો દેહમર્ધેન પુરુષોઽભવત્ ।

અર્ધેન નારી તસ્યાં સૌ વિરાજમસૃજત્પ્રભુઃ ॥ ૩૨ ॥

બ્રહ્માએ પોતાના દેહના બે ભાગ કર્યાં. એક અડધિયાનો પુરુષ થયો અને બીજાની સ્ત્રી થઈ. તે સ્ત્રીમાં તે પ્રભુએ વિરાટ-પુરુષ સર્જ્યો. ૩૨

તપસ્તપ્ત્વાસૃજદ્યં તુ સ સ્વયં પુરુષો વિરાટ્ ।

તં માં વિત્તાસ્ય સર્વસ્ય સ્પષ્ટારં દ્વિજસત્તમાઃ ॥ ૩૩ ॥

હે દ્વિજવરે! તે વિરાટપુરુષે પોતે તપ તપીને જને ઉત્પન્ન કર્યો હતો, તે હું આ સર્વ જગતનો સ્પષ્ટ છું એમ તમે બણો. ૩૩

અહં પ્રજાઃ સિસૃક્ષુસ્તુ તપસ્તપ્ત્વા સુદુશ્વરમ્ ।

પતીન્પ્રજાનામસૃજં મહર્ષીનાદિતો દશ ॥ ૩૪ ॥

मरीचिमव्यङ्गिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ।

प्रेचतसं वसिष्ठं च भृगुं नारदमेव च ॥ ३५ ॥

प्रज्ज सञ्ज्वानी धृग्धावाणा भे अत्यंत दुष्कर तप करीने
प्रथम आ दश प्रज्जपति महर्षिञ्चोने सञ्ज्या-भरीचि, अत्रि,
अंगिरस, पुलस्त्य, पुलह, क्रतु, प्रचेतस, वसिष्ठ, लृगु अने
नारद. ३४,३५

एते मनुस्तु सप्तान्यानसृजन्भूरितेजसः ।

देवान्देवनिकायांश्च महर्षींश्चामितौजसः ॥ ३६ ॥

यक्षरक्षःपिशाचांश्च गन्धर्वाप्सरसोऽसुरान् ।

नागान्सर्पान्सुपर्णांश्च पितृणां च पृथग्गणान् ॥ ३७ ॥

विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च ।

उल्कानिर्घातकेतूंश्च ज्योतींष्युच्चावचानि च ॥ ३८ ॥

किन्नरान्वानरान्मत्स्यान्विविधांश्च विहङ्गमान् ।

पशून्मृगान्मनुष्यांश्च व्यालांश्चोभयतोदतः ॥ ३९ ॥

कृमिकीटपतङ्गांश्च यूकामक्षिकमत्कुणम् ।

सर्वं च दंशमशकं स्थावरं च पृथग्विधम् ॥ ४० ॥

लारे तेजस्वी भनुञ्चो, देवो, देवनिवासो, अपार ओज-
स्वी महर्षिञ्चो, यक्षो, राक्षसो, पिशाचो, गंधर्वो, अप्सराञ्चो,
असुरो, नागो, सर्पो, गरुडो, पितृञ्चोना विविध समूहो, वीज-
णीञ्चो, ईंद्रवज्ज, मेघो, विविधरंगी ईंद्रधनुञ्चो, उल्काञ्चो,
उत्पातसूयक धूमकेतुञ्चो, अयानीया ताराञ्चो, किन्नरो, वानरो,
मत्स्यो, विविध पञ्चीञ्चो, पशुञ्चो, भृगो, भनुञ्चो, व्यालो

(પેટે ચાલનારાં), બેઉ બાજુ દાંતાળાં પ્રાણીઓ, કૃમીઓ, કીટા, પતંગિયાં, જી, માખી, માંકડ, સૌ જાતના ડાંસ, મચ્છરો, વિવિધ પ્રકારનાં વૃક્ષાદિ સ્થાવરો—એ બધાં તે મહાતેજસ્વી પ્રજાપતિએ સર્જ્યાં. ૩૬-૪૦

[યથાકર્મ યથાકાલં યથાપ્રજ્ઞં યથાક્રમમ્ ।

યથાયુગં યથાદેશં યથાવૃત્તિ યથાક્રમમ્ ॥

આ સર્જનકાર્ય કાલ, બુદ્ધિ, શાસ્ત્રશ્રવણ, યુગ, દેશ, વર્તન અને ક્રમ અનુસાર હતું.]

एवमेतैरिदं सर्वं मन्त्रियोगान्महात्मभिः ।

યથાકર્મ તપોયોગાત્સૃષ્ટં સ્થાવરજઙ્ગમમ્ ॥ ૪૧ ॥

આમ મારી આજ્ઞાથી તે મહાત્માઓએ પોતાના તપના યોગથી આ સ્થાવરજંગમ સકલ સૃષ્ટિને કર્માનુસાર સર્જ્યાં.

येषां तु यादृशं कर्म भूतानामिह कीर्तितम् ।

તત્તથા વોઽભિષાસ્યામિ ક્રમયોગં ચ જન્મનિ ॥ ૪૨ ॥

એ પ્રાણીઓનું અહીં જવું કર્મ કહેવાયું છે, તે વિશે તેમજ તેમના જન્મોના અનુક્રમ વિશે હું તમને કહીશ. ૪૨

पशवश्च मृगाश्चैव व्यालाश्चोभयतोदतः ।

રક્ષાંસિ ચ પિશાચાશ્ચ મનુષ્યાશ્ચ જરાયુજાઃ ॥ ૪૩ ॥

પશુઓ, મૃગો, નાગો, બેઉ બાજુ દાંતવાળાઓ, રાક્ષસો, પિશાચો અને મનુષ્યો—એ જરાયુજ છે. ૪૩

अण्डजाः पक्षिणः सर्पा नक्रा मत्स्याश्च कच्छपाः ।

યાનિ ચૈવંપ્રકારાણિ સ્થલજાન્યૌદકાનિ ચ ॥ ૪૪ ॥

પક્ષીઓ, સર્પો, મગરો, માછલીઓ, કાચબાઓ અને એ જાતના સ્થલના તથા જલના જીવો—એ અંડજ છે. ૪૪

સ્વેદર્જં દંશમશકં યુકામશ્લિકમત્કુળમ્ ।

ઝમ્મણશ્ચોપજાયન્તે યશ્ચાન્યર્તિક્વિદીદ્દશમ્ ॥ ૪૫ ॥

ડાંસ, મચ્છર, બૂ, માખી, માંકડ, તેમજ કંઈક એમના
જવા ખીજ ખાકી થનારાઓ—એ સ્વેદજ છે. ૪૫

ઉદ્ગિજ્ઞાઃ સ્થાવરાઃ સર્વે બીજકાણ્ડપ્રરોહિણઃ ।

ઓષધ્યઃ ફલપાકાન્તા બહુપુષ્પફલોપગાઃ ॥ ૪૬ ॥

અપુષ્પાઃ ફલવન્તો યે તે વનસ્પતયઃ સ્મૃતાઃ ।

પુષ્પિણઃ ફલિનશ્ચૈવ વૃક્ષાસ્તૂભયતઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૪૭ ॥

ખી વાળ્યુથી તથા કલમ શેષ્યેથી ઊગવાવાળાં સર્વ
સ્થાવરો ઉદ્ગિજ્ઞ છે, અર્થાત્ જમીન ફેડીને ઉપર આવનારાં
છે. તેમાં જમને ખૂબ ફૂલ અને ફળ આવે છે તથા જે ફળ
પાકયે વિલાઇ જાય છે તેમને ઔષધિઓ કહે છે. ફૂલ વિનાના
હોઇ જાયે ફળવાળાં થાય છે, તેમને વનસ્પતિ કહેવામાં આવે
છે. જમને ફૂલ તથા ફળ બંને આવે છે, તેમને વૃક્ષ કહેવાય છે.

ગુચ્છગુલ્મં તુ વિવિધં તથૈવ તૃણજાતયઃ ।

બીજકાણ્ડરુહાણ્યેવ પ્રતાના વલ્લય એવ ચ ॥ ૪૮ ॥

વિવિધ ગુચ્છો (જના મૂળમાંથી અનેક વેલીઓ નીકળે છે
અને ઉપર ગુચ્છાઓ થાય છે) તથા ગુલ્મો (જના મૂળમાંથી
એક સડો ઊગે છે અને ઉપર જળા ખાકે છે), અનેક જાતનાં
ધાસ, તેમજ પથરાતા ચાલતા વેલાઓ—એ ખી વાળ્યે કે કલમ
શેષ્યે થનારાં છે. ૪૮

તમસા બહુરૂપેણ વેદિતાઃ કર્મહેતુના ।

અન્તઃસંજ્ઞા ભવન્ત્યેતે સુખદુઃખસમન્વિતાઃ ॥ ૪૯ ॥

તેઓ કર્મના હેતુરૂપ અનેક પ્રકારના તમોગુણથી ઘેરાયેલાં છે અને સુખદુઃખથી યુક્ત એવા તેઓ અંતરમાં જ્ઞાનવાન છે.

एतदन्तास्तु गतयो ब्रह्माद्याः समुदाहृताः ।

घोरेऽस्मिन्भूतसंसारे नित्यं सततयायिनि ॥ ૫૦ ॥

ઘોર અને નિત્ય ચાલતા આ પ્રાણીસંસારમાં બ્રહ્માથી માંડીને સ્થાવર સુધીની આ ઉત્પત્તિ કહી. ૫૦

एवं सर्वं स सृष्टेदं मां चाचिन्त्यपराक्रमः ।

आत्मन्यन्तर्दधे भूयः कालं कालेन पीडयन् ॥ ૫૧ ॥

અચિંત્ય પરાક્રમી તે પ્રજપતિ આ રીતે આ સર્વ સૃષ્ટિને તેમજ મને સંભ્યાં પછી, પાછા સૃષ્ટિકાલને પ્રલયકાળથી નાશ કરતા રહે છે અને પોતાને વિશે અંતર્ધાન પામે છે. ૫૧

यदा स देवो जागर्ति तदेदं चेष्टते जगत् ।

यदा स्वपिति शान्तात्मा तदा सर्वं निमीलती ॥ ૫૨ ॥

તે પ્રજપતિદેવ જ્યારે જાગૃત હોય છે, ત્યારે આ જગત ચેષ્ટામય હોય છે. તે શાંતાત્મા જ્યારે સૂતા હોય છે, ત્યારે સર્વ સૃષ્ટિ લય પામે છે. ૫૨

तस्मिन्स्वपति स्वस्थे तु कर्मात्मानः शरीरिणः ।

स्वकर्मभ्यो निवर्त्तन्ते मनश्च ग्लानिमृच्छति ॥ ૫૩ ॥

તે પ્રજપતિ સ્વસ્થતાપૂર્વક સૂતા હોય છે, ત્યારે કર્માત્મા દેહધારીઓ પોતાનાં કર્મોમાંથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે અને મન તથા ઈંદ્રિયો પણ વૃત્તિઓથી છૂટાં પડે છે. ૫૩

युगपत्तु प्रलीयन्ते यदा तस्मिन्महात्मनि ।

तदायं सर्वभूतात्मा सुखं स्वपिति निर्धृतः ॥ ૫૪ ॥

જ્યારે સર્વ ભૂતો તે મહાત્મા પ્રજાપતિને વિશે એટીસમ-
યે જ પ્રલય પામે છે; ત્યારે એ પ્રાણીમાત્રના આત્મા નિવૃત્ત
થઇને સુખપૂર્વક સૂએ છે. ૫૪

તમોડયં તુ સમાશ્રિત્ય ચિરં તિષ્ઠતિ સેન્દ્રિયઃ ।

ન ચ સ્વં કુરુતે કર્મ તદોત્ક્રામતિ મૂર્તિતઃ ॥ ૫૫ ॥

આ જીવ તમોગુણને આશ્રયે રહીને લાંબા કાળ સુધી
ઈંદ્રિય યુક્ત રહે છે, અને પછી જ્યારે પોતાનાં કર્મ કરી
શકતો નથી ત્યારે તે શરીરમાંથી નીકળી જાય છે. ૫૫

યદાણુમાત્રિકો ભૂત્વા બીજં સ્થાસ્તુ ચરિણુ ચ ।

સમાવિશતિ સંસૃષ્ટસ્તદા મૂર્તિં વિમુશ્ચતિ ॥ ૫૬ ॥

જીવ પૂર્વદેહને છોડે છે, ત્યારે પરમાણુ જવડો થઇને
(એટલે કે, દેહ, ઈંદ્રિયો, મન, બુદ્ધિ, વાસના, કર્મ, વાયુ અને
અવિદ્યા સાથે જોડાઇને) સ્થાવરમાં અને જંગમમાં બીજરૂપે પ્રવેશે
છે અને તે તે સ્થાવર અને જંગમનું શરીર ધારણ કરે છે. ૫૬

एवं स जाग्रत्स्वप्नाभ्यामिदं सर्वं चराचरम् ।

संजीवयति चाजस्रं प्रमापयति चाव्ययः ॥ ૫૭ ॥

આમ, તે અવિનાશી બ્રહ્મા જાગ્રતિ અને સ્વપ્નથી આ સર્વ
ચર અને અચર જગતને વારંવાર સર્જે છે અને સંહારે છે. ૫૭

इदं शास्त्रं तु कृत्वासौ मामेव स्वयमादितः ।

विधिवद्ગ્રાહયામાસ મરીચ્યાદીંસ્ત્વહં મુનીન્ ॥ ૫૮ ॥

તે બ્રહ્માએ પોતે જ આ શાસ્ત્ર રચ્યું અને પ્રથમ મને લાણ-
વ્યું. મરીચિ આદિ મુનિઓને તો તે મેં વિધિપૂર્વક શીખવ્યું. ૫૮

एतद्वोऽयं भृगुः शास्त्रं श्रावयिष्यत्यशेषतः ।

एतद्वि मत्तोऽधिजगे सर्वमेषोऽखिलं मुनिः ॥ ५९ ॥

आ लृगुमुनि तमने ये शास्त्र संपूर्णातः संलगावशे;
डेभडे, तेयो सर्व शास्त्र ते भारी पासेथी शीष्या छे. ५८

ततस्तथा स तेनोक्तो महर्षिर्मनुना भृगुः ।

तानब्रवीद्विन्सर्वान्प्रीतात्मा श्रूयतामिति ॥ ६० ॥

५९, ते मनुये ते भडिं लृगुने ते प्रभाणे कथुं; त्यारे
प्रसन्न मनवाणा ते ऋषिये सर्व ऋषियोने कथुं: ते सांलगो.

सात मुनियोनी उत्पत्ति—

स्वायंभुवस्यास्य मनोः षड्वंश्या मनवोऽपरे ।

सृष्टवन्तः प्रजाः स्वाः स्वा महात्मानो महौजसः ॥ ६१ ॥

स्वारोचिषश्चोत्तमश्च तामसो रैवतस्तथा ।

चाक्षुषश्च महातेजा विवस्वत्सुत एव च ॥ ६२ ॥

आ स्वायंभुव मनुना वंशमां णीज छ मनुयां तथा
डता. स्वारेचिष, उत्तम, तामस, रैवत, महातेजस्वी चाक्षुष
यने सूर्यपुत्र वैवस्वत. ते भडायाजस्वी महात्मायांये पोत-
पोतानी प्रज स. ६१, ६२

स्वायंभुवाद्याः सप्तैते मनवो भूरितेजसः ।

स्वे स्वेऽन्तरे सर्वमिदमुत्पाद्यापुश्चराचरम् ॥ ६३ ॥

स्वायंभुव आदि आ सात अत्यंत तेजस्वी मनुयांये
पोतपोताना मन्वंतरमां आ सर्व यरायरने उत्पन्न कथां
यने तेमनुं पावन कथुं. ६३

[कालप्रमाणं वक्ष्यामि यथावत्तन्निबोधत ।

डेवे डुं कालनुं प्रभाणु यथावत् डडुं छुं, ते तमे सांलगो.]

નિમેષો દશ ચાષ્ઠૌ ચ કાષ્ઠા ત્રિંશત્તુ તાઃ કલા ।

ત્રિંશત્કલા મુહૂર્તઃ સ્યાદહોરાત્રં તુ તાવતઃ ॥ ૬૪ ॥

અદાર નિમેષની એક કાષ્ઠા, ત્રીસ કાષ્ઠાની એક કલા, ત્રીસ કલાનું એક મુહૂર્ત અને ત્રીસ મુહૂર્તનો એક રાત્રિદિવસ થાય.

અહોરાત્રે વિભજતે સૂર્યો માનુષદૈવિકે ।

રાત્રિઃ સ્વમાય ભૂતાનાં ચેષ્ટાયૈ કર્મણામહઃ ॥ ૬૫ ॥

માનવી અને દૈવી રાત્રિદિવસને સૂર્ય વિભાગે છે. રાત્રિ પ્રાણીઓની નિદ્રા માટે છે અને દિવસ તેમની કર્મચેષ્ટા માટે છે.

પિત્ર્યે રાત્ર્યહની માસઃ પ્રવિભાગસ્તુ પક્ષયોઃ ।

કર્મચેષ્ટાસ્વહઃ કૃષ્ણઃ શુક્લઃ સ્વમાય શર્વરી ॥ ૬૬ ॥

મનુષ્યોનો એક માસ તે પિતૃઓનો એક રાત્રિદિવસ છે. તેમાં બે પક્ષલાગે છે—કૃષ્ણપક્ષ તે તેમનો કામકાજનો દિવસ છે અને શુક્લપક્ષ તે તેમની નિદ્રા માટેની રાત્રિ છે. ૬૬

દૈવે રાત્ર્યહની વર્ષં પ્રવિભાગસ્તયોઃ પુનઃ ।

અહસ્તત્રોદગયનં રાત્રિઃ સ્યાદક્ષિણાયનમ્ ॥ ૬૭ ॥

મનુષ્યોનું એક વર્ષ તે દેવતાઓનો એક રાત્રિદિવસ છે. તેમાં બે પક્ષલાગે છે—ઉત્તરાયણ એ તેમનામાં દિવસ છે અને દક્ષિણાયન એ રાત્રિ છે. ૬૭

બ્રાહ્મસ્ય તુ ક્ષપાહસ્ય યત્પ્રમાણં સમાસતઃ ।

૯૧૬૧૦ યુગાનાં તુ ક્રમશસ્તન્નિબોધત ॥ ૬૮ ॥

હવે બ્રહ્માના રાત્રિદિવસનું જ પ્રમાણ છે, તે એક એક યુગના અનુક્રમે સંક્ષેપમાં સાંભળો. ૬૮

યુગોનું પરિમાણ—

ચત્વાર્યાદુઃ સહસ્રાણિ વર્ષાણાં તુ કૃતં યુગમ્ ॥

તસ્ય તાવચ્છતી સંધ્યા સંધ્યાંશ્ચ તથાવિધઃ ॥ ૬૯ ॥

દેવોનાં ચાર હજાર વર્ષોને તેઓ સત્યયુગ કહે છે. તેની આગળના તેટલા જ સેંકડો (ચારસો) દેવવર્ષોની યુગસંધ્યા હોય છે અને તેની પાછળનાં તેટલાં જ (ચારસો) દેવવર્ષોનો સંધ્યાંશ હોય છે. [આમ સત્યયુગ=૪,૮૦૦ દેવવર્ષો.] ૬૯

इतरेषु ससंध्येषु ससंध्यांशेषु च त्रिषु ।

एकापायेन वर्तन्ते सहस्राणि शतानि च ॥ ૭૦ ॥

પાકીના ત્રણ યુગોમાં તેમજ તેમની સંધ્યાઓ તથા તેમના સંધ્યાંશોમાં અનુક્રમે એક એક હજાર તથા એક એક સો વર્ષો ઓછાં થતાં રહે છે. [આમ, ત્રેતાયુગ=૩,૦૦૦+૩૦૦+૩૦૦=૩,૬૦૦ દેવવર્ષો; દ્વાપરયુગ=૨,૦૦૦+૨૦૦+૨૦૦=૨,૪૦૦ દેવવર્ષો; અને કલિયુગ=૧,૦૦૦+૧૦૦+૧૦૦=૧,૨૦૦ દેવવર્ષો.] ૭૦

यदेतत्परिसंख्यातमादावेव चतुर्युगम् ।

एतद्द्वादशसाहस्रं देवानां युगमुच्यते ॥ ૭૧ ॥

ચાર યુગોનું આ જ ચાર લખાં પરિમાણ કહ્યું, તે કુલ ૧૨,૦૦૦ દેવવર્ષોનો એક દેવયુગ થાય છે. ૭૧

दैविकानां युगानां तु सहस्रं परिसंख्यया ।

ब्राह्ममेकमहर्षेयं तावतीं रात्रिमेव च ॥ ૭૨ ॥

એક હજારની સંખ્યાના દેવયુગોનો બ્રહ્માનો એક દિવસ બ્રહ્મવૈ અને તેટલા જ પ્રમાણની તેની એક રાત્રિ બ્રહ્મવૈ. ૭૨

તદ્વૈ યુગસહસ્રાન્તં બ્રાહ્મં પુણ્યમહર્વિદુઃ ।

રાત્રિં ચ તાવતીમેવ તેઽહોરાત્રવિદો જનાઃ ॥ ૭૩ ॥

રાતદિવસને બાણવાવાળા તે લોકો સહસ્ર દેવયુગોને અંતે બ્રહ્માનો એક પુણ્ય દિવસ થતો બાણે છે. તેની રાત્રિ પણ તેટલા જ પ્રમાણની તેઓ સમજે છે. ૭૩

તસ્ય સોઽહર્નિશસ્યાન્તે પ્રસુપ્તઃ પ્રતિબુદ્ધયતે ।

પ્રતિબુદ્ધશ્ચ સૃજતિ મનઃ સદસદાત્મકમ્ ॥ ૭૪ ॥

સૂતેલા તે બ્રહ્મા તેમના આ રાત્રિદિવસને અંતે ફરી બગે છે અને બગીને તે સત્ અને અસત્ એ બન્ને રૂપી મનને સર્જે છે. ૭૪

મનઃ સૃષ્ટિં વિકુરુતે ચોદમાનં સિસૃક્ષયા ।

આકાશં જાયતે તસ્માત્તસ્ય શબ્દં ગુણં વિદુઃ ॥ ૭૫ ॥

સર્જવાની ઇચ્છાથી પ્રેરાતું મન સૃષ્ટિ કરે છે; તેમાં પ્રથમ આકાશ જન્મે છે અને તેનો ગુણ શબ્દ છે, એમ વિદ્વાનો બાણે છે. ૭૫

આકાશાત્તુ વિકુર્વાણાસર્વગન્ધવહઃ શુચિઃ ।

બલવાઙ્ગાયતે વાયુઃ સ વૈ સ્પર્શગુણો મતઃ ॥ ૭૬ ॥

વિકાર પામતા આકાશમાંથી સર્વ ગંધને વહેનારો, પવિત્ર અને બલવાન એવો વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનો ગુણ સ્પર્શ મનાયો છે. ૭૬

વાયોરપિ વિકુર્વાણાદિરોચિષ્ણુ તમોન્નુદમ્ ।

જ્યોતિરુત્પદ્યતે માસ્તદ્રૂપગુણમુચ્યતે ॥ ૭૭ ॥

વિકાર થતા વાયુમાંથી પ્રકાશમાન અને અંધકારનાશક એવું તેજસ્વી તેજ પ્રકટે છે અને તેનો ગુણ રૂપ કહેવાય છે. ૭૭

જ્યોતિષ્વ શ્વિકુર્વાણાદાપો રસગુણાઃ સ્મૃતાઃ ।

અન્નચો ગન્ધગુણા ભૂમિરિત્યેષા સૃષ્ટિરાદિતઃ ॥ ૭૮ ॥

વિકાર પામતા તેજમાંથી જલ થાય છે અને તેનો ગુણ રસ કહેવાય છે. જલમાંથી ગન્ધરૂપી ગુણવાળી પૃથ્વી ઉત્પન્ન થાય છે. આમ આરંભથી સૃષ્ટિ કહી. ૭૮

[પરસ્પરાનુપ્રવેશાદ્ધારયન્તિ પરસ્પરમ્ ।

ગુણં પૂર્વસ્યં પૂર્વસ્ય ધારયન્ત્યુત્તરોત્તરમ્ ॥

ભૂતો એકબીજામાં પ્રવેશીને એકબીજાના ગુણોને ધારણ કરે છે. પછીપછીનાં ભૂતો આગળઆગળનાં ભૂતોના ગુણોને ધારણ કરે છે.]

યત્પ્રાગ્દ્વાદશસાહસ્રમુદિતં દૈવિકં યુગમ્ ।

તદેકસપ્તિગુણં મન્વન્તરમિહોચ્યતે ॥ ૭૯ ॥

આર હજાર વર્ષોનો જ આગળ દેવયુગ કહ્યો છે, તેવા એકાંતેર દેવયુગોને અહીં એક મન્વન્તર કહેવાય છે. ૭૯

મન્વન્તરાણ્યસંખ્યાનિ સર્ગઃ સંહાર એવ ચ ।

ક્રીડન્નિવૈત્કુરુતે પરમેષ્ઠી પુનઃ પુનઃ ॥ ૮૦ ॥

પરમેષ્ઠી બ્રહ્મા આમ અસંખ્ય મન્વન્તરોને, ઉત્પત્તિને તથા સંહારને જાણે એલ કરતા હોય તેમ વારંવાર રચે છે. ૮૦

યુગોના ધર્મ—

ચતુષ્પાત્સકલો ધર્મઃ સત્યં ચૈવ કૃતે યુગે ।

નાધર્મેણાગમઃ કશ્ચિન્મનુષ્યાન્પ્રતિ વર્તતે ॥ ૮૧ ॥

સત્યયુગમાં સત્ય તથા ચાર પાયે પૂરે એવો ધર્મ હોય છે. તેમાં મનુષ્યો ધન, વિદ્યા આદિ કશું પણ અધર્મથી મેળવતા નથી.

इतरेष्वगमाद्धर्मः पादशस्त्ववरोपितः ।

चौरिकानृतमायाभिर्धर्मश्चापैति पादशः ॥ ८२ ॥

ત્રેતાદિ બીજ દરેક યુગમાં અધર્મપ્રાપ્તિને લીધે ધર્મને એક એક પાયો અનુક્રમે ઝાંછો થાય છે; અને ચોરી, બૂક, માયા આદિને લીધે ધર્મ પણ દરેક યુગે ચોથા ભાગે ઘટે છે. ૮૨

अरोगाः सर्वसिद्धार्थाश्चतुर्वर्षशतायुषः ।

कृतत्रेतादिषु ह्येषामायुर्द्वसति पादशः ॥ ८३ ॥

સત્યયુગમાં સૌ મનુષ્યો રોગરહિત, સિદ્ધ અર્થવાળા અને ચારસો વર્ષની આવરદાવાળા હોય છે. ત્રેતાદિ યુગોમાં તેમનું આયુષ્ય ક્રમપૂર્વક ચોથા ભાગે ઝાંછું થાય છે. ૮૩

वेदोक्तमायुर्मर्त्यानामाशिषश्चैत्र कर्मणाम् ।

फलन्त्यनुयुगं लोके प्रभावश्च शरीरिणाम् ॥ ८४ ॥

મનુષ્યોની વેદોક્ત આવરદા, કર્મોની ધૃષ્ટ સિદ્ધિ અને દેહધારીઓનો પ્રભાવ એ આ લોકમાં યુગાનુસાર ક્ષેપે છે. ૮૪

अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरेऽपरे ।

अन्ये कलियुगे नृणां युगहासानुरूपतः ॥ ८५ ॥

યુગના હાસ પ્રમાણે, માણસોના ધર્મો સત્યયુગમાં જુદા છે, દ્વાપરમાં બીજા છે અને કલિયુગમાં વળી ત્રીજા છે. ૮૫

तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ।

द्वापरे यज्ञमेवाहुर्दानमेकं कलौ युगे ॥ ८६ ॥

કૃતયુગમાં તપ શ્રેષ્ઠ છે તો ત્રેતામાં જ્ઞાન ઉત્તમ છે. દ્વાપરમાં તેઓ યજ્ઞને શ્રેષ્ઠ કહે છે, તો કલિયુગમાં એક દાન જ ઉત્તમ કહેવાય છે. ૮૬

[બ્રાહ્મં કૃતયુગં પ્રોક્તં ત્રેતા તુ ક્ષત્રિયં યુગમ્ ।

વૈશ્યો દ્વાપરમિત્યાહુઃ શૂદ્રઃ કલિયુગઃ સ્મૃતઃ ॥

કૃતયુગ આહ્વાણ૩પી, ત્રેતાયુગ ક્ષત્રિય૩પી, દ્વાપરયુગ વૈશ્ય-
૩પી અને કલિયુગ શૂદ્ર૩પી કહેવાયા છે.]

ચારે વર્ણની ઉત્પત્તિ અને તેનાં કર્મ—

સર્વસ્યાસ્ય તુ સર્ગસ્ય ગુપ્ત્યર્થં સ મહાદ્યુતિઃ ।

મુખવાહૂરુપજ્ઞાનાં પૃથક્કર્માણ્યકલ્પયત્ ॥ ૮૭ ॥

તે મહાતેજસ્વી બ્રહ્માએ આ સર્વ સૃષ્ટિના સંરક્ષણ સારુ
મુખ, આહુ, ઊરુ અને પાદમાંથી જન્મેલા (આહ્વાણાદિ) માટે
અલગઅલગ કર્મો નિર્માણ કર્યાં છે. ૮૭

અધ્યાપનમધ્યયનં યજનં યાજનં તથા ।

દાનં પ્રતિગ્રહં ચૈવ બ્રાહ્મણાનામકલ્પયત્ ॥ ૮૮ ॥

અધ્યાપન, અધ્યયન, યજન, યાજન, દાન લેવું અને દાન
આપવું—એ છ બ્રાહ્મણોનાં કર્મો તેમણે નિર્માણ કર્યાં છે. ૮૮

પ્રજાનાં રક્ષણં દાનમિજ્યાધ્યયનમેવ ચ ।

વિષયેષ્વપ્રસક્તિશ્ચ ક્ષત્રિયસ્ય સમાસતઃ ॥ ૮૯ ॥

બ્રહ્મનું રક્ષણ કરવું, દાન આપવું, યજ્ઞ કરવો, અધ્યયન કરવું
અને વિષયોમાં આસક્તિ ન રાખવી—એ કર્મો ક્ષત્રિયો માટે
સંક્ષેપમાં નિર્માણ કર્યાં છે. ૮૯

પશૂનાં રક્ષણં દાનમિજ્યાધ્યયનમેવ ચ ।

વણિકપથં કુસીદં ચ વૈશ્યસ્ય કૃષિમેવ ચ ॥ ૯૦ ॥

પશુઓનું રક્ષણ કરવું, દાન કરવું, યજ્ઞ કરવો, અધ્યયન
કરવું, વેપારવણ કરવો, વ્યાજવટું કરવું અને ખેતી કરવી—
એ વૈશ્યનાં કર્મો છે. ૯૦

एकमेव तु शूद्रस्य प्रभुः कर्म समादिशत् ।

एतेषामेव वर्णानां शुभ्रूपामनस्यया ॥ ९१ ॥

તે ભગવાને શૂદ્રને માટે આ એક જ કર્મનો આદેશ આપ્યો છે—ઉપલા ત્રણે વર્ણોની ઈર્ષ્યા વિના સેવા કરવી. ૯૧

ऊर्ध्वं नाभेर्मेध्यतरः पुरुषः परिकीर्तितः ।

तस्मान्मेध्यतमं त्वस्य मुखमुक्तं स्वयंभुवा ॥ ९२ ॥

પુરુષને નાભિ ઉપરના ભાગે વિશેષ પવિત્ર કહ્યો છે. તેમાંય સ્વયંભૂ ભગવાને તેના મોંને સૌથી પવિત્ર કહ્યું છે. ૯૨

उत्तमाङ्गोद्भवाज्ज्यैष्ठ्याद्ब्राह्मणश्चैव धारणात् ।

सर्वस्यैवास्य सर्गस्य धर्मतो ब्राह्मणः प्रभुः ॥ ९३ ॥

અંગોમાં ઉત્તમ એવા મુખમાંથી જન્મ્યો હોવાથી, ક્ષત્રિયાદિથી પ્રથમ હોવાથી, તેમજ વેદને ધારણ કરતો હોવાથી બ્રાહ્મણ, ધર્મે કરીને આ સર્વ સૃષ્ટિનો પ્રભુ છે. ૯૩

तं हि स्वयंभूः स्वादास्यात्तपस्तप्त्वादितोऽसृजत् ।

हव्यकव्यामिवाहाय सर्वस्यास्य च गुप्तये ॥ ९४ ॥

દેવોને હવ્ય તથા પિતૃઓને કવ્ય પહોંચાડવા માટે તેમજ આ સર્વ જગતની રક્ષા સારુ સ્વયંભૂ ભગવાને તપ તપીને આદિમાં તે બ્રાહ્મણને પોતાના મુખમાંથી સર્જ્યા છે. ૯૪

यस्यास्येन सदाश्रन्ति हव्यानि त्रिदिवीकसः ।

कव्यानि चैव पितरः किं भूतमाधिकं ततः ॥ ९५ ॥

જના મોંએથી દેવો હવ્યોને અને પિતૃઓ કવ્યોને જન્મે છે, તેના કરતાં બીજું કયું પ્રાણી અધિક હોઈ શકે? ૯૫

ભૂતાનાં પ્રાણિનઃ શ્રેષ્ઠાઃ પ્રાણિનાં બુદ્ધિજીવિનઃ ।

બુદ્ધિમત્સુ નરાઃ શ્રેષ્ઠા નરેષુ બ્રાહ્મણાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૬ ॥

ભૂતોમાં પ્રાણુવાળાઓ શ્રેષ્ઠ છે, પ્રાણુવાળાઓમાં બુદ્ધિ-
થી આજીવિકા કરનારાં પ્રાણીઓ શ્રેષ્ઠ છે, બુદ્ધિજીવીઓમાં
મનુષ્યો શ્રેષ્ઠ છે, અને મનુષ્યોમાં બ્રાહ્મણો શ્રેષ્ઠ છે. ૯૬

બ્રાહ્મણેષુ ચ વિદ્વાંસો વિદ્વત્સુ કૃતબુદ્ધયઃ ।

કૃતબુદ્ધિષુ કર્તારઃ કર્તૃષુ બ્રહ્મવેદિનઃ ॥ ૧૭ ॥

બ્રાહ્મણોમાં વિદ્વાનો શ્રેષ્ઠ છે, વિદ્વાનોમાં સિદ્ધ બુદ્ધિવાળા
શ્રેષ્ઠ છે, સિદ્ધ બુદ્ધિવાળાઓમાં આચારનિષ્ઠ શ્રેષ્ઠ છે, અને
આચારનિષ્ઠોમાં બ્રહ્મવેત્તા શ્રેષ્ઠ છે. ૯૭

[તેષાં ન પૂજનીયોઽન્યસ્ત્રિષુ લોકેષુ વિદ્યતે ।

તપોવિદ્યાવિશેષેણ પૂજયન્તિ પરસ્પરમ્

બ્રહ્મવિદ્ભ્યઃ પરં ભૂતં ન કિંચિદિહ વિદ્યતે ॥

ત્રણે લોકમાં તેમને માટે કાઈ બીજા પૂજ્ય નથી; પણ જ
તપ અને વિદ્યામાં વિશેષ હોય તેની પરસ્પર પૂજા કરવી. બ્રહ્મ-
વેત્તાથી ચડિયાતું એવું કાઈ પણ પ્રાણી આ જગતમાં નથી.]

ઉત્પત્તિરેવ વિપ્રસ્ય મૂર્તિર્ધર્મસ્ય શાશ્વતી ।

સ હિ ધર્માર્થમુત્પન્નો બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥ ૧૮ ॥

બ્રાહ્મણની ઉત્પત્તિ જ ધર્મની સનાતન મૂર્તિરૂપ છે. તે
ધર્માચારણ કરવા માટે જ ઉત્પન્ન થયો છે અને તે મોક્ષ
મેળવવા માટે સમર્થ થઈ શકે છે. ૯૮

બ્રાહ્મણો જાયમાનો હિ પૃથિવ્યામધિજાયતે ।

ઈશ્વરઃ સર્વભૂતાનાં ધર્મકોશ્લસ્ય ગુપ્તયે ॥ ૧૯ ॥

પ્રાહ્મણ જન્મથી જ પૃથ્વીનો અધિપતિ થઈને જન્મે છે, અને પ્રાણીમાત્રના ધર્મભંડારની રક્ષા માટે સમર્થ છે. ૯૯

सर्वं स्वं ब्राह्मणस्येदं यत्किञ्चिज्जगतीगतम् ।

श्रेष्ठयेनाभिजनेनेदं सर्वं वै ब्राह्मणोऽर्हति ॥ ૧૦૦ ॥

આ જગતમાં જ કાંઈ ધનાદિ છે, તે સર્વ પ્રાહ્મણનું છે. પોતાની શ્રેષ્ઠતાને લીધે તથા કુલીન જન્મને કારણે પ્રાહ્મણ એ સર્વ માટે ચોક્કસ યોગ્ય છે. ૧૦૦

स्वमेव ब्राह्मणो भुङ्क्ते स्वं वस्ते स्वं ददाति च ।

आनृशंस्याद्ब्राह्मणस्य भुञ्जते हीतरे जनाः ॥ ૧૦૧ ॥

પ્રાહ્મણ પોતાનું જ જમે છે, પોતાનું જ પહેરે છે અને પોતાનું જ આપે છે; ખીજ માણસો તો પ્રાહ્મણની કૃપાથી જ ભોગવે છે. ૧૦૧

तस्य कर्मविवेकार्थं शेषाणामनुपूर्वशः ।

स्वायंभुवોऽमनुर्धीमानिदं शास्त्रमकल्पयत् ॥ ૧૦૨ ॥

તે પ્રાહ્મણના તથા ખીજાઓના ક્રમવાર કર્મવિવેક માટે બુદ્ધિમાન સ્વાયંભુવ મનુષ્યે આ શાસ્ત્ર રચ્યું છે. ૧૦૨

विदुषा ब्राह्मणेनेदमध्येतव्यं प्रयत्नतः ।

शिष्येभ्यश्च प्रवक्तव्यं सम्यङ्नान्येन केनचित् ॥ ૧૦૩ ॥

વિદ્વાન પ્રાહ્મણે આનું પ્રયત્નપૂર્વક અધ્યયન કરવું અને શિષ્યોને તે સારી રીતે ભણાવવું; પણ પ્રાહ્મણ સિવાય કોઈ ખીજાએ તે ભણાવવું નહિ. ૧૦૩

इदं शास्त्रमधीयानो ब्राह्मणः शंसितव्रतः ॥

मनोवाग्देहजैर्नित्यं कर्मदोषैर्न लिप्यते ॥ ૧૦૪ ॥

આ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરનારા ઉત્તમ વ્રતવાળા બ્રાહ્મણને મન, વાણી અને કાયાથી થતા દોષોનો લેપ લાગતો નથી. ૧૦૪

પુનાતિ પંક્તિં વંશ્યાંશ્ચ સપ્ત સપ્ત પરાવરાન્ ।

પૃથિવીમપિ ચૈવેમાં કૃત્સ્લામેકોઽપિ સોઽર્હતિ ॥ ૧૦૫ ॥

આવો તે બ્રાહ્મણ પોતાની પંક્તિને અને સાત પૂર્વજોને તથા સાત વંશજોને પવિત્ર કરે છે; તેમજ તે એક જ સમગ્ર પૃથ્વીને સ્વીકારવા યોગ્ય થાય છે. ૧૦૫

[યથા ત્રિવેદાધ્યયનં ધર્મશાસ્ત્રમિદં તથા

અધ્યેતવ્યં બ્રાહ્મણેન નિયતં સ્વર્ગમિચ્છતા ॥

સ્વર્ગને ઇચ્છતા બ્રાહ્મણે જન્મ ત્રણ વેદોનું તેમ આ ધર્મશાસ્ત્રનું અવશ્ય અધ્યયન કરવું જોઈએ.]

ઈદં સ્વસ્ત્યયનં શ્રેષ્ઠમિદં બુદ્ધિવિવર્ધનમ્ ।

ઈદં યજ્ઞસ્યમાયુષ્યમિદં નિઃશ્રેયસં પરમ્ ॥ ૧૦૬ ॥

આ ધર્મશાસ્ત્ર શ્રેષ્ઠ મંગલકારી છે, બુદ્ધિને વિશેષ વધારનારું છે અને યજ્ઞ તથા આયુષને દેનારું તેમજ પરમમોક્ષને આપનારું છે. ૧૦૬

આચારની પ્રશંસા—

અસ્મિન્ધર્મોઽસ્થિલેનોક્તો ગુણદોષૌ ચ કર્મણામ્ ।

ચતુર્ણામપિ વર્ણાનામાચારશ્ચૈવ શાશ્વતઃ ॥ ૧૦૭ ॥

આ ધર્મશાસ્ત્રમાં ધર્મસમગ્રને, કર્મોના ગુણદોષોને અને ચારે વર્ણોના સનાતન આચારને વર્ણવવામાં આવ્યા છે. ૧૦૭

આચારઃ પરમો ધર્મઃ શ્રુત્યુક્તઃ સ્માર્ત એવ ચ ।

તસ્માદસ્મિન્સદા યુક્તો નિત્યં સ્યાદાત્મવાન્દ્વિજઃ ॥ ૧૦૮ ॥

વેદમાં તથા સ્મૃતિમાં કહેલો આચાર એ જ પરમ ધર્મ છે, તેથી નિત્ય આત્મવાન એવા દ્વિજ સદા એ આચાર-માં યુક્ત રહેવું. ૧૦૮

આચારાદ્વિચ્યુતો વિપ્રો ન વેદફલમશ્નુતે ।

આચારેણ તુ સંયુક્તઃ સંપૂર્ણફલભાગ્ભવેત્ ॥ ૧૦૯ ॥

આચારથી ભ્રષ્ટ થયેલો બ્રાહ્મણ વેદના ફળને પામતો નથી; પણ આચારથી સંયુક્ત રહેલો તે સંપૂર્ણ ફલભાગી થાય છે.

एवमाचारतो दृष्ट्वा धर्मस्य मुनयो गतिम् ।

सर्वस्य तपसो मूलमाचारं जगृहुः परम् ॥ ११० ॥

આમ, મુનિઓએ આચારમાં ધર્મની ગતિ જોધને, પરમ આચારને સર્વ તપના મૂળરૂપે સ્વીકાર્યો છે. ૧૧૦

આ ધર્મશાસ્ત્રમાં વર્ણવેલા વિષયોનું વર્ણન—

जगतश्च समुत्पत्तिं संस्कारविधिमेव च ।

व्रतचर्योपचारं च स्नानस्य च परं विधिम् ॥ १११ ॥

दाराधिगमनं चैव विवाहानां च लक्षणम् ।

महायज्ञविधानं च શ્રાદ્ધકલ્પશ્ચ શાશ્વતઃ ॥ ૧૧૨ ॥

જગતની ઉત્પત્તિ (એ પહેલા અધ્યાયમાં), ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કારોનો વિધિ તેમજ બ્રહ્મચારીનાં વ્રત, સેવા અને ઉપચારો (એ બીજામાં), સમાવર્તન સમયના સ્નાનનો ઉત્તમ વિધિ, કન્યા પરણવી તે, વિવાહોનાં લક્ષણો, મહાયજ્ઞનું વિધાન અને સનાતન શ્રાદ્ધવિધિ એ (ત્રીજા અધ્યાયમાં) કહ્યાં છે. ૧૧૧, ૧૧૨

वृत्तीनां लक्षणं चैव स्नातकस्य व्रतानि च ।

भक्ष्याभक्ष्यं च शौचं च द्रव्याणां शुद्धिमेव च ॥ ११३ ॥

સ્ત્રીધર્મયોગં તાપસ્યં મોક્ષં સંન્યાસમેવ ચ ।

રાજ્ઞશ્ચ ધર્મમશ્ચિલ્લં કાર્યાણાં ચ વિનિર્ણયમ્ ॥ ૧૧૪ ॥

સાક્ષિપ્રશ્નવિધાનં ચ ધર્મં સ્ત્રીપુંસયોરપિ ।

વિભાગધર્મં દ્યૂતં ચ કણ્ટકાનાં ચ શોધનમ્ ॥ ૧૧૫ ॥

આજીવિકાઓનાં લક્ષણો અને સ્નાતકનાં વ્રતો (એ ચોથા અધ્યાયમાં) છે. તેમજ લક્ષ્યાલક્ષ્યનો વિચાર, શૌચનો વિધિ, દ્રવ્યોની શુદ્ધિ અને સ્ત્રીઓના ધર્મનું વર્ણન (પાંચમામાં છે.) (છઠ્ઠા અધ્યાયમાં) વાનપ્રસ્થના ધર્મ, મોક્ષધર્મ તથા સંન્યાસીના ધર્મ કહ્યા છે. રાજાનો અખિલ ધર્મ (સાતમામાં) કહ્યો છે. દાવાઓનો નિકાલ અને સાક્ષીઓને પૂછવાના પ્રશ્નનું વિધાન, એ (આઠમામાં) છે. સ્ત્રીપુરુષના ધર્મો, દાયલાગોનો વિચાર, બ્રૂગટાનો નિષેધ અને ચારડાકુઓરૂપી કંટકોની ખોળ એ (નવમામાં) કહ્યાં છે. ૧૧૩-૧૧૫

વૈશ્યશૂદ્રોપચારં ચ સંકીર્ણાનાં ચ સંભવમ્ ।

આપદ્ધર્મં ચ વર્ણાનાં પ્રાયશ્ચિત્તવિધિં તથા ॥ ૧૧૬ ॥

(દશમા અધ્યાયમાં) વૈશ્ય તથા શૂદ્રોનાં કર્તવ્યો, સંકર-જાતિઓની ઉત્પત્તિ, તેમજ વર્ણોના આપદ્ધર્મો વર્ણવ્યા છે. પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ (અગિયારમામાં) છે. ૧૧૬

સંસારગમનં ચૈવ ત્રિવિધં કર્મસંભવમ્ ।

નિઃશ્રેયસં કર્મણાં ચ ગુણદોષપરીક્ષણમ્ ॥ ૧૧૭ ॥

ત્રિવિધ કર્મને કારણે સંસારમાં થતાં આગમન વિશે, મોક્ષ વિશે, તેમજ કર્મના ગુણદોષની પરીક્ષા વિશે (બારમા અધ્યાયમાં) કહ્યું છે. ૧૧૭

દેશધર્માજ્ઞાતિધર્મન્કુલધર્માશ્ચ શાશ્વતાન્ ।

પાષણ્ડગણધર્માશ્ચ શાસ્ત્રેઽસિન્નુક્તવાન્મનુઃ ॥ ૧૧૮ ॥

વળી, મનુએ આ ધર્મશાસ્ત્રમાં દેશધર્મો, જાતિધર્મો તેમજ સનાતન કુલધર્મો કહ્યા છે; અને પાષંડીઓના તથા વેપારી-સમૂહોના ધર્મો પણ વર્ણવ્યા છે. ૧૧૮

યથેદમુક્તવાઙ્ઞાત્ત્વં પુરા પૃષ્ઠો મનુર્મયા ।

તથેદં યુયમપ્યથ મત્સકાશાન્નિબોધત ॥ ૧૧૯ ॥

પૂર્વે, મેં પૂછ્યું ત્યારે મનુએ જ પ્રમાણે મને આ શાસ્ત્ર કહ્યું હતું, તે પ્રમાણે તમે પણ આજ મારી પાસેથી તે સાંભળો.

इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां प्रथमोऽध्यायः ॥
धतिश्री मानवधर्मशास्त्रे बृगुद्वयित संहितायां अध्याय १शो समाप्त

અધ્યાય ૨ જો

ધર્મનું સ્વરૂપ—

विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्वेषरागिभिः ।

हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तं निबोधत ॥ ૧ ॥

રાગ અને દ્વેષથી સદૈવ મુક્ત સંત-વિદ્વાનોએ જને સેવ્યો છે, તેમજ જનો હૃદયથી પરચો મેળવ્યો છે, એવો જ ધર્મ તે તમે સાંભળો. ૧

कामात्मता न प्रशस्ता न चैवेहास्त्यकामता ।

काम्यो हि वेदाधिगमः कर्मयोगश्च वैदिकः ॥ ૨ ॥

કામની કામનાથી ધર્માચરણ કરવું એ સારું નથી; તેમ આ લોકમાં કામના વિના કર્મો કરવામાં આવે એ પણ સંભવિત

નથી. કમકે, વેદની જ્ઞાનપ્રાપ્તિ અને વૈદિક કર્મયોગ એ બંને કામનાને યોગ્ય છે. ૨

સંકલ્પમૂલઃ કામો વૈ યજ્ઞાઃ સઙ્કલ્પસંભવાઃ ।

વ્રતાનિ યમધર્માશ્ચ સર્વે સઙ્કલ્પજાઃ સ્મૃતાઃ ॥૩॥

કામનાઓ સંકલ્પરૂપી મૂળવાળી છે. યજ્ઞો સંકલ્પોમાંથી સંભવે છે. વ્રતો, યમો, અને ધર્મો એ સૌ સંકલ્પમૂલક કહેવાયા છે. ૩

અકામસ્ય ક્રિયા કાચિદ્દ્રશ્યતે નેહ કર્હિંચિત્ ।

યદ્યદ્ધિ કુરુતે કિંચિત્તત્કામસ્ય ચેષ્ટિતમ્ ॥૪॥

આ લોકમાં કામનારહિત પુરુષની ક્યારેય કાંઈ ક્રિયા જણાતી નથી. માણસ જ કંઈ કરે છે, તે કામનાની જ ચેષ્ટા છે. ૪

તેષુ સમ્યગ્વર્તમાનો ગચ્છત્યમરલોકતામ્ ।

યથા સંકલ્પિતાશ્ચેહ સર્વાન્કામાન્સમશ્રુતે ॥૫॥

તે કામોમાં સમ્યક્ રીતે રહેનારો અમરલોકને પામે છે અને પોતે સંકલ્પ કર્યા હોય તે પ્રમાણે તે સર્વ કામોને મેળવે છે.

[અસદ્વ્રત્તસ્તુ કામેષુ કામોપહતચેતનઃ ।

નરકં સમવાપ્નોતિ તત્ફલં ન સમશ્રુતે ॥

પણ અસત્ય આચરણવાળો અને કામનાઓને વિશે મૂઢચિત્ત થયેલો મનુષ્ય તે ક્ષણને પામતો નથી—તે તો નરકને પામે છે.]

[તસ્માચ્છ્રુતિસ્મૃતિપ્રોક્તં યથાવિદ્યુપપાદિતમ્ ।

કામ્યં કર્મૈહ ભવતિ શ્રેયસે ન વિપર્યયઃ ॥

તેથી શ્રુતિ અને સ્મૃતિમાં કહેલાં તેમજ યથાવિધિ સ્વીકારાયેલાં કામ્ય કર્મો આ લોકમાં શ્રેયસ્કર થાય છે. તે વિપરીત ક્ષણ આપતાં નથી.]

ધર્મનાં પ્રમાણા:—

વેદોઽખિલો ધર્મમૂલં સ્મૃતિશીલે ચ તદ્વિદામ્ ।

આચારશ્ચૈવ સાધૂનામાત્મનસ્તુષ્ટિરેવ ચ ॥ ૬ ॥

અખિલ વેદ, વેદ બાણનારાઓએ રચેલાં ધર્મશાસ્ત્રો તથા તેમનું શીલ, સત્પુરુષોના આચાર તેમજ તેમની આત્મપ્રસન્નતા, એ સૌ ધર્મોના પ્રમાણરૂપ છે. ૬

યઃ કશ્ચિત્કસ્યચિદ્ધર્મો મનુના પરિકીર્તિતઃ ।

સ સર્વોઽભિહિતો વેદે સર્વજ્ઞાનમયો હિ સઃ ॥ ૭ ॥

મનુએ જે કોઈનો જે કંઈ ધર્મ કહ્યો છે, તે સર્વ વેદમાં કહ્યો છે; કેમકે, તે વેદ સર્વ જ્ઞાનના કોશરૂપ છે. ૭

સર્વં તુ સમવેક્ષ્યેદં નિખિલં જ્ઞાનચક્ષુષા ।

શ્રુતિપ્રામાણ્યતો વિદ્વાન્સ્વધર્મે નિવિશેત વૈ ॥ ૮ ॥

આ અધું જ્ઞાનરૂપી દષ્ટિએ સમગ્ર રીતે બેઠવિચારીને વિદ્વાન પુરુષ વેદનાં પ્રમાણા પ્રમાણે સ્વધર્મનું સેવન કરે. ૮

શ્રુતિસ્મૃત્યુદિતં ધર્મમનુતિષ્ઠન્હિ માનવઃ ।

इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ॥ ९ ॥

જે માણસ શ્રુતિ અને સ્મૃતિમાં કહેલા ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરે છે, તે આ લોકમાં ધીર્તિને અને પરલોકમાં સર્વોત્તમ સુખને મેળવે છે. ૯

શ્રુતિસ્તુ વેદો વિજ્ઞેયો ધર્મશાસ્ત્રં તુ વૈ સ્મૃતિઃ ।

ते सर्वार्थेष्वमीमांस्ये ताभ्यां धर्मो हि निर्धमौ ॥ ૧૦ ॥

શ્રુતિ એટલે વેદ અને સ્મૃતિ એટલે ધર્મશાસ્ત્ર એમ બાણવું. સર્વ અર્થોને વિશે તે વિવાદથી પર છે; કેમકે બંનેથી તે ધર્મ પ્રકાશે છે. ૧૦.

યોઽવમન્યેત તે મૂલે હેતુશાસ્ત્રાશ્રયાદ્વિજઃ ।

સ સાધુભિર્બહિષ્કાર્યો નાસ્તિકો વેદનિન્દકઃ ॥ ૧૧ ॥

જે દ્વિજ હેતુશાસ્ત્રનો (મિથ્યા તર્કવાદનો) આશ્રય લઇને આ બે ધર્મમૂલરૂપ શ્રુતિ તથા સ્મૃતિને અવગણે છે, તે નાસ્તિક અને વેદનિન્દકને સત્પુરુષોએ બહિષ્કૃત કરવો જોઇએ. ૧૧

વેદઃ સ્મૃતિઃ સદાચારઃ સ્વસ્ય ચ પ્રિયમાત્મનઃ ।

एतच्चतुर्विधं ग्राहुः साक्षाद्दर्मस्य लक्षणम् ॥ ૧૨ ॥

વેદ, સ્મૃતિ, સદાચાર અને આત્મપ્રસન્નતા એ ધર્મનાં ચાર પ્રકારનાં સાક્ષાત્ લક્ષણો કહ્યાં છે. ૧૨

अर्थकामेष्वसक्तानां धमज्ञानं विधीयते ।

धर्मं जिज्ञासमानानां प्रमाणं परमं श्रुतिः ॥ ૧૩ ॥

અર્થ અને કામમાં અનાસક્ત હોય તેમને ધર્મજ્ઞાન આપવું. ધર્મની જિજ્ઞાસાવાળાઓ માટે શ્રુતિ એ પરમપ્રમાણ છે. ૧૩

શ્રુતિદ્વૈધં તુ યત્ર સ્યાત્તત્ર ધર્માવુભૌ સ્મૃતૌ ।

उभावपि हि तौ धर्मौ सम्यगुक्तौ मनीषिभिः ॥ ૧૪ ॥

જ્યાં શ્રુતિઓ બે મતની હોય, ત્યાં બેઉ મતોને ધર્મરૂપ કહ્યા છે. પંડિતોએ તે બંનેને સમ્યક્ ધર્મો જાણવ્યા છે. ૧૪

उदितेऽनुदिते चैव समयाध्युषिते तथा ।

सर्वथा वर्तते यज्ञ इतीयं वैदिकी श्रुतिः ॥ ૧૫ ॥

વેદની આ શ્રુતિ છે—સૂર્ય જાગ્યો હોય, તે પછી (ઉદિતે જુહુયાત્) અથવા સૂર્યોદય પહેલાં અરુણોદય હોય ત્યારે (અનુ-દિત્ જુહુયાત્) અથવા સૂર્ય કે તારા કશું દેખાતું ન હોય તે વખતે (સમાયાધ્યુષિતે જુહુયાત્) એમ હરકોઈ સમયે યજ્ઞ થઇ શકે છે.

[ધૃતિં પશ્યન્તિ મુનયઃ સ્મરન્તિ તુ યથાસ્મૃતિ ।

તસ્માત્પ્રમાણં મુનયઃ પ્રમાણં પ્રથિતં મુચિ ॥

મુનિઓ શ્રુતિનાં દર્શન કરે છે અને તે યથાસ્મરણુ સ્મૃ-
તિ રચે છે. તેથી, મુનિઓએ રચેલી સ્મૃતિઓ જગતમાં
પ્રસિદ્ધ પ્રમાણુ૩૫ છે.]

[ધર્મવ્યતિકરો દૃષ્ટઃ શ્રેષ્ઠાનાં સાહસં તથા ।

તદન્વીક્ષ્ય પ્રષુજ્ઞાનાઃ સીદન્ત્યપરધર્મજાઃ ॥

શ્રેષ્ઠ મનુષ્યનાં સાહસ અને ધર્મોલ્લાંઘન બેધને જે
અન્યધર્મીઓ તેમનું અનુકરણુ કરે છે, તેઓ ડૂબી જાય છે.]

નિષેકાદિશ્મશાનાન્તો મન્ત્રૈર્યસ્યોદિતો વિધિઃ ।

તસ્ય શાસ્ત્રેઽધિકારોઽસિદ્ધ્નેયો નાન્યસ્ય કસ્યચિત્ ॥૧૬॥

જમને માટે ગર્ભાંધાનથી માંડી અંત્યેષ્ટિ સુધીના (વે-
દિક મંત્રોથી) સંસ્કારો કહ્યા છે, તેને આ ધર્મશાસ્ત્રમાં
અધિકાર બાણુવો બીજા કોઇને નહિ. ૧૬

સરસ્વતીદૃષદ્વત્યોર્દેવનઘોર્યદન્તરમ્ ।

તં દેવનિર્મિતં દેશં બ્રહ્માવર્તં પ્રચક્ષતે ॥ ૧૭ ॥

સરસ્વતી અને દૃષદ્વતી એ બે દેવનદીઓની વચ્ચેના
દેવોએ નિર્મેલા દેશને બ્રહ્માવર્ત કહે છે. ૧૭

તસ્મિન્દેશે ય આચારઃ પારંપર્યક્રમાગતઃ ।

વર્ણાનાં સાન્તરાલાનાં સ સદાચાર ઉચ્યતે ॥ ૧૮ ॥

તે દેશમાં ચાતુર્વણુર્યો અને અન્ય સંકરપ્રજાઓમાં પરં-
પરાપૂર્વક જે આચાર ચાલ્યો આબ્યો છે, તેને સદાચાર કહે છે.

[વિરુદ્ધા ચ વિગીતા ચ દૃષ્ટાર્થાદિષ્ટકારણે ।

સ્મૃતિર્ન શ્રુતિમૂલા સ્યાદ્યા ચૈષા સંભવશ્રુતિઃ ॥

જ સ્મૃતિ વેદવિરુદ્ધ ને નિંદિત હોય, જ લૌકિક અર્થનેા આદેશ આપનારી હોય, જનું મૂળ શ્રુતિમાં ન હોય અને જનું મૂળ શ્રુતિમાં હોવાની માત્ર અટકળજ હોય, તે સ્મૃતિ તરીકે પ્રમાણ ૩૫ નથી.]

કુરુક્ષેત્રં ચ મત્સ્યાશ્ચ પશ્ચાલાઃ શૂરસેનકાઃ ।

एष ब्रह्मर्षिदेशो वै ब्रह्मावर्तादनन्तरः ॥ ૧૯ ॥

કુરુક્ષેત્ર, મત્સ્ય, પંચાલ અને શૂરસેન એ બ્રહ્મર્ષિ દેશો છે અને તેઓ માત્ર બ્રહ્માવર્ત પછીને સ્થાને છે. ૧૯

एतद्देशप्रसूतस्य सकाशाद्ग्रजन्मनः ।

स्वं स्वं चरित्रं शिक्षेरन्पृथिव्यां सर्वमानवाः ॥ ૨૦ ॥

તે તે દેશોમાં જન્મેલા બ્રાહ્મણ પાસેથી પૃથ્વીમાંના સર્વ માનવોએ પોતપોતાનો સદાચાર શીખવો બેઠ્યો. ૨૦

हिमवाद्दिन्ध्ययोर्मध्यं यत्प्राग्विनशनादपि ।

प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः ॥ ૨૧ ॥

હિમાલય અને વિન્ધ્યાચલની વચ્ચે વિનશન નામના સરસ્વતીના લોપસ્થાનથી પૂર્વ તરફના તથા પ્રયાગથી પશ્ચિમ બાબુના પ્રદેશને મધ્યદેશ કહ્યો છે. ૨૧

आसमुद्रात्तु वै पूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात् ।

तयोरेवान्तरं गिर्योरार्यावर्तं विदुर्बुधाः ॥ ૨૨ ॥

એ બે પર્વતોની વચ્ચે, પૂર્વ સમુદ્રથી તે પશ્ચિમ સમુદ્ર

સુધીનો જ પ્રદેશ છે, તેને પંડિતો આર્યાવર્ત કહે છે. ૨૨

કૃષ્ણસારસ્તુ ચરતિ મૃગો યત્ર સ્વભાવતઃ ।

સ જ્ઞેયો યજ્ઞિયો દેશો મ્લેચ્છદેશસ્ત્વતઃ પરઃ ॥ ૨૩ ॥

જ્યાં કાળિયાર હરણુ સહેજ કરે છે, તેને યજ્ઞને યોગ્ય દેશ જાણવો; એ સિવાયના ખીજને *મ્લેચ્છ દેશ જાણવો. ૨૩

एतान्द्विजातयो देशान्संश्रयेरन्प्रयत्नतः ।

शूद्रस्तु यस्मिन्कास्मिन्वा निवसेद्वृत्तिकर्षितः ॥ ૨૪ ॥

દ્વિજવર્ણીએ આ દેશોમાં પ્રયત્નપૂર્વક વસવું. આજીવિકાના સંકટવાળા શૂદ્રે તો ગમે તે દેશમાં વાસ કરવો. ૨૪

एषा धर्मस्य वो योनिः समासेन प्रकीर्तिता ।

संभवश्चास्य सर्वस्य वर्णधर्मान्निबोधत ॥ ૨૫ ॥

આમ, ધર્મનું કારણ અને આ સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ એ મેં તમને સંક્ષેપમાં કહ્યાં. હવે, તમે વર્ણધર્મો સાંભળો. ૨૫

द्विजवर्णना संस्कारो—

वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैर्निषेकादिर्द्विजन्मनाम् ।

कार्यः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेत्य चेह च ॥ ૨૬ ॥

આ લોક અને પરલોકમાં પાવનકારી ગર્ભાધાન આદિ શરીરસંસ્કારો દ્વિજવર્ણીને પુણ્યકારી વૈદિક કર્મોથી કરવા જોઈએ.

* સરખાવો:—

चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन्देसे न विद्यते ।

स म्लेच्छदेशो विज्ञेयः आर्यावर्तस्ततःपरः ॥ વિષ્ણુપુરાણ ॥

અર્થાત જો દેશમાં ચાતુર્વર્ણ્ય વ્યવસ્થા નથી, તે દેશને મ્લેચ્છ જાણવો—તેથી ખીજને આર્યાવર્ત છે. (વિષ્ણુ પુરાણ)

ગાર્ભેર્હોમૈર્જાતકર્મચૌહમૌઙ્ગીનિબન્ધનૈઃ ।

બૈજિકં ગાર્ભિકં ચૈનો દ્વિજાનામપમૃજ્યતે ॥ ૨૭ ॥

ગર્ભશુદ્ધિ કરનારા ગાર્ભહોમો, જાતકર્મ, ચૂડાકર્મ અને મૌંજીબંધન (ઉપનયનદીક્ષા) એ સંસ્કારો કરવાથી દ્વિજોનાં બૈજિક (પિતાના બીજ સંબંધી) તથા ગાર્ભિક (માતાના ગર્ભસંબંધી) પાપોનું નિવારણ થાય છે. ૨૭

સ્વાધ્યાયેન વ્રતૈર્હોમૈસૈવિદ્યેનેજ્યયા સુતૈઃ ।

મહાયજ્ઞૈશ્ચ યજ્ઞૈશ્ચ બ્રાહ્મીયં ક્રિયતે તનુઃ ॥ ૨૮ ॥

વેદના સ્વાધ્યાયો, વ્રતો, હોમો, ત્રણ વેદોના અધ્યયનનાં વ્રતો, તર્પણો, પુત્રોત્પત્તિ, પંચ મહાયજ્ઞો અને જ્યોતિષોમાદિ યજ્ઞો—એ વડે શરીરને શ્રદ્ધપ્રાપ્તિ માટે યોગ્ય કરાય છે. ૨૮

જાતકર્મસંસ્કાર—

પ્રાહ્નાભિવર્ધનાત્પુંસો જાતકર્મ વિધીયતે ।

મન્ત્રવત્પ્રાશનં ચાસ્ય હિરણ્યમધુસર્પિષામ્ ॥ ૨૯ ॥

નાળછેદનની પહેલાં દ્વિજપુત્રને જાતકર્મ સંસ્કાર કરવામાં આવે અને તેને (શુદ્ધસૂત્રના) મંત્રપૂર્વક સોનું, મધ અને ધી ચાટવા અપાય. ૨૯

નામકરણસંસ્કાર—

નામધેયં દશમ્યાં તુ દ્વાદશ્યાં વાસ્ય કારયેત્ ।

પુણ્યે તિથૌ મુહૂર્તે વા નક્ષત્રે વા ગુણાન્વિતે ॥ ૩૦ ॥

એના જન્મને દશમે કે બારમે વાસે અથવા એ પછી પવિત્ર તિથિએ, શુભ મુહૂર્તમાં કે શુભવાન નક્ષત્રમાં એનું નામકરણ પડાવવું. ૩૦

मङ्गल्यं ब्राह्मणस्य स्यात्क्षत्रियस्य बलान्वितम् ।

वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगुप्सितम् ॥ ३१ ॥

प्राह्मण्युनुं नाम भंगलकारी होय, क्षत्रियनुं पललयुं होय,
वैश्यनुं धनयुक्त होय अने शूद्रनुं तुच्छतादर्शक होय. ३१

शर्मवद्ब्राह्मणस्य स्याद्राज्ञो रक्षासमन्वितम् ।

वैश्यस्य पुष्टिसंयुक्तं शूद्रस्य प्रेष्यसंयुतम् ॥ ३२ ॥

प्राह्मण्युनुं नाम 'शर्म' वाणुं होय, क्षत्रियनुं नाम रक्षा-
संपन्न (वर्माद्विवाणुं) होय, वैश्यनुं नाम पुष्टियुक्त (गुप्तादि)
होय अने शूद्रनुं नाम दासयुक्त होय. ३२

स्त्रीणां सुखोद्यमक्रूरं विस्पष्टार्थं मनोहरम् ॥

मङ्गल्यं दीर्घवर्णान्तमाशीर्वादाभिधानवत् ॥ ३३ ॥

स्त्रीयानां नाम सुप्ते षोडशाय अेषां, कठोरता विनानां, स्पष्ट
अर्थवाणां, मनोहर, भंगलसूयक, छेडे दीर्घवर्णवाणां अने
आशीर्वादवायक होय. ३३

निष्कमणु तथा अन्नप्राशनसंस्कार—

चतुर्थे मासि कर्तव्यं शिशोर्निष्क्रमणं गृहात् ।

षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि यद्वेष्टं मङ्गलं कुले ॥ ३४ ॥

आणकने योथे मडिने (धरपहार लक्ष जवानो) 'निष्क-
मणु' संस्कार करवो अने छेके मडिने तेने 'अन्नप्राशन' संस्कार
कराववो अथवा कुलमां जे छष्ट अने भंगल कर्मविधि होय ते
कराववो. ३४

शौलसंस्कार—

चूडाकर्म द्विजातीनां सर्वेषामेव धर्मतः ।

प्रथमेऽब्दे तृतीये वा कर्तव्यं श्रुतिचोदनात् ॥ ३५ ॥

શ્રુતિની આજ્ઞાથી સૌ દ્વિજવર્ણીનાં બાળકાને પહેલે કે ત્રીજે વરસે ધર્માનુસાર ચૂડાકર્મ (વાળ ઉતારવા) નો સંસ્કાર કરવો જોઈએ. ૩૫

ઉપનયનસંસ્કાર—

ગર્ભાષ્ટમેઽન્દે કુર્વાતિ બ્રાહ્મણસ્યોપનાયનમ્ ।

ગર્ભાદેકાદશે રાજ્ઞો ગર્ભાંતુ દ્વાદશે વિશઃ ॥ ૩૬ ॥

બ્રાહ્મણને ગર્ભથી આઠમે વર્ષે, ક્ષત્રિયને ગર્ભથી અગિયારમે વર્ષે અને વૈશ્યને ગર્ભથી બારમે વર્ષે ઉપનયનસંસ્કાર કરવો.

બ્રહ્મવર્ચસકામસ્ય કાર્ય વિપ્રસ્ય પશ્ચમે ।

રાજ્ઞો બલાર્થિનઃ ષષ્ઠે વૈશ્યસ્યેહાર્થિનોઽષ્ટમે ॥ ૩૭ ॥

બ્રહ્મતેજની કામનાવાળા વિપ્રે પોતાના પુત્રને પાંચમે વર્ષે, બાળ ઇચ્છતા ક્ષત્રિયે તેને છઠ્ઠે વરસે અને અહીં ધનની ઇચ્છાવાળા વૈશ્યે તેને આઠમે વરસે ઉપનયન કરવું. ૩૭

આષોઢશાદ્બ્રાહ્મણસ્ય સાવિત્રી નાતિવર્તતે ।

આદ્વાવિંશત્ક્ષત્રચન્ધોરાચતુર્વિંશતેર્વિશઃ ॥ ૩૮ ॥

બ્રાહ્મણને સોળ વરસ સુધી, ક્ષત્રિયને બાવીસ વરસ સુધી અને વૈશ્યને ચોવીસ વરસ સુધી ઉપનયનસંસ્કારનો સમય વહી જતો નથી. ૩૮

અતઃ ઋર્ધ્વં ત્રયોઽપ્યેતે યથાકાલમસંસ્કૃતાઃ ।

સાવિત્રીપતિતા વ્રાત્યા ભવન્ત્યાર્યવિગર્હિતાઃ ॥ ૩૯ ॥

એ અવધિ પછી પણ ત્રિવર્ણીના જ પુરુષો યથાસમયે સંસ્કારવિહીન રહે છે, તેઓ તે સાવિત્રીથી બ્રહ્મ થયેલા વ્રાત્યો આર્યોથી નિન્દિત થાય છે. ૩૯

नैतैरपूतैर्विधिवदापद्यपि हि कर्हिचित् ।

ब्राह्मण्यौनांश्च संबन्धान्नाचरेद्ब्राह्मणः सह ॥ ४० ॥

प्राह्मण्ये क्यारेय, आपत्तिकाणमां पण्ये अशुद्ध लोका
साथे विधिपूर्वक वैदिकं अने वैवाहिक संबंधो न आयरवा. ४०

कार्णरौरववास्तानि चर्माणि ब्रह्मचारिणः ।

वसीरन्मानुपूर्वेण शाणक्षौमाविकानि च ॥ ४१ ॥

प्राह्मण्य, क्षत्रिय अने वैश्य जतिना अक्षयारीओअये अनु-
क्रमे काणियार भृगनां, रुरु भृगनां अने अकरांनां यर्भो ओढवां,
तेभज प्रेमपूर्वक शण्य, अणसी अने गिननां वस्त्र पडेरवां. ४१

मौञ्जी त्रिवृत्समा श्लक्षणा कार्या विप्रस्य मेखला ।

क्षत्रियस्य तु मौर्वी ज्या वैश्यस्य शणतान्तवी ॥ ४२ ॥

विप्रनी मेखला मुंजनी, त्रेवटी सरणी वणुली अने लीसी
राभवी; क्षत्रियनी मेखला मोरवेखना रेसानी के धनुषनी पण्य-
छनी राभवी; अने वैश्यनी मेखला शण्यना तांतणानी राभवी.

मुञ्जालाभे तु कर्तव्या कुशाश्मन्तकबल्वजैः ।

त्रिवृता ग्रन्थिनैकेन त्रिभिः पञ्चभिरेव वा ॥ ४३ ॥

मुंज आदि न भणे, तो प्राह्मण्य, क्षत्रिय अने वैश्ये अनु-
क्रमे हर्ल, आवण अने अणपीजनारेसाभांथी त्रण्ये सेरनो अक
कं होरे करवेो अने तेने अक, त्रण्ये के पांय गाढो वाणी पडेरवेो.

कार्पासमुपवीतं स्याद्विप्रस्योर्ध्ववृत्तं त्रिवृत् ।

शणसूत्रमयं राज्ञो वैश्यस्याविकसौत्रिकम् ॥ ४४ ॥

प्राह्मण्यनी जनोर्ध त्रण्ये सेरनी, जभणी आण्युथी वण ह्द
वण्युथेली अने सूतरनी होय; क्षत्रियनी जनोर्ध तेवी ज पण्य

શણની જોઈએ અને વૈશ્યની તેવી જ ઊતની જનોઈ હોય. ૪૪

બ્રાહ્મણો બૈલ્વપાલાશૌ ક્ષત્રિયો વાટલાદિરૌ ।

પૈલ્વૌદુમ્બરૌ વૈશ્યો દણ્ડાનર્હન્તિ ધર્મતઃ ॥ ૪૫ ॥

ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે બ્રાહ્મણને બીલી અથવા ખાખરાનો, ક્ષત્રિયને વડ અથવા ખેરનો અને વૈશ્યને પીલુડી અથવા ઊખરાનો દંડ ધારણ કરવો જોઈએ.

કેશાન્તિકો બ્રાહ્મણસ્ય દણ્ડઃ કાર્યઃ પ્રમાણતઃ ।

લલાટસંમિતો રાજ્ઞઃ સ્યાત્તુ નાસાન્તિકો વિશઃ ॥ ૪૬ ॥

બ્રાહ્મણનો દંડ શિખા સુધી પહોંચે એટલા પ્રમાણનો, ક્ષત્રિયનો કપાળ સુધી આવે એવડો અને વૈશ્યનો નાકની આણી સુધી અડકે એવા પ્રમાણનો કરવો. ૪૬

ઋજવસ્તે તુ સર્વે સ્યુરવ્રણાઃ સૌમ્યદર્શનાઃ ।

અનુદ્વેગકરા નૃણાં સત્ત્વત્તો નાગ્નિદૂષિતાઃ ॥ ૪૭ ॥

તે સર્વ દંડો સીધા, છિદ્ર વિનાના, સુંદર દેખાવવાળા, માણસોને ઉદ્વેગ ન કરનારા, છાલવાળા અને અશ્નિથી આંચ ન પામેલા હોય. ૪૭

પ્રતિગૃહ્ણેપ્સિતં દણ્ડમુપસ્થાય ચ માસ્કરમ્ ।

પ્રદક્ષિણં પરીત્યાગ્નિં ચરેન્નૈક્ષં યથાવિધિ ॥ ૪૮ ॥

બ્રહ્મચારીએ ઇષ્ટ દંડ ધારણ કરીને સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરવું અને અશ્નિની પ્રદક્ષિણા કર્યા પછી, યથાવિધિ લિક્ષા માટે વિચરવું. ૪૮

भवत्पूर्व चरेद्भैक्षमुपनीतो द्विजोत्तमः ।

भवन्मध्यं तु राजन्यो वैश्यस्तु भवदुत्तरम् ॥ ૪૯ ॥

ઉપનયન સંસ્કાર પામેલા બ્રાહ્મણ બ્રહ્મચારીએ લિક્ષા ભાગતાં 'ભવત્' શબ્દને આદિમાં કહેવો, ક્ષત્રિયે તે મધ્યમાં કહેવો અને વૈશ્યે તેને અંતે કહેવો. (દાખલા તરીકે બ્રાહ્મણ કહે : ભવતિ ભિક્ષાં દેહિ; ક્ષત્રિય કહે : 'ભિક્ષાં ભવતિ દેહિ; વૈશ્ય કહે : ભિક્ષાં દેહિ ભવતિ.) ૪૯

मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भगिनीं निजाम् ।

भिक्षेत भिक्षां प्रथमं या चैनं नावमानयेत् ॥ ૫૦ ॥

બ્રહ્મચારીએ પ્રથમ લિક્ષા પોતાની માતા, બહેન, સગી માસી અથવા પોતાનું જ અપમાન નહિ કરે તેની પાસે ભાગવી. સમાહૃત્ય તુ તદ્ભૈક્ષં યાવદર્થમમાયયા ।

निवेद्य गुरवेऽश्रीयादाचम्य प्राङ्मुखः शुचिः ॥ ૫૧ ॥

પોતાની જરૂરબેગી લિક્ષા ભાગી લાવી, તેણે નિષ્કપટ રીતે ગુરુને તે નિવેદિત કરવી અને પોતે પવિત્ર થઈ, પૂર્વ દિશા તરફ મુખ રાખી, આચમન કરી તે જમવી. ૫૧

ભોજનવિધિ—

आयुष्यं प्राङ्मुखो भुंक्ते यज्ञस्यं दक्षिणामुखः ।

श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुंક્ते ऋतं भुंક્ते ह्युदङ्मुखः ॥ ૫૨ ॥

આમ ઉગમણે મુખ રાખનારે આયુષ્યવર્ધક જમે છે, દક્ષિણ તરફ મોં રાખનારે યજ્ઞવર્ધક જમે છે, પશ્ચિમ તરફ મોં રાખનારે લક્ષ્મી લોગવે છે, અને ઉત્તર તરફ મોં રાખનારે સત્ય પામે છે. ૫૨

[સાયં પ્રાતર્દ્વિજાતીનામશનં સ્મૃતિનોદિતમ્ ।

નાન્તરે મોજનં કુર્યાદગ્નિહોત્રસમો વિધિઃ ॥

દ્વિજને માટે સ્મૃતિએ સાંજ ને સવારે બે વેળા ભોજન કહ્યું છે. વચ્ચે ભોજન કરવું નહિ. આ અગ્નિહોત્રના જવો વિધિ છે.]

ઉપસ્પૃશ્ય દ્વિજો નિત્યમન્નમઘાત્સમાહિતઃ ।

મુક્ત્વા ચોપસ્પૃશેત્સમ્યગદ્ભિઃ સ્વાનિ ચ સંસ્પૃશેત્ ॥૫૩॥

દ્વિજે નિત્ય આચમન કરીને સ્વસ્થ ચિત્તે જમવું. જમ્યા પછી ૩ડી રીતે આચમન કરવું અને પાણીથી નેત્ર આદિ ઈંદ્રિયોનો સ્પર્શ કરવો. ૫૩

પૂજયેદશનં નિત્યમઘાષ્ટૈતદકુત્સયન્ ।

દૃષ્ટ્વા હૃષ્યેત્પ્રસીદેચ્ચ પ્રતિનન્દેચ્ચ સર્વશઃ ॥ ૫૪ ॥

નિત્ય ભોજનની પૂજા કરવી, તેની કૃત્યલી ન કરવી, તે જોઈને આનંદ પામવો, પ્રસન્ન થવું અને સર્વ રીતે તેનું અભિનંદન કરવું.

પૂજિતં હશનં નિત્યં બલમૂર્જં ચ યચ્છતિ ।

અપૂજિતં તુ તદ્ભુક્તમ્ભયં નાશયેદિદમ્ ॥ ૫૫ ॥

સત્કારેલું ભોજન નિત્ય બલ અને ઝોજ આપે છે; પણ ન સત્કારેલું તે ખાવામાં આવે તો એ બન્ને નાશ પામે છે. ૫૫

નોચ્છિષ્ટં કસ્યચિદ્દ્યાન્નાઘાષ્ટૈવ તથાન્તરા ।

ન ચૈવાધ્યશનં કુર્યાન્ન ચોચ્છિષ્ટઃ ક્વચિદ્વ્રજેત્ ॥ ૫૬ ॥

કોઈનેય એકું બૂકું આપવું નહિ, તેમજ વચગાળેના વખતે જમવું નહિ, વધારે પડતું ખાવું નહિ, તેમ એઠા હાથમોંચે ક્યારેય ઊઠી જવું નહિ. ૫૬

અનારોગ્યમનાયુષ્યમસ્વર્ગ્યં ચાતિભોજનમ્ ॥

• અપુણ્યં લોકવિદ્વિષ્ટં તસ્માત્તત્પરિવર્જયેત્ ॥ ૫૭ ॥

અતિભોજન એ આરોગ્યને બગાડનારું, આયુષ્ય ક્ષીણ કરનારું અને સ્વર્ગનાશક છે. વળી તે પાપરૂપ અને લોકનિન્દિત છે. અકરાંતિયાપણું ન રાખવું. ૫૭

આયમનવિધિ—

બ્રાહ્મેણ વિપ્રસ્તીર્થેન નિત્યકાલમુપસ્પૃશેત્ ।

કાયત્રૈદશિકામ્યાં વા ન પિત્ર્યેણ કદાચન ॥ ૫૮ ॥

બ્રાહ્મણે સર્વ કાળે બ્રાહ્મતીર્થથી, પ્રજાપત્યતીર્થથી કે દૈવતીર્થથી આયમન કરવું પણ—ક્યારેય પિતૃતીર્થથી તે કરવું નહિ.

અઙ્ગુષ્ઠમૂલસ્ય તલે બ્રાહ્મં તીર્થં પ્રચક્ષતે ।

કાયમઙ્ગુલિમૂલેઽગ્રે દૈવં પિત્ર્યં તયોરધઃ ॥ ૫૯ ॥

અંગૂઠાના મૂળતલે બ્રાહ્મતીર્થ, આંગળીઓના મૂળે પ્રજાપત્યતીર્થ, આંગળીઓના ટેરવે દૈવતીર્થ અને અંગૂઠો તથા તર્જની એ બેની વચ્ચાળને પિતૃતીર્થ કહે છે. ૫૯

૧૧ ત્રિરાચામેદપઃ પૂર્વં દ્વિઃ પ્રમૃજ્યાત્તતો મુખમ્ ।

શ્વાનિ ચૈવ સ્પૃશેદદ્વિરાત્મનં શિર એવ ચ ॥ ૬૦ ॥

પહેલાં ત્રણ વાર પાણીનું આયમન કરવું, તે પછી બે વાર મોં સાફ કરવું અને તે પછી જળ વડે નેત્રાદિ ઈન્દ્રિયોને, હૃદયને તથા મસ્તકને સ્પર્શવાં. ૬૦

અનુષ્ણામિરફેનામિરન્દિસ્તીર્થેન ધર્મવિત્ ।

શૌચેપ્સુઃ સર્વદાચામેદેકાન્તે પ્રાગુદ્ઙ્મુખઃ ॥ ૬૧ ॥

પવિત્રતાની ઇચ્છાવાળા ધર્મજ્ઞ પુરુષે સદા એકાંતમાં પૂર્વ
કે ઉત્તર દિશામાં મેં રાખી, ગરમ નહિ એવા ક્ષીણુ વિનાના
જલથી બ્રાહ્મ વગેરે તીર્થ વડે આચમન કરવું. ૬૧

હૃદ્ગામિઃ પૂયતે વિપ્રઃ કણ્ઠગામિરતુ ભૂમિપઃ ।

વૈશ્યોઽન્દિઃ પ્રાશિતામિસ્તુ શૂદ્રઃ સ્પૃષ્ટામિરન્તતઃ ॥ ૬૨ ॥

બ્રાહ્મણુ દૃઢ્ય સુધી પહોંચે તેટલા અને ક્ષત્રિય કંઠ સુધી
પહોંચે તેટલા જળથી પવિત્ર થાય છે. વૈશ્ય પાણીના પ્રાશન
માત્રથી તેમજ શૂદ્ર સ્પર્શમાત્રથી શુદ્ધ થાય છે. ૬૨

ઉદ્ઘૃતે દક્ષિણે પાણાવુપવીત્યુચ્યતે દ્વિજઃ ।

સવ્યે પ્રાચીન આવીતી નિવીતી કણ્ઠસજ્જને ॥ ૬૩ ॥

જનો જમણે હાથ જનોઘની બહાર હોય, તેને 'ઉપ-
વીતી' દ્વિજ કહે છે; જનો ડાબે હાથ જનોઘની બહાર હોય,
તેને 'પ્રાચીનાવીતી' કહે છે અને જણે જનોઘ કંઠમાંજ રાખ્યું
હોય, તેને 'નિવીતી' કહે છે. ૬૩

મેઘલામજિનં દણ્ડમુપત્રીતં કમણ્ડલુમ્ ।

અપ્સુ પ્રાસ્ય વિનષ્ટાનિ ગૃહ્ણીતાન્યાનિ મન્ત્રવત્ ॥ ૬૪ ॥

મેખલા, મૃગચર્મ, દંડ, જનોઘ અને કમંડલ એ ક્ષાટેતૂટે
ત્યારે પાણીમાં નાખી દેવાં અને ગૃહ્યસૂત્રના મંત્રપૂર્વક બીજાં
નવાં ધારણુ કરવાં. ૬૪

કેશાન્તસંસ્કાર—

કેશાન્તઃ ષોડશે વર્ષે બ્રાહ્મણસ્ય વિધીયતે ।

રાજન્યચન્ધોર્દ્વાવિંશે વૈશ્યસ્ય દ્વયધિકે તતઃ ॥ ૬૫ ॥

કેશાંત સંસ્કાર બ્રાહ્મણુને સોળમા વર્ષે, ક્ષત્રિયને વીસમા
વર્ષે અને વૈશ્યને ચોવીસમા વર્ષે કરવો. ૬૫

અમન્ત્રિકા તુ કાર્યેયં સ્ત્રીણામાવૃદ્ધશેષતઃ ।

સંસ્કારાર્થં શરીરસ્ય યથાકાલં યથાક્રમમ્ ॥ ૬૬ ॥

સ્ત્રીઓને પણ જાતકમાદિ કર્મની આ સર્વ ક્રિયાઓ યથા-
કાલે ને યથાક્રમે વૈદિક મંત્ર વિના કરવી. ૬૬

કન્યાનો વિવાહસંસ્કાર—

વૈવાહિકો વિધિઃ સ્ત્રીણાં સંસ્કારો વૈદિકઃ સ્મૃતઃ ।

પતિસેવા ગુરૌ વાસો ગૃહાર્થોઽગ્નિપરિક્રિયા ॥ ૬૭ ॥

પરંતુ, સ્ત્રીઓના વિવાહનો વિધિ વૈદિક સંસ્કાર કહેવાયો
છે, પતિસેવા એ ગુરુકુલવાસ છે અને ગૃહકાર્ય એ અગ્નિ-
ઉપાસના છે. ૬૭

[અગ્નિહોત્રસ્ય શુભ્રૂપા સાયમુદ્વાસમેવ ચ ।

કાર્યં પત્ન્યા પ્રતિદિનમિતિ કર્મ ચ વૈદિકમ્ ॥

પત્નીએ રોજ અગ્નિહોત્રની સેવા કરવી અને સાંજ
ભારેલા અગ્નિને કુંડબહાર કાઢવો, એ વૈદિક કર્મ છે.]

બ્રહ્મચારીનાં કર્મો—

एष प्रोक्तो द्विजातीनामौपनायनिको विधिः ।

उत्पत्तिव्यञ्जकः पुण्यः कर्मयोगं निबोधत ॥ ૬૮ ॥

દ્વિજત્વની ઉત્પત્તિને સૂચવનારો પવિત્ર એવો આ દ્વિજોનો
ઉપનયનવિધિ કહ્યો. હવે તે ઉપનયન પામેલાઓનો કર્મયોગ
સાંભળો. ૬૮

उपनीय गुरुः शिष्यं शिक्षयेच्छौचमादितः ।

आचारमग्निकार्यं च संध्योपासनमेव च ॥ ૬૯ ॥

ગુરુએ શિષ્યને યજ્ઞોપવીત આપી પ્રથમ શૌચ, આચાર,
હોમવિષયક અગ્નિકાર્ય અને સંધ્યોપાસના શીખવવાં. ૬૯

વેદાધ્યયનનો વિધિ—

અધ્યેષ્યમાણસ્ત્વાચાન્તો યથાશાસ્ત્રમુદહ્મુલ્લઃ ।

બ્રહ્માજ્જલિકૃતોઽધ્યાપ્યો લઘુઘાસા જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૭૦ ॥

અધ્યયન કરવાની ઇચ્છાવાળા શિષ્યે શાસ્ત્રાનુસાર આચ-
મન કરી, ઉત્તર દિશા તરફ મુખ રાખી, બ્રહ્માંજલિ બેઠી, હાથવાં
વક્ત્ર પહેરી અને જિતેન્દ્રિય રહી અધ્યયનને યોગ્ય થવું. ૭૦

બ્રહ્મારમ્ભેઽવસાને ચ પાદૌ ગ્રાહ્યૌ ગુરોઃ સદા ।

સંહત્ય હસ્તાવધ્યેયં સ હિ બ્રહ્માજ્જલિઃ સ્મૃતઃ ॥ ૭૧ ॥

વેદના અધ્યયનના આરંભમાં તથા અંતમાં સદા ગુરુના
ચરણોનો સ્પર્શ કરવો અને બે હાથ બેઠીને અધ્યયન કરવું;
આ બ્રહ્માંજલિ કહેવાય છે. ૭૧

વ્યત્યસ્તપાણિના કાર્યમુપસંગ્રહણં ગુરોઃ ।

સંવ્યેન સવ્યઃ સ્પ્રષ્ટવ્યો દક્ષિણેન ચ દક્ષિણઃ ॥ ૭૨ ॥

ગુરુનો પાદસ્પર્શ બિલટા હાથથી કરવો—એટલે કે ડાબે હાથે
ડાબા પગને અને જમણે હાથે જમણા પગને સ્પર્શવા. ૭૨

અધ્યેષ્યમાણં તુ ગુરુર્નિત્યકાલમતન્દ્રિતઃ ।

અધીષ્વ મો ઇતિ બ્રૂયાદ્વિરામોઽસ્તિવતિ ચારમેત્ ॥ ૭૩ ॥

અધ્યયન કરવા ઇચ્છતા શિષ્યને ગુરુએ સદૈવ આળસ-
રહિત રહીને અધીષ્વ મો (ચાલો લણો) એમ કહી આરંભ
કરવો અને વિરામોઽસ્તુ (વિરામ હો) એમ કહી અટકવું. ૭૩

બ્રહ્મણઃ પ્રણવં કુર્યાદાદાવન્તે ચ સર્વદા ।

સ્રવત્યનોકૃતં પૂર્વં પુરસ્તાઞ્ચ વિશીર્યતિ ॥ ૭૪ ॥

વેદાધ્યયનના આરંભમાં અને અંતમાં સદા ઐકારનો

ઉચ્ચાર કરવો. આરંભમાં એ પ્રણવોચ્ચાર કર્યો હોય નહિ, તો અર્ધયન ઝોસરી બય છે અને અંતમાં એ ઉચ્ચાર ન કર્યો હોય તો એ અર્ધયન વેરાઈ બય છે. ૭૪

પ્રાક્કૂલાન્પર્યુપાસીનઃ પવિત્રૈશ્ચૈવ પાવિતઃ ।

પ્રાણાયામૈસ્ત્રિભિઃ પૂતસ્તત ઓંકારમર્હતિ ॥ ૭૫ ॥

પૂર્વ તરફના અબ્રલાગવાળા દર્ભાસને યેસીને, પવિત્ર દર્ભોથી શુદ્ધ થઈને, તેમજ ત્રણ પ્રાણાયામથી પુનિત થઈને ઓંકારનો ઉચ્ચાર કરવો જોઈએ. ૭૫

અકારં ચાપ્યુકારં ચ મકારં ચ પ્રજાપતિઃ ।

વેદત્રયાન્નિરદુહ્દ્ભૂર્ભુવઃસ્વરિતીતિ ચ ॥ ૭૬ ॥

પ્રબ્રપતિએ અકાર ઉકાર, અને મકારને (ઑંકારને) તથા ભૂર્, ભૂવર્ અને સ્વર્ એ વ્યાહતિએને ત્રણ વેદમાંથી દોહીને કાઢી છે. ૭૬

ત્રિભ્ય એવ તુ વેદેભ્યઃ પાદં પાદમદુહ્દ્ ।

તદિત્યૃચોડ્સ્યાઃ સાવિત્ર્યાઃ પરમેષ્ઠી પ્રજાપતિઃ ॥ ૭૭ ॥

પરમેષ્ઠી પ્રબ્રપતિએ 'તત્' થી આરંભી તે ગાયત્રીની ઋચ્યાના ત્રણ પાદ ત્રણ વેદમાંથી એક એક કરીને દોહ્યા છે. ૭૭

એતદક્ષરમેતાં ચ જપન્વ્યાહતિપૂર્વિકામ્ ।

સંધ્યયોર્વેદવિદ્વિપ્રો વેદપુણ્યેન યુજ્યતે ॥ ૭૮ ॥

જે વેદજ્ઞ બ્રાહ્મણ જેઉ સંધ્યાએ એ ઓંકારરૂપ અક્ષરનો તથા વ્યાહતિ સાથે ગાયત્રીનો જપ કરે છે, તે વેદાધ્યયનનું પુણ્ય પામે છે.

સહસ્રકૃત્વસ્ત્વભ્યસ્ય બહિરેત્ ત્રિકં દ્વિજઃ ।

મહતોડ્પ્યેનસો માસાત્ત્વચેવાહિર્વિમુચ્યતે ॥ ૭૯ ॥

જે દ્વિજ ગામખહાર એ ત્રણ (ઐકાર, વ્યાહતિ તથા ત્રિપદા ગાયત્રી)નો એક માસ સુધી રોજ એક હજાર જપ કરે છે, તે જન્મ સાપ કાંચળીથી મુક્ત થાય છે, તેમ મહાપાપથી છૂટા થાય છે. ૭૯

एतयर्चा विसंयुक्तः काले च क्रियया स्वया ।

ब्रह्मक्षत्रियविद्योनिर्गर्हणां याति साधुषु ॥ ૮૦ ॥

પ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યજાતિનો જે કોઈ આ ગાયત્રી ઋચાથી વિહીન હોય, તેમજ જે યોગ્ય કાળે પોતાની ક્રિયાથી રહિત રહે, તે સાધુઓમાં નિંદા પામે છે. ૮૦

ओंकारपूर्विकास्तिस्रो महाव्याहृतयोऽव्ययाः ।

त्रिपदा चैव सावित्री विज्ञेयं ब्रह्मणो मुखम् ॥ ૮૧ ॥

ઐકારપૂર્વકની ત્રણ અવ્યય મહાવ્યાહતિઓને તેમજ ત્રણ પદવાળી ગાયત્રીને વેદના મુખરૂપ જાણવી. ૮૧

योऽर्धातेऽहन्यहन्येतांस्त्रीणि वर्षाण्यतन्द्रितः

स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः खमूर्तिमान् ॥ ૮૨ ॥

જે પુરુષ અતંદ્રિત રહીને ત્રણ વર્ષ સુધી પ્રણવ અને વ્યાહતિ સાથે આ ગાયત્રીનું રોજરોજ અધ્યયન કરે છે, તે વાયુરૂપ થઈને અને આકાશ જેવો મૂર્તિમાન થઈને પરબ્રહ્મને પામે છે. ૮૨

एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामाः परं तपः ।

सावित्र्यास्तु परं नास्ति मौनात्सत्यं विशिष्यते ॥ ૮૩ ॥

ઐકાર એ એકાક્ષર પરબ્રહ્મ છે; પ્રાણાયામ એ પરમ તપ છે, ગાયત્રીથી પર કોઈ મંત્ર નથી અને સત્ય મૌન કરતાં વિશેષ છે. ૮૩

ક્ષરન્તિ સર્વા વૈદિક્યો જુહોતિ યજતિ ક્રિયાઃ ।

અક્ષરં દુષ્કરં જ્ઞેયં બ્રહ્મ ચૈવ પ્રજાપતિઃ ॥ ૮૪ ॥

હોમ તથા યજ્ઞની સર્વ વૈદિક ક્રિયાઓ નાશવંત છે. એકાક્ષર ઝંકારનેજ અવિનાશી બાણવો—તે બ્રહ્મ અને પ્રજાપતિ૩૫ છે.

જપનું માહત્ત્વ—

વિધિયજ્ઞાજપયજ્ઞો વિશિષ્ટો દશભિર્ગુણૈઃ ।

ઉપાંશુઃ સ્યાચ્છતગુણઃ સાહસ્રો માનસઃ સ્મૃતઃ ॥ ૮૫ ॥

વિધિયજ્ઞ (દર્શ પૌર્ણમાસ આદિ) કરતાં જપયજ્ઞ દશગણો અધિક છે; તે ઉપાંશુ જપયજ્ઞ (પાસે બેઠેલો માણસ પણ જપ સાંભળી ન શકે એવો) હોય, તો તે સોગણો અધિક છે; અને તે માનસ (મનમાં જ ચાલતો) જપયજ્ઞ હોય, તો તે હજારગણો અધિક છે. ૮૫

થે પાક્યજ્ઞાશ્ચત્વારો વિધિયજ્ઞસમન્વિતાઃ ।

સર્વે તે જપયજ્ઞસ્ય કલાં નાર્હન્તિ ષોડશીમ્ ॥ ૮૬ ॥

વિધિયજ્ઞો સાથે બેડાયેલા જ ચાર પાક્યજ્ઞો (અગ્નિહોત્ર, વૈશ્વદેવ, નિત્યશ્રાદ્ધ અને અતિથિપૂજન) છે, તે જપયજ્ઞની સોળમા ભાગની કલાને પણ યોગ્ય નથી. ૮૬

જપ્યેનૈવ તુ સંસિધ્યેદ્બ્રાહ્મણો નાત્ર સંશયઃ ।

કુર્યાદન્યન્ન વા કુર્યાન્મૈત્રો બ્રાહ્મણ ઉચ્યતે ॥ ૮૭ ॥

જપથી જ બ્રાહ્મણ સંસિદ્ધિને પામે છે, એમાં સંશય નથી. પછી બીજું કરે કે ન કરે, તોપણ તેને 'મૈત્ર' (સૂર્યોપાસક) કહેવામાં આવે છે. ૮૭

ધન્દ્રિયનિગ્રહતું માહાત્મ્ય—

इन्द्रियाणां विचरतां विषयेष्वपहारिषु ।

સંયમે યત્નમાતિષ્ઠેદ્વિદ્વાન્યન્તેવ વાજિનામ્ ॥ ૮૮ ॥

સારથિ જેમ ઘોડાએને યત્નપૂર્વક સંયમમાં રાખે છે, તેમ વિદ્વાને મનને ખેંચી જનારા વિષયોમાં વિચરતી ધન્દ્રિયોને યત્નપૂર્વક સંયમમાં રાખવી બેધએ. ૮૮

एकादशेन्द्रियाण्याहुर्यानि पूर्वे मनीषिणः ।

તાનિ સમ્યક્પ્રવક્ષ્યામિ યથાવદનુપૂર્વશઃ ॥ ૮૯ ॥

પૂર્વે પાંડિતોએ જ અગિયાર ધન્દ્રિયો કહી છે, તે હું તમને સારી રીતે, યથાવત્ ને અનુક્રમે કહીશ. ૮૯

श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी ।

પાયુપસ્થં હસ્તપાદં વાક્ચૈવ દશમી સ્મૃતા ॥ ૯૦ ॥

કાન, ચામડી, આંખ, જીભ, નાક એ પાંચ; ગુદા, ઉપસ્થ, હાથ, પગ અને વાણી એ પાંચ; એમ દશ ધન્દ્રિયો કહી છે. ૯૦

बुद्धीन्द्रियाणि पञ्चैषां श्रोत्रादीन्यनुपूर्वशः ।

કર્મેન્દ્રિયાણિ પચ્ચૈષાં પાચ્વાદીનિ પ્રચક્ષતે ॥ ૯૧ ॥

આમાં કાન વગેરે પહેલી પાંચને જ્ઞાનેન્દ્રિયો કહે છે અને ગુદા વગેરે પછીની પાંચને કર્મેન્દ્રિયો કહે છે. ૯૧

एकादशं मनो ज्ञेयं स्वगुणेनोभयात्मकम् ।

યસ્મિન્જિતે જિતાવેતૌ ભવતઃ પચ્ચકૌ ગર્જૌ ॥ ૯૨ ॥

પોતાના ગુણે કરીને જ્ઞાનેન્દ્રિય અને કર્મેન્દ્રિય એમ જ ઉભયરૂપી છે, તે મનને અગિયારમું બાણવું. એ જીતવામાં આવતાં, બેઉ પાંચેન્દ્રિયો જિતાઈ રહે છે. ૯૨

इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन दोषमृच्छत्यसंशयम् ।

संनियम्य तु तान्येव ततः सिद्धिं नियच्छति ॥ ९३ ॥

ઇન્દ્રિયોના વિશેષ સંગથી નિઃસંશય દોષ લાગે છે. તેમનો સંયમ કરવાથી જ સિદ્ધિ મળે છે. ૯૩

न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।

हविषा कृष्णवर्त्मैव भूय एवाभिवर्धते ॥ ९४ ॥

કામ કંઈ કામનાઓના ઉપભોગથી શમતો નથી, તે તો જામ આહુતિથી અગ્નિ વધે તેમ ફરી વધ્યે જ જાય છે. ૯૪

यश्चैतान्प्राप्नुयात्सर्वान्यश्चैतान्કેवलांस्त्यजेत् ।

प्रापणात्सर्वकामानां परित्यागो विशिष्यते ॥ ९५ ॥

જ આ સર્વ કામનાઓને પ્રાપ્ત કરે છે અને જ એ સર્વને કેવળ તજી જ દે છે, તે બેમાં સર્વ કામનાઓનો ત્યાગ એ સર્વ કામનાઓની પ્રાપ્તિ કરતાં વિશેષ અડિયાતો છે. ૯૫

न तथैतानि शक्यन्ते संनियन्तुमसेवया ।

विषयेषु प्रजुष्टानि यथा ज्ञानेन नित्यशः ॥ ९६ ॥

વિષયોમાં જોડાયેલી એ ઈન્દ્રિયોને માત્ર વિષયસેવના લાગથી તેટલી સંયમિત કરી શકાતી નથી, જોટલી નિત્ય-જ્ઞાનથી તે સંયમિત કરી શકાય છે. ૯૬

वेदास्त्यागश्च यज्ञाश्च नियमाश्च तपांसि च ।

न विप्रदुष्टभावस्य सिद्धिं गच्छन्ति कर्हिचित् ॥ ९७ ॥

વિષયથી દૂષિત ભાવવાળા થયેલા માણસને વેદો, ત્યાગ, યજ્ઞો, નિયમો અને તપો ક્યારેય સિદ્ધિ આપતાં નથી. ૯૭

શ્રુત્વા સ્પૃષ્ટા ચ દૃષ્ટા ચ ભુક્ત્વા વ્રાત્વા ચ યો નરઃ ।

ન હૃષ્યતિ ગ્લાયતિ વા સ વિજ્ઞેયો જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૯૮ ॥

સાંભળ્યા, સ્પર્શ્યા, જ્ઞેયા, જમ્યા અને સૂંધ્યા છતાં જ માણુ-
સને હર્ષ કે ગ્લાનિ થતાં નથી, તેને જિતેન્દ્રિય બાણુવો. ૯૮

इन्द्रियाणां तु सर्वेषां यद्येकं क्षरतीन्द्रियम् ।

तेनास्य क्षरति प्रज्ञा दृतेः पात्रादिवोदकम् ॥ ૯૯ ॥

જમ જલપાત્રમાં એક છિદ્ર હોતાં તેમાંથી બધું પાણી
ટપટી બય છે, તેમ સૌ ઇન્દ્રિયોમાંથી એક પણ સ્ખલિત હોતાં
માણુસની પ્રજ્ઞા વહી બય છે. ૯૯

वशे कृत्वेन्द्रियग्रामं संयम्य च मनस्तथा ।

सर्वान्संसाधयेदर्थानक्षिण्वन्योगतस्तनुम् ॥ ૧૦૦ ॥

ઇન્દ્રિયસમૂહને વશ કરીને અને મનને સંયમમાં રાખીને,
શરીરને ક્ષીણુ થવા દીધા સિવાય, સૌ અર્થો યોગપૂર્વક સાધવા.

पूर्वा संख्यां जपंस्तिष्ठेत्सावित्रीमार्कदर्शनात् ।

पश्चिमां तु समासीनः सम्यगृक्षविभाषनात् ॥ ૧૦૧ ॥

પ્રાતઃસંધ્યા વખતે સૂર્યોદય સુધી ગાયત્રીજપ કરતાં ઊભા
રહેવું અને સાયંસંધ્યા વખતે નક્ષત્રોદય સુધી ગાયત્રીજપ કરતાં
રૂઢી રીતે બેસી રહેવું. ૧૦૧

સંધ્યાવંદન—

पूर्वा संख्यां जपंस्तिष्ठन्नैशमेनो व्यपोहति ।

पश्चिमां तु समासीनो मलं हन्ति दिवाकृतम् ॥ ૧૦૨ ॥

પ્રાતઃસંધ્યામાં જ ઊભો રહી ગાયત્રી જપે છે, તેનાં રાતે
કરેલાં પાપ નાશ પામે છે; સાયંસંધ્યામાં બેસીને જ તે જપે
છે, તે પોતાનાં દિવસે કરેલાં પાપને દૂર કરે છે. ૧૦૨

ન તિષ્ઠતિ તુ યઃ પૂર્વા નોપાસ્તે યશ્ચ પશ્ચિમામ્ ।
સ શૂદ્રઘ્નદ્વિષ્કાર્યઃ સર્વસ્માદ્વિજકર્મણઃ ॥ ૧૦૩ ॥

જ દ્વિજ પ્રાતઃસંધ્યાનું અનુષ્ઠાન કરતો નથી, તેમજ જ સાયંસંધ્યાની ઉપાસના કરતો નથી, તેને સર્વ દ્વિજકર્મોમાંથી શૂદ્રની જેમ પાકાત કરવો. ૧૦૩

સ્વાધ્યાય—

અપાં સમીપે નિયતો નૈત્યકં વિધિમાસ્થિતઃ ।
સાવિત્રીમપ્યધીયીત ગત્વારણ્યં સમાહિતઃ ॥૧૦૪॥

જલાશયની સમીપમાં કે અરણ્યમાં જઈને નિયમયુક્ત થઈ, સાવધાન ચિત્તે નિત્યવિધિમાં રહેવું અને સાવિત્રીનું ય અધ્યયન કરવું. ૧૦૪

વેદોપકરણે ચૈવ સ્વાધ્યાયે ચૈવ નૈત્યકે ।
નાનુરોધોઽસ્ત્યનધ્યાયે હોમમન્ત્રેષુ ચૈવ હિ ॥૧૦૫॥

વેદાંગો લણવાથી, નિત્યના સ્વાધ્યાયથી તેમજ હોમમન્ત્રોથી અનધ્યાયને પાધ આવતો નથી. ૧૦૫

નૈત્યકે નાસ્ત્યનધ્યાયો બ્રહ્મસત્રં હિ તત્સ્મૃતમ્ ।
બ્રહ્માહુતિહુતં પુણ્યમનધ્યાયવષટ્કૃતમ્ ॥ ૧૦૬ ॥

નિત્યકર્મમાં અનધ્યાય હોતો નથી, કેમકે તે બ્રહ્મચરૂપ કહેવાય છે. તેમાં વેદની આહુતિરૂપે જ હોમ તે અનધ્યાયમાં કરવામાં આવતા સમાપ્તિસૂચક વષટ્ જેવો પવિત્ર છે. ૧૦૬

યઃ સ્વાધ્યાયમધીતેઽદ્વં વિધિના નિયતઃ શુચિઃ ।
તસ્ય નિત્યં ક્ષરત્યેષ પયો દધિ ઘૃતં મધુ ॥ ૧૦૭ ॥

પવિત્ર અને નિયમપરાયણ રહી, જે એક વર્ષ સુધી સ્વાધ્યાયનું અધ્યયન કરે છે, તેને તે સ્વાધ્યાય દૂધ, દહીં, ઘી અને મધ વરસાવે છે. ૧૦૭

અગ્રીન્ધનં મૈક્ષ્ણચર્યામઘઃશર્યાં ગુરોર્હિતમ્ ।

આસમાવર્તનાત્કુર્યાત્કૃતોપનયનો દ્વિજઃ ॥ ૧૦૮ ॥

ઉપનયન પામેલા દ્વિજ સમાવર્તન સુધી હોમકાષ્ઠો એકઠાં કરવાં, ભિક્ષા માગી લાવવી, નીચે પથારી રાખવી અને ગુરુની હિતસેવા કરવી. ૧૦૮

ભણાવવા યોગ્ય શિષ્યો—

આચાર્યપુત્રઃ શુશ્રૂણ્ણાન્નદો ધાર્મિકઃ શુચિઃ ।

આત્મઃ શક્તોઽર્થદઃ સાધુઃ સ્વોઽધ્યાપ્યા દશ ધર્મતઃ ॥૧૦૯॥

આચાર્યનો પુત્ર, સેવક, જાણકારી આપનાર, ધાર્મિક, પવિત્ર, આત્મજન, શક્તિસમર્થ, ધન દેનાર, સદાચારી અને પોતીકા માણસ—એ દશને ધર્મપૂર્વક અધ્યાપન કરવું. ૧૦૯

નાપૃષ્ઠઃ કસ્યચિદ્બ્રૂયાન્ન ચાન્યાયેન પૃચ્છતઃ ।

જાનન્નપિ હિ મેઘાવી જલવહ્લોક આચરેત્ ॥ ૧૧૦ ॥

કોઈના પૂછ્યા વિના ક્યારેય ન ઉપદેશવું, તેમ અન્યાયથી પૂછનારને ઉત્તર ન વાળવો. જાણતાં છતાં, બુદ્ધિમાને સંસારમાં જડની જેમ આચરવું. ૧૧૦

અધર્મેણ ચ યઃ પ્રાહ યશ્ચાધર્મેણ પૃચ્છતિ ।

તથોરન્યતરઃ પ્રૈતિ વિદ્વેષં વાઽધિગચ્છતિ ॥ ૧૧૧ ॥

જે અધર્મથી બોલે છે અને અધર્મથી પૂછે છે, તેમાંનો એક મરી જાય છે અથવા પરસ્પર દ્વેષી બની રહે છે. ૧૧૧

ધર્માર્થો યત્ર ન સ્યાતાં શુશ્રૂષા વાપિ તદ્વિધા ।

તત્ર વિદ્યા ન વક્તવ્યા શુભં બીજમિવોષરે ॥૧૧૨॥

જ્યાં ધર્મ અને અર્થ નથી અથવા જ્યાં અનુરૂપ સેવા નથી, ત્યાં વિદ્યા નજ કહેવી-એ તો ખારપાટમાં શુભ ખીવાવ્યા જવું નિર્નર્થક છે. ૧૧૨

વિદ્યયૈવ સમં કામં મર્તવ્યં બ્રહ્મવાદિના ।

આપદ્યપિ હિ ઘોરાયાં ન ત્વેનામિરિણે વપેત્ ॥૧૧૩॥

બ્રહ્મવાદીએ વિદ્યા સાથે જ મરી જવું સારું છે-પણ, ઘોર આપત્તિમાં એ એણે ખારપાટમાં વિદ્યાખીજ નજ વાવવું. ૧૧૩

વિદ્યા બ્રાહ્મણમેત્યાંહ શેવધિસ્તેઽસ્મિ રક્ષ મામ્ ।

અસ્યકાય માં માદાસ્તથા સ્યાં વીર્યવત્તમા ॥ ૧૧૪ ॥

વિદ્યાએ બ્રાહ્મણની પાસે આવીને કહ્યું: ‘હું તારો ભંડાર છું. તું મને રક્ષ. તું મને ઈર્ષ્યાળુને આપીશ નહિ. તો હું વિશેષ વીર્યવતી થઈશ. ૧૧૪

યમેવ તુ શુચિં વિદ્યાન્નિયતબ્રહ્મચારિણમ્ ।

તસ્મૈ માં બ્રૂહિ વિપ્રાય નિધિપાયાપ્રમાદિને ॥ ૧૧૫ ॥

‘તું જને પવિત્ર, નિયમયુક્ત અને બ્રહ્મચારી જણે તેવા વિદ્યાના નિધિને રક્ષનારા અપ્રમાદી બ્રાહ્મણને જ તું મને ભણાવજ.’

બ્રહ્મ યસ્ત્વનનુજ્ઞાતમધીયાનાદવાપ્નુયાત્ ।

સ બ્રહ્મસ્તેયસંયુક્તો નરકં પ્રતિપદ્યતે ॥ ૧૧૬ ॥

ગુરુ અધ્યયન કરાવતા હોય, ત્યારે જ આજ્ઞા વિના જ વેદ અહણુ કરે છે, તે વેદની ચોરીવાળો. માણસ નરકને પામે છે.

લૌકિકં વૈદિકં વાપિ તથાઽધ્યાત્મિકમેવ ચ ।

આદદીત યતો જ્ઞાનં તં પૂર્વમભિવાદયેત્ ॥ ૧૧૭ ॥

જમની પાસેથી લૌકિક, વૈદિક અને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન મેળવ્યું હોય, તેમને પ્રથમ પ્રણામ કરવા. ૧૧૭

[જન્મપ્રભૃતિ યત્કિચ્ચેતસા ધર્મમાચરેત્ ।

તત્સર્વં વિફલં જ્ઞેયમેકહસ્તાભિવાદનાત્ ॥

જન્મથી માંડીને ચિત્તથી જ કાંઈ ધર્માચરણ કર્યું હોય, તે એક હાથે નમન કરવાથી વિકળ થાય છે, એમ જાણવું.]

સાત્રિત્રીમાત્રસારોઽપિ વરં વિપ્રઃ સુચન્નિતઃ ।

નાયન્નિતત્સ્ત્રિવેદોઽપિ સર્વાશી સર્વવિક્રયી ॥ ૧૧૮ ॥

સુસંયમી વિપ્ર ભલે માત્ર ગાયત્રીનું જ જ્ઞાન ધરાવતો હોય તે ય શ્રેષ્ઠ છે. પણ ત્રણ વેદ જાણ્યા છતાં ગમે તે ખીજું ખાનારો, બધી જાતનો વિક્રય કરનારો અને અસંયમી એવો બ્રાહ્મણ માન્ય જ નથી. ૧૧૮

શય્યાસનેઽધ્યાચરિતે શ્રેયસા ન સમાવિશેત્ ।

શય્યાસનસ્થશ્ચૈવનં પ્રત્યુત્થાયાભિવાદયેત્ ॥ ૧૧૯ ॥

વિદ્યા આદિમાં આપણાથી અધિક હોય તેઓ જ શય્યા કે આસન ઉપર પિરાજ્યા હોય, તે ઉપર ક્યારેય સાથે ન બેસવું. એવા કોઈ આવી પડે, તે આપણે શય્યા કે આસન ઉપર બેઠા હોઈ એત્યાંથી ઊઠી તેમને વંદન કરવાં. ૧૧૯

ऊर्ध्वं प्राणा ह्युत्क्रामन्ति यूनः स्थविर आयति ।

प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां पुनस्तान्प्रतिपद्यते ॥ ૧૨૦ ॥

વૃદ્ધ વડીલ આવતાં યુવાનોના પ્રાણ ઊંચે જાય છે—તે ઊઠીને અભિવંદન કર્યાંથી પાછા સ્થાને આવે છે. ૧૨૦

अभिवादनशीलस्य नित्यं बृद्धोपसेविनः ।

चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम् ॥ ૧૨૧ ॥

વૃદ્ધોને નિત્ય પ્રણામ કરનારનાં અને તેમની સદૈવ સેવા કરનારનાં આયુષ, વિદ્યા, યશ અને બલ એ ચાર વૃદ્ધિ પામે છે.

પ્રણામનું ક્ષણ—

અભિવાદાત્પરં વિપ્રો જ્યાયાંસમભિવાદયન્ ।

અસૌ નામાહમસ્મીતિ સ્વં નામ પરિકીર્તયેત્ ॥ ૧૨૨ ॥

વડીલને નમન કરતી વખતે વિપ્રે અભિવાદન પછી ‘હું’ તે નામનો છું’ એમ કહી પોતાનું નામ કહેવું. ૧૨૨

નામધેયસ્ય યે કેચિદભિવાદં ન જાનતે ।

તાન્પ્રાજ્ઞોઽહમિતિ બ્રૂયાર્ત્સ્ત્રિયઃ સર્વાસ્તથૈવ ચ ॥ ૧૨૩ ॥

કોઈ નામોચ્ચારપૂર્વકના નમસ્કારને ન સમજતા હોય, તે બુદ્ધિમાને તેમને ‘હું છું’ એટલું જ કહેવું-સૌ સ્ત્રીઓને પણ એમજ કહેવું. ૧૨૩

મોઃશબ્દં કીર્તયેદન્તે સ્વસ્ય નામ્નોઽભિવાદને ।

નામ્નાં સ્વરૂપમાવો હિ મોભાવ ઋષિભિઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧૨૪ ॥

અભિવાદનમાં પોતાના નામને અંતે ‘મોઃ’ શબ્દ કહેવો. (દા. ત. અભિવાદયે શુભશર્માહમસ્મિ મોઃ) કેમકે, ઋષિઓએ ‘મોઃ’ શબ્દને સામાના નામના સ્વરૂપરૂપ કહ્યો છે. ૧૨૪

આયુષ્માન્મભવ સૌમ્યેતિ વાચ્યો વિપ્રોઽભિવાદને ।

અકારશ્વાસ્ય નામ્નોઽન્તે વાચ્યઃપૂર્વાક્ષરઃ પ્લુતઃ ॥ ૧૨૫ ॥

સામા નમસ્કારમાં આલણે ‘આયુષ્યમાન્ મભ, સૌમ્ય’ (હે સૌમ્ય ! ધણાં વરસો જીવ) એમ કહેવું અને એ નમસ્કાર કરનારના નામના અંતમાં રહેલા અકારને અથવા તેના પૂર્વાક્ષરને પ્લુત ઉચ્ચારવો. ૧૨૫

યો ન વેશ્યભિવાદસ્ય વિપ્રઃ પ્રત્યભિવાદનમ્ ।

નાભિવાદઃ સ વિદુષા યથા શૂદ્રસ્તથૈવ સઃ ॥ ૧૨૬ ॥

જે વ્રાહ્મણુ નમનના બહલામાં સામું નમન બાણુતો નથી, તેને વિદ્વાને નમન ન કરવું—તે તો શૂદ્રના જેવો છે. ૧૨૬

બ્રાહ્મણં કુશલં પૃચ્છેત્ક્ષત્રબન્ધુમનામયમ્ ।

વૈશ્યં ક્ષેમં સમાગમ્ય શૂદ્રમારોગ્યમેવ ચ ॥ ૧૨૭ ॥

વ્રાહ્મણુ મળતાં ‘કુશળ’ પૂછવું, ક્ષત્રિય મળતાં ‘સુખ’ પૂછવું, વૈશ્ય મળતાં ‘ક્ષેમ’ પૂછવું અને શૂદ્ર મળતાં ‘આરોગ્ય’ પૂછવું. ૧૨૭

અવાચ્યો દીક્ષિતો નામ્ના યવીયાનપિ યો ભવેત્ ।

મોભવત્પૂર્વકં ત્વેનમભિમાષેત ધર્મવિત્ ॥ ૧૨૮ ॥

જણુ યજ્ઞદીક્ષા લીધી હોય, તે ઉંમરમાં નાનો હોય તો ય તેને નામ લઇને બોલાવવો નહિ. પણ ધર્મજ્ઞે ‘મોઃ’ અને ‘ભવત્’ શબ્દો સાથે તેની સાથે બોલવું. ૧૨૮

પરપત્ની તુ યા સ્ત્રી સ્યાદસંબન્ધા ચ યોનિતઃ ।

તાં બ્રૂયાન્નવતીત્યેવં સુમગે મગિનીતિ ચ ॥ ૧૨૯ ॥

જે સ્ત્રી પરપત્ની હોય તથા જન્મને અંગે સંબંધવાળી ન હોય, તેને ભવતી, સુભગા, બહેન એમ કહેવું. ૧૨૯

માતૃલાંશ્ચ પિતૃવ્યાંશ્ચ શ્વશુરાનૃત્વિજો ગુરૂન્ ।

અસાવહમિતિ બ્રૂયાત્પ્રત્યુત્થાય યવીયસઃ ॥ ૧૩૦ ॥

મામા, કાકા, સસરા, ઋત્વિજો અને વિદ્યાગુરુઓ પોતાથી નાના હોય, તો ય તેમને મળતાં ઊઠીને ‘તે હું છું’ એમ કહેવું.

માતૃષ્વસા માતુલानी श्वभूरथ पितृष्वसा ।

સંપૂજ્યા ગુરુપત્નીવત્સમાસ્તા ગુરુભાર્યયા ॥ ૧૩૧ ॥

માસી, મામી, સાસુ અને ફેઈ આ બધાં ગુરુપત્નીની જમ પૂજ્ય છે—તેથી ગુરુપત્નીની જમ તેમને આદરસત્કાર આપવો.

भ्रातृभार्योपसंग्राह्या सवर्णाहन्यहन्यपि ।

વિપ્રોષ્ય તૂપસંગ્રાહ્યા જ્ઞાતિસંબન્ધિયોષિતઃ ॥ ૧૩૨ ॥

મોટા ભાઈની પત્ની પોતાના વર્ણની હોય, તો રાજ તેને પાચે લાગવું. પણ સગાંસબંધીની સ્ત્રીઓને તો પરદેશથી આવીને પગે લાગવું. ૧૩૨

पितृभगिन्यां मातुश्च ज्यायस्यां च स्वसर्षपि ।

માતૃવદ્વૃત્તિમાતિષ્ટેન્માતા તામ્બો ગરીયસી ॥ ૧૩૩ ॥

ફેઈ, માસી અને મોટી બહેન એમના તરફ માતાની જમ આદરભાવ રાખવો—પણ માતા તે સર્વથી અધિક છે. ૧૩૩

दशाद्धारुख्यं पौरसख्यं पञ्चाद्धारुख्यं कलाभृताम् ।

ત્ર્યદ્ધર્વ શ્રોત્રિયાણાં સ્વલ્પેનાપિ સ્વયોનિષુ ॥ ૧૩૪ ॥

એક જ નગરમાં રહેવાવાળો ઉંમરે દશ વર્ષ મોટો હોય, ક્લાકારીગરીવાળો પાંચ વર્ષ મોટો હોય, વેદ બાણવાવાળો ત્રણ વર્ષ મોટો હોય અને સગાંસબંધી થોડો જ મોટો હોય, તોપણ તે સૌ વચ્ચે મૈત્રીવ્યવહાર છે. ૧૩૪

ब्राह्मणं दशवर्षं तु शतवर्षं तु भूमिपम् ।

પિતાપુત્રૌ વિજાનીયાદ્બ્રાહ્મણસ્તુ તયોઃ પિતા ॥ ૧૩૫ ॥

બ્રાહ્મણ દશ વર્ષનો હોય અને રાજ સો વરસનો હોય, તો ય તેમને પિતાપુત્ર બાણવા—તે બેમાં બ્રાહ્મણ પિતા૩૫ છે. ૧૩૫

માનનાં કારણ—

વિત્તં બન્ધુર્વયઃ કર્મ વિદ્યા ભવતિ પશ્ચમી ।

एतानि मान्यस्थानानि गरीयो यद्यदुत्तरम् ॥ १३६ ॥

ધન, બંધુ, વય, કર્મ અને પાંચમી વિદ્યા એ માનનાં સ્થાનો છે—તેમાં પછી પછીનું તે આગળ આગળના કરતાં ચડિયાતું છે. ૧૩૬

पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भूर्यासि गुणवन्ति च ।

यत्र स्युः सोऽत्र मानार्हः शूद्रोऽपि दशमीं गतः ॥ १३७ ॥

ત્રણે વર્ણોમાં જ આ પાંચમાંથી જટલા વિશેષ ગુણવાળા હોય, તેટલા તેઓ અહીં માનપાત્ર છે. નેવું વર્ષે પહેંચિલો શૂદ્ર પણ માનને યોગ્ય છે. ૧૩૭

चक्रिणो दशमीस्थस्य रोगिणो भारिणः स्त्रियाः ।

स्नातकस्य च राज्ञश्च पन्था देयो वरस्य च ॥ १३८ ॥

ચક્રવાળા વાહનમાં બેઠેલાને, નેવું વર્ષ થયેલાને, રોગીને, ભારવાળાને, સ્ત્રીઓને, સ્નાતકને, રાજાને તેમજ વરરાજાને માર્ગ આપવો. ૧૩૮

तेषां तु समवेतानां मान्यौ स्नातकपार्थिवौ ।

राजस्नातकयोश्चैव स्नातको नृपमानभाक् ॥ १३९ ॥

તે બધાં એકસાથે થઈ ગયાં હોય, તો સ્નાતક અને રાજાને માનયોગ્ય ગણવા. રાજા અને સ્નાતક એ બેમાં સ્નાતક રાજા તરફથી માન પામે. ૧૩૯

આચાર્ય વગેરેનાં લક્ષણ—

उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद्द्विजः ।

सकल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते ॥ १४० ॥

જે દ્વિજ શિષ્યને ઉપનયન આપીને તેને કલ્પ અને રહ-
સ્ય સહિત વેદાધ્યયન કરાવે છે, તેને આચાર્ય કહે છે. ૧૪૦

एकदेशं तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि वा पुनः ।

योऽध्यापयति वृत्यर्थमुपाध्यायः स उच्यते ॥ १४१ ॥

જે આજીવિકા માટે વેદના એક ભાગનું અને વળી વેદાં-
ગોનું અધ્યાપન કરે છે, તે ઉપાધ્યાય કહેવાય છે. ૧૪૧

निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि ।

संभावयति चाग्नेन स विप्रो गुरुरुच्यते ॥ १४२ ॥

જે વિપ્ર યથાવિધિ ગર્ભાધાન આદિ સંસ્કારો કરે છે અને
અન્નથી પોષે છે, તે ગુરુ કહેવાય છે. ૧૪૨

अग्न्याधेयं पाकयज्ञानग्निष्टोमादिकान्मखान् ।

यः करोति वृतो यस्य स तस्यर्त्विग्निहोच्यते ॥ १४३ ॥

વરણુમાં વરાયેલો જે બ્રાહ્મણ જેને માટે અગ્ન્યાધેય
(આહવનીય આદિ અગ્નિ પ્રગટાવવાનું કાર્ય), પાકયજ્ઞો
અને અગ્નિષ્ટોમાદિ યજ્ઞો કરે છે, તે તેનો અહીં ઋત્વિજ કહે-
વાય છે. ૧૪૩

य आवृणोत्यवितथं ब्रह्मणा श्रवणावुभौ ।

स माता स पिता ज्ञेयस्तं न द्रुह्येत्કદાચન ॥ ૧૪૪ ॥

જે બ્રાહ્મણ એક કાનોમાં વેદથી સત્ય ભરી દે છે, તેને માતા
અને પિતારૂપ બણવો—ક્યારેય તેનો દ્રોહ ન કરવો. ૧૪૪

उपाध्यायान्दशाचार्य आचार्याणां शतं पिता ।

सहस्रं तु पितृन्माता गौरवेणातिरिच्यते ॥ १४५ ॥

દશ ઉપાધ્યાયો કરતાં એક આચાર્ય શ્રેષ્ઠ ગૌરવવાન છે, સો આચાર્યો કરતાં એક પિતા શ્રેષ્ઠતર ગૌરવવાળો છે અને હજાર પિતાઓ કરતાં એક માતા શ્રેષ્ઠતમ ગૌરવવતી છે. ૧૪૫

उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान्ब्रह्मदः पिता ।

ब्रह्मजन्म हि विप्रस्य प्रेत्य चेह च शाश्वतम् ॥ १४६ ॥

જન્મ આપનાર અને વેદ આપનાર એ પિતાઓમાં વેદ આપનાર પિતા વિશેષ ગરવો છે. કેમકે, બ્રાહ્મણનો વેદજન્મ આ લોકમાં ને પરલોકમાં અવિનાશી છે. ૧૪૬

कामान्माता पिता चैनं यदुत्पादयतो मिथः ।

संभूतिं तस्य तां विद्याद्यद्योनावभिजायते ॥ १४७ ॥

માતાપિતા તો પરસ્પર કામથી એ બાળકને ઉત્પન્ન કરે છે—યોનિમાં તેનો જ જન્મ થાય છે, તેને તો માત્ર શરીરની ઉત્પત્તિ જ બાળવી. ૧૪૭

आचार्यस्त्वस्य यां जातिं विधिवद्वेदपारगः ।

उत्पादयति सावित्र्या सा सत्या साजरामरा ॥ १४८ ॥

પણ, વેદના પારગામી આચાર્ય સાવિત્રીએ કરીને તેને જ જન્મ આપે છે, એ સત્યરૂપ અને અજરામર છે. ૧૪૮

अल्पं वा बहु वा यस्य श्रुतस्योपकरोति यः ।

तमपीह गुरुं विद्याच्छ्रुतोपक्रियया तया ॥ १४९ ॥

જ વેદાધ્યયનનો થોડો કે ઘણો ઉપકાર કરે છે, તેને પણ વેદાધ્યયનરૂપી એ ઉપકારને લીધે ગુરુ માનવો. ૧૪૯

વિદ્વાનની મહત્તા—

બ્રાહ્મણસ્ય જન્મનઃ કર્તા સ્વધર્મસ્ય ચ શાસિતા ।

બાલોઽપિ વિપ્રો વૃદ્ધસ્ય પિતા ભવતિ ધર્મતઃ ॥૧૫૦॥

વેદજન્મ આપનાર અને સ્વધર્મ ઉપદેશનાર વિપ્ર બાળક હોય, તો ય ધર્માનુસારે તે વૃદ્ધનો પિતારૂપ છે. ૧૫૦

અધ્યાપયામાસ પિતૃઞ્જિશ્ચુરાઙ્ગિરસઃ કવિઃ ।

પુત્રકા ઇતિ હોવાચ જ્ઞાનેન પરિગૃહ્ય તાન્ ॥ ૧૫૧ ॥

અંગિરાના પુત્ર બાળક કવિએ પિતૃઓને અધ્યયન કરાવ્યું અને જ્ઞાનરૂપી ઉપકાર કરી તેમને 'હે પુત્રો' એમ કહ્યું. ૧૫૧

તે તમર્થમપૃચ્છન્ત દેવાનાગતમન્યવઃ ।

દેવાશ્ચૈતાન્સમેત્યોચ્ચુર્ન્યાય્યં વઃ શિશુરુક્તવાન્ ॥ ૧૫૨ ॥

આથી, ક્રોધે ભરાયેલા તેઓએ તે વિષે દેવાને પૂછ્યું, અને દેવોએ મળીને તેમને કહ્યું, બાળકે તમને ન્યાયયુક્ત કહ્યું છે.

અજ્ઞો ભવતિ વૈ બાલઃ પિતા ભવતિ મન્ત્રદઃ ।

અજ્ઞં હિ બાલમિત્યાહુઃ પિતૈત્યેવ તુ મન્ત્રદમ્ ॥ ૧૫૩ ॥

અજ્ઞાની બાળક જ છે અને મંત્ર આપનારે પિતારૂપ છે. પાંડિતો અજ્ઞાનીને જ બાળક કહે છે અને મંત્ર દેનારને જ પિતા કહે છે. ૧૫૩

ન હાયનેર્ન પલિતૈર્ન વિત્તેન ન બન્ધુભિઃ ।

ઋપયશ્ચક્રિરે ધર્મ યોઽનૂચાનઃ સ નો મહાન્ ॥ ૧૫૪ ॥

ઉંમર વધવાથી, પગિયાં આવવાથી, ધનથી અને સગાં-વહાલાંથી કોઈ મહાન થતો નથી. ઋષિઓએ ધર્મ કરાવ્યો છે, કે જ વેદવેદાંગ ભણેલો છે તે જ અમારામાં મહાન છે.

વિપ્રાણાં જ્ઞાનતો જ્યૈષ્ઠ્યં ક્ષત્રિયાણાં તુ વીર્યતઃ ।

વૈશ્યાનાં ધાન્યધનતઃ શુદ્રાણામેવ જન્મતઃ ॥ ૧૫૫ ॥

બ્રાહ્મણોની મોટાઈ જ્ઞાનથી, ક્ષત્રિયોની પરાક્રમથી, વૈશ્યોની ધનધાન્યથી અને શૂદ્રોની ઉંમરથી હોય છે. ૧૫૫

ન તેન વૃદ્ધો ભવતિ येनास्य पलितं शिरः ।

यो वै युवाप्यधीयानस्तं देवाः स्थविरं विदुः ॥ ૧૫૬ ॥

માથે ઘોળા આવ્યા હોય તેથી કંઈ તે વૃદ્ધ થતો નથી, પણ જુવાન હોઈનેય જ વેદ જાણે છે, તેને જ દેવો વૃદ્ધ જાણે છે.

यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।

यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नाम विभ्रति ॥ ૧૫૭ ॥

જમ લાકડાનો હાથી અને ચામડાનું હરણુ, તેમ વેદાધ્યયનરહિત વિપ્ર-એ પણ માત્ર નામે જ શોભે છે. ૧૫૭

यथा षण्ढोऽफलः स्त्रीषु यथा गौर्गवि चाफला ।

यथा चाज्ञेऽफलं दानं तथा विप्रोऽनृचोऽफलः ॥ ૧૫૮ ॥

જમ નપુંસક સ્ત્રીઓને વિશે અફળ છે, જમ ગાય બીજી ગાયના સંબંધે વિક્ષણ છે અને જમ અજ્ઞાનીને આપેલું દાન નિષ્ફળ છે, તેમ વેદાધ્યયનરહિત વિપ્ર પણ ફળરહિત છે. ૧૫૮

अहिंसयैव भूतानां कार्यं श्रेयोऽनुशासनम् ।

वाक्चैव मधुरा श्लक्षणा प्रयोज्या धर्ममिच्छता ॥ ૧૫૯ ॥

ધર્મ ઇચ્છતા ગુરુએ શિષ્યાદિને અહિંસાથી જ કલ્યાણ-શિક્ષણ આપવું અને વાણી પણ મધુર અને કોમળ વાપરવી.

यस्य वाङ्मनसी शुद्धे सम्यग्गुप्ते च सर्वदा ।

स वै सर्वमवाप्नोति वेदान्तोपगतं फलम् ॥ ૧૬૦ ॥

જનાં મન અને વાણી શુદ્ધ છે તથા સારી રીતે સંરક્ષિત છે, તે વેદાન્તમાં કહેલું સર્વ ક્ષણ પામે છે. ૧૬૦

નારુન્તુદઃ સ્યાદાર્તોઽપિ ન પરદ્રોહકર્મધીઃ ।

યયાઽસ્યોદ્વિજતે વાચા નાલોક્યાં તામુદીરયેત્ ॥૧૬૧॥

પોતે દુઃખી થયા છતાં સામાને દુઃખદાયી ન થવું, ખી-
જના દ્રોહના કર્મમાં યુદ્ધિ ન કરવી અને જ વાણીથી અન્યને
ઉદ્દેગ થાય તેવી સ્વર્ગને ખાળનારી વાણી ન બોલવી. ૧૬૧

સંમાનાદ્બ્રાહ્મણો નિત્યમુદ્વિજેત વિષાદિવ ।

અમૃતસ્યેવ ચાકાહ્નેદવમાનસ્ય સર્વદા ॥૧૬૨॥

બ્રાહ્મણે નિત્ય ઝેરની જમ સંમાનથી ડરતા રહેવું અને
સદા અપમાનની અમૃતની જમ આકાંક્ષા રાખવી. ૧૬૨

સુખં હ્યવમતઃ શેતે સુખં ચ પ્રતિબુદ્ધયતે ।

સુખં ચરતિ લોકેઽસ્મિન્નવમન્તા વિનશ્યતિ ॥૧૬૩॥

આ સંસારમાં અપમાનિત થયેલો સુખથી સૂએ છે,
સુખથી જાગે છે અને સુખથી વિચરે છે—તેનું અપમાન કર-
નારો વિનાશ પામે છે. ૧૬૩

વેદ ભણવાની આવશ્યકતા—

अनेन क्रमयोगेन संस्कृतात्मा द्विजः ज्ञानैः ।

गुरौ वसन्संचिनुयाद्ब्रह्माधिगामिकं तपः ॥ १६४ ॥

આ ક્રમયોગે સંસ્કાર પામેલા આત્માવાળા દ્વિજ ગુરુને
ત્યાં રહી, વેદપ્રાપ્તિ માટેના તપનો ધીરે ધીરે સંચય કરવો.

तपोविशेषैर्विधैर्व्रतैश्च विधिचोदितैः ।

वेदः कृत्स्नोऽधिगन्तव्यः सरहस्यो द्विजन्मना ॥ १६५ ॥

દ્વિજેએ વિશિષ્ટ તપોથી અને વિધિપૂર્વક બતાવેલાં વિવિધ પ્રતોથી સમગ્ર વેદનું રહસ્ય સહિત અધ્યયન કરવું. ૧૬૫

વેદમેવ સદાઽમ્યસ્યેત્તપસ્તપ્સ્યન્દ્વિજોત્તમઃ ।

વેદાભ્યાસો હિ વિપ્રસ્યઃ તપઃ પરમિહોચ્યતે ॥ ૧૬૬ ॥

તપ તપવાની ઇચ્છાવાળા બ્રાહ્મણે સદૈવ વેદનું જ અધ્યયન કરવું; કેમકે, વેદાભ્યાસ એ જ બ્રાહ્મણ માટે આ સંસારમાં પરમ તપ કહેવાય છે. ૧૬૬

આર્હૈવ સ નસ્ત્રાગ્રેભ્યઃ પરમં તપ્યતે તપઃ ।

યઃ સ્મૃત્યપિ દ્વિજોઽધીતે સ્વાધ્યાયં શક્તિતોઽન્વહમ્ ॥ ૧૬૭ ॥

જ બ્રાહ્મણ શેજ શક્તિ અનુસાર વેદનો સ્વાધ્યાય કરે છે, તેણે પુષ્પની માળા ધારણ કરી હોય તોપણ નખશિખપર્ચંત તે પરમ તપ તપે છે, એમ કહેવાયું છે. ૧૬૭

યોઽનધીત્ય દ્વિજો વેદમન્યત્ર કુરુતે શ્રમમ્ ।

સ જીવન્નેવ શૂદ્રત્વમાશુ ગચ્છતિ સાન્વયઃ ॥ ૧૬૮ ॥

જ દ્વિજ વેદનું અધ્યયન નહિ કરતાં બીજે શ્રમ કરે છે, તે સહકુટુંબ ભવતાં જ શૂદ્રત્વને પામે છે. ૧૬૮

માતુરગ્રેઽધિજનનં દ્વિતીયં મૌઙ્ગિવન્ધને ।

તૃતીયં યજ્ઞદીક્ષાર્યાં દ્વિજસ્ય ધૃતિચોદનાત્ ॥ ૧૬૯ ॥

વેદવિધાન પ્રમાણે દ્વિજનો પ્રથમ જન્મ માતાનો કૃષ્ણમાં છે, બીજો જન્મ યજ્ઞોપવીતમાં છે અને ત્રીજો જન્મ યજ્ઞદીક્ષામાં છે. ૧૬૯

તત્ર યદ્બ્રહ્મજન્માસ્ય મૌઙ્ગિવન્ધનચિહ્નિતમ્ ।

તત્રાસ્ય માતા સાવિત્રી પિતા ત્વાચાર્ય ઉચ્યતે ॥ ૧૭૦ ॥

તેમાં મૌઙ્ગિબંધનરૂપી ચિહ્નવાળો એનો જ બ્રહ્મજન્મ છે,
તેમાં ગાયત્રી માતા અને આચાર્ય પિતા કહેવાય છે. ૧૭૦ :

વેદપ્રદાનાદાચાર્ય પિતરં પરિચક્ષતે ।

ન હાસિન્યુજ્યતે કર્મ કિંચિદામૌઙ્ગિબન્ધનાત્ ॥ ૧૭૧ ॥

વેદાધ્યયન આપવાથી આચાર્ય પિતારૂપ કહેવાય છે.
કારણ કે મૌઙ્ગિબંધન સુધી એ બાળકને વિશે ખીલું કશુંય કર્મ
યોજનું નથી. ૧૭૧

નાભિવ્યાહારયેદ્બ્રહ્મ સ્વધાનિનયનાદતે ।

શૂદ્રેણ હિ સમસ્તાવઘાવદ્વેદે ન જાયતે ॥ ૧૭૨ ॥

ઉપનયન વિનાના બાળકને સ્વધાયુક્ત શ્રાદ્ધકર્મના મંત્ર
સિવાય વેદનો ઉચ્ચાર ન કરાવવો; કેમકે, જ્યાં સુધી વેદના
અધ્યયન માટે તે યોગ્ય થયો નથી ત્યાં સુધી શૂદ્ર સમાન છે.

કૃતોપનયનસ્યાસ્ય વ્રતાદેશનમિષ્યતે ।

બ્રહ્મણો ગ્રહણં ચૈવ ક્રમેણ વિધિપૂર્વકમ્ ॥ ૧૭૩ ॥

એ ઉપનયનસંસ્કાર પામેલાને વ્રતોના આદેશો બતાવવા
અને એને કર્મપૂર્વક યથાવિધિ વેદ ભણાવવો. ૧૭૩

યદ્યસ્ય વિહિતં ચર્મ યત્સૂત્રં યા ચ મેખલા ।

યો દણ્ડો યચ્ચ વસનં તત્તદસ્ય વ્રતેષ્વપિ ॥ ૧૭૪ ॥

જને માટે જે ચર્મ, જે જનોઇ, જે મેખલા, જે દંડ અને જે
વસ્ત્રનાં વિધાન હોય, તે તેણે વ્રતોમાં પણ ધારણ કરવાં. ૧૭૪

બ્રહ્મચારીના નિયમો—

સેવેતેમાંસ્તુ નિયમાન્બ્રહ્મચારી ગુરૌવસન્ ।

સન્નિયમ્યેન્દ્રિયગ્રામં તપોવૃદ્ધ્યર્થમાત્મનઃ ॥ ૧૭૫ ॥

ગુરુકુલમાં રહીને, બ્રહ્મચારીએ પોતાના તપની વૃદ્ધિ માટે ઇન્દ્રિયોના સમુદાયને વશ કરવા અને નીચેના નિયમોનું સેવન કરવું. ૧૭૫

નિત્યં સ્નાત્વા શુચિઃ કુર્યાદેવર્ષિપિતૃતર્પણમ્ ।

દેવતાભ્યર્ચનં ચૈવ સમિદાધાનમેવ ચ ॥ ૧૭૬ ॥

નિત્ય સ્નાન કરીને તથા શુદ્ધ થઇને દેવ, ઋષિ તથા પિતૃ-ઓનું તર્પણ કરવું, દેવોનું પૂજન કરવું અને અગ્નિમાં સમિધો મૂકવી. ૧૭૬

વર્જયેન્મધુ માંસં ચ ગન્ધં માલ્યં રસાન્ચિત્ત્વયઃ ।

શુક્તાનિ યાનિ સર્વાણિ પ્રાણિનાં ચૈવ હિંસનમ્ ॥ ૧૭૭ ॥

મધ, માંસ, ચન્દનાદિ સુગંધી દ્રવ્યો, માલા, રસો, સ્ત્રીઓ, સઘળા આસવ આદિ આથાઓ અને પ્રાણીઓની હિંસા—એ બધાંને તેણે વર્જવાં. ૧૭૭

અભ્યક્તમજ્જનં ચાક્ષ્ણોરુપાનચ્છત્રધારણમ્ ।

કામં ક્રોધં ચ લોભં ચ નર્તનં ગીતવાદનમ્ ॥ ૧૭૮ ॥

તેણે અંગે તેલ ન ચોળવું, આંખમાં આંજણુ ન આંજવું, બેડા ન પહેરવા અને છત્રી ન ઓઢવી. વળી તેણે કામ, ક્રોધ, લોભ, નૃત્ય અને ગીતવાદનનો ત્યાગ કરવો. ૧૭૮

ઘૂતં ચ જનવાદં ચ પરિવાદં તથાઽનૃતમ્ ।

સ્ત્રીणां ચ પ્રેક્ષણાલમ્ભમુપઘાતં પરસ્ય ચ ॥ ૧૭૯ ॥

બૂગટું, ફોગટ પંચાત, ફૂથલી અને અસત્યને વર્જવાં; તેમજ તેણે સ્ત્રીઓને બેચા કરવી, તેમનો સ્પર્શ કરવો અને પારકાનું ભૂંડુ કરવું—એ સર્વનો ત્યાગ કરવો. ૧૭૯

एकः शयीत सर्वत्र न रेतः स्कन्दयेत्कचित् ।

कामाद्धि स्कन्दयन्नेतो हिनस्ति व्रतमात्मनः ॥ १८० ॥

હરેકાઈ સ્થાનમાં તેણે એકલા સૂવું, ક્યારેય વીર્ય સ્પલન ન કરવું. કામનાથી જ વીર્ય સ્પલન કરે છે, તે પોતાના બ્રહ્મચર્યવ્રતનો લોપ કરે છે. ૧૮૦.

स्वप्ने सिक्त्वा ब्रह्मचारी द्विजः शुक्रमकामतः ।

स्नात्वाऽर्कमर्चयित्वा त्रिः पुनर्મામિત્યૃચં જપેત્ ॥ ૧૮૧ ॥

દ્વિજ બ્રહ્મચારીને સ્વપ્નમાં અનિચ્છાએ જો વીર્ય સ્પલન થઈ જાય તો તેણે સ્નાન કરી, સૂર્યનું પૂજન કરવું અને 'પુનર્મામેત્વિન્દ્રિયમ્' (ફરી મને વીર્ય આવે) એ ઋચા ત્રણ વાર જપવી. ૧૮૧

उदकुम्भं सुमनसो गोशकृन्मृत्तिकाकुशान् ।

आहरेद्यावदर्थानि भैक्षं चाहरहश्चरेत् ॥ १८२ ॥

બ્રહ્મચારીએ ગુરુ માટે પાણીનો ઘડો, ફૂલ, ગાયનું છાણ, માટી અને કુશ એ પૂરતા પ્રમાણમાં આણવાં અને પ્રતિદિન લિક્ષા માગી લાવવી. ૧૮૨

वेदयज्ञैरहीनानां प्रशस्तानां स्वकर्मसु ।

ब्रह्मचार्याहरेद्भैक्षं गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ॥ १८३ ॥

બ્રહ્મચારીએ વેદયજ્ઞથી યુક્ત અને સ્વકર્મમાં પ્રતિષ્ઠિત અહસ્થાને ઘેરથી રોજ નિયમપૂર્વક લિક્ષા લાવવી. ૧૮૩

गुरोः कुले न भिक्षेत न ज्ञातिकुलघ्नधुषु ।

अलाभे त्वन्यगेहानां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत् ॥ १८४ ॥

ગુરોના કુલે ન ભિક્ષેત ન જ્ઞાતિકુલઘ્નધુષુ ।
અલાભે ત્વન્યગેહાનાં પૂર્વ પૂર્વ વિવર્જયેત્ ॥ ૧૮૪ ॥

ગુરુના કુળમાં તેમજ સર્ગાવહાલાં અને કુટુંબીઓમાં લિક્ષા
માગવી નહિ, પણ બે બીજાં ગૃહેથી લિક્ષા ન મળી હોય, તો
નજીકનાં સંબંધીઓને છોડી દૂરનાં સર્ગાને ત્યાંથી લાવવી. ૧૮૪

सर्वे वापि चरेद्ग्रामं पूर्वोक्तानामसंभवे ।

नियम्य प्रयतो वाचमभिश्स्तास्तु वर्जयेत् ॥ १८५ ॥

આગળ કહેલાઓને ત્યાંથી લિક્ષા મળે નહિ, તો આખા
ગામમાં ફરવું, વાણીને પ્રયત્નપૂર્વક નિયમમાં રાખવી અને
અલિશાપ પામેલાઓને વર્જવા. ૧૮૫

दूरादाहृत्य समिधः संनिदध्याद्विहायसि ।

सायं प्रातश्च जुहुयात्ताभिरग्निमतन्द्रितः ॥ १८६ ॥

સમિધને દૂરથી લાવીને અર્ધર રાખી મૂકવી, તંદ્રારહિત
રહીને તે સમિધોથી સવારસાંજ અગ્નિમાં હોમ કરવો. ૧૮૬

अकृत्वा भैक्षचरणमसमिध्य च पावकम् ।

अनातुरः सप्तरात्रमवकीर्णिव्रतं चरेत् ॥ १८७ ॥

સાબેતાબે હોવા છતાં, બે બ્રહ્મચારી સાત રાત સુધી
લિક્ષા ન માગી લાવે, તેમજ અગ્નિમાં સમિધથી હોમ ન કરે, તો
તેણે *અવકીર્ણિવ્રત (વ્રતનો ભંગ થયાનું પ્રાયશ્ચિત્ત) કરવું. ૧૮૭

भैक्षेण वर्तयेन्नित्यं नैकात्नादी भवेद्व्रती ।

भैक्षेण व्रतिनो वृत्तिरुपवाससमा स्मृता ॥ १८८ ॥

વ્રતીએ નિત્ય લિક્ષાથી રહેવું, પણ કોઈ એક ધરતું
અન્ન ખાવું નહિ. લિક્ષાવ્રતીની આજીવિકા એ ઉપવાસસમી
કહેવાઈ છે. ૧૮૮

[ન મૈક્ષ્યં પરપાકઃ સ્યાન્ન ચ મૈક્ષ્યં પ્રતિગ્રહઃ ।

સોમપાનસમં મૈક્ષ્યં તસ્માદ્ભ્રૂક્ષેણ વર્તયેત્ ॥

લિક્ષાન્ન કંઈ પરાન્ન નથી, તેમ તે દાનરૂપ પણ નથી; લિક્ષાન્ન તો સોમરસના પાન સમાન છે. તેથી, બ્રહ્મચારીએ લિક્ષાથીજ આજીવિકા ચલાવવી.]

[મૈક્ષ્યસ્યાગમશુદ્ધસ્ય પ્રોક્ષિતસ્ય હુતસ્ય ચ ।

યાંસ્તસ્ય ગ્રસતે ગ્રાસાંસ્તે તસ્ય ક્રતુભિઃ સમાઃ ॥

જે લિક્ષા શુદ્ધ વેરથી મળી હોય, જેને વેદના મંત્રોથી પ્રોક્ષણ કર્યું હોય અને જે હોમ કરતાં શેષ રહેલું હોય, તે લિક્ષાના જેટલા ડોળિયા બ્રહ્મચારી લે છે, તેટલા ડોળિયા તેને યજ્ઞ સમાન થાય છે.]

વ્રતવદેવદૈવત્યે પિત્ર્યે કર્મણ્યથર્ષિવત્ ।

કામમમ્યર્થિતોડશ્રીયાદ્વ્રતમસ્ય ન હુપ્યતે ॥ ૧૮૯ ॥

આમંત્રણ થયું હોય તો બ્રહ્મચારીએ દેવો માટેનાં યજ્ઞ-કાર્યોમાં વ્રતધારીની જેમ અને પિતૃઓ અર્થેનાં શ્રાદ્ધકર્મોમાં ઋષિની જેમ ભોજન લેવું. આમ કર્યે એના વ્રતનો લોપ થતો નથી. ૧૮૯

બ્રાહ્મણસ્યૈવ કર્મૈતદુપદિષ્ટં મનીષિભિઃ ।

રાજન્યવૈશ્યયોસ્ત્વેવં નૈતત્કર્મ વિધીયતે ॥ ૧૯૦ ॥

પાંડિતોએ આ ભોજનકર્મ બ્રાહ્મણ વર્ણના બ્રહ્મચારી માટે જ ઉપદેશ્યું છે. ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય જાતિના બ્રહ્મચારીઓ માટે આ કર્મનું એ વિધાન નથી. ૧૯૦

चोदितो गुरुणा नित्यमप्रचोदित एव वा ।

कुर्यादध्ययने यत्नमाचार्यस्य हितेषु च ॥ १९१ ॥

गुरुज्ये आज्ञा करी होय કે न करी होय, तोपणु प्रह्न-
यारीज्ये नित्य अध्ययनमां तेमज्ज आचार्यनां हितकार्योमां
यत्नवान रहेवुं. १९१

शरीरं चैव वाचं च बुद्धीन्द्रियमनांसि च ।

नियम्य प्राञ्जलिस्तिष्ठेद्वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ १९२ ॥

तेणु शरीर, वाणी, ज्ञानेन्द्रियो, कर्मेन्द्रियो अने मन
ज्ये सर्वने नियममां राप्पवां अने हाथ जेडी गुरुना मुष्
सामे जेता जेला रहेवुं. १९२

नित्यमुद्धृतपाणिः स्यात्साध्वाचारः सुसंयतः ।

आस्यतामिति चोक्तः सन्नासीताभिमुखं गुरोः ॥ १९३ ॥

प्रह्नयारीज्ये जमणु हाथ नित्य उपरणा पडार ज्ये
राप्पवो, सदायारी रहेवुं, सुसंयम पाणवो अने गुरु 'जेस'
ज्येम कडे त्यारे तेमनी संमुष् जेसवुं. १९३

हीनान्नवस्त्रवेषः स्यात्सर्वदा गुरुसन्निधौ ।

उत्तिष्ठेत्प्रथमं चास्य चरमं चैव संविशेत् ॥ १९४ ॥

गुरुनी समीपमां पोते सदाय हणवां अन्नवस्त्र राप्पवां,
तेमनी पडेलां जेवुं अने तेमनी पछी सूवुं. १९४

प्रतिश्रवणसंभाषे शयानो न समाचरेत् ।

नासीनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन्न पराङ्मुखः ॥ १९५ ॥

सूतां सूतां, जेठां जेठां, आतां आतां, जेलां जेलां अने

અવળું મેં રાખીને ગુરુની આજ્ઞાનો ઉત્તર આપવો નહિ તેમ સંભાષણ કરવું નહિ. ૧૯૫

આસીનસ્ય સ્થિતઃ કુર્યાદમિગચ્છંસ્તુ તિષ્ઠતઃ ।

પ્રત્યુદ્ગમ્ય ત્વાઘ્રજતઃ પશ્ચાદ્ધાવંસ્તુ ધાવતઃ ॥૧૯૬॥

ગુરુ બેઠા હોય તો ઊભા રહીને, તે ઊભા હોય તો તેમની પાસે જઈને, તે આવતા હોય તો તેમની સામે જઈને અને તે ઉતાવળે જતા હોય તો તેમની પાછળ દોડીને શિષ્યે તેમની આજ્ઞા લેવી તથા તેમની સાથે વાતચીત કરવી. ૧૯૬

પરાઙ્મુલ્લસ્યામિમુલ્લો દૂરસ્થસ્યૈત્ય ચાન્તિકમ્ ।

પ્રણમ્ય તુ શ્યાનસ્ય નિદેશે ચૈવ તિષ્ઠતઃ ॥૧૯૭॥

ગુરુનું મેં ઊલટી બાબુએ હોય તો શિષ્યે તેમની સંબુધ જવું, ગુરુ દૂર ઊભા હોય તો તેણે તેમની નિકટ જવું, તેમજ તે સૂતા હોય તો તેણે તેમને પ્રણામ કરવા અને તેમની આજ્ઞામાં રહેવું. ૧૯૭

નીચં શય્યાસનં चास्य सर्वदा गुरुसन्निधौ ।

गुरोस्तु चक्षुर्विषये न यथेष्टासनो भवेत् ॥१९८॥

ગુરુની સમીપમાં તેણે ગુરુ કરતાં પોતાનાં શય્યા અને આસન સદૈવ નીચાં રાખવાં, તેમજ ગુરુની નજર પડે ત્યાં ક્યે તેમ બેસવું નહિ. ૧૯૮

नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम् ।

न चैवास्यानुकुर्वीत गतिभाषितचेष्टितम् ॥१९९॥

પરોક્ષમાં પણ ગુરુ વિશે એકલે નામે ન બોલવું; તેમ તેમની ચાલ, ભાષણ અને ચેષ્ટાના ચાળા પાડવા નહિ. ૧૯૯

ગુરોર્યત્ર પરીવાદો નિન્દા વાપિ પ્રવર્તેતે ।

કર્ણો તત્ર પિઘાતવ્યૌ ગન્તવ્યં વા તતોઽન્યતઃ ॥૨૦૦॥

જ્યાં ગુરુની નિન્દા કે કૂથલી થતી હોય, ત્યાં પોતાના ખત્રે કાન ઢાંઝી દેવા અને ત્યાંથી બીજા સ્થળે ચાલ્યા જવું. ૨૦૦

પરિવાદાત્કરો ભવતિ શ્વા વૈ ભવતિ નિન્દકઃ ।

પરિભોક્તા કૃમિર્ભવતિ કીટો ભવતિ મત્સરી ॥૨૦૧॥

ગુરુની કૂથલી સાંભળવાથી શિષ્ય બીજા જન્મે ગધેડો જન્મે છે અને ગુરુની નિન્દા કરનારો કૂતરાનો અવતાર પામે છે. ગુરુની વસ્તુઓને ભોગવનારો ઘ્રીડો થાય છે અને ગુરુની અદેખાઈ કરનારો જીવડો થઈને જન્મે છે. ૨૦૧

દૂરસ્થો નાર્ચયેદેનં ન ક્રુદ્ધો નાન્તિકે સ્ત્રિયાઃ ।

યાનાસનસ્થશ્ચૈવૈનમવરુહ્યાભિવાદયેત્ ॥ ૨૦૨ ॥

દૂર રહે રહે, ક્રોધમાં આવીને અથવા ગુરુ સ્ત્રીઓ સાથે હોય ત્યારે શિષ્યે ગુરુને સત્કારાદિ કરવાં નહિ. પોતે કોઈ વાહનમાં કે આસન ઉપર બેડો હોય, તો ત્યાંથી ઊઠીને કે ઊતરીને ગુરુને અભિવંદન કરવું. ૨૦૨

પ્રતિવાતેઽનુવાતે ચ નાસીત ગુરુણા સહ ।

અસંશ્રવે ચૈવ ગુરોર્ન કિંચિદપિ કીર્તયેત્ ॥૨૦૩॥

ગુરુ તરફથી શિષ્ય તરફ અને શિષ્ય તરફથી ગુરુ તરફ પવન આવતોજતો હોય એવી રીતે શિષ્યે ગુરુની સાથે બેસવું નહિ. વળી ગુરુ સાંભળે નહિ એવી રીતે પણ કશુંય કહેવું-કરવું નહિ. ૨૦૩

ગોશ્વોદ્ધ્યાનપ્રાસાદપ્રસ્તરેષુ કટેષુ ચ ।

આસીત ગુરુણા સાર્ધં શિલાફલકનૌષુ ચ ॥૨૦૪॥

બળદ, ઘોડા અને ઊંટનાં વાહનોમાં, અટારીઓમાં, અટાઇઓ ઉપર, શિલાઓ તથા પાટો ઉપર તેમજ હોડીઓમાં ગુરુની સાથે બેસી શકાય છે. ૨૦૪

ગુરોર્ગુરૌ સન્નિહિતે ગુરુવદ્વૃત્તિમાચરેત્ ।

ન ચાનિસૃષ્ઠો ગુરુણા સ્વાન્ગુરુનભિવાદયેત્ ॥૨૦૫॥

ગુરુના ગુરુ હાજર હોય, તો શિષ્યે તેમની સાથે ગુરુની જમ આચરવું. ગુરુની આજ્ઞા વિના તેણે પોતાનાં વડીલોને પણ વંદન કરવાં નહિ. ૨૦૫

વિદ્યાગુરુશ્વેતદેવ નિત્યા વૃત્તિઃ સ્વયોનિષુ ।

પ્રતિપેઘત્સુ ચાધર્માન્નિહતં ચોપદિશત્સ્વપિ ॥૨૦૬॥

વિદ્યાગુરુઓ, પોતાનાં સગાં ગૃહજનો, અધર્મથી રોકનારાઓ અને હિતકારી ઉપદેશ આપનારાઓ એ સૌ સાથે નિત્ય ઉપર પ્રમાણે વર્તવું. ૨૦૬

શ્રેયસ્સુ ગુરુવદ્વૃત્તિં નિત્યમેવ સમાચરેત્ ।

ગુરુપુત્રેષુ ચાર્યેષુ ગુરોશ્ચૈવ સ્વવન્ધુષુ ॥ ૨૦૭ ॥

શ્રેષ્ઠ એવા વડીલો, સદાચારી ગુરુપુત્રો, તેમજ ગુરુનાં પોતાનાં સંબંધીઓ સાથે નિત્ય ગુરુની પેઠે વર્તવું. ૨૦૭

બાલઃ સમાનજન્મા વા શિષ્યો વા યજ્ઞકર્મણિ ।

અધ્યાપયન્ગુરુસુતો ગુરુવન્માનમર્હતિ ॥ ૨૦૮ ॥

ગુરુનો પુત્ર બાળક હોય, સરખી વયનો હોય અને યજ્ઞકાર્યોમાં પોતાનો શિષ્ય હોય, છતાં જો તે અધ્યાપનકાર્ય કરતો હોય, તો તેને ગુરુના જેવું માન ધટે છે. ૨૦૮

ઉત્સાદનં ચ ગાત્રાણાં સ્નાપનોચ્છિષ્ટમોજને ।

ન કુર્યાદ્ ગુરુપુત્રસ્ય પાદયોશ્ચાવનેજનમ્ ॥૨૦૯॥

પણ તે ગુરુપુત્રનાં ગાત્રોની ચંપી કરવી નહિ, તેને સ્નાન કરાવવું નહિ, તેનું ઐહું ખાવું નહિ અને તેના પગ પખાળવા નહિ. ૨૦૯

ગુરુવત્પ્રતિયૂજ્યાઃ સ્યુઃ સવર્ણા ગુરુયોષિતઃ ।

અસવર્ણાસ્તુ સંપૂજ્યાઃ પ્રત્યુત્થાનાભિવાદનૈઃ ॥૨૧૦॥

ગુરુપત્ની ગુરુના વર્ણની હોય, તો તેનું ગુરુની જમ પૂજન કરવું. તે જી ખીજ વર્ણની હોય, તો તેને માત્ર સામે ઊભા થઈને વંદનથી સત્કાર આપવો. ૨૧૦

અભ્યજ્ઞનં સ્નાપનં ચ ગાત્રોત્સાદનમેવ ચ ।

ગુરુપત્ન્યા ન કાર્યાણિ કેશનાં ચ પ્રસાધનમ્ ॥૨૧૧॥

ગુરુપત્નીને તેલ વગેરે ચોળવાં નહિ, તેને સ્નાન કરાવવું નહિ તેનાં અંગોને ચંપી કરવી નહિ, તેમજ તેના કેશને શણગાર સજવા નહિ. ૨૧૧

ગુરુપત્ની તુ યુવતિર્નાભિવાદ્યેહ પાદયોઃ ।

પૂર્ણવિંશતિવર્ષેણ ગુણદોષૌ ત્રિજાનતા ॥ ૨૧૨ ॥

ગુણદોષ જાણનારા પૂરા વીસ વરસના શિષ્યે તરુણ ગુરુપત્નીને પાદસ્પર્શપૂર્વક અભિવંદન કરવું નહિ ૨૧૨

સ્વભાવ ઇષ નારીणां નરાणામિહ દૂષણમ્ ।

અતોડર્થાન્ન પ્રમાદ્યન્તિ પ્રમદાસુ વિપશ્ચિતઃ ॥ ૨૧૩ ॥

નારીઓનો આ સ્વભાવ નરોને દૂષણકારી છે. આથી, વિદ્વાનોએ પ્રમદાઓના સંબંધમાં પ્રમાદ ન સેવવો જોઈએ.

અવિદ્વાંસમલં લોકે વિદ્વાંસમપિ વા પુનઃ ।

પ્રમદા હ્યુત્પથં નેતું કામક્રોધવશાનુગમ્ ॥ ૨૧૪ ॥

કામ અને ક્રોધને વશ વર્તનારાને પ્રમદા આડે માર્ગે અડાવી દે છે. પછી ભલે તે પુરુષો આ લોકમાં વિદ્વાન હોય કે અવિદ્વાન હોય. ૨૧૪

માત્રા સ્વસ્ત્રા દુહિત્રા વા ન વિવિક્તાસનો ભવેત્ ।

બલવાનિન્દ્રિયગ્રામો વિદ્વાંસમપિ કર્ષતિ ॥ ૨૧૫ ॥

માતા, અહને કે દીકરી એમની સાથે ય એકાંતમાં બેસવું નહિ; કેમકે ઇન્દ્રિયોનો બલવાન સમૂહ વિદ્વાનને પણ તાણી બંધ છે. ૨૧૫

કામં તુ ગુરુપત્નીનાં યુવતીનાં યુવા ઋચિ ।

વિધિવદ્વન્દનં કુર્યાદસાવહમિતિ ષુવન્ ॥૨૧૬॥

પણ તરુણ શિષ્યે તરુણ ગુરુપત્નીને 'હું અમુક છું' એમ કહી, જમીન ઉપર લાંબા થઈ, વિધિપૂર્વક પ્રણામ કરવા. ૨૧૬

વિપ્રોષ્ય પાદગ્રહણમન્વહં ચાભિવાદનમ્ ।

ગુરુદારેષુ કુર્વાત સતાં ધર્મમનુસ્મરન્ ॥ ૨૧૭ ॥

પરદેશથી આવીને, શિષ્યે ગુરુપત્નીનો ચરણસ્પર્શ કરવો અને સત્પુરુષોના ધર્મનું સ્મરણ રાખી દરરોજ જમીન ઉપર શિર ઢાળી તેને પ્રણામ કરવા. ૨૧૭

યથા સ્વનસ્વનિત્રેણ નરો વાર્યધિગચ્છતિ ।

તથા ગુરુગતાં વિદ્યાં શુશ્રૂણુરાધિગચ્છતિ ॥ ૨૧૮ ॥

માણસ જમ કાઢાળીથી ખોદતાં પાણીને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ શિષ્ય, સેવા કરતાં ગુરુમાં-રહેલી વિધાને મેળવે છે. ૨૧૮

મુળ્હો વા જટિલો વા સ્યાદથવા સ્વાચ્છિસ્વાજટઃ ।

નૈનં ગ્રામેઽભિનિમ્લોચેત્સૂર્યો નામ્પુદિયાત્કચિત્ ॥૨૧૯॥

બ્રહ્મચારીએ માથે મુંડન કરાવવું અથવા જટા વધારવી અથવા માત્ર શિખાડી જટા રાખવી. એને ગામમાં ક્યારેય સૂર્યાસ્ત ન થઈ જાય, તેમ એને સૂર્યોદય પણ ન થઈ જાય.

તં ચેદમ્પુદિયાત્સૂર્યઃ શ્યાનં કામચારતઃ ।

નિમ્લોચેદ્વાપ્યવિજ્ઞાનાઙ્ગપન્નુપવસેદિનમ્ ॥ ૨૨૦ ॥

જે તે બ્રહ્મચારી ઇચ્છાપૂર્વક સૂઈ રહ્યો હોય તેવામાં સૂર્ય ઊગી જાય અથવા ગામમાં હોય ત્યારે તે ન જણતાં સૂર્ય અસ્ત પામી જાય, તો તેણે એક દિવસનો ઉપવાસ કરવો અને ગાયત્રીનો જપ કરવો. ૨૨૦

સૂર્યેણ હ્યભિનિમુક્તઃ શ્યાનોઽમ્પુદિતશ્ચ યઃ ।

પ્રાયશ્ચિત્તમકુર્વાણો યુક્તઃ સ્યાન્મહતૈનસા ॥ ૨૨૧ ॥

જે એ બ્રહ્મચારી ગામમાં હરતો કરતો હોય અને તેવામાં સૂર્યાસ્ત થાય તથા એ સૂતો રહ્યો હોય અને તે વખતે સૂર્યોદય થાય, તો એ બદલ તે પ્રાયશ્ચિત્ત નહિ કરનારને મહાપાપ લાગે છે. ૨૨૧

આચમ્ય પ્રયતો નિત્યમુખે સંધ્યે સમાહિતઃ ।

શુચૌ દેશે જપઙ્ગપ્યમુપાસીત યથાવિધિ ॥ ૨૨૨ ॥

સેણે પ્રયત્નપૂર્વક બેઉ સંધ્યા સમયે, નિત્ય આચમન કરી,

સ્થિરચિત્ત રહી અને પવિત્ર સ્થાનમાં બેસી, ગાયત્રીજપ જપ-
તાં વિધિપૂર્વક ઉપાસના કરવી. ૨૨૨

यदि स्त्री यद्यवरजः श्रेयः किञ्चित्समाचरेत् ।

तत्सर्वमाचरेद्युक्तो यत्र वास्य रमेन्मनः ॥ २२३ ॥

બે કોઈ સ્ત્રી અથવા કોઈ નાનો નોકર કંઈ પણ કલ્યાણ-
કારી સદાચાર પાળતાં હોય, તો શિષ્યે તે સર્વ આચારોમાં
તત્પર રહેવું અથવા એને જમાં ગોઠવું હોય તેવા સદા-
ચારો પાળવા. ૨૨૩

धर्मार्थानुच्यते श्रेयः कामार्थो धर्म एव च ।

अर्थ एवेह वा श्रेयस्त्रिवर्ग इति तु स्थितिः ॥ २२४ ॥

કોઈક કહે છે કે, ધર્મ અને અર્થ કલ્યાણરૂપ છે; કોઈક
કહે છે કે, કામ અને અર્થ જ ધર્મ છે; કોઈક કહે, છે કે અર્થ
એ જ અહીં કલ્યાણકારી છે; પણ ધર્મ, અર્થ અને કામ એ
ત્રિવર્ગ પરસ્પર અનુબંધતાએ સેવ્યા હોય તો તે કલ્યાણકારી
છે, એવો ધર્મનિર્ણય છે. ૨૨૪

आचार्यश्च पिता चैव माता भ्राता च पूर्वजः ।

नारैनाप्यवमन्तव्या ब्राह्मणेन विशेषतः ॥ २२५ ॥

પોતે પીડા પામ્યો હોય, તો ય આચાર્ય, પિતા, માતા
અને મોઠા ભાઈનું અપમાન કરવું નહિ. બ્રાહ્મણે તો ખાસ
કરીને એવું અપમાન કરવું નહિ. ૨૨૫

माता, पिता અને ગુરુની ભક્તિ—

आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः पिता मूर्तिः प्रजापतेः ।

माता पृथिव्या मूर्तिस्तु भ्राता स्वो मूर्तिरात्मनः ॥ २२६ ॥

આચાર્ય બ્રહ્મની મૂર્તિ છે, પિતા પ્રજાપતિની મૂર્તિ છે, માતા પૃથ્વીની મૂર્તિ છે અને પોતાનો ભાઈ પોતાના પંડની મૂર્તિ છે. ૨૨૬

યં માતાપિતરૌ ક્લેશં સહેતે સંભવે નૃણામ્ ।

ન તસ્ય નિષ્કૃતિઃ શક્યા કતું વર્ષશતૈરપિ ॥ ૨૨૭ ॥

માતાપિતા બાળકોના જન્મ-ઉછેર માટે જ ક્લેશ સહે છે, તેનો સો વર્ષે પણ બદલો વાળો શકાતો નથી. ૨૨૭

તયોર્નિત્યં પ્રિયે કુર્યાદાચાર્યસ્ય ચ સર્વદા ।

તેષ્વેવ ત્રિષુ તુષ્ટેષુ તપઃ સર્વં સમાપ્યતે ॥ ૨૨૮ ॥

તે માતાપિતા તથા આચાર્યનું સદાસર્વદા પ્રિય કરવું. તે ત્રણેય સંતુષ્ટ થાય તેમાંજ સર્વ તપ સમાઈ જાય છે. ૨૨૮

તેષાં ત્રયાણાં શુભ્રૂષા પરમં તપ ઉચ્યતે ।

ન તૈરમ્યનનુજ્ઞાતો ધર્મમન્યં સમાચરેત્ ॥ ૨૨૯ ॥

એ ત્રણેની સેવા કરવી એ પરમ તપ કહેવાય છે. તેમની સંમતિ વિના અન્ય ધર્મ આચરવો નહિ. ૨૨૯

ત એવ હિ ત્રયો લોકાસ્ત એવ ત્રય આશ્રમાઃ ।

ત એવ હિ ત્રયો વેદાસ્ત એવોક્તાસ્ત્રયોઽગ્રયઃ ॥ ૨૩૦ ॥

કારણકે, તેઓ જ ત્રણ લોકો૩૫ છે, તેઓજ ત્રણ આશ્રમો ૩૫ છે અને તેઓજ ત્રણ વેદો૩૫ છે. તેમને જ ત્રણ અગ્નિ-૩૫ કહ્યા છે. ૨૩૦

પિતા વૈ ગાર્હપત્યોઽગ્નિર્માતાગ્નિર્દક્ષિણઃ સ્મૃતઃ ।

ગુરુગહવનીયસ્તુ સાગ્નિત્રેતો ગરીયસી ॥ ૨૩૧ ॥

પિતા ગાર્હપત્ય અગ્નિ છે, માતા દક્ષિણ અગ્નિ છે અને

ગુરુ આહ્વનીય અગ્નિ છે એમ કહ્યું છે. આમ તે ત્રણેય અગ્નિઓની શ્રેષ્ઠતર મૂર્તિઓ છે. ૨૩૧

ત્રિષ્વપમાદ્યન્નેતેષુ ત્રીંલ્લોકાન્વિજેયદ્ગૃહી ।

દીપ્યમાનઃ સ્વવપુષા દેવવદિવિ મોદતે ॥ ૨૩૨ ॥

જે ગૃહસ્થાશ્રમી આ ત્રણેની સાવધાનતાપૂર્વક ઉપાસના કરે છે, તે ત્રણેય લોક ઉપર વિજય મેળવે છે અને પોતાના દેહથી પ્રકાશમાન રહી, દેવની જેમ સ્વર્ગમાં આનંદ ભોગવે છે.

इमं लोकं मातृभक्त्या पितृभक्त्या तु मध्यमम् ।

गुरुशुभ्रूषया त्वेवं ब्रह्मलोकं समश्नुते ॥ ૨૩૩ ॥

તે માતાની ભક્તિથી આ લોકને, પિતાની ભક્તિથી મધ્યમ લોકને અને ગુરુની ભક્તિથી બ્રહ્મલોકને ભોગવે છે. ૨૩૩

सर्वे तस्याहता घर्मा यस्यैत त्रय आहताः ।

अनाहतास्तु यस्यैते सर्वास्तस्याऽफलाः क्रिया ॥ ૨૩૪ ॥

જે આ ત્રણેને સત્કાર આપે છે, તે સર્વ ધર્મોનો સત્કાર કરે છે. જે એ ત્રણેનો અનાહર કરે છે, તેની તે સર્વ ક્રિયાઓ અફલ બને છે. ૨૩૪

यावत्त्रयस्ते जीवेयुस्तावन्नान्यं समाचरेत् ।

तेष्वेव नित्यं शुभ्रूषां कुर्यात्प्रियहिते रतः ॥ ૨૩૫ ॥

તે ત્રણે જીવતા હોય ત્યાંસુધી કંઈજ અન્યથા આચરણ ન કરવું, તેમને પ્રિય હોય એવું હિત કરવામાં તત્પર રહીને નિત્ય તેમની જ સેવા કરવી. ૨૩૫

तेषामनुपरोक्षेन पारत्र्यं यद्यदाचरेत् ।

तत्तन्निवेदयेत्तेभ्यो मनोवचनकर्मभिः ॥ ૨૩૬ ॥

તેમના વિરોધ વિના મન, વચન અને કાયાથી જ જ પારલૌકિક કર્મ આચરવામાં આવે, તે તે તેમને કહેવાં. ૨૩૬

ત્રિશ્વેતેષ્વિતિકૃત્યં હિ પુરુષસ્ય સમાપ્યતે ।

एष धर्मः परः साक्षादुपधर्मोऽन्य उच्यते ॥ २३७ ॥

એ ત્રણની સેવા કરવાથી પુરુષની સર્વ કર્તવ્યતા પૂર્ણ થાય છે. એજ સાક્ષાત્ પરમ ધર્મ છે અને બીજા તો ઉપધર્મ કહેવાય છે. ૨૩૭

હિતકર ઉપદેશ-

શ્રદ્ધાનઃ શુભાં વિદ્યામાદદિતાવરાદપિ ।

अन्त्यादपि परं धर्म स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ २३८ ॥

શ્રદ્ધાવાળા થઈને શદ્ર પાસેથી ય શુભવિદ્યા મેળવવી. શદ્ર-જાતિ પાસેથીય પરમધર્મ અહણુ કરવો અને હીન કુળમાંથી પણ સ્ત્રીરત્ન લેવું. ૨૩૮

विषादप्यमृतं ब्राह्मं बालादपि सुभाषितम् ।

अभिन्नादपि सद्बृत्तममेघ्यादपि काञ्चनम् ॥ २३९ ॥

વિષમાંથીય અમૃત લેવું અને બાળક પાસેથી સુભાષિત લેવું. શત્રુ પાસેથી પણ સદ્વર્તન લેવું અને કથીરમાંથીય કાંચન લેવું. ૨૩૯

स्त्रियो रत्नान्यथो विद्या धर्मः शौचं सुभाषितम् ।

विविधानि च शिल्पानि समादेयानि सर्वतः ॥ २४० ॥

સ્ત્રીઓ, રત્નો, વિદ્યા, ધર્મ, પવિત્રતા, સુભાષિત અને વિવિધ શિલ્પો આટલાં સર્વની પાસેથી અહણુ કરવા યોગ્ય છે.

અબ્રાહ્મણાદધ્યયનમાપ્તકાલે વિધિયતે ।

અનુવ્રજ્યા ચ શુશ્રૂયા યાવદધ્યયનં ગુરોઃ ॥ ૨૪૧ ॥

આપ્તકાલે અબ્રાહ્મણ પાસેથી અધ્યયન કરવું. તે ગુરુ પાસે જ્યાં સુધી અધ્યયન ચાલતું હોય, ત્યાં સુધી તેને અનુસરવું અને તેની સેવા કરવી. ૨૪૧

નાબ્રાહ્મણે ગુરૌ શિષ્યો વાસમાત્યન્તિકં વસેત્ ।

બ્રાહ્મણે ચાનનૂચાને કાંશ્ચન્ગતિમનુત્તમામ્ ॥ ૨૪૨ ॥

શિષ્યે અબ્રાહ્મણ ગુરુને ત્યાં જીવનભરનો ગુરુકુલવાસ કરવો નહિ; તેમજ શ્રેષ્ઠતમ ગતિ ઇચ્છનારે વેદવેદાંગ નહિ ભણેલા બ્રાહ્મણને ત્યાં પણ વસવું નહિ. ૨૪૨

યદિ ત્વાત્યન્તિકં વાસં રોચયતે ગુરોઃ કુલે ।

યુક્તઃ પરિચરેદેનમાશરીરવિમોક્ષણાત્ ॥ ૨૪૩ ॥

જો ગુરુકુલમાં જીવનભર વાસ કરવાની ઇચ્છા થાય તો શરીર છૂટે ત્યાંસુધી નિયમપરાયણ રહી તેણે એ ગુરુની સેવા કરવી. ૨૪૩

આસમાપ્તેઃ શરીરસ્ય યસ્તુ શુશ્રૂષતે ગુરુમ્ ।

સ ગચ્છત્યજ્ઞસા વિપ્રો બ્રહ્મણઃ સન્ન શાશ્વતમ્ ॥ ૨૪૪ ॥

જો વિપ્ર દેહ પડતાં સુધી ગુરુની સેવા કરે છે, તે સરલતાપૂર્વક બ્રહ્મના સનાતન ધામને પામે છે. ૨૪૪

ન પૂર્વં ગુરવે કિશ્ચિદુપકુર્વાત ધર્મવિત્ ।

સ્નાસ્યંતુ ગુરુગાઽઽજ્ઞસઃ શક્ત્યા ગુર્વર્થમાહરેત્ ॥ ૨૪૫ ॥

ધર્મવેત્તા બ્રહ્મચારીએ અધ્યયન પહેલાં ગુરુનો કોઈ પ્રકારનો ઉપકાર કરવો નહિ. સમાવર્તન સંસ્કાર કર્યા પછી, ગુરુની આજ્ઞાથી તેણે યથાશક્તિ ગુરુ માટે દક્ષિણા લાવવી. ૨૪૫

ક્ષેત્રં હિરણ્યં ગામશ્ચં છત્રોપાનહમાસનમ્ ।

ધાન્યં શાકં ચ વાસાંસિ ગુરવે પ્રીતિમાવહેત ॥ ૨૪૬ ॥

ક્ષેત્ર, સુવર્ણ, ગાય, ઘોડો, છત્રી, પગરખાં, આસન, ધાન્ય,
શાક અને વસ્ત્રો એ ગુરુને પ્રીતિપૂર્વક અર્પણ કરવાં. ૨૪૬

આચાર્યે તુ खलु પ્રેતે ગુરુપુત્રે ગુણાન્વિતે ।

ગુરુદારે સપિણ્ડે વા ગુરુવદ્વૃત્તિમાચરેત્ ॥ ૨૪૭ ॥

આચાર્ય અવસાન પામ્યા હોય, તે ગુણવાન ગુરુપુત્ર,
ગુરુપત્ની અથવા તેમના સપિંડીઓ વિશે ગુરુના જન્મ જ વર્તન
રાખવું. ૨૪૭

एतेष्वविद्यमानेषु स्थानासनविहारवान् ।

प्रयुञ्जानोऽग्निशुश्रूषां साधयेद्देहमात्मनः ॥ ૨૪૮ ॥

આમાંનું કોઈ રહ્યું હોય નહિ, તે પોતે ગુરુનાં સ્થાન
તથા આસનમાં રહેવું અને ગુરુના અગ્નિની સેવામાં રહી
પોતાના આવરદાની સિદ્ધિ કરવી. ૨૪૮

एवं चरति यो विप्रो ब्रह्मचर्यमविप्लुतः ।

स गच्छत्युत्तमस्थानं न चेहाजायते पुनः ॥ ૨૪૯ ॥

જ વિપ્ર આ પ્રમાણે અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, તે ઉત્તમ
સ્થાનને પામે છે અને આ લોકમાં તેને ફરી જન્મવાનું
રહેતું નથી. ૨૪૯

इति श्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां द्वितीयोध्यायः ॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુપ્રોક્તાયાં સંહિતાયાં અધ્યાય ૨ જી સમાપ્ત

अध्याय ३ जो

षट्त्रिंशदाह्निकं चर्यं गुरौ त्रैवेदिकं व्रतम् ।

तदर्धिकं पादिकं वा ग्रहणान्तिकमेव वा ॥ १ ॥

त्रये वेदना अध्ययन भाटे ब्रह्मचारीये छत्रीस वरस सुधी
अथवा अठार वरस सुधी, अथवा नव वरस सुधी, अथवा
वेदाध्ययन पूरुं थायं त्यां सुधी गुरुकुलमां रळी वेदव्रत पाणवुं. १

वेदानधीत्य वेदौ वा वेदं वापि यथाक्रमम् ।

अविप्लुतब्रह्मचर्यो गृहस्थाश्रममावसेत् ॥ २ ॥

अभांड ब्रह्मचर्यं राणीने ब्रह्मचारीये अनुक्रमे त्रये, ये
अथवा अेक वेदनुं अध्ययन करवुं अने पक्षी गृहस्था-
श्रममां प्रवेश करवो. २

गृहस्थाश्रम मांडवानो समय—

सं प्रतीतं स्वधर्मेण ब्रह्मदायहरं पितुः ।

स्रग्विणं तल्प आसीनमर्हयेत्प्रथमं गवा ॥ ३ ॥

स्वधर्मपालनथी प्रसिद्ध थयेला अने पिता अथवा पिता-
इप आचार्यं पासेथी वेदइपी वारसो लावनारा ते ब्रह्मचारीने
आसन उपर अेसाडवो अने तेने पुष्पनी भाणा पडरावी तेनुं
मधुपर्कविधिथी पूजन करवुं. ३

गुरुणानुमतः स्नात्वा समावृत्तो यथाविधि ।

उद्वहेत् द्विजो भार्यां सवर्णां लक्षणान्विताम् ॥ ४ ॥

શુરુની અનુભતિ પામી અને યથાવિધિ સ્નાન તથા સમાવર્તન કરી, દ્વિજ સવર્ણા અને સુલક્ષણા એવી કન્યાને પરણવું. ૪

અસપિણ્ડા ચ યા માતુરસગોત્રા ચ યા પિતુઃ ।

સા પ્રશસ્તા દ્વિજાતીનાં દારકર્મણિ મૈથુને ॥ ૫ ॥

જે માતૃપક્ષે સપિંડી ન હોય, તેમ જ પિતૃપક્ષે સગોત્રી નહોય તે કન્યા દંપતીનાં ધર્મકાર્યો તેમજ પ્રજોત્પાદન અર્થે દ્વિજવર્ણોને સાડ રતુત્ય છે.

પરણવા યોગ્ય કન્યા—

મહાન્ત્યપિ સમૃદ્ધાનિ ગોજાવિધનધાન્યતઃ ।

સ્ત્રીસંબંધે દશૈતાનિ કુલાનિ પરિવર્જયેત્ ॥ ૬ ॥

હીનક્રિયં નિષ્પુરુષં નિશ્ચન્દો રોમશાર્શસમ્ ।

ક્ષય્યામયાવ્યપસ્મારિશ્ચિત્રિકુષ્ટિકુલાનિ ચ ॥ ૭ ॥

ગાય, બકરાં, મેઢાં, ધન અને ધાન્યથી મહાસમૃદ્ધ હોય, તેા ય નીચેનાં દશ કુલોને સ્ત્રીસંબંધમાં વર્જ્ય રાખવાં. જાતક-મોહિ સંસ્કારવિહીન, પુરુષ પ્રજાવિનાનાં, વેદાધ્યયનરહિત, ખૂબ રૂંવાંવાળાં સ્ત્રીપુરુષોનાં, તેમજ હરસ, ક્ષય, મંદાગ્નિ, ફેફસાં, સફેદ કોઠ અને ગલત કોઠ એ રોગોવાળાં. ૬, ૭

કેવી કન્યા સાથે પરણવું—

નોદ્રહેત્કપિલાં કન્યાં નાધિકાઙ્ગીં ન રોગિणीम् ।

નાલોમિકાં નાતિલોમાં ન વાચાર્તાં ન પિન્ગલામ્ ॥ ૮ ॥

ભૂરિયા વાળવાળી, અધિક અંગવાળી, રોગવાળી, રૂંવા-

િરહિત, તેમજ અતિશય ડંવાડાંવાળી, બડબડિયણુ અને
ાંજરી આંબવાળી કન્યાને પરણવું નહિ. ૮

નર્ક્ષવૃક્ષનદીનામ્નીં નાન્ત્યુપર્વતનામિકામ્ ।

ન પક્ષ્યહિપ્રેષ્યનામ્નીં ન ચ ભીષણનામિકામ્ ॥ ૯ ॥

નક્ષત્ર, વૃક્ષ, નદી, મ્લેચ્છ, પર્વત, પક્ષી, સર્પ અને
ાસ, એમનાં નામે નામની તેમજ ભયંકર નામવાળી કન્યાને
રણવું નહિ. ૯

[નાતિસ્થૂલાં નાતિકૃશાં ન દીર્ઘાં નાતિવામનામ્ ।

વયોધિકાં નાંગહીનાં ન સેવેત્કલહપ્રિયામ્ ॥

અતિસ્થૂલ, ખૂબ દૂબળી, લાંબી, ઠીંગણી, મોટી હંમરની,
ંગહીણી અને કળિયાળી કન્યાને લેવી નહિ.]

અવ્યક્ષ્માઙ્ગીં સૌમ્યનામ્નીં હંસવારણગામિનીમ્ ।

તનુલોમકેશદશનાં મૃદ્વક્ષીમૃદ્વહેત્સ્ત્રિયમ્ ॥ ૧૦ ॥

ખોડખાંપણુ વગરનાં ગાત્રોવાળી, સૌમ્ય નામવાળી, હંસ
ને હાથીના જેવી ગતિવાળી, ઝીણાં ડંવાંવાળી, મુલાયમ
ાળવાળી, કામળ દાંતવાળી અને સુકુમાર અંગવાળી એવી
ીને પરણવું. ૧૦

યસ્યાસ્તુ ન ભવેદ્ધાતા ન વિજ્ઞાયેત વા પિતા ।

નોપયચ્છેત તાં પ્રાજ્ઞઃ પુત્રિકાધર્મશક્કયા ॥ ૧૧ ॥

જે કન્યાને ભાઈ ન હોય અથવા જેના પિતા સંબંધે
ાળ ન હોય, એવી કન્યાને યુદ્ધિમાને પુત્રિકાધર્મની* શંકાએ
રણવું નહિ. ૧૧

* પુત્રિકા ધર્મ અથવા પુત્રિકાકરણ એટલે પુત્રીને જે પુત્ર થાય,
ને પુત્રીનો પિતા ખોળે લે તે.

સવર્ણાંશ્ચે દ્વિજાતિનાં પ્રશસ્તા દારકર્મણિ ।

કામતસ્તુ પ્રવૃત્તાનામિમાઃ સ્યુઃ ક્રમશોઽવરાઃ ॥ ૧૨ ॥

દંપતીના ધર્મકાર્યમાં દ્વિજવર્ણોને માટે પ્રથમ સવર્ણા પત્ની જ શ્રેષ્ઠ છે. કામનાના કારણે બે બીજા વિવાહોની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે તેમાં તે પત્નીઓ નીચેના ક્રમે ચડતી-ઊતરતી થાય. ૧૨

શૂદ્રૈવ માર્યા શૂદ્રસ્ય સા ચ સ્વા ચ વિશઃ સ્મૃતે ।

તે ચ સ્વા ચૈવ રાજ્ઞશ્ચ તાથ સ્વા ચાગ્રજન્મનઃ ॥ ૧૩ ॥

શૂદ્રને શૂદ્રજાતિની જ પત્ની હોય, વૈશ્યને વૈશ્ય ઉપરાંત શૂદ્રજાતિની પત્નીઓ હોઈ શકે, ક્ષત્રિયને ક્ષત્રિય ઉપરાંત વૈશ્ય અને શૂદ્રજાતિની પત્નીઓ હોઈ શકે, તેમ જ બ્રાહ્મણને બ્રાહ્મણ ઉપરાંત ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રજાતિની પત્નીઓ હોઈ શકે. ૧૩

કામનાથી કરવામાં આવતા વિવાહ—

ન બ્રાહ્મણક્ષત્રિયયોરાપદ્યપિ હિ તિષ્ઠતોઃ ॥

કસ્મિંશ્ચિદપિ વૃત્તાન્તે શૂદ્રા માર્યોપદિશ્યતે ॥ ૧૪ ॥

બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયો આપત્તિમાં આવી પડ્યા હોય તે પણ તેમને શૂદ્રજાતિની પત્ની થયાનું કોઈ વૃત્તાંતમાં જણાતું નથી. ૧૪

હીનજાતિસ્ત્રિયં મોહાદુદ્ગ્રહન્તો દ્વિજાતયઃ ।

કુલાન્યેવ નયન્ત્યાશુ સસંતાનાનિ શૂદ્રતામ્ ॥ ૧૫ ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યજાતિના પુરુષો બે મોહથી હીન જાતિની સ્ત્રીને પરણે, તે તેમનું કુળ તરત સંતાનો સહિત શૂદ્રતાને પામે છે. ૧૫

શૂદ્રાવેદિ પતત્યત્રેરુતધ્યતનયસ્ય ચ ।

શૌનકસ્ય સુતોત્પચ્યા તદપત્યતયા ઋગોઃ ૧૬ ॥

અત્રિ અને ઉત્તરપુત્ર ગૌતમ માને છે કે, શૂદ્રને પરણવાથી દ્વિજ પતિત થાય છે; શૌનકનો મત છે કે, શૂદ્ર સ્ત્રીમાં પુત્રોત્પત્તિ કરવાથી તે પતિત થાય છે અને ભૃગુ માને છે કે, તેનાં સંતાનને સંતાનોત્પત્તિ થવાથી તે દ્વિજ પતિત થાય છે. ૧૬

શૂદ્રાં ઘ્યનમારોપ્ય બ્રાહ્મણો યાત્યધોગતિમ્ ।

જનયિત્વા સુતં તસ્યાં બ્રાહ્મણ્યાદેવ હિયતે ॥ ૧૭ ॥

શૂદ્ર સ્ત્રીને પથારીમાં તેડવાથી બ્રાહ્મણ અધોગતિને પામે છે અને તેનામાં પુત્ર પેદા કરીને તે બ્રાહ્મણત્વ સુધ્યાં ખમ્મે છે. ૧૭

દૈવપિત્ર્યાતિથેયાનિ તત્પ્રધાનાનિ યસ્ય તુ ।

નાશ્રન્તિ પિતૃદેવાસ્તન્ન ચ સ્વર્ગં સ ગચ્છતિ ॥ ૧૮ ॥

જેને ત્યાં દેવ, પિતૃ અને અતિથિ સંબંધીનાં કાર્યો તે શૂદ્ર સ્ત્રીના વડપણ હેઠળ થાય છે, તેના અન્નને પિતૃઓ અને દેવો જમતા નથી અને તે સ્વર્ગે જતો નથી. ૧૮

ઘૃપલીફેનપીતસ્ય નિઃશ્વાસોપહતસ્ય ચ ।

તસ્યાં ચૈવ પ્રમૂતસ્ય નિષ્કૃતિર્ન વિધીયતે ॥ ૧૯ ॥

જેણે શૂદ્ર સ્ત્રીના અધરરસનું પાન કર્યું છે, જેણે તેના નિઃશ્વાસને ઝીલ્યા છે અને જે તેને વિશે પ્રબ્ધ ઉત્પન્ન કરે છે તેને માટે શુદ્ધિનું કોઈ વિધાન નથી. ૧૯

ચતુર્ણામપિ વર્ણાનાં પ્રેત્ય ચેહ હિતાહિતાન્ ।

અષ્ટાવિમાન્સમાસેન સ્ત્રીવિવાહાન્નિબોધત ॥ ૨૦ ॥

ચાતુર્વર્ણ્ય માટે આ લોક અને પરલોકમાં હિતાહિત કરનારા આઠ પ્રકારના આ સ્ત્રી-વિવાહોને સંક્ષેપમાં સાંભળો.

બ્રાહ્મો દૈવસ્તથૈવાર્ષઃ પ્રાજાપત્યસ્તથાસુરઃ ।

ગાન્ધર્વો રાક્ષસૈવ પૈશાચશ્ચાષ્ટમોઽધમઃ ॥ ૨૧ ॥

બ્રાહ્મ, દૈવ, આર્ષ, પ્રાજાપત્ય, આસુર, ગાંધર્વ, રાક્ષસ અને આઠમો અધમ પૈશાચવિવાહ છે. ૨૧

યો यस્ય ધર્મ્યો વર્ણસ્ય ગુણદોષો ચ यस્ય યૌ ।

તદ્ઃ સર્વં પ્રવક્ષ્યામિ પ્રસવે ચ ગુણાગુણાન્ ॥ ૨૨ ॥

જ વર્ણને માટે જ વિવાહ ધર્મયુક્ત છે તે, જ વિવાહના જ ગુણદોષો છે તે, તેમજ જ વિવાહની સંતતિના જ ગુણ-અવગુણો છે તે બધું હું તમને કહીશ. ૨૨

ષટ્પુર્ણ્યા વિપ્રસ્ય ક્ષત્રસ્ય ચતુરોઽવરાન્ ।

વિદ્શૂદ્રયોસ્તુ તાનેવ વિદ્યાદ્ધર્મ્યાનરાક્ષસાન્ ॥ ૨૩ ॥

બ્રાહ્મણો માટે અનુક્રમે પહેલા છ વિવાહો ધર્મયુક્ત છે, ક્ષત્રિયો માટે એ છમાંના પાછલા ચાર ધર્મ્ય છે અને વૈશ્યો તથા શૂદ્રો માટે રાક્ષસવિવાહ સિવાયના બાકીના આસુર, ગાંધર્વ અને પૈશાચવિવાહો ધર્માનુકૂળ છે. ૨૩

ચતુરો બ્રાહ્મણસ્યાદ્યાન્પ્રશસ્તાન્કવયો વિદુઃ ।

રાક્ષસં ક્ષત્રિયસ્યૈકમાસુરં વૈશ્યશૂદ્રયોઃ ॥ ૨૪ ॥

પંડિતો બ્રાહ્મણો માટે પહેલા ચાર વિવાહોને, તો ક્ષત્રિયો માટે એક રાક્ષસવિવાહને અને વૈશ્ય તથા શૂદ્રો માટે આસુર-વિવાહને શ્રેષ્ઠ જાણે છે. ૨૪

પશ્ચાનાં તુ ત્રયો ધર્મ્યો દ્વાત્રધર્મ્યો સ્મૃતાવિહ ।

પૈશાચશ્ચાસુર શ્ચૈવ ન કર્તવ્યૌ કદાચન ॥ ૨૫ ॥

ધર્મશાસ્ત્રમાં પાછલા પાંચ વિવાહોમાં આગલા ત્રણ વિવાહને ધર્મ્ય અને પાછલા બેને અધર્મ્ય કહ્યા છે. તેથી, ક્યારેય આસુર અને પૈશાચવિવાહ કરવા નહિ. ૨૫

પૃથક્પૃથક્વા મિશ્રૌ વા ત્રિવાહૌ પૂર્વચોદિતૌ ।

ગાન્ધર્વો રાક્ષસશ્ચૈવ ધર્મ્યો ક્ષત્રસ્ય તૌ સ્મૃતૌ ॥ ૨૬ ॥

પૂર્વે કહેલા બુદ્ધા બુદ્ધા તથા મિશ્ર ને ગાંધર્વ અને રાક્ષસ-વિવાહો છે, તે ક્ષત્રિયો માટે ધર્મ્ય કહ્યા છે. ૨૬

આચ્છાદ્ય ચાર્ચયિત્વા ચ શ્રુતિશીલવતે સ્વયમ્ ।

આહૂય દાનં કન્યાયા બ્રાહ્મ્નો ધર્મઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૨૭ ॥

વેદસંપન્ન અને શીલવાન વરને બોલાવી, વરકન્યા ખંનેને વસ્ત્રાભૂષણથી આચ્છાદી તથા તેમને સત્કાર આપી, કન્યાનું ને દાન કરવામાં આવે છે, તે બ્રાહ્મવિનાહ કહેવાય. ૨૭

યજ્ઞે તુ વિતતે સમ્યગૃત્વિજે કર્મ કુર્વતે ।

અલંકૃત્ય સુતાદાનં દૈવં ધર્મં પ્રચક્ષતે ॥ ૨૮ ॥

વિસ્તૃત યજ્ઞમાં રૂડી રીતે ઋત્વિજનું કર્મ કરનારને અલંકારપૂર્વક ને કન્યાદાન કરવામાં આવે છે, તે દૈવવિવાહ કહેવાય. ૨૮

एकं गोमिथुनं द्वे वा वरादादाय धर्मतः ।

कन्याप्रदानं विधिवदार्षो धर्मः स उच्यते ॥ २९ ॥

વર પાસેથી ધર્મપૂર્વક ગાયની એક અથવા બે બેડ લઈને

જે વિધિપૂર્વક કન્યાદાન કરાય છે, તેને આર્ષવિવાહ કહેવામાં આવે છે. ૨૯

સહોમૌ ચરતાં ધર્મમિતિ વાચાન્નુભાષ્ય ચ ।

કન્યાપ્રદાનમમ્યર્ચ્ય પ્રાજાપત્યો વિધિઃ સ્મૃતઃ ॥ ૩૦ ॥

‘સહોમૌ ચરતાં ધર્મમ્’ (તમે એક સાથે રહી ધર્માચરણ કરે.) એવું વચન કહીને, વરકન્યાને સહારીને જે કન્યાદાન અપાય છે, તે પ્રાજાપત્યવિવાહ કહેવાય છે. ૩૦

જ્ઞાતિભ્યો દ્રવિણ દક્ષા કન્યાયૈ ચૈવ શક્તિઃ

કન્યાપ્રદાનં સ્વાચ્છન્દ્યાદાસુરો ધર્મ ઉચ્યતે ॥ ૩૧ ॥

કન્યાને તેમજ તેનાં સગાંવહાલાંને શક્તિ અનુસાર દ્રવ્ય આપી, જે મનસ્વી રીતે કન્યાદાન લેવામાં આવે છે, તેને આસુરવિવાહ કહે છે. ૩૧

ઈચ્છયાડ્વ્યોન્યસંયોગઃ કન્યાયાશ્ચ વરસ્ય ચ ।

ગાન્ધર્વઃ સ તુ વિજ્ઞેયો મૈથુન્યઃ કામસંભવઃ ॥ ૩૨ ॥

વર અને કન્યાની એકમેકની ઇચ્છાથી તેમનો જે પરસ્પર સંયોગ થાય છે, તેને કામરૂપી મૂળવાળો મૈથુનવિષયક ગાંધર્વવિવાહ જાણવો. ૩૨

હત્વા છિસ્વા ચ મિસ્વા ચ ક્રોશન્તીં રુદતીં ગૃહાત્ ।

પ્રસહ્ય કન્યાહરણં રાક્ષસો વિધિરુચ્યતે ॥ ૩૩ ॥

કન્યાપક્ષના માણસોને મારીને, છેદીને તથા ભાંગીને રક્તીકક્ષણતી કન્યાને ધરમાંથી બળાત્કારપૂર્વક હરી જવામાં આવે, તેને રાક્ષસવિવાહ કહે છે. ૩૩

*સુપ્તાં મર્તાં પ્રમર્તાં વાં રહો યત્રોપગચ્છતિ ।

સ પાપિષ્ઠો વિવાહાનાં પૈશાચશ્ચાષ્ટમોઽધમઃ ॥ ૩૪ ॥

બંધમાં પડેલી, કેફમાં ઘેરાયેલી અને બેલાન રહેલી કન્યાને એકાંતમાં જ સેવવામાં આવે છે, તે વિવાહોમાં અત્યંત પાપી એવો આઠમો અધમ પૈશાચવિવાહ છે. ૩૪

અન્નિરેવ દ્વિજાઙ્ગયાણાં કન્યાદાનં વિશિષ્યતે ।

इतरेषां तु वर्णानामितरेतरकाम्यया ॥ ૩૫ ॥

બ્રાહ્મણોએ કન્યાદાન આપવું એ ઉત્તમ છે. બીજા વર્ણ-વાળાએ પોતપોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે બીજી રીતે પણ કન્યાદાન કરે. ૩૫

यो यस्यैषां विवाहानां मनुना कीर्तितो गुणः ।

सर्वं श्रृणुत तं विप्राः सर्वं कीर्तयतो मम ॥ ૩૬ ॥

હવે મનુએ આ વિવાહોમાં જના જ ગુણ કહ્યા છે, તે સર્વ હું તમને કહું છું. હે વિપ્રો ! તમે તે બધું સાંભળો. ૩૬

વિવાહનાં ક્રમ—

दश पूर्वान्परान्वंश्यानात्मानं चैकविंशकम् ।

ब्राह्मीपुत्रः सुकृतकृन्मोचयेदेनसः पितृन् ॥ ૩૭ ॥

બ્રાહ્મવિવાહથી થયેલો પુણ્યકારી પુત્ર દશ પૂર્વના પિતૃ-ઓને અને દશ પછીના વંશજોને તેમજ એકવીસમા પોતાને પાપથી છોડાવે છે. ૩૭

दैवोढाजः सुतश्चैव सप्त सप्त परावरान् ।

आर्षोढाजः सुतस्त्रींस्त्रीन्षट्षट् कायोढजः सुतः ॥ ૩૮ ॥

દેવવિવાહથી ઉત્પન્ન થયેલો તેવો પુત્ર આગલીપાછલી સાતસાત પેઢીઓને, આર્ષવિવાહથી ઉત્પન્ન થયેલો તેવો પુત્ર આગલીપાછલી ત્રણત્રણ પેઢીઓને, તેમજ પ્રાજ્ઞપત્યવિવાહથી ઉત્પન્ન થયેલો તેવો પુત્ર આગલીપાછલી છ છ પેઢીઓને પાપથી છોડાવે છે. ૩૮

બ્રાહ્મણાદિષુ વિવાહેષુ ચતુર્ધેવાનુપૂર્વશઃ ।

બ્રહ્મવર્ચસ્વિનઃ પુત્રા જાયન્તે શિષ્ટસંમતાઃ ॥ ૩૯ ॥

બ્રાહ્મણથી અનુક્રમના એ ચાર વિવાહોમાં શિષ્ટોને માન્ય એવા બ્રહ્મવર્ચસ્વી પુત્રો જન્મે છે. ૩૯

રૂપસસ્વગુણોપેતા ધનવન્તો યશસ્વિનઃ ।

પર્યાપ્તમોગા ધર્મિષ્ઠા જીવન્તિ ચ શતં સમાઃ ॥ ૪૦ ॥

વળી તે પુત્રો રૂપ, સત્ત્વ અને ગુણથી સંપન્ન, ધનવાન, યશસ્વી, પૂરા ભોગવાળા અને ધર્મિષ્ઠ થઈને સો વરસનું આવરદા ભોગવે છે. ૪૦

इतरेषु तु शिष्टेषु नृशंसानृतवादिनः ।

जायन्ते दुर्विवाहेषु ब्रह्मधर्मद्विषः सुताः ॥ ४१ ॥

એ સિવાયના બીજા દુર્વિવાહોમાં ધાતકી, બૂઠાગોલા અને વેદધર્મનો દ્વેષ કરનારા પુત્રો જન્મે છે. ૪૧

अनिन्दितैः स्त्रीविवाहैरनिंघा भवति प्रजा ।

निन्दितैर्निन्दिता नृणां तस्मान्निन्द्यान्निवर्जयेत् ॥ ४२ ॥

અનિન્દિત સ્ત્રીઓ સાથેના વિવાહોથી અનિંદ્ય પ્રજા જન્મે છે અને નિન્દિત સ્ત્રીઓ સાથેના વિવાહોથી નિન્દિત પ્રજા થાય છે; આથી, મનુષ્યોએ નિન્દિત વિવાહો વર્જવા. ૪૨

પાણિગ્રહણસંસ્કારઃ સવર્ણાસૂપદિશ્યતે ।

અસવર્ણાસ્વયં જ્ઞેયો વિધિરુદ્ધાહકર્મણિ ॥ ૪૩ ॥

પાણિગ્રહણ (હસ્તમેળાપ)નો સંસ્કાર સવર્ણા કન્યાના સંબંધમાં કહ્યો છે. પણ, અસવર્ણા કન્યા સાથે લગ્નકર્મમાં નીચેનો વિધિ જાણવો. ૪૩

શરઃ ક્ષત્રિયયા ગ્રાહ્યઃ પ્રતોદો વૈશ્યકન્યયા ।

વસનસ્ય દશા ગ્રાહ્યા શૂદ્રયોત્કૃષ્ટવેદને ॥ ૪૪ ॥

પોતાનાથી અડિયાતા વર્ણમાં પરણતી વખતે, ક્ષત્રિય કન્યાએ ખાણ, વૈશ્ય કન્યાએ પરણેણી અને શૂદ્ર કન્યાએ પોતાના વસ્ત્રનો છેડો એ અનુક્રમે ગ્રાહી રાખવાં. ૪૪

સ્ત્રીગમનનો સમય—

ઋતુકાલાભિગામી સ્યાત્સ્વદારનિરતઃ સદા ।

પર્વવર્જં વ્રજંચૈનાં તદ્વ્રતો રતિકામ્યયા ॥ ૪૫ ॥

સ્વપત્નીમાં પ્રીતિવાળા પુરુષે સદા ઋતુકાલે જ સ્ત્રીસંગ કરવો. રતિની ઇચ્છાથી તે વ્રતવાળો તેની પાસે પર્વ સિવાયના દિવસે જાય. ૪૫

ઋતુઃ સ્વાભાવિકઃ સ્ત્રીણાં રાત્રયઃ પોડશ સ્મૃતાઃ ।

ચતુર્ભિરિતરૈઃ સાર્ધમહોભિઃ સદ્વિગર્હિતૈઃ ॥ ૪૬ ॥

સ્ત્રીઓને સોળ રાતનો સ્વાભાવિક ઋતુકાલ કહ્યો છે. તેમાં સત્પુરુષોએ નિંદેલા અટકાવના આગલા ચાર દિવસો સાથે સમાઈ જાય છે. ૪૬

તાસામાઘ્યાશ્વતસસ્તુ નિન્દિતૈકાદશી ચ યા ।

ત્રયોદશી ચ શેષાસ્તુ પ્રશસ્તા દશ રાત્રયઃ ॥ ૪૭ ॥

તે સોળમાં પહેલી ચાર રાતો તેમજ અગિયારમી તથા તેરમી રાતો એ (સ્ત્રીસમાગમ માટે) નિન્દિત છે. બાકીની દશ રાતો સ્તુતિપાત્ર છે. ૪૭

યુગ્માસુ પુત્રા જાયન્તે સ્ત્રિયૌડ્યુગ્માસુ રાત્રિષુ ।

તસ્માદ્યુગ્માસુ પુત્રાર્થી સંવિશેદાર્તવે સ્ત્રિયમ્ ॥ ૪૮ ॥

બેકી રાતે (સ્ત્રીસંગ કરવાથી) પુત્રો જન્મે છે અને બેકી રાતે પુત્રીઓ જન્મે છે; તેથી પુત્રની ઇચ્છાવાળાએ ઋતુકાલે બેકી રાતે જ સ્ત્રીસંગ કરવો. ૪૮

પુમાનુંસોડધિકે શુક્રે સ્ત્રી ભવત્યધિકે સ્ત્રિયાઃ ।

સમેડપુમોનુંસ્ત્રિયૌ વા ક્ષીણેડલ્પે ચ વિપર્યયઃ ॥ ૪૯ ॥

પુરુષનું શુક્ર અધિક હોય તો પુરુષ પ્રબળ થાય છે. સ્ત્રીનું રજ વિશેષ હોય તો સ્ત્રીપ્રબળ થાય છે અને બંનેનાં વીર્ય તથા રજ સરખાં હોય તો નપુંસક પ્રબળ થાય છે અથવા સ્ત્રીપુરુષનું બેડકું જન્મે છે. વળી, બંનેનાં વીર્ય તથા રજ ક્ષીણ હોય અથવા અલ્પ હોય, તો બેડકું થાય છે—ગર્ભ રહેતો નથી. ૪૯

નિન્દ્યાસ્વષ્ટાસુ ચાન્યાસુ સ્ત્રિયો રાત્રિષુ વર્જયન્ ।

બ્રહ્મચાર્યેવ ભવતિ યત્ર તત્રાશ્રમે વસન્ ॥ ૫૦ ॥

નિન્દિત રાત્રિઓમાં તેમજ બીજી આઠ રાતોમાં જ સ્ત્રી-સંગને વર્જી છે, તે તે આશ્રમમાં વસતા છતાં બ્રહ્મચારી જ છે.

કન્યાવિક્રય કરવો નહિ—

ન કન્યાયાઃ પિતા વિદ્વાન્ગૃહ્ણીયાચ્છુલ્કમષ્વપિ ।

ગૃહ્ણન્શુલ્કં હિ લોભેન સ્યાન્નરોડપત્યવિક્રયી ॥ ૫૧ ॥

કન્યાના વિદ્વાન પિતાએ કન્યા પેટે રજ સરખું પણ ધન લેવું નહિ. લોભવશ થઈ જ માણસ એવું મૂલ્ય લે છે, તે સંતાન વેચનારો થાય છે. ૫૧

સ્ત્રીધનાનિ તુ યે મોહાદુપજીવન્તિ બાન્ધવાઃ ।

નારીયાનાનિ વસ્ત્રં વા તે પાપા યાન્ત્યધોગતિમ્ ॥ ૫૨ ॥

જ આંધવો મોહને લીધે કન્યાદિના સ્ત્રીધન ઉપર જીવે છે અને એ સ્ત્રીઓનાં વાહનો તથા વસ્ત્રોનો ઉપલોગ કરે છે, તે પાપિયાઓ અધોગતિને પામે છે. ૫૨

આર્ષે ગોમિથુનં શુલ્કં કેચિદાહુમૃષૈવ તત્ ।

અલ્પોઽપ્યેવં મહાન્વાગિ વિક્રયસ્તાવદેવ સઃ ॥ ૫૩ ॥

આર્ષવિવાહમાં વરે જ ગાયજોડીરૂપી મૂલ્ય આપવાનું હોય છે, તે ખોટું છે એમ કટલાક આચાર્યો કહે છે. કમક થોડો હોય કે ઘણો હોય તો ય તે વિક્રય જ છે. ૫૩

યાસાં નાદદતે શુલ્કં જ્ઞાતયો ન સ વિક્રયઃ ।

અર્હણં તત્કુમારીણામાનૃશંસ્યં ચ કેવલમ્ ॥ ૫૪ ॥

સગાંસંબંધીઓ કન્યાને મળેલું ધન પોતે લે નહિ તો તે વિક્રય નથી; એ તો તે કન્યાનો કેવળ દયાયુક્ત સત્કાર છે. ૫૪

સ્ત્રીઓનો સત્કાર કરવો જોઈએ—

પિતૃભિર્ભ્રાતૃભિશ્ચૈતાઃ પતિભિર્દેવરૈસ્તથા ।

પૂજ્યા ભૂષયિતવ્યાશ્ચ કલ્યાણમીપ્સુભિઃ ॥ ૫૫ ॥

પોતાનું અત્યંત કલ્યાણ ઇચ્છનારા પિતાઓએ, ભાઈઓએ, પતિઓએ તેમજ દિયરોએ તે કન્યાઓને વસ્ત્રાભૂષણોથી સત્કારવી જોઈએ. ૫૫

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ ।

યત્રૈતાસ્તુ ન પૂજ્યન્તે સર્વાસ્તત્રાફલાઃ ક્રિયાઃ ॥ ૫૬ ॥

જ્યાં નારીઓ પૂજાય છે, ત્યાં દેવો રમે છે; જ્યાં તેઓ પૂજાતી નથી, ત્યાં સર્વ ક્રિયાઓ અફળ છે. ૫૬

શોચન્તિ જામયો યત્ર ત્રિનશ્યત્યાશુ તત્કુલમ્ ।

ન શોચન્તિ તુ યત્રૈતા વર્ધતે તદ્દિ સર્વદા ॥ ૫૭ ॥

જ કુળમાં બહેન, દીકરી, દેરાણી, બહાણી તેમજ સાસુ, નણુંદ વગેરે સ્ત્રીઓ શોક કર્યા કરે છે, તે કુળ ઝટ નાશ પામે છે. જ કુળમાં તેઓ શોક કરતી નથી, તે જ સર્વદા વૃદ્ધિ પામે છે.

જામયો યાનિ ગેહાનિ શ્યન્ત્યપ્રતિપૂજિતાઃ ।

તાનિ કૃત્યાહંતાનીવ ત્રિનશ્યન્તિ સમન્તતઃ ॥ ૫૮ ॥

સત્કાર ન પામેલી બહેન આદિ સ્ત્રીઓ જ ધરોને શાપ આપે છે, તે ધરો બધું કૃત્યાથી હણાયેલાં હોય તેમ ચારે-કારથી વિનાશ પામે છે. ૫૮

તસ્માદેતાઃ સદા પૂજ્યા ભૂષણાચ્છાદનાશ્નૈઃ ।

ભૂતિકામૈર્નરૈર્નિત્યં સત્કારેષૂતસ્રેષુ ચ ॥ ૫૯ ॥

આથી, ઐશ્વર્યની ઇચ્છાવાળા પુરુષોએ એ સ્ત્રીઓને સત્કારપ્રસંગોએ તથા ગોચરતાએ સદા વસ્ત્રાલંકારો અને ખાનપાનોથી સત્કારવી. ૫૯

સંતુષ્ટો માર્યયા મર્તા મર્ત્તા માર્યા તથૈવ ચ ।

યસ્મિન્નેવ કુલે નિત્યં કલ્યાણં તત્ર વૈ ધ્રુવમ્ ॥ ૬૦ ॥

જ કુળમાં ભર્તા ભાર્યાથી સંતુષ્ટ છે અને જમાં ભાર્યા ભર્તાથી સંતુષ્ટ છે, તે કુલમાં સારો જ અચલ કલ્યાણ છે. ૬૦

यदि हि स्त्री न रोचेत् पुमांसं न प्रमोदयेत् ।

अप्रमोदात्पुनः पुंसः प्रजनं न प्रवर्तते ॥ ६१ ॥

સ્ત્રી જો શોભાયુક્ત ન રહેતી હોય અને પુરુષને પ્રસન્ન કરી શકતી ન હોય, તો અપ્રસન્નતાને કારણે પુરુષથી સંતાન થતાં નથી. ૬૧

[यदा भर्ता च भार्या च परस्परवशानुगौ ।

तदा धर्मार्थकामानां त्रयाणामपि संगतम् ॥

જ્યારે પતિ અને પત્ની બંને એકબેકને વશ વર્તતાં હોય, ત્યારે ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણેયનો સંગમ થાય છે.]

કુળ બિતરી જવાનાં કારણો—

स्त्रियां तु रोचमानायां सर्वं तद्रोचते कुलम् ।

तस्यां त्वरोचमानायां सर्वमेव न रोचते ॥ ६२ ॥

સ્ત્રીઓ અગત્રગિત હોય, તો તેનું આખું કુળ અગત્રગ થઈ રહે છે. તે અળહળહીન હોય તો તેનું સમસ્ત કુટુંબ આખું પડે છે. ૬૨

कुविवाहैः क्रियालोपैर्वेदानध्ययनेन च ।

कुलान्यकुलतां यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥ ६३ ॥

કુવિવાહ કરવાથી, ક્રિયાનો લોપ કરવાથી, વેદનું અધ્યયન ન કરવાથી અને બ્રાહ્મણનું ઉલ્લંઘન કરવાથી સારાં કુલો પણ અધમતાને પામે છે. ૬૩

शिल्पेन व्यवहारेण शूद्रापत्यैश्च केवलैः ।

गोभिरश्वैश्च यानैश्च कृष्या राजोपसेवया ॥ ६४ ॥

अयाज्ययाजनैश्चैव नास्तिक्येन च कर्मणाम् ।

कुलान्याशु विनश्यन्ति यानि हीनानि मन्त्रतः ॥ ६५ ॥

ચિત્રાદિ શિલ્પનો ધંધો કરવાથી, વ્યાજવટાવ આદિ વ્યવહાર કરવાથી, કેવળ શૂદ્ર સ્ત્રીમાં સંતાનોત્પત્તિ કરવાથી, ગાય, ઘોડા અને વાહનોનાં વેચાણ કરવાથી, ખેતી કરવાથી, રાજની આકરી કરવાથી, અનધિકારીને યજ્ઞો કરાવવાથી, શ્રોત અને સ્માર્ત કર્મોમાં નાસ્તિકતા રાખવાથી, તેમજ વેદમંત્રોથી વિહીન રહેવાથી કુળો તત્કાળ વિનાશ પામે છે. ૬૪, ૬૫

મન્ત્રતસ્તુ સમૃદ્ધાનિ કુલાન્યલ્પધનાન્યપિ ।

કુલસંખ્યાં ચ ગચ્છન્તિ કર્ષન્તિ ચ મહદ્દયઃ ॥ ૬૬ ॥

જ કુળો વેદમંત્રોથી સમૃદ્ધ છે, તેઓ અલ્પ ધનવાળાં હોય તો પણ કુલ ગણનામાં આવે છે અને તે યજ્ઞને પ્રાપ્ત કરે છે. ૬૬

વૈવાહિકેઽગ્રૌ કુર્વીત ગૃહ્યં કર્મ યથાવિધિ ।

પશ્ચયજ્ઞવિધાનં ચ પક્તિં ચાન્વાહિકીં ગૃહી ॥ ૬૭ ॥

ગૃહસ્થાશ્રમીએ વિવાહસમયના અગ્નિમાં ગૃહ્યમાં કહેલાં કર્મો (સવારસાંજનો હોમ, અષ્ટકાદિ હોમ અને શાંતિપૌષ્ટિક કર્મો) કરવાં; તેમજ તેમાં વૈશ્વદેવાદિ પાંચ યજ્ઞોનું વિધાન કરવું અને પોતાનું નિત્યનું ભોજન રાંધવું. ૬૭

પાંચ હિંસાનાં સ્થાનો—

પશ્ચ સ્ના ગૃહસ્થસ્ય ચુલ્લી પેષણ્યુપસ્કરઃ ।

કણ્ડની ચોદકુમ્ભશ્ચ વધ્યતે યાસ્તુ વાહયન્ ॥ ૬૮ ॥

ચૂલો, ધંટી, ખાંડણી અને સાંબેલું, સાવરણી અને પાણિ-યારું, એ પાંચ ગૃહસ્થના ધરમાં હિંસાસ્થાનો છે; જ્યો એમનો ઉપયોગ કરે છે તેઓ દોષમાં પાંધાય છે. ૬૮

તાસાં ક્રમેણ સર્વાસાં નિષ્કૃત્યર્થ મહર્ષિભિઃ ।

પશ્ચ ક્લૃપ્તા મહાયજ્ઞાઃ પ્રત્વહં ગૃહમેધિનામ્ ॥ ૬૯ ॥

તે સર્વના પ્રાયશ્ચિત્ત માટે મહર્ષિઓએ ક્રમપૂર્વક ગૃહ-
સ્થાશ્રમીઓ સારુ નિત્યના પાંચ મહાયજ્ઞો નિર્માયા છે. ૬૯

પાંચ મહાયજ્ઞો—

અધ્યાપનં બ્રહ્મયજ્ઞઃ પિતૃયજ્ઞસ્તુ તર્પણમ્ ।

હોમો દૈવો બલિમૈતો નૃયજ્ઞોઽતિથિપૂજનમ્ ॥ ૭૦ ॥

વેદનું અધ્યાપન એ બ્રહ્મયજ્ઞ છે, પિતૃઓનું તર્પણ તે
પિતૃયજ્ઞ છે, હોમ કરવો તે દેવયજ્ઞ છે, અલિવિશ્વદેવ કરવો તે
ભૂતયજ્ઞ છે અને અતિથિનું પૂજન કરવું તે મનુષ્યયજ્ઞ છે. ૭૦

પશ્ચૈતાન્યો મહાયજ્ઞાન્ન હાપયતિ શક્તિઃ ।

સ ગૃહેઽપિ વસન્નિત્યં સૂનાદોષૈર્ન લિપ્યતે ॥ ૭૧ ॥

જે માણસ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે આ પાંચ મહાયજ્ઞો
કરે છે, તે નિત્ય ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવા છતાં પણ હિંસાદોષથી
લેપાતો નથી. ૭૧

દેવતાતિથિભૃત્યાનાં પિતૃણામાત્મનશ્ચ યઃ ।

ન નિર્વપતિ પશ્ચાનામુચ્છૃસન્ન સ જીવતિ ॥ ૭૨ ॥

દેવ, અતિથિ, ભરણુપોષણના અધિકારીઓ, તેમજ
પિતૃઓ અને પોતાનો પાંડ એમ પાંચને જ તૃપ્ત કરતો નથી,
તે શ્વાસે જીવતો છતાં મરેલો છે. ૭૨

અહુતં ચ હુતં ચૈવ તથા પ્રહુનમેવ ચ ।

બ્રાહ્મં હુતં પ્રાશિતં ચ પશ્ચયજ્ઞાન્પ્રચક્ષતે ॥ ૭૩ ॥

કેટલાક અહુત, હુત, પ્રહુત, બ્રાહ્મહુત અને પ્રાશિતને પણ
કહે છે. ૭૩

જપોઽહુતો હુતો હોમઃ પ્રહુતો મૌતિકો બલિઃ ।

બ્રાહ્મં હુતં દ્વિજાઙ્ગ્યાર્ચા પ્રાશિતં પિતૃતર્પણમ્ ॥ ૭૪ ॥

ગાયત્રીનો જપ એ અહુત છે, હોમ એ હુત છે, ભૂત-
પલિ એ પ્રહુત છે, બ્રાહ્મણપૂજન એ બ્રાહ્મહુત છે અને પિતૃ-
તર્પણ એ પ્રાશિત છે. ૭૪

સ્વાધ્યાયે નિત્યયુક્તઃ સ્વાદૈવે ચૈવેહ કર્મણિ ।

દૈવકર્મણિ યુક્તો હિ વિમર્તીદં ચરાચરમ્ ॥ ૭૫ ॥

ગૃહસ્થીએ સ્વાધ્યાયમાં અને દેવકર્મમાં નિત્ય પરાયણ રહેવું.
કેમકે, દેવકર્મમાં તત્પર રહેનાર આ ચરાચર જગતને પોષે છે.

અગ્નૌ પ્રાસ્તાહુતિઃ સમ્યગાદિત્યમુપતિષ્ઠતે ।

આદિત્યાજ્ઞાયતે વૃષ્ટિર્વૃષ્ટેરન્નં તતઃ પ્રજાઃ ॥ ૭૬ ॥

અગ્નિમાં વિધિસર હોમેલી આહુતિ સૂર્યને પહેંચે છે.
સૂર્યમાંથી જલવૃષ્ટિ થાય છે, વૃષ્ટિમાંથી અન્ન થાય છે અને
અન્નથી પ્રજાઓ થાય છે. ૭૬

યથા વાયું સમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વજન્તવઃ ।

તથા ગૃહસ્થમાશ્રિત્ય વર્તન્તે સર્વ આશ્રમાઃ ॥ ૭૭ ॥

જમ સર્વ જીવો પ્રાણવાયુને આધારે જીવે છે, તેમ સર્વ
આશ્રમો ગૃહસ્થાશ્રમને આશ્રયે વર્તે છે. ૭૭

[યથા નદીનદાઃ સર્વે સમુદ્રે યાંતિ સંસ્થિતિમ્ ।

એવમાશ્રમિણઃ સર્વે ગૃહસ્થે યાંતિ સંસ્થિતિમ્ ॥

જમ સર્વ નદો ને નદીઓ સમુદ્રમાં આશ્રય કરે છે, તેમ
સર્વ આશ્રમીઓ ગૃહસ્થાશ્રમીમાં આશ્રય પામે છે.]

યસ્માત્પ્રયોડપ્યાશ્રમિણો જ્ઞાનેનાભેન ચાન્વહમ્ ।
ગૃહસ્થેનૈવ ધાર્યન્તે તસ્માજ્જ્યેષ્ઠાશ્રમો ગૃહી ॥ ૭૮ ॥

ત્રણે આશ્રમીઓને ગૃહસ્થાશ્રમી નિત્ય જ્ઞાન અને અનન્યતા
ટકાવે છે, તેથી ગૃહસ્થાશ્રમ શ્રેષ્ઠ છે. ૭૮

સ સંધાર્યઃ પ્રયત્નેન સ્વર્ગમક્ષયમિચ્છતા ।
સુખં ચેહેચ્છતા નિત્યં યોડધાર્યો દુર્બલેન્દ્રિયૈઃ ॥ ૭૯ ॥

અક્ષય સ્વર્ગને તેમજ આ લોકમાં નિત્ય સુખને ઇચ્છ-
નારાએ એ ગૃહસ્થાશ્રમને ધારણ કરવો જોઈએ—દુર્બળ ઇન્દ્રિ-
યોવાળાઓથી તે ધારણ કરી જ શકતો નથી. ૭૯

ઋષયઃ પિતરો દેવા ભૂતાન્યતિથયસ્તથા ।
આશાસતે કુદુમ્બિભ્યસ્તેભ્યઃ કાર્યં વિજ્ઞાનતા ॥૮૦॥

ઋષિઓ, પિતૃઓ, દેવો, પ્રાણીઓ અને અતિથિઓ
જો કુટુંબીઓ પાસેથી તૃપ્તિની આશા રાખે છે, તો વિદ્વાન
ગૃહસ્થે તેમને સારું પંચ મહાયજ્ઞો કરવા જોઈએ. ૮૦

સ્વાધ્યાયેનાર્ચયેતર્ષીન્હોમૈર્દેવાન્યથાવિધિ ।
પિતૃન્ શ્રાદ્ધૈશ્ચ નૃનૈર્ભૂતાનિ બલિકર્મણા ॥ ૮૧ ॥

ઋષિઓને સ્વાધ્યાયથી, દેવોને હોમોથી, પિતૃઓને
શ્રાદ્ધોથી, મનુષ્યોને અન્નોથી અને ભૂતોને બલિકર્મથી યથા-
વિધિ પૂજવા. ૮૧

કુર્યાદહરહઃ શ્રાદ્ધમન્નાયેનોદકેન વા ।
પયોમૂલફલૈર્વાપિ પિતૃભ્યઃ પ્રીતિમાવહન્ ॥ ૮૨ ॥

पितृभ्यो तरुक्षी प्रीति भेगववा धृच्छता गृहस्थे रोज
अनादिथी, अथवा जलथी, अथवा हृध, कंठभूण अने हृधथी
श्राद्ध करवुं. ८२

एकमप्याशयेद्विप्रं पित्रर्थे पाञ्चयज्ञिके ।

न चैवात्राशयेत्कंचिद्वैश्वदेवं प्रति द्विजम् ॥ ८३ ॥

पंचमहायज्ञां पितृ अर्थेना यज्ञां अेक ब्राह्मणे
जभाडवोज. पण् अे वैश्वदेवयज्ञां तो (शक्ति ना होय तो)
अेके ब्राह्मणे जभाडाय नहि. ८३

वैश्वदेवस्य सिद्धस्य गृह्येऽग्नौ विधिपूर्वकम् ।

आभ्यः कुर्याद्देवताभ्यो ब्राह्मणो होममन्वहम् ॥ ८४ ॥

वैश्वदेव भाटे तैयार रसोद्य थतां, तेमांथी ब्राह्मणे रोज
देवताभ्याने उद्देशीने विधिपूर्वक गृह्य अग्निमां होम करवो. ८४

अग्नेः सोमस्य चैवादौ तयोश्चैव समस्तयोः ।

विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो धन्वन्तरय एव च ॥ ८५ ॥

प्रथम अग्नि अने सोमने जुदी जुदी आहुतिभ्या आप-
वी; पछी तेमने लेगी आहुति आपवी; ते पछी वैश्वदेवाने
तथा धन्वंतरिने आहुति आपवी. (जभके अग्नये स्वाहा,
सोमाय स्वाहा, अग्निषोमाभ्यां स्वाहा, विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा,
धन्वंतरये स्वाहा ।) ८५

कुह्वै चैवानुमत्यै च प्रजापतय एव च ।

सह धावापृथिव्योश्च तथा स्विष्टकृतेऽन्ततः ॥ ८६ ॥

कुहु (अभावास्या)ने, अनुमति (पूनम)ने अने प्रज-
पतिने तेमज धावा अने पृथ्वीने अने अंते स्विष्टकृतने अेम

आहुतिभ्यो आपवी. (द. त. कुह्वै अमायै स्वाहा, पौर्णमास्यै अनुमत्यै स्वाहा, प्रजापतये स्वाहा, द्यावापृथ्वीभ्यां स्वाहा, अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ।) ८६

एवं सम्यग्घबिर्हुत्वा सर्वदिक्षु प्रदक्षिणम् ।

इन्द्रान्तकाप्पतीन्दुभ्यः सानुगेभ्यो बलिं हरेत् ॥ ८७ ॥

आम, सम्यक् रीते आहुति आपीने, सर्व दिशाभ्यां प्रदक्षिणा करवी, अने इंद्र, यम, वरुण तथा चंद्रने अभना अनुचरे साथे बलि आपवे. (ऋभके पूर्वभां इन्द्राय नमः । इन्द्र पुरुषेभ्यो नमः । दक्षिणभां यमाय नमः । यम पुरुषेभ्यो नमः । पश्चिमभां वरुणाय नमः । वरुणपुरुषेभ्यो नमः । अने उत्तरभां सोमाय नमः । सोमपुरुषेभ्यो नमः । अभ बलि आपवा.)

मरुद्भ्य इति तु द्वारि क्षिपेदप्स्वद्भ्य इत्यपि ।

वनस्पतिभ्य इत्येवं मुसलोलूखले हरेत् ॥ ८८ ॥

धरना जलभां मरुद्भ्यो नमः (भरुतोने नमस्कार)
कडीने जलभां अद्भ्यो नमः (जलने नमस्कार) कडीने अने
भांडलीसांभेलाभां वनस्पतिभ्यो नमः (वनस्पतिभ्योने नम-
स्कार) कडीने बलि आपवा. ८८

उच्छीर्षके श्रियै कुर्याद्भद्रकाल्यै च पादतः ।

ब्रह्मवास्तोष्पतिभ्यां तु वास्तुमध्ये बलिं हरेत् ॥ ८९ ॥

वास्तुपुरुषना भस्तक उपर अटले धरनी छत उपर (धिशन भूलाभां) श्रियै नमः कडीने, वास्तुपुरुषना यरुभां अटले धर-
ना मध्यभां भद्रकाल्यै नमः कडीने अने वास्तुपुरुषना मध्य

લાગમાં એટલે ધરના મધ્યલાગમાં બ્રહ્મવાસ્તોષ્પતિભ્યાં નમઃ
કહીને બલિ આપવા. ૮૯

ત્રિશ્વેભ્યશ્ચૈવ દેવેભ્યો બલિમાકાશ ઉત્ક્ષિપેત્ ।

દિવાચરેભ્યો ભૂતેભ્યો નક્તંચારિભ્ય એવ ચ ॥ ૯૦ ॥

વિશ્વેદેવતાઓને આકાશમાં બલિ નાખવો (ત્રિશ્વેભ્યો
દેવેભ્યો નમઃ) તેમજ દિવાચર ભૂતોને તથા રાત્રિચરોને બલિ
આપવા. (દિવાચરેભ્યો ભૂતેભ્યો નમઃ નક્તંચારિભ્યો ભૂતેભ્યો
નમઃ) ૯૦

પૃષ્ઠવાસ્તુનિ કુર્વીત બલિં સર્વાત્મભૂતયે ।

પિતૃભ્યો બલિશેષં તુ સર્વં દક્ષિણતો હરેત્ ॥ ૯૧ ॥

ધરના સૌથી ઉપરના લાગમાં (સર્વાત્મ ભૂતયે નમઃ)
સર્વાત્મભૂતિને બલિ આપવો; બધો બલિશેષ દક્ષિણુદિશામાં
પિતૃઓને પિતૃભ્યો નમઃ કહીને આપવો. ૯૧

શુનાં ચ પતિતાનાં ચ શ્વપચાં પાપરોગિણામ્ ।

વાયસાનાં કૃમીણાં ચ શનકૈર્નિર્વપેદ્ભુવિ ॥ ૯૨ ॥

હવે કૂતરાં, પતિતો, ચાંડાલો, પાપી શેગવાળાઓ,
કાગડાઓ, કીડીકીડાઓ એ સૌ માટે જમીન ઉપર ધીરે રહીને
બલિ આપવા. ૯૨

एवं यः सर्वभूतानि ब्राह्मणो नित्यमर्चति ।

स गच्छति परं स्थानं तेजोमूर्तिं पथर्जुना ॥ ૯૩ ॥

જે દિવજ આ રીતે સર્વ ભૂતોને નિત્ય સત્કારે છે, તે
તેજોમૂર્તિ અર્ચિર્ માર્ગ દ્વારા પરમ સ્થાનને પામે છે. ૯૩

કૃત્વૈતદ્વલિકર્મૈવમતિથિં પૂર્વમાશયેત્ ।

મિશ્નાં ચ મિક્ષવે દદ્યાદ્વિધિવદ્વહ્નચારિણે ॥ ૯૪ ॥

આમ બલિકર્મ કર્યા પછી, પ્રથમ અતિથિઓને જમાડવા અને સંન્યાસીને તેમજ બ્રહ્મચારીને વિધિપૂર્વક લિક્ષા આપવી.

યત્પુણ્યફલમાપ્નોતિ ગાં દત્ત્વા ત્રિધિવદ્ગુરોઃ ।

તત્પુણ્યફલમાપ્નોતિ મિશ્નાં દત્ત્વા દ્વિજો ગૃહી ॥ ૯૫ ॥

ગુરુને વિધિપૂર્વક ગોદાન આપવાથી જ પુણ્યફલ સાંપડે છે, તે પુણ્યફલ ગૃહસ્થી દ્વિજને લિક્ષા આપીને મેળવે છે. ૯૫

મિક્ષામપ્યુદપાત્રં વા સત્કૃત્ય વિધિપૂર્વકમ્ ।

વેદતત્ત્વાર્થવિદુષે બ્રાહ્મણાયોપપાદયેત્ ॥ ૯૬ ॥

વેદના તત્ત્વાર્થને જાણનારા બ્રાહ્મણનો વિધિપૂર્વક સત્કાર કરીને લિક્ષા આપવી અથવા પાણીનું લરેલું એક પાત્ર તે આપવું જ. ૯૬

નશ્યન્તિ હવ્યકવ્યાનિ નરાણામવિજાનતામ્ ।

મસ્મીભૂતેષુ વિપ્રેષુ મોહાદત્તાનિ દાતૃભિઃ ॥ ૯૭ ॥

દાતાઓ જે મૂર્ખ જેવા બ્રાહ્મણોને મૂઠતાથી હંચો ને કંચો આપે છે, તે તે અજ્ઞાની માણસોને આપેલાં હંચો તથા કંચો નાશ પામે છે. ૯૭

વિદ્યાતપઃસમૃદ્ધેષુ હુતં વિપ્રમુસ્તામ્નિષુ ।

નિસ્તારયતિ દુર્ગાં મહતશ્ચૈવ કિલ્બિષાત્ ॥ ૯૮ ॥

વિદ્યા અને તપમાં સમૃદ્ધ એવા બ્રાહ્મણના મુખરૂપી અગ્નિમાં જ ભોજન આપવામાં આવે છે, તે માણસને મહા-સંકટ ને મહાપાપમાંથી તારે છે. ૯૮

[અનર્હતે યદ્દાતિ ન દદાતિ યદર્હતે ।

અર્હાનર્હાપરિજ્ઞાનાદ્ધની ધર્માન્ન હીયતે ॥

જે ધનવાન અયોગ્ય નહિ ઝાળખવાથી દાન આપે છે અને યોગ્યને આપતો નથી, તે ધર્મથી ભ્રષ્ટ થતો નથી; કારણ કે તેને યોગ્ય અને અયોગ્યનું જ્ઞાન નથી.]

[ક્ષાલે ન્યાયાગતં પાત્રે વિધિવત્પ્રતિપાદિતમ્ ।

દદાતિ પરમં સૌખ્યમિહ લોકે પરત્ર ચ ॥

ન્યાયપૂર્વક મેળવેલું ધન બે વિધિપૂર્વક યોગ્ય કાલે યોગ્ય પાત્રને આપ્યું હોય, તો તે આ લોક તેમજ પરલોકમાં પરમસુખ આપે છે.]

[પ્રતિગ્રહેણ શુદ્ધેન શસ્ત્રેણ ક્રયવિક્રયાત્ ।

યથાક્રમં દ્વિજાતીનાં ધનં ન્યાયાદુપાગતમ્ ॥

બ્રાહ્મણે શુદ્ધ પ્રતિગ્રહથી, ક્ષત્રિયે શસ્ત્રથી, અને વૈશ્યે ખરીદીવેચાણથી ન્યાયપૂર્વક ધન મેળવ્યું ગણાય છે.]

અતિથિસત્કાર—

સંપ્રાપ્તાય ત્વતિથયે પ્રદઘાદાયનોદકે ।

અન્નં ચૈવ યથાશક્તિ સત્કૃત્ય વિધિપૂર્વકમ્ ॥ ૯૯ ॥

બારણે આવેલા અતિથિને વિધિપૂર્વક સત્કારવો; તેને આસન તથા જલ તેમજ યથાશક્તિ લોજન આપવું. ૯૯

શિલાનપ્યુઞ્છતો નિત્યં પશ્ચાગ્રીનપિ જુહ્વતઃ ।

સર્વં સુકૃતમાદત્તે બ્રાહ્મણોઽનર્ચિતો વસન્ ॥ ૧૦૦ ॥

જે શિલોંછવૃત્તિથી (ખણું કે ખેતરમાં રહી ગયેલા કણ વીણીને આજીવિકા ચલાવતો હોય અને નિત્ય પંચાગ્નિમાં

આહુતિ આપતો હોય, તે પણ જો અતિથિ બ્રાહ્મણને ન સત્કારે, તો તેનું સર્વ પુણ્ય તે બ્રાહ્મણ હરી લે છે. ૧૦૦

તૃણાનિ ભૂમિરુદકં વાકચતુર્થી ચ સ્નૃતા ।

एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ १०१ ॥

(બેસવા માટે) તૃણાસન, (વિશ્રાંતિ માટે) ભૂમિ, (પીવા માટે) પાણી અને ચોથું મીઠીમધુરી વાણી--એટલાં વાનાં સત્પુરુષોના ધરમાંથી કદીય નાશ પામતાં નથી. ૧૦૧

एकरात्रं तु निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ।

अनित्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ १०२ ॥

એક રાત રહેનાર બ્રાહ્મણ અતિથિ છે, એમ કહ્યું છે; તે નિત્યવાસ કરતો નથી, તેથી તે અતિથિ કહેવાય છે. ૧૦૨

नैकग्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा ।

उपस्थितं गृहे विद्याङ्गार्या यत्राग्नयोऽपि वां ॥ १०३ ॥

એકજ ગામમાં રહેનારો અને કથાદિ કરીને સંબંધમાં આવેલો કોઈ બ્રાહ્મણ જો સ્ત્રી કે અગ્નિઓ હોય એવા ધરમાં આવી ચડે, તોપણ તેને અતિથિ બહુવો નહિ. ૧૦૩

उपासते ये गृहस्थाः परपाकमबुद्धयः ।

तेन ते प्रेत्य पशुतां व्रजन्त्यन्नादिदायिनाम् ॥ १०४ ॥

જો આણુસમબુ ગૃહસ્થો પારકાના અન્નને ઉપાસે છે, તેઓ મરણ પછી તે અન્ન દેનારાને ત્યાં પશુરૂપે અવતરે છે. ૧૦૪

[परपाकान्नपुष्टस्य सततं गृहमेधिनः ।

दत्तमिष्टं तपोऽधीतं यस्यान्नं तस्य तद्भवेत् ॥

જ ગૃહસ્થાશ્રમી નિત્ય પરાત્રથી જડોમાતો થાય છે, તેનાં દાન, યજ્ઞ, તપ અને અધ્યયન જનું તે અત્ર હોય તેને પૂજે છે.]

અપ્રણોદ્યોડતિથિઃ સાયં સૂર્યોદો ગૃહમેધિના ।

કાલે પ્રામસ્ત્વકાલે વા નાસ્વાનશ્રન્ગૃહે વસેત્ ॥ ૧૦૫ ॥

ગૃહસ્થીએ સંધ્યાકાલે સૂર્યાસ્ત વખતે આવી ચઢેલા અતિથિને ના કહેવી નહિ. પરાપર ટાણે કે કટાણે તે આવી ચડ્યો હોય, તોય તેને ધરમાં ભૂખ્યો વાસ ન આપવો. ૧૦૫

ન વૈ સ્વયં તદશ્રીયાદતિથિં યન્ન મોજયેત્ ।

ધન્યં યશ્સ્યમાયુષ્યં સ્વર્ગ્યં વાતિથિપૂજનમ્ ॥ ૧૦૬ ॥

અતિથિને જ જમાડયં ન હોય તે પોતે પણ જમવું નહિ. અતિથિપૂજન એ ધન, યશ, આયુષ્ય અને સ્વર્ગને આપનારું છે. ૧૦૬

આસનાવસથૌ શય્યામનુવ્રજ્યામુવાસનામ્ ।

ઉત્તમેષૂત્તમં કુર્યાદ્દીને હીનં સમે સમમ્ ॥ ૧૦૭ ॥

બેસના માટે આસન, આશ્રય માટે ધર, સૂવા માટે શય્યા અને આવતાં-જતાં આદરમાન તથા સેવા એ ઉત્તમને ઉત્તમ, હીનને હીન અને મધ્યમને મધ્યમ એ રીતે આપવાં. ૧૦૭

વૈશ્વદેવે તુ નિર્ઘૃત્તે યદ્યન્યોડતિથિરાવ્રજેત્ ।

તસ્યાપ્યન્નં યથાશક્તિ પ્રદદ્યાન્ન વલિં હરેત્ ॥ ૧૦૮ ॥

વૈશ્વદેવ થઇ ગયા પછી જો બીજો અતિથિ આવી પહોંચે તો તેને પણ યથાશક્તિ ભોજન આપવું; પણ તે પાકમાંથી બલિ મૂકવા નહિ. ૧૦૮

ન ભોજનાર્થ સ્વે વિપ્રઃ કુલગોત્રે નિવેદયેત્ ।

ભોજનાર્થ હિ તે શંસન્વાન્તાશીત્યુચ્યતે બુધૈઃ ॥ ૧૦૯ ॥

વિપ્રે ભોજનને માટે પોતાનાં કુળગોત્રને કહેવાં નહિ.
ભોજનને સારુ તે જો તે કહે છે, તો પંડિતો તેને વાંતાશી
(એકિલું ખાનાર) કહે છે. ૧૦૯

ન બ્રાહ્મણસ્ય ત્વતિથિર્ગૃહે રાજન્ય ઉચ્યતે ।

વૈશ્યશૂદ્રો સખા ચૈવ જ્ઞાતયો ગુરુરેવ ચ ॥ ૧૧૦ ॥

બ્રાહ્મણને ઘેર ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, મિત્ર, સગાંસંબંધી,
તેમજ ગુરુ એટલા અતિથિ ગણાતા નથી. ૧૧૦

યદિ ત્વતિથિધર્મેણ ક્ષત્રિયો ગૃહમાવ્રજેત્ ।

મુક્તવત્સુ ચ વિપ્રેષુ કામં તમપિ ભોજયેત્ ॥ ૧૧૧ ॥

કદી બ્રાહ્મણને ઘેર ક્ષત્રિય અતિથિ તરીકે આવી અડે,
તો બ્રાહ્મણે જમ્યા પછી તેને પણ જમાડવો. ૧૧૧

વૈશ્યશૂદ્રાવપિ પ્રાપ્તૌ કુટુમ્બેઽતિથિધર્મિણૌ ।

ભોજયેત્સહ મૃત્યૈસ્તાવાનૃશંસ્યં પ્રયોજયન્ ॥ ૧૧૨ ॥

વૈશ્યો અને શૂદ્રો જો બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં અતિથિજોગે આવી
પહોંચે, તો તેમને પણ દયામાયાથી સેવકો સાથે જમાડવા.

इतरानपि सख्यादीन्संप्रीत्या गृहमागतान् ।

प्रकृत्याऽन्नं यथाशक्ति भोजयेत्सह भार्यया ॥ ૧૧૩ ॥

પ્રીતિએ કરીને જ મિત્રાદિ બીજાઓ ઘેર આવ્યા હોય,
તેમને પણ ઉત્તમ રસોઈ કરી પત્ની સાથે જમાડવા. ૧૧૩

सुवासिनीः कुमारीश्च रोगिणो गर्भिणीः स्त्रियः ।

अतिथिभ्योऽग्र एवैतान्भोजयेदविचारयन् ॥ ૧૧૪ ॥

સુવાસણને, કુંવારિકાને, શૈગીઓને, તેમજ ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને ખીજો વિચાર નહિ કરતાં અતિથિની પહેલાં પણ જમાડવાં ૧૧૪

અદસ્વા તુ ય ઇતેભ્યઃ પૂર્વં મૂઢ્ઢક્ટે વિચક્ષણઃ ।

સ મુજ્જાનો ન જાનાતિ શ્વગૃઢૈર્જઘિમાત્મનઃ ॥ ૧૧૫ ॥

જ મૂર્ખ તેમને લોજન આપ્યાં પહેલાંજ પોતે જમી લે છે, તે જમનારો જાણતો નથી કે, તે પોતે મરણ પછી કૂતરાં અને ગીધાનો લક્ષ થશે. ૧૧૫

મુક્તવત્સ્વથ વિપ્રેષુ સ્વેષુ મૃત્યેષુ ચૈવ હિ ।

મુજ્જીયાતાં તત પશ્ચાદવશિષ્ટં તુ દમ્પતી ॥ ૧૧૬ ॥

વિપ્રો અને પોતાનો સેવકસમુદાય જમી રહે, તે પછી દંપતીએ પાકીંરહેલું અન્ન જમવું. ૧૧૬

દેવાનૃષીન્મનુષ્યાંશ્ચ પિતૃન્ગૃહ્યાશ્ચ દેવતાઃ ।

પૂજયિત્વા તતઃ પશ્ચાદ્ગૃહસ્થઃ શેષમુગ્મવેત્ ॥ ૧૧૭ ॥

દેવો, ઋષિઓ, મનુષ્યો, પિતૃઓ અને ધરના દેવાનું પૂજન કર્યા પછી ગૃહસ્થે શેષ જમવું. ૧૧૭

અર્થં સ કેવલં મુંક્ટે યઃ પચત્યાત્મકારણાત્ ।

યજ્ઞશિષ્ટાશ્નં હ્યેતત્સતામન્નં વિધીયતે ॥ ૧૧૮ ॥

જ પોતાના પંડને માટે જ રાંધે છે, તે કેવલ પાપજ જમે છે. સત્પુરુષો માટે તો યજ્ઞશિષ્ટ લોજન એજ લોજન છે, એમ શાસ્ત્રવિદ્યાનું છે. ૧૧૮

રાજત્વિક્ષ્ત્રાતકગુરૂન્પ્રિયશ્ચશુરમાતુલાન્ ।

અર્હયેન્મધુપર્કેણ પરિસંવત્સરાત્પુનઃ ॥ ૧૧૯ ॥

રાજા, ઋત્વિજ, સ્નાતક, ગુરુ, પ્રિયજન, સસરો અને મામા એક વરસ દહાડે પાછા ઘેર આવે, તો તેમનું મધુપર્કથી પૂજન કરવું. ૧૧૯

રાજા ચ શ્રોત્રિયશ્ચૈવ યજ્ઞકર્મણ્યુપસ્થિતૌ ।

મધુપર્કેણ સંપૂજ્યૌ ન ત્વયજ્ઞ ઇતિ સ્થિતિઃ ॥ ૧૨૦ ॥

રાજા અને શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણ એ બંને બે યજ્ઞકર્મમાં ગમે ત્યારે આવી પહોંચે, તો તેમને મધુપર્કથી સત્કારવા. પણ તેઓ યજ્ઞ સિવાયને પ્રસંગે આવ્યા હોય, તો તેઓની પૂજા કરવી નહિ એવી મર્યાદા છે. ૧૨૦

સાયં ત્વન્નસ્ય સિદ્ધસ્ય પત્ન્યમન્ત્રં બલિં હરેત્ ।

વૈશ્વદેવં હિ નામૈતત્સાયંપ્રતિવિધીયતે ॥ ૧૨૧ ॥

સાંજે રાધેલા અન્નમાંથી પત્નીએ મંત્ર વિના આહુતિ આપવી. આ નામ કર્મનું વૈશ્વદેવ છે અને તે સાંજે ને સવારે કરવામાં આવે છે. ૧૨૧

માસિક શ્રાદ્ધનો વિધિ—

પિતૃયજ્ઞં તુ નિર્વૃત્યં ત્રિપ્રથેન્દુક્ષયેઽગ્નિમાન્ ।

પિષ્ઠાન્વાહાર્યકં શ્રાદ્ધં કુર્વાન્માસાનુમાસિકમ્ ॥ ૧૨૨ ॥

અગ્નિહોત્રી વિપ્રે દરમાસે અમાસને દિવસે પિતૃયજ્ઞથી પરવારી 'પિંડાન્વાહાર્યક' શ્રાદ્ધ કરવું. (આ શ્રાદ્ધમાં હોમ પછી એક ખાડો ખોદી પિંડ મૂકવામાં આવે છે અને તે પિંડોમાંથી બ્રાહ્મણે લઈને થોડોક લાગ ખાવાનો હોય છે. આને અન્વાહાર્ય પણ કહે છે.) ૧૨૨

પિતૃણાં માસિકં શ્રાદ્ધમન્વાહાર્યં વિદુર્બુધાઃ

તદ્દ્વામિષેણ કર્તવ્યં પ્રશસ્તેન પ્રયત્નતઃ ॥ ૧૨૩ ॥

પિતૃઓના માસિક શ્રાદ્ધને પંડિતો અન્યાહાર્ય કહે છે અને તે ઉત્તમ માંસ સાથે પ્રયત્નપૂર્વક કરવું બેઈએ. ૧૨૩

[ન નિર્વપતિ યઃ શ્રાદ્ધં પ્રમીતપિતૃકો દ્વિજઃ ।

इन्दुक्षये मासि मासि प्रायश्चित्ती भवेत्तु सः ॥

બનો પિતા અવસાન પામ્યો હોય, એવો દ્વિજ બે મહિને મહિને અમાવાસ્યાને દિવસે આ શ્રાદ્ધ કરે નહિ, તો તે પ્રાયશ્ચિત્તને પાત્ર થાય છે.]

યજ્ઞમાં તથા શ્રાદ્ધમાં જમાડવા યોગ્ય બ્રાહ્મણો—

तत्र ये भोजनीयाः स्युर्ये च वर्ज्या द्विजोत्तमाः ।

यावन्तश्चैव यैश्चान्नैस्तान्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ ૧૨૪ ॥

તે શ્રાદ્ધમાં કયા બ્રાહ્મણો જમાડવા યોગ્ય છે, કાણ વર્જ્ય છે અને કેટલાને કયા અન્નથી જમાડવા ધટે છે, તે બધું હું અશેષે કહું છું. ૧૨૪

द्वौ दैवे पितृकार्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा ।

भोजयेत्सुसमृद्धोऽपि न प्रसज्जेत विस्तरे ॥ ૧૨૫ ॥

દેવકાર્યમાં બે, પિતૃકાર્યમાં ત્રણ, અથવા એ બેઉમાં એક એક એમ બ્રાહ્મણ જમાડવા—પણ ગૃહસ્થ સારી સમૃદ્ધિવાળો હોય, તો પણ તેણે આમાં વિસ્તાર નહિ કરવો. ૧૨૫

सक्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसंपदः ।

पञ्चैतान्विस्तरो हन्ति तस्मान्नेहेत विस्तरम् ॥ ૧૨૬ ॥

વિસ્તાર કરવાથી સત્કાર, ક્રિયા, દેશકાલ, પવિત્રતા તથા ગુણસંપન્ન બ્રાહ્મણો, એ સર્વ સચવાતાં નથી; તેથી આમાં વિસ્તાર નહિ કરવો. ૧૨૬

પ્રથિતા પ્રેતકૃત્યૈષા પિતૃયં નામ વિદ્યુક્ષયે ।

તસિન્યુક્તસ્યૈતિ નિત્યં પ્રેતકૃત્યૈવ લૌકિકી ॥ ૧૨૭ ॥

મરી ગયેલાઓને ઉદેશીને આ જ કર્મ અમાસે કરવામાં આવે છે તે પિતૃકર્મને નામે પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં નિત્યયુક્ત રહેનારને આ લૌકિક પ્રેતક્રિયા સફળ ફળે છે. ૧૨૭

શ્રોત્રિયાયૈવ દેયાનિ હવ્યકવ્યાનિ દાતૃમિઃ ।

અર્હત્તમાય વિપ્રાય તસૈ દત્તં મહાફલમ્ ॥ ૧૨૮ ॥

યોગ્યતાવાળા અને વેદસંપન્ન વિપ્રનેજ દાતાએ હૃદયે અને કૃદ્યે આપવાં. તેમને આપેલું દાન મહાફળ દેનારું છે. ૧૨૮

एकैकमपि विद्वांसं दैवे पितृये च भोजयेत् ।

पुष्कलं फलमाप्नोति नामन्त्रज्ञान्बहूनपि ॥ ૧૨૯ ॥

દેવકાર્ય અને પિતૃકાર્યમાં એક એક વિદ્વાનનેજ જમાડવો, તેથી પુષ્કળ ફળ મળે છે. પણ મંત્ર ન જાણનારા અનેકાને જમાડવાથી કશું ફળ સાંપડતું નથી. ૧૨૯

दूरादेव परीक्षेत ब्राह्मणं वेदपारगम् ।

तीर्थं तद्ब्रव्यकव्यानां प्रदाने सोऽतिथिः स्मृतः ॥ ૧૩૦ ॥

વેદમાં પારંગત બ્રાહ્મણની પણ જાડેથી પરીક્ષા કરવી. તેવો બ્રાહ્મણ તે હૃદય અને કૃદ્યોનો તીર્થરૂપ છે તેમજ દાનમાં તેને અતિથિ સમાન કદ્યો છે. ૧૩૦

सहस्रं हि सहस्राणामनृचां यत्र भुञ्जते ।

एकस्तान्मन्त्रवित्प्रीतः सर्वानर्हति धर्मतः ॥ ૧૩૧ ॥

જ શ્રાદ્ધમાં એક બાબુ વેદરહિત એવા દશ હજાર બ્રાહ્મણો જમતા હોય અને બીજી બાબુ એક વેદજ્ઞ વિપ્ર પ્રીતિપૂર્વક

જન્મતો હોય, તો ધર્મપૂર્વક આગલા દશ હજારના ભોજનનું સર્વ ક્ષણ પાછલા એકના ભોજનથી સાંપડે છે. ૧૩૧

જ્ઞાનોત્કૃષ્ટાય દેયાનિ કવ્યાનિ ચ હર્વીષિ ચ ।

ન હિ હસ્તાવસૃગ્દિગ્ધૌ રુધિરેણૈવ શુદ્ધયતઃ ॥ ૧૩૨ ॥

જ્ઞાનમાં ઉત્કૃષ્ટ હોય તેવા બ્રાહ્મણને જ હૃદયે અને કૃદ્યે આપવાં; કેમકે લોહીથી ખરડેલા હાથે લોહીથી શુદ્ધ થતા નથી.

યાવતો ગ્રસતે ગ્રાસાન્હવ્યકવ્યેષ્વમન્ત્રવિત્ ।

તાવતો ગ્રસતે પ્રેત્ય દીપ્તશૂલ્કૃષ્ટ્યયોગુડાન્ ॥ ૧૩૩ ॥

વેદ નહિ જાણનારે બ્રાહ્મણ હૃદય અને કૃદ્યના જટલા કાળિયા લે છે, તેટલાં ધગધગતાં શૂલો, ઋષિઓ અને ગોળાઓ યજ્ઞમાનને મૃત્યુ પછી ગળવાં પડે છે. ૧૩૩

જ્ઞાનનિષ્ઠા દ્વિજાઃ કોચિત્તપોનિષ્ઠાસ્તથાપરે ।

તપઃસ્વાધ્યાયનિષ્ઠાશ્ચ કર્મનિષ્ઠાસ્તથાપરે ॥ ૧૩૪ ॥

કેટલાક બ્રાહ્મણો જ્ઞાનનિષ્ઠ હોય છે, કેટલાક તપોનિષ્ઠ હોય છે, કેટલાક તપોનિષ્ઠ તથા સ્વાધ્યાયનિષ્ઠ હોય છે, તો કેટલાક કર્મનિષ્ઠ હોય છે. ૧૩૪

જ્ઞાનનિષ્ઠેષુ કવ્યાનિ પ્રતિષ્ઠાપ્યાનિ યત્નતઃ ।

હવ્યાનિ તુ યથાન્યાયં સર્વેષ્વેવ ચતુર્ષ્વપિ ॥ ૧૩૫ ॥

પિતૃઓને આપવાનાં કૃદ્યે પ્રયત્નપૂર્વક જ્ઞાનનિષ્ઠોને આપવા; પરંતુ દેવોને આપવા યોગ્ય હૃદયે ઉપરના આરેને યથાવિધિ આપવાં. ૧૩૫

અધોત્રિય પિતા યસ્ય પુત્રઃ સ્યાદ્વેદપારગઃ ।

અધોત્રિયો વા પુત્રઃ સ્યાત્પિતા સ્યાદ્વેદપારગઃ ॥ ૧૩૬ ॥

ઝ્ઞાર્યાસમનયોર્વિદ્યાદસ્ય સ્યાચ્છ્રોત્રિયઃ પિત્રા ।

મન્ત્રસંપૂજનાર્થં તુ સત્કારમિતરોઽર્હતિ ॥ ૧૩૭ ॥

જનો પિતા અશ્રોત્રિય હોય પરંતુ વેદપારંગત હોય, અથવા જનો પુત્ર અશ્રોત્રિય હોય અને પિતા વેદમાં પારંગત હોય; એ બન્નેમાં જનો પિતા શ્રોત્રિય હોય તેને અડિયાતો બાણવો અને બીજો વેદમંત્રના તેણે કરેલા પૂજનને કારણે સત્કારપાત્ર ગણાય છે. ૧૩૬, ૧૩૭

ન શ્રાદ્ધે ભોજયેન્મિત્રં ધનૈઃ કાર્યોઽસ્ય સંગ્રહઃ ।

નારિં ન મિત્રં યં વિદ્યાત્તં શ્રાદ્ધે ભોજયેદ્વિજમ્ ॥ ૧૩૮ ॥

શ્રાદ્ધમાં મિત્રને જમાડવો નહિ, તેનો સત્કાર ધનથી કરવો. જો દ્વિજને શત્રુ અથવા મિત્ર તરીકે ન જાણતા હોય એ તેને શ્રાદ્ધમાં જમાડવો. ૧૩૮

યસ્ય મિત્રપ્રધાનાનિ શ્રાદ્ધાનિ ચ હવીંષિ ચ ।

તસ્ય પ્રેત્ય ફલં નાસ્તિ શ્રાદ્ધેષુ ચ હવિઃષુ ચ ॥ ૧૩૯ ॥

જના શ્રાદ્ધમાં તથા હવિષ્યામાં મુખ્યત્વે મિત્રો જ હોય છે, તેને પરલોકમાં તે શ્રાદ્ધ અને હવિ ઈળ આપતાં નથી. ૧૩૯

યઃ સદ્ગુણાનિ કુરુતે મોહાચ્છ્રાદ્ધેન માનવઃ ।

સ સ્વર્ગાચ્ચિવતે લોકાચ્છ્રાદ્ધમિત્રો દ્વિજાધમઃ ॥ ૧૪૦ ॥

જો માણસ શ્રાદ્ધ દ્વારા મૂઢપણે મિત્રતા બાંધે છે, તે શ્રાદ્ધથી મૈત્રી બાંધનારો અધમ દ્વિજ સ્વર્ગલોકથી પતિત થાય છે. ૧૪૦

સંભોજની સામિહિતા પૈશાચી દક્ષિણા દ્વિજૈઃ ।

ઈહૈવાસ્તે તુ સા લોકે ગૌરન્ધેવૈકવેદમનિ ॥ ૧૪૧ ॥

શ્રાદ્ધમાં મિત્રમંડળ લેયું કરીને જ લોજન-દક્ષિણા અપાય છે, તેને દ્વિજેષ્ય પૈશાચી દક્ષિણા કહી છે. જમ આંધળી ગાય એક ધરમાં જ બેસી રહે છે, તેમ તે દક્ષિણા પણ આ લોકમાં જ પાંધાઈ રહે છે. ૧૪૧

યથેરિણે बीजमुप्त्वा न वप्ता लभते फलम् ।

तथाऽनृचे हविर्दत्त्वा न दाता लभते फलम् ॥ १४२ ॥

જમ ખારપાટમાં બીજને વાવનાર ફલ પામતો નથી, તેમ વેદરહિતને હવિ આપીને દાતા ફળ લાભતો નથી. ૧૪૨

दान्प्रतिग्रहीतृश्च कुरुते फलभागिनः ।

विदुषे दक्षिणां दत्त्वा विधिवत्પ્રેત્ય चेह च ॥ १४३ ॥

વિદ્વાનને વિધિપૂર્વક જ દક્ષિણા આપી હોય, તે તેના દેનારાઓને તથા લેનારાઓને આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં ફલભાગી કરે છે. ૧૪૩

कामं श्राद्धेऽर्चयेन्मित्रं नाभिरूपमपि त्वरिम् ।

द्विपता हि हविर्भुक्तं भवति प्रेत्य निष्फलम् ॥ १४४ ॥

શ્રાદ્ધમાં કદાચ મિત્રને સત્કાર અપાય, પણ શત્રુ યોગ્ય હોય તોપણ તેનો સત્કાર થાય નહિ; કેમકે શત્રુએ કરેલું શ્રાદ્ધ-લોજન પરલોકમાં નિષ્ફળ બને છે. ૧૪૪

यत्नेन भोजयेच्छ्राद्धे बहुवृचं वेदपारगम् ।

शास्त्रान्तगमश्चाध्वर्यु छन्दोगं तु समाप्तिकम् ॥ १४५ ॥

અનેક ઋચાઓવાળા (મંત્ર તથા બ્રાહ્મણરૂપ) ઋગ્વેદના પારંગત, અથવા શાખાઓ સહિત સમગ્ર યજુર્વેદના પારં-

ગત, અથવા સંપૂર્ણ સામવેદના પારંગત બ્રાહ્મણને યત્નપૂર્વક શ્રાદ્ધમાં જમાડવો. ૧૪૫

एषामन्यतमो यस्य भुञ्जीत श्राद्धमर्चितः ।

पितॄणां तस्य तृप्तिः स्याच्छाश्वती सासपौरुषी ॥ ૧૪૬ ॥

આમાંનો કોઈ પણ બ્રાહ્મણ જના શ્રાદ્ધમાં સત્કારપૂર્વક લોજન કરે છે, તેની સાત પેઢીના પિતૃઓ શાશ્વત તૃપ્તિ પામે છે.

एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः ।

अनुकल्पस्त्वयं ज्ञेयः सदा सद्भिरनुष्ठितः ॥ ૧૪૭ ॥

હવ્ય અને કવ્યના પ્રદાનનો આ મુખ્ય વિધિ કહ્યો. હવે સત્પુરુષોએ સેવેલો આ નીચેનો ગૌણ વિધિ બહુવાયોગ્ય છે.

मातामहं मातुलं च स्वस्त्रीयं श्वशुरं गुरुम् ।

दौहित्रं विट्पतिं बन्धुमृत्विग्याज्यौ च भोजयेत् । ૧૪૮ ॥

માતમહ, મામા, ભાણેજ, ગુરુ, દૌહિત્ર, જમાઈ, બંધુ (મામા, માસી, તથા ક્રૌંઠ વગેરેના પુત્રો), ઋત્વિજ અને યજમાન—એમને શ્રાદ્ધમાં જમાડી શકાય. ૧૪૮

न ब्राह्मणं परीक्षेत दैवे कर्मणि धर्मवित् ।

पित्र्ये कर्मणि तु प्राप्ते परीक्षेत प्रयत्नतः ॥ ૧૪૯ ॥

દેવકાર્યમાં ધર્મજ્ઞ માણસે બ્રાહ્મણની પરીક્ષા કરવી નહિ; પણ આવેલા પિતૃકાર્યમાં તો તેની પ્રયત્નપૂર્વક પરીક્ષા કરવી.

[तेषामन्ये पंक्तिदृष्यास्तथाऽन्ये पंक्तिपावनाः ।

अपांक्त्यान्प्रवक्ष्यामि कव्यानर्हान्द्विजाधमान् ॥

કુટલાક બ્રાહ્મણો પંગતને દૂષિત કરનારા હોય છે, તો

કેટલાક પંગતને પવિત્ર કરનારા હોય છે. આમાં જ દ્વિબધમે કવ્યને માટે અયોગ્ય છે અને પંક્તિને માટે અનધિકારી છે, તેમને વિશે હું કહીશ.]

યજ્ઞમાં તથા શ્રાદ્ધમાં ભોજન કરવાને અયોગ્ય શ્રાદ્ધશ્લોક —

યે સ્તેનપતિતક્લીબા યે ચ નાસ્તિકવૃત્તયઃ ।

તાન્હવ્યકવ્યયોર્વિપ્રાનનર્હાન્મનુરબ્રવીત્ ॥૧૫૦॥

જ્યાં ચોર છે, પતિત છે, વ્યંડળ છે અને નાસ્તિકવૃત્તિ-વાળા છે, તે વિપ્રોને મનુષ્યે હવ્ય અને કવ્યના કાર્યમાં અયોગ્ય કહ્યા છે. ૧૫૦

જટિલં ચાનધીયાનં દુર્બલં કિતવં તથા ।

યાજયન્તિ ચ યે પૂર્ગાંસ્તાંશ્ચ શ્રાદ્ધે ન ભોજયેત્ ॥૧૫૧॥

જટાયુક્ત (બ્રહ્મચારી) છતાં જ વેદાધ્યયનથી રહિત છે, જ ધુતારો તપસ્વી છે, જ જુગારી છે અને જ સમૂહબાંધ્યા યજ્ઞ-કર્મો કરાવે છે, તેને શ્રાદ્ધમાં જમાડવો નહિ. ૧૫૧

ચિકિત્સકાન્દેવલકાન્માંસવિક્રયિણસ્તથા ।

વિપણેન ચ જીવન્તો વર્જ્યાઃ સ્પૃર્હવ્યકવ્યયોઃ ॥૧૫૨॥

વૈદા ઉપર આજીવિકા ચલાવનારો, દેવદ્રવ્ય ઉપર જીવ-નારો, માંસ વેચનારો અને દુકાનદારીથી ગુજારો કરનારો, એમને હવ્ય તથા કવ્યના કાર્યમાં વર્જ્ય રાખવા. ૧૫૨

પ્રેષ્યો ગ્રામસ્ય રાજ્ઞશ્ચ કુનસ્ત્રી શ્યાવદન્તકઃ ।

પ્રતિરોદ્ધા ગુરોશ્ચૈવ ત્યક્તમિર્વાર્દ્ધિપિસ્તથા ॥ ૧૫૩ ॥

યક્ષ્મી ચ પશુપાલશ્ચ પરિવેત્તા નિરાકૃતિઃ ।

બ્રહ્મદ્વિદ્ પરિવિત્તિશ્ચ ગણાભ્યન્તર એવ ચ ॥ ૧૫૪ ॥

कुशीलवोऽवकीर्णी च वृषलीपतिरेव च ।
 पौनर्भवश्च काणश्च यस्य चोपपतिर्गृहे ॥ १५५ ॥
 भृतकाध्यापको यश्च भृतकाध्यापितस्तथा ।
 शूद्रशिष्यो गुरुश्चैव वाग्दुष्टः कुण्डगोलकौ ॥ १५६ ॥
 अकारणपरित्यक्ता मातापित्रोर्गुरोस्तथा ।
 ब्राह्मैर्यौनैश्च संबन्धैः संयोगं पतितैर्गतः ॥ १५७ ॥
 अगारदाही गरदः कुण्डाशी सोमविक्रयी ।
 समुद्रयायी बन्दी च तैलिकः कूटकारकः ॥ १५८ ॥
 पित्रा विवदमानश्च कितवो मद्यपस्तथा ।
 पापरोग्यमिशस्तश्च दाम्भिको रसविक्रयी ॥ १५९ ॥
 धनुःशराणां कर्ता च यश्चाग्नेदिधिषूपतिः ।
 मित्रधुग्द्यूतवृत्तिश्च पुत्राचार्यस्तथैव च ॥ १६० ॥
 भ्रामरी गण्डमाली च श्वित्र्यथो पिशुनस्तथा ।
 उन्मत्तोऽन्धश्च वर्ज्याः स्युर्वेदनिन्दक एव च ॥ १६१ ॥

गामनो तथा राजनो डेलकरी, लूंडा नथवाणो, श्या-
 मणा दांतवाणो, गुरुनो विरोध करनारो, अग्निहोत्र छोडी
 भेसनारो, व्याज्जनो धंधो करनारो, क्षयरोगी, डोर यारनारो,
 परिवेत्ता, निराकृति (पंचमहायज्ञो नहि करनारो), ब्राह्मणद्वेषी,
 परिवित्ति, महाजनना धर्मादा धनथी ज्वनारो, गार्हपत्यवी
 आञ्जविका करनारो, अवशीर्णी (व्रतभंडित), वृषलीनो
 पति, पौनर्भव, काणो, जना धरमां स्त्रीने जर होय तेवो,
 पगारे लणुवनारो, पगारे लणुनारो, शूद्रने शिष्य करनारो,

शूद्रने गुरु करनारे, दुष्ट वाणीवाणो, कुंडपुत्र, गोलकपुत्र, अकारण मातापिता तथा गुरुनो त्याग करनारे, पतितो साथे अध्ययन तथा विवाहना संबंध राखनारे, धरने आग लगा-
डनारे, विष देनारे, कुंडजतिना पुरुषतुं भानारे, सोम वेयनारे समुद्रगमन करनारे, लाटवृत्ति करनारे, तेदीनुं काम करनारे, भोत्री साक्षी पूरनारे, पिता साथे कजियो करनारे, धुतारे के ळुगारी, दाइ पीनारे, डाढ वगेरे पापी रोगवाणो, कलंकित थयेलो, दालिक, धी, दही, भध, वगेरे रसवेयनारे, धनुष-
आणु अनावनारे, अत्रे द्विधिषू (भोत्री अहेन कुंवारी होय अने न नानी अहेन परणु ते)नो पति, मित्रद्रोही, ळुगार उपर ळवनारे, पुत्रनं आचार्य करी तेनी पासैथी वेद लणुनारे, ईकसांना रोगवाणो, कंठभाणवाणो, सकेद डाढवाणो, आडियो, उन्मत्त, अंध अने वेदनो निंदक-अटला आहणुने श्राद्धभोजनमां वर्ज्य गणुवा. १५३-१६१

हस्तिगोश्वोष्ट्रदमको नक्षत्रैर्यश्च जीवति ।

पक्षिणां पोषको यश्च युद्धाचार्यस्तथैव च ॥ १६२ ॥

स्रोतसां भेदको यश्च तेषां चावरणे रतः ।

गृहसंवेशको दूतो वृक्षारोपक एव च ॥ १६३ ॥

श्वक्रीडी इयेनजीवी च कन्यादूपक एव च ।

हिंस्रो वृषलवृत्तिश्च गणानां चैव याजकः ॥ १६४ ॥

आचारहीनः क्लीबश्च नित्यं याचनकस्तथा ।

कृषिजीवी श्लीपदी च साङ्गिर्निन्दित एव च ॥ १६५ ॥

औरान्निको माहिषिकः परपूर्वापतिस्तथा ।

प्रेतनिर्यातकश्चैव वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ १६६ ॥

હાથી, બળદ, ઘોડા અને જાંટમે કુળવનારો, નક્ષત્રોથી બેષ બેધને ગુબરો કરનારો, પક્ષીઓ પાળીને પેટ ભરનારો, યુદ્ધ શીખવનારો, જલપ્રવાહોને ભાંગનારો, જલપ્રવાહોને રોકનારો ધરના આધકામના ધંધાથી આજીવિકા ચલાવનારો, કાસદ, મજૂરીથી ગ્રાહ વાવનારો, કૂતરાના ખેલ કરનારો, બાજ ઉપર પેટ ભરનારો, કન્યાને બ્રહ્મ કરનારો, હિંસા કરનારો, શૂદ્રની વૃત્તિ કરનારો, ગણોના યાગો કરાવનારો, આચાર વગરનો, નપુંસક, નિત્ય માગણુ, ખેતી ઉપર જીવનારો, હાથીપગના રાગવાળો, સત્પુરુષોથી નિંદાચેલો, રખારીનો ધંધો કરનારો, ભેંસ પાળનારો, ફરી પરણેલી સ્ત્રીને પરણનારો, તેમજ પૈસા લઈ મુડકું લઈ જનારો, એવા સર્વ બ્રાહ્મણોને પ્રયત્નપૂર્વક શ્રાદ્ધમાં જમાડવા નહિ. ૧૬૨-૧૬૬

एतान्विगर्हिताचारानपांक्तेयान्द्विजाधमान् ।

द्विजातिप्रवरो विद्वानुभयत्र विवर्जयेत् ॥ १६७ ॥

વિદ્વાન દ્વિજવરે ઉપરના નિંદિત આચારવાળા, પંક્તિ-બાધ્ય અને અધમ બ્રાહ્મણોને દેવ તથા પિતૃનાં એમ બન્ને કર્મોમાં વર્જ્ય રાખવા. ૧૬૭

ब्राह्मणस्त्वनधीयानस्तृणाग्निरिव शाम्यति ।

तस्मै हव्यं न दातव्यं न हि भस्मनि हूयते ॥ १६८ ॥

અર્ધ્યયનહીન બ્રાહ્મણ તણખલાના દેવતાની જમ ટાઢો પડી બચ છે. તેને હવ્ય કે કવ્ય આપવું નહિ; કેમકે રાખમાં હોમ ન કરાય. ૧૬૮

અપાંક્તદાને યો દાતુર્ભવત્યૂર્ધ્વં ફલોદયઃ ।

દેવે હવિષિ પિત્ર્યે વા તત્પ્રવક્ષ્યામ્યશૈષતઃ ॥ ૧૬૯ ॥

દેવકાર્યમાં તેમજ પિતૃકાર્યમાં પંક્તિખાદ્યોને હૃદય અને કૃપ્ય આપ્યાથી આગળ શુ ક્ષણ મળે છે, તે હવે અશેષ કહું છું. ૧૬૯

અવ્રતૈર્યદ્વિજૈર્ધુક્તં પરિવેત્તાદિભિસ્તથા ।

અપાંક્તૈર્યૈર્યદન્યૈશ્ચ તદ્વૈ રક્ષાંસિ ષુજ્જતે ॥ ૧૭૦ ॥

વ્રત વિનાના, પંક્તિખાદ્ય તથા પરિવેત્તા આદિ ખીજ પ્રાક્ષણે જ શ્રાદ્ધભોજન જમે છે તે રાક્ષસો જ જમે છે. ૧૭૦

દારાગ્નિહોત્રસંયોગં કુરુતે યોઽગ્રજે સ્થિતે ।

પરિવેત્તા સ વિજ્ઞેયઃ પરિવિત્તિસ્તુ પૂર્વજઃ ॥ ૧૭૧ ॥

મોટા ભાઈ કુંવારો હોય છતાં, નાનો ભાઈ વિવાહ કરે અને અગ્નિહોત્રનો સંયોગ કરે, તો તે નાનો ભાઈને તથા તે મોટા ભાઈને અનુક્રમે પરિવેત્તા અને પરિવિત્તિ બાણુવા. ૧૭૧

પરિવિત્તિઃ પરિવેત્તા યયા ચ પરિવિદ્યતે ।

સર્વે તે નરકં યાન્તિ દાતૃયાજકપશ્ચમાઃ ॥ ૧૭૨ ॥

તે પરિવિત્તિ, પરિવેત્તા, તથા તે જની સાથે પરણે તે પરિવિત્તા કન્યા, કન્યાનો દેનાર અને તે વિવાહયજ્ઞ કરાવનાર આ પાંચિય નરકને પામે છે. ૧૭૨

ઋતુર્મૃતસ્ય માર્યાયાં યોઽનુરજ્યેત કામતઃ ।

ધર્મેણાપિ નિયુક્તાયાં સ જ્ઞેયો દિધિષૂપતિઃ ॥ ૧૭૩ ॥

મરણ પામેલા ભાઈની પત્ની ધર્મ પૂર્વક નિયોગમાં આવી

હોય, તોપણ જ તેને વિશે કામવશતાએ અનુરંજન કરે છે, તેને દ્વિધિષુપતિ બલ્યો. ૧૭૩

પરદારેષુ જાયેતે દ્વૌ સુતૌ કુણ્ડગોલકૌ ।

પત્યૌ જીવતિ કુણ્ડઃ સ્યાન્મૃતે ભર્તરિ ગોલકઃ ॥ ૧૭૪ ॥

પરસ્ત્રીમાં કુંડ અને ગોલક એ બે જાતના પુત્રો થાય છે. પતિના જીવતાં પરપુરુષથી જ પુત્ર જન્મે તે કુંડ અને તેના મરણ પછી પરપુરુષથી જ પુત્ર જન્મે તે ગોલકપુત્ર છે. ૧૭૪

[ઉત્પન્નયોરધર્મેણ હવ્યકવ્યે ચ નૈત્યકે ।

યસ્તયોરન્નમન્નાતિ સ કુણ્ડાશી દ્વિજઃ સ્મૃતઃ ॥

અધર્મથી ઉત્પન્ન થયેલા આ કુંડ અને ગોલકના નિત્યના યજ્ઞોમાં તથા હવ્ય અને કવ્યમાં જ બ્રાહ્મણ તેમનું અન્ન જમે છે તેને કુંડાશી કહ્યો છે.]

સૌ તુ જાતૌ પરક્ષેત્રે પ્રાણિનૌ પ્રેત્ય ચેહ ચ ।

દક્ષાનિ હવ્યકવ્યાનિ નાશયેતે પ્રદાયિનામ્ ॥ ૧૭૫ ॥

પરપત્નીમાં જન્મેલા આ બે પ્રાણીઓ દાતાઓએ આપેલાં હવ્યો તથા કવ્યોને આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં નિષ્કળ કરે છે. ૧૭૫

અપાંક્ત્યો યાવતઃ પાંક્ત્યાન્મુજ્જાનાનનુપશ્યતિ ।

તાવતાં ન ફલં તત્ર દાતા પ્રાપ્નોતિ વાલિશઃ ॥ ૧૭૬ ॥

પાંક્તિબ્રાહ્મણોએ એક બ્રાહ્મણ જટલા પાંક્તિમાન્ય બ્રાહ્મણોને જમતા જુએ છે, તેટલા બ્રાહ્મણોને જમાડ્યાનું ક્ષણ તે મૂર્ખ ભોજનદાતા પામતો નથી. ૧૭૬

વીક્ષ્યાન્ધો નવતેઃ ક્રાણઃ પષ્ટેઃ શ્વિત્રી શતસ્ય તુ ।

પાપરોગી સહસ્રસ્ય દાતુર્નાશયતે ફલમ્ ॥ ૧૭૭ ॥

શ્રાદ્ધલોજનમાં આંધળો, કાણો, કાઠિયો અને પાપરોગી; એટલાની બે દષ્ટિ પડે, તે દાતાનું અનુક્રમે નેવું, સાઠ, સો અને હજાર શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણો જમાડ્યાનું ક્ષણ નાશ પામે છે.

યાવતઃ સંસ્પૃશેદક્લૈર્વાહ્મણાઞ્છદ્રયાજકઃ ।

તાવતાં ન ભવેદ્દાતુઃ ફલં દાનસ્ય પૌર્તિકમ્ ॥ ૧૭૮ ॥

શુદ્રને યજ્ઞ કરાવનારે બ્રાહ્મણ પોતાનાં અંગેથી જટલા બ્રાહ્મણોને અંડે છે, તેટલા બ્રાહ્મણોને આપેલું શ્રાદ્ધપૂર્તિનું દાન દાતાને ક્ષણ આપતું નથી. ૧૭૮

વેદવિચ્છાપિ વિપ્રોઽસ્ય લોભાત્કૃત્વા પ્રતિગ્રહમ્ ।

વિનાશં વ્રજતિ ક્ષિપ્રમામપાત્રમિવામ્ભસિ ॥ ૧૭૯ ॥

વેદજ વિપ્ર પણ બે લોભ કરીને એ શુદ્રયાજક પાસેથી દાન લે, તે કાચી માટીનો ઘડો જમ પાણીમાં ઝટ ફૂટી બચ છે, તેમ તે પણ તત્કાલ વિનાશ પામે છે. ૧૭૯

સોમવિક્રયિણે વિષ્ટા મિષજે પૂયશોણિતમ્ ।

નષ્ટં દેવલકે દત્તમપ્રતિષ્ઠં તુ વાર્ધુપૌ ॥ ૧૮૦ ॥

સોમ વેચનાર બ્રાહ્મણને આપેલું શ્રાદ્ધલોજન વિષ્ટા થાય છે, વૈધને આપેલું તે પરુ અને લોહી થાય છે, દેવદ્રવ્ય ઉપર જીવનારને આપેલું તે નાશ પામે છે અને વ્યાજથી આજીવિકા કરનારને આપેલું તે પ્રતિષાહીન થાય છે. ૧૮૦

યત્તુ વાણિજકે દત્તં નેહ નામુત્ર તદ્ભવેત્ ।

મસ્મનીવ હુતં હવ્યં તથા પૌનર્ભવે દ્વિજે ॥ ૧૮૧ ॥

વણુજ કરનારા તથા પુનર્લક્ષ્મી જન્મેલા બ્રાહ્મણોને જો
લોજનદાન આપ્યું હોય, તો તે રાખમાં હોમેલા હવ્યની જમ
આ લોકમાં અને પરલોકમાં વ્યર્થ જાય છે. ૧૮૧

इतरेषु त्वर्पाक्त्येषु यथोद्दिष्टेष्वसाधुषु ।

मेदોसृग्मांसमज्जास्थि वदन्त्यन्नं मनीषिणः ॥ १८२ ॥

કહ્યા એવા બીજા પંક્તિબાહ્યો અને અસાધુઓને આપેલું
લોજન ચરબી, લોહી, માંસ, મજ્જા અને હાડકાં સમાન
થાય છે, એમ વિદ્વાનો કહે છે. ૧૮૨

अर्पाक्त्योपहता पंक्तिः पाव्यते यैर्द्विजोत्तमैः ।

તાન્નિબોધત કાતસ્ત્યેન દ્વિજાડયાન્પંક્તિપાવનાન્ ॥ ૧૮૩ ॥

પંક્તિબાહ્યોથી અલડાયેલી પંગત જ ઉત્તમ બ્રાહ્મણોથી
પાવન થાય છે, તે પંક્તિપાવન બ્રાહ્મણો વિશે તમે સંપૂર્ણતઃ
સાંભળો. ૧૮૩

પંક્તિપાવન બ્રાહ્મણો—

अध्याः सर्वेषु वेदेषु सर्वप्रवचनेषु च ।

શ્રોત્રિયાન્વયજાશ્ચૈવ વિજ્ઞેયાઃ પંક્તિપાવનાઃ ॥ ૧૮૪ ॥

સર્વ વેદોમાં તથા સૌ પ્રવચનોમાં જાણી અપ્રવેદ છે અને
જાણી શ્રોત્રિયના વંશમાં જન્મેલા છે, તેમને પંક્તિપાવન
બ્રાહ્મણો જાણવા. ૧૮૪

त्रिणाचिकेतः पश्चाग्निस्त्रिसुपर्णः षडङ्गवित् ।

ब्रह्मदेयात्मसंतानो ज्येष्ठसामग एव च ॥ १८५ ॥

વેદાર્થવિત્પ્રવક્તા ચ બ્રહ્મચારી સહસ્રદઃ ।

શતાયુશ્ચૈવ વિજ્ઞેયા બ્રાહ્મણાઃ પંક્તિપાવનાઃ ॥ ૧૮૬ ॥

ત્રિણાચિકેત (ચબુવેદમાં કઠવદ્દીનો નચિકેતા સંબંધી
લાગ લણુનારે), પંચાશિ (સતારે તથા સાંજ પાંચ અશિ)
પ્રદીપ્ત રાખનાર (અથવા છાંદોગ્યમાં કહેલી પંચાશિવિદ્યા
જાણુનાર), ત્રિસુપર્ણ (ઋગ્વેદનો એક લાગ લણુનાર અથવા
તૈતરીય શાખાના બ્રહ્મમેતુ મામ્ એ લાગ જાણુનાર), વેદનાં છ
અંગ જાણુનાર, બ્રાહ્મવિવાહથી પરણેલી માતામાં જન્મનાર,
જ્યેષ્ઠ સામ ગાનાર, વેદાર્થ જાણુનાર, વેદનો વ્યાખ્યાતા, બ્રહ્મ-
ચારી, હજારે ગાયેનું દાન કરનાર અને સો વર્ષના આવરદા-
વાળો, એટલા બ્રાહ્મણોને પંક્તિપાવન જાણુવા. ૧૮૫, ૧૮૬

पूर्वेद्युरपरेद्युर्वा श्राद्धकर्मण्युपस्थिते ।

નિમન્ત્રયેત ત્ર્યવરાન્સમ્યગ્વિપ્રાન્યથોદિતાન્ ॥ ૧૮૭ ॥

શ્રાદ્ધકર્મ હોય તેને આગલે દહાડે અથવા તેજ દિવસે ઉ-
પર કહ્યા એવા ત્રણ સુપાત્ર વિપ્રોને વિધિપૂર્વક નિમંત્રણ આપવું.

નિમન્ત્રિતો દ્વિજઃ પિત્ર્યે નિયતાત્મા ભવેત્સદા ।

ન ચ છન્દાંસ્યર્ધીયીત યસ્ય શ્રાદ્ધં ચ તદ્ભવેત્ ॥ ૧૮૮ ॥

પિતૃશ્રાદ્ધ માટે નિમંત્રાયેલા બ્રાહ્મણે સદા વશમન રહેવું
અને વેદાનું અધ્યયન કરવું નહિ. જેને ત્યાં શ્રાદ્ધ હોય, તે
યજમાને પણ તેમજ કરવું. ૧૮૮

નિમન્ત્રિતાન્હિ પિતર ઉપતિષ્ઠન્તિ તાન્દ્વિજાન્ ।

વાયુવચ્ચાનુગચ્છન્તિ તથાસીનાનુપાસતે ॥ ૧૮૯ ॥

કેમકે શ્રાદ્ધમાં તે નિમંત્રિત દ્વિજોની પાસે પિતૃઓ જાલા
રહે છે; બ્રાહ્મણ ચાલે છે, ત્યારે તેઓ વાયુની જમ તેમની પાછળ
ચાલે છે; બ્રાહ્મણ બેસે છે, ત્યારે તેઓ તેની પાસે બેસે છે. ૧૮૯

કેતિતસ્તુ યથાન્યાયં હવ્યકવ્યે દ્વિજોત્તમઃ ।

કથંચિદપ્યતિક્રામન્પાપઃ સ્વકસ્તાં વ્રજેત્ ॥ ૧૯૦ ॥

હવ્ય અને કવ્ય માટે યથાશાસ્ત્ર આમંત્રિત થયેલો બ્રાહ્મણ
જે કંઈ પણ ઉલ્લંઘન કરે, તે તે પાપી ભૂંડનો અવતાર પામે છે.

આમન્વિતસ્તુ યઃ શ્રાદ્ધે વૃષલ્યા સહ મોદતે ।

દાતુર્યદુષ્કૃતં કિંચિત્ત્સર્વં પ્રતિપદ્યતે ॥ ૧૯૧ ॥

શ્રાદ્ધમાં આમંત્રણ પામેલો બ્રાહ્મણ જે વૃષલી સાથે ભોગ
કરે છે, તે દાતાનું જે કંઈ દુષ્કૃત હોય તે અધુ તે બ્રાહ્મણને
ચાંટે છે. ૧૯૧

અક્રોધનાઃ શૌચપરાઃ સતતં બ્રહ્મચારિણઃ ।

ન્યસ્તશસ્ત્રા મહાભાગાઃ પિતરઃ પૂર્વદેવતાઃ ॥ ૧૯૨ ॥

દેવોના પણ પૂર્વજરૂપ એવા પિતૃઓ ક્રોધરહિત, શૌચપ-
રાયણ, સતત બ્રહ્મચારી, સ્વક્તશસ્ત્ર અને દયાદિ આઠ એશ્વર્યથી
સંપન્ન છે. ૧૯૨

પિતૃઓ દેવતા છે—

યસ્માદુત્પત્તિરેતેષાં સર્વેષામપ્યશેષતઃ ।

યે ચ યૈરુપચર્યાઃ સ્યુર્નિયમૈસ્તાન્નિબોધત ॥ ૧૯૩ ॥

તે સર્વની શામાંથી ઉત્પત્તિ થઈ અને તેમની શા શા
નિયમોથી સેવા કરવી, તે અધુ તેમને સંપૂર્ણ રીતે સાંભળો. ૧૯૩

મન્નોર્હૈરણ્યગર્ભસ્ય યે મરીચ્યાદયઃ સુતાઃ ।

તેષામૃષીણાં સર્વેષાં પુત્રાઃ પિતૃગણાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૯૪ ॥

હિરણ્યગર્ભ બ્રહ્માના પુત્ર મનુને મરીચિ આદિ જે પુત્રો
હતા, તે સર્વ ઋષિઓના પુત્રોને પિતૃગણો કહ્યા છે. ૧૯૪

વિરાડ્સુતાઃ સોમસદઃ સાધ્યાનાં પિતરઃ સ્મૃતાઃ ।

અગ્નિષ્વાત્તાશ્ચ દેવાનાં મારીચા લોકવિશ્રુતાઃ ॥ ૧૯૫ ॥

વિરાટના પુત્રો સોમસદોને સાધ્યોના પિતૃઓ કહ્યા છે અને લોકપ્રસિદ્ધ મરીચિના પુત્રો અગ્નિષ્વાત્તાઓ દેવોના પિતૃઓ છે. ૧૯૫

દૈત્યદાનવયક્ષાણાં ગન્ધર્વોરગરક્ષસામ્ ।

સુપર્ણકિન્નરાણાં ચ સ્મૃતા બર્હિષદોઽત્રિજાઃ ॥ ૧૯૬ ॥

અત્રિના પુત્રો જ બર્હિષદ તેમને દૈત્યો, દાનવો, યક્ષો, ગંધર્વો, ઉરગો, રાક્ષસો, સુપર્ણો અને કિન્નરોના પિતૃઓ કહ્યા છે. ૧૯૬

સોમપા નામ વિપ્રાણાં ક્ષત્રિયાણાં હવિર્ઘૃજઃ ।

વૈશ્યાનામાજ્યપા નામ શૂદ્રાણાં તુ સુકાલિનઃ ॥ ૧૯૭ ॥

બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો અને શૂદ્રોના પિતૃઓ અનુક્રમે સોમપા, હવિર્ઘૃજ, આજ્યપા અને સુકાલિન નામના છે. ૧૯૭

સોમપાસ્તુ કવેઃ પુત્રા હવિષ્મન્તોઽગ્નિરઃસુતાઃ ।

પુલસ્ત્યસ્યાજ્યપાઃ પુત્રા વસિષ્ઠસ્ય સુકાલિનઃ ॥ ૧૯૮ ॥

સોમપા પિતૃઓ ભૃગુના પુત્રો છે, હવિષ્મન્ત અથવા હવિર્ઘૃજ અંગિરાના પુત્રો છે, આજ્યપા પુલસ્ત્યના પુત્રો છે અને સુકાલિન વસિષ્ઠના પુત્રો છે. ૧૯૮

અગ્નિદ્ગધાનગ્નિદ્ગધાન્કાઘ્યાન્બર્હિષદસ્તથા ।

અગ્નિષ્વાત્તાશ્ચ સૌમ્યાશ્ચ વિપ્રાણામેવ નિર્દિષ્ટેત્ ॥ ૧૯૯ ॥

અગ્નિદગ્ધ, અનગ્નિદગ્ધ, કાવ્ય, અહિંષદ, અગ્નિષ્વાતા
અને સૌમ્ય એ સર્વને વિપ્રોના પિતૃઓ જાણવા. ૧૯૯

[અગ્નિષ્વાતા હુતૈસ્તૃપ્તાઃ સોમપાઃ સ્તુતિભિસ્તથા ।
વિદૈર્ઘર્ષિષદઃ પ્રીતાઃ પ્રેતાસ્તુ દ્વિજભોજનૈઃ ॥

અગ્નિષ્વાતાઓ હોમથી, સોમપાઓ સ્તુતિથી, અહિંષદો
વિંડોથી અને પ્રેતો બ્રાહ્મણુભોજનોથી પ્રસન્ન થાય છે.]

ય एते तु गणा मुख्याः पितृणां परिकीर्तिताः ।
तेषामपीह विज्ञेयं पुत्रपौत्रमनन्तकम् ॥ ૨૦૦ ॥

આ જ મુખ્ય પિતૃગણો કહ્યા, તેમના જ અનંત પુત્રપૌત્રો
છે તેમને પણ પિતૃઓ જાણવા. ૨૦૦

ऋषिभ्यः पित्तरो जाताः पितृभ्यो देवमानवाः ।
देवेभ्यस्तु जगत्सर्वं चरं स्थाण्वनुपूर्वज्ञः ॥ ૨૦૧ ॥

ઋષિઓથી પિતૃઓ થયા છે, પિતૃઓથી દેવો અને માનવો
થયા છે અને દેવોથી સ્થાવરજંગમ આ સર્વ જગત અનુક્રમે
થયું છે. ૨૦૧

राजतैर्भाजनैरेषामथो वा राजतान्वितैः ।
वार्यपि श्रद्धया दत्तमक्षयायोपकल्पते ॥ ૨૦૨ ॥

રૂપાનાં વાસણોથી અથવા ચાંદીએ મઢેલાં પાત્રોથી જો
શ્રદ્ધાપૂર્વક પિતૃઓને જલ પણ અર્પવામાં આવે તો તે તેમને
અક્ષય તૃપ્તિ આપનારું થાય છે. ૨૦૨

દેવકાર્યાદ્વિજાતીનાં પિતૃકાર્ય વિશિષ્યતે ।

દૈવં હિ પિતૃકાર્યસ્ય પૂર્વમાપ્યાયનં શ્રુતમ્ ॥૨૦૩॥

દ્વિજવર્ણી માટે પિતૃકાર્ય એ દેવકાર્યથી યે વિશેષ છે, કેમકે દેવકાર્ય તે પિતૃકાર્યનું પૂર્વાંગ કહ્યું છે. ૨૦૩

તેષામારક્ષભૂતં તુ પૂર્વં દૈવં નિયોજયેત્ ।

રક્ષાંસિ હિ વિલુમ્પન્તિ શ્રાદ્ધમારક્ષવર્જિતમ્ ॥૨૦૪॥

તે પિતૃકર્મોનું રક્ષણ કરનારું દેવકાર્ય પ્રથમ કરવું; કેમકે આ દેવરક્ષાથી વર્જિત રહેલા શ્રાદ્ધને રાક્ષસો રોળી નાખે છે.

દૈવાઘન્ટં તદીહેત પિત્રાઘન્ટં ન તદ્ભવેત્ ।

પિત્રાઘન્ટં ત્વીહમાનઃ ક્ષિપ્રં નશ્યતિ સાન્વયઃ ॥૨૦૫॥

શ્રાદ્ધકર્મના આરંભ તથા અંત દેવકાર્યથી જ કરવા; પિતૃકાર્યથી કરવા નહિ. પિતૃકાર્યથી આરંભ અને અંત કરવાથી શ્રાદ્ધ કરનાર સહકુટુંબ નાશ પામે છે. ૨૦૫

શ્રાદ્ધનો વિધિ—

શુચિં દેશં વિવિક્તં ચ ગોમયેનોપલેપયેત્ ।

દક્ષિણાપ્રવર્ણં ચૈવ પ્રયત્નેનોપપાદયેત્ ॥૨૦૬॥

એકાંત, પવિત્ર તથા દક્ષિણ દિશા તરફ ઢળતી ભૂમિને પ્રયત્નપૂર્વક મેળવવી અને તેને ગાયના છાણે લીંપવી. ૨૦૬

અવકાશેષુ ચોક્ષેષુ નદીતીરેષુ ચૈવ હિ ॥

વિવિક્તેષુ ચ તુષ્યન્તિ દત્તેન પિતરઃ સદા ॥૨૦૭॥

સ્વાભાવિક શુદ્ધ એવાં ખુલ્લાં અને એકાંત વનસ્થાનોમાં, તેમજ નદીનાં તીરે ઉપર શ્રાદ્ધ કરવાથી પિતૃઓ સદૈવ તૃપ્ત થાય છે. ૨૦૭

આસનેષૂપક્લમેષુ બર્હિષ્મત્સુ પૃથક્પૃથક્ ।

ઉપસ્પૃષ્ટોદકાન્સમ્યગ્નિપ્રાંસ્તાનુપવેશયેત્ ॥ ૨૦૮ ॥

આચમન કરેલા તે આમંત્રિત વિપ્રોને માંડવામાં આવેલાં જીદાં જીદાં દર્ભાસનો ઉપર ૩ડી રીતે ઘેસાડવા. ૨૦૮

ઉપવેશ્ય તુ તાન્વિપ્રાનાસનેષ્વજુગુપ્સિતાન્ ।

ગન્ધમાલ્યૈઃ સુરભિભિર્ચયેદેવપૂર્વકમ્ ॥ ૨૦૯ ॥

તે વિપ્રોને અનિન્દિત આસનો ઉપર ઘેસાડ્યા પછી, અંદન, માલા અને બીજી સુગંધીઓથી દેવપૂજન કરવું અને પછી તેમનું પૂજન કરવું. ૨૦૯

તેષામુદકમાનીય સપવિત્રાંસ્તિલાનપિ ।

અગ્રૌ કુર્યાદનુજ્ઞાતો બ્રાહ્મણો બ્રાહ્મણૈઃ સહ ॥ ૨૧૦ ॥

બ્રાહ્મણે એ બ્રાહ્મણો માટે જલ, દર્ભાપવિત્રીઓ તથા તલ આણવાં અને આજ્ઞા મળતાં તેમની સાથે અગ્નિમાં હોમ કરવો. ૨૧૦

અગ્નેઃ સોમયમાભ્યાં ચ કૃત્વાપ્યાયનમાદિતઃ ।

હવિર્દાનેન વિધિવત્પશ્ચાત્તર્પયેત્પિતૃન્ ॥ ૨૧૧ ॥

પ્રથમ અગ્નિ, સોમ તથા યમને વિધિપૂર્વક હવિદાનથી પ્રસન્ન કરવા અને પછી પિતૃઓનું સંતર્પણ કરવું. ૨૧૧

અગ્ન્યભાવે તુ વિપ્રસ્ય પાણવેવોપપાદયેત્ ।

યો હ્યંમ્નિઃ સ દ્વિજો વિપ્રૈર્મન્લદર્શિભિરુચ્યતે ॥ ૨૧૨ ॥

અગ્નિનો અલાવ હોય, તે તેણે બ્રાહ્મણના હાથમાં જ એ

આહુતિઓ આપવી. કેમકે, જે અગ્નિ છે તે જ પ્રાણણ છે એમ મંત્રદ્રષ્ટા વિપ્રોએ કહ્યું છે. ૨૧૨

અક્રોધનાન્સુપ્રસાદાન્વદન્ત્યેતાન્પુરાતનાન્ ।

લોકસ્યાપ્યાયને યુક્તાઙ્છાદ્દેવાન્દ્વિજોત્તમાન્ ॥ ૨૧૩ ॥

અક્રોધી, સુપ્રસન્ન, પુરાતન અને લોકવૃદ્ધિમાં પરાયણ એવા દ્વિજોત્તમોને મનુ વગેરેએ શ્રાધ્ધદેવો કહ્યા છે. ૨૧૩

અપસવ્યમગ્નૌ કૃત્વા સર્વમાષ્ટત્ય વિક્રમમ્ ।

અપસવ્યેન હસ્તેન નિર્વપેદુદકં ધ્રુવિ ॥૨૧૪॥

અપસવ્ય રાખીને અગ્નિમાં આહુતિ આપવી તથા યથા-ક્રમે સર્વ વસ્તુઓ ગોઠવવી અને જમણે હાથે પિંડભૂમિ ઉપર જલધારા પાડવી. ૨૧૪

ત્રીંસ્તુ તસ્માદ્ભવિઃશેષાત્પિણ્ડાન્કૃત્વા સમાહિતઃ ।

ઔદકેનૈવ વિધિના નિર્વપેદ્દક્ષિણામુશ્વઃ ॥ ૨૧૫ ॥

આહુતિ આપતાં જે શેષ રહ્યો હોય તેમાંથી ત્રણ પિંડો કરવા અને સાવધાન ચિત્તે દક્ષિણ તરફ મોં રાખી, તે જ જલ-વિધિએ તે તે પિંડો (દર્ભ ઉપર) મૂકવા. ૨૧૫

ન્યુપ્ય પિણ્ડાંસ્તતસ્તાંસ્તુ પ્રયતો વિધિપૂર્વકમ્ ।

તેષુ દર્મેષુ તં હસ્તં નિમૃજ્યાલ્લેપમાગિનામ્ ॥ ૨૧૬ ॥

વિધિપૂર્વક એ પિંડોને સ્થાપ્યા પછી પ્રપિતામહ આદિ લેપલાગીએ અર્થેના તે તે દર્ભો ઉપર પોતાનો તે હાથ સાવધાનતાથી ધોવો. ૨૧૬

આચમ્યોદક્ષપરાવૃત્ય ત્રિરાયમ્ય શનૈરઘ્ન ।

ષડ્ઋતુંશ્ચ નમસ્કુર્યાત્પિતૃનેવ ચ મન્ત્રવિત્ ॥ ૨૧૭ ॥

પછી, મંત્રજ્ઞે આચમન કરી, ઉત્તર તરફ મેં રાખી, ધીરે ધીરે ત્રણવાર પ્રાણાયામ કરવા અને છ ઋતુઓને તેમજ પિતૃ-ઓને નમસ્કાર કરવા. ૨૧૭

उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिण्डान्तिके पुनः ।

अवजिघ्रेच्च तान्પિण्डાન્યથાન્યુપાસાન્સમાહિતઃ ॥ ૨૧૮ ॥

હવે પાત્રમાં બાકી રહેલા પાણીને ફરીથી પિંડોની પાસે ધીરે ધીરે પાડવું અને તે પિંડો જ ક્રમે સ્થાપ્યા હોય, તે ક્રમે તેમને એકએક લઈને સૂંધવા. ૨૧૮

पिण्डेभ्यस्त्वल्पिकां मात्रां समादायात्पूर्वशः ।

तेनैव विप्रानासीनान्विधिवत्पूर्वमाशयेत् ॥ ૨૧૯ ॥

પછી તે પિંડોમાંથી ક્રમપૂર્વક થોડો થોડો લાગ લેવો અને જમવા બેઠેલા બ્રાહ્મણોને પ્રથમ તે વડે જ વિધિપૂર્વક જમાડવા. ૨૧૯

ध्रियमाणे तु पितरि पूर्वेषामेव निर्वपेत् ।

विप्रवद्वापि तं શ્રાદ્ધે સ્વકં પિતરમાશયેત્ ॥ ૨૨૦ ॥

જો પિતા જીવત હોય, તો તેના પૂર્વજોનું શ્રાદ્ધ કરવું અને પોતાના તે પિતાને પણ શ્રાદ્ધમાં વિપ્રની જમ જમાડવો.

पिता यस्य निवृत्तः स्याज्जीवेष्वापि पितामहः ।

पितुः स नाम संकीर्त्य क्रीर्तयेत्प्रपितामहम् ॥ ૨૨૧ ॥

ને પિતા મરી ગયો હોય અને પિતામહ જીવતો હોય તો પિતાના નામનું ઉચ્ચારણ કરીને પ્રપિતામહનું નામ ઉચ્ચારવું.

પિતામહો વા તચ્છ્રાદ્ધં મુક્ષીતેત્યબ્રવીન્મનુઃ ।

કામં વા સમનુજ્ઞાતઃ સ્વયમેવ સમાચરેત્ ॥ ૨૨૨ ॥

અથવા પિતામહે તે શ્રાદ્ધમાં જમવું—એમ મનુએ કહ્યું છે. અથવા જોઈએ તો પોતે જ શ્રાદ્ધમાં પણ પિતામહની આજ્ઞા લઈને તે કહે તેમ કરવું. ૨૨૨

તેષાં દત્વા તુ હસ્તેષુ સપવિત્રં તિલોદકમ્ ।

તત્પિણ્ડાગ્રં ગ્રયચ્છેત સ્વઘૈષામસ્તિવતિ બ્રુવન્ ॥ ૨૨૩ ॥

તે આમંત્રિત શ્રાદ્ધણીના હાથોમાં દર્લ સાથે તલ અને જલ આપવાં અને 'પિત્રે સ્વઘાસ્તુ' એમ કહી તેમને તે પિંડનો અગ્રભાગ આપવો. ૨૨૩

પાણિભ્યાં તૂપસંગૃહ્ય સ્વયમન્નસ્ય વર્ધિતમ્ ।

વિપ્રાન્તિકે પિતૃન્ધ્યાયજ્ઞાનકૈરુપનિક્ષિપેત્ ॥ ૨૨૪ ॥

તે પછી શ્રાદ્ધકર્તાએ પોતે અન્નના પાત્રને બે હાથવતી ઉપાડવું અને પિતૃઓનું ધ્યાન કરતાં કરતાં ધીરે રહીને શ્રાદ્ધણીની પાસે મૂકવું. ૨૨૪

ઉભયોર્હસ્તયોર્મુક્તં યદન્નમુપનીયતે ।

તદ્વિપ્રલુમ્પન્ત્યસુરાઃ સહસા દુષ્ટચેત્સઃ ॥ ૨૨૫ ॥

આ કહેલા અન્નને જો બે હાથે ઉપાડીને લાવવામાં આવે નહિ તો દુષ્ટુદ્ધિ અસુરો તેને એકદમ હરી જાય છે. ૨૨૫

गुणांश्च सूपशाकाद्यान्पयो दधि घृतं मधु ।

विन्यसेत्प्रयतः पूर्वं भूमावेव समाहितः ॥ २२६ ॥

अथाणुां, अटणुी, सूप, शाक, दूध, दही, धी अने मध, वगेरे पदार्थाने श्राद्धकर्तांश्चे स्वस्थचित्ते अने प्रयत्नपूर्वकं जमीन उपर आगणथी भूकवा. २२६

भक्ष्यं च भोज्यं विविधं मूलानि च फलानि च ।

दद्यानि चैव मांसानि पानानि सुरभीणि च ॥ २२७ ॥

उपनीय तु तत्सर्वं शनकैः सुसमाहितः ।

परिवेषयेत् प्रयतो गुणान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥ २२८ ॥

विविध लक्ष्यो अने णुदां णुदां लोण्यो, भूणो, इणो, मण्णदार मांसो तेमज सुगंधीदार पीणुांश्चा—श्चे सर्वं अक-
चित्तथी धीरेथी आणुवां अने ते सर्वानी भूणींश्चा कहेता रही
तेमने णुक्तिसद्द पीरसवां. २२७—२८

नास्त्रमापातयेज्जातु न कुप्येन्नानृतं वदेत् ।

न पादेन स्पृशेदन्नं न चैतदवधूनयेत् ॥ २२९ ॥

श्राद्धना द्विसे कही आंसु पाडवां नहि, क्रोध करवो नहि
अने णूहुं थोलवुं नहि. त्यारे अन्नने पग लगाडवो नहि, तेम
तेने इगाववुं नहि. २२९

अस्त्रं गमयति प्रेतान्कोपोऽरीननृतं शुनः ।

पादस्पर्शस्तु रक्षांसि दुष्कृतीनवधूननम् ॥ २३० ॥

आंसु पाडवाथी श्राद्धनुं इण प्रेतोने अथ छे, डाप करवाथी

તે શત્રુને બચ છે, જૂઠું બોલવાથી તે કૂતરાને બચ છે, અગ્નને પગ લગાડવાથી તે રાક્ષસોને બચ છે અને તેને ક્ષાવવાથી તે પાપીઓને પહોંચે છે. ૨૩૦

યદ્યદ્વોચેત વિપ્રેભ્યસ્તત્તદ્દયાદમત્સરઃ ।

ब्रह्मोद्याश्च कथाः कुर्यात्पितृणामेतदीप्सितम् ॥ २३१ ॥

વિપ્રોને જ જ વસ્તુ રચે, તે તે મત્સરરહિત રહી તેમને પીરસવી અને બ્રહ્મવિષયક કથાઓ કહેવી; કેમકે, પિતૃઓને એ પ્રિય હોય છે. ૨૩૧

स्वाध्यायं श्रावयेत्पित्र्ये धर्मशास्त्राणि चैव हि ।

— आख्यानानीतिहासांश्च पुराणानि खिलानि च ॥ २३२ ॥

• પિતૃઓને અર્થે પોતાનો સ્વાધ્યાય, ધર્મશાસ્ત્રો, આખ્યાનો, ઇતિહાસો, પુરાણો, તેમજ શ્રીસૂક્ત તથા શિવસૂક્ત આદિ પિલો સંલગ્નવાં. ૨૩૨

हर्षयेद्ब्राह्मणांस्तुष्टो भोजयेच्च शनैः शनैः ।

अभाद्येनासकृच्चैतान्मुणैश्च परिचोदयेत् ॥ २३३ ॥

પોતે સંતુષ્ટ રહીને બ્રાહ્મણોને પ્રસન્ન કરવા, તેમને ધીરે-ધીરે જમાડવા અને વારંવાર ભોજનના પદાર્થોના ગુણો કહીને તેમને જમવામાં ઉત્સાહિત કરવા. ૨૩૩

व्रतस्थमपि दौहित्रं श्राद्धे यत्नेन भोजयेत् ।

कुतपं चासने दद्यात्तिलैश्च विकिरेन्महीम् ॥ २३४ ॥

દોહિત્ર બ્રહ્મચર્યનો વ્રતી હોય, તોપણ તેને યત્નપૂર્વક

શ્રાદ્ધમાં જમાડવો. તેને આસનમાં નેપાળી કામળો આપવો અને શ્રાદ્ધભૂમિ ઉપર તલ વેરવા. ૨૩૪

ત્રીણિ શ્રાદ્ધે પવિત્રાણિ દૌહિત્રઃ ક્રુતપસ્તિલાઃ ।

ત્રીણિ ચાત્ર પ્રશંસન્તિ શૌચમક્રોધમત્વરામ્ ॥ ૨૩૫ ॥

દૌહિત્ર, નેપાળી કામળી અને તલ એ ત્રણે શ્રાદ્ધમાં પવિત્ર છે. વળી પંડિતો શ્રાદ્ધમાં પવિત્રતા, ક્રોધમુક્તતા અને ત્વરારહિતતાને વખાણે છે. ૨૩૫

અત્યુષ્ણં સર્વમન્નં સ્યાદ્ભુજીરંસ્તે ચ વાગ્યતાઃ ।

ન ચ દ્વિજાતયો મુયુર્દાત્રા પૃષ્ઠા હવિર્ગુણાન્ ॥ ૨૩૬ ॥

ખધું ભોજન ઊનુંઊનું હોય. બ્રાહ્મણોએ વાણી સંયમમાં રાખી તે જમવું અને ભોજનદાતા તેમને પૂછે તોપણ તેમણે ભોજનના ગુણો વિશે કહેવું નહિ. ૨૩૬

યાવદુષ્ણં ભવત્યન્નં યાવદશ્રન્તિ વાગ્યતાઃ ।

પિતરસ્તાવદશ્રન્તિ યાવન્નોક્તા હવિર્ગુણાઃ ॥ ૨૩૭ ॥

અન્ન જ્યાં સુધી ઊનું હોય, જ્યાં સુધી બ્રાહ્મણો વાણીનો સંયમ રાખીને જમતા હોય, તેમજ જ્યાંસુધી તેઓ ભોજનના ગુણોને કહેતા ન હોય, ત્યાંસુધી પિતૃઓ ભોજન કરે છે.

યદ્દેષ્ટિતશિરા ધુંક્તે યદ્ધુંક્તે દક્ષિણામુસ્ત્વઃ ।

સોપાનસ્કથ્થ યદ્ધુંક્તે તદ્દૈ રક્ષાંસિ ધુજ્જતે ॥ ૨૩૮ ॥

માથે વેદન રાખીને, દક્ષિણ તરફ મોં કરીને અને જોડા સાથે જ ભોજન જમવામાં આવે છે, તેને રાક્ષસોજ જમે છે.

चाण्डालश्च वराहश्च कुकुटः श्वा तथैव च ।

रजस्वला च षण्ढश्च नेक्षेरभ्रततो द्विजान् ॥ २३९ ॥

આંડાળ, ભૂંડ, ફૂકડો, ફૂતરો, રજસ્વલા સ્ત્રી અને પાંઠ એ
કાઠની પણ નજર જમતા બ્રાહ્મણો ઉપર ન પડવી બેઠબે. ૨૩૯

होमे प्रदाने भोज्ये च यदेभिरंभिर्वीक्ष्यते ।

दैवे कर्मणि पित्र्ये वा तद्द्रच्छत्ययथातथम् ॥ २૪૦ ॥

હોમમાં, દાનમાં, દેવકર્મમાં અથવા પિતૃકાર્યમાં બે
એમની દષ્ટિ પડે, તો તે કર્મ વિક્લ અય છે. ૨૪૦

घ्राणेन सूकरो हन्ति पक्षवातेन कुकुटः ।

શ્વા તુ દંષ્ટિનિપાતેન સ્પર્શેનાવરવર્ણજઃ ॥ ૨૪૧ ॥

ભૂંડ.સૂંધવાથી, ફૂકડો પાંખના ફૂંડાટથી, ફૂતરો નજર-
થી અને શૂદ્ર સ્પર્શથી તે શ્રાદ્ધના અન્નને દૂષિત કરે છે. ૨૪૧

खज्जो वा यदि वा काणो दातुः प्रेष्योऽपि वा भवेत् ।

हीनातिरिक्तगात्रो वा तमप्यपनयेत्पुनः ॥ ૨૪૨ ॥

યજ્ઞમાનનો સેવક પણ બે ખોડો, કાણો, અધિક અંગ-
વાળો અથવા ન્યૂન અંગવાળો હોય તો તેને શ્રાદ્ધસ્થાનમાંથી
દૂર ખસેડવો. ૨૪૨

ब्राह्मणं भिक्षुकं वापि भोजनार्थमुपस्थितम् ।

ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातः शक्तितः प्रतिपूजयेत् ॥ ૨૪૩ ॥

ભોજન સમયે કોઈ બ્રાહ્મણ કે ભિક્ષુક ભોજન માટે આવી
અડે, તો આમંત્રિત બ્રાહ્મણોની સંમતિ લઈ તેને પણ શક્તિ
અનુસાર સત્કાર આપવો. ૨૪૩

સાર્વવર્ણિકમન્નાદ્યં સન્નીયાપ્લાવ્ય વારિણા ।

સમુત્સૃજેન્નુક્તવતામગ્રતો વિકિરન્મુવિ ॥ ૨૪૪ ॥

બધી વાનીઓનાં ખાદ્યઅન્નોને એકઠાં કરવાં, તેમને પાણીથી પ્રોક્ષણ કરવું અને તેમને જમી રહેલા આહારોની આગળ જમીન ઉપર વેરાતાં મૂકવાં. ૨૪૪

અસંસ્કૃતપ્રમીતાનાં ત્યાગિનાં કુલયોપિતામ્ ।

ઉચ્છિષ્ટં ભાગધેયં સ્યાદર્ભેષુ વિકિરશ્ચ યઃ ॥ ૨૪૫ ॥

પાત્રમાં શેષ રહેલું જે અન્ન દર્ભ ઉપર વેરવામાં આવે છે, તે સંસ્કાર પામ્યા વિના મરી ગયેલાઓના તેમજ કુલ-વધૂઓનો ત્યાગ કરનારાઓના લાગનું થાય છે. ૨૪૫

ઉચ્છેષણં ભૂમિગતમજિહ્વાસ્યાશઠસ્ય ચ ।

દાસવર્ગસ્ય તત્પિત્ર્યે ભાગધેયં પ્રચક્ષતે ॥ ૨૪૬ ॥

તે પિતૃશ્રાદ્ધમાં ભોંય ઉપર પડેલું ઉચ્છિષ્ટ અન્ન અકુટિલ અને અશઠ એવા દાસવર્ગના લાગનું કહેવાય છે. ૨૪૬

આસપિણ્ડક્રિયાકર્મ દ્વિજાતેઃ સંસ્થિતસ્ય તુ ।

અદૈવં ભોજયેચ્છ્રાદ્ધં પિણ્ડમેકં તુ નિર્વપેત્ ॥ ૨૪૭ ॥

મરણ પામેલા દ્વિજનું સપિંડીકરણ કર્મ થાય ત્યાં સુધી તેને નિમિત્તે વૈશ્વદેવકર્મ કર્યા વિના જ શ્રાદ્ધભોજન કરાવવું અને તેમાં એક પિંડ આપવો. ૨૪૭

સહપિણ્ડક્રિયાયાં તુ કૃતાયામસ્ય ધર્મતઃ ।

અનયૈવાવૃતા કાર્યં પિણ્ડનિર્વપણં સુતૈઃ ॥ ૨૪૮ ॥

ધર્મપૂર્વક એ સપિંડીકરણ કર્યા પછી, પુત્રોએ જ
(અમાસના શ્રાદ્ધના) વિધિ પ્રમાણે પિંડદાન કરવું. ૨૪૮

શ્રાદ્ધં ધૃક્ત્વા ય ઉચ્છિદ્યં વૃષભાય પ્રયચ્છતિ ।

સ મૃદો નરકં યાતિ કાલસૂત્રમવાક્ષિરાઃ ॥ ૨૪૯ ॥

શ્રાદ્ધ જમીને જ માણસ ઉચ્છિદ્ય અન્ન શૂદ્રને આપે છે,
તે મૂરખ બધે માથે કાલસૂત્ર નામના નરકમાં જાય છે. ૨૪૯

શ્રાદ્ધધૃગ્વૃષભીતલ્પં તદહર્યોઽધિગચ્છતિ ।

તસ્યાઃ પુરીષે તન્માસં પિતરસ્તસ્ય શેરતે ॥ ૨૫૦ ॥

શ્રાદ્ધ જમનારો બ્રાહ્મણ શ્રાદ્ધને દિવસે બે સ્ત્રીનું શયન
સેવે છે, તો તે નાલાયકના પિતૃઓ એક માસ સુધી તે
સ્ત્રીની વિદ્યામાં સૂઈ રહે છે. ૨૫૦

પૃથ્વા સ્વદિતમિત્યેવં તૃપ્તાનાચામયેત્તતઃ ।

આચાન્તાંશ્વાનુજાનીયાદમિતો રમ્યતામિતિ ॥ ૨૫૧ ॥

‘સ્વદિતમ્—ખરાખર ખાવાયું ને?’ એમ બ્રાહ્મણોને
પૂછ્યા પછી યજમાને તે તૃપ્ત થયેલાઓને આચમન કરાવવું
અને ત્યારપછી આચમન કરેલા તેમને ‘અમિતો રમ્યતામ્—પૂરે
આરામ કરે’ એમ અનુજા આપવી. ૨૫૧

સ્વધાસ્તિત્યેવ તં બ્રૂયુર્બ્રાહ્મણાસ્તદનન્તરમ્ ।

સ્વધાકારઃ પરા દ્વાશીઃ સર્વેષુ પિતૃકર્મસુ ॥ ૨૫૨ ॥

પછી, બ્રાહ્મણોએ તેને ‘સ્વધાઽસ્તુ’ કહેવું. કેમકે સ્વધા-
કાર એ સર્વ પિતૃકર્મોમાં મહાન આશીર્વાદ છે. ૨૫૨

તતો મુક્તવતાં તેષામન્નશેષં નિવેદયેત્ ।

યથા બ્રુયુસ્તથા કુર્યાદનુજ્ઞાતસ્તતો દ્વિજૈઃ ॥ ૨૫૩ ॥

આ પછી, જમી રહેલા તે બ્રાહ્મણોને અવશેષ રહેલું અન્ન ખતાવવું અને તેઓ જમ આજ્ઞા કરે તેમ તે અન્નની વ્યવસ્થા કરવી. ૨૫૩

પિત્ર્યે સ્વદિતમિત્યેવ વાચ્યં ગોષ્ઠે તુ સુશ્રુતમ્ ।

સંપન્નમિત્યમ્યુદયે દૈવે રુચિતમિત્યપિ ॥ ૨૫૪ ॥

પિતૃશ્રાદ્ધમાં 'સ્વદિતમ્' (બરાબર જમાયું ને?) ગોષ્ઠી-શ્રાદ્ધમાં 'સુશ્રુતમ્' (બરાબર સંભળાયું ને?) વૃદ્ધિશ્રાદ્ધમાં 'સંપન્નમ્' (બરાબર મળ્યું ને?) અને દેવશ્રાદ્ધમાં 'રુચિતમ્' (ગમ્યું ને?) એ પ્રમાણે પૂછવું. ૨૫૪

અપરાહ્ણસ્તથા દર્મા વાસ્તુસંપાદનં તિલાઃ ।

સૃષ્ટિર્મૃષ્ટિર્દ્વિજાશ્રાડયાઃ શ્રાદ્ધકર્મસુ સંપદઃ ॥ ૨૫૫ ॥

અપોરની વેળા, દર્ભ, ભૂમિશુદ્ધિ, તલ, અનેકવિધ વાનીઓ, ચોખ્ખી રસોઇ અને પંક્તિપાવન બ્રાહ્મણો—એ શ્રાદ્ધકર્મમાં ઉત્તમ સંપત છે. ૨૫૫

દર્માઃ પવિત્રં પૂર્વાહ્નો હવિષ્યાણિ ચ સર્વશઃ ।

પવિત્રં યન્ન પૂર્વોક્તં વિજ્ઞેયા હવ્યસંપદઃ ॥ ૨૫૬ ॥

દર્ભો, પવિત્ર વેદમંત્રો, દિવસનો આગલો વખત, હવિષ્યાન્ન (ઋષિધાન્ય) તેમજ આગળ કહેલી પવિત્રતાઓ—એ દેવકર્મની સંપત્તિ બાણવી. ૨૫૬

મુન્યન્નાનિ પયઃ સોમો માંસં યચ્ચાનુપસ્કૃતમ્ ।

અક્ષારલવણં ચૈવ પ્રકૃત્યા હૃવિરુચ્યતે ॥ ૨૫૭ ॥

મુનિઓનાં અન્ન, દૂધ, સોમરસ, વગરરાંધ્યું શુદ્ધ માંસ અને સિંધવ-એ સ્વાભાવિક રીતેજ હવિ કહેવાય છે. ૨૫૭

વિસૃજ્ય બ્રાહ્મણાંસ્તાંસ્તુ નિયતો વાગ્યતઃ શુચિઃ ।

દક્ષિણાં દિશમાકારુક્ષન્યાચેતેમાન્વરાન્પિતૃન્ ॥ ૨૫૮ ॥

શ્રાદ્ધમાં નિમત્રેલા તે બ્રાહ્મણોને વિસર્જન આપ્યા પછી, યજ્ઞમાને એકચિત્ત થઈ, વાણીને નિયમમાં રાખી, તેમજ પવિત્ર રહી દક્ષિણદિશા તરફ દષ્ટિ રાખવી અને પિતૃઓ પાસે નીચેના શ્રેષ્ઠ વરો માગવા. ૨૫૮

દાતારો નોઽભિવર્ધન્તાં વેદાઃ સંતતિરેવ ચ ।

શ્રદ્ધા ચ નો માવ્યગમદ્બહુદેયં ચ નોઽસ્તિવતિ ॥ ૨૫૯ ॥

અમારામાં દાતાઓ વધો, વેદાંધ્યયન વૃદ્ધિ પામે અને સંતતિ વિસ્તરે. અમારામાંથી શ્રદ્ધા ન જ જાઓ, અમને સુપાત્રને આપવા માટે પુષ્કળ ધનાદિ હો. ૨૫૯

[અહં ચ નો વહુ ભવેદતિર્થીશ્ચ લભેમહિ ।

યાચિતારશ્ચ નઃ સન્તુ મા ચ યાચિષ્મ કંચન ॥

અમારે ત્યાં પુષ્કળ અન્ન હો, અમને અતિથિઓ મળો, અમને યાચનારાઓ હો-અમે કોઈનેય ન યાચીએ.]

[શ્રાદ્ધશુક્ પુનરશ્નાતિ તદહર્યો દ્વિજાધમઃ ।

પ્રયાતિ સૂકરીં યોનિં કુમિર્વા નાત્ર સંશયઃ ॥

એક વાર શ્રાદ્ધલોજન કર્યા પછી જ બ્રાહ્મણ તે દિવસે બીજી વાર જન્મે છે, તે અધમ ભૂંડનો અવતાર પામે છે, અથવા ઘીડો થઈને જન્મે છે, આમાં સંશય નથી.]

एवं निर्वपणं कृत्वा पिण्डांस्तांस्तदनन्तरम् ।

गां विप्रमजमग्निं वा प्राशयेदप्सु वा क्षिपेत् ॥ २६० ॥

આ પ્રમાણે પિંડો મૂક્યા પછી, તે પિંડો તે ગાય, બ્રાહ્મણ, બકરી કે અગ્નિને ખવડાવવા અથવા તેમને પાણીમાં પધરાવવા.

पिण्डनिर्वपणं केचित्पुरस्तादेव कुर्वते ।

वयोभिः खादयन्त्यन्धे પ્રક્ષિપન્ત્યનલેઽપ્સુ વા ॥ ૨૬૧ ॥

કેટલાક લોજન પહેલાંજ પિંડદાન કરે છે, તેા કેટલાક તે પિંડો પક્ષીઓને ખવડાવે છે અથવા પાણી કે અગ્નિમાં નાંખે છે. ૨૬૧

पतिव्रता धर्मपत्नी पितृपूजनतत्परा ।

मध्यमं तु ततः पिण्डमद्यात्सम्यक्सुतार्थिनी ॥ २६२ ॥

પિતૃના પૂજનમાં તત્પર અને પતિવ્રતા ધર્મપત્નીએ (આઘત્ત પિતરો ગર્ભસ્) એ મંત્રપૂર્વક વચલો (પિતામહનો) પિંડ જમવો. ૨૬૨

आयुष्मन्तं सुतं सूते यज्ञोमेधासमन्वितम् ।-

धनवन्तं प्रजावन्तं सात्त्विकं धार्मिकं तथा ॥ २६३ ॥

એથી તેને આયુષ, યશ, મેધા, ધન અને પ્રજાવાળો તેમજ સાત્ત્વિક અને ધાર્મિક પુત્ર થાય છે. ૨૬૩

પ્રક્ષાલ્ય હસ્તાવાચમ્ય જ્ઞાતિપ્રાયં પ્રકલ્પયેત્ ।

જ્ઞાતિભ્યઃ સત્કૃતં દત્વા બાન્ધવાનપિ ભોજયેત્ ॥ ૨૬૪ ॥

તે પછી, બેઉ હાથો ધોઈ, આચમન કરી, જ્ઞાતિ સંબંધી-
ઓને જમાડવા. જ્ઞાતિજનોને સત્કારપૂર્વક જમાડ્યા પછી
બાંધવોને પણ જમાડવા. ૨૬૪

ઉચ્છેષણં તુ તત્તિષ્ઠેઘાવદ્વિપ્રા વિસર્જિતાઃ ।

તતો ગૃહબલિં કુર્યાદિતિ ધર્મો વ્યવસ્થિતઃ ॥ ૨૬૫ ॥

વિપ્રો ગયા ન હોય ત્યાં સુધી, તેમનું ઉચ્છિષ્ટ રાખી
મૂકવું. પછી ગૃહબલિ કરવો—આમ ધર્મની વ્યવસ્થા છે. ૨૬૫

હવિર્યચ્ચિરરાત્રાય યજ્ઞાનન્ત્યાય કલ્પ્યતે ।

પિતૃભ્યો વિધિવદ્દત્તં તત્પ્રવક્ષ્યામ્યશેષતઃ ॥ ૨૬૬ ॥

પિતૃઓને વિધિપૂર્વક જ બલિ આપવાથી તેમને
ચિરકાલની અને અનંતકાલની વૃત્તિ થાય છે, તે હું સંપૂર્ણ-
રીતે કહું છું. ૨૬૬

તિલૈર્ત્રીહિયૈર્માષૈરઙ્ગિર્મૂલફલેન વા ।

દત્તેન માસં તૃપ્યન્તિ વિધિવત્પિતરો નૃણામ્ ॥ ૨૬૭ ॥

તલ, ચોખા, જવ, અડદ, જલ, મૂલ, અથવા ફલ એ
વિધિપૂર્વક આપવાથી માણસોના પિતૃઓને એક માસ સુધી
વૃત્તિ રહે છે. ૨૬૭

દ્વૌ માસૌ મત્સ્યમાંસેન ત્રીન્માસાન્હારિણેન તુ ।

ઔરભ્રેણાથ ચતુરઃ શાકુનેનાથ પચ્ચ વૈ ॥ ૨૬૮ ॥

षण्मासांश्छागमासेन पार्षतेन च सप्त वै ।

अष्टाषेणस्य मासेन रौरवेण नवैव तु ॥ २६९ ॥

दशमासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः ।

शशकूर्मयोस्तु मासेन मासानेकादशैव तु ॥ २७० ॥

संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन च ।

वार्षीणसस्य मासेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ २७१ ॥

માછલીના *માંસથી બે માસ સુધી, હરણના માંસથી ત્રણ માસ સુધી, મેંઢાના માંસથી ચાર માસ સુધી, પક્ષીના માંસથી પાંચ માસ સુધી, બકરાના માંસથી છ માસ સુધી ચિત્ર મૃગના માંસથી સાત માસ સુધી, અને મૃગના માંસથી આઠ માસ સુધી, રુરુમૃગના માંસથી નવ માસ સુધી, ભૂંડ અને પાડાના માંસથી દશ માસ સુધી, સસલો અને કાચબાના માંસથી અગિયાર માસ સુધી, ગાયના દૂધથી તથા તેની ખીરથી એક વર્ષ સુધી અને વાર્ષીણસ (એક બકરો)ના માંસથી બાર વર્ષ સુધી પિતૃઓ તૃપ્ત રહે છે. ૨૬૮-૨૭૧

* આ ગ્રંથમાં એકથી અનેક વાર માંસના ભક્ષણના તથા તેના ઉપચારોના ઉદ્દેશ્યો આવે છે. આ ઉપરથી વાયકે એવી કલ્પના કરવી જોઈએ નહિ કે, માંસભક્ષણ કે માંસનો ઉપચાર એ શાસ્ત્રાચાર્ય છે. આ સ્મૃતિની વિશેષતાજ એ છે કે, તે તે કાળમાં સમાજમાં જે જે વસ્તુઓ અને શ્લિષ્લો પ્રવર્તતાં હતાં; તે તે વસ્તુઓ અને શ્લિષ્લોની તેણે નોંધ લીધી છે અને તેમાંથી ઉદાત્ત તત્ત્વ કાઢી બતાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. ખરી રીતે, મતુ ભગવાનને 'માંસભક્ષણ' માન્ય જ નથી. આ જ ગ્રંથમાં એ સામે એમણે સ્પષ્ટ રીતે લખ્યું છે. વળા, ધર્મની તત્ત્વમીમાંસા કરતાં પણ એમણે અહિંસાને અગ્રસ્થાન આપ્યું છે.

કાલશાકં મહાશલ્કાઃ સ્વજ્જલોહામિષં મધુ ।

આનન્ત્યાયૈવ કલ્પ્યન્તે મુન્યન્નાનિ ચ સર્વશઃ ॥ ૨૭૨ ॥

કાલશાક નામે શાકથી, મહાશલ્ક નામની માછલીઓથી, ગેંડા તથા લાલ બકરાના માંસથી, મધથી, તેમજ સર્વ પ્રકારનાં ઋષિધાન્યોથી પિતૃઓને અનંતકાલ સુધી તૃપ્તિ થાય છે. ૨૭૨

યત્કિંચિન્મધુના મિશ્રં પ્રદદ્યાતુ ત્રયોદશીમ્ ।

તદપ્યક્ષયમેવ સ્યાદ્વર્ષાસુ ચ મઘાસુ ચ ॥ ૨૭૩ ॥

વર્ષાકાળમાં, મઘા નક્ષત્રમાં, તેમજ તેરસની તિથિએ જ કાંઈ મધની સાથે મેળવીને પિતૃઓને અર્પવામાં આવે, છે તેથી પિતૃઓને અક્ષય તૃપ્તિ મળે છે. ૨૭૩

અપિ નઃ સ કુલે જાયાદ્યો નો દદ્યાત્રયોદશીમ્ ।

પાયસં મધુસર્પિર્મ્યાં પ્રાક્ષણાયે કુજ્જરસ્ય ચ ॥ ૨૭૪ ॥

પિતૃઓ ઇચ્છે છે કે અમારા કુળમાં એવો પુરુષ જન્મે કે જે અમને ઉપલી તેરસે (લાદરવા વદ ૧૩) હાથીની છાયા પૂર્વ દિશામાં પડે તે વખતે (ત્રીજા પહોરે) ખીર, મધ અને ધી આપે. ૨૭૪

યદ્યદ્દદાતિ વિધિવત્સમ્યક્ શ્રદ્ધાસમન્વિતઃ ।

તત્તત્પિતૃણાં ભવતિ પરત્રાનન્તમક્ષયમ્ ॥ ૨૭૫ ॥

શ્રદ્ધાયુક્ત રહીને, રૂઢી રીતે, વિધિપૂર્વક તે જ કાંઈ પિતૃઓને આપે છે, તે પિતૃઓને પરલોકમાં અનંત અને અક્ષય તૃપ્તિ આપે છે. ૨૭૫

કૃષ્ણપક્ષે દશમ્યાદૌ વર્જયિત્વા ચતુર્દશીમ્ ।

શ્રાદ્ધે પ્રશસ્તાસ્તિથયો યથૈતા ન તથેતરાઃ ॥ ૨૭૬ ॥

વદમાં ચૌદશ સિવાયની દશમ આદિ તિથિઓ શ્રાદ્ધમાં
જવી પવિત્ર ગણાય છે, તેવી બીજી તિથિઓ નથી. ૨૭૬

યુક્ષુ કુર્વાન્દિનર્ષેષુ સર્વાન્કામાન્સમશ્નુતે ।

અયુક્ષુ તુ પિતૃન્સર્વાન્પ્રજાં પ્રાપ્નોતિ પુષ્કલામ્ ॥ ૨૭૭ ॥

(બીજ, ચોથ આદિ) એટલી તિથિઓ અને (બરણી, શહિણી
આદિ) એટલી નક્ષત્રોમાં પિતૃશ્રાદ્ધ કરનારની સર્વ કામનાઓ
સિદ્ધ થાય છે. એટલી તિથિઓમાં ને એટલી નક્ષત્રોમાં શ્રાદ્ધ
કરનારને પુષ્કળ સંતતિ મળે છે. ૨૭૭

યથા ચૈવાપરઃ પક્ષઃ પૂર્વપક્ષાદ્વિશિષ્યતે ।

તથા શ્રાદ્ધસ્ય પૂર્વાહ્લાદપરાક્ષો વિશિષ્યતે ॥ ૨૭૮ ॥

શ્રાદ્ધકર્મમાં જમ કૃષ્ણપક્ષ શુક્લપક્ષ કરતાં અડિયાતો
ગણાય છે, તેમ તેમાં અપરાહ્ણ (અપોરની વેળા) એ પૂર્વાહ્ણ
(મધ્યાહ્ન પહેલાંનો વખત) કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. ૨૭૮

પ્રાચીનાવીતિના સમ્યગપસવ્યમતન્દ્રિણા ।

પિત્ર્યમાનિધનાત્કાર્યં વિધિવદ્દર્મપાણિના ॥ ૨૭૯ ॥

હાથમાં દર્ભ રાખીને, સાવધાનતા યુક્ત રહીને, અપસવ્ય
કરીને, જનોઈ જમણે ખલે રાખીને, સમ્યક વિધિએ આમરણ
પિતૃકર્મ કરવું. ૨૭૯

રાત્રો શ્રાદ્ધં ન કુર્વાતિ રાક્ષસી કીર્તિતા હિ સા ।

સંઘ્યયોરુમયોશ્ચૈવ સૂર્યે ચૈવાચિરોદિતે ॥ ૨૮૦ ॥

રાત્રે શ્રાદ્ધ કરવું નહિ કારણકે રાત્રિને રાક્ષસી કહી છે. વળી, બેઉ સંઘ્યાટાણે તથા સૂર્યોદય પછી થોડી વારે પણ શ્રાદ્ધ ન કરવું. ૨૮૦

અનેન વિધિના શ્રાદ્ધં ત્રિરદ્ધસ્યેહ નિર્વપેત્ ।

હેમન્તગ્રીષ્મવર્ષાસુ પાશ્ચયજ્ઞિકમન્વહમ્ ॥ ૨૮૧ ॥

આ વિધિ પ્રમાણે ત્રણ વાર વર્ષમાં હેમંત, ગ્રીષ્મ અને વર્ષા એ ઋતુઓમાં શ્રાદ્ધ કરવું અને રોજ પંચમહાયજ્ઞ કરવા.

ન પૈતૃયજ્ઞિયો હોમો લૌકિકેઽગ્રૌ વિધિયંતે ।

ન દર્શેન વિના શ્રાદ્ધમાહિતાગ્રેર્દિજન્મનઃ ॥ ૨૮૨ ॥

પિતૃયજ્ઞ સંબંધી હોમ તે લૌકિક અગ્નિમાં (ચૂલામાં) કરવાનો કલ્પો નથી. અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ માટે અભાસ સિવાય શ્રાદ્ધનું વિધાન નથી. ૨૮૨

યદેવ તર્પયત્યન્નિઃ પિતૃન્સ્તાત્વા દ્વિજોત્તમઃ ।

તેનૈવ કૃત્સ્ત્વમાપ્નોતિ પિતૃયજ્ઞક્રિયાફલમ્ ॥ ૨૮૩ ॥

જે દ્વિજવર સ્નાન કરીને માત્ર જલથી પણ પિતૃતર્પણ કરે છે, તે પિતૃયજ્ઞની ક્રિયાનું (શ્રાદ્ધનું) સમગ્ર ફલ પામે છે.

વસન્વદન્તિ તુ પિતૃન્કુદ્રાશ્ચૈવ પિતામહાન ।

પ્રપિતામહાંસ્તથાદિત્યાઙ્ઘૃતિરેષા સનાતની ॥ ૨૮૪ ॥

તેઓ પિતાને વસુ પિતામહને રુદ્ર અને પ્રપિતામહને
આદિત્ય કહે છે. આ સનાતન શ્રુતિ છે. ૨૮૪

વિધસાશી ભવેન્નિત્યં નિત્યં વામૃતભોજનઃ ।

વિધસો મુક્તશેષં તુ યજ્ઞશેષં તથામૃતમ્ ॥ ૨૮૫ ॥

નિત્ય 'વિધસ' જમવું અથવા તે અમૃતભોજન લેવું.
બ્રાહ્મણોના જમ્યા પછી શેષ રહેલું અન્ન 'વિધસ' છે અને
યજ્ઞમાં શેષ રહેલું તે અમૃત છે. ૨૮૫

एतद्द्वोऽभिहितं सर्वं विधानं पाञ्चयज्ञिकम् ।

द्विजातिमुख्यवृत्तीनां विधानं श्रूयतामिति ॥ ૨૮૬ ॥

પંચ મહાયજ્ઞ સંબંધી આ સર્વ વિધાન કહ્યું. હવે
દ્વિજવર્ણમાં મુખ્ય એવા બ્રાહ્મણ વર્ણની આજીવિકાનું વિધાન
સાંભળો. ૨૮૬

इति श्रीमानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां तृतीयोऽध्यायः ॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુપ્રોક્તાયાં સંહિતામાં અધ્યાય ૩જો સમાપ્ત

અધ્યાય ૪ થો

चतुर्थमायुषो भागमुषित्वाद्यं गुरौ द्विजः ।

द्वितीयमायुषो भागं कृतदारो गृहे वसेत् ॥ ૧ ॥

દ્વિજ આયુષ્યના પહેલા ચોથિયામાં ગુરુકુલવાસ કરવો
અને બીજામાં પત્ની કરી ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેવું. ૧

आशुविकाना उपाय—

अद्रोहेणैव भूतानामल्पद्रोहेण वा पुनः ।

या वृत्तिस्तां समास्थाय विप्रो जीवेदनापदि ॥ २ ॥

अनापत्तिना वषतमां विप्रे अेवी रीते आशुविका यलावी
अवपुं डे ते प्राणीअाने द्रोडकारी न डाय अथवा ते आछाभां
आछी द्रोडकारी डाय. २

यात्रामात्रप्रसिद्धयर्थं स्वैः कर्मभिरगर्हितैः ।

अक्लेशेन शरीरस्य कुर्वीत धनसंचयम् ॥ ३ ॥

मात्र अवनयात्रानी सिद्धि सारु, तेणु शरीरने कुवेश न
पडोअि अेवी रीते, अनिंदित कर्मां वडे, धनसंयय करवो. ३

ऋतामृताभ्यां जीवेत्तु मृतेन प्रमृतेन वा ।

सत्यानृताभ्यामपि वां न श्ववृत्त्या कदाचन ॥ ४ ॥

प्राक्षणे 'ऋत'ने 'अमृत'थी, 'मृत'ने 'प्रमृत'थी. अ-
थवा सत्यानृतथी निर्वाड करवो; पणु तेणु ते कदी य श्वानवृत्ति-
थी निर्वाड करवो. नडि ४

ऋतमुञ्छशिलं ज्ञेयममृतं स्यादयाचितम् ।

मृतं तु याचितं भैक्ष्यं प्रमृतं कर्षणं स्मृतम् ॥ ५ ॥

सत्यानृतं तु वाणिज्यं तेन चैवापि जीव्यते ।

सेवा श्ववृत्तिराख्याता तस्मात्तां परिजर्बयेत् ॥ ६ ॥

अणाभां डे अेतरमां पडी रडेला दाणुने वीणुवा ते 'डुंछ'
अने शिलने 'ऋत' आणुपुं; वगर माग्ये भणे तेने 'अमृत'

બાણુવું; માગ્યે મળે તે લિક્ષાને 'મૃત' બાણુવી; ખેતીને 'પ્રમૃત' બાણુવી અને વાણિજ્યને 'સત્યાનૃત' બાણુવું. તેથી ય આશ્ર-
વિકા ચાલાવાય, પણ ચાકરીને શ્વાનવૃત્તિ કહી છે, એટલે તેનો ત્યાગ જ કરવો. ૫-૬

કુશુલધાન્યકો વા સ્યાત્કુમ્ભીધાન્યક એવ વા ।

ત્ર્યહૈહિકો વાપિ ભવેદશ્વસ્તનિક એવ વા ॥ ૭ ॥

તેણે કાંતો કોઠાર ભરાય (ત્રણ વર્ષ ચાલે) એટલું અનાજ સંધરનાર થવું, કાંતો કોઠી ભરાય (એક વર્ષ ચાલે) એટલું અનાજ સંગ્રહનાર થવું, કાંતો ત્રણ દિવસ ચાલે એટલું અન્ન સંચય કરનાર થવું, અથવા આવતી કાલે ય ન પહેાંચે તેટલું રાખનાર થવું. ૭

[સઘઃ પ્રક્ષાલિકો વા સ્યાન્માસસશ્ચયિકોઽપિ વા ।

ષળ્માસનિચયો વાપિ સમાનિચય એવ વા ॥

બ્રાહ્મણે એક દિવસ જોગું અથવા એક માસ જોગું અથવા છ માસ પૂરતું કે વરસ પૂરતું અન્ન સંધરી રાખવું.]

ચતુર્ણામપિ ચૈતેષાં દ્વિજાનાં ગૃહમેધિનામ્ ।

જ્યાયાન્પરઃ પરો જ્ઞેયો ધર્મતો લોકજિત્તમઃ ॥ ૮ ॥

ઉપર કહેલા ચાર પ્રકારના (કોઠાર પૂરતું ભરનારા વગેરે) ગૃહસ્થી બ્રાહ્મણોમાં પછીનાને આગળના કરતાં ચડિયાતા બાણુવા. ધર્મપૂર્વક તેઓ શ્રેષ્ઠ લોકજ્ઞતાઓ છે. ૮

પદ્કમકો ભવત્યેષાં ત્રિમિરન્યઃ પ્રવર્ત્તે ।

દ્વામ્યામેકશ્ચતુર્થસ્તુ બ્રહ્મસત્રેણ જીવતિ ॥ ૯ ॥

એ ચારમાંનો મોટો વસ્તારી ઋત આદિ પાંચ અને વ્યા-
જવટાવ એ છ કર્મોથી નિર્વાહ ચલાવે. એથી ઓછો વસ્તારી
યાજન, પ્રતિગ્રહ અને અધ્યાપન એ ત્રણ કર્મોથી જીવનનિભાવ
કરે. ત્રીજો વસ્તારી યાજન અને અધ્યાપન એ બેથી જીવિકા
નિભાવે અને એવો ચોથો વેદાધ્યયનથી જ જીવનનિર્વાહ કરે. ૯

વર્તયંશ્ચ શિલોઞ્છાભ્યામગ્નિહોત્રપરાયણઃ ।

દૃષ્ટીઃ પાર્વાયનાન્તીયાઃ કેવલા નિર્વપેત્સદા ॥ ૧૦ ॥

શિલોઞ્છવૃત્તિથી રહેનારો અગ્નિહોત્રમાં પરાયણ રહે અને
માત્ર પર્વના અને અયનના અંતની ઇષ્ટિઓજ સદા કરે. ૧૦

ન લોકવૃત્તં વર્તેત વૃત્તિહેતોઃ કથંચન ।

અજિહ્વામશઠાં શુદ્ધાં જીવેદ્વાહ્મણજીવિકામ્ ॥ ૧૧ ॥

ક્યારેય પણ પેટ ભરવા ખાતર પ્રાકૃતવેડા કરવા નહિ.
પરંતુ કપટ અને શઠતાથી મુક્ત એવી શુદ્ધ બ્રાહ્મણવૃત્તિથી જ
નિર્વાહ કરવો. ૧૧

સંતોષં પરમાસ્થાય સુખાર્થી સંયતો ભવેત્ ।

સંતોષમૂલં હિ સુખં દુઃખમૂલં વિપર્યયઃ ॥ ૧૨ ॥

સુખની ઇચ્છાવાળા બ્રાહ્મણે પરમ સંતોષ રાખી સંયમી
રહેવું. સંતોષ એ જ સુખનું મૂળ છે, એથી જીલટો અસંતોષ
દુઃખકારી છે. ૧૨

ગૃહસ્થના ધર્મો—

અતોઽન્યતમયા વૃત્ત્યા જીવંસ્તુ સ્નાતકો દ્વિજઃ ।

સ્વર્ગાયુષ્યયશ્સ્યાનિ વ્રતાનીમાનિ ધારયેત્ ॥ ૧૩ ॥

આમાંની ગમે તે કાઈ એક વૃત્તિથી આજીવિકા ચલાવનારા સ્નાતક બ્રાહ્મણે, સ્વર્ગ, આયુષ્ય અને યશ આપનારાં નીચેનાં પ્રતોને ધારણ કરવાં. ૧૩

વેદોદિતં સ્વકં કર્મ નિત્યં કુર્યાદતન્દ્રિતઃ ।

તદ્ધિ કુર્વન્યથાશક્તિ પ્રાપ્નોતિ પરમાં ગતિમ્ ॥ ૧૪ ॥

બ્રાહ્મણે આજસરહિત રહીને નિત્ય પોતાનાં વેદોક્ત કર્મો કરવાં. એનું યથાશક્તિ આચરણ કરનાર પરમ ગતિને પામે છે.

નેહેતાર્થાન્પ્રસન્નેન ન વિરુદ્ધેન કર્મણા ।

ન વિદ્યમાનેષ્વર્થેષુ નાર્ત્યામપિ યતસ્તતઃ ॥ ૧૫ ॥

તે ન ગાવાખજવવાના પ્રસંગથી ધન મેળવે કે ન તે શાસ્ત્ર-વિરુદ્ધ કર્મથી મેળવે. પૈસો હોય ત્યારે કે તેની ભીડ હોય ત્યારે પણ જ્યાંત્યાંથી દ્રવ્ય ન તાકે. ૧૫

ઇન્દ્રિયાર્થેષુ સર્વેષુ ન પ્રસજ્યેત કામતઃ ।

અતિપ્રસક્તિં ચૈતેષાં મનસા સંનિવર્ત્તયેત્ ॥ ૧૬ ॥

ઇન્દ્રિયોના સર્વ વિષયોમાં કામનાપૂર્વક ન ખૂંપવું; મનથી એમની અતિઆસક્તિ ટાળવી. ૧૬

સર્વાન્યરિત્યજેદર્થાન્સ્વાધ્યાયસ્ય વિરોધિનઃ ।

યથાતથાધ્યાપયંસ્તુ સા હ્યસ્ય કૃતકૃત્યતા ॥ ૧૭ ॥

પોતાના સ્વાધ્યાયને વિરોધી હોય એવા સર્વ વિષયો ત્યજવા. કેમકે, સ્વાધ્યાયમાં પરાયણ રહેવું એ જ બ્રાહ્મણની કૃતકૃત્યતા છે. ૧૭

વયસઃ કર્મણોઽર્થસ્ય શ્રુતસ્યામિજનસ્ય ચ ।

વેષવાગ્બુદ્ધિસારૂપ્યમાચરન્વિચરેદિહ ॥ ૧૮ ॥

ગૃહસ્થ પ્રાહ્મણે પોતાનાં વય, કર્મ, સંપત્તિ, વિદ્યા અને કુળને છાજ એવાં વેશ, વાણી તથા બુદ્ધિ રાખી આ લોકમાં વિચરવું.

બુદ્ધિવૃદ્ધિકરાण्याશુ ધન્યાનિ ચ હિતાનિ ચ ।

નિત્યં શાસ્ત્રાણ્યવેક્ષેત નિગમાંશ્ચૈવ વૈદિકાન્ ॥ ૧૯ ॥

તેણે તરત બુદ્ધિ વધારનારાં, ધન દેનારાં ને હિત કરનારાં એવાં શાસ્ત્રોને તેમજ વેદાર્થ જણાવનારાં શાસ્ત્રોને અવલોકવાં.

યથા યથા હિ પુરુષઃ શાસ્ત્રં સમધિગચ્છતિ ।

તથા તથા વિજાનાતિ વિજ્ઞાનં ચાસ્ય રોચતે ॥ ૨૦ ॥

મનુષ્ય જમ જમ શાસ્ત્રનું અર્થ્યયન કરે છે, તેમ તેમ તે વિશેષ જ્ઞાન પામે છે અને તેનું વિજ્ઞાન ઝળકી ઊડે છે. ૨૦

[શાસ્ત્રસ્ય પારં ગત્વા તુ ભૂયો ભૂયસ્તદભ્યસેત્ ।

તચ્છાસ્ત્રં સર્વલં કુર્યાન્ન ચાધીત્ય ત્યજેત્પુનઃ ॥

શાસ્ત્રનો પાર પામ્યા પછી પણ તેનો ફરી ફરીને અભ્યાસ કરવો. તે શાસ્ત્રને દઢ કરવું, પરંતુ તેને ભણ્યા પછી આધુન કરવું.]

ઋષિયજ્ઞં દેવયજ્ઞં મૃતયજ્ઞં ચ સર્વદા ।

નૃયજ્ઞં પિતૃયજ્ઞં ચ યથાશક્તિ ન હાપયેત્ ॥ ૨૧ ॥

ઋષિ, દેવ, ભૂત, મનુષ્ય, અને પિતૃ એમને માટેના યજ્ઞ સદાય યથાશક્તિ કરવા. તે કદી ત્યજવા નહિ. ૨૧

एतानेके महायज्ञान्यज्ञशास्त्रविदो जनाः ।

अनीहमानाः सततमिन्द्रियेष्वेव जुह्वति ॥ २२ ॥

યજ્ઞના કેટલાક શાસ્ત્રજ્ઞ લોકો આ મહાયજ્ઞો કરતા નથી
પણ જ્ઞાનેન્દ્રિયોને વિશેજ હોમ કરે છે. ૨૨

વાચ્યેકે જુહ્વતિ પ્રાણં પ્રાણે વાચં ચ સર્વદા ।

વાચિ પ્રાણે ચ પદ્યન્તો યજ્ઞનિર્વૃત્તિમક્ષયામ્ ॥ ૨૩ ॥

વાણીમાં અને પ્રાણમાં યજ્ઞની અક્ષય ફલસિદ્ધિ જોનારા
કેટલાકો વાણીમાં પ્રાણને અને પ્રાણમાં વાણીને સદૈવ હોમે છે.

જ્ઞાનેનૈવાપરે વિપ્રા યજન્ત્યેતૈર્મલ્લૈઃ સદા ।

જ્ઞાનમૂલાં ક્રિયામેષાં પદ્યન્તો જ્ઞાનચક્ષુષા ॥ ૨૪ ॥

આ જ્ઞાનમૂલ ક્રિયાને જ્ઞાનદષ્ટિએ જોનારા બીજા કેટલાક
વિપ્રો સદા જ્ઞાનથીજ તે યજ્ઞને યજ્ઞ છે. ૨૪

અગ્નિહોત્રં ચ જુહુયાદાદ્યન્તે દ્યુનિશોઃ સદા ।

દર્શન ચાર્ધમાસાન્તે પૌર્ણમાસેન ચૈવ હિ ॥ ૨૫ ॥

સદા પ્રભાતે અને સાયંકાલે અગ્નિહોત્રીએ અગ્નિમાં હોમ
કરવો. તેણે અમાસે દર્શ નામનો યજ્ઞ કરવો અને અર્ધમાસને
અંતે અર્થાત્ પૂનમે પૌર્ણમાસ નામનો યજ્ઞ કરવો. ૨૫

સસ્યાન્તે નવસસ્યેષ્ટયા તથર્ત્વન્તે દ્વિજોઽધ્વરૈઃ ।

પશુના ત્વયનસ્યાદૌ સમાન્તે સૌમિકૈર્મલ્લૈઃ ॥ ૨૬ ॥

બૂતું ધાન્ય થઈ રહેતાં, વિપ્રે નવી મોસમમાં નવધાન્યની
(આગ્રયણ) ઇષ્ટિ કરવી. ઋતુ ઋતુને અંતે તેણે આતુર્માસ
યજ્ઞ કરવા, દક્ષિણાયનના અને ઉત્તરાયણના આરંભમાં તેણે
પશુબંધ નામનો યાગ કરવો અને વર્ષને અંતે વસંત ઋતુમાં
તેણે સોમયાગ કરવા. ૨૬

નાનિદ્વા નવસસ્યેષ્ટ્યા પશુના ચાગ્રિમાન્દ્વિજઃ ।

નવાન્નમધાન્માસં વા દીર્ઘમાયુર્જિજીવિષુઃ ॥ ૨૭ ॥

લાંબું આયુષ્ય લોગવવા ઇચ્છતા અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણે
નવધાન્યની ઇષ્ટિ કર્યા વિના નવું ધાન્ય ખાવું નહિ; તેમજ
પશુબંધ નામના યાગ કર્યા સિવાય +માંસ ખાવું નહિ. ૨૭

નવેનાનર્ચિતા હસ્ય પશુહવ્યેન ચાગ્રયઃ ।

પ્રાણાનેવાત્તુમિચ્છન્તિ નવાન્નામિપગર્ધિનઃ ॥ ૨૮ ॥

જેના અગ્નિઓ નવા અગ્રથી તેમજ પશુના હવ્યથી
પૂજા પામતા નથી, તેઓ તે નવું, અગ્ર તથા માંસની ઇચ્છા-
વાળાઓના પ્રાણોને ભરખી જવા ઇચ્છે છે. ૨૮

આસનાશનશય્યાભિરન્નિર્મૂલફલેન વા ।

નાસ્ય કશ્ચિદ્વસેદ્ગ્રહે શક્તિતોડનર્ચિતોડતિથિઃ ॥ ૨૯ ॥

ગૃહસ્થીને ઘેર ડાઘ પણ અતિથિ આસન, ભોજન,
શય્યા, જલ, મૂલ કે ફલથી યથાશક્તિ આદર પામ્યા વિના
રહે નહિ. ૨૯

પાષણ્ડિનો વિકર્મસ્થાન્બૈડાલવ્રતિકાઞ્છઠાન્ ।

હૈતુકાન્બકવૃત્તીંશ્ચ વાહ્માત્રેણાપિ નાર્ચયેત્ ॥ ૩૦ ॥

પાખંડીઓ, શાસ્ત્રવિરુદ્ધ કર્મ કરનારાઓ, ખિલાડાંની જમ
વર્તનારાઓ, શંકો, વેદવિરુદ્ધ તર્ક ઉઠાવનારાઓ અને ખગ-
લાની જમ વૃત્તિ રાખનારાઓ—એમને તો વાણી વડે પણ
સંતકારવા નહિ. ૩૦

+ અહીં માંસ ખાવાની આદા ન સમજવી; પણ માંસ ખાના-
રાઓ માટે પણ યજ્ઞની ભાવના હોવી જ જોઈએ એમ સમજવું.

वेदविद्याव्रतस्नाताऽभ्रोत्रियान्गृहमेधिनः ।

पूजयेद्व्यकव्येन विपरीतांश्च वर्जयेत् ॥ ३१ ॥

विधास्नातक, व्रतस्नातक अने विधाव्रतस्नातक अये त्रये वेदज्ञाने गृहस्थेअये ह्यकव्यथी सत्कारवा—अथी विपरीताने वर्जवा. ३१

शक्तितोऽपचमानेभ्यो दातव्यं गृहमेधिना ।

संविभागश्च भूतेभ्यः कर्तव्योऽनुपरोषतः ॥ ३२ ॥

हाथे न रांधनारा प्रहयारी वगेरेने गृहस्थीअ्याअये यथा-शक्ति लोअन आपवुं; तेभज अडयणु आवे नहि अेवी रीते वृक्षादि भूतो भाटे पणु भाग काढेवो. ३२

राजतो धनमन्विच्छेत्संसीदन्स्नातकः क्षुधा ।

याज्यान्तेवासिनोर्वापि न त्वन्यत इति स्थितिः ॥ ३३ ॥

भूषथी गणाता स्नातक द्विज राज पासेथी, यजमान पासेथी डे पोताना अंतेवासी पासेथी धन भेणववा धअधुं, पणु पीअ पासेथी धन लेवा धअधुं नहि अेवी शास्त्रभर्यादा छे.

न सीदेत्स्नातको विप्रः क्षुधा शक्तः कथंचन ।

न जीर्णमलब्रह्मासा भवेच्च विभवे सति ॥ ३४ ॥

शक्तिमान स्नातक विप्रे कदी पणु भूषथी पीडावुं नहि. तेभज साधन होवा छतां अणु अने भेक्षां वस्त्र पडेरवां नहि. ३४

कृष्णकेशनखश्मभ्रुर्दान्तः शुक्लाम्बरः शुचिः ।

स्वाध्याये चैव युक्तः स्यामित्यमात्महितेषु च ॥ ३५ ॥

તે નિલ કેશ, નમ્ર તથા દાઢીમૂઠ કતરાવેલાં રાખે, ઇંદ્રિ-
યોનું દમન કરે, શ્વેત વસ્ત્રો પહેરે, પવિત્રતા બળવે; સ્વાધ્યા-
યમાં પરાયણ રહે અને આત્મહિતમાં મુક્ત વર્તે. ૩૫

વૈળર્વી ધારયેઘર્ષિ સોદકં ચ કમણ્ડલુમ્ ।

યજ્ઞોપવીતં વેદં ચ શુભે રૌક્મે ચ કુણ્ડલે ॥ ૩૬ ॥

તેણે વાંસની લાકડી, પાણીથી ભર્યું કમંડલુ, જનોઈ,
દર્ભની ઝૂડી અને સોનાનાં બે સુંદર કુંડલો ધારણ કરવાં. ૩૬

નેષ્ઠેતોઘન્તમાદિત્યં નાસ્તં યાન્તં કદાચન ।

નોપસૃષ્ટં ન વારિસ્થં ન મધ્યં નભસો ગતમ્ ॥ ૩૭ ॥

તે ક્યારેય ઊગતા કે આથમતા સૂર્યને ન જુએ, તેમજ
બ્રહ્મણ પામેલા, પાણીમાં ઝાળો પડેલા અને મધ્યાકાશે આવેલા
સૂર્યનેય તે ન જુએ. ૩૭

ન લક્ષ્યેદ્વત્સતન્ત્રીં ન પ્રધાવેષ્ઠ વર્ષતિ ।

ન ચોદકે નિરીક્ષેત સ્વં રૂપમિતિ ધારણા ॥ ૩૮ ॥

તેણે વાહરડાની દોરને ન ઝાળંગવી, વરસતે વરસાદે ન
દોડવું અને પાણીમાં પોતાનો પડછાયો ન જોવો—આ શાસ્ત્ર-
નિયમ છે. ૩૮

મૃદં ગાં દૈવતં વિપ્રં ઘૃતં મધુ ચતુષ્પથમ્ ।

પ્રદક્ષિણાનિ કુર્વૌત પ્રજ્ઞાતાંશ્ચ વનસ્પતીન્ ॥ ૩૯ ॥

માટીનો ઢગલો, ગાય, દેવમૂર્તિ, બ્રાહ્મણ, ધી, મધ, ચોક,
અને પ્રસિદ્ધ વૃક્ષો—એટલાંને જમણે હાથે રાખીને ચાલવું. ૩૯

નોપગચ્છેત્પ્રમત્તોઽપિ સ્ત્રિયમાર્તવદર્શને ।

સમાનશયને ચૈવ ન શયીત તયા સહ ॥ ૪૦ ॥

કામની ઘેલછા આવી હોય તોય પુરુષે ઋતુદર્શનમાં આવેલી સ્ત્રીનો સંગ ન કરવો, તેમ તેની સાથે એક પથારીએ પણ ન સૂવું. ૪૦

રજસામિપ્લુતાં નારીં નરસ્ય હ્યુપગચ્છતઃ ।

પ્રજ્ઞા તેજોબલં ચક્ષુરાયુષ્ચૈવ પ્રહીયતે ॥ ૪૧ ॥

જે માણસ રજસ્વલા સ્ત્રીનો સંગ કરે છે, તેનાં પ્રજ્ઞા, તેજ, બલ, નેત્ર અને આવરદા હણાય જ છે. ૪૧

તાં ત્રિવર્જયતસ્તસ્ય રજસા સમમિપ્લુતામ્ ।

પ્રજ્ઞા તેજોબલં ચક્ષુરાયુષ્ચૈવ પ્રવર્ધતે ॥ ૪૨ ॥

જે માણસ રજસ્વલા સ્ત્રીના સંગનો ત્યાગ કરે છે, તેનાં પ્રજ્ઞા, તેજ, બલ, નેત્ર અને આયુષ્ય વધે જ છે. ૪૨

નાશ્રીયાદ્ઘયા સાર્ધં નૈનામીક્ષેત ચાશ્રતીમ્ ।

શુવર્તીં જૃમ્ભમાણાં વા ન ચાસીનાં યથાસુખમ્ ॥ ૪૩ ॥

પત્ની સાથે એક થાળીએ જમવું નહિ, તેમ તે ખાતી હોય, ધીંકતી હોય, બગાસું લેતી હોય કે આરામથી બેઠી હોય ત્યારે તેને ન જોવી. ૪૩

નાઙ્ગયન્તીં સ્વકે નેત્રે ન ચામ્યક્તામનાષ્ટતામ્ ।

ન પશ્યેત્પ્રસવન્તીં ચ તેજસ્કામો દ્વિજોત્તમઃ ॥ ૪૪ ॥

સ્ત્રી પોતાની આંખ આંજતી હોય, તેલાદિ મર્દન કરતી

होय, आवरणविहोली होय डे प्रसूति करती होय, त्यारे तेजनी ध्य्छावाणा द्विजवरे तेने न जेवी.

[उपेत्य स्नातको विद्याभेक्षेभ्यां परस्त्रियम् ।

सरहस्यं च संवादं परस्त्रीषु विवर्जयेत् ॥

विद्वान् स्नातके भास गीठीने नश्च परस्त्रीने न जेवी.
तेभ तेष्ते परस्त्रीभ्यां साथे शुभ वातय्यीत न करवी.]

नाभ्रमद्यादेकवासा न नम्रः स्नानमाचरेत् ।

न मूत्र पथि कुर्वीत न भस्मनि न गोव्रजे ॥ ४५ ॥

न फालकृष्टे न जले न चित्यां न च पर्वते ।

न जीर्णदेवायतने न बल्मीके कदाचन ॥ ४६ ॥

अेक वस्त्रे लोजन नहि लेवुं, विना वस्त्रे स्नान न करवुं,
रस्ताभां वस्त्रे, राभ्रभां, गोशाणाभां, यासेला भेतरभां, जलभां,
वेदीभां, पर्वत उपर, अरण्य देवस्थानभां अने राङ्गुडाभां कया-
श्ये पण्य पेशाय न करवो. ४५, ४६

न ससस्त्रेषु गर्तेषु न गच्छन्नापि च स्थितः ।

न नदीतीरमासाद्य न च पर्वतमस्तके ॥ ४७ ॥

वाय्वग्निविप्रमादित्यमपः पश्यंस्तथैव गाः ।

न कदाचन कुर्वीत विष्णुमूत्रस्य विसर्जनम् ॥ ४८ ॥

अवजं तुवाणा भाडाभ्यां, आलतां आलतां, गिलां गिलां,
नदीकाठि जधने, पर्वतने शिप्परे, तेभज वायु, अग्नि, ब्राह्मण्य,
सूर्य, पाणी तथा गायत्री नजरभां, तेष्ते कदापि भणभूतने
त्याग करवो नहि. ४७, ४८

તિરસ્કૃત્યોચ્ચરેત્કાષ્ટલોષ્ટપત્રવૃણાદિના ।

નિયમ્ય પ્રયતો વાચં સંવીતાઙ્ગોઽવગુણિતઃ ॥ ૪૯ ॥

પોતાનાં અંગોને બરાબર આવરીને, મરજદ રાખીને અને લાકડાં, ઢેકાં તેમજ ખડ આદિથી જમીનને ઢાંકીને તેણે વાણીને પ્રયત્નપૂર્વક નિયમમાં રાખીને મળભૂતનો ત્યાગ કરવો.

મૂત્રોચ્ચારસમુત્સર્ગં દિવા કુર્યાદુદહ્મુલ્લઃ ।

દક્ષિણામિમુલ્લો રાત્રૌ સંધ્યયોશ્ચ યથા દિવા ॥ ૫૦ ॥

દિવસે ઉત્તર દિશા તરફ, રાત્રે દક્ષિણ દિશા તરફ અને બેઉ સંધ્યાકાળે દિવસની જેમ ઉત્તર દિશા તરફ મુખ રાખીને મળભૂતનો ત્યાગ કરવો. ૫૦

છાયાયામન્ધકારે વા રાત્રાવહનિ વા દ્વિજઃ ।

યથાસુલ્લમુલ્લઃ કુર્યાત્પ્રાણવાધામયેષુ ચ ॥ ૫૧ ॥

રાત્રે, દિવસે, અંધારામાં કે છાયામાં તેમજ પ્રાણને સંકટ આવવાનો ભય હોય ત્યારે દ્વિજ યથેચ્છ મુખ રાખી મળભૂતનો ત્યાગ કરવો. ૫૧

પ્રત્યર્થિં પ્રતિસૂર્યં ચ પ્રતિસોમોદકદ્વિજાન્ ।

પ્રતિ ગાં પ્રતિ વાતં ચ પ્રજ્ઞા નશ્યતિ મેહતઃ ॥ ૫૨ ॥

અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્ર, જલ, આહ્વાણ, ગાય અને પવન એટલાની સામે જે મળભૂતનું વિસર્જન કરે છે, તેની બુદ્ધિ નાશ પામે છે. ૫૨

નાર્થિં મુલ્લેનોપધમેન્નર્માં નેક્ષેત ચ સ્ત્રિયમ્ ।

નામેઘ્યં પ્રક્ષિપેદમૌ ન ચ પાદૌ પ્રતાપયેત્ ॥ ૫૩ ॥

અગ્નિને મોંથી કૂંક મારવી નહિ, સ્ત્રીને નમ્ન જોવી નહિ,
અગ્નિમાં અપવિત્ર વસ્તુઓ નાખવી નહિ અને પગોને
તપાવવા નહિ. ૫૩

અધસ્તાન્નોપદધ્યાન્ન ન ચૈનમભિલઙ્ઘયેત્ ।

ન ચૈનં પાદતઃ કુર્યાન્ન પ્રાણાવાધમાચરેત્ ॥ ૫૪ ॥

દેવતાને ખાટલા નીચે ન રાખવો, તેને ઝાળંગવો નહિ
અને તેને પગ તળે ન કરવો, તેમજ પ્રાણને સંકટ થાય એવું
આચરણ કરવું નહિ. ૫૪

નાશ્રીયાત્સંધિવેલાયાં ન ગચ્છેન્નાપિ સંવિશેત્ ।

ન ચૈવ પ્રલિલ્લેઙ્ઘમિં નાત્મનોપહરેત્સજમ્ ॥ ૫૫ ॥

સવારસાંજના સંધિકાલે જમવું નહિ અને પરગામ જવું
નહિ; ત્યારે સૂવું નહિ, જમીન ખોતરવી નહિ અને પોતાની
માળા કાઢવી નહિ. ૫૫

નાપ્સુ મૂત્રં પુરીષં વા ઈવનં વા સમ્પત્સૃજેત્ ।

અમેઘ્યલિપ્તમન્યદ્વા લોહિતં વા વિષાણિ વા ॥ ૫૬ ॥

મૂત્ર, વિષા, યૂંક, એકું ચોંટલી વસ્તુ, લોહી કે વિષ
એમાંનું કશું પણ પાણીમાં નાખવું નહિ. ૫૬

નૈકઃ સ્વપેચ્છૂન્યગેહે શ્રેયાંસં ન પ્રવોઘયેત્ ।

નોદક્યયાભિમાષેત યજ્ઞં ગચ્છેન્ન ચાવૃતઃ ॥ ૫૭ ॥

સૂતા ધરમાં એકલા ન સૂવું, (વય કે વિદ્યામાં) વડીલને
ઉપદેશ ન આપવો, રજસ્વલા સાથે સંલાપણુ ન કરવું અને
વિનાનિમંત્રણે યજ્ઞમાં જવું નહિ. ૫૭

[एकः स्वादु न भुञ्जीत स्वार्थमेको न चितयेत् ।

एको न गच्छेदध्वानं नैकः सुतेषु जागृयात् ॥

स्वादिष्ट लोचन ऐकलाये न भावुं, ऐकलाये ऐकला
स्वार्थं न विचारवो, रस्ते ऐकला न जवुं अने पधां सूतां होय
त्यारे ऐकलाये जगवुं नहि.]

अग्न्यगारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानां च सन्निधौ ।

स्वाध्याये भोजने चैव दक्षिणं पाणिमुद्धरेत् ॥ ५८ ॥

अग्निशाणाभां, गोशाणाभां, ब्राह्मणानी सभक्ष, तेभज
स्वाध्याय अने लोचनभां जभणा हाथने वस्त्र पडार राभवे.

नावारयेद्वां घयन्तीं न चाचक्षीत कस्यचित् ।

न दिवीन्द्रायुधं दृष्ट्वा कस्यचिद्दर्शयेद्बुधः ॥ ५९ ॥

गाय कंठ पीती होय तो तेने वारवी नहि, तेभ ते विशे
डोर्धने वात न करवी. द्विवसे मेधधनुष जेवाभां आवतां
विद्वाने ते डोर्धने न हेभाडवुं. ५९

नाधार्मिके वसेद् ग्रामे न व्याधिबहुले भृशम् ।

नैकः प्रपद्येताध्वानं न चिरं पर्वते वसेत् ॥ ६० ॥

अधार्मिक अने बहुशेगवाणां गाभेभां न रहेवुं, भागे
ऐकला न जवुं तेभ ज पर्वतभां लाणो वपत न वसवुं. ६०

न शूद्रराज्ये निवसेन्नाधार्मिकजनावृते ।

न पाषण्डिगणक्रान्ते नोपसृष्टेऽन्त्यजैर्नृभिः ॥ ६१ ॥

शूद्रना राजभां, अधर्मी भाणुसोथी लरेला गाभभां,
पाषण्डीओना टोणाथी जलरायेला गाभभां अने यांडाल
डोडोथी वसेला गाभभां रहेवुं नहि. ६१

न भुञ्जीतोद्धृतस्नेहं नातिसौहित्यमाचरेत् ।

नातिप्रगे नाति सायं न सायं प्रातराशितः ॥ ६२ ॥

स्नेह (चिकाश) काढी नाप्ये होय अेवुं लोअन नअभवुं,
हांसीने न आवुं, पहेला पहेरभां उ मोडी सांअ नअभवुं
अने सवारै अतिशय अभ्या होय तो सांअ न आवुं. ६२

न कुर्वीत वृथा चेष्टां न वार्यञ्जलिना पिबेत् ।

नोत्सङ्गे भक्षयेद्भक्ष्यान्न जातु स्यात्कुतूहली ॥ ६३ ॥

भोटी अेष्टा न करवी, भोभे पाल्णी पीवुं नहि, आवानुं
भोणाभां राभी न आवुं, तेम कंअ कुतूहली पणु नथवुं. ६३

न नृत्येद्यथा गायेन्न वादित्राणि वादयेत् ।

मास्फोटयेन्न च क्ष्वेडेन्न च रक्तो विरावयेत् ॥ ६४ ॥

न नृत्य करवुं, न गायन करवुं, न वाजिंत्र वगाडवां, न
ताणी पाडवी, न ककडाटी भोलाववी अने न आनंअभां आवी-
ने आरडवुं. ६४

न पादौ धावयेत्कांस्ये कदाचिदपि भाजने ।

न भिन्नभाण्डे भुञ्जीत न भावप्रतिदूषिते ॥ ६५ ॥

हांसाना पात्रभां क्यारेय पग न धोवा तेम लागेला
वासणुभां अने वहेमपडता वासणुभां नअभवुं. ६५

उपानहौ च वासश्च धृतमन्यैर्न धारयेत् ।

उपवीतमलंकारं स्रजं करकमेव च ॥ ६६ ॥

भीअअोअे धारणु करेलां जेडा, वस्त्र, जनोअं, अलंकार,
भाणा अने कमंडल पोते धारणु करवां नहि. ६६

નાવિનીતૈર્વ્રજેદ્ધુર્યેન ચ ક્ષુદ્રચાધિપીડિતૈઃ ।

ન મિત્રમૃક્ષાક્ષિત્તુરૈન વાલર્થિવિરૂપિતૈઃ ॥ ૬૭ ॥

વણકળવાયેલાં, ભૂખ અને રોગથી પીડાયેલાં, શિંગડાં,
આંખ અને ખરી લાગેલાં તેમજ પાંડી પૂંછડી વડે કદરૂપાં
એવાં (બળદોનાં) વાહનોએ ન જવું. ૬૭

વિનીતૈસ્તુ વ્રજેન્નિત્યમાશુગૈર્લક્ષણાન્વિતૈઃ ।

વર્ણરૂપોપસંપન્નૈઃ પ્રતોદેનાતુદન્મૃશ્મ ॥ ૬૮ ॥

પણ કળવાયેલાં, ઝડપે જનારાં, સુલક્ષણોવાળાં, જાતવાન
અને રૂપવાન (બળદો જોડેલાં) વાહનોએ, અગ્ર આયુકપરણા
માર્યા વિના જવું. ૬૮

બાલાતપઃ પ્રેતધૂમો વર્જ્ય મિત્રં તથાસનમ્ ।

ન ચ્છિન્ધાન્નખલોમાનિ દન્તૈર્નૌત્પાટયેન્નશ્વાન્ ॥ ૬૯ ॥

ઊગતા બાલસૂર્યનો (અથવા કન્યારાશિના સૂર્યનો) તડ-
કો, શખનો ધુમાડો, તથા ભાંગ્યુંતૂટ્યું આસન—એટલાનો ત્યાગ
કરવો. નખને તથા રોમને ઉખેડવાં નહિ; તેમજ નખને ઢાંતથી
ચાવવા નહિ. ૬૯

ન મૃહ્લોષ્ઠં ચ મૃન્દીયાન્ન ચ્છિન્ધાત્કરજૈસ્તૃણમ્ ।

ન કર્મ નિર્ણ્ફલં કુર્યાન્નાયત્યામસુખોદયમ્ ॥ ૭૦ ॥

માટીનાં ઢેકાં મસળવાં નહિ, હાથથી તરણાં તોડવાં નહિ
અને અંતે અસુખકારી અને નિષ્ફળ એવું કામ કરવું નહિ. ૭૦

[શ્રીકામો વર્જયેન્નિત્યં મૃન્મયે ચૈવ મોજનમ્ ।

લક્ષ્મીની કામનાવાળાએ માટીના વાસણમાં ભોજન
લેવાનું સદૈવ વર્જવું.]

લોષ્ટમર્દી તૃણચ્છેદી નક્ષત્રાદી ચ યો નરઃ ।

સ વિનાશં વ્રજત્યાશુ સૂચકોઽશુચિરેવ ચ ॥ ૭૧ ॥

જ માણસ ઢેકાં ભાંગે છે, તરણાં તોડે છે, નખ ચાવે છે, ચાડી ખાય છે અને અપવિત્ર રહે છે, તે ઝટ વિનાશને પામે છે. ૭૧

ન વિગર્હ્ય કથાં કુર્યાદ્ઘાહિર્માલ્યં ન ધારયેત્ ।

ગવાં ચ યાનં પૃષ્ઠેન સર્વથૈવ વિગર્હિતમ્ ॥ ૭૨ ॥

નિંદા કરીને વાત કરવી નહિ અને બહાર દેખાય તેમ માળા રાખવી નહિ તેમજ બળદની પીઠ પર સવારી કરવી એ સર્વથા નિંદિત છે. ૭૨

અદ્ધોરેણ ચ નાતીયાદ્ ગ્રામં વા વેદમ વાવૃત્તમ્ ।

રાત્રૌ ચ વૃક્ષમૂલાનિ દૂરતઃ પરિવર્જયેત્ ॥ ૭૩ ॥

વાસેલા ગામમાં કે ધરમાં છીંડેથી જવું નહિ અને રાત્રે ઝાડોનાં મૂળોને દૂરથી વર્જવાં. ૭૩

નાક્ષૈઃ ક્રીડેત્કદાચિત્તુ સ્વયં નોપાનહૌ હરેત્ ।

શયનસ્થો ન ધુક્તીત ન પાણિસ્થં ન ચાસને ॥ ૭૪ ॥

ક્યારેય પાસાથી ન રમવું અને જાતે જોડા ન ઉપાડવા, પથારીમાં રહે રહે જમવું નહિ, હાથમાં ભોજન રાખીને ખાવું નહિ અને બેસવાના આસન ઉપર અત્ર મૂકી આરોગવું નહિ. ૭૪

સર્વં ચ તિલસંવદ્દં નાઘાદસ્તમિતે રવૌ ।

ન ચ નમ્રઃ શયીતેહ ન ચોચ્છિષ્ટઃ ક્વચિદ્વ્રજેત્ ॥ ૭૫ ॥

સૂર્ય આથમ્યા પછી તલના સંબંધવાળું કંઈ પણ ભોજન ખાવું નહિ. નાગા સૂવું નહિ, તેમજ ક્યાંય એઠા મોઠે જવું નહિ.

આર્દ્રપાદસ્તુ મુક્તીત નાર્દ્રપાદસ્તુ સંવિશેત્ ।

આર્દ્રપાદસ્તુ મુક્ત્તાનો દીર્ઘમાયુરવામ્નુયાત્ ॥ ૭૬ ॥

ભીના.પગે જમાય, પણ ભીના પગે સુવાય નહિ; ભીને પગે જમનારો મનુષ્ય દીર્ઘ આયુષ્ય પામે છે. ૭૬

અચક્ષુર્વિષયં દુર્ગં ન પ્રમાદેત કર્હિચિત્ ।

ન વિષ્મૂત્રમુદીક્ષેત ન બાહુમ્યાં નદીં તરેત્ ॥ ૭૭ ॥

આંખે ન દીઠેલા દુર્ગમ સ્થાનમાં કદાપિ ભૂલેચૂક પણ જવું નહિ. મળમૂત્ર જેવાં નહિ, હાથ વડે નદી તરવી નહિ. ૭૭

અધિતિષ્ઠેન્ન કેશાંસ્તુ ન મસ્માસ્થિકપાલિકાઃ ।

ન કાર્પાસાસ્થિ ન તુલાન્દીર્ઘમાયુર્જિજીવિષુઃ ॥ ૭૮ ॥

દીર્ઘ આવરદાની ઇચ્છાવાળાએ વાળ, ભસ્મ, હાડકાં, ભાગેલાં ઠીકરાં, કપાસનાં છોડાં અને સાળનાં ફેતરાં એ ઉપર બેસવું નહિ. ૭૮

ન સંવસેચ્ચ પતિતૈર્ન ચાણ્ડાલૈર્ન પુલ્કસૈઃ ।

ન મૂર્ખૈર્નાવલિપ્તૈશ્ચ નાન્ત્યૈર્નાન્ત્યાવસાયિભિઃ ॥ ૭૯ ॥

પતિત, ચાંડાળ, પુલ્કસ (નિષાદથી શૂદ્ર સ્ત્રીમાં થયેલા), મૂર્ખ, અહંકારી, અંત્યજ અને અંત્યાવસાયીઓ (નિષાદની સ્ત્રીમાં ચાંડાળથી જન્મેલા) સાથે વસવું નહિ. ૭૯

[ન કૃતઘૈરનુદ્યુક્તૈર્ન મહાપાતકાન્વિતૈઃ ।

ન દસ્યુભિર્નાશુચિભિર્નામિત્રૈશ્ચ કદાનચ ॥

કૃતઘ્ની, નિરુદ્ધઘ્ની, મહાપાપવાળા, ચોર, અપવિત્ર અને શત્રુઓ સાથે કદી રહેવું નહિ.]

ન શૂદ્રાય મર્તિં દધાન્નોચ્છિદ્યં ન હાવિક્કૃતમ્ ।

ન ચાસ્યોપદિશેદ્ધર્મં ન ચાસ્ય વ્રતમાદિશેત્ ॥ ૮૦ ॥

શૂદ્રને શાસ્ત્રમતિ આપવી નહિ, ઉચ્છિદ્ય આપવું નહિ, હવિનો શેષ આપવો નહિ, ધર્મોપદેશ આપવો નહિ, તેમ તેને વ્રતનો ઉપદેશ આપવો નહિ. ૮૦

[અંતરા બ્રાહ્મણં કૃત્વા પ્રાયશ્ચિત્તં સમાદિશેત્ ।

કાઠને પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું હોય તો બ્રાહ્મણને મધ્યસ્થ રાખીને પ્રાયશ્ચિત્ત આપવું.]

યો હ્યસ્ય ધર્મમાચ્છે યશ્ચૈવાદિશતિ વ્રતમ્ ।

સોઽસંવૃતં નામ તમઃ સહ તેનૈવ મજ્જતિ ॥ ૮૧ ॥

જ બ્રાહ્મણ શૂદ્રને ધર્મોપદેશ કરે છે અને જ તેને વ્રતોદેશ આપે છે, તે તે શૂદ્રની સાથે અસંવૃત નામના નરકમાં ડૂબે છે.

ન સંહતાભ્યાં પાણિભ્યાં કણ્ઠ્યુદાત્મનઃ શિરઃ ।

ન સ્પૃશેષૈતદુચ્છિદ્યો ન ચ સ્નાયાદિના તતઃ ॥ ૮૨ ॥

બેઉ હાથ સાથે રાખી પોતાનું માથું ખંજવાળવું નહિ, એઠે હાથે માથાને અડવું નહિ અને માથું લીંબવ્યા વિના નાહવું નહિ. ૮૨

કેશ્યગ્રહાન્પ્રહારાંશ્ચ શિરસ્યેતાન્વિવર્જयेત્ ।

શિરઃસ્નાતશ્ચ તૈલેન નાઙ્ગં કિંચિદપિ સ્પૃશેત્ ॥ ૮૩ ॥

કાઠના વાળ ખેંચવા નહિ, તેમજ માથે પ્રહાર કરવા નહિ, માથે તેલ ચોપડયા પછી તે હાથ વડે કાઠ પણ અંગને અડવું નહિ. ૮૩

ન રાજ્ઞઃ પ્રતિગૃહ્ણીયાદરાજન્પ્રયસૂતિતઃ ।

સૂનાચક્રધ્વજવર્તાં વેશેનૈવ ચ જીવતામ્ ॥ ૮૪ ॥

અક્ષત્રિયથી જન્મેલા, રાજા, કસાઇ, ધાણી આદિ ચક્ર રાખી આજીવિકા કરનારાઓ, કલાલ, તેમજ રૂપવેશથી જીવનારાઓ પાસેથી દાન લેવું નહિ. ૮૪

દશસૂનાસમં ચક્રં દશચક્રસમો ધ્વજઃ ।

દશધ્વજસમો વેશે દશવેશસમો નૃપઃ ॥ ૮૫ ॥

દસ ખાટકી ખરાખર એક ધાણીવાળો (તેલી) છે, દસ ધાણી-વાળા ખરાખર એક કલાલ છે, દશ કલાલ ખરાખર એક રૂપવેશી છે અને દશ રૂપવેશી ખરાખર એક (અક્ષત્રિય) રાજા છે. ૮૫

દશ સૂનાસહસ્રાણિ યો વાહયતિ સૌનિકઃ ।

તેન તુલ્યઃ સ્મૃતો રાજા ઘોરસ્તસ્ય પ્રતિગ્રહઃ ॥ ૮૬ ॥

રાજાને તે ખાટકી જેવો જાણવો કે જે દશ હજાર કસાઈ-ખાનાં ચલાવતો હોય. આથી તો તે રાજાનું દાન ભયંકર છે. ૮૬

યો રાજ્ઞઃ પ્રતિગૃહ્ણાતિ લુબ્ધસ્યોચ્છાસ્ત્રવર્તિનઃ ।

સ પર્યાયેણ યાતીમાન્નરકાનેકવિંશતિમ્ ॥ ૮૭ ॥

તામિસ્રમન્ધતામિસ્રં મહારૌરવરૌરવૌ ।

નરકં કાલસૂત્રં ચ મહાનરકમેવ ચ ॥ ૮૮ ॥

સંજીવનં મહાવીચિં તપનં સંપ્રતાપનમ્ ।

સંહાતં ચ સકાકોલં કુહૂમલં પ્રતિમૂર્ચિકમ્ ॥ ૮૯ ॥

લોહશક્કુમૃત્તીપં ચ પન્થાનં શાલ્મલીં નદીમ્ ।

અસિપત્રવનં ચૈવ લોહદારકમેવ ચ ॥ ૯૦ ॥

શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ વર્તનારા લોભિયા રાજ પાસેથી જ દાન સ્વીકારે છે, તે ક્રમે કરીને આ નીચેનાં : એકવીસ નરકોમાં પડે છે. તામિસ્ર, અંધતામિસ્ર, મહારૌરવ, રૌરવ, કાલસૂત્ર, મહા-નરક, સંજીવન, મહાવીચિ, તપન, સંપ્રતાપન, સંહાત, સકા-કાલ, કુડ્મલ, પ્રતિભૂત્તિક, (પૂત્તિમૃત્તિક) લોહશંકુ, ઋજુષ, પંથા, શાલ્મલી, વૈતરણી નદી આસિપત્રવન, અને લોહ-દારક. ૮૭-૯૦

एतद्विदन्तो विद्वांसो ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः ।

न राज्ञः प्रतिगृह्णन्ति प्रेत्य श्रेयोऽभिकाङ्क्षिणः ॥ ૯૧ ॥

પરલોકમાં પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છનારા બ્રહ્મવાદી વિદ્વાન બ્રાહ્મણો એ બળે છે; તેથી તેઓ રાજ પાસેથી દાન લેતા નથી.

ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत धर्मार्थौ चानुचिन्तयेत् ।

कायक्लेशांश्च तन्मूलान्वेदतस्वार्थमेव च ॥ ૯૨ ॥

બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઊઠવું અને ધર્મ તથા અર્થનું ચિંતન કરવું; એ ધર્મ અને અર્થ અંગે થનારા કાયાના કલેશોનો વિચાર કરવો નહિ અને વેદના રહસ્યાર્થનું ચિંતન કરવું. ૯૨

उत्थायावश्यकं कृत्वा कृतशौचः समाहितः ।

पूर्वां संध्यां जपंस्तिष्ठेत्स्वकाले चापरांचिरम् ॥ ૯૩ ॥

ઊઠીને આવશ્યક મળશુદ્ધિ કરવી, સ્નાનાદિ શૌચ કરવું અને સ્વસ્થચિત્તે પ્રભાતની સંધ્યામાં લાંબા સમય સુધી ગાયત્રી જપતાં રહેવું. તે જ રીતે બરાબર એટલો સમય સાંજની સંધ્યાએ પણ ગાયત્રીજપ કરવો. ૯૩

ऋषयो दीर्घसंघ्यात्वादीर्घमायुरवाप्नुयुः ।

प्रज्ञां यश्च कीर्तिं च ब्रह्मवर्चसमेव च ॥ ९४ ॥

लांभी संध्याञ्चो करीने ऋषिञ्चो दीर्घ आयुष, प्रज्ञा, यश्च,
(दान्धी थयेली प्याति) कीर्तिं (त्यागधी थयेली प्याति)
तेमञ्च ब्रह्मतेजने पाभ्या उता. ९४

श्रावण्यां प्रौष्ठपद्यां वाप्युपाकृत्य यथाविधि ।

युक्तश्छन्दांस्यधीयीत मासान्विप्रोऽर्धपञ्चमान् ॥ ९५ ॥

श्रावणुकेलादरवा भासनी पूनमे यथाविधि उपाकर्म करीने
प्राक्षणे साडाचार भास सुधी नियमपूर्वक वेदाध्ययन करवुं. ९५

पुष्पे तु छन्दसां कुर्याद्बहिरुत्सर्जनं द्विजः ।

माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्ने प्रथमेऽहनि ॥ ९६ ॥

ते पछी, पुष्य नक्षत्रमां (पोष भासनी) पूनमे अथवा
भाघ महिनाना शुक्ल पक्षना पडवाने द्विसे, पहेला पडारमां
द्विजे गाभण्डार जघने वेदने उत्सर्गविधि करवो. ९६

यथाशास्त्रं तु कृत्वैवमुत्सर्गं छन्दसां बहिः ।

विरमेत्पक्षिणीं रात्रिं तदेवैकमहर्निशम् ॥ ९७ ॥

आ प्रभाणे गाभण्डार जघ शास्त्रविधिञ्च वेदने उत्सर्ग
कर्या पछी, अेक पक्षिणी (आगले ने पाछले द्विसे तथा
वच्येनी रात्रि) सुधी अथवा अेक द्विसे ने अेक रात्रि सुधी अध्य-
यनधी विरभवुं. ९७

अत ऊर्ध्वं तु छन्दांसि शुक्लेषु नियतः पठेत् ।

वेदाङ्गानि च सर्वाणि कृष्णपक्षेषु संपठेत् ॥ ९८ ॥

આ પછી નિયમ પ્રમાણે શુક્લપક્ષમાં વેદનો સ્વાધ્યાય કરવો અને કૃષ્ણપક્ષમાં સર્વ વેદોનાં સર્વ અંગોનો સ્વાધ્યાય કરવો. ૯૮

નાવિસ્વષ્ટમધીયીત ન શૂદ્રજનસંનિઘૌ ।

ન નિશાન્તે પરિશ્રાન્તો બ્રહ્માધીત્ય પુનઃ સ્વપેત્ ॥ ૧૧ ॥

અસ્પષ્ટ રીતે પાઠ કરવો નહિ, શૂદ્રજનની સમીપમાં લાણુવું નહિ અને પાછલી રાત્રે વેદ લાણ્યા પછી થાક્યા છતાં પણ પાછા સૂવું નહિ. ૯૯

યથાદિતેન વિધિના નિત્યં છન્દસ્કૃતં પઠેત્ ।

બ્રહ્મ છન્દસ્કૃતં ચૈવ દ્વિજો યુક્તો હનાપદિ ॥ ૧૦૦ ॥

યથોક્ત વિધિએ દ્વિજ ગાયત્રી આદિ છંદોથી યુક્ત મંત્ર-લાગનો નિત્ય સ્વાધ્યાય કરવો અને જો આપત્તિ ન હોય તો વેદ-પાઠ તથા છંદોયુક્ત બ્રાહ્મણનો સાવધાનતાથી સ્વાધ્યાય કરવો.

અનધ્યાય—

દ્વિમાભિત્યમનધ્યાયાનધીયાનો વિવર્જયેત્ ।

અધ્યાપનં ચ કુર્વાણઃ શિષ્યાણાં વિધિપૂર્વકમ્ ॥ ૧૦૧ ॥

વિધિપૂર્વક શિષ્યોને અધ્યાપન કરાવનારાઓએ તેમજ અધ્યયન કરનારાઓએ, આ નીચેના અનધ્યાયોમાં અભ્યાસ કરવો નહિ. ૧૦૧

કર્ણશ્રવેડનિલે રાત્રૌ દિવા પાંસુસમુદ્દને ।

एतौ वर्षास्वनध्यायावध्यायज्ञाः प्रचक्षते ॥ ૧૦૨ ॥

રાત્રે કાનમાં સુસવાટા મારતો પવન વાતો હોય અને

દિવસે ધૂળના ગોટા જીડતા હોય એ બે અનધ્યાયો વર્ષાકાળમાં
પાળવા, એમ સ્વાધ્યાયને જાણનારાઓ કહે છે. ૧૦૨

વિદ્યુસ્તનિતવર્ષેષુ મહોલ્કાનાં ચ સંપ્લવે ।

આકાલિકમનધ્યાયમેતેષુ મનુરબ્રવીત્ ॥ ૧૦૩ ॥

વીજળી, ગર્જના અને વૃષ્ટિ થતી હોય, તેમજ મોટા
ઉલ્કાપાત થતો હોય, તે પ્રસંગે આકાલિક (ખનાવના સમયથી
માંડીને ખીજ દિવસના તે સમય સુધી) અનધ્યાય પાળવો;
એમ મનુ કહે છે. ૧૦૩

एतांस्त्वभ्युदिताविद्याद्यदा प्रादुश्कृताग्निषु ।

तदा विद्यादनध्यायमनृतौ चाभ्रदर्शने ॥ ૧૦૪ ॥

હોમાગ્નિ પ્રકટયાના સમયે વર્ષાકાળે જે આ વીજળી
વગેરે થયેલાં જણાય, તે તે વખતે અનધ્યાય પાળવો; તેમજ
પ્રભાતનો તેમજ સાયંકાળનો હોમાગ્નિ પ્રગટ થયો હોય તે વખતે
વર્ષાકાળ વિના પણ વાદળાં દેખાય તે અનધ્યાય પાળવો. ૧૦૪

निर्घाते भूमिचलने ज्योतिषां चोपसर्जने ।

एतानાકાલિકાન્વિદ્યાદનધ્યાયાનૃતાવપિ ॥ ૧૦૫ ॥

કડાકા, ભડાકા, ધરતીકંપ અને સૂર્યાદિ જ્યોતિષોના
ઉપદ્રવ એ વર્ષાઋતુમાં થાય તોપણ તે વખતે આકાલિક
અનધ્યાય જાણવો. ૧૦૫

प्रादुश्कृतेष्वग्निषु तु विद्युत्स्तनितनिःस्वने ।

सज्योतिः स्यादनध्यायः शेषे रात्रौ यथा दिवा ॥ ૧૦૬ ॥

અગ્નિહોત્રનો અગ્નિ પ્રગટયા પછી, જે પ્રભાતે વીજળી

अने भेधगर्जना थाय तो सूर्यज्योति होय त्यां सुधी अने संध्याकाणे ते जे थाय तो ताराज्योति होय त्यां सुधी अनध्याय रहे. पण ते जे वृष्टि साथे थाय तो अेक दिवस ने अेक रात्रि अनध्याय रहे. १०६

नित्यानध्याय एवं स्याद् ग्रामेषु नगरेषु च ।

धर्मनैपुण्यकामानां पूतिगन्धे च सर्वदा ॥ १०७ ॥

धर्मभां निपुणता ध्यनारा पुरुषोअे गाभेभां अने नगरेभां नित्य उपरना अनध्याये पाणवा; वणी दुर्गंध छूटे त्यां पण सर्वदा अनध्याय पाणवो. १०७

अन्तर्गतशत्रे ग्रामे वृषलस्य च संनिधौ ।

अनध्यायो रुद्यमाने समवाये जनस्य च ॥ १०८ ॥

गाभभां शय पड्युं होय, शूद्र नशुक होय, रुदन आलतुं होय, तेमज भाणुसो टाणे मज्यां होय, त्यारे पण अनध्याय राणवो. १०८

उदके मध्यरात्रे च विष्मूत्रस्य विसर्जने ।

उच्छिष्टः श्राद्धभुक् चैव मनसापि न चिन्तयेत् ॥ १०९ ॥

पाणीभां, मधराते, भणभूतना त्याग वणते, अेठे भांअे अने श्राद्धतुं लोजन करीने मनथी पण वेदचिंतन करवुं नहि. १०९

प्रतिगृह्य द्विजो विद्वानेकोद्दिष्टस्य केतनम् ।

ज्यहं न कीर्तयेद्ब्रह्म राज्ञो राहोश्च सूतके ॥ ११० ॥

अेडादिष्ट श्राद्धतुं निभंत्रणुस्वीकार्या पछी तथा राजने त्यां

(પુત્રજન્મભાદિકતું) વૃદ્ધિસૂતક હોય ત્યારે, તેમજ ચંદ્ર કે સૂર્યચંદ્રણ હોય તે વખતે વિદ્વાન દ્વિજ ત્રણ દિવસ વેદનો સ્વાધ્યાય કરવો નહિ. ૧૧૦

યાવદેકાનુદિષ્ટસ્ય ગન્ધો લેપશ્ચ તિષ્ઠતિ ।

વિપ્રસ્ય વિદુષો દેહે તાવદ્બ્રહ્મ ન કીર્તયેત્ ॥ ૧૧૧ ॥

વિદ્વાન બ્રાહ્મણના શરીર ઉપર જ્યાં સુધી એકાદિષ્ટ શ્રાદ્ધના ગંધલેપ રહે, ત્યાં સુધી તે વેદનું ધીર્તાન કરે નહિ. ૧૧૧

શયાનઃ પ્રૌઢપાદશ્ચ કૃત્વા ચૈવાવસથિકામ્ ।

નાધીયીતામિષં જગ્ધ્વા સૂતકાન્નાદ્યમેવ ચ ॥ ૧૧૨ ॥

સૂતાં સૂતાં, લાંબા પગ રાખીને, ઘૂંટણ ખાંધીને, માંસ જમીને અને સૂતકીનું અન્ન ખાધને વેદાધ્યયન કરવું નહિ. ૧૧૨

નીહારે બાણશઙ્કે ચ સંધ્યાયોરેવ ચોમયોઃ ।

અમાવાસ્યાચતુર્દશ્યોઃ પૌર્ણમાસ્યષ્ટકાસુ ચ ॥ ૧૧૩ ॥

ધૂળનું તોફાન હોય, ખાણના શબ્દ ગાજતા હોય, સવાર અને સાંજની સંધ્યાવેળા હોય, તેમજ અમાસ, ચૌદશ, પૂનમ અને આઠમ હોય, ત્યારે વેદાધ્યયન કરવું નહિ. ૧૧૩

અમાવાસ્યા ગુરું હન્તિ શિષ્યં હન્તિ ચતુર્દશી ।

બ્રહ્માષ્ટકાપૌર્ણમાસ્યૌ તસ્માત્તાઃ પરિવર્જયેત્ ॥ ૧૧૪ ॥

અમાસ ગુરુને હણે છે, ચૌદશ શિષ્યને હણે છે અને આઠમ તથા પૂનમ વેદને હણે છે; તેથી એ તિથિઓને અધ્યયન માટે વર્જવી. ૧૧૪

પાંશુવર્ષે દિશાં દાદે ગોમાણુવિરુતે તથા ।

શ્વસરોદ્દે ચ સ્વતિ પંક્તૌ ચ ન પઠેદ્વિજઃ ॥ ૧૧૫ ॥

ધૂળનો વરસાદ હોય, દિશાઓમાં દાહ થતો હોય, શિયાળવાં
રડતાં હોય, કૂતરાં ભસતાં હોય, ગધેડાં ભૂંકતાં હોય, જાંઠ ગાંગ-
રતાં હોય, તેમજ મનુષ્યો ટોણું વળીને બેઠા હોય, ત્યારે
બ્રાહ્મણે વેદપાઠ કરવો નહિ. ૧૧૫

નાધીયીત શ્મશાનાન્તે ગ્રામાન્તે ગોત્રજેઽપિ વા ।

વસિત્વા મૈથુનં વાસઃ શ્રાદ્ધિકં પ્રતિગૃહ્ય ચ ॥ ૧૧૬ ॥

ગામને છેડે અને શ્મશાન પાસે, ગૌચરમાં, મૈથુન સમયનું
વસ્ત્ર પહેરીને, તેમજ શ્રાદ્ધનું અન્ન સ્વીકારીને વેદનું અધ્યયન
કરવું નહિ. ૧૧૬

પ્રાણિ વા યદિ વાઽપ્રાણિ યકિંચિચ્છ્રાદ્ધિકં ભવેત્ ।

તદાલમ્યાપ્યનધ્યાયઃ પાળ્યાસ્યો હિ દ્વિજઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧૧૭ ॥

શ્રાદ્ધ નિમિત્તે (ગાય, ઘોડા આદિ) પ્રાણી કે (વસ્ત્ર આદિ)
અપ્રાણીનું દાન લીધા પછી અનધ્યાય રાખવો. કેમકે, બ્રાહ્મણને
પાળ્યાસ્ય (હાથ જ નેનું મુખ છે એવો) કહ્યો છે. ૧૧૭

ચોરૈરુપપ્લુતે ગ્રામે સંભ્રમે ચાગ્નિકારિતે ।

આકાલિકમનધ્યાયં વિદ્યાત્સર્વાદ્ભુતેષુ ચ ॥ ૧૧૮ ॥

ગામમાં ચોરાએ રંજડ કર્યો હોય, આગ લાગવાથી
ગભરાટ ફેલાયો હોય અને આશ્ચર્યકારક ઉત્પાતો હોય, ત્યારે
આકાલિક અનધ્યાય પાળવો. ૧૧૮

उपाकर्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्रं क्षेपणं स्मृतम् ।

अष्टकासु त्वहोरात्रमृत्वन्तासु च रात्रिषु ॥ ११९ ॥

ઉપાકર્મમાં અને વેદના ઉત્સર્ગમાં ત્રણ રાત્રિ સુધી અન-
ધ્યાય કહ્યો છે. અષ્ટકા શ્રાદ્ધમાં તેમજ દરેક ઋતુને અંતે એક
દિવસ ને એક રાત્રિનું અનધ્યયન રાખવું. ૧૧૯

नाधीयीताश्वमारूढो न वृक्षं न च हस्तिनम् ।

न नावं न खरं नोष्ट्रं नरिणस्थो न यानगाः ॥ १२० ॥

ધોડા, ઝાડ, હાથી, હોડી, ગધેડો, ઊંટ, ખારપાટ અને
ગાડાં વગેરે વાહન ઉપર ખેસીને વેદાધ્યયન કરવું નહિ. ૧૨૦

न विवादे न कलहे न सेनायां न संगरे ।

न भुक्तमात्रे नाजीर्णे न वमित्वा न शुक्तके ॥ १२१ ॥

વિવાદમાં, કલહમાં, સેનામાં, યુદ્ધમાં, જમીને તરત, અપ-
ચામાં, ઊલટી થયા પછી અને ખાટા આડકાર વખતે વેદા-
ધ્યયન કરવું નહિ. ૧૨૧

अतिथिं चाननुज्ञाप्य मारुते वाति वा भृशम् ।

रुधिरे च स्रुते गात्राच्छस्त्रेण च परिक्षते ॥ १२२ ॥

અતિથિની આજ્ઞા વિના, પવન સખત કૂંકાતો હોય ત્યારે,
અંગમાંથી લોહી ઝરી ગયું હોય ત્યારે અને હથિયારથી
જખમ થયો હોય તે વખતે અધ્યયન કરવું નહિ. ૧૨૨

सामध्वनावृग्यजुषी नाधीयीत कदाचन ।

वेदस्याधीत्य वाप्यन्तमारण्यकमधीत्य च ॥ १२३ ॥

સામવેદના ધ્વનિ થતા હોય ત્યારે કદી પણ ઋગ્વેદ કે

યજુર્વેદ ભણીવો નહિ; તેમજ વેદનું અધ્યયન કર્યા પછી આ-
રણ્યક ભણીને અંતે પાછું વેદાધ્યયન કરવું નહિ. ૧૨૩

ઋગ્વેદો દેવદૈવત્યો યજુર્વેદસ્તુ માનુષઃ ।

સામવેદઃ સ્મૃતઃ પિતૃયસ્તસ્માત્તસ્યાશ્ચિર્ધ્વનિઃ ॥ ૧૨૪ ॥

ઋગ્વેદના દેવ દેવતા છે, યજુર્વેદના દેવ મનુષ્ય છે અને
સામવેદના દેવ પિતૃ છે; તેથી સામવેદનો ધ્વનિ અપવિત્ર
ગણ્યો છે. ૧૨૪

एतद्विदन्तो विद्वांसस्त्रयीनिष्कर्षमन्त्रहम् ।

ક્રમતઃ પૂર્વમભ્યસ્ય પશ્ચાદ્વેદમધીયતે ॥ ૧૨૫ ॥

આ બાણુનારા વિદ્વાનો નિત્ય વેદના સારરૂપ પ્રણવ,
વ્યાહૃતિ અને ગાયત્રી એ ત્રણને ક્રમવાર પ્રથમ ભણીને પછી
વેદનું અધ્યયન કરે છે. ૧૨૫

पशुमण्डूकमार्जारश्वसर्पनकुलाखुभिः ।

અન્તરાગમને વિદ્યાદનધ્યાયમહર્નિશમ્ ॥ ૧૨૬ ॥

પશુ, દેડકો, બિલાડું, કૂતરું, સાપ, નોળિયો અને
ઊંદર એ અધ્યયન વખતે ગુરુ અને શિષ્યની વચ્ચે થઈને
બય, તો એક દિવસ ને એક રાત્રિ અનધ્યયન બાણુવું. ૧૨૬

द्वावेव वर्जयेन्नित्यमध्यायौ प्रयत्नतः ।

સ્વાધ્યાયભૂમિં ચાશુદ્ધામાત્માનં ચાશુચિં દ્વિજઃ ॥ ૧૨૭ ॥

સ્વાધ્યાયની ભૂમિ અશુદ્ધ હોય ત્યારે અને પોતે અપવિત્ર
હોય ત્યારે આ એ અનધ્યાયોને દ્વિજ નિત્ય પ્રયત્નપૂર્વક વર્જવા.

सद्यार—

अमावास्यामष्टमीं च पौर्णमासीं चतुर्दशीम् ।

ब्रह्मचारी भवेन्नित्यमप्यृतौ स्नातको द्विजः ॥ १२८ ॥

अभास, आठम, पूनम अने चौदश ये दिवसांये स्त्रीने ऋतु होय तो पण स्नातक प्राक्षणे ब्रह्मचारी रडेवुं. १२८

[षष्ठ्यष्टम्यौत्वमावास्यामुभयत्र चतुर्दशीम् ।

वर्जयेत्पार्णमासीं च तैले मांसे भगे क्षुरे ॥

तैलस्नान, मांसलक्षण, स्त्रीसंग अने हजमत ये चार वानां अनुक्रमे के अथां छठ, आठम, वद ने सुदनी चौदश अने पूनमे वर्जवां.]

न स्नानमाचरेद्भुक्त्वा नातुरो न महानिश्चि ।

न वासोभिः सहाजस्रं नाविज्ञाते जलाशये ॥ १२९ ॥

जभ्या पछी, भांदगीभां, मध्यरात्रे, धणां कपडां साथे, तेभज अन्नपुया जलाशयभां स्नान करवुं नहि. १२९

देवतानां गुरोराज्ञः स्नातकाचार्ययोस्तथा ।

नाक्रामेत्कामतश्छायां बभ्रुणो दीक्षितस्य च ॥ १३० ॥

देव, गुरु, राज, स्नातक, आचार्य, काणी गाय, यज्ञभां दीक्षा लीधेला पुरुष अने यांडाल येमनी छायाने अलीजेईने येगंगवी नहि. १३०

मर्ष्यदिनेऽर्धरात्रे च श्राद्धं भुक्त्वा च सामिषम् ।

संध्ययोरुभयोश्चैव न सेवेत चतुष्पथम् ॥ १३१ ॥

.मर्ष्याहून समये, अर्ध रात्रे, मांसयुक्त श्राद्धभोजन

જમીને અને પ્રભાતની અને સાયંકાળની સંધિ વેળાએ
ચોટામાં જવું નહિ. ૧૩૧

उद्धर्तनमपस्त्रानं विष्मृत्रे रक्तमेव च ।

શ્લેષ્મનિષ્ક્રૂતવાન્તાનિ નાધિતિષ્ઠેત્તુ કામતઃ ॥ ૧૩૨ ॥

પીઠીનું પાણી, નાહેલું પાણી, મળમૂત, લોહી, બળખા,
થૂંક અને બિલટી એટલાં ઉપર ઇચ્છાપૂર્વક બિલા રહેવું નહિ.

वैरिणं नोपसेवेत सहायं चैव वैरिणः ।

અધાર્મિકં તસ્કરં ચ પરસ્યૈવ ચ યોષિતમ્ ॥ ૧૩૩ ॥

વેરીને, વેરીના સહાયકને, અધાર્મિકને, ચારને, તેમજ
પરસ્ત્રીને સેવવાં નહિ. ૧૩૩

न हीदृशमनायुष्यं लोके किंचन विद्यते ।

યાદૃશં પુરુષસ્યેહ પરદારોષસેવનમ્ ॥ ૧૩૪ ॥

આ જગતમાં પરસ્ત્રીના સેવન જવું બીજું કશું જ પુરુષના
આયુષ્યનો નાશ કરનારું નથી. ૧૩૪

क्षत्रियं चैव सर्प च ब्राह्मणं च बहुभुतम् ।

નાવમન્યેત વૈ ભૂશ્નુઃ કૃશાનપિ કદાચન ॥ ૧૩૫ ॥

ક્ષત્રિય, સર્પ અને બહુશ્રુત બ્રાહ્મણ એ દૂર્બળ હોય તો પણ
તેમનું ઉદ્યતી ઇચ્છાવાળાએ અપમાન કરવું નહિ. ૧૩૫

एतयत्रं हि पुरुषं निर्दहेदवमानितम् ।

તસ્માદેતત્રયં નિત્યં નાવમન્યેત બુદ્ધિમાન્ ॥ ૧૩૬ ॥

આ ત્રણેય અપમાન પામતાં પુરુષને આળી નાખે છે;
તેથી બુદ્ધિમાને એ ત્રણનું કચારે પણ અપમાન કરવું નહિ.

નાત્માનમવમન્યેત પૂર્વાભિરસમૃદ્ધિભિઃ ।

આમૃત્યોઃ શ્રિયમન્વિચ્છેન્નૈનાં મન્યેત દુર્લભામ્ ॥ ૧૩૭ ॥

ઉઘમ છતાં સંપત્તિ ન મળે તો પણ પ્રોતાની જાતને ક્રિટ-
કારવી નહિ; મરણ સુધી ધનસંપાદન કરવા માટે યત્ન કરવો.
ધનને દુર્લભ માનવું નહિ. ૧૩૭

સત્યં બ્રૂયાત્પ્રિયં બ્રૂયાન્ન બ્રૂયાત્સત્યમાપ્રિયમ્ ।

પ્રિયં ચ નાનૃતં બ્રૂયાદેષ ધર્મઃ સનાતનઃ ॥ ૧૩૮ ॥

સત્ય બોલવું અને તે પણ પ્રિય બોલવું; પણ સત્ય અપ્રિય
રીતે બોલવું નહિ; તેમ પ્રિય રીતે અસત્ય કહેવું નહિ; આ
સનાતન ધર્મ છે. ૧૩૮

મદ્રં મદ્રમિતિ બ્રૂયાદ્મદ્રમિત્યેવ વા વદેત્ ।

શુષ્કવૈરં વિવાદં ચ ન કુર્યાત્કેનચિત્સહ ॥ ૧૩૯ ॥

અભદ્ર હોય ત્યાં ભદ્ર શબ્દથીજ બોલવું અને ભદ્ર હોય
ત્યાં પણ ભદ્રજ બોલવું. કોઈની સાથે પણ ખાલી વેર કે
વિવાદ કરવા નહિ. ૧૩૯

નાતિકલ્યં નાતિસાયં નાતિમધ્યંદિને સ્થિતે ।

નાજ્ઞાતેન સમં ગચ્છેન્નૈકો ન વૃષલૈઃ સહ ॥ ૧૪૦ ॥

ખૂબ વહેલી સવારે, ખૂબ મોડી સાંજ અને ખરે ખપોરે
અજ્ઞાણ સાથે તેમજ શત્રુની સાથે પંથ કરવો નહિ. ૧૪૦

હીનાજ્ઞાનતિરિક્તાજ્ઞાન્વિઘાહીનાન્વયોધિકાન્ ।

રૂપદ્રવ્યવિહીનાંશ્ચ જ્ઞાતિહીનાંશ્ચ નાક્ષિપેત્ ॥ ૧૪૧ ॥

હીન અંગવાળા, અધિક અંગવાળા, વિદ્યા વિનાના, વય-
માં મોટા, રૂપહીન, દ્રવ્યહીન અને જાતિહીન એમને વિશે
આક્ષેપ કરવા નહિ. ૧૪૧

ન સ્પૃશેત્પાણિનોચ્છિષ્ટો વિપ્રો ગોબ્રાહ્મણાનલાન્ ।

ન ચાપિ પશ્યેદશુચિઃ સુસ્થો જ્યોર્તિર્ગેણાન્દિવિ ॥ ૧૪૨ ॥

એઠા મુખે બ્રાહ્મણે ગાય, બ્રાહ્મણ અને અગ્નિને સ્પર્શ
કરવો નહિ. તેમજ અપવિત્ર હોય ત્યારે તેણે આકાશમાં
સૂર્યાદિના જ્યોતિસમૂહો જોવા નહિ. ૧૪૨

સ્પૃષ્ટૈતાનશુચિર્નિત્યમદ્ભિઃ પ્રાણાનુપસ્પૃશેત્ ।

ગાત્રાણિ ચૈવ સર્વાણિ નાભિં પાણિતલેન તુ ॥ ૧૪૩ ॥

અપવિત્ર એવો દ્વિજ કદી ઉપર કહેલાં ગાય, બ્રાહ્મણ અને
અગ્નિને અડી એસે, તો તેણે પાણીથી પ્રાણોને તેમજ સર્વ
ગાત્રોને અને હથેલીથી ડૂંટીને નિત્ય સ્પર્શ કરવો. ૧૪૩

અનાતુરઃ સ્વાનિ સ્વાનિ ન સ્પૃશેદનિમિત્તતઃ ।

રોમાણિ ચ રહસ્યાનિ સર્વાણ્યેવ વિવર્જયેત્ ॥ ૧૪૪ ॥

સ્વસ્થ દ્વિજ વગરનિમિત્તે પોતાની ઈંદ્રિયોનો અને
સર્વ ગુહ્ય કેશોનો સ્પર્શ કરવો નહિ. ૧૪૪

મજ્જલાચારયુક્તઃ સ્યાત્પ્રયતાત્મા જિતેન્દ્રિયઃ ।

જપેષ્ઠ જુહુયાચૈવ નિત્યમગ્નિમતન્દ્રિતઃ ॥ ૧૪૫ ॥

નિત્ય મંગલ આચારથી યુક્ત રહેવું, મન નિયમમાં
રાખવું, ઈન્દ્રિયોને વશ રાખવી, આળસ વગર ગાયત્રી જપવી
અને અગ્નિમાં હોમ કરવો. ૧૪૫

મજ્જલાચારયુક્તાનાં નિત્યં ચ પ્રયતાત્મનામ્ ।

જપતાં જુહતાં ચૈવ વિનિપાતો ન વિદ્યતે ॥ ૧૪૬ ॥

નિત્ય મંગલ આચાર કરનારા, મનને નિયમમાં રાખનારા, ગાયત્રી જપનારા અને હોમ કરનારા—એમનો કદી પણ વિનિપાત થતો નથી. ૧૪૬

વેદમેવામ્યસેન્નિત્યં યથાકાલમતન્દ્રિતઃ ।

તં ઘ્વસ્યાહુઃ પરં ધર્મમુપધર્મોઽન્ય ઉચ્યતે ॥ ૧૪૭ ॥

પ્રમાદરહિત રહીને, નિત્ય યથાકાલે વેદનો અભ્યાસ કરવો તેને જ પાંડિતો પરમ ધર્મ કહે છે. તે વિનાના બીજા ઉપધર્મ કહેવાય છે. ૧૪૭

વેદામ્યાસેન સતતં શૌચેન તપસૈવ ચ ।

અદ્રોહેણ ચ ભૂતાનાં જાતિં સ્મરતિ પૌર્વિકીમ્ ॥ ૧૪૮ ॥

સતત વેદાભ્યાસથી, આધ્યાત્મિક શુદ્ધિથી, તપથી, ને પ્રાણીઓના અદ્રોહથી મનુષ્યને પૂર્વજન્મનું સ્મરણ થાય છે.

પૌર્વિકીં સંસ્મરજ્ઞાતિં બ્રહ્મૈવામ્યસતે પુનઃ ।

બ્રહ્મામ્યાસેન ચાજસ્રમનન્તં સુખમશ્રુતે ॥ ૧૪૯ ॥

પૂર્વજન્મને સંભારનારો પુરુષ કરી કરીને વેદાભ્યાસજ કરે છે અને અખંડ વેદાભ્યાસથી તે અનંત સુખને લોગવે છે.

સાવિત્રાઞ્છાન્તિહોમાંશ્ચ કુર્યાત્પર્વસુ નિત્યશઃ ।

પિતૃંશ્ચૈવાષ્ટકાસ્વર્ચેન્નિત્યમન્વષ્ટકાસુ ચ ॥ ૧૫૦ ॥

પર્વોના દિવસોમાં સવિતા જના દેવતા છે એવા શાંતિ-હોમો કરવા અને અષ્ટકાઓ (હેમંત ને શિશિરની વદ આઠમ)-

भां तेभञ्ज अन्वष्टकाञ्चो (अष्टका पासेनी नोम)भां नित्य
पितृञ्चोनुं पूजन करवुं अर्थात् श्राद्ध करवुं. १५०

दूरादावसथान्मूत्रं दूरात्पादावसेचनम् ।

उच्छिष्टाभनिषेकं च दूरादेव समाचरेत् ॥ १५१ ॥

भूत्र, पग धोयेलुं पाल्नी, अठवाडं अने अहुं पाल्नी अ
अधुं धरथी इर नाभवुं. १५१

मैत्रं प्रसाधनं स्नानं दन्तधावनमञ्जनम् ।

पूर्वाह्न एव कुर्वीत देवतानां च पूजनम् ॥ १५२ ॥

भणभूत्रनो त्याग करवो, वाण ओणीने साङ् राभवा,
स्नान, दंतधावन, अंजन अने हेवोनुं पूजन अे अथां कार्यं
पडेला पडोरभां न करवां. १५२

दैवतान्यभिगच्छेत्तु धार्मिकांश्च द्विजोत्तमान् ।

ईश्वरं चैव रक्षार्थं गुरुनेव च पर्वसु ॥ १५३ ॥

पोतानी रक्षा सारु पर्वोना दिवसोभां हेवोना, धर्मनिष्ठ
अेवा उत्तम ब्राह्मणेना, राजना, तेभञ्ज गुरुनोना दर्शने नवुं.

अभिवादयेद्दृष्ट्वांश्च दद्याच्चैवासनं स्वकम् ।

कृताञ्जलिरुपासीत गच्छतः पृष्ठतोऽन्विषात् ॥ १५४ ॥

पोताने त्यां आवेला वृद्धोने प्रणाम करवा, तेभने पोतानुं
आसन आपवुं, अे हाथ ओडीने तेभनी पासे अेसवुं अने
तेञ्चो नय त्यारे तेभने पाछण वणाववा नवुं. १५४

श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यङ्निबद्धं स्वेषु कर्मसु ।

धर्ममूलं निषेवेत सदाचारमतन्द्रितः ॥ १५५ ॥

શ્રુતિ તથા સ્મૃતિમાં રૂડી રીતે કહેલા, સ્વકર્મમાં નિયમ-રૂપ થયેલા અને ધર્મના મૂળરૂપ એવા સદાચારને વગર-આળસે સેવવા. ૧૫૫

આચારાલ્લભેત હ્યાયુરાચારાદીપ્સિતાઃ પ્રજાઃ ।

આચારાદ્વનમક્ષય્યમાચારો હન્યલક્ષણમ્ ॥ ૧૫૬ ॥

સદાચારથી આચારને મળે છે; આચારથી ઇષ્ટ પ્રબલ થાય છે; આચારથી અખૂટ ધન સાંપડે છે અને આચારથી અપલક્ષણોનો નાશ થાય છે. ૧૫૬

દુરાચારો હિ પુરુષો લોકે ભવતિ નિન્દિતઃ ।

દુઃસ્વભાગી ચ સતતં વ્યાધિતોઽલ્પાયુરેવ ચ ॥ ૧૫૭ ॥

દુરાચારી પુરુષ લોકમાં નિંદા પામે છે, સતત દુઃખ ભોગવે છે, રોગી રહે છે અને અલ્પાયુ થાય છે. ૧૫૭

સર્વલક્ષણહીનોઽપિ યઃ સદાચારવાન્નરઃ ।

શ્રદ્ધધાનોઽનસ્યશ્ચ શતં વર્ષાણિ જીવતિ ॥ ૧૫૮ ॥

શુભ સૂચવનારાં સર્વ લક્ષણો વિનાનો હોવા છતાં, જ સદાચારી હોય છે, શ્રદ્ધાયુક્ત હોય છે અને ઇર્ષ્યાહીન હોય છે, તે સો વર્ષ સુધી જીવે છે. ૧૫૮

યદ્યત્પરવશં કર્મ તત્તદ્યત્નેન વર્જયેત્ ।

યદ્યદાત્મવશં તુ સ્યાંત્તત્તસેવેત યત્નતઃ ॥ ૧૫૯ ॥

પરવશ રહેલાં કર્મનો યત્નપૂર્વક ત્યાગ કરવો. જ જ સ્વાધીન કર્મ હોય તે તે પ્રત્યનપૂર્વક કરવાં. ૧૫૯

સર્વં પરવશં દુઃસ્વં સર્વમાત્મવશં સુખમ્ ।

एतद्विद्यात्समासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ ૧૬૦ ॥

पारकाने अधीन ते अधुं द्रुःष्, पोताने अधीन ते अधुं
सुष्; आ सुष्द्रुःष्नुं द्रुं कुं लक्ष्णु जलुवुं. १६०

यत्कर्म कुर्वतोस्य स्यात्परितोषोऽन्तरात्मनः ।

तत्प्रयत्नेन कुर्वीत विपरीतं तु वर्जयेत् ॥ १६१ ॥

जे कर्म करतां पोताना अंतरात्माने पूरे संतोष थाय,
ते प्रयत्नपूर्वक करवुं. तेथी विपरीत कर्मांनो त्याग करवो. १६१

आचार्यं च प्रवक्तारं पितरं मातरं गुरुम् ।

न हिंस्याद्ब्राह्मणान्गाश्च सर्वांश्चैव तपस्विनः ॥ १६२ ॥

आचार्य, वेदव्याख्याता, पिता, माता, गुरु, ब्राह्मण,
गाय अने तपस्वी अंभांना कोधनुं य अपमान करवुं नहि. १६२

नास्तिक्यं वेदनिन्दां च देवतानां च कुत्सनम् ।

द्वेषं दम्भं च मानं च क्रोधं तैक्ष्ण्यं च वर्जयेत् ॥ १६३ ॥

नास्तिकता, वेदनी निंदा, देवोनी निंदा, द्वेष, दंभ, अलि-
मान, क्रोध अने हूरता-अटलांनो त्याग करवो. १६३

परस्य दण्डं नोद्यच्छेत्क्रुद्धो नैव निपातयेत् ।

अन्यत्र पुत्राच्छिष्याद्वा शिष्टयर्थं ताडयेत्तु तौ ॥ १६४ ॥

कोधमां पणु अन्यनी सामे दंड उगाभयो नहि, तथा पुत्र
अथवा शिष्य सिवाय जीजने लाकडी वगेरे भारवी नहि. जे
पुत्र तथा शिष्य अपराध करे तो तेमने शिष्यामणु हेवा सारु
भारी शकाय. १६४

ब्राह्मणायावगुर्यैव द्विजातिर्वधकाम्यया ।

स्रतं वर्षाणि तामिस्रे नरके परिवर्तते ॥ १६५ ॥

જે કોઈ અહસ્થ બ્રાહ્મણને મારવાની ઇચ્છાથી માત્ર લાકડી ઉગામે, તો તે સો વર્ષ સુધી તામિસ્ર નરકમાં ભટકે છે. ૧૬૫

તાહાયિત્વા તૃણેનાપિ સંરમ્માન્મતિપૂર્વકમ્ ।

एकविंशतिमाजातीः पापयोनिषु जायते ॥ १६६ ॥

ક્રોધમાં આવીને જે ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણને ઇરાદાપૂર્વક એક તણખલાથી પણ મારે છે, તે એકવીસ જન્મ સુધી પાપયોનિ-માં જન્મ્યા કરે છે. ૧૬૬

अयुध्यमानस्योत्पाद्य ब्राह्मणस्यासृगङ्गतः ।

दुःखं सुमहदामોति प्रेत्याप्राज्ञतया नरः ॥ १६७ ॥

યુદ્ધ ન કરતા બ્રાહ્મણના અંગમાંથી જે માણસ લોહી કાઢે છે, તે મરણ પછી મૂર્ખતાને લીધે મહાદુઃખને પામે છે.

शोणितं यावतः पांडुरन्संगृह्णाति महीतलात् ।

तावतोऽद्भानमुत्रान्यैः शोणितोत्पादकोऽघते ॥ १६८ ॥

એ બ્રાહ્મણનું લોહી પૃથ્વીતલના જટલા રજકણોને ભીંજવે છે, તેટલાં વરસ સુધી તે લોહી કાઢનાર મનુષ્યને શિયાળ આદિ પ્રાણીઓ પરલોકમાં ખાયા કરે છે. ૧૬૮

न कदाचिद्विद्वजे तस्माद्विद्वानवगुरेदपि ।

न ताडयेत्तृणेनापि न गात्रात्स्त्रાવયેદસૃક્ ॥ १६९ ॥

તેથી વિદ્વાને કદી પણ બ્રાહ્મણની સામે લાકડી ઉગામવી નહિ, તરણાથી પણ તેને મારવો નહિ, તેમ તેના અંગમાંથી લોહી પણ વહાવવું નહિ. ૧૬૯

અધાર્મિકો નરો યો હિ યસ્ય ચાપ્યનૃતં ધનમ્ ।

હિંસારતશ્ચ યો નિત્યં નેહાસૌ સુખમેષતે ॥ ૧૭૦ ॥

જ માણસ અધાર્મિક છે, જનું ધન જૂઠાણાનું છે અને જ નિત્ય હિંસામાં ખૂપેલો રહે છે, તે આ લોકમાં સુખ પામતો નથી. ૧૭૦

ન સીદન્નપિ ધર્મેણ મનોઽધર્મે નિવેશયેત્ ।

અધાર્મિકાણાં પાપાનામાશુ પદ્યન્વિપર્યયમ્ ॥ ૧૭૧ ॥

પાપી અધર્મીઓની જોતજોતામાં અવળી દશા થાય છે. એમ વિચારીને ધર્મથી દુઃખ આવતું હોય તો પણ અધર્મમાં મન પરોવવું નહિ. ૧૭૧

નાધર્મશ્ચરિતો લોકે સદ્યઃ ફલતિ ગૌરિવ ।

જનૈરાવર્તમાનસ્તુ કર્તુર્મૂલાનિ ક્રુન્તતિ ॥ ૧૭૨ ॥

પૃથ્વીમાં રોપેલું ખીજ જમ તુરંતજ ફળ આપતું નથી, તેમ જગતમાં અધર્માચરણુ પણુ તેજ વખતે ફળ આપતું નથી. પરંતુ ખીજ જમ ધીરે ધીરે વધીને ફાલે છે અને પછી ફળ આપે છે, તેમ અધર્મ પણુ ધીરે ધીરે વૃદ્ધિ પામીને અધર્મ કરનારનાં મૂળિયાને કાપી નાખે છે. ૧૭૨

યદિ નાત્માનિ પુત્રેષુ ન ચેત્પુત્રેષુ નપ્તૃષુ ।

ન ત્વેવ તુ ક્રુતોઽધર્મઃ કર્તુર્ભવતિ નિષ્ફલઃ ॥ ૧૭૩ ॥

કરેલો અધર્મ જો કર્તાને ફળ ન આપે, તો તેના પુત્રોને આપે છે અને પુત્રોને ન આપે તો તેના પુત્રોને આપે; પરંતુ તે નિષ્ફળ જતો જ નથી. ૧૭૩

અધર્મેણૈષતે તાવત્તતો મદ્રાણિ પશ્યતિ ।

તતઃ સપત્નાઙ્ગયતિ સમૂલસ્તુ વિનશ્યતિ ॥ ૧૭૪ ॥

અધર્મ કરનારો પુરુષ તે વખતે કદાચ ધનાદિ સંપત્તિ મેળવે છે, સુખો બુઝ્યે છે અને શત્રુઓને જીતે છે, પણ છેવટે તો તે સમૂળો એટલે પરિવાર સહિત નાશ પામે છે. ૧૭૪

સત્યધર્માર્યિષ્ટુત્તેષુ શૌચે ચૈવારમેત્સદા ।

શિષ્યાંશ્ચ શિષ્યાદ્ધર્મેણ વાગ્માહૂદરસંયતઃ ॥ ૧૭૫ ॥

સદૈવ સત્ય, ધર્મ, સદાચાર અને પવિત્રતામાં તત્પર રહેવું; વાણી, હાથ અને ઉદરને સંયમમાં રાખવાં, તેમજ શિષ્યોને ધર્મશિક્ષા આપવી. ૧૭૫

પરિત્યજેદર્થકામૌ યૌ સ્યાતાં ધર્મવર્જિતૌ ।

ધર્મં ચાપ્યસુખોદર્કં લોકવિક્રુષ્ટમેવ ચ ॥ ૧૭૬ ॥

ધર્મથી વર્જિત હોય એવા અર્થ અને કામને તજી દેવા. તેમ પરિણામે દુઃખકારી તથા લોકથી નિર્દિંત એવા ધર્મનો પણ ત્યાગ કરવો. ૧૭૬

ન પાણિપાદચપલો ન નેત્રચપલોઽનૃજુઃ ।

ન સ્યાદ્વાક્ચપલશ્ચૈવ ન પરદ્રોહકર્મઘ્નીઃ ॥ ૧૭૭ ॥

મનુષ્યે હાથપગ હલાવ્યા કરવા નહિ, આંખ ફેરવ્યા કરવી નહિ, કુટિલતા રાખવી નહિ, નિરર્થક બોલ્યા કરવું નહિ અને બીજાનો દ્રોહ કરવાની બુદ્ધિ રાખવી નહિ. ૧૭૭

येनास्य पितरो याता येन याताः पितामहाः ।

तेन यायात्सतां मार्गं तेन गच्छन् रिष्यते ॥ १७८ ॥

સંતોને જ સન્માર્ગે પોતાના પિતા ગયા હોય અને પિતા-
મહ ગયા હોય, તે જ માર્ગે તેણે જવું. તેવા માર્ગે જતાં તેને
હાનિ નહિ આવે. ૧૭૮

ઋત્વિકપુરોહિતાચાર્યૈર્માતૃલાતિથિસંશ્રિતૈઃ ।

બાલવૃદ્ધાતૃરૈવૈઘૈર્જાતિસંબન્ધિબાન્ધવૈઃ ॥ ૧૭૯ ॥

માતાપિતૃમ્યાં યામીભિર્ભ્રાત્રા પુત્રેણ માર્યયા ।

દુહિત્રા દાસવર્ગેણ વિવાદં ન સમાચરેત્ ॥ ૧૮૦ ॥

ઋત્વિજ, પુરોહિત, આચાર્ય, મામા, અતિથિ, આશ્રિત,
પાળક, વૃદ્ધ, રોગી, વૈદ્ય, જ્ઞાતિજન, સંબંધી, પાંધવ, માતા-
પિતા, બહેન, કુળવધૂ, ભાઈ, પુત્ર, પત્ની, દીકરી અને દાસ-
વર્ગ એમની સાથે વિવાદ ન કરવો. ૧૭૯, ૧૮૦

एतैर्विवादान्संत्यज्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

एभिर्જિતૈશ્ચ જયતિ સર્વાલ્લોકાનિમાન્ગૃહી ॥ ૧૮૧ ॥

જ ગૃહસ્થ ઉપલાઓ સાથે વિવાદ ત્યજ છે, તે સર્વ
પાપથી મુક્ત થાય છે અને એમને વશ રહીને તે સર્વલોકને
વશ કરે છે. ૧૮૧

आचार्यो ब्रह्मलोकेशः प्राजाप्रत्ये पिता प्रभुः ।

અતિથિસ્તિવન્દ્રલોકેશો દેવલોકસ્ય ચત્વિજઃ ॥ ૧૮૨ ॥

યામયોપ્સરસાં લોકે વૈશ્વદેવસ્ય બાન્ધવાઃ ।

સંબન્ધનો હાપાં લોકે પૃથિવ્યાં માતૃમાતૃલૌ ॥ ૧૮૩ ॥

आकाशेशास्तु विज्ञेया बालवृद्धकृशातुराः ।

આતાજ્યેષ્ઠઃ સમઃ પિત્રા માર્યા પુત્રઃ સ્વકા તનુઃ ॥ ૧૮૪ ॥

છાયા સ્વોદાસવર્ગમ્ દુહિતા કૃપણં પરમ્ ।

તસ્માદેતૈરધિક્ષિત્તઃ સહેતાસંજ્વરઃ સદા ॥ ૧૮૫ ॥

આચાર્ય બ્રહ્મલોકનો સ્વામી છે, પિતા પ્રજાપતિલોકનો સ્વામી છે, અતિથિ ઈંદ્રલોકનો સ્વામી છે, ઋત્વિજ દેવલોકનો સ્વામી છે અને બહેન તથા કુળવધુ અપ્સરાલોકની સ્વામિની છે. બાંધવો વિશ્વદેવલોકના, સાંબંધીઓ વરુણલોકના અને મા તથા મામા પૃથ્વીલોકનાં સ્વામી છે. બાળક, વૃદ્ધ, દુર્બલ અને રાગીઓને આકાશલોકના સ્વામી બણવા. મોટા ભાઈ પિતાતુલ્ય છે અને પત્ની તથા પુત્ર પોતાના જ શરીરરૂપ છે. દાસવર્ગ એ પોતીકી છાયા સમાન છે અને દીકરી પરમ કૃપાને પાત્ર છે. આથી, આ લોકો આક્ષેપ કરે તો પણ તપ્યા વિના સાંખી લેવું. ૧૮૨, ૧૮૫

પ્રતિગ્રહસમર્થોઽપિ પ્રસન્નં તત્ર વર્જયેત્ ।

પ્રતિગ્રહેણ દ્યસ્યાનુ બ્રાહ્મં તેજઃ પ્રશામ્યતિ ॥ ૧૮૬ ॥

દાન લેવાને અધિકારી હોવા છતાં, દાનનો અતિ પ્રસંગ ન રાખવો. એવી દાનમાં આસક્તિ રાખવાથી બ્રહ્મતેજ તરત શામાઈ બચ છે. ૧૮૬

ન દ્રવ્યાણામવિજ્ઞાય વિધિં ધર્મ્યં પ્રતિગ્રહે ।

પ્રાજ્ઞઃ પ્રતિગ્રહં કુર્યાદવસીદન્નપિ ક્ષુષા ॥ ૧૮૭ ॥

દ્રવ્યનું દાન લેવા વિશે ધર્મવિધિ બણ્યા વિના, બુદ્ધિમાન બ્રહ્માણે પોતે ભૂખે ગળાતો હોય તોપણ દાન ન લેવું.

હિરણ્યભૂમિમથ્નં ગામન્નં વાસસ્તિલાન્ઘૃતમ્ ।

પ્રતિગૃહ્ણન્નવિદ્વાંસ્તુ મસ્મીભવતિ દારુવત્ ॥ ૧૮૮ ॥

તે નહિ જાણનારો જે બ્રાહ્મણ સોનું, ભૂમિ, ઘોડો, ગાય, અન્ન, વસ્ત્ર, તલ અને ધીને દાનમાં લે છે, તે લાકડાની જેમ ખાખ થઈ જાય છે. ૧૮૮

દિરણ્યમાયુરભં ચ ભૂર્ગૌશ્વાપ્યોષતસ્તનુમ્ ।

અશ્વશ્ચક્ષુસ્ત્વચં વાસો ઘૃતં તેજસ્તિલાઃ પ્રજાઃ ॥ ૧૮૯ ॥

સોનું અને અન્ન આયુષ્યનો, નાશ કરે છે; ભૂમિ અને ગાય શરીરનો, ઘોડો આંખનો, વસ્ત્ર ચામડીનો, ધી તેજનો, અને તલ પ્રજાનો નાશ કરે છે. ૧૮૯

અતપાસ્તવનધીયાનઃ પ્રતિગ્રહરુચિર્દિજઃ ।

અમ્ભસ્યશ્મપ્લુવેનેવ સહ તેનૈવ મજ્જતિ ॥ ૧૯૦ ॥

બ્રાહ્મણ તપથી અને અધ્યયનથી રહિત હોય અને ધન લેવાની લતવાળો હોય, તે દાનરૂપી પથ્થરની હોડી સાથે પાણીમાં ડૂબી જાય છે. ૧૯૦

તસાદવિદ્વાન્વિભિયાદસ્માત્તસ્માત્પ્રતિગ્રહાત્ ।

સ્વલપકેનાપ્યવિદ્વાન્હિ પક્કે ગૌરિવ સીદતિ ॥ ૧૯૧ ॥

તેથી દાનવિધિ નહિ જાણનારો બ્રાહ્મણે દાન લેવાથી ડરવું. ગાય જેમ કાદવમાં ખૂંચી જાય છે, તેમ તે અવિદ્વાન થોડા સરખા દાનથી પણ (નરકમાં) જાય છે. ૧૯૧

ન વાર્યપિ પ્રયચ્છેતુ બૈટાલવ્રતિકે દ્વિજે ।

ન શકવ્રતિકે વિપ્રે નાવેદવિદિ ધર્મવિત્ ॥ ૧૯૨ ॥

ખિલાડા જેવી તથા ખગલા જેવી વૃત્તિ રાખનારો, તેમજ વેદ નહિ જાણનારો એવા બ્રાહ્મણને ધર્મવેત્તાએ પાણી સરખું જે નુ આપવું. ૧૯૨

ત્રિષ્વપ્યેતેષુ દત્તં હિ વિધિનાપ્યર્જિતં ધનમ્ ।

દાતુર્મનવત્યર્થાય પરત્રાદાતુરેવ ચ ॥ ૧૯૩ ॥

ન્યાયવિધિએ મેળવેલું ધન જો એ ત્રણ પ્રકારના આહ્વાણુ આપ્યું હોય, તો તે પરલોકમાં દાતાને તેમ જ લેનારને અનથ કારી થાય છે. ૧૯૩

યથા પુલ્વેનૌપલેન નિમજ્જત્યુદકે તરન્ ।

તથા નિમજ્જતોઽધસ્તાદજ્ઞૌ દાતૃપ્રતીચ્છકૌ ॥ ૧૯૪ ॥

પથ્થરની હોડીથી તરનારો જમ પાણીમાં ડૂબે છે, તે મૂર્ખ લેનાર અને મૂર્ખ લેનાર બંને નીચે નરકે પડે છે. ૧૯૪

ધર્મધ્વજી સદા લુબ્ધશ્છશ્ચિકો લોકદમ્ભકઃ ।

બૈટાલવ્રતિકો જ્ઞેયો હિંસ્રઃ સર્વાભિસંઘકઃ ॥ ૧૯૫ ॥

જ ધરમની ધજા રાખનારો, સદાય લોભિયો, ડાળધાલુ લોકને છેતરનારો, હિંસાખોર અને બદબોધ કરનારો હોય તેને બિલાડાની વૃત્તિવાળો જાણવો. ૧૯૫

[यस्य धर्मध्वजो नित्यं सुरध्वज इवोच्छ्रितः ।

प्रच्छन्नानि च पापानि बैटालं नाम तद्व्रतम् ॥

કલાલના ઝંડાની જમ જનો ધરમનો વાવટો નિત્ય જાયે ફરકે છે અને જમાં પાપ ઢાંક્યાં છે, તેનું નામ બિલાડાની વૃત્તિ છે.]

अघोदृष्टिर्नैकृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः ।

शठो मिथ्याविनीतश्च बकव्रतचरो द्विजः ॥ ૧૯૬ ॥

જ આહ્વાણુ નીચી જ નજર રાખે છે, નહોર છે, જ સ્વાર્થ સાધવામાં તત્પર છે, જ શઠ છે અને જ બુકો વિનયી છે, તે બગલાની વૃત્તિ રાખનારો છે. ૧૯૬

ये बकव्रतिनो विप्रा ये च मार्जारलिङ्गिनः ।

ते पतन्त्यन्धतामिक्षે तेन पाપેન કર્મણા ॥ ૧૯૭ ॥

જ બ્રાહ્મણો બગલાની તથા ખિલાડાની વૃત્તિવાળા છે, તેઓ તે પાપકર્મ કરીને અંધતામિશ્ર નરકમાં પડે છે. ૧૯૭

न धर्मस्यापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत् ।

વ્રતેન પાપં પ્રચ્છાદ્ય કુર્વન્સ્ત્રીશૂદ્રદમ્બનમ્ ॥ ૧૯૮ ॥

સ્ત્રીઓ તથા શૂદ્રોને છેતરામણુ કરવાને માટે વ્રતવડે પાપને ઢાંકી, પાપ કર્યા પછી ધર્મના બહાના તથા વ્રત આચરવું નહિ.

प्रेत्येह चेदृशा विप्रा गर्हन्ते ब्रह्मवादिभिः ।

છવ્રનાચરિતં: યન્ન વ્રતં રક્ષાંસિ ગચ્છતિ ॥ ૧૯૯ ॥

બ્રહ્મવાદીઓ આવા વિપ્રોને આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં નિંદે છે અને તેમણે કપટથી જ કાંઈ વ્રત આચરવું હોય છે તે રાક્ષસોને પહોંચે છે. ૧૯૯

अलिङ्गी लिङ्गिवेषण यो वृत्तिमुपजीवति ।

સ લિંગ્ગિનાં હરત્યેનસ્તિર્યગ્યોનો ચ જાયતે ॥ ૨૦૦ ॥

જ અમુક એક આશ્રમનો ન હોવા છતાં, તે આશ્રમના વેષથી આજીવિકા કાઢે છે, તે તે વેષના આશ્રમવાળાઓનાં પાપોને ઓઢે છે અને પક્ષીની થોનિમાં જન્મ પામે છે. ૨૦૦

परकीयनिपानेषु न स्नायाच्च कदाचन ।

નિપાનકર્તુઃ સ્નાત્વા તુ દુષ્કૃતાંશેન લિપ્યતે ॥ ૨૦૧ ॥

પારકાના જળાશયમાં ક્યારેય નાહવું નહિ. એમ નહાવાથી તે (જળાશય) બંધાવનારનું પાપ તેને ચોટે છે. ૨૦૧

[सप्तोद्धृत्य ततः पिंडान् कामं स्नायाच्च पंचधा ।

ઉદપાનાત્સ્વયંગ્રાહાત્ બહિઃસ્નાત્વા ન દુષ્યતિ ॥

જે નાહવું જ પડે, તો તેમાંથી પાંચ કે સાત કચરાના પિંડા કાઢવા અને બંને જ પાણી બહાર કાઢીને નાહવું. આ રીતે નહાવાથી દોષ લાગતો નથી.]

યાનશય્યાસનાન્યસ્ય કૂપોદ્યાનગૃહાણિ ચ ।

અદત્તાન્યુપશુજ્ઞાન ઇનસઃ સ્યાતુરીયમાક્ ॥ ૨૦૨ ॥

વાહન, શય્યા, આસન, કૂપ, બગીચો અને ઘર-એ તેમના ધણીના આધ્યા વિના ભોગવનારને મૂળ ધણીના પાપને ચોથો ભાગ ભોગવવો પડે છે. ૨૦૨

નદીર્ષુ દેવસ્નાતેષુ તડાગેષુ સરઃસુ ચ ।

સ્નાનં સમાચરન્નિત્યં ગર્ત્તપ્રસ્રવણેષુ ચ ॥ ૨૦૩ ॥

નદીઓ, દેવનિમિત્તનાં જળાશયો, તળાવો, સરોવરો, ધરાઓ અને ઝરણોમાં નિત્ય સ્નાન કરવું. ૨૦૩

યમાન્સેવેત સતતં ન નિત્યં નિયમાન્બુધઃ ।

યમાન્પતત્યકુર્વાણો નિયમાન્કેવલાન્મજન્ ॥ ૨૦૪ ॥

વિદ્વાને સતત યમોને સેવવા; આમ નિયમોને નિત્ય સેવવા. કેવળ નિયમોને જ ભજનારો જે યમોને પાળે નહિ, તે તે પતન પામે છે. ૨૦૪

[આનૃશંસ્યં ક્ષમા સત્યમહિંસા દમમસ્પૃહા ।

ધ્યાનં પ્રસાદો માધુર્યમાર્જવં ચ યમા દશ ॥

દયા, ક્ષમા, સત્ય, અહિંસા, ઇન્દ્રિયદમન, અસ્પૃહા, ધ્યાન, પ્રસન્નતા, મધુરતા અને સરળતા એ દશ યમો છે.]

[અહિંસા સત્યવચનં બ્રહ્મચર્યમકલ્પતા ।

અસ્તેયમિતિ પંચૈતે યમાશ્વોપવ્રતાનિ ચ ॥

અહિંસા, સત્યવચન, પ્રહયર્થ, નિષ્કપટતા અને અસ્તેષ, આ પાંચ યમો અને ઉપવ્રતો છે.]

[શૌચમિજ્યાતપોદાનં સ્વાધ્યાયોપસ્થનિગ્રહઃ ।

વ્રતોપવાસૌ મૌનં ચ સ્નાનં ચ નિયમા દશ ॥

શૌચ, યજ્ઞયાગ, તપ, દાન, સ્વાધ્યાય, જનનેન્દ્રિયનો સંયમ, વ્રત, ઉપવાસ, મૌન અને સ્નાન આ દશ નિયમો છે.]

[અક્રોધોગુરુશુભ્રૂષા શૌચમાહારલાઘવમ્ ।

અપ્રમાદશ્ચ નિયમા પંચૈવોપવ્રતાનિ ચ ॥

અક્રોધ, ગુરુસેવા, શૌચ, અલ્પાહાર અને અપ્રમાદ એ પાંચ નિયમો અને ઉપવ્રતો છે.]

નાશ્રોત્રિયતતે યજ્ઞે ગ્રામયાજિકૃતે તથા ।

સ્ત્રિયા ક્લીબેન ચ હૃતે ધુક્ષીત બ્રાહ્મણઃ ક્વચિત્ ॥ ૨૦૫ ॥

અશ્રોત્રિયે, ગામેટે, સ્ત્રીએ તથા નપુંસકે માંડેલા યજ્ઞમાં પ્રાણણે ક્યારેય પણ જમવું નહિ. ૨૦૫

અશ્રીકમેતત્સાધૂનાં યત્ર જુહ્વત્યમી હવિઃ ।

પ્રતીપમેતદેવાનાં તસ્માત્તત્પરિવર્જયેત્ ॥ ૨૦૬ ॥

આવા યજ્ઞોમાં યાજકો જ હવિઓ હોમે છે, તે સત્પુરુષોની લક્ષ્મીને હણનાર છે, તેમ જ દેવોને પ્રતિકૂળ છે. આથી તેવા યજ્ઞોનો ત્યાગ કરવો. ૨૦૬

મત્તકુદ્ધાતુરાણાં ચ ન ધુક્ષીત કદાચન ।

કેશકીટાવપભં ચ પદા સ્પૃષ્ઠં ચ કામતઃ ॥ ૨૦૭ ॥

ધેલો, કોધી અને શેગી એમનું ક્યારેય ન જમવું. તેમ વાળ અને કીટવાળું તેમજ પગની અડક્ટે અડેલું લોજન સુધ્ધાં ધરાદાપૂર્વક ન ખાવું. ૨૦૭

भ्रूणघ्नावेक्षितं चैव संस्पृष्टं चाप्युदकयया ।
 पतत्रिणावलीढं च शुना संस्पृष्टमेव च ॥ २०८ ॥
 गवा चान्ममुपाघ्रातं घृष्टान्नं च विशेषतः ।
 गणान्नं गणिकान्नं च विदुषां च जुगुप्सितम् ॥ २०९ ॥
 स्तेनगायनयोश्चान्नं तक्ष्णोवाघुषिकस्य च ।
 दीक्षितस्य कदर्यस्य बद्धस्य निगडस्य च ॥ २१० ॥
 अभिशस्तस्य षण्ढस्य पुंश्चल्या दाम्भिकस्य च ।
 शुक्तं पर्युषितं चैव शूद्रस्योच्छिष्टमेव च ॥ २११ ॥
 चिकित्सकस्य मृगयोः क्रूरस्योच्छिष्टभोजिनः ।
 उग्रान्नं सूतिकान्नं च पर्याचान्तमनिर्देशम् ॥ २१२ ॥
 अनर्चितं वृथामांसमवीरायाश्च योषितः ।
 द्विषदन्नं नगर्यन्नं पतितान्नमवक्षुतम् ॥ २१३ ॥
 पिशुनानृतिनोश्चान्नं क्रतुविक्रयिणस्तथा ।
 शैल्यतुन्नवायान्नं कृतघ्नस्यान्नमेव च ॥ २१४ ॥
 कर्मारस्य निषादस्य रंजावतारकस्य च ।
 सुवर्णकर्तुर्वेणस्य शस्त्रविक्रयिणस्तथा ॥ २१५ ॥
 श्ववतां शौण्डिकानां च चैलनिर्णेजकस्य च ।
 रञ्जकस्य नृशंसस्य यस्य चोपपतिर्गृहे ॥ २१६ ॥
 मृष्यन्ति ये चोपपतिं स्त्रीजितानां च सर्वशः ।
 अनिर्देशं च प्रेतान्नमतुष्टिकरमेव च ॥ २१७ ॥

गर्भहृत्पाराय्ये ज्येष्ठे, रजस्वलाय्ये अलडावेष्टुं, पक्षीय्ये
 योष्टुं, इतराय्ये अडकेष्टुं, गाये सूधेष्टुं, 'छे डोष जमनाशे'

એમ ખાસ ઘોષ કરી આપેલું, આખા સમૂહે આપેલું, ગણિ-
 કાનું, વિદ્વાનોએ નિદેલું, ચોરનું, ગવૈયાનું, સુતારનું,
 વ્યાજખોરનું, દીક્ષિતનું, કંબૂસનું, બેડીમાં બંધાયેલાનું,
 શાપિતનું, પંઠનું, પુંશ્ચલીનું, દાંલિકનું, ખટાઇ ગયેલું, વાસી
 થયેલું, શૂદ્રનું છાંડેલું, વૈધનું, મૃગાદિ મારનારનું, કૂરનું, એહું
 જમનારનું, ઉચ (શૂદ્ર સ્ત્રીમાં ક્ષત્રિયથી ઉત્પન્ન થયેલા)નું,
 સુવાવડી માટેનું, પંગતમાં કોઇ આચમન કરી જાડી ગયા
 પછીનું, સૂતક્રીનું, સત્કાર વિનાનું, અનર્પિત માંસનું, પુત્ર અને
 પ્રતિ વિનાની સ્ત્રીનું, શત્રુનું, નગર સમસ્તનું, પતિતનું, છીંક
 પડી હોય તેવું, ચાડિયાનું, જૂઠાબોલાનું, યજ્ઞનું ક્ષણ વેચનારા-
 નું, નટનું, દરજીનું, કૃતધીનું, લુહારનું, નિષાદનું, તમાશા કર-
 નારાનું, સોનીનું, અરૂડિયાનું, શસ્ત્ર વેચનારનું, કૂતરાં પાળના-
 રનું, કલાલનું, કપડાં ધોનાર ધોખીનું, રંગાટીનું, ધાતકીનું, જને
 ત્યાં જર હોય તે ધરનું, સ્ત્રીઓના ઉપપતિને જ સર્વશઃ સાંખી
 રહે છે તેમનું તથા જ્યો અધી રીતે સ્ત્રીવશ છે તેમનું, મરણ
 સૂતકના દશ દિવસોમાંનું અને તૃપ્તિ ન થાય એવું—એ લોજનો
 વર્જવાં. ૨૦૮-૨૧૭

રાજાન્નં તેજ આદત્તે શૂદ્રાન્નં બ્રહ્મવર્ચસમ્ ।

આયુઃ સુવર્ણકારાન્નં યજ્ઞશ્ચર્માવકર્તિનઃ ॥ ૨૧૮ ॥

રાજાનું અન્ન તેજને, શૂદ્રનું બ્રહ્મવર્ચસ્વને, સોનીનું આવ-
 રદાને અને ચામડિયાનું યજ્ઞને હણે છે. ૨૧૮

કારુકાન્નં પ્રજાં હન્તિ બલં નિર્ણેજકસ્ય ચ ।

ગણાન્નં ગણિકાન્નં ચ લોકેભ્યઃ પરિક્રુન્તતિ ॥ ૨૧૯ ॥

રસોઘ્યાનું અન્ન પ્રજ્ઞને હણે છે, ધોળીનું ખળને હણે છે અને સમૂહનું તથા ગણિકાનું અન્ન સ્વર્ગાદિ લોકનો નાશ કરે છે. ૨૧૯

પૂયં ચિકિત્સકસ્યાન્નં પુંશ્ચલ્યાસ્ત્વન્નમિન્દ્રિયમ્ ।

વિષ્ટા વાર્ધુષિકસ્યાન્નં શસ્ત્રવિક્રયિણો મલમ્ ॥ ૨૨૦ ॥

વેદનું અન્ન પરુ જવું છે, પુંશ્ચલીનું વીર્ય જવું, વ્યાજ-ખાઉનું વિષ્ટા જવું છે અને શસ્ત્ર વેચનારનું મળ જવું છે. ૨૨૦

ય एतेऽन्ये त्वभोज्यान्नाः क्रमशः परिकीर्तिताः ।

तेषां त्वगस्थिरोमाणि वदन्त्यन्नं मनीषिणः ॥ ૨૨૧ ॥

આ અને બીજાં જે ક્રમસર કહ્યાં છે તે અલક્ષ્ય અન્નોને પંડિતો આમઠી, હાડકાં, અને રૂંવાડાં સમાન કહે છે. ૨૨૧

[अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयःस्मृतम् ।

वैश्यान्नमन्नमित्याहुः शूद्रस्य रुधिरं स्मृतम् ॥

બ્રાહ્મણનું અન્ન અમૃતરૂપ છે, ક્ષત્રિયનું દૂધરૂપ છે, વૈશ્ય-નું અન્નરૂપ છે અને શૂદ્રનું રુધિરરૂપ છે—એમ તેઓ કહે છે.]

भुक्त्वातोऽन्यतमस्यान्नममत्या क्षपणं त्र्यहम् ।

मत्या भुक्त्वाचरेत्कृच्छ्रं रेतोविण्मूत्रमेव च ॥ ૨૨૨ ॥

આથી ઉપર નિષેધેલા કોઈનું પણ અન્ન અજાણતાં ખવાય, તો ત્રણ દિવસનો ઉપવાસ કરવો. તેમનું ધરાદાપૂર્વક ખાધું હોય, તથા વીર્ય, વિષ્ટા અને મૂત્ર ખાવામાં આવ્યાં હોય, તો કૃચ્છ્રવ્રત કરવું. ૨૨૨

नाद्याच्छूद्रस्य पक्वान्नं विद्वानश्राद्धिनो द्विजः ।

आददीताममेवास्मादष्टृत्तावेकरात्रिकम् ॥ ૨૨૩ ॥

વિદ્વાન બ્રાહ્મણે શ્રદ્ધારહિત શૂદ્રનું રાંધ્યું અન્ન ન જમવું; પણ ખાવા ન હોય તો તેની પાસેથી માત્ર એક રાત બેગું કાચું સીધું લેવું. ૨૨૩

[ચન્દ્રસ્યર્ચગૃહે નાઘાદઘાત્સ્નાત્વા તુ મુક્તયોઃ ।

અમુક્તયોરગતયોરઘાચૈવ પરેઽહ્નિ ॥

ચંદ્ર અને સૂર્યના ગ્રહણકાળે ન જમવું, પણ ગ્રહણ છૂટ્યા પછી સ્નાન કરીને જમવું. પરંતુ ગ્રહણ છૂટ્યું ન હોય અને સૂર્ય કે ચંદ્ર અસ્ત પામી ગયા હોય, તો બીજા દિવસે જમવું.]

શ્રોત્રિયસ્ય કદર્યસ્ય વદાન્યસ્ય ચ વાર્ધુષેઃ ।

મીમાંસિત્વોભયં દેવાઃ સમમન્નમકલ્પયન્ ॥ ૨૨૪ ॥

વેદ ભણેલો છતાં કૃપણ અને દાતા છતાં વ્યાજખાઉ, એ બંનેનાં અન્નને દેવોએ વિચાર કરીને સમાન ગણ્યાં છે. ૨૨૪

તાન્પ્રજાપતિરાહૈત્ય મા કૃધ્વં વિષમં સમમ્ ।

શ્રદ્ધાપૂર્તં વદાન્યસ્ય હતમશ્રદ્ધયેતરત્ ॥ ૨૨૫ ॥

પ્રજાપતિ તે દેવો પાસે આવી બોલ્યા કે, તમે વિષમ (અસરખા)ને સમ (સરખા) ન કરો—દાતા છતાં વ્યાજખાઉનું અન્ન શ્રદ્ધાથી પવિત્ર થાય છે, તો બીજું શ્રોત્રિય છતાં કૃપણનું અન્ન અશ્રદ્ધાથી અધમ બને છે. ૨૨૫

શ્રદ્ધયેષ્ટં ચ પૂર્તં ચ નિત્યં કુર્યાદતન્દ્રિતઃ ।

શ્રદ્ધાકૃતે હ્યક્ષયે તે ભવતઃ સ્વાગતૈર્ધનૈઃ ॥ ૨૨૬ ॥

દ્વિજે નિત્ય શ્રદ્ધાપૂર્વક અને આળસ વિના યજ્ઞાદિ ક્રિયા અને જલાશયાદિ વ્રતો કરવાં. બે સન્માર્ગે આવેલ દ્રવ્યથી શ્રદ્ધાપૂર્વક તે કરવામાં આવે છે, તો તે અક્ષય ક્ષણને આપે છે.

દાનધર્મ નિષેધેત નિત્યમૈષ્ટિકપૌર્તિકમ્ ।

પરિતુષ્ટેન ભાવેન પાત્રમાસાઘ શક્તિતઃ ॥ ૨૨૭ ॥

ગૃહસ્થે પ્રસન્ન ભાવથી અને સત્પાત્ર મેળવીને, ઇષ્ટ (યજ્ઞાદિ) અને પૂર્ત જળાશયાદિક્ષત્રતાનાં કાર્યોમાં નિત્ય યથા-શક્તિ દાનધર્મ સેવવો. ૨૨૭

[પાત્રભૂતો હિ યો વિપ્રઃ પ્રતિગૃહ્યં પ્રતિગ્રહમ્ ।

અસત્સુ વિનિયુક્તીત તસ્મૈ દેયં ન કિચ્ચન ॥

સુપાત્રરૂપ જે બ્રાહ્મણ દાન લઇને તે કુપાત્રને આપતો હોય, તેને કશું આપવું નહિ.]

[સચ્ચયં કુરુતે યસ્તુ પ્રતિગૃહ્ય સમંતતઃ ।

ધર્માર્થં નોપયુંક્તે ચ ન તં તસ્ક્રમર્ચયેત્ ॥

ચારે કારથી દાન લઇને જે સંધરો કરતો હોય છે છતાં ધર્મને માટે તેનો જે ઉપયોગ કરતો નથી, તે ચારને સત્કારવો નહિ.]

યત્કિચ્ચિદપિ દાતવ્યં યાચિતેનાનસૂયયા ।

ઉત્પત્સ્યતે હિ તત્પાત્રં યત્તારયત્તિ સર્વતઃ ॥ ૨૨૮ ॥

કોઈ યાચના કરે, તો ઈર્ષ્યા વિના તેને કંઈક તો આપવું જ; કેમકે એમાંથી કોઈ એવો સુપાત્ર નીકળી આવે છે કે, જે તે દાતાને સર્વ રીતે તારે છે. ૨૨૮

વારિદસ્તૃપ્તિમાપ્નોતિ સુલ્લમશ્ચયમન્નદઃ ।

તિલપ્રદઃ પ્રજામિષ્ટાં દીપદશ્ચક્ષુરુત્તમમ્ ॥ ૨૨૯ ॥

ભૂમિદો ભૂમિમાપ્નોતિ દીર્ઘમાયુર્હિરણ્યદઃ ।

ગૃહદોઽગ્ન્યાણિ વેશ્માનિ રૂપ્યદો રૂપમુત્તમમ્ ॥ ૨૩૦ ॥

ભૂમિદાન કરનારો ભૂમિને મેળવે છે, સુવર્ણદાન કરનારો દીર્ઘાયુષ્ય મેળવે છે, ગૃહદાન કરનારો શ્રેષ્ઠ ધરો મેળવે છે અને રૂપાદાન કરનારો ઉત્તમ રૂપ મેળવે છે. ૨૨૯, ૨૩૦

વાસોદશ્વન્દ્રસાલોક્યમશ્વિસાલોક્યમશ્વદઃ ।

અનહૂદઃ શ્રિયં પુષ્ટાં ગોદો બ્રહ્મસ્ય વિષ્ટપમ્ ॥ ૨૩૧ ॥

વસુનું દાન દેનારો ચંદ્રલોકને પામે છે, અશ્વ આપનારો અશ્વિનીકુમારના લોકમાં જાય છે, બળદનું દાન કરનારો લક્ષ્મીની સમૃદ્ધિ મેળવે છે અને ગોદાન આપનારો સૂર્યલોકને પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૩૧

યાનશય્યાપ્રદો માર્યામૈશ્વર્યમભયપ્રદઃ ।

ધાન્યદઃ શાશ્વતં સૌખ્યં બ્રહ્મદો બ્રહ્મસાર્ઘિતામ્ ॥ ૨૩૨ ॥

વાહન અને શય્યાનું દાન આપનારો પત્ની પામે છે, અભય દેનારો અૈશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરે છે, ધાન્ય આપનારો શાશ્વત સુખ મેળવે છે અને વેદાધ્યયનરૂપી દાન કરનારો બ્રહ્મલોકમાં જાય છે. ૨૩૨

સર્વેષામેવ દાનાનાં બ્રહ્મદાનં વિશિષ્યતે ।

વાર્યન્નગોમહીવાસસ્તિલકાશ્ચનસર્પિષામ્ ॥ ૨૩૩ ॥

જલ, અન્ન, ગાય, પૃથ્વી, વસુ, તલ, સુવર્ણ અને ધી એ સર્વ દાનો કરતાં વેદાધ્યયનરૂપી દાન વિશેષ છે. ૨૩૩

યેન યેન તુ ભાવેન યદ્યદાનં પ્રયચ્છતિ ।

તત્તત્તેનૈવ ભાવેન પ્રાપ્નોતિ પ્રતિપૂજિતઃ ॥ ૨૩૪ ॥

ગૃહસ્થ જ જ ભાવથી જ જ દાન આપે છે, તે તે ભાવથી તેને તે તે દાનનું સત્કારકૃણ મળે છે. ૨૩૪

યોઽર્ચિતં પ્રતિગૃહ્ણાતિ દદાત્યર્ચિતમેવ ચ ।

તાણ્ણૈઃ ગચ્છતઃ સ્વર્ગં નરકં તુ વિપર્યયે ॥ ૨૩૫ ॥

જ સત્કારપૂર્વક દાન લે છે અને જ સત્કારપૂર્વક દાન આપે છે, તે બન્ને સ્વર્ગમાં જાય છે—એથી ઊલટું કરનારાઓ નરકને પામે છે. ૨૩૫

ન વિસ્મયેત તપસા વદેદિષ્ટા ચ નાનૃતમ્ ।

નાર્તોઽપ્યવવદેદ્વિપ્રાન્ન દત્વા પરિકીર્તયેત્ ॥ ૨૩૬ ॥

તપ કરીને અહો! અહો! ન કરવું, યજ્ઞ કરીને જૂઠું ન બોલવું, પીડા પામ્યા છતાં બ્રાહ્મણનિંદા ન કરવી અને દાન આપીને બડાઈ ન મારવી. ૨૩૬

યજ્ઞોઽનૃતેન ક્ષરતિ તપઃ ક્ષરતિ વિસ્મયાત્ ।

આયુર્વિપ્રાપવાદેન દાનં ચ પરિકીર્તનાત્ ॥ ૨૩૭ ॥

અસત્ય વચનથી યજ્ઞ અક્ષય જાય છે, અહો! અહો! કરવાથી તપ ખરી જાય છે, વિપ્રની નિંદા કરવાથી આવરદા હણાય છે અને બડાઈથી દાન નિષ્ફળ થાય છે. ૨૦૭

ધર્મ શનૈઃ સંચિનુયાદ્વલ્મીકમિવ પુત્તિકાઃ ।

પરલોકસહાયાર્થં સર્વભૂતાન્યપીડયન્ ॥ ૨૩૮ ॥

ક્રીડીઓ જમ કણકણ કરીને પૂડો કરે છે, તેમ પરલોકમાં સહાયતા મેળવવાને સારુ, કોઈ પણ પ્રાણીને પીડ્યા વિના, ધીરે ધીરે ધર્મસંગ્રહ કરવો. ૨૩૮

નામુત્ર હિ સહાયાર્થં પિતા માતા ચ તિષ્ઠતઃ ।

ન પુત્રદારા ન જ્ઞાતિર્ધર્મસ્તિષ્ઠતિ કેવલઃ ॥ ૨૩૯ ॥

પિતા, માતા, પુત્ર, પત્ની, જ્ઞાતિજન એમાંનું કોઈ પણ પરલોકમાં સાથમાં ઊભું રહેતું નથી. એક ધર્મ જ કુમકે ઊભે છે,

एकः प्रजायते जन्तुरेक एव प्रलीयते ।

एकोऽनुभुङ्क्ते सुकृतमेक एव च दुष्कृतम् ॥ २४० ॥

પ્રાણી એકલોજ જન્મે છે અને એકલોજ મરે છે. એક-લોજ તે પુણ્ય ભોગવે છે અને એકલોજ તે પાપ ભોગવે છે.

मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्ठसमं क्षितौ ।

विमुखा बान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति ॥ २४१ ॥

લાકડા અને માટીના ઢેકા જવા મૃત શરીરને ભોંચે નાખી દઈને સંબંધીઓ મોં ફેરવી ઘેર વળે છે. એક ધર્મજ તે જીવને અનુસરે છે; ૨૪૧

तस्माद्धर्म सहायार्थं नित्यं संचिनुयाच्छनैः ।

धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥ २४२ ॥

તેથી સહાયને સારુ નિત્ય ધીરે ધીરે ધર્મનો સંચય કરવો; કારણ કે, ધર્મની સહાયથીજ માણસ દુસ્તર નરકને તરી બચે છે. ૨૪૨

धर्मप्रधानं पुरुषं तपसा हतकिल्बिषम् ।

परलोकं नयत्याशु भास्वन्तं खशरीरिणम् ॥ २४३ ॥

ધર્મપરાયણુ, તપથી ક્ષીણપાપ થયેલા અને તેજસ્વી એવા બ્રહ્મનિષ્ઠ પુરુષને ધર્મ તત્કાળ પરલોકમાં લઈ બચે છે. ૨૪૩

उत्तमैरुत्तमैर्नित्यं संबन्धानाचरेत्सह ।

निनीषुः कुलमुत्कर्षमधमानधमांस्त्यजेत् ॥ २४४ ॥

કુલનો ઉત્કર્ષ ઇચ્છતા માણસે નિત્ય ઉત્તમ ઉત્તમ સાથે સંબંધો રાખવા અને અધમ અધમો સાથે સંબંધો છોડવા,

ઉત્તમામુત્તમાન્ગચ્છન્હીનાન્હીનાંશ્ચ વર્જયન્ ।

બ્રાહ્મણઃ શ્રેષ્ઠતામેતિ પ્રત્યભાયેન શૂદ્રતામ્ ॥ ૨૪૫ ॥

ઉત્તમ ઉત્તમ પુરુષો સાથે સંગ કરવાથી અને હીન હીનોની સાથે સંગત વર્જવાથી બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠતાને પામે છે. આથી બિલકુલ વર્ત્યાથી તે શૂદ્રતા પ્રાપ્ત કરે છે. ૨૪૫

દૃઢકારી મૃદુર્દાન્તઃ ક્રૂરાચારૈરસંવસન્ ।

અર્હિસ્રો દમદાનામ્યાં જયેત્સ્વર્ગં તથાવ્રતઃ ॥ ૨૪૬ ॥

દૃઢનિશ્ચયી, કોમળ, ઈન્દ્રિયદમ્બી, ક્રૂર આચારવાળાઓની સાથે અસંગી અને અહિંસાવાન એવો વ્રતસ્થ પુરુષ પોતાના દમ અને દાનથી સ્વર્ગને જીતે છે. ૨૪૬

एधोदकं मूलफलमन्नमभ्युद्यतं च यत् ।

सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्मध्वथाभयदक्षिणाम् ॥ २४७ ॥

ઈંધણાં, પાણી, મૂળ, ફળ, અન્ન, મધ અને અભય દક્ષિણા એ એમ ને એમ આવી મળે તો સૌ કોઈ પાસેથી સ્વીકારવાં.

आहूताभ्युद्यतां भिक्षां पुरस्तादप्रचोदिताम् ।

मेने प्रजापतिर्ग्राह्यामपि दुष्कृतकर्मणः ॥ २४८ ॥

એની મેળેજ અને આગળથી કહ્યા વિનાજ આવી પડેલી ભિક્ષા પાપકર્મોની હોય તો પણ લેવી એમ પ્રજાપતિ માને છે.

नाश्नन्ति पितरस्तस्य दश वर्षाणि पञ्च च ।

न च हव्यं बह्व्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥ २४९ ॥

જન્મો આ ભિક્ષાનો અનાદર કરે છે, તેમના પિતૃઓ પંદર વર્ષ સુધી શ્રાદ્ધ જમતા નથી અને અગ્નિ તેમના હવ્ય સ્વીકારતો નથી. ૨૪૯

[ચિકિત્સકકૃતગ્નાનાં શિલ્પકર્તુશ્ચ વાર્ધુષેઃ ।

ષષ્ઠસ્ય કુલટાયાશ્ચ ઉદ્યતામપિ વર્જયેત્ ॥

વૈદ્ય, કૃતમ્ત્રી, શિલ્પ કરનાર, વ્યાજખાઉ, ષંઠ તેમજ કુલટા તરફથી તૈયાર ભિક્ષા આવે તોપણ તે વર્જવી.]

[ન વિદ્યમાનમેવં વૈ પ્રતિગ્રાહ્યં વિજાનતા ।

વિકલ્પ્યાવિદ્યમાને તુ ધર્મહીનઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥

આ અન્ન ઉપર કહેલાઓનું નથી એમ ખાતરી કરી તેનો સ્વીકાર કરવો. પણ, એ વૈદ્ય વગેરેના અન્નને જ વિકલ્પ રાખી સ્વીકારે છે, તેને ધર્મહીન કહ્યો છે.]

શય્યાં ગૃહાન્કુશાન્ગન્ધાનપઃ પુષ્પં મળીન્દધિ ।

શાના મત્સ્યાન્પયો માંસં શાકં ચૈવ ન નિર્નુદેત્ ॥૨૫૦॥

શય્યા, ધર, કુશ, સુગંધી પદાર્થો, જળ, પુષ્પ, મણિ, દહીં, ભૂંજીલું અનાજ, માછલી, દૂધ, માંસ અને શાક આટલાંને પાછાં ન કાઢવાં. ૨૫૦

ગુરુન્મૃત્યાંશ્ચોઝિહીર્ષન્નર્ચિંધ્યન્દેવતાતિથીન્ ।

સર્વતઃ પ્રતિગૃહ્ણીયાન્ન તુ તૃપ્યેત્સ્વયં તતઃ ॥ ૨૫૧ ॥

ગુરુજનો અને સેવકાને પોષવાની તેમ જ દેવ અતિથિઓને સત્કારવાની ઇચ્છાવાળાએ સૌ કોઈ પાસેથી દાન સ્વીકારવું. પણ પોતે તેનાથી તૃપ્તિ ન કરવી. ૨૫૧

ગુરુષુ ત્વમ્યતીતેષુ વિના વા તૈર્ગૃહે વસન્ ।

આત્મનો વૃત્તિમન્વિચ્છન્ગૃહ્ણીયાત્સાધુતઃ સદા ॥ ૨૫૨ ॥

ગુરુજનો અવસાન પામ્યાં હોય, અથવા પોતે તેમના વિના ધરમાં રહેતો, હોય, તો પોતાની આજીવિકા ઇચ્છતાં બ્રાહ્મણે સત્પુરુષો પાસેથી સદા પ્રતિબ્રહ્ કરવો. ૨૫૨

આર્ધિકઃ કુલમિત્રં ચ ગોપાલો દાસનાપિતૌ ।

एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥ २५३ ॥

સાથી, કુલમિત્ર, ગોવાળ, દાસ, નાથી અને જ પોતાની
જાતને અર્પણ કરે એ શૂદ્રોનું અન્ન લોભ્ય છે. ૨૫૩

यादृशोऽस्य भवेदात्मा यादृशं च चिकीर्षितम् ।

यथा चोपचरेदेनं तथात्मानं निवेदयेत् ॥ २५४ ॥

આત્મનિવેદન કરનારે પોતે જેવો કુલશીલવાળો હોય,
પોતાની જેવી ધર્મી હોય, અને પોતે જે સેવા કરવી હોય તે
યથાવત્ જણાવવું. ૨૫૪

योऽन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा सत्सु भाषते ।

स पापकृत्तमो लोके स्तेन आत्मापहारकः ॥ २५५ ॥

જ પોતે અમુક પ્રકારનો હોઈને સત્પુરુષ આગળ પોતાને
ઊલટી જ રીતનો કહે, તે આ લોકમાં નીચાતિનીચ પાપી,
ચોર અને જાત છુપાવનારો છે. ૨૫૫

वाच्यर्था नियताः सर्वे बाहूमूला वाग्निनिःसृताः ।

तां तु यः स्तेनयेद्वाचं स सर्वस्तेयकृन्नरः ॥ २५६ ॥

સર્વ અર્થો વાણીમાં રહ્યા છે; તેઓનું મૂળ વાણીમાં છે,
અને વાણીમાંથી તેઓ નીકળ્યા છે. જ માણસ એ વાણીને
ચોરે છે, તે સર્વ જાતની ચોરી કરનારો છે. ૨૫૬

महर्षिपितृदेवानां गत्वानृण्यं यथाविधि ।

पुत्रे सर्व समासज्य वसेन्माध्यस्थमाश्रितः ॥ २५७ ॥

મહર્ષિઓ, પિતૃઓ અને દેવોના ઋણમાંથી યથાવિધિ
મુક્ત થઈને અને પુત્રને સર્વ ધરખાર સોંપી તટસ્થ વૃત્તિનો
આશ્રય કરીને રહેવું. ૨૫૭

एकाकी चिन्तयेन्नित्यं विविक्ते हितमात्मनः ।
 एकाकी चिन्तयानो हि परं श्रेयोऽधिगच्छति ॥ २५८ ॥
 એકાંતમાં નિત્ય એકલા રહી પોતાનું આત્મહિત વિચારવું.
 કેમકે, એકલા રહી ચિન્તન કરનારે પરમશ્રેયને પામે છે. ૨૫૮
 एषोदिता गृहस्थस्य वृत्तिर्विप्रस्य शाश्वती ।
 स्नातकव्रतकल्पश्च सत्त्ववृद्धिकरः शुभः ॥ २५९ ॥
 ગૃહસ્થી બ્રાહ્મણની આ નિત્યની આજીવિકા કહી; તેમજ
 સત્ત્વગુણ વધારનારે સ્નાતકનો એ શુભ વ્રતવિધિ પણ કહ્યો.
 अनेन विप्रो वृत्तेन वर्तयन्वेदशास्त्रवित् ।
 व्यपेतकल्मषो नित्यं ब्रह्मलोकं महीयते ॥ २६० ॥
 વેદશાસ્ત્રને બ્રાહ્મણનારે જે બ્રાહ્મણ આ આચારથી વર્તે છે, તે
 પાપમુક્ત થઈને નિત્ય બ્રહ્મલોકમાં મહિમા પામે છે. ૨૬૦
 इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां चतुर्थोऽध्यायः ॥
 ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુપ્રોક્તાયાં સંહિતાયાં ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥

अध्याय ५ मी

भुत्वैतानृषयो धर्मान्स्नातकस्य यथोदितान् ।
 इदमूचुर्महात्मानमनलप्रभवं भृगुम् ॥ १ ॥
 કહેવામાં આવેલા સ્નાતકના આ ધર્મોને સાંભળીને ઋષિ-
 એએ અગ્નિવંશજ મહાત્મા ભૃગુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. ૧
 एवं यथोक्तं विप्राणां स्वधर्ममनुतिष्ठताम् ।
 कथं मृत्युः प्रभवति वेदशास्त्रविदां प्रभो ॥ २ ॥
 એવં યથોક્તં વિપ્રાણાં સ્વધર્મમનુતિષ્ઠતામ્ ।
 કથં મૃત્યુઃ પ્રભવતિ વેદશાસ્ત્રવિદાં પ્રભો ॥ ૨ ॥

હે પ્રભુ! સ્વધર્મનું યથોક્ત અનુષ્ઠાન કરનારા અને
વેદશાસ્ત્રને જાણનારા વિપ્રોનું શીદને મૃત્યુ થાય છે? ૨

સ તાનુવાચ ધર્માત્મા મહર્ષીન્માનવો મૃગુઃ ।

શ્રૂયતાં યેન દોષેણ મૃત્યુર્વિપ્રાહ્નિઘાંસતિ ॥ ૩ ॥

એટલે મનુપુત્ર ધર્માત્મા એવા ભૃગુએ તે મહર્ષિઓને ઉત્તર
આપ્યો કે, કયા દોષે કરીને મૃત્યુ વિપ્રોને હણે છે, તે સાંભળો.

લક્ષ્યાભક્ષ્યનો નિર્ણય—

અનભ્યાસેન વેદાનામાચારસ્ય ચ વર્જનાત્ ।

આલસ્યાદન્નદોષાચ મૃત્યુર્વિપ્રાહ્નિઘાંસતિ ॥ ૪ ॥

વેદોના અનભ્યાસથી, આચારના વર્જનથી, આજસથી
અને અન્નના દોષથી મૃત્યુ વિપ્રોને મારે છે. ૪

લશ્યુનં ગૃજ્જનં ચૈવ પલાણ્ડું કવકાનિ ચ ।

અભક્ષ્યાણિ દ્વિજાતીનામમેઘ્યપ્રભવાણિ ચ ॥ ૫ ॥

લસણ, ગાજર, ડૂંગળી, ખિલાડાના ટોપ, તેમજ અપ-
વિત્ર રીતે પાકતી વસ્તુઓ, એ દ્વિજવર્ણી માટે અભક્ષ્ય છે. ૫

લોહિતાન્વૃક્ષનિયાસાન્ત્રશ્વનપ્રભવાંસ્તથા ।

શ્લેઠું ગવ્યં ચ પેયૂષં પ્રયત્નેન વિવર્જયેત્ ॥ ૬ ॥

ઝાડમાંથી ઝરતા રાતા ગુંદર, વૃક્ષને છેદવાથી નીકળતો
રસ, વડગૂંદા અને ગાયના દૂધની બળી, એટલાં તેો યત્નપૂર્વક
ત્યજવાં. ૬

વૃથા કૃસરસંયાવં પાયસાપૂપમેવ ચ ।

અનુપાકૃતમાંસાનિ દેવાન્માનિ હર્વિંષિ ચ ॥ ૭ ॥

કેવળ પોતાનેજ માટે રાંધેલાં તલમિશ્રિત ચોખ્ખાની
ખીચડી, ઘી-દૂધ આદિની રાખડી, દૂધપાક, માલપૂડા, ખસિદાન

માટેનું નહિ એવું માંસ, દેવો માટેનું અન્ન અને યજ્ઞના હવિષ્યો એટલાં ખાવાં નહિ. ૭

અનિર્દશાયા ગોઃ ક્ષીરમૌષ્ટ્રમેકશફં તથા ।

આબિકં સંધિનીક્ષીરં વિવત્સાયાશ્ચ ગોઃ પયઃ ॥ ૮ ॥

દસ વાસાની સુવાવડી ગાય, ઊંટડી, ઘોડી વગેરે એક ખરીવાળી માદા, ઘેટી, ગાલણી ગાય, તેમજ વાછરડું મરી ગયું હોય એવી ગાય-એમનું દૂધ વર્જવું. ૮

[ક્ષીરાણિ યાન્યમધ્યાણિ તદ્વિકારાશ્ને બુધઃ ।

સપ્તરાત્રં વ્રતં કુર્યાત્ પ્રયત્નેન સમાહિતઃ ॥

જે દૂધ પીવાને અયોગ્ય છે તે તથા તેની ખનાવટો જો ખાવામાં આવે તો ડાહ્યા માણસે સ્વસ્થચિત્ત થઈને સાત રાત્રિ સુધી કૃષ્ટવ્રત કરવું.]

આરણ્યાનાં ચ સર્વેષાં સૃમાણાં માહિષં વિના ।

સ્ત્રીક્ષીરં ચૈવ વર્જ્યાનિ સર્વશુક્તાનિ ચૈવ હિ ॥ ૯ ॥

ભેંસ સિવાયનાં સર્વ અરણ્ય પશુઓનું દૂધ, સ્ત્રીનું દૂધ, તેમજ ખાટા થયેલા સર્વ પદાર્થો એટલાંને ત્યજવાં. ૯

દધિ મધ્યં ચ શુક્તેષુ સર્વં ચ દધિસંભવમ્ ।

યાનિ ચૈવાભિષૂયન્તે પુષ્પમૂલફલૈઃ શુભૈઃ ॥ ૧૦ ॥

ખાટા પદાર્થોમાં દહીં અને દહીંમાંથી થતી સૌ વાનગીઓ તેમજ પવિત્ર ફૂલ, મૂળ અને ફળમાંથી કાઢેલા રસો એ ભોજન માટે યોગ્ય છે. ૧૦

ક્રવ્યાદાઞ્છકુનાન્સર્વાસ્તથા ગ્રામનિવાસિનઃ ।

અનિર્દિષ્ટાંશ્ચૈકશ્વફાંષ્ટિદ્ધિમં ચ વિવર્જयेત્ ॥ ૧૧ ॥

કાચું માંસ ખાનારાં સર્વ પક્ષીઓ, ગામમાં રહેતાં પક્ષી-
ઓ, નિષિક્ષ પક્ષીઓ, એક ખરીવાળાં પશુઓ અને ટિટોડો
આટલાંને વર્જવાં. ૧૧

કલવિક્કં પુવં હંસં ચક્રાહ્નં ગ્રામકુકુટમ્ ।

સારસં રજ્જુવાલં ચ દાત્યૂહં શુકસારિકે ॥ ૧૨ ॥

પ્રતુદાઝાલપાદાંશ્ચ કોયષ્ટિનખવિક્કિરાન્ ।

નિમજ્જતશ્ચ મત્સ્યાઞ્જશૌનં વલ્લૂરમેવ ચ ॥ ૧૩ ॥

ચકલો, કપૂતર, હંસ, ચક્રવો, ગામનો કૂકડો, સારસ,
જળકાગડો, અપૈયો, પોપટ, મેના, ચાંચ મારી ખાનારાં, પગે
બળીવાળાં, નખથી ખોતરી ખાનારાં અને પાણીમાં ડૂબીને મા-
છલાં ખાનારાં એ પક્ષીઓ તેમ જ કસારીખાનાતું અને સૂકું
માંસ એ અલક્ષ્ય છે. ૧૨, ૧૩

બકં ચૈવ બલાકાં ચ કાકોલં સ્વઞ્જરીટકમ્ ।

મત્સ્યાદાન્વિહ્વરાહાંશ્ચ મત્સ્યાનેવ ચ સર્વશઃ ॥ ૧૪ ॥

બગલો, બગલી, કાયલ, ખંજન, માછલાં ખાનાર પક્ષીઓ,
ભૂંડ અને સર્વ જાતનાં માછલાં—એ અલક્ષ્ય છે. ૧૪

યો યસ્ય માંસમન્નાતિ સ તન્માંસાદ ઉચ્યતે ।

મત્સ્યાદઃ સર્વમાંસાદસ્તસ્માન્મત્સ્યાન્વિવર્જયેત્ ॥ ૧૫ ॥

જે પુરુષ જેનું માંસ ખાય છે તે પુરુષ તેનું માંસ ખાનારો
કહેવાય છે. પણ જે માછલાં ખાય છે, તે તે સર્વનું માંસ
ખાનારો કહેવાય છે; તેથી માછલાં નજ ખાવાં. ૧૫

પાઠીનરોહિતાવાઘૌ નિયુક્તૌ હૃવ્યકઠ્યગ્રૌઃ ।

રાજીવાન્સિહતુઙ્ઠાંશ્ચ સશલ્કાંશ્ચૈવ સર્વશઃ ॥ ૧૬ ॥

પાઠીન અને રેહિત એ માછલીઓ હોય અને કોયમાં લેવાયેલી હોઇને લક્ષ્ય છે. તેમજ રાજીવ, સિંહતુંડ અને પૂરી ફરતી ચામડીવાળાં માછલાં પણ લક્ષણયોગ્ય છે. ૧૬

ન મક્ષયેદેકચરાનજ્ઞાતાંશ્ચ મૃગદ્વિજાન્ ।

મક્ષયેષ્વપિ સમુદ્દિષ્ટાન્સર્વાન્પશ્ચનલાંસ્તથા ॥ ૧૭ ॥

એકલાં ફરનારાં સર્પાદિને તથા લક્ષ્ય કહેલાં પ્રાણીઓમાં અજાણ્યાં એવાં પશુપંખીને અને પાંચ નખવાળાં એ સર્વ પ્રાણીઓને તજવાં. ૧૭

શ્વાવિધં શલ્યકં ગોધાં સ્વદ્ગર્મશશાંસ્તથા ।

મક્ષ્યાન્પશ્ચનલેષ્વાહુરજુષ્ટાંશ્ચૈકતોદતઃ ॥ ૧૮ ॥

પાંચ નખવાળાંમાં નાનીમોટી સેદાઈ, ચંદનધો, ગેંડો, કાચબો તથા સસલો, તેમજ ઊંટ સિવાયનાં એક બાબુ દાંતવાળાં પશુઓ લક્ષ્ય છે એમ મુનિઓ કહે છે. ૧૮

છત્રાકં વિદ્વરાહં ચ લશુનં ગ્રામકુકુટમ્ ।

પલાણ્ડું ગૃહ્જનં ચૈવ મત્યા જગધ્વાપતેદ્દ્વિજઃ ॥ ૧૯ ॥

ખિલાડીના ટોપ, ભૂંડ, લસણ, ગામકૂકડો, ડૂંગળી અને ગાજર એ જાણીએછને ખાવાથી બ્રાહ્મણ પતનને પામે છે. ૧૯

અમત્યૈતાનિ ષદ્ જગધ્વા કૃચ્છ્રં સાન્તપનં ચરેત્ ।

યતિચાન્દ્રાયણં વાપિ શૈષ્ણૂપવસેદહઃ ॥ ૨૦ ॥

અજાણતાં આ છ વસ્તુઓ ખવાઈ હોય; તો સાન્તપન નામનું કૃચ્છ્રવ્રત કરવું; અથવા યતિચાન્દ્રાયણ વ્રત કરવું. આ સિવાયનાં અલક્ષ્યો ખવાઈ જાય, તો એક દિવસ ઉપવાસ કરવો. ૨૦

સંવત્સરસ્યેકમપિ ચરેત્કૃચ્છં દ્વિજોત્તમઃ ।

અજ્ઞાતશુક્તશુદ્ધયથ જ્ઞાતસ્ય તુ વિશેષતઃ ॥ ૨૧ ॥

કોઈ અલક્ષ્ય ચીજ અજાણમાં ખવાઈ જાય, તો દ્વિજવરે પોતાની શુદ્ધિ સાર એક વર્ષ સુધી કૃચ્છ્રવ્રત કરવું. જાણી જોઈને તે ખાવામાં આવી હોય, તો વિશેષ કરીને તે કરવું. ૨૧

ચજ્ઞાર્થં બ્રાહ્મણૈર્વધ્યાઃ પ્રગ્નસ્તા મૃગપક્ષિણઃ ।

મૃત્યાનાં ચૈવ વૃત્યર્થમગસ્ત્યો હ્યાચરત્પુરા ॥ ૨૨ ॥

બ્રાહ્મણો યજ્ઞને માટે તેમજ પોતાનાં પોષ્યોનાં પોષણ સાર અનિષિદ્ધ પશુપંખીઓને મારી શકે છે; કેમકે પૂર્વે અગસ્ત્યે એ પ્રમાણે આચર્યું હતું. ૨૨

વમ્ભુવુર્હિ પુરોહાશા મક્ષ્યાણાં મૃગપક્ષિણામ્ ।

પુરાણેષ્વૃષિયજ્ઞેષુ બ્રહ્મક્ષત્રસવેષુ ચ ॥ ૨૩ ॥

કારણકે, પ્રાચીન ઋષિયજ્ઞોમાં તેમજ બ્રાહ્મણો અને ક્ષત્રિયોના યજ્ઞોમાં લક્ષ્ય એવાં પશુપક્ષીઓના પુરાહાશો થતા હતા.

યત્કિશ્ચિત્સ્નેહસંયુક્તં મક્ષ્યં મોઝ્યમગર્હિતમ્ ।

તત્પર્યુષિતમપ્યાદ્યં હવિઃશેષં ચ યદ્ભવેત્ ॥ ૨૪ ॥

જે કંઈ લક્ષ્ય અને ભોજ્ય સ્નેહવાળું અને વગરબગડયું હોય તેમજ જે હોમ કરતાં શેષ રહ્યું હોય તે વાસી હોય તોય ખાવા યોગ્ય છે. ૨૪

ચિરસ્થિતમપિ ત્વાઘમસ્નેહાક્તં દ્વિજાતિમિઃ ।

યવગોધૂમજં સર્વં પયસશ્ચૈવ વિક્રિયા ॥ ૨૫ ॥

જવ અને ધઉંની તેમજ દૂધની સર્વ વાનીઓ લાંબા વખતની વાસી હોય તથા સ્નેહવાળી ન હોય તોય દ્વિજવર્ણોએ ખાવાજોગ છે. ૨૫

एतदुक्तं द्विजातीनां भक्ष्याभक्ष्यमशेषतः ।

मांसस्यातः प्रवक्ष्यामि विधिं भक्षणवर्जने ॥ २६ ॥

દ્વિજવર્ણો માટે ભક્ષ્ય અને અભક્ષ્ય વિશે આ અશેષે કહ્યું;
હવે માંસભક્ષણ તથા માંસવર્જન એનો વિધિ કહીશ. ૨૬

प्रोक्षितं भक्षयेन्मांसं ब्राह्मणानां च काम्यया ।

यथाविधि नियुक्तस्तु प्राणानामेव चात्यये ॥ २७ ॥

બ્રાહ્મણે સંસ્કારશુદ્ધ માંસ ખાવું, બ્રાહ્મણોની ઇચ્છાથી તે ખાવું, વિધિઅનુસાર નિયમમાં હોય તે ખાવું અને પ્રાણ સંકટમાં હોય ત્યારે તે ખાવું. ૨૭

प्राणस्यान्नमिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयत् ।

સ્થાવરં જઙ્ગમં ચૈવ સર્વં પ્રાણસ્ય ભોજનમ્ ॥ ૨૮ ॥

પ્રજાપતિએ આ સર્વ સ્થાવરજંગમને પ્રાણના અન્ન તરીકે બનાવ્યાં છે. એટલે એ સર્વ પ્રાણનું ભોજન છે. ૨૮

चराणामन्नमचरा दंष्ट्रिणामप्यदंष्ट्रिणः ।

अहस्ताश्च सहस्तानां शूराणां चैव भीरवः ॥ २९ ॥

જંગમ જીવોનું અન્ન સ્થાવરો છે, દાઢવાળાઓનું અન્ન દાઢ વિનાના છે, હાથવાળાઓનું અન્ન હાથ વિનાના છે અને શૂરોનું અન્ન ભીરુઓ છે. ૨૯

नात्ता दुष्यत्यदन्नाद्यान्प्राणिनोऽहन्यहन्यपि ।

घात्रैव सृष्टा ह्याद्याश्च प्राणिनोऽत्तार एव च ॥ ૩૦ ॥

ખાવાબ્દે પ્રાણીઓને શેજ શેજ ખાવાથી ખાનારને દોષ લાગતો નથી; કેમકે વિધાતાએ જ ભક્ષ્ય પ્રાણીઓને અને ભક્ષકોને સન્ન્યા છે. ૩૦

યજ્ઞાય જગ્ધિર્માસસ્યેત્યેષ દૈવો વિધિઃ સ્મૃતઃ ।

અતોઽન્યથા પ્રવૃત્તિસ્તુ રાક્ષસો વિધિરુચ્યતે ॥ ૩૧ ॥

યજ્ઞને અંગે માંસ ખાવું એ દૈવ વિધિ કહ્યો છે—એથી
ઊલટી પ્રવૃત્તિને રાક્ષસવિધિ કહેવાય છે. ૩૧

ક્રીત્વા સ્વયં વાપ્યુત્પાદ્ય પરોપકૃતમેવ વા ।

દેવાન્પિતૃતૃશ્ચાર્ચયિત્વા સ્વાદન્માસં ન દુષ્યતિ ॥ ૩૨ ॥

પોતે વેચાતું લીધેલું અથવા પોતે મેળવેલું અથવા
બીજાએ લાવી આપેલું માંસ દેવો અને પિતૃઓને સત્કાર્યા
પછી જ ખાય છે, તે દોષભાગી થતો નથી. ૩૨

નાદ્યાદવિધિનાં માસં વિધિજ્ઞોઽનાપદિ દ્વિજઃ ।

જગ્ધ્વા હ્યવિધિના માસં પ્રેત્ય તૈરદ્યતેઽવશઃ ॥ ૩૩ ॥

વિધિ જાણનારા દ્વિજ અનાપત્તિમાં અવિધિએ માંસ ન
ખાવું; કેમકે, જ વિધિ વિના માંસ ખાય છે તેને મરણ પછી તે
પશુઓ અવશ્ય કરીને ખાય છે. ૩૩

ન તાદૃશં ભવત્યેનો મૃગહન્તુર્ધનાર્થિનઃ ।

યાદૃશં ભવતિ પ્રેત્ય વૃથા માંસાનિ સ્વાદતઃ ॥ ૩૪ ॥

ધનને અર્થે પશુ મારનારને તેટલું પાપ લાગતું નથી,
જટલું (પિતૃઓને) અર્પ્યા વિના વૃથા માંસ ખાનારને પ્રેત-
લોકમાં પાપ લાગે છે. ૩૪

નિયુક્તસ્તુ યથાન્યાયં યો માસં નાત્તિ માનવઃ ।

સ પ્રેત્ય પશુતાં યાતિ સંમવાનેકર્વિંશતિમ્ ॥ ૩૫ ॥

યથાશાસ્ત્ર યજ્ઞાદિમાં નિયુક્ત થયેલો જ માણસ માંસ
ખાતો નથી, તે મરણ પછી એકવીસ જન્મ સુધી પશુઓની
પામે છે. ૩૫

અસંસ્કૃતાન્પશૂન્મન્ત્રૈર્નાઘાદ્વિપ્રઃ કદાચન ।

મન્ત્રૈસ્તુ સંસ્કૃતાનઘાચ્છાશ્વતં વિધિમાસ્થિતઃ ॥ ૩૬ ॥

મંત્રોવડે સંસ્કારિત ન કરવામાં આવેલાં પશુઓનું બ્રાહ્મણે કદી લોજન ન કરવું. પણ, સનાતન વિધિમાં રહીને મંત્રથી સંસ્કારિત કરેલાં પશુઓ જ ખાવાં. ૩૬

કુર્યાદ્ વૃતપશું સજ્ઞે કુર્યાત્પિષ્ટપશું તથા ।

ન ત્વેવ તુ વૃથા હન્તું પશુમિચ્છેત્કદાચન ॥ ૩૭ ॥

જે માંસની ખૂબ જ ઇચ્છા થાય, તેા ધી કે લોટનું પશુ ખનાવવું, પણ ક્યારેય પશુને વૃથા મારવા ન ઇચ્છવું. ૩૭

યાવન્તિ પશુરોમાણિ તાવસ્કૃત્વેહ મારણમ્ ।

વૃથાપશુઘ્નઃ પ્રાપ્નોતિ પ્રેત્ય જન્મનિ જન્મનિ ॥ ૩૮ ॥

જે વૃથા પશુધાતક છે, તે તે પશુનાં રૂંવાડાં જટલાં મરણ મેળવી જન્મે જન્મે તેને હાથે મોત પામે છે. ૩૮

યજ્ઞાર્થં પશવઃ સૃષ્ટાઃ સ્વયમેવ સ્વયંભુવા ।

યજ્ઞસ્ય ભૂત્યૈ સર્વસ્ય તસ્માદ્યજ્ઞે વધોઽવધઃ ॥ ૩૯ ॥

સ્વયંભૂએ પોતે જ પશુઓને યજ્ઞને માટે સંન્યાં છે. સર્વ યજ્ઞો સમૃદ્ધિ સારુ છે; તેથી યજ્ઞમાં કરેલો વધ એ અવધ છે. ૩૯

ઓષધ્યઃ પશવો વૃક્ષાસ્તિર્યશ્ચઃ પક્ષિણસ્તથા ।

યજ્ઞાર્થં નિધનં પ્રાપ્તાઃ પ્રાપ્નુવન્ત્યુચ્છ્રીતીઃ પુનઃ ॥ ૪૦ ॥

યજ્ઞાર્થે મૃત્યુ પામેલાં ઔષધિઓ, પશુઓ, વૃક્ષો, તિર્યંચો અને પક્ષીઓ મૃત્યુ પછી ઉત્તમ ગતિને મેળવે છે. ૪૦

મધુપર્કે ચ યજ્ઞે ચ પિતૃદૈવતકર્મણિ ।

અત્રૈવ પશવો હિંસ્યા નાન્યત્રેત્યબ્રવીન્મનુઃ ॥ ૪૧ ॥

મધુપક, યજ્ઞ અને દેવ તથા પિતૃ સંબંધી કર્મોમાં જ પશુઓની હિંસા થઈ શકે, બીજા પ્રસંગે તે નહિ જ થાય, એમ મનુ બોલ્યા છે. ૪૧

एष्वर्थेषु पशून्हिसन्वेदतत्त्वार्थविद्विजः ।

आत्मानं च पशुं चैव गमयत्युत्तमां गतिम् ॥ ४२ ॥

વેદના તત્ત્વાર્થને જાણનારો દ્વિજ જો તે યજ્ઞાદિ માટે પશુ-હિંસા કરે, તો તે પોતાને અને તે પશુને ઉત્તમ ગતિએ લઈ જાય છે. ૪૨

गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान्द्विजः ।

नावेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥ ४३ ॥

બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ અને વાનપ્રસ્થ એ આશ્રમોમાં રહેનારા જિતેન્દ્રિય દ્વિજ આપત્તિમાં પણ વેદમાં વિહિત ન હોય એવી હિંસા કરવી નહિ. ૪૩

या वेदविहिता हिंसा नियतास्मिंश्चराचरे ।

अहिंसामेव तां विद्याद्वेदाद्धर्मो हि निर्बभौ ॥ ४४ ॥

આ ચરાચર જગતમાં જ વેદવિહિત હિંસા નિયત કરાય છે, તેને અહિંસા જ જાણવી. કમંડે, વેદથી જ ધર્મ પ્રકાશ્યો છે.

योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया ।

स जीवंश्च मृतश्चैव न क्वचित्सुखमेघते ॥ ४५ ॥

જ પોતાના સુખને સારુ અહિંસક પ્રાણીઓને મારે છે, તે જીવતા છતાં મૂએલો જ છે અને તેને ક્યારેય સુખ સાંપડતું નથી. ૪૫

યો વન્ધનવધક્લેશાન્પ્રાણિનાં ન ચિકીર્ષતિ ।

સ સર્વસ્ય હિતપ્રેપ્સુઃ સુખમત્યન્તમશ્રુતે ॥ ૪૬ ॥

જે માણસ પ્રાણીઓને બંધન, વધ, ને કલેશ કરવા ઇચ્છતો નથી, તે સર્વનું હિત ઇચ્છનારો અત્યંત સુખ ભોગવે છે. ૪૬

યદ્વચાયતિ યત્કુરુતે ધૃતિં વદ્ધાતિ યત્ર ચ ।

તદવામોત્યયત્નેન યો હિનસ્તિ ન કિંચન ॥ ૪૭ ॥

જે કંઈ પણ હિંસા કરતો નથી, તે જનું ધ્યાન કરે છે, તે જ કર્મ કરે છે અને જ્યાં તે ધારણા બાધે છે તે બધું તે અનાયાસે પામે છે. ૪૭

નાકૃત્વા પ્રાણિનાં હિંસાં માંસમુત્પદ્યતે ક્વચિત્ ।

ન ચ પ્રાણિવધઃ સ્વર્ગ્યસ્તસ્માન્માંસં વિવર્જયેત્ ॥ ૪૮ ॥

પ્રાણીનો હિંસા કર્યા વિના કદીય માંસ ઉત્પન્ન થતું નથી, તેમ પ્રાણીવધ સ્વર્ગ આપનારો નથી, અટલે માંસનો ત્યાગ જ કરવો. ૪૮

સમુત્પત્તિં ચ માંસસ્ય વધવન્ધૌ ચ દેહિનામ્ ।

પ્રસમીક્ષ્ય નિવર્તેત સર્વમાંસસ્ય મક્ષણાત્ ॥ ૪૯ ॥

માંસની ઉત્પત્તિ તથા દેહધારીઓનાં વધ અને બંધન એ બરાબર વિચારીને તમામ જાતના માંસલક્ષણથી વેગળા રહેવું.

ન મક્ષયતિ યો માંસં વિધિં હિત્વા પિશાચવત્ ।

સ લોકે પ્રિયતાં યાતિ વ્યાધિમિશ્ર ન પીડ્યતે ॥ ૫૦ ॥

જે વિધિ છોડીને, પિશાચની જેમ, માંસ ખાતો નથી, તે આ લોકમાં પ્રિયતા પામે છે અને વ્યાધિઓથી પીડાતો નથી.

અનુમન્તા વિશસિતા નિહન્તા ક્રયવિક્રયી ।

સંસ્કર્તા ચોપહર્તા ચ खादकश्चेति घातकाः ॥ ૫૧ ॥

માંસ વિષયમાં અનુમતિ આપનાર, તે કાપનાર, મારનાર, વેચનાર, ખરીદનાર, રાંધનાર, પીરસનાર અને માંસ ખાનાર એ સૌ ઘાતકો છે. ૫૧

સ્વમાંસં પરમાંસેન યો વર્ધયિતુમિच्छति ।

અનમ્યર્ચ્ય પિતૃન્દેવાંસ્તતોઽન્યો નાસ્ત્યપુણ્યકૃત્ ॥ ૫૨ ॥

દેવો અને પિતૃઓને સત્કાર્યા વિના જે પારકાનાં માંસથી પોતાનું માંસ વધારવા ઇચ્છે છે, તેનાથી ખીજે કોઈ પાપકારી નથી. ૫૨

वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः ।

માંસાનિ ચ ન खादद्यस्तयोः पुण्यफलं समम् ॥ ૫૩ ॥

વર્ષે વર્ષે સો વર્ષ સુધી એક જે અશ્વમેધ કરે છે અને ખીજે જે માંસ જ ખાતો નથી—તે બન્નેનું પુણ્યફળ સરખું છે.

[सदा यजति यज्ञेन सदा दानानि यच्छति ।

સ તપસ્વી સદા વિપ્રો યશ્ચ માંસં વિવર્જयेत् ॥

જે સદા યજ્ઞથી યજ્ઞન કરે છે, સદા દાન આપે છે અને જે માંસલક્ષણ કરતો નથી, તે વિપ્ર સદાય તપસ્વી છે.]

फलमूलाशनैर्मेघैर्मुन्यन्नानां च भोजनैः ।

म तत्फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्जनात् ॥ ૫૪ ॥

માંસવર્જનથી જે ફળ સાંપડે છે, તે પવિત્ર ફલમૂળના આહારથી કે મુનિઅન્નોનાં લોજનોથીય મળતું નથી. ૫૪ :

માં સ મક્ષયિતાઽમુત્ર યસ્ય માંસમિહાદ્મ્યહમ્ ।

एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ૫૫ ॥

મને (માં) તે (સઃ) પરલોકમાં ખાશે, જેનું માંસ હું અહીં ખાઉં છું—આમ વિદ્વાનો માંસનું માંસપણું કહે છે. ૫૫

न मांसमक्षणे दोषो न मद्ये न च मैथुने ।

प्रवृत्तिरेषा भूतानां निवृत्तिस्तु महाफला ॥ ૫૬ ॥

માંસલક્ષણમાં, મદ્યમાં ને મૈથુનમાં દોષ નથી; પ્રાણી-જ્ઞાની એ પ્રવૃત્તિ છે; પણ એની નિવૃત્તિ જ મહાફળ આપનારી છે. ૫૬

પ્રેતશુદ્ધિં પ્રવક્ષ્યામિ દ્રવ્યશુદ્ધિં તથૈવ ચ ।

चतुर्णामपि वर्णानां यथावदनुपूर्वशः ॥ ૫૭ ॥

હવે હું ચારે વર્ણોની પ્રેતશુદ્ધિ તથા દ્રવ્યશુદ્ધિને વિષે ક્રમપૂર્વક યથાવત્ કહીશ. ૫૭

આશૌચનો નિર્ણય—

दन्तजातेऽनुजाते च कृतचूडे च संस्थिते ।

अशुद्धा बान्धवाः सर्वे सूतके च तथोच्यते ॥ ૫૮ ॥

જને દાંત કૂટ્યા હોય, જને દાંત ન કૂટ્યા હોય, ચૂડાકર્મ થયું હોય અને જને ઉપનયન અપાયું હોય, એવાઓનાં જન્મ અને મરણમાં સર્વ બાંધવો અશુદ્ધ થાય છે, તેમ તેઓ સૂતકી કહેવાય છે. ૫૮

दशाहं शावमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते ।

अर्वाकसंचयनादस्त्रां ज्यहमेकाहमेव च ॥ ૫૯ ॥

સપિંડીઓમાં મૈયત સૂતક દશ દિવસનું લાગે છે, બીજા-

ઓમાં કેટલાકને અસ્થિસંચયન (ચાર દિવસ) સુધી, કેટલાકને ત્રણ દિવસ સુધી તો કેટલાકને એક દિવસ સુધી સૂતક પહેાંચે છે. ૫૯

સપિણ્ડતા તુ પુરુષે સપ્તમે વિનિવર્તતે ।

સમાનોદકભાવસ્તુ જન્મનામ્નોરવેદને ॥ ૬૦ ॥

સાતમી પેઢીએ સપિંડીપણું સમાપ્ત થાય છે. પણ સમાનોદકભાવ (મરનારને દાધાંજલિ આપવાપણું) તો તે કુલમાં અમુક નામનો માણસ હતો અને તેનો અમુક રીતનો જન્મ હતો એ વાતના વિસ્મરણથીય પૂરો થાય છે. ૬૦

યથેદં શાવમાશૌચં સપિણ્ડેષુ વિધીયતે ।

જનનેડપ્યેવમેવ સ્યાન્નિપુણં શુદ્ધિમિચ્છતામ્ ॥ ૬૧ ॥

સપિંડો માટે જમ મરણસૂતકનું વિધાન છે, તેમ સુશુદ્ધિ ધર્યછનાર તેમને જન્મસૂતક પણ લાગે છે. ૬૧

[ઉભયત્ર દશાહાનિ કુલસ્યાન્નં ન મુજ્યતે ।

દાનં પ્રતિગ્રહો યજ્ઞઃ સ્વાધ્યાયશ્ચ નિવર્તતે ॥

એ જેહ પ્રસંગે સૂતકી કુટુંબનું દસ દિવસ સુધી અન્ન ખાવું નહિ; તેમ સૂતકીએ દાન લેવું નહિ, દાન આપવું નહિ, યજ્ઞ કરવો નહિ અને વેદનો સ્વાધ્યાય કરવો નહિ.]

સર્વેષાં શાવમાશૌચં માતાપિત્રોસ્તુ સૂતકમ્ ।

સૂતકં માતુરેવં સ્યાદુપસ્પૃશ્ય પિતા શુચિઃ ॥ ૬૨ ॥

મરણસૂતક સર્વ કુટુંબીઓને લાગે છે. વૃદ્ધિસૂતક માતપિતાને હોય છે. તેમાંય એ ખરું સૂતક માતાને હોય છે, પિતા તો સ્નાન કર્યે શુદ્ધ થાય છે. ૬૨

[સત્રધર્મપ્રવૃત્તસ્ય દાનધર્મફલૈષિણઃ ।

ત્રેતાધર્માપરોઘાર્થમારણ્યસ્યૈતદુચ્યતે ॥

લાંબે સુધી પહોંચે એવા ધર્મકાર્યમાં રોકાયેલા, દાન અને ધર્મના ક્ષણની ઇચ્છા રાખનારા, તેમ જ ત્રીજા આશ્રમના ધર્મપાલનઅર્થે વાનપ્રસ્થ રહેલા એમને માટે પણ આ સૂતક કથ્યું છે.]

નિરસ્ય તુ પુમાન્શુક્રમ્ણપસ્પૃશ્યૈવ શુદ્ધયતિ ।

બૈજિકાદમિસંબન્ધાદનુરુઢ્યાદઘં ત્ર્યહમ્ ॥ ૬૨ ॥

પુરુષ વીર્યપાત કરીને સ્નાન કરે તો શુદ્ધ થાય છે, પણ અન્ય સ્ત્રીમાં પુત્રોત્પાદન કરે તો તેણે ત્રણ દિવસનું વૃદ્ધિ-સૂતક પાળવું. ૬૩

[જનનેપ્યેવમેવ સ્યાન્માતાપિત્રોસ્તુ સૂતકમ્ ।

સૂતકં માતુરેવ સ્યાદુપસ્પૃશ્ય પિતા શુચિઃ ॥

જન્મસૂતક માતાપિતાને જ લાગે છે. તેમાંય ખરું સૂતક માતાને હોય જ છે, પિતા તો નાહ્યા પછી શુદ્ધ થાય છે.]

અહ્વા ચૈકેન રાત્ર્યા ચ ત્રિરાત્રૈરેવ ચ ત્રિભિઃ ।

શવસ્પૃશો વિશુદ્ધ્યન્તિ ત્ર્યહાદુદકદાયિનઃ ॥ ૬૪ ॥

શયને અડનારો (સપિંડ) દસ દિવસે શુદ્ધ થાય છે અને તેને ઉદકદાન કરનારો (સાત પેઢી ઉપરનો) ત્રણ દહાડે પવિત્ર થાય છે. ૬૪

ગુરોઃ પ્રેતસ્ય શિષ્યસ્તુ પિતૃમેઘં સમાચરન્ ।

પ્રેતહારૈઃ સમં તત્ર દશરાત્રેણ શુદ્ધયતિ ॥ ૬૫ ॥

શિષ્ય અવસાન પામેલા ગુરુનું અંત્યેષ્ટિ કર્મ કરે તો શયના ખાંધિયાઓની જમ તે પણ દસ રાતે શુદ્ધ થાય છે. ૬૫

રાત્રિભિર્માસતુલ્યાભિર્ગર્ભસ્ત્રાવે વિશુદ્ધયતિ ।

રજસ્યુપરતે સાધ્વી સ્થાનેન સ્ત્રી રજસ્વલા ॥ ૬૬ ॥

ગર્ભસ્ત્રાવ થયો હોય, તો ગર્ભ જટલા મહિનાનો હોય તેટલી રાત વીત્યે સ્ત્રી શુદ્ધ થાય છે. રજસ્વલા સ્ત્રી રજ અટકે તે દિવસે સ્નાન કર્યે શુદ્ધ થાય છે. ૬૬

નૃણામકૃતચૂડાનાં વિશુદ્ધિર્નૈશિકી સ્મૃતા ।

નિર્વૃત્તચૂડકાનાં તુ ત્રિરાત્રાચ્છુદ્ધિરિષ્યતે ॥ ૬૭ ॥

ચૂડાકર્મ થયું ન હોય તેવાં બાળકોના મરણમાં એક રાત-દિવસે શુદ્ધિ થાય છે. અને ચૂડાકર્મ થયું હોય તેવાંનાં મરણમાં ત્રણ રાત્રે શુદ્ધિ થાય છે. ૬૭

[પ્રાક્સંસ્કારપ્રમીતાનાં વર્ણાનામવિશેષતઃ ।

ત્રિરાત્રાત્તુ ભવેચ્છુદ્ધિઃ કન્યાસ્વહ્નો વિધીયતે ॥

કોઈ પણ વર્ણનો માણસ સંસ્કાર પામ્યા પહેલાં મરી જાય, તો ત્રણ રાત્રે શુદ્ધિ થાય છે. આમાં કન્યા મરી જાય તો એક રાત્રે શુદ્ધિ થયાનું વિધાન છે.

[અદન્તજન્મનઃ સઘ આચૂડાભૈશિકી સ્મૃતા ।

ત્રિરાત્રમાવૃતાદેશાદ્દશરાત્રમતઃ પરમ્ ॥

દાંત કૂટ્યા પહેલાં બાળક મરી જાય, તો માત્ર સ્નાને શુદ્ધિ થાય છે. ચૂડાકર્મ પહેલાંના સંસ્કાર પામેલ મરી જાય, તો એક રાતનું સૂતક કલ્પું છે. ચૂડાકર્મ થયા પછી કોઈ મરી જાય, તો ત્રણ રાતનું સૂતક નડે છે અને એ પછીના જન્મે સંસ્કારો થયા હોય તે મરી જાય, તો દસ રાતનું સૂતક લાગે છે.]

[પરપૂર્વાસુ માર્યાસુ પુત્રેષુ પ્રકૃતેષુ ચ ।

માતામહે ત્રિરાત્રં તુ ઇકાદશં ત્વસપિન્ડતઃ ॥

પરપત્નીમાં ઉત્પન્ન કરેલા પુત્ર મરણ પામે તેમજ આજ્ઞ(માનો આપ) શુભરી જાય, ત્યારે ત્રણ રાતનું સૂતક હોય છે. પણ અસપિંડનું સૂતક એક રાત હોય.]

ऊनद्विवार्षिकं प्रेतं निदध्युर्बान्धवा बहिः ।

अलंकृत्य शुचौ भूमावस्थिसञ्चयनादृते ॥ ૬૮ ॥

બે વર્ષથી નાના એવા મરેલા બાળકને ખાંધવોએ શણગારીને ગામબહાર લઈ જવું અને અસ્થિ-સંચયન ન કરતાં તેને પવિત્ર જમીનમાં દાટવું. ૬૮

नास्य कार्योऽग्निसंस्कारो न च कार्योदकक्रिया ।

अरण्ये काष्ठवच्यक्त्वा क्षपेयुरुग्रहमेव च ॥ ૬૯ ॥

તેનો અગ્નિસંસ્કાર ન કરવો, તેમ તેની ઉદકક્રિયાયે ન કરવી; તેને કાષ્ટની જમ અરણ્યમાં મૂકી દેવું અને ત્રણ દિવસ તેનું સૂતક રાખવું. ૬૯

नात्रिवर्षस्य कर्तव्या बान्धवैरुदक क्रिया ।

जातदन्तस्य वा कुर्युनाम्नि वापि कृते सति ॥ ૭૦ ॥

ત્રણ વર્ષથી નાના એવા મૃત બાળકને ખાંધવોએ જલદાન ન કરવું અથવા દાંત આવ્યા હોય કે નામકરણ થયું હોય તેવા મરેલા બાળકને ભલે ઉદકક્રિયા થાય. ૭૦

सन्नक्षचारिण्येकाहमतीते क्षपणं स्मृतम् ।

जन्मन्येकोदकानां तु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ॥ ૭૧ ॥

સહાધ્યાયી પ્રહચારી મરી જાય, તો એક રાતનું સૂતક કહ્યું છે. સમાનોદકને ત્યાં પુત્રજન્મ થાય, તો ત્રણ રાતનું સૂતક રાખવું. ૭૧

स्त्रीणामसंस्कृतानां तु त्र्यहाच्छुद्ध्यन्ति बान्धवाः ।

यथोक्तैर्नैव कल्पेन शुद्ध्यन्ति तु सनाभयः ॥ ७२ ॥

विवाहसंस्कार न पामेदी स्त्री शुक्ली नय, तो तेना पति
आदि संभंधीओ त्रणु रात पछी शुद्ध थाय छे. तेन कडी
विधिओ तेना पितृपक्षना पिताआदि संभंधीओ शुद्ध
थाय छे. ७२

अक्षारलवणात्माः स्युर्निमज्जेषुश्च ते त्र्यहम् ।

मांसाशनं च नाश्रीयुः शयीरंश्च पृथक् क्षितौ ॥ ७३ ॥

आ सूतकमां-भीडावाणुं प्पारुं अन्न न प्पारुं, त्रणु द्विस
नदी आदिमां स्नान करवुं, मांसभोजन न करवुं अने नमीन
उपर अलग सूवुं. ७३

सन्निधावेष वै कल्पः शावाशौचस्य कीर्तितः ।

असन्निधावयं ज्ञेयो विधिः संबन्धिबान्धवैः ॥ ७४ ॥

भरणसभये पासे होय ओवाओ भाटेनो भरणसूतकनो
आ विधि कछो. हवे, पासे न होय तेवा सपिंडीओ तेमन
संभंधीओ भाटे नीचिनो विधि न्णुवो. ७४

विगतं तु विदेशस्थं शृणुयाद्योह्यनिर्देशम् ।

यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् ॥ ७५ ॥

परदेशमां रहेला डाध मरी गयानुं तेना दस द्विसनी
अंदर संभणाय, तो ते दस द्विसमां नटला प्पछी रखा होय
तेटला द्विस न सूतक राप्पुं. ७५

[मासत्रये त्रिरात्रं स्यात् षण्मासे पक्षिणी तथा।

अहस्तु नवमादर्वागूर्ध्वं स्नानेन शुद्ध्यति ॥

એ મર્યાની ખખર ત્રણ મહિને પડે તો ત્રણ રાતનું, ૭ મહિને પડે તો દોઢ દિવસનું અને નવ મહિને પડે તો એક દિવસનું સૂતક પાળવું એ પછી ખખર પડે, તો માત્ર સ્નાનથી શુદ્ધ થવાય.]

અતિક્રાન્તે દશાહે ચ ત્રિરાત્રમશુચિર્ભવેત્ ।

સંવત્સરે વ્યતીતે તુ સ્પૃષ્ટૈવાપો વિશુદ્ધયતિ ॥ ૭૬ ॥

દસ દહાડા થયા પછી ખખર પડે, તો ત્રણ રાતનું સૂતક પડે. વરસ વીત્યે ખખર પડે, તો માત્ર પાણીથી સ્નાન કર્યે શુદ્ધિ થાય. ૭૬

નિર્દશં જ્ઞાતિમરણં શ્રુત્વા પુત્રસ્ય જન્મ ચ ।

સવાસા જલમાપ્લુત્ય શુદ્ધો ભવતિ માનવઃ ॥ ૭૭ ॥

સંબંધીના મરણ અથવા પુત્રજન્મની ખખર દશ દિવસ વીત્યે પડે, તો વસ્ત્રસહિત સ્નાન કરવાથી માણસ શુદ્ધ થાય છે. ૭૭

બાલે દેશાન્તરસ્થે ચ પૃથક્વિપણ્ડે ચ સંસ્થિતે ।

સવાસા જલમાપ્લુત્ય સઘ એવ વિશુદ્ધયતિ ॥ ૭૮ ॥

દેશાંતરમાં રહેનાર સપિંડી બાળકનું તથા અસપિંડી સંબંધીનું મરણ થાય, તો વસ્ત્ર સાથે જળસ્નાન કરવાથી શુદ્ધ થવાય છે. ૭૮

અન્તર્દશાહે સ્યાતાં ચેત્પુનર્મરણજન્મની ।

તાવત્સ્યાદશુચિર્વિપ્રો યાવત્તત્સ્યાદનિર્દશમ્ ॥ ૭૯ ॥

એક સપિંડીના મરણના દશ દહાડામાં ખીજે મરી જાય અથવા એકના જન્મ્યાના દશ વાસામાં ખીજે જન્મ પામે, તો બ્રાહ્મણે પહેલા સૂતકના દશ દિવસ જ સૂતક રાખવું. ૭૯

ત્રિરાત્રમાહુરાશૌચમાચાર્યે સંસ્થિતે સતિ ।

તસ્ય પુત્રે ચ પત્ન્યાં ચ દિવારાત્રમિતિ સ્થિતિઃ ॥ ૮૦ ॥

આચાર્ય અવસાન પામે તો ત્રણ રાત્રિનું સૂતક કહે છે; તે આચાર્યનાં પુત્ર અને પત્ની મરણ પામે ત્યારે એક રાત્રિ-દિવસ સૂતક રાખવું, એવો ધર્મશાસ્ત્રનો નિશ્ચય છે. ૮૦

શ્રોત્રિયે તૂપસંપન્ને ત્રિરાત્રમશ્ચુચિર્મવેત્ ।

માતુલે પશ્ચિર્ણાં રાત્રિં શિષ્યત્ત્વિગ્વાન્ઘવેષુ ચ ॥ ૮૧ ॥

પાડોશમાં રહેનારો શ્રોત્રિય મરણ પામે, તો ત્રણ રાત્રિનું સૂતક લાગે; મામા, શિષ્ય, ઋત્વિજ અને બાંધવ મરતાં દોઢ દિવસનું સૂતક આવે. ૮૧

પ્રેતે રાજનિ સજ્યોતિર્યસ્ય સ્યાદ્વિષયે સ્થિતઃ ।

અશ્રોત્રિયે ત્વહઃ કૃત્સ્તમનૂચાને તથા ગુરૌ ॥ ૮૨ ॥

બ્રાહ્મણાદિ જ દેશમાં રહેલા હોય, તેનો રાજ ગુજરી જતાં, દિવસે સૂર્યાસ્ત સુધી અને રાત્રે સૂર્યોદય સુધી સૂતક પાળવું. અશ્રોત્રિય પાડોશીનું તેમજ વેદ સિવાય બીજા ઉપદેશ આપનાર ગુરુનું એક આખો દિવસ સૂતક રહે. ૮૨

શુદ્ધચેદ્વિપ્રો દશાહેન દ્વાદશાહેન ભૂમિપઃ ।

વૈશ્યઃ પચ્ચદશાહેન શૂદ્રો માસેન શુદ્ધચતિ ॥ ૮૩ ॥

વિપ્ર દશ દિવસે, ક્ષત્રિય બાર દિવસે, વૈશ્ય પંદર દિવસે અને શૂદ્ર એક માસે (જન્મ-મરણના) સૂતકથી શુદ્ધ થાય છે. ૮૩

[ક્ષત્રવિદશુદ્રદાયાદાઃ સ્યુશ્ચેદ્વિપ્રસ્ય ઘાન્ઘવાઃ ।

તેષામાશૌચં વિપ્રસ્ય દશાહાચ્છુદ્ધિરિષ્યતે ॥

ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો અને શૂદ્રો જો બ્રાહ્મણના સપિંડી બાંધ-

વેા હોય, તેા તે પ્રાણણુને તેમનું દશ દિવસનું સૂતક લાગે છે અને દશ દિવસ પછી તે શુદ્ધ થાય છે.]

[રાજન્યવૈશ્યયોશ્વૈવં હીનયોનિષુ બન્ધુષુ ।

સ્વમેવ શૌચં કુર્વીત વિશુદ્ધચર્યમિતિ સ્થિતિઃ ॥

ક્ષત્રિય અને વૈશ્યને હીન જાતિનાં જ પાંધુઓ હોય, તેમનાં મરણ વખતે તેમણે શુદ્ધિ સારુ પોતપોતાની જાતિ અનુસાર સૂતક પાળવું—એવી ધર્મ મર્યાદા છે.]

[વિપ્રઃ શુદ્ધચેદ્દશાહેન જન્મહાનો સ્વયોનિષુ ।

ષડ્મિલ્લિભિરથૈકેન ક્ષત્રવિદ્શુદ્ધયોનિષુ ॥

પોતાની જાતના સપિંડીઓનાં જન્મ—મરણ વખતે પ્રાણ-ણુ દશ દિવસે શુદ્ધ થાય છે, ત્યારે ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર જાતના પાંધવોના સંપાંધમાં તે અનુક્રમે છ, ત્રણ અને એક દિવસે શુદ્ધ થાય છે.]

[સર્વે ચૌત્તમવર્ણાસ્તુ શૌચં કુર્યુરતન્દ્રિતાઃ ।

તદ્વર્ણ વિધિદષ્ટેન સ્વં તુ શૌચં સ્વયોનિષુ ॥

ઉત્તમ વર્ણવાળા સૌએ આજસરહિત રહીને પોતાનાથી જાતરતી તે તે જાતિનું વિધિયુક્ત સૂતક પાળવું; અને પોતાની જાતિવાળાનું સૂતક પોતાની જાતિ પ્રમાણે પાળવું. ક્ષત્રિયે વૈશ્યનું છ દિવસ અને શૂદ્રનું ત્રણ દિવસ તથા વૈશ્યે શૂદ્રનું છ દિવસ રાખવું.]

ન વર્ષયેદઘાહાનિ પ્રત્યૂહેભામિષુ ક્રિયાઃ ।

ન ચ તત્કર્મ કુર્વાણઃ સનામ્યોડપ્યશુચિર્ભવેત્ ॥ ૮૪ ॥

મરણસૂતક વધારવું નહિ, તેમ જ અગ્નિમાં હોમક્રિયાઓ

અટકાવવી નહિ; કમંડે તે અગ્નિહોત્રનું કર્મ કરનારે સપિંડી હોવા છતાં પણ સૂતકી થતો નથી. ૮૪

દિવાકીર્તિમુદકયાં ચ પતિતં સ્તિકાં તથા ।

શવં તત્સ્પૃષ્ટિનં ચૈવ સ્પૃષ્ટ્વા સ્નાનેન શુદ્ધયતિ ॥ ૮૫ ॥

આંડાળ, રજસ્વલા સ્ત્રી, પતિત, સુવાવડી અને શખને સ્પર્શનાર તેમજ એ સૌને અડનાર—એટલાંનો સ્પર્શ થતાં સ્નાન કરવાથી શુદ્ધ થવાય છે. ૮૫

આચમ્ય પ્રયતો નિત્યં જપેદશુચિર્દર્શને ।

સૌરાન્મન્ત્રાન્યથોત્સાહં પાવમાનીશ્ચ શક્તિતઃ ॥ ૮૬ ॥

આંડાળ વગેરે અપશુદ્ધોનું દર્શન થતાં, માણસે નિત્ય પ્રયત્નપૂર્વક આચમન કરી, યથાશક્તિ અને યથાઉત્સાહ ઉદુત્યં જાતવેયસં આદિ સૂર્યમંત્રો તથા સ્વાદિષ્ટયા આદિ પવમાન મંત્રો જપવા. ૮૬

નારં સ્પૃષ્ટ્વાસ્થિ સસ્નેહં સ્નાત્વા વિપ્રો વિશુદ્ધયતિ ।

આચમ્યૈવ તુ નિઃસ્નેહં ગામાલમ્યાર્કમીક્ષ્ય વા ॥ ૮૭ ॥

સ્નેહવાળા અને પાણીભીના હાડકાને અડી જવાય, તે વિપ્રે સ્નાન કરીને શુદ્ધ થવું. પણ સ્નેહ વગરના સુકા હાડકાને અડકી જવાય તો તેણે આચમન કરીને અથવા ગાયનો સ્પર્શ કરીને અથવા સૂર્યનાં દર્શન કરીને શુદ્ધ થવું. ૮૭

આદિથી નોદકં કુર્યાદાવ્રતસ્ય સમાપનાત્ ।

સમાપ્તે તૂદકં કૃત્વા ત્રિરાત્રેણૈવ શુદ્ધયતિ ॥ ૮૮ ॥

બ્રહ્મચર્યાવ્રતની સમાપના સુધી બ્રહ્મચારીએ ઉદકક્રિયા (પિંડશ્રાદ્ધ આદિ પ્રેતક્રિયા) કરવી નહિ. પણ વ્રતસમાપ્તિ પછી ઉદકક્રિયા કરીને ત્રણ રાત્રિનું સૂતક પાળીને શુદ્ધ થવું.

વૃથા સક્કરજાતાનાં પ્રવ્રજ્યાસુ ચ તિષ્ઠતામ્ ।

આત્મનસ્ત્યાગિનાં ચૈવ નિવર્તેતોદકક્રિયા ॥ ૮૯ ॥

સ્વધર્મ પાળનારા, વર્ણસંકરો, સંન્યાસમાં રહેનારાઓ અને આપઘાત કરનારાઓ—એમને જલદાન આપવું નહિ. ૮૯

પાષણ્ડમાશ્રિતાનાં ચ ચરન્તીનાં ચ કામતઃ ।

ગર્ભભર્તૃવૃહાં ચૈવ સુરાધીનાં ચ યોષિતામ્ ॥ ૯૦ ॥

પાષંડનો આશ્રય કરનારા પુરુષોની, તેમજ સ્વચ્છંદે ચાલનારી, ગર્ભનો અને પતિનો દ્રોહ કરનારી તથા દારૂ પીનારી સ્ત્રીઓની ઉદ્દક્રિયા કરવી નહિ. ૯૦

આચાર્ય સ્વમુપાધ્યાયં પિતરં માતરં ગુરુમ્ ।

નિર્હત્ય તુ વ્રતી પ્રેતાન્ન વ્રતેન વિયુજ્યતે ॥ ૯૧ ॥

પોતાના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, પિતા, માતા અને ગુરુ એટલાને જો બ્રહ્મચારી અગ્નિદાહ કરે, તો તેથી તે વ્રતલંગ થતો નથી. ૯૧

દક્ષિણેન મૃતં શૂદ્રં પુરદ્વારેણ નિર્હરેત્ ।

પશ્ચિમોત્તરપૂર્વૈસ્તુ યથાયોગં દ્વિજન્મનઃ ॥ ૯૨ ॥

મરેલા શૂદ્રને નગરના દક્ષિણ દરવાજાથી બહાર કાઢવો અને વૈશ્ય, ક્ષત્રિય, તેમજ બ્રાહ્મણ એ દ્વિજાતિઓનાં શખને અનુક્રમે પશ્ચિમ, ઉત્તર તથા પૂર્વ દરવાજાથી બહાર કાઢવાં. ૯૨

ન રાજ્ઞામઘદોષોઽસ્તિ વ્રતિનાં ન ચ સત્રિણામ્ ।

એન્દ્રં સ્થાનમુપાસીના બ્રહ્મભૂતા હિ તે સદા ॥ ૯૩ ॥

રાજાને, બ્રહ્મચર્યવ્રતીને અને યજ્ઞ કરનારાઓને સૂતક લાગતું નથી. કેમકે, રાજા ઇન્દ્રસ્થાને છે અને બ્રીજા બે સદા બ્રહ્મરૂપ છે. ૯૩

રાજ્ઞો માહાત્મિકે સ્થાને સઘાશૌચં વિધીયતે ।

પ્રજાનાં પરિરક્ષાર્થમાસનં ચાત્રકારણમ્ ॥ ૧૪ ॥

મહારાજ્યાસન ઉપર રહેલા રાજાને તરતજ સૂતકશુદ્ધિ-
નું વિધાન છે. કેમકે, આ સંબંધમાં રાજ્યાસન એ પ્રબળા
રક્ષણ માટે કારણરૂપ છે. ૯૪

હિંચાહવહતાનાં ચ વિહ્યુતા પાર્થિવેન ચ ।

ગોત્રાશ્વણસ્ય ચૈવાર્યે યસ્ય ચેચ્છતિ પાર્થિવઃ ॥ ૧૫ ॥

રાજા વિનાના દંગામાં માર્યા ગયેલા, વીજળી પડવાથી
મરી ગયેલા, રાજાએ મારી નાખેલા; તેમજ ગાય અને બ્રાહ્મણ
માટે મરેલા—એમનું સૂતક લાગતું નથી; વળી, રાજા જાને વિશે
ધૃત્યે તે પણ સૂતકથી મુક્ત થાય છે. ૯૫

સોમાગ્ન્યર્કાનિલેન્દ્રાણાં વિષ્ણવપ્ત્યોર્ષમસ્ય ચ ।

અષ્ટાનાં લોકપાલાનાં ચપુષ્ઠારિયતે નૃષઃ ॥ ૧૬ ॥

ચંદ્ર, અગ્નિ, સૂર્ય, પવન, ઈંદ્ર, કુબેર, વરુણ અને યમ
એ આઠ લોકપાલોનાં શરીર રાજા ધારણ કરે છે. ૯૬

લોકેશાધિષ્ઠિતો રાજા નાસ્યાશૌચં વિધીયતે ।

શૌચાશૌચં હિ મર્ત્યાનાં લોકેશ્વરમવાપ્યયમ્ ॥ ૧૭ ॥

આ લોકપાલો રાજાના શરીરમાં વસેલા હોવાથી એમને માટે
સૂતકનું વિધાન નથી. કારણ કે શૌચ અને અશૌચ એ માણસો
માટે છે, ત્યારે આ રાજા તો લોકપાલોના અંશરૂપ છે. ૯૭

ઉષ્ણતૈરાહવે શ્લૈઃ ધ્વજધર્મહતસ્ય ચ ।

સઘઃ સંતિષ્ઠતે યજ્ઞસ્તથાશૌચમિતિ સ્થિતિઃ ॥ ૧૮ ॥

યુદ્ધમાં ઉગામેલાં શસ્ત્રોથી જ ક્ષત્રિય ધર્મથી મરે છે, તેને

(જ્યોતિષોચ) યજ્ઞનું કૃળ મળે છે તથા તેનું સૂતક પણ તરતજ સમાપ્ત થાય છે એવી ધર્મમર્યાદા છે. ૯૮

વિપ્રઃ શુદ્ધચત્યપઃ સ્પૃષ્ટ્વા ક્ષત્રિયો વાહનાયુઘમ્ ।

વૈશ્યઃ પ્રતોદં રમીન્વા યષ્ટિં શૂદ્રઃ કૃતાક્રિયઃ ॥ ૯૯ ॥

પ્રેતક્રિયા કરી હોય એવો બ્રાહ્મણજલસ્પર્શથી, તેવો ક્ષત્રિય વાહન અને આયુધના સ્પર્શથી, તેવો વૈશ્ય આયુક કે રાશના સ્પર્શથી અને તેવો શૂદ્ર લાકડીના સ્પર્શથી શુદ્ધ થાય છે. ૯૯

एतद्दोऽभिहितं शौचं सपिण्डेषु द्विजोत्तमाः ।

असपिण्डेषु सर्वेषु प्रेतशुद्धिं निबोधत ॥ ૧૦૦ ॥

હે દ્વિજવરે ! સપિંડીઓ વિશેના આ મરણસૂતક સંબંધી શુદ્ધિનો વિધિ કહ્યો. હવે સર્વ અસપિંડીઓ વિશેના મરણ-સૂતકની શુદ્ધિ વિશે સાંભળો. ૧૦૦

असपिण्डं द्विजं प्रतं विप्रो निर्हृत्य बन्धुवत् ।

विशुद्ध्यति त्रिरात्रेण मातुराप्तांश्च बान्धवान् ॥ ૧૦૧ ॥

જે બ્રાહ્મણ અસપિંડી બ્રાહ્મણની પોતાના બંધુની જેમ પ્રેતક્રિયા કરે છે, તેમજ જે બ્રાહ્મણ માતા તરફનાં સગાંની તેવી ક્રિયા કરે છે, તે ત્રણ રાત્રિ પછી વિશુદ્ધ થાય છે. ૧૦૧

यद्यन्नमत्ति तेषां तु दद्याहेनैव शुद्ध्यति ।

अनदन्नममस्यैव न चेत्तस्मिन्नृहे वसेत् ॥ ૧૦૨ ॥

જે તેમનું અન્ન ખાય છે તે દશ દિવસે શુદ્ધ થાય છે; જો તેના ધરમાં રહે નહિ અને તેનું અન્ન ખાય નહિ, તો તે એકજ દિવસે શુદ્ધ થાય છે. ૧૦૨

અનુગમ્યેચ્છયા પ્રેતે જ્ઞાતિમજ્ઞાતિમેવ ચ ।

સ્નાત્વા સચૈલઃ સ્પૃષ્ટ્વાગ્નિં ઘૃતં પ્રાદય વિશુદ્ધયતિ ॥ ૧૦૩ ॥

જ્ઞાતિનાં કે, પરજ્ઞાતિના કોઈના શબ પાછળ ઇચ્છાથી જનારો માણસ વસ્ત્રસહિત સ્નાન કર્યા પછી અગ્નિને સ્પર્શ કરીને તથા ધીનું પ્રાશન કરીને વિશુદ્ધ થાય છે. ૧૦૩

ન વિપ્રં સ્વેષુ તિષ્ઠત્સુ મૃતં શૂદ્રેણ નાયયેત્ ।

અસ્વર્ગ્યા હ્યાહુતિઃ સા સ્વાચ્છદ્રસંસ્પર્શદૂષિતા ॥ ૧૦૪ ॥

પોતાની જ્ઞાતિના માણસો હોય, ત્યાંસુધી બ્રાહ્મણના શબને શૂદ્રની પાસે ઉપડાવવું નહિ; કેમકે શૂદ્રના સ્પર્શથી દૂષિત થયેલી તે શબની આહુતિ સ્વર્ગને અટકાવનારી થાય છે. ૧૦૪

જ્ઞાનં તપોઽગ્નિરાહારો મૃન્મનો વાર્યુપાંજનમ્ ।

વાયુઃ કર્માર્કકાલૌ ચ શુદ્ધેઃ કર્તૃણિ દેહિનામ્ ॥ ૧૦૫ ॥

જ્ઞાન, તપ, અગ્નિ, આહાર, મૃત્તિકા, જલ, લીંપણ, વાયુ, યજ્ઞકર્મ, સૂર્ય અને કાળ એટલાં દેહધારીને શુદ્ધ કરનારાં છે.

સર્વેષામેવ શૌચાનામર્થશૌચં પરં સ્મૃતમ્ ।

યોઽર્થે શુચિર્હિં સ શુચિર્ન મૃદ્વારિશુચિઃ શુચિઃ ॥ ૧૦૬ ॥

સર્વ પ્રકારની શુદ્ધિઓમાં ધનશુદ્ધિ શ્રેષ્ઠ કહી છે. જ ધન સંબંધમાં શુદ્ધ છે, તેજ શુદ્ધ છે; માત્રી અને પાણીથી શુદ્ધ થયેલો એ શુદ્ધ નથી. ૧૦૬

ક્ષાન્ત્યા શુદ્ધયન્તિ વિદ્વાંસો દાનેનાકાર્યકારિણઃ ।

પ્રચ્છન્નપાપા જપ્તેન તપસા વેદવિત્તમાઃ ॥ ૧૦૭ ॥

વિદ્વાનો ક્ષમાથી, અકાર્ય કરનારા દાનથી, ઠાંક્યાં પાપ કરનારા જપથી અને વેદજ્ઞો તપથી શુદ્ધ થાય છે. ૧૦૭

મૃત્તોયૈઃ શુદ્ધયતે ઘોષ્યં નદી વેગેન શુદ્ધયતિ ।

રજસા સ્ત્રી મનોદુષ્ટા સંન્યાસેન દ્વિજોત્તમઃ ॥ ૧૦૮ ॥

અશુદ્ધ વસ્તુ માટી અને પાણીથી શુદ્ધ થાય છે; નદી પ્રવાહના વેગથી શુદ્ધ થાય છે; મનવડે દૂષિત થયેલી સ્ત્રી રજે-દર્શનથી અને બ્રાહ્મણ સંન્યાસથી શુદ્ધ થાય છે. ૧૦૮

અદ્વિર્ગાત્રાણિ શુદ્ધયન્તિ મનઃ સત્યેન શુદ્ધયતિ ।

વિદ્યાતપોભ્યાં ભૂતાત્મા બુદ્ધિજ્ઞાનેન શુદ્ધયતિ ॥ ૧૦૯ ॥

શરીરના અવયવો પાણીથી શુદ્ધ થાય છે, મન સત્યથી શુદ્ધ થાય છે તથા જીવાત્મા વિદ્યા ને તપથી અને બુદ્ધિ જ્ઞાનથી શુદ્ધ થાય છે. ૧૦૯

एष शौचस्य वः प्रोक्तः शरीरस्य विनिर्णयः ।

नानाविधानां द्रव्याणां शुद्धेः श्रुणुत निर्णयम् ॥ ११० ॥

શરીરવિષયક શુદ્ધિનો આ નિર્ણય કહ્યો. હવે વિવિધ દ્રવ્યોની શુદ્ધિ વિશે નિર્ણય સાંભળો. ૧૧૦

तैजसानां मणीनां च सर्वस्याश्ममयस्य च ।

भस्मनाद्भिर्मृदा चैव शुद्धिरुक्ता मनीषिभिः ॥ १११ ॥

સુવર્ણ આદિ તેજવાન પદાર્થોની, મણિઓની અને સર્વ જાતના પથ્થરોની શુદ્ધિ વિદ્વાનોએ રાખ, પાણી અને માટીથી કહી છે. ૧૧૧

निर्लेपं काञ्चनं भाण्डमद्भिरेव विशुद्धयति ।

अब्जमश्ममयं चैव राजतं चानुपस्कृतम् ॥ ११२ ॥

લેપ લાગ્યા વિનાનાં અને કાતરામણ વિનાનાં સોનાનાં, શંખ આદિનાં, પાષાણનાં, તેમજ રૂપાનાં વાસણો પાણીથી જ ચોખ્ખાં થાય છે. ૧૧૨

અપામદેશ્ચ સંયોગાદ્દેયં રૌપ્યં ચ નિર્ભમૌ ।

સ્માત્તયોઃ સ્વયોન્યૈવ નિર્નેકો ગુણવત્તરઃ ॥ ૧૧૩ ॥

સોનું અને રૂપું પાણી અને અગ્નિના સંયોગથી થયું છે; તેથી તેની શ્રેષ્ઠ શુદ્ધિ એ મૂળરૂપ અગ્નિ અને પાણીથીજ થાય.

તામ્રાયઃકાંસ્યરૈત્યાનાં ત્રપુણઃ સીસકસ્ય ચ ।

શૌચં યથાર્હ કર્તવ્યં સ્વારામ્લોદકવારિભિઃ ॥ ૧૧૪ ॥

તાંબાનાં, લોહાનાં, કાંસાનાં, પિત્તળનાં, જસતનાં અને સીસાનાં વાસણોને ખારો, ખટાશ અને પાણીથી ધટતી રીતે શુદ્ધ કરવાં. ૧૧૪

દ્રવાણાં ચૈવ સર્વેષાં શુદ્ધિરુત્પવનં સ્મૃતમ્ ।

પ્રોક્ષણં સંહતાનાં ચ દારવાણાં ચ તક્ષણમ્ ॥ ૧૧૫ ॥

ધી, તેલ વગેરે સર્વ જાતનાં પ્રવાહીઓ અંદર દર્ભની બે સળીઓ નાખી ઉછાળવાથી શુદ્ધ થાય છે; પથારી વગેરે જથાને જલના પ્રોક્ષણથી શુદ્ધ કરાય છે અને લાકડાની ચીજને છોલવાથી ચોખ્ખી કરાય છે. ૧૧૫

માર્જનં યજ્ઞપાત્રાણાં પાણિના યજ્ઞકર્મણિ ।

ચમસાનાં ગ્રહાણાં ચ શુદ્ધિઃ પ્રશ્ચાલનેન તુ ॥ ૧૧૬ ॥

યજ્ઞકાર્યમાં યજ્ઞપાત્રો હાથે માંજવાથી તથા ચમચો અને ગ્રહો એ પાત્રો પાણીથી ધોવાથી શુદ્ધ થાય છે. ૧૧૬

ચરુણાં સ્તુકશ્રુવાણાં ચ શુદ્ધિરુષ્ણેન વારિણા ।

સ્પયશ્ચૂર્પશકટાનાં ચ મુસલોલ્લુલસ્ય ચ ॥ ૧૧૭ ॥

ચરુ, સુક, સુવ, સ્કય, શૂર્પ, શકટ, મુસલ અને ઉલૂખલ એ બિના પાણીથી શુદ્ધ થાય છે. ૧૧૭

મ્હિસ્તુ પ્રોથળં શૌચં વહુનાં ધાન્યવાસસામ્ ।

પ્રજ્ઞાલમેજ સ્વલ્પાનામ્હિઃ શૌચં વિધીયતે ॥ ૧૧૮ ॥

ધાન્ય અને વસ્ત્રોના મોટા જથાને પાણીવડે પ્રોક્ષણ કરવાથી શુદ્ધ કરાય છે અને થોડાં હોય તો તે પાણીથી પખાળીને શુદ્ધ કરવાનું વિધાન છે. ૧૧૮

ચૈલવદ્ધર્મણાં શુદ્ધિર્વૈદલાનાં તથૈવ ચ ।

શાકમૂલફલાનાં ચ ધાન્યવચ્છુદ્ધિરિષ્યતે ॥ ૧૧૯ ॥

ચામડાની તથા વાંસની ચીએની શુદ્ધિ વસ્ત્રોની વિધિએ થાય અને શાક, મૂળ, તેમજ ફળ ધાન્યની વિધિએ શુદ્ધ કરાય. ૧૧૯

કૌશેયાવિકયોરૂષૈઃ કુતપાનામરિષ્ટકૈઃ ।

શ્રીફલૈરંશુપટ્ટાનાં ક્ષૌમાણાં ગૌરસર્ષપૈઃ ॥ ૧૨૦ ॥

હીરનાં અને બિનાનાં વસ્ત્રોને બિસથી, નેપાળ દેશની શાલને અરીઠાંથી, ત્રીણાં વસ્ત્રોને ખીલાંથી અને શણિયાંને સફેદ સરસવના લોટથી શુદ્ધ કરાય છે. ૧૨૦

ક્ષૌમવચ્છઙ્ગશ્રૃજ્ઞાણામસ્થિદન્તમયસ્ય ચ ।

શુદ્ધિર્વિજાનતા કાર્યા ગોમૂત્રેણોદકેન વા ॥ ૧૨૧ ॥

વિદ્વાન પુરુષે શંખ, સિંગડાં, હાડકાં અને હાથીદાંતની ખનાવટને શણિયાંની પેટે શુદ્ધ કરવી; અથવા તેમની ગોમૂત્ર કે પાણીથી શુદ્ધ કરવી. ૧૨૧

પ્રોથળાત્તૃબકાષ્ઠં ચ પલાલં ચૈવ શુદ્ધયતિ ।

માર્જનોપાઙ્ગનૈર્વેશ્મ પુનઃ પાકેન મૃન્મયમ્ ॥ ૧૨૨ ॥

ખડ, લાકડું અને પરાળ જલપ્રોક્ષણથી શુદ્ધ થાય છે. ધર વાળવા અને લીંપવાથી શુદ્ધ થાય છે; અને માટીનાં વાસણ ફરી અગ્નિમાં પકવ્યાથી પવિત્ર થાય છે. ૧૨૨

મઘૈર્મૂત્રઃ પુરીૈર્વા છીવનૈઃ પૂયશોણિતૈઃ ।

સંસ્પૃષ્ટં નૈવ શુદ્ધયંત પુનઃપાકેન મૃન્મયમ્ ॥ ૧૨૩ ॥

પરંતુ માટીનું વાસણ જો દારૂ, પેશાબ, નરક, થૂંક, પરુ અને લોહી એટલાંથી અગડયું હોય, તો અગ્નિમાં ફરી પકાવ્યાથીય તે શુદ્ધ થતું નથી. ૧૨૩

સંમાર્જનોપાજ્જનેન સૈકેનોલ્લેખનેન ચ ।

ગવાં ચ પરિવાસેન ભૂમિઃ શુદ્ધયતિ પશ્ચભિઃ ॥ ૧૨૪ ॥

વાળગૂડ, લીંપણ, પાણીનો છંટકાવ, ખેડઉખેડ અને ગાયનો એક રાત્રિદવસનો વાસો—એ પાંચ પ્રકારે જમીન શુદ્ધ થાય છે. ૧૨૪

પક્ષિજગ્ધં ગવાઘાતમવધૂતમવક્ષુતમ્ ।

દૂષિતં કેશકીટૈશ્ચ મૃત્પ્રક્ષેપેણ શુદ્ધયતિ ॥ ૧૨૫ ॥

જે વસ્તુને પક્ષીએ ખોટી હોય, ગાયે ચૂંધી હોય, ઠેસે ચડી હોય, જના ઉપર છીંક આવી હોય અને જે વાળ અને ધીડા વગેરેથી દૂષિત થઈ હોય, તે માટી નાખ્યે શુદ્ધ થાય છે.

યાત્રન્નાપૈત્યમેઘ્યાક્તાદ્ગન્ધો લેપશ્ચ તત્કૃતઃ ।

તાવન્મૃદ્ધારિ ચાદેયં સર્વાસુ દ્રવ્યશુદ્ધિષુ ॥ ૧૨૬ ॥

અપવિત્ર લેપવાળી વસ્તુમાંથી જ્યાં સુધી તેને લાગેલા ગન્ધ અને લેપ જાય નહિ, ત્યાંસુધી તે સર્વ વસ્તુઓને પાણી અને માટી વડે શુદ્ધ કરવી. ૧૨૬

ત્રીણિ દેવાઃ પવિત્રાણિ બ્રાહ્મણાનામકલ્પયન્ ।

અદૃષ્ટમદ્વિર્નિર્ગિંક્તં યજ્ઞ વાચા પ્રશસ્યતે ॥ ૧૨૭ ॥

દેવોએ બ્રાહ્મણો માટે આ ત્રણ વસ્તુઓ પવિત્ર કહી છેઃ
જે વસ્તુને અપવિત્ર થયેલી નજરે દીઠી હોય નહિ, અપવિત્ર
થયાતી શંકાથી જે વસ્તુને પાણીથી ઘોઈ હોય અને જે વસ્તુ-
ની પવિત્રતા વિશે બ્રાહ્મણે વાણીથી પ્રશંસા કરી હોય. ૧૨૭

આપઃ શુદ્ધા ભૂમિગતા વૈતૃણ્યં યાસુ ગોર્મવેત્ ।

અવ્યાપ્તાશ્વેદમેધ્યેન ગન્ધવર્ણરસાન્વિતાઃ ॥ ૧૨૮ ॥

જે જમીનમાં રહેલું હોય, જેમાં એક ગાય તરસ છિપાવી
શકતી હોય, જે અપવિત્ર વસ્તુથી વ્યાપેલું ન હોય અને જે
ગંધ, વર્ણ તથા રસથી યુક્ત હોય તે પાણી પવિત્ર છે. ૧૨૮

નિત્યં શુદ્ધઃ કારુહસ્તઃ પણ્યે યજ્ઞ પ્રસારિતમ્ ।

બ્રહ્મચરિગતં મૈક્ષ્યં નિત્યં મેધ્યમિતિ સ્થિતિઃ ॥ ૧૨૯ ॥

કારીગરનો હાથ, બજારમાં જે કાંઈ મૂક્યું હોય તે, અને
બ્રહ્મચારીને મળેલી લિક્ષા, એ નિત્ય પવિત્ર છે, એમ ધર્મ-
મર્યાદા છે. ૧૨૯

નિત્યમાસ્યં શુચિ સ્ત્રીણાં શકુનિઃ ફલપાતને ।

પસ્રવે ચ શુચિર્વત્સઃ શ્વા મૃગગ્રહણે શુચિઃ ॥ ૧૩૦ ॥

સ્ત્રીઓનું મુખ, કૃત્ત પાડતી વખતે પક્ષી, દોહતી વખતે
વાછરડું અને મૃગ પકડતી વેળાએ કૂતરો એ નિત્ય શુદ્ધ છે.

શ્વમિર્હતસ્ય યન્માસં શુચિ તન્મનુરબ્રવીત્ ।

ઋવ્યાઙ્ગિશ્ચ હતસ્યાન્યૈશ્વળ્ડાલાઘૈશ્ચ દસ્યુભિઃ ॥ ૧૩૧ ॥

કૂતરાએ મારેલાં મૃગ આદિનું માંસ, તેમજ માંસાહારી

પશુઓએ અને ચંડાળ તથા ડાકુ વગેરેએ મારેલાંનું માંસ શુદ્ધ છે એમ મનુએ કહ્યું છે. ૧૩૧

[શુચિરમિઃ શુચિર્વાયુઃ પ્રવૃત્તો હિ વહિશ્ચરઃ ।
જલં શુચિ વિવિક્તસ્થં પન્યાઃ સંચરણે શુચિઃ ॥
અગ્નિ, બહાર ફરતો વાયુ, એકાંતમાં રહેલું જલ અને સરિયામ રસ્તો—એટલાં પવિત્ર છે.]

ઊર્ધ્વં નામેર્યાન્નિ સ્નાનિ તાનિ મેઘ્યાનિ સર્વશઃ ।
યાન્યધસ્તાન્યમેઘ્યાનિ દેહાશ્ચૈવ મલાશ્ચ્યુતાઃ ॥ ૧૩૨ ॥
નાલિ ઉપરની જ ધન્દ્રિયો છે, તે સર્વ પવિત્ર છે. જ ધન્દ્રિયો નાલિ નીચેની છે તે અને દેહમાંથી પડેલા મળો તે અપવિત્ર છે. ૧૩૨

મક્ષિકા વિપ્રુષશ્ચાયા ગૌરશ્ચઃ સૂર્યરશ્મયઃ ।
રજો ભૂર્વાયુરમિશ્ચ સ્પર્શે મેઘ્યાનિ નિર્દિશેત્ ॥ ૧૩૩ ॥
માંખી, ચૂંકના ઝીણા છાંટા, પતિતાદિનો ઓછાથો, ગાય, ઘોડા, સૂર્યનાં કિરણ, ધૂળ, ભૂમિ, વાયુ અને અગ્નિ એટલાંને ચંડાલના સ્પર્શ છતાં શુદ્ધ જાણવાં. ૧૩૩

વિષ્મૂત્રોત્સર્ગશુદ્ધયર્થં મૃદ્ધાર્યાદયમર્થવત્ ।
દૈહિકાનાં મલાનાં ચ શુદ્ધિષુ દ્વાદશસ્વપિ ॥ ૧૩૪ ॥
વિષ્ટા અને મૂત્રના ત્યાગ પછી શુદ્ધિને સારુ માટી અને પાણી પૂરં ખપનાં લેવાં. તેમજ શરીરના બાર મળોની શુદ્ધિ સારુ પણ બેઠાંએ તેટલું પાણી તથા માટી વાપરવાં. ૧૩૪

વસા શુક્રમસૃષ્ણાઞ્ચ મૂત્રવિદ્ઘ્રાણકર્ણવિદ્ ।

સ્ત્રેષ્માશુ દૂષિકા સ્વેદો દ્વાદશૈતે નૃણાં મલાઃ ॥ ૧૩૫ ॥

ચરબી, વીર્ય, લોહી, મન્ન, મૂત્ર, વિષ્ટા, નાકનો મેલ, કાનનો મેલ, કફ, આંસુ, ચીપડા અને પરસેવો એ બાર મનુષ્યના શરીરના મળો છે. ૧૩૫

एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश ।

उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिमभीप्सता ॥ १३६ ॥

શુદ્ધિ ઇચ્છનારે પેશાબની જગાએ એક વાર, ગુદાએ ત્રણ વાર, ડાબા હાથે દશ વાર અને યેઉ હાથે સાત વાર એમ માઠી લગાવવી. ૧૩૬

एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।

त्रिगुणं स्याद्बनस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥ १३७ ॥

આ શુદ્ધિ ગૃહસ્થો માટે કહી છે. બ્રહ્મચારીએ એથી બમણી વાર, વાનપ્રસ્થીએ એથી ત્રણ ગણી વાર અને યતિઓએ એથી ચારગણી શુદ્ધિ કરવી. ૧૩૭

कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा खान्याच्चान्त उपस्पृशेत् ।

वेदमध्येष्यमाणश्च अन्नमશ્નંश्च सर्वदा ॥ १३८ ॥

પેશાબ કરીને કે ગ્રાહે જઈ આવીને આચમન કર્યા પછી નાભિ ઉપરની ઈંદ્રિયોને સ્પર્શ કરવો. વેદ ભણવો હોય કે અન્ન જમવું હોય, ત્યારે પણ સદા એમજ કરવું. ૧૩૮

त्रिराचामेदपः पूर्वं द्विः प्रमृज्यात्ततो मुखम् ।

शरीरं शौचमिच्छन् हि स्त्री शूद्रस्तु सकृत्सकृत् ॥ १३९ ॥

શરીરને શુદ્ધ કરવા ઇચ્છનારે પહેલાં ત્રણ વાર પાણીનું આચમન કરવું અને પછી બે વાર મોં લૂછવું. સ્ત્રી અને શૂદ્રે તે તે એક એક વારજ કરવું. ૧૩૯

શૂદ્રાણાં માસિકં કાર્યં વપનં ન્યાયવર્તિનામ્ ।

વૈશ્યવચ્છૌચકલ્પશ્ચ દ્વિજોચ્છિદ્રં ચ ભોજનમ્ ॥ ૧૪૦ ॥

ન્યાયી રીતે વર્તતા શૂદ્રે મહિને મહિને હજમત કરાવવી, વૈશ્યની જમ સૂતકવિધિ પાળવો અને બ્રાહ્મણુ જમી રહ્યા પછીનું શેષાન્ન જમવું. ૧૪૦

નોચ્છિદ્રં કુર્વતે મુખ્યા વિમુષોઽન્ને પતન્તિ યાઃ ।

ન ઇમથૂણિ ગતાન્યાસ્યે ન દન્તાન્તરધિષ્ઠિતમ્ ॥ ૧૪૧ ॥

મોંમાંથી થૂંકના જ ઝીણા છાંટા પડે છે તેથી, તેમ જ મોંમાં ગયેલી મૂછથી અને દાંતાની ફાટમાં રહી ગયેલા અન્નથી એઠ આવતી નથી. ૧૪૧

[અજાશ્વં મુખતો મેઘ્યં ગાવો મેઘ્યાશ્ચ પૃષ્ઠતઃ ।

બ્રાહ્મણાઃ પાદતો મેઘ્યાઃ સ્ત્રિયો મેઘ્યાશ્ચ સર્વતઃ ॥

બકરું અને ઘોડો મુખથી, ગાય પૂંઠથી, બ્રાહ્મણો પગથી અને સ્ત્રીઓ સર્વ અંગોથી પવિત્ર છે.]

[ગૌરમેઘ્યા મુખે પ્રોક્તા અજા મેઘ્યા તતઃ સ્મૃતા ।

ગોઃ પુરીપં ચ મૂત્રં ચ મેઘ્યમિત્યબ્રવીન્મનુઃ ॥

ગાય મોઠેથી અપવિત્ર છે, તે બકરી મુખથી પવિત્ર કહેવાઈ છે. ગાયનાં છાણુ અને મૂત્ર પવિત્ર છે, એમ મનુષ્યે કહ્યું છે.]

સ્પૃશન્તિ ચિન્દવઃ પાદૌ ય આચામયતઃ પરાન્ ।

ભૌમિકૈસ્તે સમા જ્ઞેયા ન તૈરાપ્રયતો ભવેત્ ॥ ૧૪૨ ॥

બીજાઓને આચમન કરાવનારના પગોને જ છાંટા પડે, તેમને ભૂમિ ઉપરના જલખિન્દુ સમાન જાણવા. આચમન કરાવનારે તે છાંટાઓથી અશુદ્ધ થતો નથી. ૧૪૨

[દન્તવહન્તલગ્નેષુ જિહ્વાસ્પર્શેષુ ચેન્ન તુ ।

પરિચ્યુત્તેષુ તત્સ્થાનાન્નિગિરન્નેવ તચ્છુચિઃ ॥

ઢાંતમાં ભરાઈ રહેલા અન્નને જે જીભ ન અડકી હોય, તો તેને ઢાંતના જીવું પવિત્ર સમજવું. તે અન્ન તે સ્થાનેથી ખરી પડે, ત્યારે તેને ગળવામાં અપવિત્રતા નથી.]

उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथंचन ।

अनिधायैव तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ॥ ૧૪૩ ॥

ક્યારેય હાથમાં પદાર્થ હોય અને કોઈ એટી ચીજનો સ્પર્શ થઈ જાય, તો તે પદાર્થને હેડે મૂક્યા વિનાજ આચમન કરીને પવિત્રતા મેળવાય. ૧૪૩

वान्तो विरिक्तः स्नात्वा तु घृतप्राशनमाचरेत् ।

आचामेदेव भुक्त्वान्नं स्नानं मैथुनिनः स्मृतम् ॥ ૧૪૪ ॥

ભાલટી કે આડા થયા પછી નાહીને ધીનું પ્રાશન કરવું, ભોજન જમ્યા પછી માત્ર આચમન કરવું અને મૈથુન પછી સ્નાન કરવું—એમ કહ્યું છે. ૧૪૪

[अनृतौ तु मृदा शौचं कार्यं मूत्रपुरीषवत् ।

ऋतौ तु गर्भशक्लित्वात्સ્नानं मैथુनिनः स्मृतम् ॥

ઋતુકાલ વિના મૈથુન ક્યું હોય, ત્યારે મળમૂત્રના ત્યાગની જમ માટીથી શુદ્ધિ કરવી; પણ ઋતુકાલમાં મૈથુન કરનારે ગર્ભ રહેવાની શંકાથી સ્નાન કરવું કહ્યું છે.]

सुप्त्वा क्षुत्वा च भुक्त्वा च निष्ठीव्योक्तवानृतानि च ।

पीत्वापोऽभ्येव्यमाणश्च आचामेत्प्रयतोऽपि सन् ॥ ૧૪૫ ॥

વેદાધ્યયન ધર્યનારે પોતે પવિત્ર હોય તોય સૂઝ લીધીને,
છીંક ખાધને, જમીને, ચૂંટીને, મિથ્યા બોલ્યા પછી અને
પાણી પીને આચમન કરવું. ૧૪૫

एष शौचविधिः कृत्स्नो द्रव्यशुद्धिस्तथैव च ।

उक्तो वः सर्ववर्णानां स्त्रीणां धर्मान्निबोधत ॥ १४६ ॥

સર્વ વર્ણો માટેના શૌચના વિધિ વિશે અને પદાર્થોની
શુદ્ધિ વિશે તમને આ સમગ્ર કહ્યું. હવે સ્ત્રીઓના ધર્મો
સાંભળો. ૧૪૬

સ્ત્રીઓના ધર્મ—

बालया वा युवत्या वा वृद्धया वापि योषिता ।

न स्वातन्त्र्येण कर्तव्यं किंचित्कार्यं गृहेष्वपि ॥ १४७ ॥

બાળા હોય, યુવતી હોય કે વૃદ્ધા હોય, તે પણ સ્ત્રીએ
ઘરમાં કોઈ પણ કાર્ય સ્વાધીનતાએ કરવું નહિ. ૧૪૭

बाल्ये पितुर्वशे तिष्ठेत्पाणिग्राहस्य यौवने ।

पुत्राणां मर्तरि प्रेते न भजेत्स्त्री स्वतन्त्रताम् ॥ १४८ ॥

બાળાપણમાં સ્ત્રીએ પિતાની અધીનતામાં રહેવું, યૌવનમાં
તેણે પતિની અધીનતામાં રહેવું અને પતિ ગુજરી જતાં તેણે
પુત્રોની અધીનતામાં રહેવું; પણ તેણે સ્વાધીનતા સેવવી નહિ.

वित्रा भर्त्रा सुतैर्वापि नेच्छेद्विरहमात्मनः ।

एषां हि विरहेण स्त्री गर्ह्ये कुर्यादुभे कुले ॥ १४९ ॥

સ્ત્રીએ પોતે પિતા, ભર્તા કે પુત્રોથી અલગ પડવાનું
ધર્યવું નહિ; કેમકે, એ સ્ત્રી એ વિરહથી બેઉ કુલોને નિંદા-
પાત્ર કરે છે. ૧૪૯

સદા પ્રદૃષ્ટ્યા માંગ્યં ગૃહકાર્યેષુ દક્ષયા ।

સુસંસ્કૃતોપસ્કરયા ગ્યયે ચાપ્સુક્તહસ્તયા ॥ ૧૫૦ ॥

તેણે સદાય આનંદથી રહેવું, ધરકામોમાં કુશળ રહેવું, રાચરચીલાંને સાફસૂફ રાખવાં અને ખર્ચમાં છૂટા હાથ રાખવો નહિ. ૧૫૦

યસ્મૈ દદ્યાર્પિતા ત્વેનાં ભ્રાતા વાનુમતે પિતુઃ ।

તં શુશ્રૂષેત જીવન્તં સંસ્થિતં ચ ન લક્ષ્યેત્ ॥ ૧૫૧ ॥

પિતા જને તેનું દાન કરે અથવા પિતાની અનુમતિથી ભાઈ તેનું જને દાન આપે; તેની તેણે તેના જીવતાં સુધી સેવા કરવી અને તેના મરણ પછી પણ ઉલ્લાંધન કરવું નહિ.

મજ્જલાર્થં સ્વસ્ત્યયનં યજ્ઞધ્વાસાં પ્રજ્ઞાપતેઃ ।

પ્રયુજ્યતે વિવાહેષુ પ્રદાનં સ્વામ્યકારણમ્ ॥ ૧૫૨ ॥

વિવાહોમાં શાંતિમંત્રનો જ પાઠ અને પ્રજ્ઞપતિનો જ યજ્ઞ કરવામાં આવે છે, તે એ સ્ત્રીના મંગલ અર્થે છે અને એનું જ પ્રદાન કરાય છે, તે પતિના સ્વામીપણાના કારણરૂપે છે.

અનૃતાવૃત્તકાલે ચ મન્ત્રસંસ્કારકૃત્પતિઃ ।

સુખસ્ય નિત્યં દાતેહ પરલોકે ચ યોષિતઃ ॥ ૧૫૩ ॥

મંત્રપૂર્વક વિવાહસંસ્કાર કરનારો પતિ સ્ત્રીઓને ઋતુ-કાલમાં અને ઋતુકાલ સિવાયના સમયમાં આ લોકમાં તથા પરલોકમાં નિત્ય સુખદાતા છે. ૧૫૩

વિશીલઃ કામવૃત્તો વા ગુણૈર્વા પરિવાર્જિતઃ ।

ઉપચર્યઃ સ્ત્રિયા સાષ્ટ્યા સતતં દેવવત્પતિઃ ॥ ૧૫૪ ॥

પતિ શીલવિહીન હોય, કામાચારી હોય અને ગુણવર્જિત હોય તોપણ સાધ્વી સ્ત્રીઓએ તેની દેવની જમ સેવા કરવી ધરે,

[દાનપ્રમૃતિ યા તુ સ્યાદ્યાવદાયુઃ પતિવ્રતા ।

મર્ત્વલોકં ન ત્યજતિ યથૈવારુન્ધતી તથા ॥

કન્યાદાનથી માંડીને ઠેઠ આવરદાના અંત સુધી જ પતિ-
વ્રતા રહે છે, તે અરુન્ધતીની જમ પતિલોકને ત્યજતી નથી.]

નાસ્તિ સ્ત્રીणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषितम् ।

पतिं शुश्रूषते येन तेन स्वर्गे महीयते ॥ ૧૫૫ ॥

સ્ત્રીઓ માટે બુદ્ધો યજ્ઞ નથી, બુદ્ધ વ્રત નથી, કે બુદ્ધો
ઉપવાસ નથી. તેણે તો પતિની સેવા કરવી; એ સેવાથીજ
સ્વર્ગમાં તે મહિમાવતી થાય છે. ૧૫૫

[पत्यौ जीवति या तु स्त्री उपवासं व्रतं चरेत् ।

आयुष्यं हरते मर्तुर्नरकं चैव गच्छति ॥

પતિના જીવતાં જ સ્ત્રી ઉપવાસ કે વ્રત આચરે છે, તે
પતિનું આવરદા હરે છે અને પોતે નરકમાં જાય છે.]

पाणिग्राहस्य साध्वी स्त्री जीवतो वा मृतस्य वा ।

पतिलोकमभीप्सन्ती नाचरेत्किञ्चिदप्रियम् ॥ ૧૫૬ ॥

પતિલોક મેળવવા ઇચ્છતી સાધ્વી સ્ત્રીએ જીવતા કે
મરેલા પતિનું કાંઈયે અપ્રિય આચરવું નહિ. ૧૫૬

कामं तु क्षपयेद्देहं पुण्यमूलैफलः शुभैः ।

न तु नामापि गृह्णीयात्पत्यौ प्रेते परस्य तु ॥ ૧૫૭ ॥

જેમણે તો પતિ પરલોકવાસી થતાં, પત્નીએ શુભ ફલ,
મૂળ અને કૃણોથી દેહ ગાળવી, પણ પરપુરુષનું નામ સુધ્ધાં
લેવું નહિ. ૧૫૭

આસીતામરણાત્ક્ષાન્તા નિયતા બ્રહ્મચારિણી ।

યો ધર્મ એકપત્નીનાં કાઙ્કાન્તી તમનુત્તમમ્ ॥ ૧૫૮ ॥

પતિવ્રતાના ઉત્તમોત્તમ ધર્મને ઇચ્છતી તે પત્નીએ
મરણુપર્યંત ક્ષમાયુક્ત, નિયમપરાયણ અને બ્રહ્મચારિણી રહેવું.

અનેકાનિ સહસ્રાણિ કુમારબ્રહ્મચારિણામ્ ।

દિવં ગતાનિ વિપ્રાણામકૃત્વા કુલસંતતિમ્ ॥ ૧૫૯ ॥

અનેક હજાર બ્રાહ્મણ બાલબ્રહ્મચારીઓ કુલસંતતિ ઉ-
ત્પન્ન કર્યા વિના સ્વર્ગમાં ગયા છે. ૧૫૯

મૃતે ભર્તરિ સાધ્વી સ્ત્રી બ્રહ્મચર્યે વ્યવસ્થિતા ।

સ્વર્ગ ગચ્છત્યપુત્રાપિ યથા તે બ્રહ્મચારિણઃ ॥ ૧૬૦ ॥

પતિ ગુજરી જતાં જ સાધ્વી સ્ત્રી બ્રહ્મચર્યમાં પરાયણ
રહે છે, તે પુત્રવતી ન હોવા છતાં, ઉપલા બ્રહ્મચારીઓની
જમ સ્વર્ગે જાય છે. ૧૬૦

અપત્યલોમાઘા તુ સ્ત્રી ભર્તારમતિવર્તતે ।

સેહ નિન્દામવામ્નોતિ પતિલોકાચ્ચ હીયતે ॥ ૧૬૧ ॥

પણ જ સ્ત્રી સંતતિના લોકે સ્વામીનું ઉલ્લંઘન કરે છે,
તે આ લોકમાં નિંદા પામે છે અને પતિલોકથી વંચિત
થાય છે. ૧૬૧

નાન્યોત્પન્ના પ્રજાસ્તીહ ન ચાપ્યન્યપરિગ્રહે ।

ન દ્વિતીયશ્ચ સાધ્વીનાં ક્વચિદ્ભૂર્તોપદિઙ્ચયતે ॥ ૧૬૨ ॥

પતિ સિવાયના બીજા પુરુષે ઉત્પન્ન કરેલી પ્રજા તે સ્ત્રીની
પ્રજા નથી; તેમ તે ઉત્પન્ન કરનાર પુરુષની પણ પ્રજા નથી;
સાધ્વી સ્ત્રીઓ માટે ક્યાંય બીજા પતિનો ઉપદેશ નથી. ૧૬૨

પતિં દિત્વાપકુટં સ્વમુત્કુટં યા નિષેવતે ।

નિન્દ્યૈવ સા મવેલ્લોકે પરપૂર્વેતિ ચોચ્યતે ॥ ૧૬૩ ॥

પોતાના ઊતરતા પતિને છોડીને જ સ્ત્રી અડિયાતા પર-
પુરુષને સેવે છે, તે આ લોકમાં નિંદાપાત્ર થાય છે; અને તેને
'પરપૂર્વા' (એ ધણીની ખાયડી) કહેવામાં આવે છે. ૧૬૩

વ્યાપિચારાત્તુ મર્તુઃ સ્ત્રી લોકે પ્રાપ્નોતિ નિન્દ્યતામ્ ।

શૃગાલયોનિ પ્રાપ્નોતિ પાપરોગૈશ્ચ પીઠ્યતે ॥ ૧૬૪ ॥

જ સ્ત્રી સ્વામીનો ત્યાગ કરીને આડો વ્યવહાર રાખે છે,
તે આ લોકમાં નિંદા પામે છે અને મરણ પછી શિયાળની
થોળિમાં જન્મે છે તથા ક્ષય આદિ પાપરોગોથી પીડાય છે.

પતિં યા નામિચરતિ મનોવાગ્દેહસંયતા ।

સા મર્ત્લોકમાપ્નોતિ સન્નિઃ સાધ્વીતિ ચોચ્યતે ॥ ૧૬૫ ॥

મન, વાણી અને દેહથી સંયમ રાખનારી સ્ત્રી પતિનું
ઉલ્લંઘન કરતી નથી, તે પતિલોકને પામે છે અને સત્પુરુષો
તેને સાધ્વી કહે છે. ૧૬૫

અનેન નારી વૃત્તેન મનોવાગ્દેહસંયતા ।

હ્રાડયાં કીર્તિમાપ્નોતિ પતિલોકં પરત્ર ચ ॥ ૧૬૬ ॥

મન, વાણી અને દેહથી સંયમ રાખનારી સ્ત્રી આ
સહવર્તને કરીને આ લોકમાં ઉત્તમ કીર્તિ મેળવે છે અને
મરણ પછી પતિલોકને પામે છે. ૧૬૬

एवंवृत्तां सवर्णां स्त्रीं द्विजातिः पूर्वमारिणीम् ।

दाहयेदभिहोत्रेण यज्ञपात्रैश्च धर्मवित् ॥ ૧૬૭ ॥

પોતાની જાતિની આવા સહવર્તનવાળી પત્ની જો પોતા-

धी पहेली गुणरी अथ, तो धर्म आणुनारा ते प्राणेषु तेने
अग्निहोत्रना अग्निथी यज्ञनां पात्रो साथे दाड आपवो. १६७

मार्यायै पूर्वमारिणै दत्वाग्नीनन्त्यकर्मणि ।

पुनर्दारक्रियां कुर्यात्पुनराधानमेव च ॥ १६८ ॥

पहेली भरी अयेली पत्नीने अंत्यक्रियाभां अग्निदाड
आध्या पछी इरीथी लक्ष करवुं अने इरी अग्निहोत्र स्थापवो.

अनेन विधिना नित्वं पञ्चयज्ञान्न हापयेत् ।

द्वितीयमायुषो भागं कृतदारो गृहे वसेत् ॥ १६९ ॥

आ विधिअे नित्य पंच महायज्ञो अभ्यं उ राधवा अने
आम आयुषना धीअ लाभभां विवाड करीने गृहस्थाश्रमभां
रहेवुं. १६९

इति श्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां पञ्चमोऽध्यायः ॥

धृतिश्री मानवधर्मशास्त्रे लृगक्षित संहिताभां अध्याय ५ मेो समाप्त

अध्याय ६ द्वौ

एवं गृहाश्रमे स्थित्वा विधिवत्स्नातको द्विजः ।

वने वसेत्तु नियतो यथावद्विजितेन्द्रियः ॥ १ ॥

आम स्नातक प्राणेषु विधिपूर्वकं गृहस्थाश्रमभां रहेवुं.
पछी नियमपरायणु तथा जितेन्द्रिय रही तेणु यथाविधिअे
वनभां वास करवो. १

[अतः परं प्रवक्ष्यामि धर्म वैखानसाश्रमम् ।

वन्यमूलफलानां च विधिं ग्रहणमोक्षणे ॥

हुवे आगण हुं वानप्रस्थाश्रमना धर्म विशे तथा वननां
क्षणभूणना स्वीकार अस्वीकारना विधि विशे कडीश.]

वानप्रस्थना धर्म—

गृहस्थस्तु यदा पश्येद्वलीपलितमात्मनः ।

अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत् ॥ २ ॥

गृहस्थ ज्यारे पोताने करयणी पडेली जुझे, पणियां
आवेलां जुझे अने दीकराने घेर दीकरे जुझे, त्यारे तेणे अ-
रुपुनो आश्रय लेवो. २

संत्यज्य ग्राम्यमाहारं सर्वं चैव परिच्छदम् ।

पुत्रेषु भार्यां निक्षिप्य वनं गच्छेत्सहैव वा ॥ ३ ॥

गाभनां लोजन अने सर्व रायरयीलुं तशु तेणे वनमां
जवुं. पत्नीने कां तो साथे राप्त्री अथवा पुत्राने तेनी सोंपशु
करी जवी. ३

अग्निहोत्रं समादाय गृह्यं चाग्निपरिच्छदम् ।

ग्रामादरण्यं निःसृत्य निवसेन्नियतेन्द्रियः ॥ ४ ॥

धरनां अग्निहोत्रने तथा तेने लगती सामथीने लधने
तेणे गाभमांथी नीकणी वनमां जवुं अने त्यां जितेन्द्रिय
रही वसवुं. ४

मुन्यन्नैर्विविधैर्मेघ्यैः शाकमूलफलेन वा ।

एतानेव महायज्ञान्निर्वपेद्विधिपूर्वकम् ॥ ५ ॥

पवित्र जेवां विविध मुनियन्नोथी, शाडोथी, भूणोथी
अथवा क्षणोथी तेणे विधिपूर्वक आगण कद्या ते पंचमडा-
यज्ञे करवा. ५

वसीत चर्म चीरं वा सायं स्नायात्प्रगे तथा ।

जटाश्च विभृयाभित्यं श्मश्रुलोमनखानि च ॥ ६ ॥

तेषु अर्भके वल्कल पहेरवां, भणसके ने सांजे स्नान करवुं अने जटा, मूछ, दाढी, रेशम तथा नख सदा वधवा देवां.

यद्भक्ष्यं स्यात्ततो दद्याद्बलिं भिक्षां च शक्तितः ।

अम्मूलफलभिक्षाभिरर्चयेदाश्रमागतान् ॥ ७ ॥

पोताने जे आवानुं होय, तेमांथी शक्तिअनुसार अलि अने लिखा आपवां. आ समये आव्या होय तेमने पाणी, भूण अने कुणनी लिखाथी सत्कारवा. ७

स्वाध्याये नित्ययुक्तः स्यादान्तो मैत्रः समाहितः ।

दाता नित्यमनादाता सर्वभूतानुकम्पकः ॥ ८ ॥

तेषु नित्य स्वाध्यायपरायण रહેवुं, इंद्रियदमन करवुं, मैत्रीभय रहेवुं अने स्वस्थयित्त रहेवुं; तेषु नित्य दान आपवुं पणु डाधनुंय दान न लेवुं; तेषु प्राणीमात्रने विशे अनुकंपा राखवी. ८

वैतानिकं च जुहुवादाग्निहोत्रं यथाविधि ।

दर्शमस्कन्दयन्पर्व पौर्णमासं च योगतः ॥ ९ ॥

विधिपूर्वक ते वैतानिक (गार्हपत्यना कुंडमांता अग्निने आहुवनीय तेमज दक्षिणाग्निना कुंडमां लाववो ते विताग्नि छे.) अग्निहोत्र करे अने पूतम तथा अभासनां पर्वांअ ते यथायोग धष्टिओ करवी पणु न अूके. ९

ऋक्षेष्ट्याग्रयणं चैव चातुर्मास्यानि चाहरेत् ।

तुसयणं च क्रमशो दाक्षस्यायनमेव च ॥ १० ॥

નક્ષત્ર ઇષ્ટિ, આગ્રયણ (નવધાન્ય ઇષ્ટિ) તેમ જ ચાતુ-
ર્માસ, તુરાયણ અને દાક્ષાયન એ કર્મો પણ તેણે ક્રમપૂર્વક
કરવાં. ૧૦

વાસન્તશરદૈર્મેઘ્યૈર્મુન્યઘૈઃ સ્વયમાહૃતૈઃ ।

પુરોહાશ્ચાશ્ચરૂંચૈવ વિધિવર્જિત્વપેતૃષક્ ॥ ૧૧ ॥

વસંતઋતુ તથા શરદઋતુમાં થયેલાં પવિત્ર મુનિઅન્નોને
જાતે જ લઈ આવવાં અને તે વડે તે તે યજ્ઞો માટે વિધિ-
પૂર્વક જુદા જુદા પુરોહાશો તથા ચરુઓ કરવા. ૧૧

દેવતામ્યસ્તુ તદ્ભુત્વા વન્યં મેઘ્યતરં હ્રિવિઃ ।

શેષમાત્માનિ યુક્તીત લવણં ચ સ્વયં કૃતમ્ ॥ ૧૨ ॥

વનનાં પવિત્ર હવિદ્રવ્યોથી દેવોને અર્થે હોમ કરવો, પોતે
તેનો શેષભાગ ખાવો અને તેમાં જાતે તૈયાર કરેલું લૂણ મેળવવું.

સ્થલજૌદકશાકાનિ પુષ્પમૂલફલાનિ ચ ।

મેઘ્યપૃથ્વોન્નિવાન્યઘાત્સ્નેહાંશ્ચ ફલસંભવાન્ ॥ ૧૩ ॥

જળ અને જમીનમાં થતાં શાકો, પવિત્ર વૃક્ષોમાં થતાં
ફળ, મૂળ અને ફળો, તેમ જ ફળમાંથી થતાં તેલો એટલાં
ખાવામાં લેવાય. ૧૩

વર્જયેન્મધુ માસં ચ ભૌમાનિ કવકાનિ ચ ।

શૂસ્તૃણં શિશુકં ચૈવ શ્લેષ્માતકફલાનિ ચ ॥ ૧૪ ॥

મધ, માંસ, પિલાડીના ટોપ, ગળજીલી, સરગવો, ચીકણાં
ફ્યુક્ત ગૂંદાં આદિ ફળો એટલાંને તેણે વર્જવાં. ૧૪

ત્યજેદાશ્વયુજે માસિ મુન્યમ્ પૂર્વસંચિતમ્ ।

જીર્ણાનિ ચૈવ વાસાંસિ શાકમૂલફલાનિ ચ ॥ ૧૫ ॥

आगण संधरी राभेलां मुनिअनोने आसो भासमां
त्यञ्छ देवां. तेभज अणुं वसे, राडा, भूला अने क्षणेने
पणु त्याग करवो. १५

न फालकृष्टमश्रीयाद्दृष्टमपि केनचित् ।

न ग्रामजातान्यार्तोऽपि मूलानि च फलानि च ॥ १६ ॥

आस नाभी भेडेळुं अत्र डाध रहेवा छि गभुं डोय,
तोपणु न आवुं. पोते पीडित डोय तोपणु गाभमां थयेलां
भूला अने क्षणे न आवां. १६

अग्निपक्काशनो वा स्यात्कालपक्कभुगेव वा ।

अश्मकुट्टो भवेद्वापि दन्तोल्लखलिकोऽपि वा ॥ १७ ॥

अग्निथी पक्वेळुं आवुं, अथवा योग्य काले अनी भेजे
पाकुं थयेळुं आवुं, अथवा पथर उपर इटेळुं आवुं, अथवा
हाते छाल उतारेळुं आवुं. १७

सद्यःप्रक्षालको वा स्यान्माससंचयिकोऽपि वा ।

वृण्मासनिचयो वा स्यात्समानिचय एव वा ॥ १८ ॥

अेकटंक जेगो डे अेक भास जेगो डे छ भास जेगो डे
अेक वरस जेगो अत्रनो संधरी करवो. १८

नक्तं चान्नं समश्रीयाद्दिवा वाहृत्य शक्तिः ।

चतुर्थकालिके वा स्यात्स्याद्वाप्यष्टमकालिकः ॥ १९ ॥

यथाशक्ति अत्र लावी राते डे दिवसे लोअन करवुं;
अथवा थोशी वेजे डे आठमी वेजे अमवुं. १९

चान्द्रायणविधानैर्वा शुक्लकृष्णे च वर्तयेत् ।

वक्षान्तयोर्वाप्यश्रीयाद्यवागूं कथितत् सक्तु ॥ २० ॥

અથવા, સુદ અને વદમાં આંદ્રાયણ પ્રતોના વિધાનથી વર્તવું; અથવા બેઠ પખવાડિયાંને અંતે એક વાર જવની રાખડી લેવી. ૨૦

[યતઃ પત્રં સમાદદ્યાન્ન તતઃ પુષ્પમાહરેત્ ।

યતઃ પુષ્પં સમાદદ્યાન્ન તતઃ ફલમ્હરેત્ ॥

જમાંથી પાંદડાં લેવાય તેમાંથી ફૂલ ન લેવાય, અને જમાંથી ફૂલ લેવાય તેમાંથી ફળ ન લેવાય.]

પુષ્પમૂલફલૈર્વાપિ કેવલૈર્વર્તયેત્સદા ।

કાલપક્કૈઃ સ્વયંશીર્ષૈર્વૈંશાનસમતે સ્થિતઃ ॥ ૨૧ ॥

અથવા, વાનપ્રસ્થવ્રતમાં રહેલાએ કેવળ કાળપક્વ કે અતે ખરી પડેલાં ફૂલ, મૂલ અને ફળથી જ સદા રહેવું. ૨૧

ભૂમૌ વિપરિવર્તેત તિષ્ઠેદ્વા પ્રપદૈર્દિનમ્ ।

સ્થાનાસનામ્બ્યાં વિહરેત્સવનેષૂપયન્નપઃ ॥ ૨૨ ॥

જમીન ઉપર આમતેમ આવવું જવું, અથવા દિવસભર પગનાં આંગળાં ઉપર ઊભા રહેવું, અથવા પોતાના સ્થાન અને આસનથી જ વિહાર કરવો, અને સવાર, ખપોર તથા સાંજે સ્નાન કરવું. ૨૨

ગ્રીષ્મે પશ્ચતપાસ્તુ સ્યાદ્વર્ષાસ્વભ્રાવકાશિકઃ ।

આર્દ્રવાસાસ્તુ હેમન્તે ક્રમશો વર્ધયંસ્તપઃ ॥ ૨૩ ॥

ઉનાળામાં પંચાગ્નિ (ચાર બાજુ અગ્નિ અને પાંચમો સૂર્ય) તાપવા, વર્ષામાં વરસતા મેઘ નીચે બેસવું અને હેમન્તમાં ભીને વસ્ત્રે રહેવું એમ ક્રમપૂર્વક તપોવૃદ્ધિ કરતા રહેવું.

उपस्पृशंस्त्रिषवर्णं पितृन्देवांश्च तर्पयेत् ।

तपश्चरंश्चोग्रतरं शोषयेद्देहमात्मनः ॥ २४ ॥

त्रयु वेण स्नान करवुं, देवो तथा पितृञ्चाने तर्पणु करवुं,
अने उग्रतर तप तपीने पोताना देहने शोषवो. २४

अग्नीनात्मनि वैतानान्समारोप्य यथाविधि ।

अनघ्निरनिकेतः स्यान्मृनिर्मूलफलाशनः ॥ २५ ॥

विधिपूर्वक तेणे पोताना आत्मा विशे वितान अग्निञ्चो-
ने स्थापवा, तेणे अग्नि तथा धरथी मुक्त थवुं, भौनप्रती
थवुं अने भूलक्षणो आहार राप्पवो. २५

अप्रयत्नः सुखार्थेषु ब्रह्मचारी धराशयः ।

शरणेष्वममश्चैव वृक्षमूलनिकेतनः ॥ २६ ॥

तेणे सुप्पने अर्थे प्रयत्न न करवो, ब्रह्मचर्ययुक्त रडेवुं,
भूमिनी शय्या राप्पवी, गृहादि शरणोनी भमताथी मुक्त
रडेवुं अने आडना भूणतणे वासो राप्पवो. २६

तापसेष्वेव विप्रेषु यात्रिकं मैक्षमाहरेत् ।

गृहमेधिषु चान्येषु द्विजेषु वनवासिषु ॥ २७ ॥

तापसो अने विप्रो तेमज वनवासी भीजं गृहस्थी
ब्राह्मणे पासेथी तेणे प्राणुयात्रा पूरती लिक्षा लाववी. २७

ग्रामादाहृत्य वाश्रीयादष्टौ ग्रासान्वने वसन् ।

प्रतिगृह्य पुटेनैव पाणिना शकलेन वां ॥ २८ ॥

अथवा वनवासीञ्चै गामभांथी लिक्षा लाववी अने
पडियाभां, हाथभां डे डीअभां राप्पी तेना आठ डोजिया प्पवा.

एताश्चान्याश्च सेवेत दीक्षा विप्रो वने वसन् ।

विविधाश्चोपनिषदीरात्मसंसिद्धये श्रुतीः ॥ २९ ॥

વનમાં વસતા વિપ્રે આ અને ખીજ દીક્ષાનિયમોને સેવવા અને આત્મસિદ્ધિ સારુ વિવિધ ઉપનિષદોની શ્રુતિઓનો અભ્યાસ કરવો. ૨૯

ऋषिभिर्ब्राह्मणैश्चैव गृहस्थैरेव सेविताः ।

विद्यातपोविबुद्धयर्थं शरीरस्य च शुद्धये ॥ ૩૦ ॥

વિદ્યા અને તપની વૃદ્ધિ માટે તેમજ શરીરની વિશુદ્ધિ સારુ ઋષિઓએ અને ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણોએ એ શ્રુતિઓની ઉપાસના કરી છે. ૩૦

अपराजितां वास्थाय ब्रजेद्दिशमजिह्वगः ।

आनिपातच्छरीरस्य युक्तो वार्यनिलाशनः ॥ ૩૧ ॥

અથવા તેણે જલ અને વાયુનો આહાર રાખી, નિયમ-પરાયણ રહી, સસ્ત ગતિએ ખોળિયું પડે ત્યાં સુધી ઈશાન ખૂણામાં ચાલ્યા જવું. ૩૧

आसां महर्षिचर्यणां त्यक्त्वान्यतमया तनुम् ।

वीतशोकमयो विप्रो ब्रह्મलोके महीयते ॥ ૩૨ ॥

મહર્ષિઓની આ ચર્યામાંથી ગમે તે અકથી જ વિપ્ર શરીરને તજ છે, તે શોક અને લયથી મુક્ત થઈને બ્રહ્મલોકમાં મહિમા પામે છે. ૩૨

वनेषु च विहृत्यैवं तृतीयं मागमायुषः ।

चतुर्थमायुषो भागं त्यक्त्वा सङ्गान्परिव्रजेत् ॥ ૩૩ ॥

આમ, આયુષના ત્રીજા ભાગને વનમાં ગાળ્યા પછી આયુ-ષના ચોથા ભાગમાં સંગભાવને ત્યજીને સંન્યાસ લેવો. ૩૩

આશ્રમાદાશ્રમં ગત્વા હૃતહોમો જિતેન્દ્રિયઃ ।

મિહ્નાબલિપરિશ્રાન્તઃ પ્રવ્રજન્પ્રેત્ય વર્ધતે ॥ ૩૪ ॥

એકથી બીજા આશ્રમમાં ગયેલો, હોમહવન કરી ચૂકેલો, જિતેન્દ્રિય રહેલો અને લિક્ષા તથા બલિથી થાક પામેલો તે વાનપ્રસ્થી સંન્યાસ ધારણ કરીને પરલોકમાં મોક્ષવૃદ્ધિ પામે છે.

ક્ષણાનિ શ્રીણ્યપાકૃત્ય મનો મોક્ષે નિવેશયેત્ ।

અનપાકૃત્ય મોક્ષં તુ સેવમાનો વ્રજત્યઘઃ ॥ ૩૫ ॥

દેવ, ઋષિ અને પિતૃ એ ત્રણ ઋણ ભરપાઈ કરીને મનને મોક્ષપરાયણ કરવું. પણ એ ઋણ ચૂકવ્યા વિના જ મોક્ષને (સંન્યાસને) સેવે છે, તે નરકને પામે છે. ૩૫

અધીત્ય વિધિવદ્વેદાનુપુત્રાંશ્ચોત્પાઘ ધર્મતઃ ।

દૃષ્ટા ચ શક્તિતો યજ્ઞર્મનો મોક્ષે નિવેશયેત્ ॥ ૩૬ ॥

વિધિપૂર્વક વેદાધ્યયન કરીને, ધર્મ પૂર્વક પુત્રોત્પાદન કરીને, અને શક્તિપૂર્વક યજ્ઞાદિ કરીને મનને મોક્ષમાં પરોવવું. ૩૬

અનધીત્ય દ્વિજો વેદાનનુત્પાઘ તથા સુતાન્ ।

અનિષ્ટા ચૈવ યજ્ઞૈશ્ચ મોક્ષમિચ્છન્વ્રજત્યઘઃ ॥ ૩૭ ॥

જે બ્રાહ્મણો વેદાધ્યયન કર્યા વિના, પુત્રોત્પાદન કર્યા વિના અને યજ્ઞાદિ યજ્યા વિના મોક્ષની ઇચ્છા કરે છે, તે નરકને પામે છે. ૩૭

પ્રાજાપત્યાં નિરૂપ્યેદિં સર્વવેદસદક્ષિણામ્ ।

આત્મન્યયગ્રીન્સમારોપ્ય બ્રાહ્મણઃ પ્રવ્રજેદ્ગ્રહાત્ ॥ ૩૮ ॥

સર્વ ધનદક્ષિણાથી યુક્ત એવી પ્રાજાપત્ય ઇદિ કરીને અને અશ્વિએને પોતાનામાં આરોપિત કરીને, બ્રાહ્મણે ધર-માંથી નીકળીને સંન્યાસ લેવો. ૩૮

एताभ्यान्याश्च सेवेत दीक्षा विप्रो वने वसन् ।

विविधाशौचनिषदीरात्मसंसिद्धये श्रुतीः ॥ २९ ॥

વનમાં વસતા વિપ્રે આ અને ખીજા દીક્ષાનિયમોને સેવવા અને આત્મસિદ્ધિ સારુ વિવિધ ઉપનિષદોની શ્રુતિઓને અભ્યાસ કરવો. ૨૯

ऋषिभिर्ब्राह्मणैश्चैव गृहस्थैरेव सेविताः ।

विद्यातपोविष्टुद्धयर्थं शरीरस्य च शुद्धये ॥ ३० ॥

વિદ્યા અને તપની વૃદ્ધિ માટે તેમજ શરીરની વિશુદ્ધિ સારુ ઋષિઓએ અને ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણોએ એ શ્રુતિઓની ઉપાસના કરી છે. ૩૦

अपराजितां वास्थाय ब्रजेदिशमजिह्वगः ।

आनिपातच्छरीरस्य युक्तो वार्षनिलाश्वनः ॥ ३१ ॥

અથવા તેણે જલ અને વાયુનો આહાર રાખી, નિયમ-પરાયણ રહી, સરસ ગતિએ ખોળિયું પડે ત્યાં સુધી ઈશાન ખૂણામાં આડ્યા જવું. ૩૧

आसां महर्षिचर्यणां त्यक्तवान्यतमया तनुम् ।

वीतशोकमयो विप्रो ब्रह्मलोके महीयते ॥ ३२ ॥

મહર્ષિઓની આ ચર્યામાંથી ગમે તે એકથી જ વિપ્ર શરીરને તજ છે, તે શોક અને ભયથી મુક્ત થઈને બ્રહ્મલોકમાં મહિમા પામે છે. ૩૨

वनेषु च विहृत्यैवं तृतीयं मागमायुषः ।

चतुर्थमायुषो भागं त्यक्त्वा सङ्गान्परिव्रजेत् ॥ ३३ ॥

આમ, આયુષના ત્રીજા ભાગને વનમાં ગાળ્યા પછી આયુષના ચોથા ભાગમાં સંગમાત્રને ત્યજીને સંન્યાસ લેવો. ૩૩

આશ્રમાદાશ્રમં ગત્વા હૃતહોમો જિતેન્દ્રિયઃ ।

ભિક્ષાચલિપરિશ્રાન્તઃ પ્રવ્રજન્પ્રેત્ય વર્ધતે ॥ ૩૪ ॥

એકથી બીજા આશ્રમમાં ગયેલો, હોમહવન કરી ચૂકેલો, જિતેન્દ્રિય રહેલો અને ભિક્ષા તથા બલિથી થાક પામેલો તે વાનપ્રસ્થી સંન્યાસ ધારણ કરીને પરલોકમાં મોક્ષવૃદ્ધિ પામે છે.

ઋણાનિ શ્રીણ્યપાકૃત્ય મનો મોક્ષે નિવેશયેત્ ।

અનપાકૃત્ય મોક્ષં તુ સેવમાનો વ્રજત્યઘઃ ॥ ૩૫ ॥

દેવ, ઋષિ અને પિતૃ એ ત્રણ ઋણ ભરપાઈ કરીને મનને મોક્ષપરાયણ કરવું. પણ એ ઋણ ચૂકવ્યા વિના જ મોક્ષને (સંન્યાસને) સેવે છે, તે નરકને પામે છે. ૩૫

અધીત્ય વિધિવદ્વેદાનુપુત્રાંશ્ચોત્પાદ્ય ધર્મતઃ ।

દૃષ્ટ્વા ચ શક્તિતો યજ્ઞૈર્મનો મોક્ષે નિવેશયેત્ ॥ ૩૬ ॥

વિધિપૂર્વક વેદાધ્યયન કરીને, ધર્મ પૂર્વક પુત્રોત્પાદન કરીને, અને શક્તિપૂર્વક યજ્ઞાદિ કરીને મનને મોક્ષમાં પરોવવું. ૩૬

અનધીત્ય દ્વિજો વેદાનનુત્પાદ્ય તથા સુતાન્ ।

અનિષ્ટ્વા ચૈવ યજ્ઞૈશ્ચ મોક્ષમિચ્છન્વ્રજત્યઘઃ ॥ ૩૭ ॥

જે બ્રાહ્મણે વેદાધ્યયન કર્યા વિના, પુત્રોત્પાદન કર્યા વિના અને યજ્ઞાદિ યજ્યા વિના મોક્ષની ઇચ્છા કરે છે, તે નરકને પામે છે. ૩૭

પ્રાજાપત્યાં નિરૂપ્યેષ્ટિં સર્વવેદસદક્ષિણામ્ ।

આત્મન્યગ્રીન્સમારોપ્ય બ્રાહ્મણઃ પ્રવ્રજેદ્રુહાત્ ॥ ૩૮ ॥

સર્વ ધનદક્ષિણાથી યુક્ત એવી પ્રાજાપત્ય ઇષ્ટિ કરીને અને અશ્વિએને પોતાનામાં આરોપિત કરીને, બ્રાહ્મણે ધરમાંથી નીકળીને સંન્યાસ લેવો. ૩૮

યો દત્વા સર્વભૂતેભ્યઃ પ્રવ્રજત્યમયં ગૃહાત્ ।

તસ્ય તેજોમયા લોકા ભવન્તિ બ્રહ્મવાદિનઃ ॥ ૩૯ ॥

જે બ્રહ્મવાદી પુરુષ આ રીતે પ્રાણીમાત્રને અલય આપીને ધરથી નીકળી સંન્યાસદીક્ષા લે છે, તે તેજોમય એવા બ્રહ્મલોકને પામે છે. ૩૯

યસ્માદપ્ષવિ ભૂતાનાં દ્વિજાન્નોત્પદ્યતે મયમ્ ।

તસ્ય દેહાદિમુક્તસ્ય મયં નાસ્તિ કુતશ્ચન ॥ ૪૦ ॥

જે બ્રાહ્મણથી પ્રાણીઓને એક આણુ જટલો પણ લય થતો નથી, તે દેહથી વિમુક્ત થયેલા બ્રાહ્મણને કયાંયથી પણ લય હોતો નથી. ૪૦

આગારાદભિનિષ્ક્રાન્તઃ પવિત્રોપચિતો મુનિઃ ।

સમુપોઢેષુ કામેષુ નિરપેક્ષઃ પરિવ્રજેત્ ॥ ૪૧ ॥

ધરમાંથી નીકળેલા, દંડ આદિ પવિત્ર વસ્તુઓથી યુક્ત રહેલા અને મૌનવ્રતવાળા તેણે વૈભવલરી કામનાઓ વિશે નિઃસ્પૃહ રહીને સંન્યાસ સ્વીકારવો. ૪૧

એક એવ ચરોન્નિત્યં સિદ્ધયર્થમસહાયવાન્ ।

સિદ્ધિમેક્ષસ્ય સંપશ્યન્ન જહાતિ ન હીયતે ॥ ૪૨ ॥

એકલા એકાકીનેજ મોક્ષસિદ્ધિ સાંપડે છે, એમ વિચારી સિદ્ધિને અર્થે તેણે એકાકી અને અસહાય વિચરવું—એ નથી કંઈ છોડતો કે નથી એ કોઈથી છોડાતો. ૪૨

અનગ્નિરનિકેતઃ સ્યાદ્ગ્રામમન્નાર્થમાશ્રયેત્ ।

ઉપેક્ષકોડ્ગજ્જસુકો મુનિર્માવસમાહિતઃ ॥ ૪૩ ॥

તે અગ્નિરહિત રહે, નિવાસરહિત રહે અને માત્ર ભોજન

અર્થેજ ગામનો આશરો લે. તે સુખદુઃખાદિની ઉપેક્ષા કરે, સ્થિરબુદ્ધિ રહે, મૌનવ્રતી રહે અને સાવધાનચિત્તે બ્રહ્મભાવમાં રહે. ૪૩

કપાલં વૃક્ષમૂલાનિ કુચેલમસહાયતા ।

સમતા ચૈવ સર્વસ્મિન્નેતન્મુક્તસ્ય લક્ષણમ્ ॥ ૪૪ ॥

લિક્ષાપાત્રો, વૃક્ષનાં મૂળો, ધાબળી જ્યાં મોટાં જીરણ વસ્ત્રો, અસહાયતા, તેમજ સર્વને વિશે સમબુદ્ધિ—એટલાં મુક્તનાં લક્ષણ છે. ૪૪

નામિનન્દેત મરણં નામિનન્દેત જીવિતમ્ ।

કાલમેવ પ્રતીક્ષેત નિર્દેશં મૃતકો યથા ॥ ૪૫ ॥

તે ન મરણને અલિનંદે, ન જીવિતને અલિનંદે, પણ સેવક જમ આજ્ઞાની રાહ જુએ તેમ તે કાલનીજ પ્રતીક્ષા કરે. ૪૫

[ગ્રૈષ્માન્દૈમંતિકાન્માસાનષ્ટૌ મિશ્નુર્વિચક્રમેત્ ।

દ્યાર્થ સર્વભૂતાનાં વર્ષાસ્વેકત્ર સંવસેત્ ॥

લિક્ષુએ ગ્રીષ્મ અને હેમંત ઋતુઓના આઠ માસ બહાર ફરવું અને પ્રાણીમાત્રની દયા સારુ તેણે ચોમાસામાં એક સ્થાને રહેવું.]

[નામૂર્યં હિ વ્રજેન્માર્ગં નાદૃષ્ટાં ભૂમિમાક્રમેત્ ।

પરિપૂતાભિરન્નિસ્તુ કાર્યં કુર્વાત નિત્યશઃ ॥

સૂર્ય વિનાના અંધારિયા રસ્તા ઉપર ન ચાલવું, અબણી જમીન ઉપર ડગ ન મૂકવાં અને નિત્ય પવિત્ર જલથી સ્નાનાદિ કાર્ય કરવાં.]

[સત્યાં વાચમહિંસાં ચ વદેદનપકારિણીમ્ ।

કલ્કાપેતામપરુષામનૃશંસામર્પેશુનામ્ ॥

સત્ય અને અહિંસાથી યુક્ત તેમજ અપકાર, કપટ, કઠો-
રતા, કૂરતા અને નિંદાથી રહિત એવી વાણી બોલવી.]

દષ્ટિપૂતં ન્યસેત્પાદં વસ્ત્રપૂતં જલં પિબેત્ ।

સત્યપૂતાં વદેદ્વાચં મનઃપૂતં સમાચરેત્ ॥ ૪૬ ॥

દષ્ટિથી પવિત્ર એવું ડગલું મૂકવું, વસ્ત્રથી ગાળેલું એવું જલ
પીવું, સત્યથી પુનિત એવી વાણી બોલવી અને મનથી વિશુદ્ધ
એવું આચરણ કરવું. ૪૬

અતિવાદાંસ્તિતિક્ષેત નાવમન્યેત કચ્ચન ।

ન ચૈમં દેહમાશ્રિત્ય વૈરં કુર્વાત કેનચિત્ ॥ ૪૭ ॥

બકબકાટ સાંખી લેવો, પણ ક્યારેય અપમાન ન કરવું.
આ દેહને વળગીને કાઠની પણ સાથે વેર ન કરવું. ૪૭

ક્રુધ્યન્તં ન પ્રતિક્રુધ્યેદાક્રુષ્ટઃ કુશલં વદેત્ ।

સપ્તદ્વારાવકીર્ણાં ચ ન વાચમનૃતાં વદેત્ ॥ ૪૮ ॥

ક્રોધ કરનારની સામે વળતો ક્રોધ ન કરવો, ખૂરું બોલ-
નારને રૂડું કહેવું અને પાંચ ઇંદ્રિયો, મન તથા બુદ્ધિ એ
સાત વિષયોમાં વીખરાયેલી અસત્ય વાણી ન બોલવી. ૪૮

અધ્યાત્મરતિરાસીનો નિરપેક્ષો નિરામિષઃ ।

આત્મનૈવ સહાયેન સુખાર્થી વિચરેદિહ ॥ ૪૯ ॥

બ્રહ્મધ્યાનમાં પ્રીતિયુક્ત રહેવું, યોગાસનમાં રહેવું, અપે-
ક્ષારહિત રહેવું, અલિલાષામુક્ત રહેવું અને સ્વસહાયથીજ
મોક્ષસુખ મેળવવા અર્થે આ સંસારમાં વિચરવું. ૪૯

ન ચોત્પાતનિમિત્તામ્યાં ન નક્ષત્રાઙ્ગવિઘ્નયા ।

નાનુશાસનવાદામ્યાં ભિક્ષાં લિપ્સેત કર્હિચિત્ ॥ ૫૦ ॥

ઉત્પાતોને નિમિત્તે, નક્ષત્રવિષયક વિદ્યાથી કે શાસ્ત્રના વિવાદથી કદી પણ લિક્ષા મેળવવાની લિપ્સા ન રાખવી. ૫૦

ન તાપસૈર્બ્રાહ્મણૈર્વા વયોભિરપિ વાશ્વભિઃ ।

આકીર્ણં મિશ્નુકૈર્વાન્યૈરાગારમુપસંવ્રજેત્ ॥ ૫૧ ॥

સંન્યાસીએ બ્રાહ્મણો, પંખીઓ, કૂતરાંઓ અને બીજા લિક્ષુકાથી ઘેરાયેલા ઘેર લિક્ષા માટે જવું નહિ. ૫૧

ક્રમ્પ્રકેશનસ્વસ્મશ્રુઃ પાત્રી દણ્ડી કુસુમ્ભવાન્ ।

વિચરેન્નિયતો નિત્યં સર્વભૂતાન્યપીડયન્ ॥ ૫૨ ॥

તેના માથાના, દાઢીના અને મૂછના વાળ મૂંડેલા હોય અને હાથમાં લિક્ષાપાત્ર, દંડ તથા કમંડલુ હોય; એમ નિયમ-યુક્ત રહી, પ્રાણીમાત્રને કશીય પીડા કર્યા વિના તેણે નિત્ય વિચરવું. ૫૨

અતૈજમાનિ પાત્રાણિ તસ્ય સ્યુર્નિર્વ્રણાનિ ચ ।

તેષામદ્ધિઃ સ્મૃતં શૌચં ચમસાનામિવાધ્વરે ॥ ૫૩ ॥

અલાલું દારુપાત્રં ચ મૃન્મયં વૈદલં તથા ।

एतानि यतिपात्राणि मनुः स्वयंभुवोऽब्रवीत् ॥ ૫૪ ॥

સંન્યાસીનાં વાસણો સુવર્ણ આદિ ચક્રચક્રિત ધાતુઓનાં ન હોય, તેમ તેમાં કાણાંફૂણીય ન હોય. યજ્ઞનાં ચમસ આદિ પાત્રોની જમ તેનાં પાત્રોની પણ પાણીથી શુદ્ધિ થાય છે; એમ કહ્યું છે. યતિનાં પાત્રો તૂમડાનાં, લાકડાનાં, માટીનાં તેમજ વાંસનાં હોય, એમ સ્વાયંભુવ મનુએ કહ્યું છે. ૫૩, ૫૪

एककालं चरेद्भिक्षं न प्रसजेत विस्तरे ।

भैक्षे प्रसक्तो हि यतिर्विषयेष्वपि सज्जति ॥ ૫૫ ॥

યતિએ એક ટંકજ લિક્ષા કરવી, એનો વિસ્તાર કરવો નહિ; કેમકે લિક્ષામાં આસક્ત થનારે સંન્યાસી વિષયોમાંજ ક્ષાય છે. ૫૫

વિધૂમે સન્નમુપલે વ્યજ્જારે મુક્તવજ્જને ।

વૃત્તે શરાવસંપાતે ભિક્ષાં નિત્યં યતિશ્ચરેત્ ॥ ૫૬ ॥

રાંધણિયાનો ધુમાડો બંધ થયો હોય, સાંબેલાનું ખાંડવું વિરમી ગયું હોય, ચૂલાનો અંગાર ઠરી ગયો હોય, સૌ માણસો જમી રહ્યાં હોય અને ભોજનનાં વાસણો મંજઈ કરીને ઠામે મુકાયાં હોય, ત્યારે યતિએ નિત્ય લિક્ષા માટે વિચરવું. ૫૬

અલાભે ન વિષાદી સ્યાલ્લાભે ચૈવ ન હર્ષયેત્ ।

પ્રાણયાત્રિકમાત્રઃ સ્યાન્માત્રાસક્લાદિનિર્ગતઃ ॥ ૫૭ ॥

લિક્ષા ન મળે ત્યારે તેણે ખેદ ન કરવો; લિક્ષા મળે ત્યારે તેણે હર્ષ ન કરવો. વિષયમાત્રના સંગથી મુક્ત રહેવું— માત્ર પ્રાણયાત્રા પૂરતોજ લિક્ષાનો સંગ રાખવો. ૫૭

અભિપૂજિતલાભાંસ્તુ જુગુપ્સેતૈવ સર્વશઃ ।

અભિપૂજિતલાભૈશ્ચ યતિર્મુક્તોઽપિ બહ્યતે ॥ ૫૮ ॥

આદરસત્કારથી મળેલી લિક્ષાઓ તરફ સદૈવ જુગુપ્સા રાખવી; કેમકે આદરસત્કાર સાથે મળેલા એ લાભોને કારણે યતિ મુક્ત હોય તો પણ પાછો ક્ષાંસામાં પડે છે. ૫૮

અલ્પાન્નામ્યવહારેણ રહઃસ્થાનાસનેન ચ ।

દ્વિયમાણાનિ વિષયૈરિન્દ્રિયાણિ નિવર્તયેત્ ॥ ૫૯ ॥

અલ્પ અન્નનો આહાર કરીને, તેમજ એકાંત સ્થાનમાં આસન રાખીને, તેણે વિષયોથી તણાતી ઇન્દ્રિયોને પોતાની અધીનતામાં લેવી. ૫૯

इन्द्रियाणां निरोधेन रागद्वेषक्षयेण च ।

अहिंसया च भूतानाममृतत्वाय कल्पते ॥ ૬૦ ॥

ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કરી, રાગદ્વેષનો ક્ષય કરી અને પ્રાણી-
માત્રને વિશે અહિંસા રાખી, તેણે મોક્ષને માટે યોગ્ય થવું. ૬૦

अवेक्षेत गतीर्नृणां कर्मदोषसमुद्भवाः ।

निरये चैव पतनं यातनाश्च यमक्षये ॥ ૬૧ ॥

विप्रयोगं प्रियैश्चैव संयोगं च तथाऽप्रियैः ।

जरया चाभिभवनं व्याधिभिश्चोपपीडनम् ॥ ૬૨ ॥

કર્મના દોષે કરીને માણસોની જે ગતિ થાય, નરકમાં જે
તેમનું પતન થાય, યમલોકમાં જે તેમને યાતનાઓ મળે, પ્રિય-
જનોનો તેમને જે વિભેગ થાય, અપ્રિયજનોનો તેમને જે
સંયોગ થાય, ધડપણનું તેમને જે આક્રમણ થાય અને વ્યાધિ-
ઓથી તેમને જે પીડા થાય, તે સર્વનો તેણે વિચાર કરવો.

देहादुन्क्रमणं चास्मात्पुनर्गर्भे च संभवम् ।

योनिकोटिसहस्रेषु सुतीश्चास्यान्तरात्मनः ॥ ૬૩ ॥

અંતરાત્મા આ દેહમાંથી નીકળે છે, ફરી ગર્ભમાં આવે
છે અને હજારો અને કરોડો યોનિઓમાં તે આવ-જ કરે છે
એમ વિચાર કરવો. ૬૩

अधर्मप्रभवं चैव दुःखयोगं शरीरिणाम् ।

धर्मार्थપ્રભવં चैव सुखमयोगમક્ષયમ્ ॥ ૬૪ ॥

દેહધારીઓને દુઃખનો જે યોગ છે, તે અધર્મને કારણે
છે; અને તેમને સુખનો જે અક્ષય સંયોગ છે તે ધર્મના
અર્થરૂપ બ્રહ્મસાક્ષાત્કારને કારણે છે—એમ ચિંતવન કરવું. ૬૪

સૂક્ષ્મતાં ચાન્વવેક્ષેત યોગેન પરમાત્મનઃ ।

દેહેષુ ચ સમુત્પત્તિમુત્તમેષ્વધમેષુ ચ ॥ ૬૫ ॥

યોગવડે પરમાત્માની સૂક્ષ્મતાનું અવલોકન કરવું; તેમજ ઉત્તમ અને અધમ દેહોમાં થતા જન્મનો વિચાર કરવો. ૬૫

દૂષિતોઽપિ ચરેદ્ધર્મ યત્ર તત્રાશ્રમે રતઃ ।

સમઃ સર્વેષુ ભૂતેષુ ન લિઙ્ગં ધર્મકારણમ્ ॥ ૬૬ ॥

જે જે આશ્રમમાં રહેતા હોઈએ તે તે આશ્રમના આચારથી દૂષિત થયા હોઈએ તો પણ પ્રાણીમાત્રને વિશે સમદષ્ટિ રાખી ધર્માચરણ કરવું; કેમકે, બાહ્યચિહ્ન કંઈ ધર્મનું કારણ નથી. ૬૬

ફલં કતકશ્ચક્ષ્ય યદ્યપ્યમ્બુપ્રસાદકમ્ ।

ન નામગ્રહણાદેવ તસ્ય વારિ પ્રસીદતિ ॥ ૬૭ ॥

નિર્મળીના વૃક્ષનું ફળ પાણીને નિર્મળ કરનારું છે, પરંતુ તેનું માત્ર નામ લીધાથી પાણી નિર્મળ થઈ જતું નથી.

સંરક્ષણાર્થં જન્તૂનાં રાત્રાવહનિ વા સદા ।

શરીરભ્યાત્યયે ચૈવ સમીક્ષ્ય વસુધાં ચરેત્ ॥ ૬૮ ॥

શરીરને પીડા થતી હોય તો પણ તેણે જીવોની રક્ષા સારુ રાત્રે અને દિવસે, સર્વદા જોઈ જોઈને પૃથ્વી ઉપર ચાલવું. ૬૮

અહ્વા રાત્ર્યા ચ યાજ્ઞન્તૂન્હિનસ્ત્યજ્ઞાનતો યતિઃ ।

તેષાં સ્નાત્વા વિશુદ્ધચર્યં પ્રાણાયમાન્વહાચરેત્ ॥ ૬૯ ॥

યતિ રાત્રે અને દિવસે અબ્રહ્મણ્યતાં જીવોની જે હિંસા કરે છે, તેની વિશુદ્ધિ માટે તેણે સ્નાન કરી ને છ પ્રાણાયામ કરવા.

પ્રાણાયામા બ્રાહ્મણસ્ય ત્રયોઽપિ વિધિવત્કૃતાઃ ।

વ્યાહૃતિપ્રણવૈર્યુક્તા વિજ્ઞેયં પરમં તપઃ ॥ ૭૦ ॥

(સાત) વ્યાહૃતિ અને (દશ) પ્રણવ સાથે વિધિપૂર્વક કરેલા ત્રણ પ્રાણાયામને પણ બ્રાહ્મણનું પરમ તપ જાણવું. ૭૦
દહ્યન્તે ધ્યાયમાનાનાં ધાતૂનાં હિ યથા મલાઃ ।

તથેન્દ્રિયાણાં દહ્યન્તે દોષાઃ પ્રાણસ્ય નિગ્રહાત્ ॥ ૭૧ ॥

ધાતુઓના મળ જમ અગ્નિના તાપથી બળી જાય છે, તેમ ઈન્દ્રિયોના દોષો પ્રાણના નિગ્રહથી બળી જાય છે. ૭૧

પ્રાણાયામૈર્દહેદોષાન્ધારણામિશ્ચ કિલ્વિષમ્ ।

પ્રત્યાહારેણ સંસર્ગાન્ધ્યાનેનાનીશ્ચરાન્ગુણાન્ ॥ ૭૨ ॥

દોષોને પ્રાણાયામોથી બાળવા, પાપને ધારણાથી બાળવાં, વિષયસંસર્ગોને પ્રત્યાહારથી બાળવા અને ક્રોધાદિ અનીશ્ચર ગુણોને ધ્યાનથી બાળવા. ૭૨

ઉચ્ચાવચેષુ ભૂતેષુ દુર્જ્ઞેયામકૃતાત્મભિઃ ।

ધ્યાનયોગેન સંપદ્યેદ્ગતિમસ્યાન્તરાત્મનઃ ॥ ૭૩ ॥

આ જીવાત્મા જીવનીય પ્રાણીઓની યોનિમાં અવતાર પામે છે, એ વાતને અસંસ્કારી જીવો જાણતા નથી. તેથી, ધ્યાનયોગથી તે ગતિને સુરીતે જાણવી. ૭૩

સમ્યગ્દર્શનસંપન્નઃ કર્મભિર્ન નિવદ્ધયતે ।

દર્શનેન વિહીનસ્તુ સંસારં પ્રતિપદ્યતે ॥ ૭૪ ॥

સત્યનો સાક્ષાત્કાર પામેલો માણસ કર્મથી બંધાતો નથી, પણ જ એ સાક્ષાત્કારથી રહિત છે, તેને સંસારના ફેરા-આંટા રહે છે. ૭૪

અહિંસયેન્દ્રિયાસન્નૈર્વૈદિકૈશ્ચૈવ કર્મભિઃ ।

તપસશ્ચરણૈશ્ચોગ્રૈઃ સાધયન્તીહ તત્પદમ્ ॥ ૭૫ ॥

અહિંસા, ઇન્દ્રિયોમાં અનાસક્તિ, વૈદિક કર્મો અને ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા વડે મનુષ્ય આ લોકમાં તે બ્રહ્મપદને સિદ્ધ કરે છે. ૭૫

અસ્થિસ્થૂળં સ્નાયુયુતં માંસશોણિતલેપનમ્ ।

ચર્માવનદ્દં દુર્ગન્ધિ પૂર્ણં મૂત્રપૂરીષયોઃ ॥ ૭૬ ॥

જરાશોકસમાવિષ્ટં રોગાયતનમાતુરમ્ ।

રજ્જલમનિત્યં ચ ભૂતાવાસમિમં ત્યજેત્ ॥ ૭૭ ॥

હાડકાના થંભાવાળું, સ્નાયુની દોરડીવાળું, માંસ ને લોહીના લીંપણવાળું, ચામડાએ મટેલું, મળમૂત્રની ગંદકીથી ભરેલું, જરા ને શોકથી ઘેરાયેલું, રોગનું ધામ, ભૂખ વગેરેની વેદનાવાળું, રજ્જેગુણી, અનિત્ય અને પાંચ મહાભૂતોના નિવાસરૂપ એવા આ શરીરનો ત્યાગ કરવો. ૭૬, ૭૭

નદીકૂલં યથા વૃક્ષો વૃક્ષં વા શકુનિર્યથા ।

તથા ત્યજન્નિમં દેહં કૃચ્છ્રાદ્ ગ્રાહાદ્વિમુચ્યતે ॥ ૭૮ ॥

વૃક્ષ જમ નદીના કિનારાને છોડે છે અને પાંખી જમ વૃક્ષને છોડે છે, તેમ આ દેહનો જ ત્યાગ કરે છે, તે સંસારરૂપી મહાગ્રાહથી મુક્ત થાય છે. ૭૮

પ્રિયેષુ સ્વેષુ સુકૃતમપ્રિયેષુ ચ દુષ્કૃતમ્ ।

વિસૃજ્ય ધ્યાનયોગેન બ્રહ્મામ્યંતિ સનાતનમ્ ॥ ૭૯ ॥

બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષ પોતાનાં પ્રિયોમાં પુણ્યને અને અપ્રિયોમાં પાપને જાણીને તેના રાગદ્વેષને છોડે છે અને ધ્યાનયોગથી સનાતન બ્રહ્મને પામે છે. ૭૯

યદા માવેન ભવતિ સર્વભાવેષુ નિઃસ્પૃહઃ ।

તદા સુખમવાપ્નોતિ પ્રેત્ય ચેહ ચ શાશ્વતમ્ ॥ ૮૦ ॥

સંન્યાસી જ્યારે સર્વ વિષયો વિશે અંતઃકરણપૂર્વક નિઃસ્પૃહ થાય છે, ત્યારે આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં તેને શાશ્વત સુખ લાધે છે. ૮૦

अनेन विधिना सर्वोस्त्यक्त्वा सङ्गाञ्छनैः शनैः ।

सर्वद्वन्द्वविनिर्मुक्तो ब्रह्मण्येवावतिष्ठते ॥ ८१ ॥

આ વિધિએ ધીરે ધીરે સર્વ સંગોને છોડીને અને સકલ દ્વંદ્વોથી મુક્ત થઈને તે બ્રહ્મમાંજ સ્થિતિ કરે છે. ૮૧

ध्यानिकं सर्वमेवैतद्यदेतदभिશद्धितम् ।

न ह्यनध्यात्मवित्कश्चित्क्रियाफलमुपाश्रुते ॥ ८२ ॥

આ જ બધું કહ્યું તે ધ્યાનથીજ સાધ્ય છે. કમકે જ કાંઈ આત્મવેત્તા નથી તે એ ક્રિયાનું ફળ પામતો નથી. ૮૨

अधियज्ञं ब्रह्म जपेदाधिदैविकमेव च ।

आध्यात्मिकं च सततं वेदान्ताभिहितं च यत् ॥ ८३ ॥

વેદના યજ્ઞવિષયક ભાગનો, દેવતાવિષયક ભાગનો તથા વેદાંતમાં કહેલા આધ્યાત્મિક ભાગનો નિરંતર જપ કરવો. ૮૩

इदं शरणमज्ञानामिदमेव विजानताम् ।

इदमन्विच्छतां स्वर्गमिदमानन्त्यमिच्छताम् ॥ ८४ ॥

અજ્ઞાનીઓ માટે, વિજ્ઞાનીઓ માટે, સ્વર્ગે અધુકા માટે અને મોક્ષાલિલાષીઓ માટે આ વેદજ શરણરૂપ છે. ૮૪

अनेन क्रमयोगेन परिव्रजति यो द्विजः ।

स विधूयेह पाप्मानं परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ८५ ॥

જ દ્વિજ આ ક્રમયોગે કરીને સંન્યાસ સ્વીકારે છે, તે આ લોકમાં પાપનો નાશ કરીને પરબ્રહ્મને પામે છે. ૮૫

एष धर्मोऽनुशिष्टो वो यतीनां नित्यतात्मनाम् ।

वेदसंन्यासिकानां तु कर्मयोगं निबोधत ॥ ८६ ॥

નિયમપરાયણ મનવાળા યતિઓનો આ ધર્મ તમને કહ્યો. હવે વેદસંન્યાસીઓ (હોમાદિ ત્યાગીને કેવળ જપ અને ચિંતન કરનાર કુટીચક સંન્યાસીઓ) નો કર્મયોગ સાંભળો.

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ।

एते गृहस्थप्रभ्रवाश्चत्वारः पृथगाश्रमाः ॥ ८७ ॥

બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસી એ ચાર જુદા જુદા આશ્રમો ગૃહસ્થાશ્રમથીજ ઉત્પન્ન થયા છે. ૮૭

सर्वेऽपि क्रमशस्त्वेते यथाशास्त्रं निषेविताः ।

यथोक्तकारिणं विप्रं नयन्ति परमां गतिम् ॥ ८८ ॥

જે આ સર્વ આશ્રમો શાસ્ત્રપૂર્વક અને ક્રમવાર સેવવામાં આવે, તે એ રીતે યથોક્ત સેવનાર બ્રાહ્મણને તેઓ પરમગતિએ પહોંચાડે છે. ૮૮

सर्वेषामपि चैतेषां वेदस्मृतिविधानतः ।

गृहस्थे उच्यते श्रेष्ठः स त्रीनेतान्बिभर्ति हि ॥ ८९ ॥

વેદ અને સ્મૃતિના વિધાનથી ગૃહસ્થાશ્રમ આ બધાઓમાં શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે; કેમકે તે ત્રણેને પોષણ આપે છે. ૮૯

यथा नदीनदाः सर्वे सागरे यान्ति संस्थितिम् ।

तथैवाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥ ९० ॥

જમ સર્વ નદો અને નદીઓ સાગરમાં સંસ્થિતિ પામે છે, તેમ સર્વ આશ્રમીઓ ગૃહસ્થમાં સંસ્થિતિ પામે છે. ૯૦

चतुर्भिरपि चैवतैर्नित्यमाश्रमिभिर्द्विजैः ।

दशलक्षणको धर्मः सेवितव्यः प्रयत्नतः ॥ ९१ ॥

ये चारे आश्रमना द्विजवर्ण्ये नियम दश लक्षणवाणो
आ धर्म प्रयत्नपूर्वक सेववो. ८१

धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।

धीर्वेद्या सत्यमक्रोधो दशकं धर्मलक्षणम् ॥ ९२ ॥

धृति, क्षमा, दम, अस्तेय, शौच, इंद्रियनिग्रह, शास्त्र-
शुद्धि, विद्या, सत्य अने अक्रोध ये दश धर्मनां लक्षण छे. ८२

दश लक्षणानि धर्मस्य ये विप्राः समधीयते ।

अधीत्य चानुवर्तन्ते ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ९३ ॥

दशलक्षणकं धर्ममनुतिष्ठन्समाहितः ।

वेदान्तं विधिवच्छ्रुत्वा संन्यसेदनृणो द्विजः ॥ ९४ ॥

द्विजवर्णे आ दश लक्षणवाणा धर्मनुं सावधान यित्ते
अनुष्ठान करवुं; अने वेदांतनुं विधिपूर्वक श्रवण करी ऋण-
मुक्त थई संन्यास धारण करवो. ८३, ८४

संन्यस्य सर्वकर्माणि कर्मदोषानपानुदन् ।

नियतो वेदमभ्यस्य पुत्रैश्वर्ये सुखं वसेत् ॥ ९५ ॥

सर्व कर्मोना त्याग करीने, कर्मदोषोना नाश करी, नियम-
परायण रही अने वेदाभ्यास करी तेणे पुत्रे आपेला अश्वर्यभां
सुखपूर्वक रहेवुं. ८५

[संन्यसेत्सर्वकर्माणि वेदमेकं न संन्यसेत् ।

वेदसंन्यासतः शूद्रस्त्वस्माद्देदं न संन्यसेत् ॥

સર્વ કર્મેના ત્યાગ કરવો પણ એક વેદનો ત્યાગ ન કરવો. વેદનો ત્યાગ કરવાથી શૂદ્ર થઈ જવાય છે, તેથી વેદનો ત્યાગ કરવો નહિ.]

एवं संन्यस्य कर्माणि स्वकार्यपरमोऽस्पृहः ।

संन्यासेनापहत्यैः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ९६ ॥

આમ કર્મેના ત્યાગ કરીને અને આત્મસાક્ષાત્કારના કાર્યમાં પરાયણ રહીને, સ્પૃહામુક્ત રહેલો તે સંન્યાસથી પાપોને દૂર કરી પરમ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. ૯૬

एष वोऽभिहितो धर्मो ब्राह्मणस्य चतुर्विधः ।

पुण्योऽक्षयफलः प्रेत्य राज्ञां धर्म निबोधत ॥ ९७ ॥

પરલોકમાં અક્ષય ફળ આપવાવાળો આ પવિત્ર એવો બ્રાહ્મણનો ચતુર્વિધ ધર્મ તમને કહ્યો. હવે રાજાનો ધર્મ સાંભળો. ૯૭

इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां षष्ठोऽध्यायः ॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુપ્રોક્તાયાં સંહિતાયાં અધ્યાય ૬ શ્લોકો સમાપ્ત

अध्याय ७ मो

राजधर्मान्प्रवक्ष्यामि यथावृत्तो भवेन्नृपः ।

संभवश्च यथा तस्य सिद्धिश्च परमा यथा ॥ १ ॥

હવે હું રાજાના ધર્મો કહું છું. તેમજ તેના યોગ્ય આચરણ વિશે, તેની યોગ્ય ઉત્પત્તિ વિશે અને તેની યોગ્ય પરમ સિદ્ધિ વિશે હું કહીશ. ૧

બ્રાહ્મં પ્રાપ્તેન સંસ્કારં ક્ષત્રિયેણ યથાવિધિ ।
 સર્વસ્યાસ્ય યથાન્યાયં કર્તવ્યં પરિરક્ષણમ્ ॥ ૨ ॥
 યથાવિધિ ઉપનયન સંસ્કાર પામેલા ક્ષત્રિયે ન્યાયપૂર્વક
 આ સર્વ લોકનું સંરક્ષણ કરવું. ૨

અરાજકે હિ લોકેઽસ્મિન્સર્વતો વિદ્રુતે મયાત્ ।
 રક્ષાર્થમસ્ય સર્વસ્ય રાજાનમસૃજત્પ્રભુઃ ॥ ૩ ॥
 કેમકે રાજા વિનાના આ લોકમાં ચોમેર ભયથી નાસલાગ
 ચાલે છે. પ્રભુએ એ સર્વની રક્ષા માટે રાજા સર્જાયા છે. ૩

રાજા દેવાંશી છે—

ઇન્દ્રાનિલયમાર્કાણામગ્રેશ્ચ વરુણસ્ય ચ ।
 ચન્દ્રવિત્તેશયોશ્ચૈવ માત્રા નિર્હૃત્ય શાશ્વતીઃ ॥ ૪ ॥
 ઇન્દ્ર, વાયુ, યમ, સૂર્ય, અગ્નિ, વરુણ, ચંદ્ર અને કુબેરના
 સનાતન અંશેને લઇને રાજા સર્જાયા છે. ૪

યસ્માદેષાં સુરેન્દ્રાણાં માત્રામ્યો નિર્મિતો નૃપઃ ।
 તસ્માદભિમવન્યેષ સર્વભૂતાનિ તેજસા ॥ ૫ ॥
 રાજાનું નિર્માણ આ ઇન્દ્રાદિ દેવોના અંશેથી થયું છે;
 તેથી તે પોતાના તેજથી સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર પ્રભાવ ભોગવે છે.

તપન્યાદિત્યવચ્ચૈષ ચક્ષૂંષિ ચ મનાંસિ ચ ।
 ન ચૈનં ધ્રુવિ શક્નોતિ કશ્ચિદપ્યભિવીક્ષિતુમ્ ॥ ૬ ॥
 તે મન ને આંખને સૂર્યની જામ તપાવે છે. પૃથ્વીમાં
 કેાઇ પણ તેની સામે જોવાને શક્તિમાન નથી. ૬

સોઽગ્નિર્મવતિ વાયુશ્ચ મોઽર્કઃ મોમઃ સ ધર્મરાદ્ ।
 સ કુબેરઃ સ વરુણઃ સ મહેન્દ્રઃ પ્રભાવતઃ ॥ ૭ ॥

પ્રભાવઃ વડે તેજ અગ્નિ, તેજ વાયુ, તેજ સૂર્ય, તેજ સોમ,
તેજ યમ, તેજ કુબેર, તેજ વસુઘ્ન અને તેજ ઇન્દ્ર થાય છે. ૭

બાલોઽપિ નાવમન્તવ્યો મનુષ્ય ઇતિ ભૂમિપઃ ।

મહતી દેવતા હોષા નરરૂપેણ તિષ્ઠતિ ॥ ૮ ॥

રાજા બાળક હોય તો પણ તેને અવમાનવો નહિ; કેમકે
એ તો મનુષ્યરૂપમાં મહાન દેવતા છે. ૮

एकमेव दहत्यग्निरनरं दुरुपसर्पिणम् ।

कुलं दहति राजाग्निः सपशुद्रव्यसंचयम् ॥ ९ ॥

અગ્નિ તો એક પાસે આવનારનેજ બાળે છે, ત્યારે રાજા-
રૂપી અગ્નિ તો પશુ અને ધનના સંગ્રહ સાથે સમસ્ત કુળને
બાળે છે. ૯

कार्यं सोऽवेक्ष्य शक्तिं च देशकालौ च तत्त्वतः ।

કુરુતે ધર્મસિદ્ધયર્થં વિશ્વરૂપં પુનઃ પુનઃ ॥ ૧૦ ॥

કાર્ય, શક્તિ અને દેશકાલનો તત્ત્વતઃ વિચાર કરીને તે
ધર્મની સિદ્ધિ અર્થે વારંવાર વિવિધરૂપ ધારણ કરે છે. ૧૦

यस्य प्रसादे पद्मा श्रीर्विजयश्च पराक्रमे ।

मृत्युश्च वसति क्रोधे सर्वतेजोमयो हि सः ॥ ११ ॥

જેની પ્રસન્નતામાં કમલવાસિની લક્ષ્મી છે, જેના પરા-
ક્રમમાં વિજય છે અને જેના ક્રોધમાં મૃત્યુનો નિવાસ છે, તે
સાથેજ સર્વ તેજ ભર્યો છે. ૧૧

तं यस्तु द्वेष्टि संमोहात्स विनश्यत्संशयम् ।

तस्य ह्याशु विनाशाय राजा प्रकुरुते मनः ॥ १२ ॥

જ મૂઢતાથી તેનો દ્વેષ કરે છે, તે અવશ્ય વિનાશ પામે છે; કેમકે રાજ તેનો તત્કાળ નાશ કરવાને મનમાં વિચાર કરે છે.

તસ્માદ્ધર્મ યમિષ્ટેષુ સ વ્યવસ્યેન્નરાધિપઃ ।

અનિષ્ટં ચાપ્યનિષ્ટેષુ તં ધર્મ ન વિચાલયેત્ ॥ ૧૩ ॥

તેથી રાજ ઈષ્ટોના સંબંધમાં જ ધર્મવ્યવસ્થા આપે, તથા અનિષ્ટોના વિષયમાં જ નિર્ણય આપે, તે ધર્મનિર્ણયનું ઉદ્દેશ્ય કરવું નહિ. ૧૩

રાજદંડની મોટાઈ—

તસ્યાર્થ સર્વભૂતાનાં ગોત્સારં ધર્મમાન્મજમ્ ।

બ્રહ્મતેજોમયં દણ્ડમસૃજત્પૂર્વમીશ્વરઃ ॥ ૧૪ ॥

સર્વ ભૂતોના સંરક્ષક, ધર્મરૂપ, આત્મારૂપ અને બ્રહ્મતેજથી સંપૂર્ણ દંડને ઈશ્વરે પૂર્વથી તે રાજને માટે સર્જ્યો છે. ૧૪

તસ્ય સર્વાણિ ભૂતાનિ સ્થાવરાણિ ચરાણિ ચ ।

મયાદ્ભોગાય કલ્પન્તે સ્વધર્માન્ન ચલન્તિ ચ ॥ ૧૫ ॥

તે દંડના ભયથી ચર અને અચર સર્વ જીવો ભોગ ભોગવી શકે છે અને સ્વધર્મથી ચલિત થતા નથી. ૧૫

તંદેશકાલૌ શક્તિં ચ વિદ્યાં ચાવેક્ષ્ય તત્ત્વતઃ ।

યથાર્હતઃ સંપ્રણયેન્નરેષ્વન્યાયવર્તિષુ ॥ ૧૬ ॥

રાજએ દેશ, કાલ, શક્તિ અને વિદ્યાનો તત્ત્વપૂર્વક વિચાર કરીને અન્યાયથી વર્તનારા માણસો વિશે તે દંડનો યથા-યોગ્ય વ્યવહાર કરવો. ૧૬

સ રાજા પુરુષો દણ્ડઃ સ નેતા શાસિતા ચ સઃ ।

ચતુર્ણામાશ્રમાણાં ચ ધર્મસ્ય પ્રતિભૂઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧૭ ॥

તે દંડજ રાજ છે; તેજ પુરુષ છે; તેજ નેતા છે અને તેજ શાસનકર્તા છે; તે દંડનેજ ચારે આશ્રમેના ધર્મનો સાક્ષી કહ્યો છે.

दण्डः शास्ति प्रजाः सर्वा दण्ड एवाभिरक्षति ।

दण्डः सुप्तेषु जागर्ति दण्डं धर्मं विदुर्बुधाः ॥ १८ ॥

દંડજ સર્વ પ્રજનું શાસન કરે છે; દંડજ સૌનું સંરક્ષણ કરે છે; સૂતેલાઓમાં દંડજ જાગે છે; પંડિતો દંડનેજ ધર્મરૂપ જાણે છે. ૧૮

समीक्ष्य स धृतः सम्यक्सर्वा रञ्जयति प्रजाः ।

असमीक्ष्य प्रणीतस्तु विनाशयति सर्वतः ॥ १९ ॥

વિચારપૂર્વક અને વિધિયુક્ત ધારેલા તે દંડથી સર્વ પ્રજા સુખી રહે છે; ત્યારે વગરવિચારે વાપરેલો તે દંડ સર્વ રીતે વિનાશ કરે છે. ૧૯

यदि न प्रणयेद्राजा दण्डं दण्डेष्वत्रतन्द्रितः ।

શૂલે મત્સ્યાનિવાપક્ષ્યન્દુર્બલાન્બલવત્તરાઃ ॥ ૨૦ ॥

રાજા જો દંડ આપવા યોગ્ય માણસોને દંડ આપતો નથી, તો જમ પારધી શૂળી ઉપર માછલાને વીધી નાખે છે, તેમ બળવાન માણસો દુર્બલોને મારી નાખે છે. ૨૦

अघात्काकः पुरोडाशं श्वा च लिङ्गाद्विस्तथा ।

स्वाम्यं च न स्यात्कर्स्मिश्चित्प्रवर्तेताधरोत्तरम् ॥ २१ ॥

(જો રાજા દંડ ન દે તો કાગડો) પુરોડાશ ખાઈ જાય છે, કૂતરો હવિ ચાટી જાય છે, ક્યાંય ધણીરણીપણું રહેતું નથી અને નીચ મનુષ્ય જાંચાની અને જાંચ મનુષ્ય નીચાની પ્રવૃત્તિ કરવા માંડે છે. ૨૧

सर्वो दण्डजितो लोको दुर्लभो हि शुचिर्नरः ।

दण्डस्य हि मयात्सर्वं जगद्भोगाय कल्पते ॥ २२ ॥

દંડથીજ સૌ લોક વશ છે. કેમકે સ્વભાવથી નિર્દોષ એવો માણસ દુર્લભ છે. દંડના ભયથીજ આખું જગત પોત-પોતાના ભોગ ભોગવવા સમર્થ થાય છે. ૨૨

देवदानवगन्धर्वा रक्षामि पतगोरगाः ।

तेऽपि भोगाय कल्पन्ते दण्डेनैव निपीडिताः ॥ २३ ॥

દેવો, દાનવો, ગંધર્વો, રાક્ષસો, પક્ષીઓ અને સર્પો એ બધાંજ દંડથી દબાઈનેજ પોતપોતાના ભોગ ભોગવી શકે છે.

दुष्येयुः सर्ववर्णाश्च भिद्येरन्सर्वसेतवः ।

सर्वलोकप्रकोपश्च भवेद्दण्डस्य विभ्रमात् ॥ २४ ॥

દંડના દુરુપયોગથી સર્વ વર્ણો દૂષિત થાય છે, સર્વ શાસ્ત્રસેતુઓ તૂટી પડે છે અને સર્વ લોકમાં ખળભળાટ ઊઠે છે.

यत्र इयामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति पापहा ।

प्रजास्तत्र न मुह्यन्ति नेता चेन्साधु पश्यति ॥ २५ ॥

પાપનાશ કરનારો, શામળો અને લાલ આંખવાળો દંડ જ્યાં ધૂમે છે અને જ્યાં દંડકર્તા ન્યાયપૂર્વક દંડવિધાન કરે છે ત્યાં પ્રજા મૂંઝાતી નથી. ૨૫

तस्याहुः संप्रणेतारं राजानं सत्यवादिनम् ।

समीक्ष्यकारिणं प्राज्ञं धर्मकामार्थकोविदम् ॥ २६ ॥

તે દંડનેો વ્યવહાર કરનારો રાજ સત્યવાદી હોય, વિચાર-પૂર્વક કાર્ય કરનારો હોય, બુદ્ધિમાન હોય અને ધર્મ, અર્થ, તેમજ કામને સારી રીતે જાણનારો હોય; એમ શાસ્ત્રને જાણનારા કહે છે. ૨૬

તં રાજા પ્રણયન્સમ્યક્ ત્રિવર્ગેણાભિવર્ધતે ।

કામાત્મા વિષમઃ ક્ષુદ્રો દણ્ડેનૈવ નિહન્યતે ॥ ૨૭ ॥

જે રાજા તે દંડનેા સારી રીતે વિચાર કરી વ્યવહાર કરે તો તે ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રિવર્ગથી વૃદ્ધિ પામે છે; પણ તે જે નીચ, વિષયાસક્ત અને અન્યાયી હોય છે તો તે તે અવશ્યું વર્તન રાખનારો અને શૂદ્ર દંડથીજ માર્યો જાય છે. ૨૭

દણ્ડો હિ સુમહત્તેજો દુર્ધરશ્ચાકૃતાત્માભિઃ ।

ધર્માદ્વિચલિતં હન્તિ નૃપમેવ સબાન્ધવમ્ ॥ ૨૮ ॥

કેમકે દંડ મહાતેજસ્વળ છે. અસંસ્કારી આત્મા તેને ધારણ કરી શકે એમ નથી. ધર્મથી વિચલિત થયેલા રાજાને તે પરિવાર સહિત મારી નાખે છે. ૨૮

તતો દુર્ગં ચ રાષ્ટ્રં ચ લોકં ચ સચરાચરમ્ ।

અન્તરિક્ષગતાંશ્ચૈવ મુનીન્દેવાંશ્ચ પીડયેત્ ॥ ૨૯ ॥

પછી દુર્ગને, રાષ્ટ્રને, સચરાચર લોકને, અંતરિક્ષમાં રહેલા મુનિઓને તેમજ દેવોને પણ તે પીડા કરે છે. ૨૯

સોઽસહાયેન મૃદેન લુબ્ધેનાકૃતબુદ્ધિના ।

ન શક્યો ન્યાયતો નેતું સક્તેન વિષયષુ ચ ॥ ૩૦ ॥

જે રાજા અસહાય છે, જે મૂઠ અને લોભિયો છે, જે અસંસ્કારી બુદ્ધિનો છે અને જે વિષયોમાં આસક્ત છે, તે કદાપિ એ દંડને ન્યાયપૂર્વક ચલાવી શકતો નથી. ૩૦

શુચિના સત્યસન્ધેન યથાશાસ્ત્રાનુસારિણા ।

પ્રણેતું શક્યતે દણ્ડઃ સુસહાયેન ધીમતા ॥ ૩૧ ॥

એ દંડને તો તેજ ચલાવી શકે છે, કે જે રાજા પવિત્ર

છે, સત્યવચની છે, શાસ્ત્રાનુસાર વર્તન રાખે છે, મંત્રી આદિ સહાયકોવાળો છે અને જ બુદ્ધિમાન છે. ૩૧

સ્વરાષ્ટ્રે ન્યાયવૃત્તઃ સ્યાન્નુશ્વદણ્ડશ્ચ શત્રુષુ ।

સુહૃત્સ્વજિહ્વાઃ સ્ત્રિગ્ધેષુ બ્રાહ્મણેષુ ક્ષમાન્વિતઃ ॥ ૩૨ ॥

રાજાએ પોતાના રાષ્ટ્રમાં ન્યાયયુક્ત વર્તવું, શત્રુઓનું તીક્ષ્ણ દાંડ વડે દમન કરવું, સ્નેહી મિત્રો વિશે સરળતા રાખવી અને બ્રાહ્મણો વિશે ક્ષમાયુક્ત રહેવું. ૩૨

एवंवृत्तस्य नृपतेः शिलोञ्छेनापि जीवतः ।

विस्तीर्यते यशो लोके तैलबिन्दुरिवाम्भसि ॥ ૩૩ ॥

આમ વર્તનારો રાજા શિલોંછવૃત્તિથી જીવતો હોય તો- પણ પાણીમાં તેલના ડ્રીપાની જેમ તેનો યશ લોકલોકમાં પ્રસરે છે. ૩૩

अतस्तु विपरीतस्य नृपतेरजितात्मनः ।

संक्षिप्यते यशो लोके घृतबिन्दुरिवाम्भसि ॥ ૩૪ ॥

આથી ઊલટું વર્તનારા અને વિષયવશ ચિત્તવાળા રાજાનો યશ, જેમ ધીનું બિંદુ પાણીમાં સંકોચાઈ જાય છે, તેમ લોકમાં સંક્ષેપ પામે છે. ૩૪

स्वे स्वे धर्मे निविष्टानां सर्वेषामनुपूर्वशः ।

वर्णानामाश्रमाणां च राजा सृष्टोऽभिरक्षिता ॥ ૩૫ ॥

પોતપોતાના ધર્મમાં અનુક્રમે રહેનારા સર્વ વર્ણોના તેમજ આશ્રમોના સંરક્ષક લેખે રાજાનું નિર્માણ છે. ૩૫

तेन यद्यत्समृत्येन कर्तव्यं रक्षता प्रजाः ।

तत्तद्ગોઝ્ઠં પ્રવક્ષ્યામિ यथावदनुपूर्वशः ॥ ૩૬ ॥

તેમજ આશ્રમોના સંરક્ષક લેખે રાજાનું નિર્માણ છે. ૩૬

પોતાના સેવકોની સહાયતાથી રાજ્યે પ્રજાના રક્ષણ માટે જ જ કરવું જોઈએ છે, તે તે હું ક્રમપૂર્વક યથાવત્ કહીશ.

બ્રાહ્મણાન્યર્યુપાસીત પ્રાતરુત્થાય પાર્થિવઃ ।

ત્રૈવિદ્યવૃદ્ધાન્વિદુષસ્તિષ્ઠેત્તેષાં ચ શાસને ॥ ૩૭ ॥

પ્રાતઃકાલે ઊઠીને રાજ્યે ત્રણ વેદોના જ્ઞાને કરીને વૃદ્ધ એવા વિદ્વાનોની સેવા કરવી અને તેમની આજ્ઞામાં રહેવું. ૩૭

વૃદ્ધાંશ્ચ નિત્યં સેવેત વિપ્રાન્વેદવિદઃ શુચીન્ ।

વૃદ્ધસેવી હિ સતતં રક્ષોભિરપિ પૂજયતે ॥ ૩૮ ॥

રાજ્યે વૃદ્ધ, વેદજ્ઞ અને પવિત્ર બ્રાહ્મણોની નિત્ય સેવા કરવી; કારણ કે, વૃદ્ધોની સેવા કરનારને રાક્ષસ પણ સતત સત્કારે છે. ૩૮

તેમ્યોઽધિગચ્છેદ્વિનયં વિનીતાત્માપિ નિત્યશઃ ।

વિનીતાત્મા હિ નૃપતિર્ન વિનશ્યતિ કર્હિંચિત્ ॥ ૩૯ ॥

પોતે સુસંસ્કૃત હોય તો પણ રાજ વૃદ્ધો પાસેથી નિત્ય વિનય મેળવે, કેમકે વિનયી રાજનો કદી વિનાશ થતો નથી.

બહવોઽવિનયાન્નષ્ટા રાજાનઃ સપરિચ્છદાઃ ।

વનસ્થા અપિ રાજ્યાનિ વિનયાત્પ્રતિપેદિરે ॥ ૪૦ ॥

અવિનયી થવાથી અનેક રાજ્યો સકુટુંબ નાશ પામ્યા છે. તો વનવાસે રહેલાએ પણ વિનયે કરીને રાજ્યો મેળવ્યાં છે.

વેનો વિનષ્ટોઽવિનયાન્નહુષશ્ચૈવ પાર્થિવઃ ।

સુદાઃ પૈજવનશ્ચૈવ સુમુખો નિમિરેચ ચ ॥ ૪૧ ॥

વેન, નહુષ, પિજવન, સુદાસ, સુમુખ અને નિમિ એ રાજ્યો પણ વિનયરહિત થવાથી વિનાશ પામ્યા હતા. ૪૧

પૃથુસ્તુ વિનયાદ્રાજ્યં પ્રાપ્તવાન્મનુરેવ ચ ।

કુબેરશ્ચ ધનૈશ્ચર્યં બ્રાહ્મણ્યં ચૈવ ગાધિજઃ ॥ ૪૨ ॥

અ્યારે વિનયને લીધે રાજા પૃથુ અને મનુષ્યે રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું, કુબેરે ધનપતિપણું મેળવ્યું અને ગાધિપુત્ર વિશ્વામિત્રે પ્રાપ્તિપણું સંપાદન કર્યું. ૪૨

ત્રૈવિદ્યેભ્યસ્ત્રયીં વિદ્યાં દણ્ડનીતિં ચ શાશ્વતીમ્ ।

આન્વીક્ષિકીં ચાત્મવિદ્યાં વાર્તારમ્ભાંશ્ચ લોકતઃ ॥ ૪૩ ॥

રાજાએ ત્રણ વેદોના જાણનાર પાસે ત્રણ વેદોનું અધ્યયન કરવું, સનાતન દંડનીતિ શીખવી, તર્કવિદ્યા જાણવી, બ્રહ્મવિદ્યા સંપાદન કરવી અને લોકો પાસેથી ખેતી તથા વેપાર આદિની વ્યવહાર વિદ્યા જાણવી. ૪૩

इन्द्रियाणां जये योगं समातिष्ठेद्दिवानिशम् ।

जितेन्द्रियो हि शक्रोति वशे स्थापयितुं प्रजाः ॥ ૪૪ ॥

રાજાએ રાતદિવસ ઈન્દ્રિયોને વશ રાખવા યત્ન કરવો; કેમકે જિતેન્દ્રિય રાજાજ પ્રજાએને વશમાં રાખી શકે છે. ૪૪

दशकामसमुत्थानि तथाष्टौ क्रोधजानि च ।

व्यसनानि दुरन्तानि प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ ૪૫ ॥

કામથી ઉત્પન્ન થતાં દશ અને ક્રોધથી ઉત્પન્ન થતાં આઠ દુષ્ટપરિણામી વ્યસનોને પ્રયત્નપૂર્વક વર્જવાં. ૪૫

कामजेषु प्रसक्तो हि व्यसनेषु महीपतिः ।

वियुज्यतेऽर्थधर्माभ्यां क्रोधजेष्वात्मनૈવ તુ ॥ ૪૬ ॥

જે મહીપતિ કામથી ઉત્પન્ન થતાં વ્યસનોમાં આસક્ત થાય છે, તે ધર્મ અને અર્થથી વિખૂટા પડે છે અને જે ક્રોધથી જીવતાં વ્યસનોમાં આસક્ત થાય છે, તે જીવથી જાય છે. ૪૬

મૃગયાઽક્ષો દિવાસ્વપ્નઃ પરિવાદઃ સ્ત્રિયો મદઃ ।

તૌર્યત્રિકં વૃથાઢ્યા ચ કામજો દશકો ગણઃ ॥ ૪૭ ॥

મૃગયા, જુગાર, દિવસે ઊંઘ, કૂથલી, સ્ત્રીઓમાં આસક્તિ મધપાન, નાચ, ગાન, વાદન તેમજ વ્યર્થ રખડ, એ દશ કામથી જન્મતાં વ્યસનો છે. ૪૭

પૈશુન્યં સાહસં દ્રોહ ઈર્ષ્યામ્ભયાર્થદૂષણમ્ ।

વાગ્દળ્ડજં ચ પારુષ્યં ક્રોધજોઽપિ ગણોઽષ્ટકઃ ॥ ૪૮ ॥

ચાડીચુગલી, સાહસકાર્ય, દ્રોહ, ઈર્ષ્યા, દોષારોપણ, ખીજની વસ્તુનું હરણ, લેણું ન આપવું, કઠોર વાણી અને મારામારી એ આઠ ક્રોધથી ઊપજતાં વ્યસનો છે. ૪૮

દ્વયોરપ્યેતયોર્મૂલં યં સર્વે કવયો વિદુઃ ।

તં યત્નેન જયેલ્લોમં તજ્ઞાવેતાવુભૌ ગણૌ ॥ ૪૯ ॥

સર્વ પંડિતો આ એ સમૂહોના મૂળરૂપ એવા લોભને જાણે છે, તેને પ્રયત્નપૂર્વક જીતવો. એ લોભથીજ તે એ વ્યસન-જૂથો ઊપજે છે. ૪૯

પાનમક્ષાઃ સ્ત્રિયશ્ચૈવ મૃગયા ચ યથાક્રમમ્ ।

દાત્કષ્ટતમં વિદ્યાચ્ચતુષ્કં કામજે ગણે ॥ ૫૦ ॥

દશ પ્રકારના કામોત્પન્ન દોષોમાં મદિરાપાન, જુગાર, અધર્મ્ય સ્ત્રીસંગ અને મૃગયા એ ચારને વિશેષ કષ્ટકારી જાણવાં.

દળ્ડસ્ય પાતનં ચૈવ ત્રાકપારુષ્યાર્થદૂષણે ।

ક્રોધજેઽપિ ગણે વિદ્યાત્કષ્ટમેતત્રિકં સદા ॥ ૫૧ ॥

અનુચિત દાંડ દેવો, કઠોર વાણી અને ધનહરણ એ ત્રણને ક્રોધથી ઉત્પન્ન થતાં વ્યસનગણમાં સદા અત્યંત કષ્ટદાયી જાણવાં.

સપ્તકસ્યાસ્ય વર્ગસ્ય સર્વત્રૈવાનુષક્ષિણઃ ।

પૂર્વ પૂર્વ ગુરુતરં વિદ્યામ્યસનમાત્મવાન્ ॥ ૫૨ ॥

(મદિરાપાન ઈત્યાદિ ચાર અને મારામારી વગેરે ત્રણ એમ) આ સાત વ્યસનો આ રાજવર્ગની સદૈવ સાથે રહેનારાં છે. તેમાં આત્મવાને આગળ આગળના તે તે વ્યસનને પછી પછીના તે તે કરતાં વિશેષ કષ્ટદાયક જાણવાં. ૫૨

વ્યસનસ્ય ચ મૃત્યોશ્ચ વ્યસનં કષ્ટમુચ્યતે ।

વ્યસન્યધોઽધો વ્રજતિ સ્વર્યાત્યવ્યસની મૃતઃ ॥ ૫૩ ॥

વ્યસન અને મૃત્યુ એ એમાં વ્યસન વિશેષ કષ્ટકારી કહેવાય છે. વ્યસની માણસ નીચે ને નીચે નરકમાં પડે છે, ત્યારે નિર્વ્યસની મરીને સ્વર્ગમાં જાય છે. ૫૩

મૌલાઞ્છાત્ત્રવિદઃ શૂરાંલ્લબ્ધલક્ષાન્કુલોદ્રતાન્ ।

સચિવાન્સપ્ત ચાષ્ઠૌ વા પ્રકુર્વીત પરીક્ષિતાન્ ॥ ૫૪ ॥

વંશપરંપરાથી સેવા કરનારા, શાસ્ત્રોને જાણનારા, શૂરવીર, ધાર્યું લક્ષ સર કરનારા, શુદ્ધ કુલમાં જન્મેલા અને કસોટીમાં સાચા નીવડેલા એવા સાત કે આઠ મંત્રીઓ રાજાએ નીમવા.

અપિ યત્સુકરં કર્મ તદપ્યેકેન દુષ્કરમ્ ।

વિશેષતોઽસહાયેન કિંતુ રાજ્યં મહોદયમ્ ॥ ૫૫ ॥

સહેલું હોય તે કામ પણ એકલે હાથે કરવું કઠણ છે; તે પછી મહાઉદયવાળા રાજ્યને સહાય વિના ચલાવવું એ વિશેષે દુષ્કર કેમ ન હોય? ૫૫

તૈઃ સાર્ધં ચિન્તયેન્નિત્યં સામાન્યં સંધિવિગ્રહમ્ ।

સ્થાનં સમુદયં ગુપ્તિં લબ્ધપ્રશમનાનિ ચ ॥ ૫૬ ॥

સામાન્ય સંધિવિગ્રહ, સ્થાન, સમુદય, ગુપ્તિ અને લખ્ધ-
પ્રશમન એ વિશે તે મંત્રીઓ સાથે ચિંતન કરવું.* ૫૬

તેષાં સ્વં સ્વમભિપ્રાયમુપલમ્ય પૃથક્ પૃથક્ ।

સમસ્તાનાં ચ કાર્યેષુ વિદઘ્યાદ્ધિતમાત્મનઃ ॥ ૫૭ ॥

પ્રથમ દરેક મંત્રીના જુદાજુદા અભિપ્રાયો લઈને બધાનો
એકઠો અભિપ્રાય લેવો અને પોતાની હિતદષ્ટિએ કાર્યોનું
વિધાન કરવું. ૫૭

સર્વેષાં તુ વિશિષ્ટેન બ્રાહ્મણેન વિપશ્ચિતા ।

મન્ત્રયેત્પરમં મન્ત્રં રાજા ષાઙ્ગુણ્યસંયુતમ્ ॥ ૫૮ ॥

સર્વ મંત્રીઓમાં રાજાએ ખાસ વિદ્વાન બ્રાહ્મણ સાથે
(સંધિવિગ્રહ યાન, આસન, દ્વૈધ અને આશ્રય એ) છ
ગુણવાળી પરમ મંત્રણા કરવી. ૫૮

* સ્થાન ચાર પ્રકારનું છે—દંડ, કોશ, પુર અને રાષ્ટ્ર. એમાં
દંડ એટલે હાથી, ઘોડા, રથ વગેરેનું પોષણ તથા રક્ષણ કરવું તે
કોશમાં હીરા, મોતી, સોનું, રૂપું વગેરેનો આયવ્યય તથા ન્યાય-
ખાતામાં જગૃતિ એ બાબતો છે. પુર વિશે પુસ્તકમાં વિવરણ
આવશે. રાષ્ટ્રના રક્ષણમાં જલાશયો અને જલપ્રવાહો તથા પશુઓ
વગેરેનું સંરક્ષણ, નહેરુ વગેરે છે. સમુદય એટલે ખેતીવાડી,
શિલ્પકળા વગેરે ધન ઉત્પન્ન કરનારા વ્યવહારો. ગુપ્તિ એટલે પોતાની
અને દેશની રક્ષા; લખ્ધપ્રશમન એટલે મેળવેલા શત્રુરાજ્યને પ્રીતિ
અને પ્રતાપથી પ્રસન્ન કરવું. સ્થાન, સમુદય, ગુપ્તિ અને લખ્ધપ્રશ-
મન એ ચારના આ પછુ બીજા અર્થો અનુક્રમે છે—પોતાની જગાએ
રહેવું, ચડાઇ, સબળ રાજના આશ્રયે રહી આત્મરક્ષણ કરવું અને
મળેલી વસ્તુઓની સત્પાત્રમાં વહેંચણુ કરવી.

नित्यं तस्मिन्समाश्रयस्तः सर्वकार्याणि निःक्षिपेत् ।

तेन सार्धं विनिश्चित्य ततः कर्म समारमेत् ॥ ५९ ॥

नित्य तेनाभां विश्वास राभीने सौ कार्यो तेना उपर
भूक्वां अने तेनी साथे निर्णय कर्वा पछी कार्य आरंभवुं. ५९

अन्यानपि प्रकुर्वीत शुचीन्प्राज्ञानवस्थितान् ।

सम्यगर्थसमाहर्तृन्मात्यान्सुपरीक्षितान् ॥ ६० ॥

पवित्र, शुद्धिमान, ठरेल, इडी रीते अर्थ संपादन
करनार अने परीक्षाभां पार छितरेला भीअने पण
मंत्रिओ नीमवा. ६०

निर्वर्तेतास्य यावद्भिरितिकर्तव्यता नृभिः ।

तावतोऽस्तन्द्रितान्दक्षान्प्रकुर्वीत विचक्षणान् ॥ ६१ ॥

राज्यकर्तव्य छटला भाणुसोथी थर्द शक अम होय, तेटला
आणसरहित, यतुर अने वियक्षण भाणुसोने तेभां योजवा.

तेषामर्थे नियुञ्जीत शूरान्दक्षान्कुलोद्गतान् ।

शुचिनाकरकर्मान्ते भीरून्तन्निवेशने ॥ ६२ ॥

तेमनाभांना शूरवीर, दक्ष, कुलीन अने योअभा अवा
भाणुसोने अनिअ आदि संपत्ति विषयभां योजवा अने
भीरूअने अंतर्वास (लोअनगृह, शयनगृह तथा राणी-
वास)भां नीमवा. ६२

दूतं चैव प्रकुर्वीत सर्वशास्त्रविशारदम् ।

इङ्गिताकारचेष्टज्ञं शुचिं दक्षं कुलोद्गतम् ॥ ६३ ॥

सर्व शास्त्रो अणुनारो, येन, डावलाव तथा आणा समअ-
नारो, पवित्र, यतुर अने कुणवानने दूत अनाववो. ६३

અનુરક્તઃ શુચિર્દક્ષઃ સ્મૃતિમાન્દેશકાલંચિત્ ।

વપુષ્માન્વીતભીર્વાગ્મી દૂતો રાજ્ઞઃ પ્રશસ્યતે ॥ ૬૪ ॥

રાજનો તે દૂત વખણાય છે, જે પ્રીતિયુક્ત હોય, પવિત્ર, દક્ષ અને સ્મૃતિશક્તિવાળો હોય, જે દેશ અને કાલને જાણનારો હોય, તેમજ સુંદર બાંધાવાળો, નિર્ભય અને વાતચીત કરવામાં નિપુણ હોય. ૬૪

[સંધિવિગ્રહકાલજ્ઞાન્સમર્થાનાયતિક્ષમાન્ ।

પૈરૈરહાર્યાન્શુદ્ધાંશ્ચ ધર્મતઃ કામતોઽર્થતઃ ॥

સમાહર્તુ પ્રકુર્વીત સર્વશાસ્ત્રવિપશ્ચિતઃ ।

કુલીનાન્ વૃત્તિસંપન્નાન્નિપુણાન્કોશવૃદ્ધયે ॥

સંધિવિગ્રહનો કાલ જાણનારો, સમર્થ, ભવિષ્યમાં ફલોદય આપી શકનારો, બીજાઓથી કૂટે નહિ એવા, ધર્મ, અર્થ અને કામની દૃષ્ટિએ ચોખ્ખા, સર્વ શાસ્ત્રોમાં વિદ્વાન, કુલીન, આજીવિકાયુક્ત અને નિપુણ એવા માણસોને કોશવૃદ્ધિ માટેના કર લાવવાનાં કાર્યોમાં યોજવા.]

[આયવ્યયસ્ય કુશલાન્ ગણિતજ્ઞાનલોલુપાન્ ।

નિયોજયેદ્ધર્મનિઘ્નાન્સમ્યક્કાર્યાર્થચિન્તકાન્ ॥

આવકજવકમાં કુશળ, ગણિત જાણનારો, લોલુપતાવિનાના, ધર્મનિષ્ઠ અને કામના પ્રયોજનને સારી રીતે વિચારનારોને આવકજવકના કાર્યમાં નીમવા.]

[કર્મણિ ચાતિકુશલાન્ લિપિજ્ઞાનાયતિક્ષમાન્ ।

સર્વવિશ્વાસિનઃ સત્યાન્ સર્વકાર્યેષુ નિશ્ચિતાન્ ॥

અકૃતાશાંસ્તથા ભર્તુઃ કાલજ્ઞાંશ્ચ પ્રસંગિનઃ ।

કાર્યકામોપધાશુદ્ધાન્ બાહ્યાભ્યંતરચારિણઃ ॥

અત્યંત કાર્યકુશલ, જુદી જુદી લિપિઓ જાણનારા, લાવી માટે સમર્થ, સૌના ભરોસાલાયક, સત્યવાન, સર્વ કામો-માં નિશ્ચયી, સ્વામી તરફથી કશી આશા વિનાના, કાલ જાણનારા, પ્રસંગ જ્ઞાનારા, કાર્ય તેમજ કામની પરીક્ષામાં શુદ્ધ અને બહાર તથા અંતઃપુરમાં વિચરનારા એવાઓને પાસેનાં અને ઘર અંદરનાં કામો ઉપર મૂકવા.]

અમાત્યે દણ્ડ આયત્તો દણ્ડે વૈનયિકી ક્રિયા ।

નૃપતૌ કોશરાષ્ટ્રે ચ દૂતે સંધિવિપર્યયૌ ॥ ૬૫ ॥

દંડ (હાથી, ઘોડા, રથ અને પાયદળ) અમાત્યને અધીન, વિનય શીખવનારી ક્રિયા દંડને અધીન, કોશ તથા રાષ્ટ્ર રાજને અધીન અને સંધિવિગ્રહ દૂતને અધીન હોય છે.

દૂત એવ હિ સંધત્તે મિનચ્યેવ ચ સંહતાન્ ।

દૂતસ્તત્કુરુતે કર્મ મિઘન્તે યેન માનવાઃ ॥ ૬૬ ॥

દૂતજ વિખૂટા પડેલાઓને મેળવી આપે છે અને એકઠા મળેલાઓને વિખૂટા પાડે છે; દૂતજ એવું કામ કરે છે જથી માણસોમાં ફૂટ પડે છે. ૬૬

સ વિદ્યાદસ્ય કૃત્યેષુ નિગૂઢોક્તિત્ત્વેષ્ટિતૈઃ ।

આકારમિજ્ઞિતં ચેષ્ટાં મૃત્યેષુ ચ ચિકીર્ષિતમ્ ॥ ૬૭ ॥

એ શત્રુરાજનાં કાર્યો તેમજ સેવકો સંબંધમાં જ કરવા ઇચ્છ્યું હોય, તેના આકાર, ઇશારા અને ચેષ્ટા દૂતે છૂપી ઇશારતો અને ચેષ્ટાઓથી જાણી લેવાં. ૬૭

બુદ્ધ્વા ચ સર્વં તપ્ત્વેન પરરાજચિકીર્ષિતમ્ ।

તથા પ્રયત્નમાતિષ્ઠેઘથાત્માનં ન પીડયેત્ ॥ ૬૮ ॥

યોગ્ય દૂત દ્વારા શતુરાજના સર્વ વિચારોને તત્ત્વપૂર્વક જાણી લઇ, રાજાએ પોતાને દુઃખ આવે નહિ એવો પ્રયત્ન કરવો. ૬૮

જાજ્ઞલં સસ્યસંપન્નમાર્યપ્રાયમનાવિલમ્ ।

રમ્યમાનતસામન્તં સ્વાજીવ્યં દેશમાવસેત્ ॥ ૬૯ ॥

રાજાએ જાગલ દેશ (ધાસપાણી ઝાઞાં ને પવન-તડકા વધારે એવા દેશ)માં વાસ કરવો-જમાં ખૂબ ધાન્ય થતું હોય, જમાં મોટે ભાગે આર્યો રહેતા હોય, જ રોગાદિથી રહિત હોય, જ મનોહર હોય, જમાં સામંતો નમતા રહેતા હોય અને જમાં ખેતી અને વેપાર સારા ચાલતાં હોય. ૬૯

ધન્વદુર્ગં મહીદુર્ગમબ્દુર્ગં વાર્ક્ષમેવ વા ।

નૃદુર્ગં ગિરિદુર્ગં વા સમાશ્રિત્ય વસેત્પુરમ્ ॥ ૭૦ ॥

ત્યાં ધન્વદુર્ગ, મહીદુર્ગ, જળદુર્ગ, વૃક્ષદુર્ગ, મનુષ્યદુર્ગ અથવા ગિરિદુર્ગ એનો આશ્રય લઇને નગર વસાવવું.* ૭૦

સર્વેણ તુ પ્રયત્નેન ગિરિદુર્ગં સમાશ્રયેત્ ।

एषां हि बाहुगुण्येन गिरिदुर्गं विशिष्यते ॥ ७१ ॥

* ચારે બાજુએ દશ કોસ સુધી જે પ્રદેશ જલરહિત હોય તે ધન્વદુર્ગ કહેવાય છે. જે કિલ્લો પથ્થર કે ઇંટનો બનાવેલો હોય, ખાર હાથ ઊંચો હોય, ખૂબ વિસ્તારવાળો હોય, જેમાં વગર રોકે હરીફરી શકાય એવું હોય, અને જેમાં જાળિયાં હોય, તે મહીદુર્ગ કહેવાય છે. જેની ચારે બાજુ અગાધ પાણી હોય, તે જલદુર્ગ છે; અને જેજન સુધી જેને ફરતી ઝાડોની ઝાડી હોય તે વૃક્ષદુર્ગ છે. હાથી, ઘોડા આદિનું સૈન્ય જેની રક્ષા માટે ચોતરફ ઊભું રખાતું હોય, તે મનુષ્યદુર્ગ છે; અને જેના ઉપર ખૂબ મુશ્કેલીથી ચડી શકાય છે તથા જે પર્વતો વચ્ચે હોય છે, તેને ગિરિદુર્ગ કહે છે.

સર્વ પ્રયત્ને ગિરિદુર્ગને આશ્રય કરવો; કેમકે પોતાના અનેક ગુણોને લીધે તે ગિરિદુર્ગ સૌથી વિશેષ છે. ૭૧

શ્રીળ્યાદ્યાન્યાશ્રિતાસ્તેષાં મૃગગર્તાશ્રયાઽપ્સરાઃ ।

શ્રીળ્યુત્તરાણિ ક્રમશઃ ક્લવક્લમનરામરાઃ ॥ ૭૨ ॥

તે ધન્વદુર્ગ, મહીદુર્ગ અને જળદુર્ગ એ ત્રણ દુર્ગોમાં અનુક્રમે મૃગો, ઊંદરો અને જલચરો રહે છે; ત્યાર પછીના ત્રણમાં અનુક્રમે વાંદરાં, મનુષ્ય અને દેવો રહે છે. ૭૨

યથા દુર્ગાશ્રિતાનેતાઓપહિંસન્તિ શત્રવઃ ।

તથારયો ન હિંસન્તિ નૃપ દુર્ગસમાશ્રિતમ્ ॥ ૭૩ ॥

દુર્ગોને આશ્રયે રહેલાં આ પ્રાણીઓને જમ તેના શત્રુઓ મારી શકતા નથી; તેમ દુર્ગને આશ્રયે વસનારા રાજાને પણ તેઓ મારી શકતા નથી. ૭૩

एकः शतं योषयति प्राकारस्थो धनुर्धरः ।

શતં દશસહસ્રાણિ તસ્માદ્દુર્ગ વિધીયતે ॥ ૭૪ ॥

દુર્ગમાં રહેનારો એક ધનુર્ધારી યોદ્ધો સો યોદ્ધાઓ સામે અને સો ધનુર્ધારીઓ દશ હજાર જોદ્ધાઓ સામે ખૂબી શકે છે. આથી દુર્ગ અવશ્ય કરાવવો. ૭૪

[મંદરાસ્યાપિ શિશ્વરં નિર્માનુષ્યં ન શિષ્યતે ।

મનુષ્યદુર્ગ દુર્ગાણાં મનુઃ સ્વાયંભુવોઽબ્રવીત્ ॥

મંદરાચલનું શિખર સુધ્ધાં જે માણસ વિનાનું હોય, તે તે પ્રશંસા પામતું નથી. તેથી દુર્ગોમાં મનુષ્યદુર્ગ શ્રેષ્ઠ છે, એમ સ્વાયંભુવ મનુષ્યે કહ્યું છે.]

તત્સ્યાદાયુધસંપન્નં ધનધાન્યેન વાહનૈઃ ।

બ્રાહ્મણેઃ શિલ્પિભિર્યન્ત્રૈર્યવસેનોદકેન ચ ॥ ૭૫ ॥

તે દુર્ગ આયુધો, ધનધાન્ય, વાહનો, બ્રાહ્મણો, શિલ્પીઓ, યંત્રો, ધાસ અને પાણી એટલાંથી ભર્યોભરપૂર હોય. ૭૫

તસ્ય મધ્યે સુપર્યાસં કારયેદ્ગૃહમાત્મનઃ ।

ગુપ્તં સર્વતુલકં શુભ્રં જલવૃક્ષસમન્વિતમ્ ॥ ૭૬ ॥

તે દુર્ગની મધ્યમાં પોતાનું નિવાસગૃહ કરાવવું; તે બધી રીતે પરિપૂર્ણ હોય, ચોતરફથી સુરક્ષિત હોય, સર્વ ઋતુઓમાં સુખકારી હોય અને જલ તથા વૃક્ષથી સંપન્ન હોય. ૭૬

તદધ્યાસ્યોદ્ગ્રહેદ્ભાર્યાં સવર્ણાં લક્ષણાન્વિતામ્ ।

કુલે મહતિ સંભૂતાં હૃદ્યાં રૂપગુણાન્વિતામ્ ॥ ૭૭ ॥

તે ગૃહમાં વસ્યા પછી પોતાની જાતની, શુભ લક્ષણવાળી, મોટા કુળમાં જન્મેલી, દૃઢચહારી, રૂપવતી અને ગુણવતી એવી કન્યાને પરણવું. ૭૭

પુરોહિતં ચ કુર્વૈત વૃણુયાદેવ ચન્વિજમ્ ।

તેઽસ્ય ગૃહ્યાણિ કર્માણિ કુર્યુર્વૈતાનિકાનિ ચ ॥ ૭૮ ॥

રાજાએ પુરોહિત નિયુક્ત કરવો અને ઋત્વિજનું વરણ કરવું. તેઓ રાજાનાં ગૃહ્યકર્મો તથા વિતાનાગ્નિ સંબંધી હોમાદિ કાર્યો કરે. ૭૮

યજેત રાજા ઋતુભિર્વિવિધૈરામ્નદક્ષિણૈઃ ।

ધર્માર્થં ચૈવ વિપ્રેભ્યો દદ્યાદ્ઙોગાન્ધનાનિ ચ ॥ ૭૯ ॥

રાજાએ ખૂબ દક્ષિણાવાળા વિવિધ યજ્ઞોથી યજન કરવું, અને ધર્મ અર્થે બ્રાહ્મણોને લોગ્ય વસ્તુઓ તેમજ ધન આપવાં.

सांवत्सरिकमासैश्च राष्ट्रदाहारयेद्दलिम् ।

स्याच्चाग्नायपरो लोके वर्तेत पितृवन्नृषु ॥ ८० ॥

विश्वासु भाणुसो द्वारा तेषु देशभांथी वार्षिकं करद्वयी
अलि उधराववो, शास्त्रानुसारं वर्तनं राष्ट्रवुं अने प्रज प्रत्ये
पितानी जेभ वर्तवुं. ८०

अध्यक्षान्विविधान्कुर्यात्तत्र तत्र विपश्चितः ।

तेऽस्य सर्वाण्यवेक्षेरन्नृणां कार्याणि कुर्वताम् ॥ ८१ ॥

राज्ये ते ते कार्येभ्यो विविध विद्वान् लोकांते अध्यक्षे
नीभवा. तेभ्यो राजना कार्यकर्ता भाणुसोनां सर्वं कार्ये उपर
दृश्येभ्य राष्ट्र. ८१

आवृत्तानां गुरुकुलाद्विघ्राणां पूजको भवेत् ।

नृपाणामक्षयो ह्येष निधिर्ब्राह्मोऽभिधीयते ॥ ८२ ॥

राज्ये गुरुकुलथी सभावर्तनं लघु आवेला आक्षणेनुं
पूजनं करवुं जेधये. उभेके जेवा आक्षणेन राज्योना अक्षय
लं डार छे जेभ कहेवाय छे. ८२

न तं स्तेना न चामित्रा हरन्ति न च नश्यति ।

तस्माद्राज्ञा निधातव्यो ब्राह्मणेष्वक्षयो निधिः ॥ ८३ ॥

ते लं डारने चोरे चोरता नथी अने शत्रुभ्यो नाश करता
नथी. आथी राज्ये आक्षणेने विशेषे अक्षयनिधि भूकवे.
अर्थात् आक्षणेने धनधान्यादि आपवुं. ८३

न स्कन्दते न व्यथते न विनश्यति कर्हिचित् ।

वरिष्ठमग्निहोत्रेभ्यो ब्राह्मणस्य मुखे हुतम् ॥ ८४ ॥

आक्षणेना भुभभां होमेदी वस्तुभ्यो कदी स्फलितं थती

નથી, કદી સુકાઈ જતી નથી અને કદી નાશ પામતી નથી; તેથી આ રીતે અગ્નિહોત્રો કરતાં તે શ્રેષ્ઠ છે. ૮૪

સમમબ્રાહ્મણે દાનં દ્વિગુણં બ્રાહ્મણબ્રુવે ।

પ્રાઘીતે શતસાહસ્રમનન્તં વેદપારગે ॥ ૮૫ ॥

બ્રાહ્મણેતરને આપેલું દાન સમાન કૃણ આપે છે, બ્રાહ્મણને આપેલું દાન બમણું કૃણ આપે છે, બણેલા બ્રાહ્મણને આપેલું દાન લાખગણું કૃણ આપે છે અને વેદમાં પારંગત બ્રાહ્મણને આપેલું દાન અનંતગણું કૃણ આપે છે. ૮૫

પાત્રસ્ય હિ વિશેષેણ શ્રદ્ધાધાનતયૈવ ચ ।

અલ્પં વા બહુ વા પ્રેત્ય દાનસ્યાવાપ્યતે ફલમ્ ॥ ૮૬ ॥

વિશેષે કરીને સત્પાત્રને શ્રદ્ધાપૂર્વક આપવામાં આવેલું થોડું કે ઘણું દાન પરલોકમાં થોડું કે ઘણું કૃણ આપે છે. ૮૬

[ઇષ ઇવ પરોધર્મઃ કૃન્સો રાજ્ઞ ઉદાહૃતઃ ।

જિત્વા ધનાનિ સંગ્રામાદ્ દ્વિજેભ્યઃ પ્રતિપાદયેત્ ॥

સંગ્રામમાં ધન જીતીને તે દ્વિજને આપી દેવું એજ રાજા માટે સંપૂર્ણ એવો પરમ ધર્મ બતાવાયો છે.]

[દેશકાલવિધાનેન દ્રવ્યં શ્રદ્ધાસમન્વિતમ્ ।

પાત્રે પ્રદીયતે યત્તુ તદ્ધર્મસ્ય પ્રસાધનમ્ ॥

દેશ અને કાલના વિધાન પ્રમાણે શ્રદ્ધાપૂર્વક જ દ્રવ્ય સુપાત્રને આપવામાં આવે છે તે ધર્મના સાધનરૂપ છે.]

સમોત્તમાધમે રાજા ત્વાહૃતઃ પાલયન્પ્રજાઃ ।

ન નિવર્તેત સંગ્રામાત્ક્ષાત્રં ધર્મમનુસ્મરન્ ॥ ૮૭ ॥

સમાન, ઉત્તમ કે અધમ એવા શત્રુએ યુદ્ધનું આહ્વાન

આધ્યું હોય, તો પ્રજાનું પાલન કરતા રાજાએ ક્ષાત્રધર્મને સ્મરણમાં રાખી સંગ્રામથી પાછા હડવું નહિ. ૮૭

સંગ્રામેષ્વનિવર્તિત્વં પ્રજાનાં ચૈવ પાલનમ્ ।

શુશ્રૂષા બ્રાહ્મણાનાં ચ રાજાં શ્રેયસ્કરં પરમ્ ॥ ૮૮ ॥

યુદ્ધથી પાછાં ડગ ન ભરવાં, પ્રજાઓનું પાલન કરવું અને બ્રાહ્મણોની સેવા કરવી, એ રાજાઓને પરમ કલ્યાણકારી છે.

આહવેષુ મિથોઽન્યોન્યં જિઘાંસન્તો મહીક્ષિતઃ ।

યુદ્ધમાનાઃ પરં શક્ત્યા સ્વર્ગં યાન્ત્યપરાઙ્મુખાઃ ॥ ૮૯ ॥

યુદ્ધમાં એકબીજાને સામસામા મારવા ઇચ્છતા મહી-પતિઓ ભે પીઠ ખતાવ્યા વિના પરમ શક્તિથી યુદ્ધ એડે છે, તો તેઓ સ્વર્ગે જાય છે. ૮૯

ન કૃટૈગયુઘૈર્હન્યાદ્યુઘ્યમાનો રણે રિપૂન્ ।

ન કર્ણિભિર્નાપિ દિગ્ધૈર્નાગ્નિજ્વલિતતેજનૈઃ ॥ ૯૦ ॥

રણમાં ઝૂમતા યોદ્ધાએ છાનાં હથિયારોથી, તેમજ શરીરમાં પેઠા પછી પાછાં નીકળી શકે નહિ એવાં, ઝેર પાયેલાં અને અગ્નિમાં તપાવીને ધારદાર કરેલાં શસ્ત્રોથી રિપુઓને મારવા નહિ. ૯૦

ન ચ હન્યાત્સ્થલારૂઢં ન ક્લીબં ન કૃતાઙ્ગલિમ્ ।

ન મુક્તકેશં નાસીનં ન તવાસ્મીતિ વાદિનમ્ ॥ ૯૧ ॥

(પોતે રથ ઉપર એકો હોય તો) જ જમીન ઉપર હોય, જ નપુંસક હોય, જ હાથ ભેડી ભિંગે હોય, જ છૂટા કેશ હોય, જ એકો હોય અને જ 'હું તમારો છું' એમ કહેતો હોય—એવા શત્રુને મારવો નહિ. ૯૧

ન સુપ્તં ન વિસન્નાહં ન નમ્નં ન નિરાયુધમ્ ।

નાયુધ્યમાનં પશ્યન્તં ન પરેણ સમાગતમ્ ॥ ૯૨ ॥

ન સૂતેલાને મરાય, ન કવચહીનને મરાય, ન નશને મરાય, ન હથિયારરહિતને મરાય, ન યુદ્ધ ન કરનારને મરાય, ન યુદ્ધ બેનારાને મરાય તેમ બીબની સાથે બાથ ભીડી રહેલાને મારવો નહિ. ૯૨

નાયુધવ્યસનપ્રાપ્તં નાર્ત નાતિપરિક્ષતમ્ ।

ન મીતં ન પરાવૃત્તં સતાં ધર્મમનુસ્સરન્ ॥ ૯૩ ॥

સત્પુરુષોના ધર્મને સંભારનારો રાજા આયુધની ભીડમાં આવેલાને ન મારે, દુષ્ટિયારાને ન મારે, બેહદ જખમી થયેલાને ન મારે, ડરેલાને ન મારે અને પીઠ બતાવનારને પણ ન મારે. ૯૩

યસ્તુ મીતઃ પરાવૃત્તઃ સંગ્રામે હન્યતે પરૈઃ ।

મર્તુર્યદ્ભૂકૃતં કિંચિત્ત્સર્વં પ્રતિપદ્યતે ॥ ૯૪ ॥

ભયભીત થયેલો અને પૂંઠ ફરેલો જ યોદ્ધો યુદ્ધમાં શત્રુ-ઝાથી માર્યો બચ છે, તેને તેના સ્વામી રાજાનું સર્વપાપ લાગે છે. ૯૪

યચ્ચાસ્ય સુકૃતં કિંચિદમુત્રાર્થમ્પાર્જિતમ્ ।

મર્તા તત્સર્વમાદત્તે પરાવૃત્તહતસ્ય તુ ॥ ૯૫ ॥

યુદ્ધમાં નાકેલા અને મરાયેલા યોદ્ધાઓ પરલોકને મારે જ કાંઈ સુકૃત રજ્યું હોય, તે બધું તેના રાજાને બચ છે. ૯૫

રથાશ્વં હસ્તિનં છત્રં ધનં ધાન્યં પશૂન્નિયઃ ।

સર્વદ્રવ્યાણિ કુપ્યં ચ યો યજ્ઞયતિ તસ્ય તત્ ॥ ૯૬ ॥

રથ, ઘોડા, હાથી, છત્ર, ધન, ધાન્ય, પશુઓ, સ્ત્રીઓ, સર્વ પદાર્થો અને સોનારૂપા સિવાયની ધાતુઓ એ સર્વે જ જીતે છે તેનાં થાય છે. ૯૬

રાજ્ઞશ્ચ દદ્યુરુદ્ધારમિત્યેષા વૈદિકી શ્રુતિઃ ।

રાજ્ઞા ચ સર્વયોધેભ્યો દાતવ્યમપૃથગ્જિતમ્ ॥ ૯૭ ॥

જીતમાં મળેલી સુવર્ણાદિ ઉત્તમ વસ્તુઓ રાજાને અપર્ણ કરવી, એમ વેદવિષયક શ્રુતિ કહે છે. વળી, રાજાએ પણ સામઠી જીતેલી વસ્તુઓને સર્વ યોદ્ધાઓમાં વહેંચી આપવી. ૯૭

[મૃત્યેભ્યો વિમજેદર્થાન્નૈકઃ સર્વહરો ભવેત્ ।

નામમાત્રેણ તુષ્યેત છત્રેણ ચ મહીપતિઃ ॥

મહીપતિએ સર્વ વસ્તુઓ સેવકોમાં વહેંચવી. પોતેજ બધી ન લેવી; તેણે તો નામમાત્રથી તેમજ છત્રથી સંતોષ લેવો.]

एषोऽनुपस्कृतः प्रोक्तो योधधर्मः सनातनः ।

अस्माद्धर्मान्न च्यवेત क्षत्रियो मन्त्रणे रिपुन् ॥ ૯૮ ॥

યોદ્ધાનો આ શુદ્ધ સનાતન ધર્મ કહ્યો. રણમાં રિપુઓને મારતા ક્ષત્રિયે આ ધર્મથી વ્યુત થવું નહિ. ૯૮

अलब्धं चैव लिप्सेत लब्धं रक्षेत्रप्रयत्नतः ।

रक्षितं वर्धयेच्चैव वृद्धं पात्रेषु निःक्षिपेत् ॥ ૯૯ ॥

(ભૂમિ, રત્ન આદિ) જે મળ્યું નથી તે મેળવવાની ઇચ્છા રાખવી અને જે મેળવ્યું છે તેની રક્ષા કરવી, રક્ષિત ધનની વૃદ્ધિ કરવી અને વૃદ્ધિ પામેલા ધનનું સત્પાત્રોમાં દાન કરવું. ૯૯

एतच्चतुर्विधं विद्यात्पुरुषार्थप्रयोजनम् ।

अस्य नित्यमनुष्ठानं सम्यक्कुर्यादतन्द्रितः ॥ ૧૦૦ ॥

राज्ये पोताना पुरुषार्थनुं ये चार प्रकारनुं प्रयोजन
जालुवुं. नित्य सावधान रहिने अनुं सारी रीते अनुष्ठान
करता रहेवुं. १००

अलब्धमिच्छेदण्डेन लब्धं रक्षेदवेक्षया ।

रक्षितं वर्धयेद्बुद्ध्या बृद्धं पात्रेषु निःक्षिपेत् ॥ १०१ ॥

अप्राप्त (धन, आदि)ने दंडथी प्राप्त करवा छुछवुं, प्राप्त
थयेलानुं संलाण-तपासथी रक्षणु करवुं, रक्षितने वेपार
आदिथी वधारवुं अने वृद्धि पाभेला धनने सत्पात्रोने दानभां
आपवुं. १०१

नित्यमुद्यतदण्डः स्यान्नित्यं विवृतपौरुषः ।

नित्यं संवृतसर्वार्थो नित्यं छिद्रानुसार्यरेः ॥ १०२ ॥

नित्य दंड सज्ज राभवे, नित्य पौरुष प्रकटाववुं, नित्य
सर्व प्रयोजनोने शुभ राभवां अने नित्य शत्रुनां छिद्र
शोधता रहेवुं. १०२

नित्यमुद्यतदण्डस्य कृत्स्नमुद्विजते जगत् ।

तस्मात्सर्वाणि भूतानि दण्डेनैव प्रसाधयेत् ॥ १०३ ॥

दंड सज्ज राभनाराथी आपुं जगत नित्य थथरतुं रहे
छे. तेथी, सर्व प्राणीओने दंडथीज अधीन राभवां. १०३

अमायैव वर्तेत न कथञ्चन मायया ।

बुद्धयेतारिप्रयुक्तां च मायां नित्यं स्वसंवृतः ॥ १०४ ॥

राज्ये (भंत्री आदि) साथे निष्कपटताथी वर्तवुं,
ध्यायेय कपटलाव राभवे नहि, तेणे शत्रुओअे पाथरेली
भायाने पाभी जवी अने पोते सदैव सावध रहेवुं. १०४

नास्य छिद्रं परो विद्याद्विद्याच्छिद्रं परस्य तु ।

गूहेत्कूर्म इवाङ्गानि रक्षेद्विवरमात्मनः ॥ १०५ ॥

शत्रुञ्चे अन्तुं छिद्रं न ज्ञेयुं ज्ञेयञ्चे, पशुञ्चे शत्रुनुं
छिद्रं ज्ञेयुं लेयुं ज्ञेयञ्चे. कायजानी ज्ञमञ्चे पोतानां
अंगाने लपाववां ज्ञेयञ्चे अने पोताना छिद्रने ढाङ्कणु हेयुं ज्ञेयञ्चे.

[न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नातिविश्वसेत् ।

विश्वासान्द्रयमुत्पन्नं मूलान्यपि निकृन्तपि ॥

विश्वासने अयोज्य अवानो विश्वास न करवो, विश्वास
योज्य अवानो अति विश्वास न करवो; उभेके विश्वासथी उत्पन्न
थयेदो लय भूणियां सुध्यां कापी नाप्ते छे.]

बकवच्चिन्तयेदर्थान्सहवच्च पराक्रमेत् ।

वृकवच्चावलुम्पेत शशवच्च विनिष्पतेत् ॥ १०६ ॥

राजञ्चे अगलानी ज्ञम अर्थानुं चिंतन करवुं, सिंङ्गनी
ज्ञम पराक्रम करवुं, वरुनी ज्ञम पञ्जे भारवो अने ससलानी
ज्ञम सट्टी ज्ञवुं. १०६

एवं विजयमानस्य येऽस्य स्युः परिपन्थिनः ।

तानानयेद्वशं सर्वान्सामादिविरुपक्रमैः ॥ १०७ ॥

आम विजय करनारा तेना जे वाटपाडुञ्चे होय, ते
सर्वने तेञ्चे साम आदि उपायोथी वशमां आणुवा. १०७

यदि ते तु न तिष्ठेयुरुपायैः प्रथमैस्त्रिभिः ।

दण्डेनैव प्रसह्येतांश्छिनकैर्वशमानयेत् ॥ १०८ ॥

साम, दाम अने लेद अत्रे प्रथमना उपायोथी जे
तेञ्चे सरप्पा थाय नहि तो राजञ्चे अणपूर्वक ढंड वापरी
तेमने धीरे धीरे वशलाववा. १०८

સામાદીનામુપાયનાં ચતુર્ણામપિ પण्डिताः ।

સામદण्डौ प्रशंसन्ति नित्यं राष्ट्रामिवृद्धये ॥ ૧૦૯ ॥

પાંડિતો સામ આદિ ચાર ઉપાયોમાં રાષ્ટ્રની અભિવૃદ્ધિ અર્થે નિત્ય સામ અને ઠંડની પ્રશંસા કરે છે. ૧૦૯

यथोद्धरति निर्दाता कक्षं धान्यं च रक्षति ।

तथा रक्षेत्रूपो राष्ट्रं हन्याच्च परिपन्थिनः ॥ ૧૧૦ ॥

જમ ખેડૂત ખેતરોમાં ધાસકચરાને ઉખેડી નાખે છે ને ધાનનું રક્ષણ કરે છે, તેમ રાજાએ પણ શત્રુઓનો નાશ કરીને રાષ્ટ્રનું રક્ષણ કરવું. ૧૧૦

मोहाद्राजा स्वराष्ट्रं यः कर्षयत्यनवेक्षया ।

सोऽचिराद्भ्रश्यते राज्याज्जीविताच्च सबान्धवः ॥ ૧૧૧ ॥

જ રાજા મૂર્ખાઈથી પોતાની પ્રજાને વગરવિચારે કહ- પીડા આપે છે, તે ટૂંક વખતમાંજ સકુટુંબ રાજ્યથી તેમજ જીવિતથી ભ્રષ્ટ થાય છે. ૧૧૧

शरीरकर्षणात्प्राणाः क्षीयन्ते प्राणिनां यथा ।

तथा राज्ञामपि प्राणाः क्षीयन्ते राष्ट्रकर्षणात् ॥ ૧૧૨ ॥

જમ શરીરના શોષણે કરીને પ્રાણીઓના પ્રાણુ ક્ષીણ થાય છે, તેમ રાષ્ટ્રના શોષણે કરીને રાજાના પ્રાણુ પણ ક્ષય પામે છે.

राष्ट्रस्य संग्रहे नित्यं विधानमिदमाचरेत् ।

सुसंगृहीतराष्ट्रो हि पार्थिवः सुखमेवते ॥ ૧૧૩ ॥

રાષ્ટ્રના રક્ષણ માટે રાજાએ નિત્ય આ (ઉપર કહેલી) વિધિ પ્રમાણે આચરવું; કેમકે જ રાજાનું રાજ્ય સુરક્ષિત છે, તે રાજાજ સુખ મેળવે છે. ૧૧૩

द्वयोस्त्रयाणां पञ्चानां मध्ये गुल्ममधिष्ठितम् ।

तथा ग्रामशतानां च कुर्याद्राष्टस्य संग्रहम् ॥ ११४ ॥

ये, त्रयु, पांच अने सो गामोनी वर्ये थालुं राणी
राष्ट्रतुं रक्षथु करवुं. ११४

ग्रामस्याधिपतिं कुर्याद्दशग्रामपतिं तथा ।

विंशतीशं शतेशं च सहस्रपतिमेव च ॥ ११५ ॥

अंक गामनो, दश गामनो, वीस गामनो, सो गामनो
अने छंजर गामनो अम अंक अंक अधिपति नीमवो. ११५

ग्रामदोषान्समुत्पन्नान्ग्रामिकः शनकैः स्वयम् ।

शंसेद् ग्रामदशेशाय दशेशो विंशतीशिने ॥ ११६ ॥

विंशतीशस्तु तत्सर्वं शतेशाय निवेदयेत् ।

शंसेद् ग्रामशतेशस्तु सहस्रपतये स्वयम् ॥ ११७ ॥

ग्रामना अधिपतिअये गाममां थयेला दोषोनी अयर दस
गामना अधिपतिने आपवी अने दस गामना अधिपतिअये
ते अयर वीस गामना अधिपतिने आपवी. वीस गामना
अधिपतिअये ते अधी अयर सो गामना अधिपतिने निवेदित
करवी अने सो गामना अधिपतिअये अते ते छंजर गामना
अधिपतिने जणववी. ११६, ११७

यानि राजप्रदेयानि प्रत्यहं ग्रामवासिभिः ।

अन्नपानेन्धनादीनि ग्रामिकस्तान्यवाप्नुयात् ॥ ११८ ॥

ग्रामवासीअये अान, पान, धंधलां वगेरे ज कांठ वस्तु-
अो शेशेशेन राजने आपवान्जग होय, ते वस्तुअो ग्रामना
अधिकारीअये भेणववी. ११८

દશી કુંલં તુ ધુજ્જીત વિંશી પચ્ચ કુલાનિ ચ ।

ગ્રામં ગ્રામશતાધ્યક્ષઃ સહસ્રાધિપતિઃ પુરમ્ ॥ ૧૧૯ ॥

દશ ગામનો અધિપતિ (પોતાના નિર્વાહ માટે) એક કુલ (છ બળદોનું) એક હળ અને એવા બે હળથી ખેડાય એટલી જમીન)નો ઉપલોગ કરે, વીસ ગામનો અધિપતિ પાંચ કુલોનો ઉપલોગ કરે, સો ગામનો અધિપતિ એક ગામનો ઉપલોગ કરે અને હજાર ગામનો અધિકારી એક નગરનો ઉપલોગ કરે. ૧૧૯

તેષાં ગ્રામ્યાણિ કાર્યાણિ પૃથક્કાર્યાણિ ચૈવ હિ ।

રાજ્ઞોઽન્યઃ સચિવઃ સ્ત્રિગ્ધસ્તાનિ પશ્યેદતન્દ્રિતઃ ॥ ૧૨૦ ॥

એ અધિકારીઓનાં આમ સંબંધી તેમજ બીજાં જે અલગ કાર્યો હોય, તેને રાજાના કોઈ સ્નેહપાત્ર મંત્રીએ સાવધતાથી તપાસવાં. ૧૨૦

નગરે નગરે ચૈકં કુર્યાત્સર્વાર્થચિન્તકમ્ ।

ઉચ્ચૈઃસ્થાનં ઘોરરૂપં નક્ષત્રાણામિવ ગ્રહમ્ ॥ ૧૨૧ ॥

રાજાએ દરેક નગરમાં સર્વ કાર્યોનો એકએક વિચારક રાખવો. તે ઝંચ કુલનો હોય, સેના વગેરે અધિકારથી ઉચ્ચ હોય અને નક્ષત્રોમાં શુકની જેમ તેજસ્વી હોય. ૧૨૧

સ તાનુપરિક્રામેત્સર્વાનેવ સદા સ્વયંમ્ ।

તેષાં વૃત્તં પરિણયેત્સમ્યગ્રાષ્ટ્રેષુ તચ્ચરૈઃ ॥ ૧૨૨ ॥

તે નગરાધિપતિ આમના તે સર્વ અધિકારી વગેરેની પાછળ તપાસ રાખે અને પોતાના દૂતો દ્વારા તેમનાં વર્તનની ભાળ મેળવે. ૧૨૨

રાજ્ઞો હિ રક્ષાધિકૃતાઃ પરસ્વાદાયિનઃ શઠાઃ ।

ભૃત્યા ભવન્તિ પ્રાયેણ તેભ્યો રક્ષેદિમાઃ પ્રજાઃ ॥ ૧૨૩ ॥

કેમકે રક્ષાના અધિકારે નિભાયેલા રાજના સેવકો ધણું કરીને પારકો માલ ઉડાવનારા શઠ હોય છે; તેથી તેવાઓથી પ્રજાનું રક્ષણ કરવું. ૧૨૩

યે કાર્યિકેભ્યોઽર્થમેવ ગૃહ્ણીયુઃ પાપચેતસઃ ।

તેષાં સર્વસ્વમાદાય રાજા કુર્યાત્પ્રવાસનમ્ ॥ ૧૨૪ ॥

જે પાપી ચિત્તવાળાઓ કાર્યોથી આ (મુકદ્દમાવાળાઓ) પાસેથી પૈસાની લાંચ લે, તેમનું રાજાએ સર્વસ્વ લઈ લેવું અને તેમને દેશપાર કરવા. ૧૨૪

રાજા કર્મસુ યુક્તાનાં સ્ત્રીનાં પ્રેષ્યજનસ્ય ચ ।

પ્રત્યહં કલ્પયેદ્વૃત્તિં સ્થાનં કર્માનુરૂપતઃ ॥ ૧૨૫ ॥

કામમાં રોકવામાં આવેલી સ્ત્રીઓને તેમજ સેવકોને, તે તે કામ અને સ્થાનના પ્રમાણમાં રાજાંદી આજીવિકા ખાંધી આપવી. ૧૨૫

પળો દેયોઽવકૃષ્ટસ્ય ષડ્વત્કૃષ્ટસ્ય વેતનમ્ ।

ષાળ્માસિકસ્તથાચ્છાદો ધાન્યદ્રોણસ્તુ માસિકઃ ॥ ૧૨૬ ॥

(વાળઝૂડ કરનારા અને પાણી ભરનારા જેવા) હલકા સેવકને રોજ એક પણનો પગાર, મહિને મહિને એક દ્રોણ* અનાજ અને છ છ માસે એક જોડ કપડાં, એમ આપવાં.

* દ્રોણનું કોષ્ટક નીચે મુજબ છે:-૮ મૂઠી=૧ કૂંચી; ૮ કૂંચી=૧ પુષ્કલ; ૪ પુષ્કલ=૧ આઠક અને ૪ આઠક=૧ દ્રોણ; આમ, ૧૦૨૪ મૂઠી=૧ દ્રોણ.

ભારે કામ કરનાર ઉલ્કૃષ્ટ સેવકને રોજ છ પણનો પગાર, મહિને મહિને છ દ્રોણ અનાજ અને છ છ માસે છ જોડ કપડાં, એમ આપવાં. ૧૨૬

ક્રયવિક્રયમધ્વાનં મક્તં ચ સપરિવ્યયમ્ ।

યોગક્ષેમં ચ સંપ્રેક્ષ્ય વણિજો દાપયેત્કરાન્ ॥ ૧૨૭ ॥

ખરીદી, વેચાણ, માર્ગવ્યવહાર, લાડુંલથ્થું, રક્ષાનો ખર્ચ અને નફો એ બધું જોઈને વણિક પાસેથી કર લેવો. ૧૨૭

યથા ફલેન યુજ્યેત રાજા કર્તા ચ કર્મણામ્ ।

તથાવેક્ષ્ય નૃપો રાષ્ટ્રે કલ્પયેત્સતતં કરાન્ ॥ ૧૨૮ ॥

જમાં રાજા અને ખેતી આદિ કર્મો કરનારને પોતપોતાનાં કર્મોનું ફળ મળે, તે રીતે સદા વિચારપૂર્વક રાજાએ રાષ્ટ્ર ઉપર કર નાખવો. ૧૨૮

યથાલ્પાલ્પમદન્ત્યાઈ વાર્યોઃકૌવત્સષ્ટ્પદાઃ ।

તથાલ્પાલ્પો ગ્રહીતવ્યો રાષ્ટ્રાદ્રાજ્ઞાદિકઃ કરઃ ॥ ૧૨૯ ॥

જમ જળો સુધિર, વાછરડું દૂધ અને ભમરો મધ થોડામાં થોડું પીએ છે, તેમ રાજાએ પણ રાષ્ટ્ર પાસેથી અલ્પમાં અલ્પ વાર્ષિક વેર લેવો જોઈએ. ૧૨૯

પશ્ચાશ્ચદ્વાગ આદેયો રાજ્ઞા પશુહિરણ્યયોઃ ।

ધાન્યાનામષ્ટમો ભાગઃ ષષ્ઠો દ્વાદશ એવ વા ॥ ૧૩૦ ॥

પશુ અને સુવર્ણના નફામાંથી રાજાએ પચાસમો ભાગ લેવો અને અનાજ આદિના નફામાંથી છઠ્ઠો, આઠમો કે બારમો ભાગ લેવો. ૧૩૦

आददीताथ षड्भागं द्रुमांसमधुसर्पिषाम् ।

गन्धौषधिरसानां च पुष्पमूलफलस्य च ॥ १३१ ॥

पत्रशाकतृणानां च चर्मणां वैदलस्य च ।

मृन्मयानां च भाण्डानां सर्वस्याश्ममयस्य च ॥ १३२ ॥

वृक्ष, मांस, मध, धी, सुगंधी द्रव्ये, औषधि, रस, कूल, भूण, इण, पांढडां, शाक, तृण, आमडां, वांसनी पनावटो अने माटीनां तथा पथ्थरनां सर्व वासणो-अेटलांना लालमांथी राज्ञ्ये छहो लाग देवो. १३१, १३२

त्रियमाणोऽप्याददीत न राजा श्रोत्रियात्करम् ।

न च क्षुधास्य संसीदेच्छ्रोत्रियो विषये वसन् ॥ १३३ ॥

धन विना पोते भरणुहाल थयो होय तोय राज्ञ्ये श्रोत्रिय आक्षणु पासेथी कर देवो नहि. तेम तेना राज्ञ्यमां वसता श्रोत्रियने भूषनी पीडा पणु न होवी जेध्ये. १३३

यस्य राज्ञस्तु विषये श्रोत्रियः सीदति क्षुधा ।

तस्यापि तत्क्षुधा राष्ट्रमचिरेणैव सीदति ॥ १३४ ॥

जे राजना देशमां श्रोत्रिय आक्षणु भूषथी रिषायज छे, ते राजना राज्ञ्यने जे भूषमरे जेतजेतांमां गणीज जय छे. १३४

श्रुतवृत्ते विदित्वास्य वृत्तिं धर्म्यां प्रकल्पयेत् ।

संरक्षेत्सर्वतश्चैनं पिता पुत्रमिवोरसम् ॥ १३५ ॥

जे आक्षणुनी श्रोत्रियता अने जेनुं सदायरणु जलुनीने, राज्ञ्ये जेने धर्म्यां आञ्जविका नियत करी देवी. पिता जेम

પોતાના પુત્રનું સંરક્ષણ કરે છે, તેમ રાજ્યે તેનું પણ સર્વ
રીતે સંરક્ષણ કરવું. ૧૩૫

સંરક્ષ્યમાણો રાજા યં કુરુતે ધર્મમન્વહમ્ ।

તેનાદ્યુર્વર્ધતે રાજ્ઞો દ્રવિણં રાષ્ટ્રમેવ ચ ॥ ૧૩૬ ॥

રાજ્યથી રક્ષા પામતો એ બ્રાહ્મણ જે ધર્મ રાજ્ય આચરે
છે, તેનાથી રાજાનો આવરદા, ધન અને રાજ્ય વૃદ્ધિ પામે છે.

યત્કિંચિદપિ વર્ષસ્ય દાપયેત્કરસંજ્ઞિતમ્ ।

વ્યવહારેણ જીવન્તં રાજા રાષ્ટ્રે પૃથગ્જનમ્ ॥ ૧૩૭ ॥

સાધારણ વહેવારથી રાજ્ય ચલાવનારા રાજ્યના મામૂલી
માણસ પાસેથી પણ રાજ્યે કંઈ ને કંઈ વાર્ષિક કર લેવો. ૧૩૭

કારુકાઞ્છિલ્પિનશ્ચૈવ શૂદ્રાંશ્ચાત્મોપજીવિનઃ ।

એકૈકં કારયેત્કર્મ માસિ માસિ મહીપતિઃ ॥ ૧૩૮ ॥

કારીગરો, શિલ્પીઓ અને શ્રમજીવી શૂદ્રો-એમની પાસે
રાજ્યે મહિને મહિને એક એક દિવસ કામ કરાવવું. ૧૩૮

નોચ્છિન્દ્યાદાત્મનો મૂલં પરેષાં ચાતિતૃષ્ણયા ।

ઉચ્છિન્દન્દ્યાત્મનો મૂલમાત્મનં તાંશ્ચ પીડયેત્ ॥ ૧૩૯ ॥

રાજ્યે અતિ તૃષ્ણાએ કરીને ન પોતાનું મૂળ ખોદવું ને ન
પારકાનું મૂળ ખોદવું; કેમકે પોતાનું મૂળ કાપનારો પોતાને અને
પારકાને પીડા કરે છે. ૧૩૯

તીક્ષ્ણશ્ચૈવ મૃદુશ્ચ સ્યાત્કાર્યં વીક્ષ્ય મહીપતિઃ ।

તીક્ષ્ણશ્ચૈવ મૃદુશ્ચૈવ રાજા ભવતિ સંમતઃ ॥ ૧૪૦ ॥

કાર્ય જેઈને રાજ્યે કોમળ કે કઠોર થવું. યોગ્ય સમયે
કોમળ અને કઠોર થનારો રાજા સર્વને પ્રિય થાય છે. ૧૪૦

અમાત્યમુખ્યં ધર્મજ્ઞં પ્રાજ્ઞં દાન્તં કુલોદ્ગતમ્ ।

સ્થાપયેદાસને તસ્મિન્નિન્નઃ કાર્યેક્ષણે નૃણામ્ ॥ ૧૪૧ ॥

પ્રજનાં કાર્યો તપાસવામાં રાજા અશક્ત થયો હોય, તે તેણે ધર્મજ્ઞ, પ્રાજ્ઞ, જિતેન્દ્રિય અને કુલીન એવા મુખ્ય મંત્રીને તે આસને સ્થાપવો. ૧૪૧

एवं सर्वं त्रिधायेदमितिकर्तव्यमात्मनः ।

युक्तश्चैવાપ્રમत्तश्च परिरक्षोदिमाः प्रजाः ॥ ૧૪૨ ॥

આમ પોતાનું આ સર્વ કર્તવ્ય પરાપર બળવીને રાજાએ પ્રમાદરહિત અને કાર્યપરાયણ રહી, પોતાની પ્રજાઓનું રક્ષણ કરવું. ૧૪૨

विक्रोशन्त्यो यस्य राष्ट्राद्धियन्ते दस्युभिः प्रजाः ।

संपश्यतः समृत्यस्य मृतः स न तु जीवति ॥ ૧૪૩ ॥

સેવક આદિ દેખતાં જેના રાજામાં ચોરડાકુઓ કકળતી પ્રજાને હરી બધ છે, તે રાજા મરેલોજ બાણવો; પછી ભલે તે શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતો હોય. ૧૪૩

क्षत्रियस्य परो धर्मः प्रजानामेव पालनम् ।

निर्दिष्टफलभोक्ता हि राजा धर्मेण युज्यते ॥ ૧૪૪ ॥

પ્રજાનું પાલન એજ ક્ષત્રિયનો પરમધર્મ છે. કારણ કે બતાવ્યા પ્રમાણે કર વગેરે ક્ષણ ભોગવનાર રાજા ધર્મના ક્ષણનો ભોક્તા થાય છે. ૧૪૪

उत्थाय पश्चिमे यामे कृतशौचः समाहितः ।

हुताग्निर्ब्राह्मणांश्चार्य्यं प्रविशेत्स शुभां सभाम् ॥ ૧૪૫ ॥

રાજાએ રાત્રિને પાછલે પહેારે ઊઠવું, શૌચથી પરવારવું,

સ્વસ્થચિત્ત થવું, અગ્નિમાં હોમ કરવો, બ્રાહ્મણને સત્કાર આપવો અને પછી શુભ રાજસલામાં પ્રવેશ કરવો. ૧૪૫

તત્ર સ્થિતઃ પ્રજાઃ સર્વાઃ પ્રતિનન્દ્ય વિસર્જયેત્ ।

વિસૃજ્ય ચ પ્રજાઃ સર્વા મન્ત્રયેત્સહ મન્ત્રિભિઃ ॥ ૧૪૬ ॥

સલામાં બેસીને રાજ્યે સર્વ પ્રબળનોને આનંદથી સત્કારી વિદાય આપવી. સર્વ પ્રબળનોને વિદાય કર્યા પછી તેણે મંત્રીઓ સાથે મંત્રણા કરવી. ૧૪૬

ગિરિપૃષ્ઠં સમારુઢ્ય પ્રાસાદં વા રહોગતઃ ।

અરણ્યે નિઃશલાકે વા મન્ત્રયેદવિભાવિતઃ ॥ ૧૪૭ ॥

પર્વત ઉપર ચડીને, મહેલમાં બેસીને કે એકાંત જગ્યા-માં અથવા ઝાડઝાંખરા વિનાના અરણ્યમાં કોઈ જાણે નહિ એમ મંત્રણા કરવી. ૧૪૭

યસ્ય મન્ત્રં ન જાનન્તિ સમાગમ્ય પૃથગ્જનાઃ ।

સ કૃત્સ્તાં પૃથિવીં ધુંક્તે કોશહીનોઽપિ પાર્થિવઃ ॥ ૧૪૮ ॥

કારણ કે સમાગમમાં આવ્યા છતાં પણ સાધારણ માણસો જ્ઞાતા મંત્રને જાણી શકતા નથી, તે રાજા કોશે ક્ષીણ હોય તો પણ સમગ્ર પૃથ્વીને લોગવે છે. ૧૪૮

જહમૂકાન્ધવધિરાંસ્તૈયગ્ધોનાન્વયોતિગાન્ ।

સ્ત્રીમ્લેચ્છવ્યાધિતવ્યજ્ઞાનમન્ત્રકાલેઽપસારયેત્ ॥ ૧૪૯ ॥

જડસુ, મૂંગા, આંધળા, બહેરા, પોપટ વગેરે પંખીઓ, અતિવૃદ્ધો, સ્ત્રીઓ, મ્લેચ્છો, શેગીઓ અને વધતા ઓછા અંગવાળાઓ—એટલાંને મંત્રણા વખતે દૂર કાઢવાં. ૧૪૯

મિન્દન્ત્યવમતા મન્ત્રં તૈર્યગ્યોનાસ્તથૈવ ચ ।

સ્ત્રિયશ્ચૈવ વિશેષેણ તસ્માત્તન્નાદતો મવેત્ ॥ ૧૫૦ ॥

અપમાન પામતાં એ જડસુ વગેરે લોકો મંત્રનો ભેદ ખુલ્લો કરી દે છે. તેમજ પોપટ વગેરે પંખીઓ અને વિશેષે સ્ત્રીઓ પણ મંત્રનો ભેદ ખુલ્લો કરી નાખે છે. આથી તેવા સમયે તેમને દૂરજ રાખવાં. ૧૫૦

મધ્યંદિનેડર્ધરાત્રે વા વિશ્રાન્તો વિગતક્લમઃ ।

ચિન્તયેદ્ધર્મકામાર્થાન્સાર્ધં તૈરેક એવ વા ॥ ૧૫૧ ॥

અપોરે અથવા અડધી રાત્રે વિશ્રાંતિ લઈને, થાક ઉતારીને, તેણે તે મંત્રીઓ સાથે અથવા એકલાએ ધર્મ, અર્થ અને કામનું ચિંતન કરવું. ૧૫૧

પરસ્પરાવિરુદ્ધાનાં તેષાં ચ સમુપાર્જનમ્ ।

કન્યાનાં સંપ્રદાનં ચ કુમારાણાં ચ રક્ષણમ્ ॥ ૧૫૨ ॥

પરસ્પર વિરુદ્ધ જવા તે ધર્માદિના વિરોધ ટાળી તેમને ઉપાર્જન કરવાનો, કન્યાઓને પરણાવવાનો, તેમજ કુમારોને શિક્ષણ-રક્ષણ આપવાનો તેણે વિચાર કરવો. ૧૫૨

દૂતસંપ્રેષણં ચૈવ કાર્યશેષં તથૈવ ચ ।

અન્તઃપુરપ્રચારં ચ પ્રણિધીનાં ચ ચેષ્ટિતમ્ ॥ ૧૫૩ ॥

દૂતો મોકલવા વિશે, બાકી રહેલાં કામો વિશે, રાણી-વાસની હિલચાલો વિશે, તેમજ એલચીઓની ચેષ્ટા વિશે તેણે મંત્રણા કરવી. ૧૫૩

કૃત્ત્વં ચાષ્ટવિધં કર્મ પશ્ચવર્ગં ચ તપ્સવતઃ ।

અનુરાગાપરાગૌ ચ પ્રચારં મળ્ડલસ્ય ચ ॥ ૧૫૪ ॥

તેણે આઠ* કર્મને સમગ્ર રીતે અને પાંચ વર્ગોને તત્ત્વ રીતે વિચારવા. તેણે મંત્રીઓની પ્રીતિઅપ્રીતિ ઓળખવી, તેમજ રાજમંડળની હકીકત જાણવી. ૧૫૪

[વને વનેચરાઃ કાર્યાઃ શ્રમણાટવિકાદયઃ ।

પરપ્રવૃત્તિજ્ઞાનાર્થં શીઘ્રાચારપરંપરાઃ ॥

પરસ્ય ચૈતે બોદ્ધવ્યાસ્તાદૃશૈરેવ તાદૃશાઃ ।

ચારસશ્ચારિણઃ સંસ્થાઃ શઠાશ્ચાગૂઢસંજ્ઞિતાઃ ॥

ઝટ સમાચાર પામી શકે એવા વનમાં ફરનારા શ્રમણોને તથા ભટકુ વગેરે લોકોને શત્રુની લાળ મેળવવા સારુ વનમાં રાખવા. વળી, શઠતા કરતા, ધૂપા નામે ફરતા અથવા થાણું

* આ આઠ કર્મોના ત્રણ પ્રકાર છે:-(૧) યોગ્ય કાર્યોનો આરંભ, આરંભેલાં કાર્યોને ચાલુ રાખવાં, તેમનો વિસ્તાર કરવો, અને તેમનાં ફલ મેળવવાં એ ચાર ઉપરાંત સામ, દામ, દંડ અને ભેદ; (૨) વેપાર, સેતુ બાંધવા, કિલ્લાઓ કરવા, દુર્ગોની સમરામણી કરવી, હાથીખાનાં કરવાં અને ખાણો ખોદાવવી, ઊંડા જગામાં વસવાટ અને જંગલોમાં મુકામ; અને (૩) વૈશ્ય વગેરે પાસેથી કર, નોકરોને પગાર, દુષ્ટોનો ત્યાગ, ભારે ખર્ચનો અટકાવ, ફેગટ પ્રવૃત્તિની બંધી, ધર્મકર્મનું અન્વેક્ષણ, દંડ અને પ્રાયશ્ચિત્ત.

પાંચ વર્ગો આ પ્રમાણે છે: કાપટિક (ખીજાઓનાં રહસ્ય જાણી લેનારો, સાહસિક, ચતુર અને ભણીને તરત આવેલો વિદ્યાર્થી), ઉદારિચત (સંન્યસ્તઆશ્રમના ધર્મસંબંધમાં દોષ પામેલો છતાં રાજ્યભક્ત એવો ચ્યુત સંન્યાસી), ગૃહપતિ (આજીવિકા અર્થે પર-રાજ્યમાથી આવીને વસેલો ખેડૂત), વૈદેહિક (રાજનું ધન લઈ વેપાર કરનારો પરરાજ્યનો વેપારી), અને તાપસ (આજીવિકા ધૃષ્ટતા વેશધારી તપસ્વી).

નાખી રહેતા શત્રુના જવા ફૂતો હોય, તેવા સામે પોતાના ફૂતોય જાણવા.]

મધ્યમસ્ય પ્રચારં ચ વિજિગીષોશ્ચ ચેષ્ટિતમ્ ।

ઉદાસીનપ્રચારં ચ શત્રોશ્ચૈવ પ્રયત્નતઃ ॥ ૧૫૫ ॥

મધ્યમ રાજના, જીતની ઇચ્છાવાળા રાજના, ઉદાસીન રાજના, તેમજ શત્રુ રાજના—એ ચારેની પ્રયત્નપૂર્વક ખબર રાખવી. ૧૫૫

एताः प्रकृतयो मूलं मण्डलस्य समासतः ।

अष्टौ चान्याः समाख्याता द्वादशैव तु ताः स्मृताः ॥ ૧૫૬ ॥

સંક્ષેપમાં રાજમંડળની આ ચાર પ્રકૃતિ છે. અને જ આઠ બીજી પ્રકૃતિ કહી છે, તે સાથે તે કુલ બાર* ગણાય છે. ૧૫૬

+રાજમંડળની બાર પ્રકૃતિઓ નીચે પ્રમાણે છે—

- (૧) વિજિગીયુ (પ્રભાની ઉત્તનિવાળો, ઉત્સાહી અને વિજયશીલ),
- (૨) અરિ(શત્રુ), (૩) અરિસેવિત (શત્રુ જેને અનુકૂળ વર્તે તે),
- (૪) અરિમિત્ર (શત્રુનો મિત્ર), (૫) પાણ્ડિત્રાહ (વિજિગીયુ રાજ ચડાઇ કરે તે વખતે જેને ચડી આવવાનો સંભવ હોય એવો રાજ),
- (૬) પાણ્ડિત્રાહાસાર (પાણ્ડિત્રાહના રાજ્ય પછીના દેશનો રાજ),
- (૭) વિજિગીયુનો મિત્ર, (૮) વિજિગીયુના મિત્રનો મિત્ર, (૯) આકૂંદ (પાણ્ડિત્રાહાસારના પછીના રાજ્યનો રાજ) (૧૦) આકૂંદાસાર (પાણ્ડિત્રાહાસારના પછીના રાજ્યનો રાજ), (૧૧) મધ્યમ (વિજિગીયુ અને અરિ એ બે જુદા જુદા હોય તો તેમને કબજે કરવામાં અથવા મેળવવામાં સમર્થ અને તે બે એકઠા હોય તો તેમ કરવામાં અસમર્થ એવો રાજ. અને (૧૨) ઉદાસીન (વિજિગીયુ, અરિ અને મધ્યમ રાજઓ એકઠા થયા ન હોય તો તેમનો નિગ્રહ અને અનુગ્રહ કરવાને સમર્થ પણ તે એકઠા થયા હોય તો તેમ કરવા અસમર્થ એવો રાજ).

અમાત્યરાષ્ટ્રદુર્ગાર્થદણ્ડાહ્યાઃ પશ્ચ ચાપરાઃ ।

પ્રત્યેકં કથિતા હેતાઃ સંક્ષેપેણ દ્વિસપ્તતિઃ ॥ ૧૫૭ ॥

અમાત્ય, રાષ્ટ્ર, દુર્ગ, ડોશ અને દંડ એ બીજી પાંચ પ્રકૃતિ પણ છે. ઉપરની બાર પ્રકૃતિ અને એ દરેકની આ પાંચ પ્રકૃતિ એમ આ સાઠ મળી સંક્ષેપમાં તે બોતેર કહી છે. ૧૫૭

અનન્તરમરિં વિદ્યાદરિ સેવિનમેવ ચ ।

અરેરનન્તરં મિત્રમુદાસીનં તયોઃ પરમ્ ॥ ૧૫૮ ॥

સીમાડા ઉપર રહેતા રાજને શત્રુ બાણવો; શત્રુને સેવનાર રાજને પણ શત્રુ બાણવો; શત્રુના સીમાડા ઉપર રહેનાર રાજને મિત્ર બાણવો અને એ બેઉથી અળગો રહેનારને ઉદાસીન બાણવો.

[વિપ્રકૃષ્ટેષ્વન્યદ્વત્ત ઉદાસીનો બલાન્વિતઃ ।

વિજિગીષુર્મંડલાર્થો યસ્મિન્જ્ઞેયઃ સ મધ્યમઃ ॥

દ્વાદશ રાજમંડળમાં ભાગ ન લેનારો રાજ ઉદાસીન છે, બળવાન રાજ વિજિગીષુ છે અને રાજમંડળનો જ નિગ્રહ અને અનુગ્રહ કરી શકે છે તે મધ્યમ છે.]

તાન્સર્વાનભિસંદઘ્યાત્સામાદિભિરુપક્રમૈઃ ।

વ્યસ્તૈશ્ચૈવ સમસ્તૈશ્ચ પૌરુષેણ નયેન ચ ॥ ૧૫૯ ॥

આ સર્વ શત્રુ આદિ રાજઓને સામ આદિ સામટા ઉપાયોથી કે તે એક એક ઉપાયથી, પુરુષાર્થથી અને રાજનીતિથી વશ કરવા. ૧૫૯

સંધિં ચ વિગ્રહં ચૈવ યાનમાસનમેવ ચ ।

દ્વૈધીમાર્વં સંશ્રયં ચ ષડ્ગુણાશ્ચિન્તયેત્સદા ॥ ૧૬૦ ॥

સંધિ, વિગ્રહ, યાન (શત્રુ ઉપર ચડાઇ), આસન (કિલ્લા-

भां लराध रहेवुं), द्वैधीलाव (सेनाना भे लाग करवा) अने संश्रय (भील समर्थनो आश्रय), अे छ गुणोनो राज्मे सहैव विचार करेवो. १६०

आसनं चैव यानं च संधिं विग्रहमेव च ।

कार्यं वीक्ष्य प्रयुञ्जीत द्वैधं संश्रयमेव च ॥ १६१ ॥

पोतानी वृद्धि अने शत्रुनां ढानिइप कार्यो जेधने आसन, यान, संधि, विग्रह, द्वैधीलाव अने संश्रय जेनो प्रयोग करेवो १६१

संधिं तु द्विविधं विद्याद्राजा विग्रहमेव च ।

उभे यानासने चैव द्विविधः संश्रयः स्मृतः ॥ १६२ ॥

संधि, विग्रह, यान, आसन, द्वैधीलाव अने संश्रय अे दरेकने राज्मे अण्मे प्रकारनां जण्वां. १६२

समानयानकर्मा च विपरीतस्तथैव च ।

तदात्वायतिसंयुक्तः संधिर्ज्ञेयो द्विलक्षणः ॥ १६३ ॥

तात्कालिक डे लावी इणवाणी संधि भे प्रकारनी जण्वाः अेक समानयानकर्मा (जभां भित्र राज्मेनी साथे भणीने भील अेक उपर यडाई करवानी होय); अने भील तेथी जलद्री असमानयानकर्मा (जभां अेक भित्र राज्मे अमुक राज उपर अने भील अे भील राज उपर यडाई लई जवानी होय). १६३

स्वयंकृतश्च कार्यार्थमकाले काल एव वा ।

मित्रस्य चैवापकृते द्विविधो विग्रहः स्मृतः ॥ १६४ ॥

विग्रह भे प्रकारनो कछो छे-योग्य डे अयोग्य वपते

પોતાના પ્રયોજન અર્થે જાતેજ વિગ્રહ કરવો તે એક અને મિત્રનું ખૂરું કરવામાં આવતાં વિગ્રહ માંડવામાં આવે તે બીજો. ૧૬૪

एकाकिनश्चात्ययिके कार्ये प्राप्ते यदच्छया ।

संहतस्य च मित्रेण द्विविधं यानमुच्यते ॥ १६५ ॥

યાન (ચડાઈ) બે પ્રકારનું કહ્યું છે—એક તો ધણું જરૂરી કામ આવી પડતાં સહેજ એકલાએ ચડાઈ કરવી તે; અને બીજું પોતે મિત્રની સાથે મળીને ચડાઈ લઈ જવી તે. ૧૬૫

क्षीणस्य चैव क्रमशो दैवात्पूर्वकृतेन वा ।

मित्रस्य चानुरोधेन द्विविधं स्मृतमासनम् ॥ १६६ ॥

દૈવથી કે પૂર્વકર્મના કારણે ક્ષીણ થયેલા રાજાએ ગુપચુપ બેસી રહેવું તે એક પ્રકાર; અને મિત્રની સમજાવટથી છાના બેસી રહેવું તે બીજો પ્રકાર—એમ આસન બે જાતનાં કહ્યાં છે.

बलस्य स्वामिनश्चैव स्थितिः कार्यार्थसिद्धये ।

द्विविधं कीर्त्यते द्वैधं षाड्गुण्यगुणवेदिभिः ॥ १६७ ॥

કાર્ય અને હેતુની સિદ્ધિ માટે રાજાએ શત્રુના ઉપ-દ્રવને શમાવવા સારુ થોડી સેનાને અમુક જગાએ રાખવી; અને બાકીના થોડા સૈન્ય સાથે પોતે અમુક રક્ષિત ભાગમાં રહેવું—એમ છ ગુણના ગુણવેત્તાઓ દ્વૈધીભાવને બે પ્રકારનો કહે છે. ૧૬૭

अर्थसंपादनार्थं च पीडयमानस्य शत्रुभिः ।

साधुषु व्यपदेशार्थं द्विविधः संश्रयः स्मृतः ॥ १६८ ॥

શત્રુઓથી પીડાઈ રહેલો રાજા પોતાનો હેતુ સિદ્ધ કરવા

સારુ ખીજ બળવાન રાજનો આશ્રય કરે તે; અને પોતાનો
પરાલવ થશે એવી શંકાથી ખીજ રાજનો આશ્રય લેવાય
તે—એમ બે જાતનો સંશ્રય કહ્યો છે. ૧૬૮

યદાવગચ્છેદાયત્યામાધિક્યં ધ્રુવમાત્મનઃ ।

તદાત્વે ચાલ્પિકાં પીઢાં તદા સંધિં સમાશ્રયેત્ ॥ ૧૬૯ ॥

ભાવીમાં જે પોતાની સિદ્ધિમાં ચોકસ અધિકતા થવાને
નિશ્ચય જણાય તે પણ સંધિનો આશ્રય લેવો. ૧૬૯

યદા પ્રહૃષ્ટા મન્યેત સર્વાસ્તુ પ્રકૃતીર્મૃશમ્ ।

અત્યુચ્છ્રીતં તથાત્માનં તદા કુર્વીત વિગ્રહમ્ ॥ ૧૭૦ ॥

રાજને જ્યારે પોતાનું મંત્રી આદિ સર્વ પ્રકૃતિ-મંડળ
અત્યંત પ્રસન્ન લાગે અને પોતે પોતાને અત્યંત ઉન્નત
થયેલો માને, ત્યારે તેણે વિગ્રહ કરવો. ૧૭૦

યદા મન્યેત ભાવેન હૃષ્ટં પુષ્ટં બલં સ્વકમ્ ।

પરસ્ય વિપરીતં ચ તદા યાયાદ્રિપું પ્રતિ ॥ ૧૭૧ ॥

રાજને જ્યારે પોતાનું સૈન્ય ભાવથી દૃષ્ટપુષ્ટ જણાય
અને શત્રુનું સૈન્ય તેથી ઊલટું જણાય, ત્યારે તેણે શત્રુની
સામે પગલાં માંડવાં. ૧૭૧

યદા તુ સ્યાત્પરિક્ષીણો વાહનેન બલેન ચ ।

તદાસીત પ્રયત્નેન શનકૈઃ સાંત્વયન્નરીન્ ॥ ૧૭૨ ॥

જ્યારે રાજ પોતે વાહન અને સૈન્યમાં નબળો હોય,
ત્યારે શત્રુઓને પ્રયત્નપૂર્વક ધીરે ધીરે ટાઢા રાખી પોતે
બેસી રહેવું. ૧૭૨

મન્યેતારિં યદા રાજા સર્વથા બલવત્તરમ્ ।

તદા દ્વિધાબલં કૃત્વા સાધયેત્કાર્યમાત્મનઃ ॥ ૧૭૩ ॥

રાજા જ્યારે જુએ કે શત્રુ સર્વથા વિશેષ બળવાન છે ત્યારે તેણે પોતાના સૈન્યના બે ભાગ કરી દ્વિધીલાવથી પોતાનું કાર્ય સાધી લેવું. ૧૭૩

યદા પરબલાનાં તુ ગમનીયતમો ભવેત્ ।

તદા તુ સંશ્રયેત્ક્ષિપ્રં ધાર્મિકં બલિનં નૃપમ્ ॥ ૧૭૪ ॥

જ્યારે રાજા ઉપર શત્રુનાં સૈન્યોને આવવું અત્યંત સરલ થઈ જાય એમ હોય, ત્યારે તેણે તરતજ ખીજ ધાર્મિક અને બળવાન રાજાનો આશ્રય લેવો. ૧૭૪

નિગ્રહં પ્રકૃતીનાં ચ કુર્યાદ્યોડરિબલસ્ય ચ ।

ઉપસેવેત તં નિત્યં સર્વયત્નૈર્ગુરું યથા ॥ ૧૭૫ ॥

જે રાજા મંત્રી આદિ પ્રકૃતિને અને શત્રુના સૈન્યને વશ કરી શકે એવો હોય; તે રાજાની સેવા શરણે ગયેલા રાજાએ નિત્ય ગુરુની જમ સર્વ પ્રયત્ને કરવી. ૧૭૫

યદિ તત્રાપિ સંપશ્યેદ્દોષં સંશ્રયકારિતમ્ ।

સુયુદ્ધમેવ તત્રાપિ નિર્વિશઙ્કઃ સમાચરેત્ ॥ ૧૭૬ ॥

આશ્રય આપનાર રાજામાં પણ જો તે દોષ દેખાય, તો નિઃશંક થઈને તેની સાથે પણ ઉત્તમ યુદ્ધ કરવું. ૧૭૬

સર્વોપાયૈસ્તથા કુર્યાન્નીતિજ્ઞઃ પૃથિવીપતિઃ ।

યથાસ્યામ્યાધિકા ન સ્યુર્મિત્રોદાસીનશત્રવઃ ॥ ૧૭૭ ॥

નીતિજ્ઞ રાજાએ સર્વ ઉપાયોથી એવું કાર્ય કરવું કે જથી તેના મિત્રો, ઉદાસીનો અને શત્રુઓ અધિક ન થાય.

आयतिं सर्वकार्याणां तदात्वं च विचारयेत् ।

अतीतानां च सर्वेषां गुणदोषा च तत्त्वतः ॥ १७८ ॥

सर्वं कार्योनां लविष्य अने वर्तमान विचारवां; तेमज
भूतकाणनां सर्वं कार्योना गुणदोषाने यथार्थं रीते तपासवा. १७८

आयत्यां गुणदोषज्ञस्तदात्वे क्षिप्रनिश्चयः ।

अतीते कार्यशेषज्ञः शत्रुभिर्नाभिभूयते ॥ १७९ ॥

भूतकाणनां कार्योना गुणदोषो ज्ञानुनारे, वर्तमान कार्यभां
तत्काल निर्णय करनारे अने लावी कार्योना शेषने समजनारे
राज शत्रुओथी परालव पाभतो नथी. १७९

यथैनं नाभिसंदध्युर्मित्रोदासीनशत्रवः ।

तथा सर्वं संविदध्यादेश सामासिको नयः ॥ १८० ॥

मित्रो, उदासीनो अने शत्रुओ पोताने जे रीते पीडी
शके नहि, ते रीते राज्ञे सधणा उपाय करवा—आ संक्षेपभां
नीति छे. १८०

यदा तु यानमातिष्ठेदरिराष्ट्रं प्रति प्रभुः ।

तदानेन विधानेन यायादरिपुरं शनैः ॥ १८१ ॥

राज्ञे न्यारे शत्रुना देश उपर यडाछ लछ जवी डाय,
त्यारे तेणे आ (नीचेना) उपायोथी धीरे धीरे शत्रुनगर
तरक जवु. १८१

मार्गशीर्षे शुभे मासि यायाद्यात्रां महीपतिः ।

फाल्गुनं वाथ चैत्रं वा मासौ प्रति यथाबलम् ॥ १८२ ॥

राज्ञे पोताना सैन्यजणनो योग्य विचार करीने शुभ
भागशर मासभां अथवा द्वागण मासभां अथवा यत्र
मासभां शत्रु उपर यडाछ करवी. १८२

अन्येष्वपि तु कालेषु यदा पश्येद् ध्रुवं जयम् ।

तदा यायाद्विगृह्यैव व्यसने चोत्थिते रिपोः ॥ १८३ ॥

जे पोताना विजयनी पाष्ठी भातरी जल्लाती होय अने शत्रुने संकट जेष्ठं थयुं होय, तो उपर जल्लावेला सिवायना जीज समयोच्चे पण तेणे यडाई लई जवी. १८३

कृत्वा विधानं मूले तु यात्रिकं च यथाविधि ।

उपगृह्यास्पदं चैवं चारान्सम्यग्विधाय च ॥ १८४ ॥

संशोध्य त्रिविधं मार्गं षड्विधं च बलं स्वकम् ।

सांपरायिककल्पेन यायादरिपुरं शनैः ॥ १८५ ॥

पोताना भूणरूप राजनगरमां व्यवस्था करीने, युद्धयात्रा भाटेनां विधिपूर्वकनां सर्व साधनेा भेजवीने, ३डी रीते युप्त हूतो गोठवीने, त्रणु जतना (जंगल, आनूप अने आटविक) मार्गेने संशोधीने, तेमज छ प्रकारनां पोतानां सैन्यने परापर सज्ज करीने राज्जे धीरे धीरे संत्रामनी विधिच्चे शत्रुनगर तरई आगण जवुं. १८४, १८५

शत्रुसेविनि मित्रे च गूढे युक्ततरो भवेत् ।

गतप्रत्यागते चैव स हि कष्टतरो रिपुः ॥ १८६ ॥

शत्रुने सेवनारा छूपा मित्रने विषे तेमज जेकवार नीकणीने इरी आवेला भाणुस विषे विशेष जअत रहेवुं; उभडे ते मोटा कष्टदायक शत्रु छे. १८६

दण्डव्यूहेन तन्मार्गं यायात्तु शकटेन वा ।

वराहमकराभ्यां वा सूच्या वा गरुडेन वा ॥ १८७ ॥

यडाई मज्जता ते राज्जे दंडना, शकटना, वराहना,

भकरना, सूयिना के गरुडना आकारे व्यूडो रचीने ते भागे
याखवुं. १८७

यतश्च भयमाशङ्केत्ततो विस्तारयेद्बलम् ।

पद्मेन चैव व्यूहेन निविशेत् सदा स्वयम् ॥ १८८ ॥

ज्यां लयनी शंका आवे त्यां सेनानो विस्तार करवो अने
राज्ये पोते सदैव पद्माकार व्यूडभां रडेवुं. १८८

सेनापतिबलाध्यक्षौ सर्वदिक्षु निवेशयेत् ।

यतश्च भयमाशङ्केत्प्राचीं तां कल्पयेद्दिशम् ॥ १८९ ॥

सर्व दिशांज्यां सेनापति अने सेनाध्यक्षेने गोडवी देवा.
७ दिशांज्येथी लयनी शंका होय, ते दिशाने पूर्व दिशा कल्पवी.

गुल्मांश्च स्थापयेदाप्तान्कृतसंज्ञान्समंततः ।

स्थाने युद्धे च कुशलानभीरूनविकारिणः ॥ १९० ॥

स्थानभां अने युद्धभां कुशल, निर्लय, अडग तथा विश्वासु
अंवा भाणुसेने संज्ञा आपीने राजनी आरेकार स्थापित
करवा. १९०

संहतान्योधयेदल्पान्कामं विस्तारयेद्बहून् ।

सूच्या वज्रेण चैवैतान्व्यूहेन व्यूह्य योधयेत् ॥ १९१ ॥

पोताना सैनिका थोडा होय, तो तेमने अकडा राणीने
युद्ध कराववुं. जे तेज्या धणा होय तो तेमने विस्तारवा अने
तेमने सूयिव्यूड अथवा वज्रव्यूड आकारभां गोडवी युद्ध
कराववुं. १९१

स्यन्दनाश्वैः समे युद्धयेदनूपे नौद्विपैस्तथा ।

वृक्षगुल्मावृते चापैरसिचर्मायुधैः स्थले ॥ १९२ ॥

સમરભૂમિમાં રથ અને ઘોડાઓથી લડવું, અનૂપ (પાણી-વાળા) પ્રદેશમાં નૌકા અને હાથીઓથી લડવું; ઝાડઝાંખરાં-વાળા ભાગમાં ખાણોથી લડવું; અને કોરી જમીનમાં તલવાર, ઢાલ, તથા આયુધોથી લડવું. ૧૯૨

કુરુક્ષેત્રાંશ્ચ મત્સ્યાંશ્ચ પञ्ચાલાञ્ચૂરસેનજાન ।

દીર્ઘાલ્લઘૂંશ્ચૈવ નરાનગ્રાનીકેષુ યોજયેત્ ॥ ૧૯૩ ॥

કુરુક્ષેત્ર, મત્સ્ય, પંચાલ અને શૂરસેન એ દેશોમાં જન્મેલા દીર્ઘકાય અને લઘુકાય માણસોને સેનાને મોખરે યોજવા. ૧૯૩

પ્રહર્યેદ્દલં વ્યૂહ્ય તાંશ્ચ સમ્યક્પરીક્ષયેત્ ।

ચેષ્ટાશ્ચૈવ વિજાનીયાદરીન્યોધયતામપિ ॥ ૧૯૪ ॥

સેનાને વ્યૂહમાં ગોઠવીને તેનો હર્ષ વધારવો, તેની સુવિધિએ પરીક્ષા કરવી અને શત્રુઓ સાથે લડી રહેલા યોદ્ધાઓની ચેષ્ટાઓ જોતા રહેવું. ૧૯૪

ઉપરુધ્યારિમાસીત રાઘું ચાસ્યોપપીડયેત્ ।

દૂષયેચ્ચાસ્ય સતતં યવસાન્નોદકેન્ધનમ્ ॥ ૧૯૫ ॥

શત્રુને ચોતરફ ઘેરીને રહેવું, એના દેશને પગ નીચે રાખવો અને એનાં ઘાસ, અન્ન, પાણી, તેમજ ઇંધણાને સતત દૂષિત કરવાં. ૧૯૫

મિન્દ્યાશ્ચૈવ તડાગાનિ પ્રાકારપરિલાસ્તથા ।

સમવસ્કન્દયેશ્ચૈનં રાત્રૌ વિગ્રાસયેત્તથા ॥ ૧૯૬ ॥

તેનાં જળાશયો, કોટકિલ્લા અને ખાઈઓ તોડી નાખવાં, તેને શિથિલ કરી મૂકવો, તેમજ રાત્રે તેને ત્રાસ આપવો. ૧૯૬

ઉપજપ્યાનુપજપેદ્દુદ્ધયેતૈવ ચ તત્કૃતમ્ ।

યુક્તે ચ દૈવે યુદ્ધયેત જયપ્રેપ્સુરપેતમીઃ ॥ ૧૯૭ ॥

શત્રુના કૂટી શંક એવા માણસોને ફેડવા અને તેમની પાસેથી શત્રુની યોજના બહુ લેવી. પછી દૈવ અનુકૂળ હોય ત્યારે જય ઇચ્છનાર રાજાએ નિર્ભયતાથી યુદ્ધ કરવું. ૧૯૭

સામ્રા દાનેન ભેદેન સમસ્તૈરથવા પૃથક્ ।

વિજેતું પ્રયતેતારીન્ન યુદ્ધેન કદાચન ॥ ૧૯૮ ॥

રાજાએ સામ, દાન, ભેદ એ ત્રણેનો પ્રયોગ કરીને અથવા એમાંના એકએકનો પ્રયોગ કરીને શત્રુઓને જીતવાનો પ્રયત્ન કરવો; પણ ક્યારેય પ્રથમ યુદ્ધથી જીતવાને પ્રયત્ન કરવો નહિ. ૧૯૮

અનિત્યો વિજયો યસ્માદ્દૃશ્યતે યુદ્ધચમાનયોઃ ।

પરાજયશ્ચ સંગ્રામે તસ્માદ્યુદ્ધં વિવર્જયેત્ ॥ ૧૯૯ ॥

સંગ્રામમાં લડી રહેલા બે રાજાઓના સંબંધમાં વિજય અને પરાજય અનિત્ય દેખાય છે તેથી યુદ્ધને વર્જવું.

ત્રયાણામપ્યુપાયાનાં પૂર્વોક્તાનામસંભવે ।

તથા યુદ્ધયેત સંપન્નોવિજયેત રિપૂન્યથા ॥ ૨૦૦ ॥

પણ ઉપર કહેલા ત્રણ ઉપાયો બે અસફલ બન્યા, તો રાજાએ પોતાનો શત્રુઓ સાથે વિજય થાય એવી રીતે તૈયાર થઈને યુદ્ધ કરવું. ૨૦૦

જિત્વા સંપૂજયેદેવાન્બ્રાહ્મણાંશ્ચૈવ ધાર્મિકાન્ ।

પ્રદદ્યાત્પરિહારાંશ્ચ રૂપાપયેદભયાનિ ચ ॥ ૨૦૧ ॥

એમ જય મેળવીને રાજાએ દેવો અને ધાર્મિક બ્રાહ્મણોને સત્કારવા, જીતેલી પ્રાજને ઉપકારાદિ કરવા અને સૌને અભય આપ્યાની બહેરાત કરવી. ૨૦૧

સર્વેષાં તુ વિદિત્વૈષાં સમાસેન ચિકીર્ષિતમ્ ।

સ્થાપયેત્તત્ર તદ્વંશ્યં કુર્યાન્ચ સમયક્રિયામ્ ॥ ૨૦૨ ॥

જિતાયલા શત્રુરાજ તથા તેના મંત્રી આદિ સૌના અલિપ્રાયને ટૂંકમાં જાણી લેવાં; અને તે રાજના કોઇ વંશજને ગાદીએ સ્થાપવો; તેમજ તેની સાથે યોગ્ય શરતો કરવી. ૨૦૨

પ્રમાણાનિ ચ કુર્વીત તેષાં ધર્મ્યાન્યથોદિતાન્ ।

રત્નૈશ્ચ પૂજયેદેનં પ્રધાનપુરુષૈઃ સહ ॥ ૨૦૩ ॥

યોગ્ય રીતે આવેલા તેમના ધર્મ્ય આચારોને પ્રમાણરૂપ કરવા અને અલિષેક પામેલા એ રાજને મુખ્ય પુરુષો સાથે રત્નોથી સત્કાર આપવો. ૨૦૩

આદાનમપ્રિયકરં દાનં ચ પ્રિયકારકમ્ ।

અભીષિતતાનામર્થાનાં કાલે યુક્તં પ્રશસ્યતે ॥ ૨૦૪ ॥

કોઈ પાસેથી તેને ઇષ્ટ વસ્તુઓ લઇ લેવી એ અપ્રિયકારી છે અને તે આપવી એ પ્રિયકારી છે. તે પણ યોગ્યકાલે તે લેવું—આપવું પ્રશંસાપાત્ર છે. ૨૦૪

સર્વં કર્મેદમાયત્તં વિધાને દૈવમાનુષે ।

તયોર્દૈવમચિન્ત્યં તુ માનુષે વિદ્યતે ક્રિયા ॥ ૨૦૫ ॥

આ સર્વ કર્મ દૈવી અને માનવી વિધાનને અધીન છે. પણ તેમાં દૈવી વિધાન અચિન્ત્ય છે અને માનવી વિધાનમાં કાર્યની સાધના આવશ્યક છે. ૨૦૫

[દૈવેન વિધિના યુક્તં માનુષ્યં યત્પ્રવર્તતે ।

પરિક્લેશેન મહતા તદર્થસ્ય સમાધકમ્ ॥

દૈવની અનુકૂળતા નહિ હોવા છતાં જ માનુષી પુરુષાર્થ કરવામાં આવે છે, તે મહાકલેશે હેતુની સિદ્ધિ આપે છે.]

[संयुक्तस्यापि दैवेन पुरुषकारेण वर्जितम् ।

विना पुरुषकारेण फलं क्षेत्रं न यच्छति ॥

दैवनी अनुकूलता छतां जे पुरुषार्थं करवाभां आवे नहि,
तो क्षेत्र पुरुषार्थं विना ङ्ण आप्तुं नथी.]

[चंद्रार्काद्या ग्रहा वायुरभिरापस्तथैव च ।

इह दैवेन साध्यन्ते पौरुषेण प्रयत्नतः ॥

सूर्य, चंद्र आदि ग्रहा, वायु, अग्नि, तेमज ङ्ण जे पधां
प्रयत्न वडे दैव अने पुरुषार्थथी आ लोकभां साध्य थाय छे.]

सह वापि व्रजेद्युक्तः संधिं कृत्वा प्रयत्नतः ।

मित्रं हिरण्यं भूमिं वा संपश्यंस्त्रिविधं फलम् ॥ २०६ ॥

राज्ये शत्रु साथे युद्ध करवुं अथवा मैत्री, सुवर्णं अने
भूमि जे त्रण प्रकारना ङ्णनेो विचार करीने तेनी साथे प्रयत्न-
पूर्वक संधि करीने पाछा आववुं. २०६

पार्णिग्राहं च संप्रेक्ष्य तथाक्रन्दं च मण्डले ।

मित्रादथाप्यमित्राद्वा यात्राफलमवाप्नुयात् ॥ २०७ ॥

विजयेच्छुः राज्ये राजमंडलभांना पाणिर्ग्राह्यं अने
आकंद जे जे राज्येो विशेष ध्यान राखवुं अने शत्रु तथा
मित्र राज पासथी यडाई कर्यानेो लाल भेणवी लेवो. २०७

हिरण्यभूमिसंप्राप्त्या पार्थिवो न तथैघते ।

यथा मित्रं ध्रुवं लब्ध्वा कुशमप्यायतिक्षमम् ॥ २०८ ॥

राज सुवर्णं अने भूमि प्राप्त करीने तेवी वृद्धि पाभतो
नथी, जेवी दुर्बल छतां लावीभां काम आपे जेवी दृढ मैत्री
भेणवीने ते पाभे छे. २०८

ધર્મજ્ઞં ચ કૃતજ્ઞં ચ તુષ્ટપ્રકૃતિમેવ ચ ।

અનુરક્તં સ્થિરારમ્ભં લઘુમિત્રં પ્રશસ્યતે ॥ ૨૦૯ ॥

ધર્મજ્ઞ, કૃતજ્ઞ, પ્રસન્નમન, અનુરક્ત, સ્થિર અને આરંભયુક્ત એવો નાનો મિત્ર પણ પ્રશંસાને યોગ્ય છે. ૨૦૯

પ્રાજ્ઞં કુલીનં શૂરં ચ દક્ષં દાતારમેવ ચ ।

કૃતજ્ઞં ઘૃતિમન્તં ચ કષ્ટમાહુરરિં બુધાઃ ॥ ૨૧૦ ॥

પ્રાજ્ઞ, કુલીન, શૂર, દક્ષ, દાતા, કૃતજ્ઞ અને ધૈર્યવાન એવા શત્રુને પાંડિતો કષ્ટસાધ્ય કહે છે. ૨૧૦

આર્યતા પુરુષજ્ઞાનં શૌર્યં કરુણવેદિતા ।

સ્થૌલલક્ષ્યં ચ સતતમુદાસીનગુણોદયઃ ॥ ૨૧૧ ॥

સભ્યતા, પુરુષપરીક્ષા, શૂરવીરતા, દયાળુતા અને ઔદાર્ય એ ઉદાસીન રાબની સતતની ગુણુસામગ્રી છે. ૨૧૧

ક્ષેમ્યાં સસ્યપ્રદાં નિત્યં પશુવૃદ્ધિકરીમપિ ।

પરિત્યજેન્મૃષો ભૂમિમાત્માર્થમવિચારયન્ ॥ ૨૧૨ ॥

રાબએ પોતાની રક્ષા માટે કલ્યાણુકારી, ધાન્યદાયી અને નિત્ય પશુની વૃદ્ધિ કરનારી ભૂમિને પણ વિચારમાં રહ્યા વિના ત્યજી દેવી. ૨૧૨

આપદર્થં ધનં રક્ષેદારાન્ રક્ષેદ્ધનૈરપિ ।

આત્માનં સતતં રક્ષેદ્દારૈરપિ ધનૈરપિ ॥ ૨૧૩ ॥

આપત્તિને અર્થે ધનની રક્ષા કરવી, ધનથી પત્નીની રક્ષા કરવી અને ધન તેમજ પત્ની એ બન્નેથી સતત સ્વરક્ષા કરવી.

સહ સર્વાઃ સમુત્પન્નાઃ પ્રસમીક્ષ્યાપદો મૃશમ્ ।

સંયુક્તાંશ્ચ વિયુક્તાંશ્ચ સર્વોપાયાન્સૃજેદ્બુધઃ ॥ ૨૧૪ ॥

शुद्धिमान राज्ञे अधी आपत्तिशोने ऐकसामटी
जथ्यामां आवी उमेदी जेधने, सामटा के छूटा छूटा सर्व
उपायो करवा. २१४

उपेतारमुपेयं च सर्वोपायांश्च कृन्तशः ।

एतत्त्रयं समाश्रित्य प्रयतेतार्थसिद्धये ॥ २१५ ॥

उपाय करनारा, राज्ञे पोतानो, उपाययोग्य वस्तुने
अने साम आदि सर्व उपायेनो ऐभ त्रणेनो समग्र रीते
विचार करीने कार्यसिद्धि माटे प्रयत्न करवो. २१५

एवं सर्वमिदं राजा सह संमन्त्र्य मन्त्रिभिः ।

व्यायम्याप्लुत्य मध्याह्ने भोक्तुमन्तःपुरं विशेत् ॥ २१६ ॥

आ प्रमाणे राज्ञे मंत्रीशो साथे आ सर्वनी मंत्रणा
कर्या पाद व्यायाम करवो अने पछी स्नान करी अपोरे अंतः-
पुरमां जमवा जवुं. २१६

तत्रात्मभूतैः कालज्ञैरहार्यैः परिचारकैः ।

सुपरीक्षितमन्नाद्यमद्यान्मन्त्रैर्विषापहैः ॥ २१७ ॥

त्यां जेधने राज्ञे ऐकनिष्ठ अने आत्मरूप सेवकाशे
रांधिलुं ऐवुं आतरी करेवुं अत्र विषहारी मंत्रोपूर्वक जमवुं.

विषघ्नैरगदैश्चास्य सर्वद्रव्याणि योजयेत् ।

विषघ्नानि च रत्नानि नियतो धारयेत्सदा ॥ २१८ ॥

राजना लोजनना सर्व पदार्थीमां विषनाशक औषधिशो
नाश्वी अने राज्ञे नियमपूर्वक सदा विषहारी रत्नो धारण
करवां. २१८

પરીક્ષિતાઃ સ્ત્રિયશ્ચેનં વ્યજનોદકધૂપનૈઃ ।

વેષાભરણસંશુદ્ધાઃ સ્પૃશ્યેયુઃ સુસમાહિતાઃ ॥ ૨૧૯ ॥

કસોટીમાં ખરી નીવડેલી, વસ્ત્ર અને આભૂષણમાં વિશુદ્ધ અને એકચિત્ત એવી સ્ત્રીઓ પંખો, પાણી, તેમજ સુગંધી ધૂપથી એ રાત્રની સેવા કરે. ૨૧૯

एवं प्रयत्नं कुर्वीत यानशय्यासनाशने ।

સ્નાને પ્રસાધને ચૈવ સર્વાલંકારકેષુ ચ ॥ ૨૨૦ ॥

વાહન, શય્યા, આસન, ભોજન, સ્નાન અને પ્રસાધન તેમજ સર્વ અલંકારો વિશે પણ રાત્રએ આ પ્રમાણે પરીક્ષા-પૂર્વક પ્રયત્ન કરવો. ૨૨૦

शुक्तवान्निहरेच्चैव स्त्रीभिरन्तःपुरे सह ।

વિહૃત્ય તુ યથાકાલં પુનઃ કાર્યાણિ ચિન્તયેત્ ॥ ૨૨૧ ॥

જમ્યા બાદ, રાત્રએ રાણીવાસમાં સ્ત્રીઓ સાથે વિહાર કરવો. આમ યથાસમય વિહાર કરીને તેણે ફરી પોતાનાં કાર્યોને વિચારવાં. ૨૨૧

अलंकृतश्च संपश्येदायुधीयं पुनर्जनम् ।

વાહનાનિ ચ સર્વાણિ શસ્ત્રાણ્યાભરણાનિ ચ ॥ ૨૨૨ ॥

પછી રાત્રએ અલંકાર ધારણ કરી આયુધધારી યોદ્ધાઓને, સર્વ વાહનોને, શસ્ત્રોને અને આભૂષણોને તપાસવાં. ૨૨૨

संध्यां चोपास्य शृणुयादन्तर्वेदमनि शस्त्रभृत् ।

રહસ્યાખ્યાયિનાં ચૈવ પ્રણિધીનાં ચ ચેષ્ટિતમ્ ॥ ૨૨૩ ॥

પછી સંધ્યોપાસના કરી રાત્રએ, મહેલના અંતરવાસમાં જઈ, શસ્ત્ર ધારણ કરી, ખાનગી ખબરો લાવનારા દૂતોનાં તેમજ એલચીઓનાં કામો સાંભળવાં. ૨૨૩

ગત્વા કક્ષાન્તરં ત્વન્યત્સમનુજ્ઞાપ્ય તં જનમ્ ।

પ્રવિશેઙ્ગોજનાર્થં ચ સ્ત્રીવૃત્તોઽન્તઃપુરં પુનઃ ॥ ૨૨૪ ॥

તે બાદ તે દૂતને તથા બીજા એલચીને જવાની આજ્ઞા આપી તેણે બીજા ખંડમાં જવું અને ત્યાંથી સ્ત્રીઓ સાથે રહી ક્રીથી ભોજન માટે રણુવાસમાં જવું. ૨૨૪

તત્ર મુક્ત્વા પુનઃ કિંચિત્તૂર્યઘોષૈઃ પ્રહર્ષિતઃ ।

સંવિશેત્તુ યથાકાલમુત્તિષ્ટેચ્ચ ગતક્લમઃ ॥ ૨૨૫ ॥

ત્યાં રાત્રએ ક્રીવાર થોડુંક જમવું અને પછી વાજિં-
ત્રોના ઘોષાથી ઉત્સાસિત થઈ તેણે યથાકાલે શયન કરવું અને
વિશ્રામ લઇને ચોગ્ય વખતે ઊઠવું. ૨૨૫

एतद्विधानमातिष्ठेदरोगः पृथिवीपतिः ।

अस्वस्थः सर्वमेतत्तु भृत्येषु विनियोजयेत् ॥ ૨૨૬ ॥

નીરોગી રાત્રએ આ વિધિએ રહેવું. પોતે અસ્વસ્થ હોય,
તો તેણે તે સર્વ કાર્યોમાં સેવકોને યોજવા. ૨૨૬

इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां सप्तमोऽध्यायः ॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુપ્રોક્તાયાં સંહિતામાં અધ્યાય ૭ મો સમાપ્ત

अध्याय ८ मो

व्यवहारान्दिदृक्षुस्तु ब्राह्मणैः सह पार्थिवः ।

मन्त्रज्ञैर्मन्त्रिभिश्चैव विनीतः प्रविशेत्सभाम् ॥ १ ॥

व्यवहार* जेवा धर्यता राज्ञे प्राहणो मंत्रीयो साथे
विनयपूर्वक सभाभां प्रवेश करवो. १

तत्रासीनः स्थितो वापि पाणिमुद्यम्य दक्षिणम् ।

विनीतवेषाभरणः पश्येत्कार्याणि कार्याणाम् ॥ २ ॥

विनीत वेषालंकार धारण करी, जमणो हाथ ज्यो राणी,
तेणे जेठां जेठां के जलां जलां पक्षकारेना दावा तपासवा. २

प्रत्यहं देशदृष्टैश्च शास्त्रदृष्टैश्च हेतुभिः ।

अष्टादशसु मार्गेषु निबद्धानि पृथक्पृथक् ॥ ३ ॥

अठार नतोभां पडता जे दावाज्योने राज देशव्यव-
हारना जने शास्त्रव्यवहारना हेतुज्योपूर्वक अलग अलग
तपासवा. ३

[हिंसां यः कुरुते कश्चिद्देयं वा न प्रयच्छति ।

स्थाने ते द्वे विवादस्य भिन्नोऽष्टादशधा पुनः ॥

* अही 'व्यवहार' शब्द भास नोंधपात्र छे. जेना अनेक
अर्थो थाय छे-दाभला तरीके, दावो, न्याय, निर्णय वगेरे. जेक अर्थ
आवो छे-वादीप्रतिवादी जे पोतपोताना पक्षो रणू करे तेने जगे जे
संदेह जेभो थाय तेने दूर करनारो विचार. सरभावो कात्यायननो
अर्थः वि नानार्थेऽव संदेहे हरणं हार उच्यते। नानासंदेह-
हरणाद्व्यवहार इति स्मृतः ॥

[જ હિંસા કરે છે, અથવા જ દેહ્યું આપતો નથી, તે બે વિવાદ (દાવા)ના કારણરૂપ છે. વળી એ વિવાદ અદાર જાતના છે.]

અદાર જાતના વ્યવહાર—

તેષામાદ્યમૃણાદાનં નિક્ષેપોઽસ્વામિવિક્રયઃ ।
 સંભૂય ચ સમુત્થાનં દત્તસ્યાનપકર્મ ચ ॥ ૪ ॥
 વેતનસ્યૈવ ચાદાનં સંવિદશ્ચ વ્યતિક્રમઃ ।
 ક્રયવિક્રયાનુશયો વિવાદઃ સ્વામિપાલયોઃ ॥ ૫ ॥
 સીમાવિવાદધર્મશ્ચ પારુણ્યે દણ્ડવાચિકે ।
 સ્તેયં ચ સાહસં ચૈવ સ્ત્રીસંગ્રહણમેવ ચ ॥ ૬ ॥
 સ્ત્રીપુંઘર્મો વિભાગશ્ચ દ્યૂતમાહ્વય એવ ચ ।
 પદાન્યષ્ટાદશૈતાનિ વ્યવહારસ્થિતાવિહ ॥ ૭ ॥

દેહ્યું ન આપવું, ધરાણે મૂકવું, વગર માલિકીએ પારકી વસ્તુ વેચવી, લાગિયો વેપાર કરવો, આપેલું દાન પાછું ઝૂંટવવું, ઠરાવેલું વેતન ન આપવું, કરેલો કરાર તોડવો, ખરીદી-વેચાણમાં કબ્જિયો કરવો, ઠોરના માલિક અને ઠોર પાળનાર વચ્ચે ઠંટો થવો, સીમનો ઝગડો થવો, ગાળાગાળી અને મારપીટ કરવી, ચોરી કરવી, જોરજબરાઈ કરવી, પરસ્ત્રીસંગ કરવો, સ્ત્રીપુરુષના ધર્મની વ્યવસ્થા, મિલકતની વહેંચણુ, જુગાર અને હારજીતના દાવ-આ અદાર વાતો માણસોના કબ્જિયાનાં કારણ છે. ૪-૭

एषु स्थानेषु भूयिष्ठं विवादं चरतां नृणाम् ।

धर्मं शाश्वतमाश्रित्य कुर्यात्कार्यविनिर्णयम् ॥ ८ ॥

આ કારણે ઉપર પુષ્કળ વિવાદ કરતા માણસોનાં કાર્યોનો નિર્ણય રાજાએ શાશ્વત ધર્મનો આશ્રય લઇને કરવો. ૮

વ્યવહારની પરિલાપા—

યદા સ્વયં ન કુર્યાત્તુ નૃપતિઃ કાર્યદર્શનમ્ ।
તદા નિયુજ્જ્યાદ્વિદ્વાંસ બ્રાહ્મણં કાર્યદર્શને ॥ ૯ ॥

કોઈ કારણથી રાજા પોતે એ કામની તપાસ ન કરી શકે, તો તેણે એ તપાસ માટે વિદ્વાન બ્રાહ્મણની નિમણૂક કરવી. ૯

સોડસ્ય કાર્યાણિ સંપश्येत्સમ્યૈરેવ ત્રિભિર્વૃતઃ ।
સમામેવ પ્રવિશ્યાગ્રયામાસીનઃ સ્થિત એવ વા ॥ ૧૦ ॥

તં વિદ્વાને ત્રણ સભ્યો સાથે રહી રાજસલામાં આવવું, અને બેઠાં બેઠાં અથવા ઊભાં ઊભાં તે કાર્યો સારી રીતે તપાસવાં.

યસ્મિન્દેશે નિષીદન્તિ વિપ્રા વેદવિદસ્ત્રયઃ ।
રાજ્જ્ઞાધિકૃતો વિદ્વાન્બ્રહ્મણસ્તાં સમાં વિદુઃ ॥ ૧૧ ॥

જે દેશસલામાં વેદવેત્તા ત્રણ બ્રાહ્મણો તેમજ રાજાનો અધિકાર પામેલો વિદ્વાન બ્રાહ્મણ બેસે છે, તેને પંડિતો બ્રહ્માની સલા કહે છે. ૧૧

ધર્મો વિદ્વસ્ત્વધર્મેણ સમાં યત્રોપતિષ્ઠતે ।
શલ્યં ચાસ્ય ન ક્રુન્તન્તિ વિદ્વાસ્તત્ર સમાસદઃ ॥ ૧૨ ॥

જે સલામાં ધર્મ અધર્મથી વીંધાઈ ગયો છે, તે સલામાં અધર્મથી વીંધાઈ ગયેલા સલાસદો, ધર્મને ભોંકાયેલી શૂળોને ખેંચી શકતા નથી. [જ્યાં અન્યાય છે, ત્યાં ન્યાય નથી.]

સર્માં વા ન પ્રવેષ્ટવ્યં વક્તવ્યં વા સમશ્ચસમ્ ।

અબ્રુવન્વિબ્રુવન્વાપિ નરો ભવતિ કિલ્વિષી ॥ ૧૩ ॥

અથવા તો પાંડિતે સલામાંગ ન જવું અને જવુંજ પડે તો સત્યજ કહેવું જોઈએ. ચુપ રહેથી કે જૂઠું બોલ્યેથી મનુષ્ય પાપી થાય છે. ૧૩

યત્ર ધર્મો હ્યધર્મેણ સત્યં યત્રાનૃતેન ચ ।

હન્યતે પ્રેક્ષમાણાનાં હતાસ્તત્ર સભાસદઃ ॥ ૧૪ ॥

જે સલામાં, નરી આંખ આગળ, અધર્મથી ધર્મને અને અસત્યથી સત્યને હણવામાં આવે છે, તે સલાના સભાસદો પોતેજ પાપથી માર્યા જાય છે. ૧૪

ધર્મ એવ હતો હન્તિ ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિતઃ ।

તસ્માદ્ધર્મો ન હન્તવ્યો મા નો ધર્મો હતોઽવધીત્ ॥ ૧૫ ॥

હણાયેલો ધર્મજ હાણુ કરે છે, રક્ષાયેલો ધર્મ રક્ષા કરે છે; તેથી ધર્મને નજ હણવો. જોજો, હણાયેલો ધર્મ આપણો વધ ન કરે. ૧૫

વૃષો હિ ભગવાન્ધર્મસ્તસ્ય યઃ કુરુતે હ્યલમ્ ।

વૃષલં તં વિદુર્દેવાસ્તસ્માદ્ધર્મ ન લોપયેત્ ॥ ૧૬ ॥

ભગવાન ધર્મને 'વૃષ' કહે છે. જે એ 'વૃષ' નો લય કરે છે, તેને દેવો 'વૃષલ' અર્થાત્ શૂદ્ર કહે છે. આથી ધર્મનો લોપ કરવો નહિ. ૧૬

एक एव सुहृद्धर्मो निधनेऽप्यनुयाति यः ।

શરીરેણ સમં નાશં સર્વમન્યદ્ધિ ગચ્છતિ ॥ ૧૭ ॥

એક ધર્મજ મિત્ર છે, જે મરણકાલે પણ સાથે આવે છે; બીજું બધું તો શરીરની સાથે અહીંજ નાશ પામે છે. ૧૭

પાદોઽધર્મસ્ય કર્તારં પાદઃ સાક્ષિણમૃચ્છતિ ।

પાદઃ સભાસદઃ સર્વાન્પાદો રાજાનમૃચ્છતિ ॥ ૧૮ ॥

અધર્મનો એક ચોથો ભાગ તેના કર્તાને જાય છે, બીજો ચોથો ભાગ સાક્ષીને પહેંચે છે, ત્રીજો ચોથો ભાગ સભાસદોને મળે છે અને છેલ્લો ચોથો ભાગ રાજાને લાગે છે. ૧૮

રાજા ભવત્યનેનામ્તુ મુચ્યન્તે ચ સભાસદઃ ।

एनो गच्छति कर्तारं निन्दाहो यत्र निन्द्यते ॥ ૧૯ ॥

પણ જે સભામાં નિંદાપાત્રની નિંદા થાય છે, તેમાં રાજા તેમજ સભાસદો પાપમુક્ત થાય છે અને પાપ માત્ર તેના કરનારને લાગે છે. ૧૯

जातिमात्रोपजीवी वा कामं स्याद्ब्राह्मणब्रुवः ।

धर्मप्रवक्ता नृपतेर्न तु शूद्रः कथंचन ॥ ૨૦ ॥

પોતાની જાતિએ કરીનેજ આજીવિકા કરનારો અથવા માત્ર નામનો એવો બ્રાહ્મણ પણ રાજાનો ધર્મપ્રવક્તા (ન્યાયાધીશ) થઈ શકે, પરંતુ શૂદ્ર તો ક્યારેય તે નજ થાય. ૨૦

यस्य शूद्रस्तु कुरुते राज्ञो धर्मविवेचनम् ।

तस्य सीदति तद्राष्ट्रं पङ्के गौरिव पश्यतः ॥ ૨૧ ॥

જે રાજાનું ધર્મવિવેચન (ન્યાયનિર્ણય) શૂદ્ર કરે છે, તે રાજાનો દેશ તેના જોતાં જોતાંમાંજ ગળાઈ જાય છે. ૨૧

यद्राष्ट्रं शूद्रभूयिष्ठं नास्तिकाक्रान्तमद्विजम् ।

विनश्यत्याशु तत्कृत्स्नं दुर्भिक्षव्याधिपीडितम् ॥ ૨૨ ॥

જે રાજ્ય શૂદ્રથી છલાછલ હોય, નાસ્તિકાથી ઊભરાતું હોય અને જેમાં દ્વિજવર્ણો ન હોય, તે સમગ્ર રાજ્ય દુકાળ અને વ્યાધિથી પીડાઈને તત્કાલ વિનાશ પામે છે. ૨૨

धर्मासनमधिष्ठाय संवीताङ्गः समाहितः ।

प्रणम्य लोकपालेभ्यः कार्यदर्शनमारभेत् ॥ २३ ॥

धर्मासन उपर पिराञ्च, सर्व अंगोने ढांडी, स्वस्थ यित्त रहुी अने लोकपालोने प्रणाम करी राज्ञ्ये कामोनी तपास आरंलवी. २३

अर्थानर्थाबुधौ बुद्धा धर्माधर्मौ च केवलौ ।

वर्णक्रमेण सर्वाणि पश्येत्कार्याणि कार्याणाम् ॥ २४ ॥

अर्थ अने अनर्थ पत्रे जालीने तेमज डवल धर्म अने अधर्मेने विचारीने, वर्णना कभथी तेणे कार्यार्थीओ (दावावा-
जाओ) नां सर्व कामो तपासवां. २४

बाह्यैर्विभावयल्लिङ्गैर्भावमन्तर्गतं नृणाम् ।

स्वरवर्णोङ्गिताकारैश्चक्षुषा चेष्टितेन च ॥ २५ ॥

अवाज, रंग, अणुसारा, आकार, आंभ, चेष्टा तेमज पडारनां यिद्धनो उपरथी तेणे भाणुसोना अंदरना लाव जाली देवा. २५

आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च ।

नेत्रवक्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ २६ ॥

डभंडे रोभांय आदि आकारेशी, धशारतोथी, डालयालथी, ओलवाथी अने आंभ तथा मेांना डेरडारेशी मननो लेद पभाय छे. २६

बालदायादिकं रिक्तं तावद्राजानुपालयेत् ।

यावत्स स्यात्समावृत्तो यावच्चातीतशैशवः ॥ २७ ॥

आणकनी वारसा आदिनी भिलकतनुं राज्ञ्ये त्यां सुधी

રક્ષણ કરવું, જ્યાં સુધી તે બાળકચ્ચવસ્થા ઓળંગી ગયો હોય નહિ અને જ્યાં સુધી તે સમાવર્તનસંસ્કાર પામ્યો હોય નહિ.

વશાઽપુત્રાસુ ચૈવં સ્પાદ્રક્ષણં નિષ્કુલાસુ ચ ।

પતિવ્રતાસુ ચ સ્ત્રીષુ વિધવાસ્વાતુરાસુ ચ ॥ ૨૮ ॥

વંધ્યા, પુત્રરહિતા, કુટુંબીઓ વિનાની, પતિવ્રતા, વિધવા અને રોગી સ્ત્રીઓના ધનની રક્ષા બાળકના આ ધનની જમ કરવી. ૨૮

[એવમેવ વિધિઃ કુર્યાદ્દોષિન્સુ પતિતાસ્વપિ ।

વસ્ત્રાન્નપાનં દેયં ચ વસેયુશ્ચ ગૃહાન્તિકે ॥

પતિત થયેલી સ્ત્રીઓ વિશે પણ આજ રીતે કરવું અને તેમને વસ્ત્ર તથા અન્નપાન આપવાં. વળી એ સ્ત્રીઓએ પતિના ધરની બાબુમાંજ વસવું.]

જીવન્તીનાં તુંતામાં યે તદ્ધરેયુઃ સ્વબાન્ધવાઃ ।

તાઙ્ચિષ્યાચ્ચૌરદણ્ડેન ધાર્મિકઃ પૃથિવીપતિઃ ॥ ૨૯ ॥

તે સ્ત્રીઓના જીવતાંજ જે તેમનાં કાઈ સગાંવહાલાં તેમની મિલકત હરી જાય, તો તેમને ધાર્મિક રાજાએ ચોરીના દંડ અનુસાર શિક્ષા કરવી. ૨૯

પ્રણટસ્વામિકં રિક્થં રાજા ટ્યદ્ધં નિધાપયેત્ ।

અવાક્ ટ્યદ્ધાદ્ધરેત્સ્વામી પરેણ નૃપતિર્હરેત્ ॥ ૩૦ ॥

જે મિલકતનો ધણી ગુમ થયો હોય, તેને રાજાએ ત્રણ વરસ સુધી અનામત રાખવી. એ ત્રણ વરસમાં તેના ધણીનો પત્તો લાગે તો તે તેને આપી દેવી અને પત્તો ન મળે તો ત્રણ વર્ષ પછી પોતે લઈ લેવી. ૩૦

મમેદમિતિ યો બ્રુયાત્સોઽનુયોજ્યો યથાવિધિ ।

સંવાદ્ય રૂપસંખ્યાદીન્સ્વામી તદ્દ્રવ્યમર્હતિ ॥ ૩૧ ॥

એ કોઈ કહે કે, 'આ મારી મિલકત છે' તો તેને રાજ્યે વિધિપૂર્વક પૂછપરછ કરવી. મિલકતની વસ્તુનાં રૂપ, સંખ્યા વગેરે વિશે એ તે ખાતરી કરાવે, તો તે ધણી તે દ્રવ્યને પાત્ર છે.

અવેદયાનો નષ્ટસ્ય દેશં કાલં ચ તત્ત્વતઃ ।

વર્ણં રૂપં પ્રમાણં ચ તત્સમં દણ્ડમર્હતિ ॥ ૩૨ ॥

પણ, એ દાવાદાર એ ગુમ થયેલી વસ્તુનાં રંગ, રૂપ અને પ્રમાણને તેમજ તેના દેશકાલને ખરાબર પુરવાર ન કરી શકે, તો એને તે વસ્તુની કિંમત જટલો દંડ ધટે છે. ૩૨

આદદીતાથ ષડ્ભાગં પ્રણષ્ટાધિગતાનૃપઃ ।

દશમં દ્વાદશં વાપિ સતાં ધર્મમનુસ્મરન્ ॥ ૩૩ ॥

ખોવાયેલી જે વસ્તુ રાજા પાસે આવે, તેમાંથી સત્પુરુષોના ધર્મને જાણનારો રાજા તેના રક્ષાદિ નિમિત્તે તેમાંથી છકો, દશમો કે બારમો ભાગ લે. ૩૩

પ્રણષ્ટાધિગતં દ્રવ્યં તિષ્ઠેદ્યુક્તૈરધિષ્ઠિતમ્ ।

યાંસ્ત્ર ચૌરાન્ગૃહ્ણીયાત્તાન્રાજેભેન ઘાતયેત્ ॥ ૩૪ ॥

ખોવાયેલું જે દ્રવ્ય રાજા પાસે આવ્યું હોય તેને યોગ્ય પહેરામાં રાખવું. ત્યાંથી જે ચોરો તેને લઈ જાય તેમને રાજ્યે હાથીથી મરાવી નાખવા. ૩૪

મમાયમિતિ યો બ્રૂયાન્નિધિં સત્યેન માનવઃ ।

તસ્યાદદીત ષડ્ભાગં રાજા દ્વાદશમેવ વા ॥ ૩૫ ॥

એ કોઈ માણસ સત્યપૂર્વક કહે, કે આ મારો ધનભંડાર

છે, તો રાજ્યે તેમાંથી રક્ષાનિમિત્તે છટ્ટો કે આરમો લાગ લેવો અને આગ્રીનો તેને આપવો. ૩૫

અનૃતં તુ વદન્દ્વજ્યઃ સ્વવિત્તસ્યાંશમષ્ટમમ્ ।

તસ્યૈવ વા નિધાનસ્ય સંખ્યાયાલ્પીયસીં કલામ્ ॥ ૩૬ ॥

પણ, જે કોઈ જૂડેજૂડું જ એ પ્રમાણે કહે, તો તેની મિલકતમાંથી આઠમા ભાગનો અથવા તે ભંડારની સંખ્યાના પ્રમાણમાં થોડો એવો તેને દંડ કરવો. ૩૬

વિદ્વાંસ્તુ બ્રાહ્મણો દૃષ્ટ્વા પૂર્વોપનિહિતં નિધિમ્ ।

અશેષતોઽપ્યાદદીત સર્વસ્યાધિપતિર્હિં સઃ ॥ ૩૭ ॥

જે વિદ્વાન બ્રાહ્મણને પૂર્વથી દટાઈ રહેલો ધનભંડાર જડી આવે, તો તે તેણે અશેષે લઈ લેવો. કેમકે, બ્રાહ્મણ સર્વ-ધનનો સ્વામી છે. ૩૭

યં તુ પયશ્યેન્નિધિં રાજા પુરાણં નિહિતં ક્ષિતૌ ।

તસ્માદ્દ્વિજેમ્યો દત્ત્વાઽર્ધમર્ધ કોશે પ્રવેશયેત્ ॥ ૩૮ ॥

પણ જે જમીનમાં દટાયેલો પુરાણો ભંડાર રાજાને મળી આવે, તો તે ભંડારમાંથી અર્ધો ભાગ બ્રાહ્મણને આપવો અને આગ્રીનો અર્ધો ભાગ ખજાનામાં લઈ જવો. ૩૮

નિધીનાં તુ પુરાણાનાં ધાતૂનામેવ ચ ક્ષિતૌ ।

અર્ધમાગ્રક્ષણાદ્રાજા ભૂમેરધિપતિર્હિં સઃ ॥ ૩૯ ॥

ભૂમિમાંના પુરાણા ભંડારોના અને પૃથ્વીમાંની ધાતુ-ઓના અર્ધો ભાગનો રાજા હકદાર છે; કેમકે ભૂમિનું રક્ષણ કરવાથી તે તેનો અધિપતિ છે. ૩૯

દાતવ્યં સર્વવર્ણેભ્યો રાજા ચૌરૈર્હૃતં ધનમ્ ।

રાજા તદુપયુજ્ઞાનશ્ચૌરસ્યામોતિ કિલ્વિષમ્ ॥ ૪૦ ॥

ચૌરેએ ચૌરેલું ધન રાજાએ તે તે સૌ વર્ણોને પાછું આપવું. કારણ કે રાજા એ તે ધનનો ઉપયોગ કરે છે, તો તેને ચૌરીનું પાપ લાગે છે. ૪૦

જાતિજાનપદાન્ધર્માન્શ્રેણીધર્માશ્ચ ધર્મવિત્ ।

સમીક્ષ્ય કુલધર્માશ્ચ સ્વધર્મં પ્રતિપાદયેત્ ॥ ૪૧ ॥

જાતિધર્મો, દેશધર્મો, શ્રેણીધર્મો તથા કુલધર્મોને બરાબર જાણીને ધર્મજ્ઞ રાજાએ ન્યાયનિર્ણય કરવો. ૪૧

સ્વાનિ કર્માણિ કુર્વાણા દૂરે સન્તોડપિ માનવાઃ ।

પ્રિયા ભવન્તિ લોકસ્ય સ્વે સ્વે કર્મણ્યવાસ્થિતાઃ ॥ ૪૨ ॥

પોતપોતાના ધર્મોનું પાલન કરનારા અને પોતાનાં નિત્યકર્મો કર્યા કરનારા માણસો દૂર હોય તોપણ તેઓ આ લોકોમાં પ્રિય થાય છે. ૪૨

નોત્પાદયેત્સ્વયં કાર્યં રાજા નાપ્યસ્ય પૂરુષઃ ।

ન ચ પ્રાપિતમન્યેન ગ્રસેદર્થં કંથંચન ॥ ૪૩ ॥

રાજાએ પોતે અને તેના અધિકારીએ સુધ્ધાં કાંઈ ખટલો જાઓ કરવો નહિ. તેમજ, બીજાએ માંડેલો દાવો ક્યારેય ધન આદિના લોભથી ગળી જવો નહિ. ૪૩

યથા નયત્યસૃકપાર્તમૃગસ્ય મૃગયુઃ પદમ્ ।

નયેત્તથાન્નુમાનેન ધર્મસ્ય નૃપતિઃ પદમ્ ॥ ૪૪ ॥

શિકારી જમ લોહીનાં પડેલાં ટ્રીપાં ઉપરથી શસ્ત્રથી મારેલા મૃગનું સ્થાનક શોધી કાઢે છે, તેમ રાજાએ અનુમાનથી ધર્મનું તત્ત્વ (ન્યાયનિર્ણય) તારવી કાઢવું. ૪૪

सत्यमर्थं च संपश्येदात्मानमथ साक्षिणः ।

देशं रूपं च कालं च व्यवहारविधौ स्थितः ॥ ४५ ॥

दावानी तपासमां जेडेला राज्जे सत्य जेवुं, अर्थ जेवो,
पोतानो विचार करवो, साक्षीज्जे तपासवा; तेमज्ज देश, स्वइप
अने समयनो विचार करवो. ४५

सद्भिराचरितं यत्स्याद्भार्मिकैश्च द्विजातिभिः ।

तद्देशकुलजातीनामविरुद्धं प्रकल्पयेत् ॥ ४६ ॥

सत्पुरुषोज्जे तथा धर्मानिष्ठ द्विजेज्जे जे आचरणुं क्युं
होय, तेने देश, कुल अने जतिथी अविशेधी जाणुवुं. ४६

लेणुहेणु संअंधी दावा—

अधमर्णार्थसिद्धयर्थमुत्तमर्णेन चोदितः ।

दापयेद्वनिकस्यार्थमधमर्णाद्विभावितम् ॥ ४७ ॥

करज्जदार पासेथी धन वसूल भेणववा सारु लेणुदारे
दावो मांड्यो होय, तो ते लेणुदारनुं साणित थयेलुं लेणुं
हेणुदार पासेथी अपाववुं. ४७

यैर्यैरुपायैरर्थं स्वं प्राप्नुयादुत्तमर्णिकः ।

तैस्तरुपायैः संगृह्य दापयेदधमर्णिकम् ॥ ४८ ॥

लेणुदार जे जे उपायोथी पोतानुं धन भेणवी शंडे अम
होय, ते ते उपायो करीने राज्जे तेने हेणुदार पासेथी ते
अपाववुं. ४८

धर्मेण व्यवहारेण छलेनाचरितेन च ।

प्रयुक्तं साधयेदर्थं पञ्चमेन बलेन च ॥ ४९ ॥

धर्म, व्यवहार, छण, लांधणु वगेरे द्वाणु अने पांयमुं
अण अे वडे उपाय करीने लेणुदारै पोतानुं लेणुं सर करवुं.

यः स्वयं साधयेदर्थमुत्तमर्णोऽधमर्णिकात् ।

न स राज्ञाऽभियोक्तव्यः स्वकं संसाधयन्धनम् ॥ ५० ॥

जे लेणुदार पोतेण द्वाणुदार पासेथी पोतानुं भागतुं
धन मेणवी ले, तो पोतानुं धन मेणवी लेनारा अे लेणुदारने
राज्ज्जे ठपडे आपवेो नहि. ५०

अर्थेऽपव्ययमानं तु करणेन विभावितम् ।

दापयेद्दुनिकस्यार्थं दण्डलेशं च शक्तितः ॥ ५१ ॥

लेणा विशे द्वाणुदार ना पाडतो होय, छतां तपासथी ते
लेणुं सिद्ध थतुं होय, तो लेणुदारने तेनुं लेणुं अपाववुं
अने द्वाणुदारनेो तेनी शक्ति अनुसार थोडे दंड करवेो. ५१

[यत्र न स्यात्कृतं यत्र कर्णं च न विद्यते ।

न चोपलम्भपूर्वोक्तस्तत्र दैवीक्रिया भवेत् ॥

ज्यां लप्पाणुपडाणु न करायुं होय अने ज्यां दस्तावेण
न होय, त्यां आगण कडेली तपास न करतां दैवी क्रियाण
करवी.]

अपह्वरेऽधमर्णस्य देहीत्युक्तस्य संसदि ।

अभियोक्ता दिशेद्देश्यं करणं वाऽन्यदुद्दिशेत् ॥ ५२ ॥

‘आपी हे’ अेम न्यायसलाभां कडेवा छतां पणु द्वाणुदार
द्वाणुं गुपावे, तो लेणुदार वादीजे साक्षीजे अथवा भीज
द्वेषत पुरावाजे रज्जु करवा. ५२

अदेश्यं यश्च दिशति निर्दिश्यापह्वते च यः ।

यश्चाधरोत्तरानर्थान्विगीतान्नावबुद्धयते ॥ ५३ ॥

અપદિશ્યાપદેશ્યં ચ પુનર્યસ્ત્વપધાવતિ ।
 સમ્યક્પ્રણિહિતં ચાર્થં પૃષ્ઠઃ સન્નામિનન્દતિ ॥ ૫૪ ॥
 અસંભાષ્યે સાક્ષિમિશ્ચ દેશે સંભાષતે મિથઃ ।
 નિરુચ્યમાનં પ્રશ્નં ચ નેચ્છેઘશ્ચાપિનિષ્પતેત્ ॥ ૫૫ ॥
 બ્રૂહીત્યુક્તશ્ચ ન બ્રૂયાદુક્તં ચ ન ત્રિભાવયેત્ ।
 ન ચ પૂર્વાપરં વિદ્યાત્તસ્માદર્થાત્સ હીયતે ॥ ૫૬ ॥

જ ઉટાંગ સાક્ષીપુરાવા આપે, જ સાક્ષીપુરાવા આપી
 ગુપચાવે, પોતે આગળપાછળ કહેલી વાતને જ મેળ ન રાખે,
 અમુક વસ્તુ કહ્યા છતાં ફરી પૂછવામાં આવતાં જ ફરી જાણ,
 પોતે વાત વિધિયુક્ત રજૂ કર્યા છતાં, પ્રશ્ન પુછાતાં જ તેનું
 સમાધાન કરી શકે નહિ, ગુસપુસને માટે અયોગ્ય એવા સ્થાનમાં
 સાક્ષીઓ સાથે જ એકાંતમાં વાતચીત કરે, જ કહેવા યોગ્ય
 પ્રશ્નની ઘચ્છા રાખે, જ ખહાર નાસી છૂટે, 'કહે' એમ
 કહેવા છતાં જ કહે નહિ, જ કહેલી વાતને સમર્થન આપે
 નહિ તેમજ જ પૂર્વાપરને જણે નહિ, તે માણસ પોતાના
 દાવામાં હારી જાય છે. ૫૩-૫૬

સાક્ષિણઃ સન્તિ મેત્યુક્ત્વા દિશેત્યુક્તો દિશેન્ન યઃ ।

ધર્મસ્થઃ કારણૈરેતૈર્હીનં તમપિ નિર્દિશેત્ ॥ ૫૭ ॥

'મારે સાક્ષીઓ છે' એમ કહે, છતાં 'સાક્ષીઓ રજૂ
 કરે' એમ કહેવામાં આવતાં જ મને રજૂ કરે નહિ, તે માણસ એ
 કારણોથી દાવો હાર્યો છે એમ ન્યાયાધીશે જણાવવું. ૫૭

અમિયોક્તા ન ચેદ્ બ્રૂયાદ્વઘ્યો દણ્ડચ્ચ ધર્મતઃ ।

ન ચેત્ત્રિપક્ષાત્પ્રબ્રૂયાદ્ધર્મં પ્રતિ પરાજિતઃ ॥ ૫૮ ॥

વાદી જે કેફિયત પુરવાર કરે નહિ તો ન્યાયાનુસાર તેને અંધન અને દંડ કરવાં ઘટે. પ્રતિવાદી જે ત્રણ પખવાડિયાંમાં પોતાનો અચાવ કરે નહિ, તો ન્યાય પ્રમાણે તે પ્રતિવાદીને હારી ગયેલો જણવો. ૫૮

યો યાવન્નિહુવીતાર્થ મિથ્યા યાવતિ વા વદેત્ ।

તૌ નૃપેણ હ્યધર્મજ્ઞૌ દાપ્યૌ તદ્દ્વિગુણં દમમ્ ॥ ૫૯ ॥

જે દેણુદાર દેણાની જટલી રકમ છુપાવે અને જે લેણુદાર લેણાનો જટલો ખોટો દાવો કરે, તે બન્ને અધર્મીઓને રાજાએ તે તે રકમના તેટલા તેટલા પ્રમાણમાં બેવડો દંડ કરવો. ૫૯

પૃષ્ઠોઽપવ્યયમાનસ્તુ કૃતાવસ્થો ધનૈષિણા ।

ત્ર્યવરૈઃ સાક્ષિભિર્માવ્યો નૃપબ્રાહ્મણસંનિઘૌ ॥ ૬૦ ॥

રાજા અને બ્રાહ્મણ ન્યાયાધીશની હાજરીમાં પૂછવામાં આવતાં, જે દેણુદાર દેણાનો ઈનકાર કરે, તો લેણુદારે ઓછામાં ઓછા ત્રણ સાક્ષીઓથી પોતાનો દાવો સાબિત કરવો. ૬૦

સાક્ષીઓ કેવા કરવા ?—

યાદૃશા ધનિભિઃ કાર્યા વ્યવહારેષુ સાક્ષિણઃ ।

તાદૃશાન્સંપ્રવક્ષ્યામિ યથા વાચ્યમૃતં ચ તૈઃ ॥ ૬૧ ॥

લેણુદારોએ દાવાવહેવારોમાં કેવા સાક્ષીઓ કરવા જોઈએ અને તે સાક્ષીઓએ કેવી સાચી સાક્ષી પૂરવી જોઈએ, તે હવે કહીશ. ૬૧

ગૃહિણઃ પુત્રિણો મૌલાઃ ક્ષત્રવિદ્શૂદ્રયોનયઃ ।

અર્થ્યુક્તાઃ સાક્ષ્યમર્હન્તિ ન યે કેચિદનાપદિ ॥ ૬૨ ॥

ઘરખારવાળાઓ, પુત્રવાળાઓ, એકજ ગામવાસી ક્ષત્રિય,

वैश्य तेभ्य शूद्र वर्णवाण्यो; अटलाने जे वादी साक्षीमां
 भोलावे तो तेज्यो साक्षी आपी शक, पण आपत्ति रहित सभ-
 यमां हरकोई भाणुस साक्षी पूरी शक नहि. ६२

आप्ताः सर्वेषु वर्णेषु कार्याः कार्येषु साक्षिणः ।

सर्वधर्मविदोऽलुब्धा विपरीतास्तु वर्जयेत् ॥ ६३ ॥

सर्व वर्णोमां ज्यो यथार्थ कडेनारा होय, ज्यो सर्व
 धर्मोना वेत्ता होय अने ज्यो दोलरहित होय, तेभनेज दावा-
 ज्योमां साक्षीज्यो करवा, अथी विपरीत गुणवाण्योने वर्जव.

नार्थसंबन्धिनो नाप्ता न सहाया न वैरिणः ।

न दृष्टदोषाः कर्तव्या न व्याघ्यार्ता न दूषिताः ॥ ६४ ॥

दोषोमां जमनुं लागतुं वणगतुं होय, ज्यो स्नेही-
 संबंधी होय, सहायक होय अने वैरी होय, जमणे जूडा शपथ
 आधा होय ज्यो शैगथी पीडायेला होय तेभज ज्यो
 दोषित थयेला होय तेभने साक्षी करवा नहि. ६४

न साक्षी नृपतिः कार्यो न कारुककुशीलवौ ।

न श्रोत्रियो न लिङ्गस्थो न सङ्गम्यो विनिर्गतः ॥ ६५ ॥

राज, कारीगर, नटादि धंधादारीज्यो, श्रोत्रिय, अन्नयारी
 अने संगभुक्त संन्यासी—जमने साक्षीज्यो करवा नहि. ६५

नाध्यधीनो न वक्तव्यो न दस्युर्न विकर्मकृत् ।

न वृद्धो न शिशुर्नैको नान्त्यो न विकलेन्द्रियः ॥ ६६ ॥

दासो, निंदापात्रो, चोरडाकुज्यो, अवणां कामो करवावाणा,
 वृद्धो, पाण्डो, अंटाणो अने अपंगोने साक्षी करवा नहि. ६६

નાર્તો ન મત્તો નોન્મત્તો ન ક્ષુત્તૃષ્ણોપપીડિતઃ ।

ન શ્રમાર્તો ન કામાર્તો ન ક્રુદ્ધો નાપિ તસ્કરઃ ॥ ૬૭ ॥

દુઃખી, નશામાં પડેલો, ઉન્મત્ત થયેલો, ભૂખતરસથી પીડાયેલો, શ્રમથી થાકેલો, કામથી પીડિત અને ચાર એમ-ને પણ સાક્ષીમાં લેવા નહિ. ૬૭

સ્ત્રીणां साक्ष्यं स्त्रियः कुर्युर्द्विजानां सदृशा द्विजाः ।

शूद्राश्च सन्तः शूद्राणामन्त्यानामन्त्ययोनयः ॥ ૬૮ ॥

સ્ત્રીઓની સાક્ષી સ્ત્રીઓ પૂરે, દ્વિજોની સાક્ષી દ્વિજો આપે, શૂદ્રોની સાક્ષી શૂદ્રો પૂરે અને ચંડાળજાતનાઓની સાક્ષી ચંડાળો આપે. ૬૮

अनुभावी तु यः कश्चित्कुर्यात्साक्ष्यं विवादिनाम् ।

अन्तर्वેશ्मन्यरण्ये वा शरीरस्यापि चात्यये ॥ ૬૯ ॥

ધરના અંતરવાસમાં, અરણ્યમાં કે શરીરના ધાત સંબંધ-માં જે કોઈ જાણકાર હોય તે પક્ષકારે તરફથી સાક્ષી થઈ શકે છે.

स्त्रियाऽप्यसंभवे कार्यं बालेन स्थविरेण वा ।

शिष्येण बन्धुना वापि दासेन भृतकेन वा ॥ ૭૦ ॥

આનો અસંભવ હોય, તો સ્ત્રી, બાળક, વૃદ્ધ, શિષ્ય, સંબંધી, દાસ અને સેવકથી પણ સાક્ષી અપાય. ૭૦

बालवृद्धातुराणां च साक्ष्येषु वदतां मृषा ।

जानीयादस्थिरां वाचमुंत्सिक्तमनसां तथा ॥ ૭૧ ॥

બાળક, વૃદ્ધ, રોગી અને ચંચળ ચિત્તવાળાઓ એ સાક્ષી-માં ખૂઠું બોલી નાખે છે, તો રાજ્યે તેમની અસ્થિર વાણીને જાણી લેવી. ૭૧

સાહસેષુ ચ સર્વેષુ સ્તેયસંગ્રહણેષુ ચ ।

વાગ્દણ્ડયોશ્ચ પારુણ્યે ન પરીક્ષેત સાક્ષિણઃ ॥ ૭૨ ॥

સાહસકાર્ય, ચોરી, છિનાણું, ગાળાગાળી અને મારામારી એ સૌ કામોમાં સાક્ષીઓ સંબંધમાં ઉપરની જમ ઝીણી પરીક્ષા કરવી નહિ. ૭૨

બહુત્વં પરિગૃહ્ણીયાત્સાક્ષિદ્વૈધે નરાધિપઃ ।

સમેષુ તુ ગુણોત્કૃષ્ટાન્ ગુણિદ્વૈધે દ્વિજોત્તમાન્ ॥ ૭૩ ॥

એક પક્ષના સાક્ષીઓમાં વિરોધ હોય, તો જના ધણા સાક્ષીઓ હોય તે વાત રાજ્યે માન્ય કરવી; જમાં-સાક્ષીઓ સરખા પ્રમાણમાં સંમત અને અસંમત હોય, તેમાં રાજ્યે ગુણવાન સાક્ષીઓની વાત સ્વીકારવી; અને જમાં ગુણવાન સાક્ષીઓ પણ એમત હોય, તેમાં તેણે દ્વિજોત્તમોની સાક્ષી માન્ય રાખવી. ૭૩

સાક્ષીઓ સંબંધી—

સમક્ષદર્શનાત્સાક્ષ્યં શ્રવણાચ્ચૈવ સિદ્ધયતિ ।

તત્ર સત્યં બ્રુવન્સાક્ષી ધર્માર્થાભ્યાં ન હીયતે ॥ ૭૪ ॥

નજરેનજર દીઠું હોય અને કાનોકાન સાંભળ્યું હોય તો જુખાની સાચી ઠરે છે. તેમાં સત્ય બોલનારે સાક્ષી ધર્મ અને અર્થથી લેપાતો નથી. ૭૪

સાક્ષી દૃષ્ટશ્રુતાદન્યદ્વિબ્રુવન્નાર્યસંસદિ ।

અવાહ્નરકમભ્યેતિ પ્રેત્ય સ્વર્ગાશ્ચ હીયતે ॥ ૭૫ ॥

જ સાક્ષી પોતે જોયું હોય અને સાંભળ્યું હોય તેથી જાલદુંજ આર્યસભામાં કહે છે, તે મરણ પછી કાંઈ માથે નરકમાં જાય છે અને સ્વર્ગથી વંચિત રહે છે. ૭૫

યત્રાનિવદ્ધોડપીક્ષેત મૃણુયાદ્વાપિ કિંચન ।

દૃષ્ટસ્તત્રાપિ તદ્બ્રુયાદથાદૃષ્ટં યથાશ્રુતમ્ ॥ ૭૬ ॥

સાક્ષી તરીકે ઊભો ન કરવામાં આવેલો માણસ પણ એ કામમાં એ કાંઈ એઈ શકતો કે સાંભળી શકતો હોય, તો એને બોલાવવામાં આવે ત્યારે એણે પોતે જવું એવું અને સાંભળ્યું હોય તેવું જ કહેવું. ૭૬

एकोऽलुब्धस्तु साक्षी स्याद्ब्रह्मचरः शुच्योऽपि न स्त्रियः ।

स्त्रीबुद्धेरस्थिरत्वात्तु दोषैश्चान्येऽपि ये वृताः ॥ ७७ ॥

એક વણલોભી સાક્ષી બસ થાય. પણ સ્ત્રીબુદ્ધિની અસ્થિરતાને લઈને અનેક પવિત્ર સ્ત્રીઓ પણ સાક્ષી તરીકે પૂરી લેખાય નહિ. તેમજ બીજાઓ જે ચોરી આદિ દોષોથી ઘેરાયેલા છે, તેઓ પણ અપૂરતા ગણાય. ૭૭

स्वभावेनैव यद्ब्रूयुस्तद् ग्राह्यं व्यावहारिकम् ।

अतो यदन्यद्विब्रूयुर्धर्मार्थं तदपार्थक्यम् ॥ ७८ ॥

સાક્ષીઓ જે સ્વાભાવિક રીતે કહે, તે દાવાને અંગે માન્ય કરવું. પણ તે જે અવળસવળ બોલે તેને ન્યાયને અર્થે નિરર્થક ગણવું. ૭૮

समान्तः साक्षिणः प्राप्तानर्थिप्रत्यर्थिसंनिधौ ।

प्राड्विवाकोऽनुयुञ्जीत विधिना तेन सान्त्वयन् ॥ ७९ ॥

વાદીપ્રતિવાદીઓની સમક્ષ સલામાં આવેલા સાક્ષીઓને વિવાદ શરૂ કરતા પહેલાં નીચેની વિધિએ સાંત્વન આપવું. ૭૯

यद्वयोरनयोर्वेत्थ कार्येऽस्मिंश्चेष्टितं मिथः ।

तद् ब्रूत सर्वं सत्येन युष्माकं ह्यत्र साक्षिता ॥ ૮૦ ॥

આ કામમાં તમે બેઉનો જ અન્યોન્ય વ્યવહાર થયો છે તે જાણો છો, તમે અહીં સાક્ષી છો, તો તે બધું તમે સત્ય-પૂર્વક કહેા. ૮૦ :

સત્યં સાક્ષ્યે બ્રુવન્સાક્ષી લોકાનામોતિ પુષ્કલાન્ ।

इह चानुत्तमां कीर्तिं वागेषा ब्रह्मपूजिता ॥ ८१ ॥

જ સાક્ષી સાક્ષી આપતાં સત્ય બોલે છે, તે ઉત્તમ લોકોને પામે છે અને આ લોકમાં અનુપમ કીર્તિ મેળવે છે. સત્ય-વાણીજ વેદમાં પૂજાઈ છે. ૮૧

साक्ष्येऽनृतं वदन्पाशैर्बद्धयते वारुणैर्भृशम् ।

विवशः शतमाजातीस्तस्मात्साक्ष्यं वदेद्वतम् ॥ ८२ ॥

સાક્ષી આપતાં જ અસત્ય બોલે છે, તે સખત રીતે વરુણના પાશોથી બંધાય છે અને સોજન્મ સુધી પરાધીન થાય છે. આથી સાક્ષી આપતાં સત્યજ કહેવું. ૮૨

[ब्राह्मणो वै मनुष्याणामादित्यस्तेजसां दिवि ।

शिरो वा सर्वगात्राणां धर्माणां सत्यमुत्तमम् ॥

આકાશમાં તેજસ્વી પદાર્થોમાં જમ સૂર્ય શ્રેષ્ઠ છે, મનુષ્યોમાં જમ બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠ છે, સર્વ અંગોમાં જમ મસ્તક શ્રેષ્ઠ છે, તેમ સકલ ધર્મોમાં સત્ય શ્રેષ્ઠ છે.]

[नास्ति सत्यात्परो धर्मो नानृतात्पातकं परम् ।

साक्षिधर्मे विशेषेण तस्मात्सत्यं विशिष्यते ॥

સત્યથી વિશેષ કોઈ ધર્મ નથી, અસત્યથી વિશેષ કોઈ પાતક નથી, તેથી સાક્ષીના ધર્મ કાર્યમાં સત્ય વિશેષ કરીને શ્રેષ્ઠ છે.

[एक एवाद्धितीयं तु प्रब्रुवन्नावबुध्यते ।

सत्यं स्वर्गस्य सोपानं पारावारस्य नौरिव ॥

બ્રહ્મ એક અને અદ્વિતીય છે, એમ બોલવામાં આવે તેથી કંઈ એ બ્રહ્મનું જ્ઞાન થતું નથી. મહાસાગરમાં નાવ જમ તરવાની સીડી છે, તેમ સત્ય સ્વર્ગે જવાની સીડીરૂપે છે.]

સત્યેન પૂયતે સાક્ષી ધર્મઃ સત્યેન વર્ધતે ।

તસ્માન્સત્યં હિ વક્તવ્યં સર્વવર્ણેષુ સાક્ષિમિઃ ॥ ૮૩ ॥

સત્યથી સાક્ષી પાવન થાય છે અને સત્યથી ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે; તેથી સર્વ વર્ણોને વિશે સાક્ષીઓએ સત્યજ બોલવું.

આત્મૈવ હ્યાત્મનઃ સાક્ષી ગતિરાત્મા તથાત્મનઃ ।

માવમંસ્થાઃ સ્વમાત્માનં નૃણાં સાક્ષિણમુત્તમમ્ ॥ ૮૪ ॥

પોતેજ પોતાનો સાક્ષી છે અને પોતેજ પોતાની ગતિ છે. એટલે માણસોના ઉત્તમ સાક્ષીરૂપ પોતાના આત્માને તુ અવમાનીશ મા. ૮૪

મન્યન્તે વૈ પાપકૃતો ન કશ્ચિત્પશ્યતીતિ નઃ ।

તાંસ્તુ દેવાઃ પ્રપશ્યન્તિ સ્વસ્યૈવાન્તરપૂરુષઃ ॥ ૮૫ ॥

પાપ કરનારાઓ માને છે કે, 'અમને કોઈ જોતું નથી.' પણ દેવો અને તેમનો પોતાનો અંતર્યામી આત્મા તેમને જુએજ છે. ૮૫

ઘૌર્ભૂમિરાપો હૃદયં ચન્દ્રાર્કામિયમાનિલાઃ ।

રાત્રિઃ સંધ્યે ચ ધર્મશ્ચ વૃત્તજ્ઞાઃ સર્વદોહિનામ્ ॥ ૮૬ ॥

આકાશ, ભૂમિ, જલ, હૃદય, ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ, યમ, વાયુ, રાત્રિ, બે સંધ્યાઓ, તેમજ ધર્મ—એ સર્વ સૌ દેહધારીઓનાં વર્તનને જાણનારાં છે. ૮૬

દેવબ્રાહ્મણસાંનિધ્યે સાક્ષ્યં પૃચ્છેદતં દ્વિજાન્ ।

ઉદ્દમ્બુસ્વાન્પ્રાદ્મુસ્વાન્વા પૂર્વાઙ્ગે વૈશુચિઃ શુચીન્ ॥ ૮૭ ॥

સવારના પહોરમાં શુદ્ધ થઇને, ન્યાયાધીશે, દેવ અને બ્રાહ્મણની સમક્ષમાં, ઉત્તર તથા પૂર્વ તરફ મોં રાખી રહેલા પવિત્ર બ્રાહ્મણોની સત્ય એવી સાક્ષી લેવી. ૮૭

બ્રૂહીતિ બ્રાહ્મણં પૃચ્છેત્સત્યં બ્રૂહીતિ પાર્થિવમ્ ।

ગોવીજકાશ્ચનૈવૈશ્યં શૂદ્રં સર્વૈસ્તુ પાતકૈઃ ॥ ૮૮ ॥

બ્રાહ્મણને 'કહો' એમ કહીને પૂછવું; ક્ષત્રિયને 'સાચું કહો' કહીને પૂછવું; વૈશ્યને ગાય, ધી અને સોનાની ચોરીનું પાપ ખતાવી પૂછવું અને શૂદ્રોને સર્વ પાપો ખતાવી પૂછવું.

બ્રહ્મઘ્નો યે સ્મૃતા લોકા યે ચ સ્ત્રીબાલઘાતિનઃ ।

મિત્રદ્રુહઃ કૃતમ્નસ્ય તે તે સ્યુર્જિવતો મૃષા ॥ ૮૯ ॥

બૂઠું બોલનારને તે તે લોક મળે છે, જ જ લોક બ્રહ્મ હત્યારા, સ્ત્રીહત્યારા, બાલહત્યારા, મિત્રદ્રોહી અને કૃતમ્ની માટે કહ્યા છે. ૮૯

જન્મપ્રભૃતિ યત્કિંચિત્પુણ્યં ભદ્ર ત્વયા કૃતમ્ ।

તત્તે સર્વં શુનો ગચ્છેદ્યદિ બ્રૂયાસ્ત્વમન્યથા ॥ ૯૦ ॥

ભલા! જન્મથી માંડીને તું જ કાંઈ પુણ્ય કમાયો હશે, તે બધું તું બૂઠું બોલશે તો ફૂતરાને મોંએ જશે. ૯૦

एकोऽहमस्मीत्यात्मानं यत्त्वं कल्याण मन्यसे ।

नित्यं स्थितस्ते हृद्येष पुण्यपापेक्षिता मुनिः ॥ ९१ ॥

ભલા ભાઈ! તું જ માને છે કે એક હું જ છું; પણ

તારા હૈયામાં તો પેલો પુણ્યપાપ બેનારો પરમાત્મા નિત્ય બેઠો છે તેને બે! ૯૧

યમો વૈવસ્વતો દેવો યસ્તવૈષ હૃદિ સ્થિતઃ ।

તેન ચેદવિવાદસ્તે મા ગજ્ઞાં મા કુરુન્ગમઃ ॥ ૯૨ ॥

એ વૈવસ્વત યમદેવ (પરમાત્મા) તારા હૃદયમાંજ રહ્યા છે. તને તેમની સાથે વિવાદ ન હોય, તો તો તું ગંગાએ ન બંધીશ અને કુરુક્ષેત્રમાં પણ બંધીશ નહિ. ૯૨

નમ્નો મુણ્ડઃ કપાલેન ભિક્ષાર્થી ક્ષુન્ધિપાસિતઃ ।

અન્ધઃ શત્રુકુલં ગચ્છેઘઃ સાક્ષ્યમનૃતં વદેત્ ॥ ૯૩ ॥

જ બૂઠી સાક્ષી આપે છે, તેને નાગો, ખોડકો, ભૂખતરસે પીડાયેલો અને આંધળો થઈ, અપ્પર લઈ, શત્રુને ઘેર ભીખ માગવા જવું પડે છે. ૯૩

અવાકશિરાસ્તમસ્યન્ધે કિલ્બિષી નરકં વ્રજેત્ ।

યઃ પ્રશ્નં વિતથં બ્રૂયાત્પૃષ્ઠઃ સન્ ધર્મનિશ્ચયે ॥ ૯૪ ॥

ન્યાયની નિર્ણયવેળાએ પૂછવામાં આવે, ત્યારે જ સાક્ષી પ્રશ્નનો ખોટો જવાબ આપે છે, તે પાપિયો જાંઘે માથે અંધ નરકે પડે છે. ૯૪

અન્ધો મત્સ્યાનિવાશ્રાતિ સ નરઃ કણ્ઠકૈઃ સહ ।

યો ભાષતેઽર્થવૈકલ્યમપ્રત્યક્ષં સમાં ગતઃ ॥ ૯૫ ॥

ન્યાયસભામાં આવી, જ ગોટાળાલયા અર્થવાણું બૂઠાણું કહે છે, તે માણસ આંધળાની જેમ કાંટાઓ સાથે માછલાં ખાય છે. ૯૫

યસ્ય વિદ્વાન્ હિ વદતઃ ક્ષેત્રજ્ઞો નાભિશક્તે ।

વત્સલસ્ય રેવાઃ શ્વેત્કાંતં તોત્કેલ્લાં વક્ત્વં તિત્ ॥ ૯૬ ॥

જ સાક્ષી આપનારનો વિદ્વાન અંતરાત્મા સત્યાસત્યની શંકા કરતો નથી, તે પુરુષ કરતાં ખીજ કોઈને દેવો આ લોકમાં ચડિયાતો અણુતા નથી. ૯૬

યાવતો બાન્ધવાન્યસ્મિન્હન્તિ સાક્ષ્યેડનૃતં વદન્ ।

તાવતઃ સંખ્યયા તસ્મિન્હૃણુ સૌમ્યાનુપૂર્વશઃ ॥ ૯૭ ॥

હે સૌમ્ય! સાક્ષીમાં અસત્ય બોલનારો જટલા બાંધવોને નરકમાં ગબડાવે છે, તેટલાની સંખ્યા વિશે ક્રમપૂર્વક સાંભળ.

[एवं संबन्धनात्तस्मान्मुच्यते नियतावृतः ।

पशून्गोश्वपुरुषाणां हिरण्यं भूर्यथाक्रमम् ॥

આમ પશુ, ગાય, ઘોડા, પુરુષ, સોનું અને ભૂમિ એ સંબંધમાં જ જૂઠું બોલે છે, તેના બાંધવો યથાક્રમે શ્રેય વિનાના થાય છે.]

पञ्च पञ्चनृते हन्ति दश हन्ति गवानृते ।

शतमश्वानृते हन्ति सहस्रं पुरुषानृते ॥ ૯૮ ॥

પશુસંબંધી અસત્ય બોલીને તે પાંચ બાંધવોને, ગાય-સંબંધી અસત્ય બોલીને દશ બાંધવોને, ઘોડા સંબંધી અસત્ય બોલીને સો બાંધવોને અને પુરુષ સંબંધી અસત્ય બોલીને તે હજાર બાંધવોને નરકે નાખે છે. ૯૮

हन्ति जातानजातांश्च हिरण्यार्थेऽनृतं वदन् ।

सर्वं भूम्यनृते हन्ति मा स्म भूम्यनृतं वदीः ॥ ૯૯ ॥

સુવર્ણને અર્થે અસત્ય બોલનારો જન્મેલા અને ન જન્મેલા બાંધવોને નરકવાસી કરે છે અને ભૂમિ સંબંધી અસત્ય કહેનારો સર્વ પ્રાણીઓને નરકમાં પાડે છે. તેથી ભૂમિ વિશે અસત્ય બોલીશજ મા. ૯૯

અપ્સુ ભૂમિવદિત્યાહુઃ સ્ત્રીणां भोगे च मैथुने ।

अब्जेषु चैव रत्नेषु सर्वेष्वश्ममयेषु च ॥ १०० ॥

જલાશયો વિશે, સ્ત્રીઓના ભોગ-મૈથુન વિશે, મોતી વગેરે વિશે, રત્નો વિશે, તેમજ સર્વ પાષાણુ પદાર્થો વિશે જૂઠી સાક્ષી આપનારને ભૂમિને લગતું પાપફલ લાગે છે-એમ ઋષિઓ કહે છે. ૧૦૦

[पशुवत्क्षौद्रघृतयोर्गर्निषु च तथाऽश्ववत् ।

गोवद्रजतवस्त्रेषु धान्ये ब्राह्मणवद्विधिः ॥

મધ અને ધીના સંબંધમાં જૂઠું બોલનારને પશુને લગતું, વાહનો સંબંધમાં જૂઠું બોલનારને ઘોડાને લગતું, ચાંદી અને વસ્ત્રના સંબંધમાં જૂઠું બોલનારને ગાયને લગતું અને ધાન્યના સંબંધમાં જૂઠું બોલનારને બ્રાહ્મણને લગતું-એમ પાપનાં ફળ લાગે છે.]

एतान्दोषानवेक्ष्य त्वं सर्वाननृतभाषणे ।

यथाश्रुतं यथादृष्टं सर्वमेवाञ्जसा वद ॥ १०१ ॥

અસત્ય બોલવામાં આ દોષો રહ્યા છે એ જોધને તું તે બધું જવું જોયું ને સાંભળ્યું હોય તેવું સત્ય કહે. ૧૦૧

गोरक्षकान्वाणिजिकांस्तथा कारुकुशीलवान् ।

प्रेष्यान्વાર્धુषિકાંશ્ચૈવ વિપ્રાન્શૂદ્રવદાચરેત્ ॥ ૧૦૨ ॥

ઢોર ચારનારા, વણજ કરનારા, કારીગરો, નટાદિ ધંધા-દારીઓ, આકરો અને વ્યાજજીવી બ્રાહ્મણો એમની સાથે રાજ્યે શૂદ્રના જમ આચાર રાખવો. ૧૦૨

[येप्यतीताः स्वधर्मभ्यः परपिंडोपजीविनः ।

द्विजत्वमभिकांक्षन्ति तांश्च शूद्रानिवाचरेत् ॥

વળી જ્યો સ્વધર્મોથી ચ્યુત થયા છે, જ્યો પારકાનું
અન્ન ખાઈ જીવનારા છે અને છતાં જ્યો બ્રાહ્મણપણાની આશા
રાખે છે, તેમને પણ રાજ્યે શૂદ્રની જમ વર્તાવ આપવો.]

તદ્વદન્ ધર્મતોડર્યેષુ જાનન્નપ્યન્યથા નરઃ ।

ન સ્વર્ગાશ્ચ વતે લોકાદેવીં વાચં વદન્તિ તામ્ ॥ ૧૦૩ ॥

દાવાની બાબતમાં બહુકાર હોવા છતાં માણસ જે ધર્મને
કારણે અન્યથા બોલે, તે તે સ્વર્ગલોકથી પતિત થતો નથી.

ઋષિઓ તે વાણીને દેવી કહે છે. ૧૦૩

શૂદ્રવિદ્ક્ષત્રવિપ્રાણાં યત્ર તોક્તૌ ભવેદ્વધઃ ।

તત્ર વક્તવ્યમનૃતં તદ્દિ સત્યાદ્વિશિષ્યતે ॥ ૧૦૪ ॥

સત્ય બોલવાથી જ્યાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રોનો
વધ થાય એમ હોય, ત્યાં અસત્ય બોલે બોલવું. કેમકે તેવું
અસત્ય સત્ય કરતાં વિશેષ છે. ૧૦૪

વાગ્દૈવત્યૈશ્ચ ચરુભિર્યજેરંસ્તે સરસ્વતીમ્ ।

અનૃતસ્યૈનસસ્તસ્ય કુર્વાણા નિષ્કૃતિં પરામ્ ॥ ૧૦૫ ॥

તેવા અસત્યના પાપના પરમ પ્રાયશ્ચિત્ત સારુ તે બોલનારે
વાણીદેવતાને ઉદ્દેશીને ચરુઓ ખનાવી સરસ્વતીનું યજ્ઞ કરવું.

કૂષ્માન્દૈર્વાપિ જુહુયાદ્ઘૃતમગ્નૌ યથાવિધિ ।

ઉદિત્યુચા વા વારુણ્યા ત્ર્યુચેનાદ્દૈવતેન વા ॥ ૧૦૬ ॥

અથવા કુષ્માંડમંત્રો (યદેવા દેવહેહનમ્) વડે અગ્નિમાં
યથાવિધિ ધીનો હોમ કરવો; અથવા (ઉદુત્તમં વરુણપાશં)
એ વરુણદેવતા કે (આપો હિષ્ઠા) આદિ મંત્રોથી બલદેવતાની
ત્રણ ઋચાઓ વડે અગ્નિમાં હોમ કરવો. ૧૦૬

त्रिपक्षादब्रुवन्साक्ष्यमृणादिषु नरोऽगदः ।

तद्वर्णं प्राप्नुयात्सर्वं दशबन्धं च सर्वतः ॥ १०७ ॥

यस्य दृश्येत सप्ताहादुक्तवाक्यस्य साक्षिणः ।

रोमोऽग्निर्ज्ञातिमरणमृणं दाप्यो दमं च सः ॥ १०८ ॥

लेखुहेलुना दावाञ्चोभां करणदारने साक्षी नीशेगी होवा छतांय जे त्रलु पभवाडियां सुधी जुप्यानी न आये तो लेखुनी यधी रकभ लेखुदारने भणे, अने ते साक्षीये लेखुनी ते रकभना दशभा लाग जेट्तो राजने दंड आपवे पंड. साक्षी आपी गयेला भाणुसने जे सात द्विसभां शेग, आग डे संयंधीनुं भरलु आवी पडेनुं जलुयाय, तो राजये करणदार पासेथी लेखु-दारने तेनुं लेखुं अपाववुं अने ते साक्षीने दंड करवे.

असाक्षिकेषु त्वर्थेषु मिथो विवदमानयोः ।

अविन्दंस्तत्रतः सत्यं शपथेनापि लम्भयेत् ॥ १०९ ॥

जे दावाञ्चोभां परस्पर पक्षकारेना साक्षीयो न होय अने जेभां तात्त्विक सत्य जलु शकतुं न होय, तेभां शपथ आपीने सत्य भेणववुं. १०९

महर्षिभिश्च देवैश्च कार्यार्थं शपथाः कृताः ।

वसिष्ठश्चापि शपथं शेषे पैजवने नृपे ॥ ११० ॥

देवे अने महर्षिञ्चोञ्च पलु कार्यार्थे शपथ आधा होता. पिणवन पुत्र सुदास राजनी आगण वसिष्ठे सुध्यां सोगन आधा होता. (विश्वामित्रे वसिष्ठ उपर हत्यानुं आण यडाव्युं हुतुं.) ११०

न वृथा शपथं कुर्यात्स्वल्पेऽप्यर्थे नरो बुधः ।

वृथा हि शपथं कुर्यान्प्रेत्य चेह च नश्यति ॥ १११ ॥

डाढ्या भाणुसे नानी वातमां पणु भोटा सोगन न आवा.
भोटा शपथ आनारे आ लोक ने परलोक अनेमां नाश
पाभे छे. १११

कामिनीषु विवाहेषु गवां भक्षये तथेन्धने ।

ब्राह्मणाभ्युपपत्तौ च शपथे नास्ति पातकम् ॥ ११२ ॥

कामिनीआ साथेना विलासोमां, विवाहोमां, गाय आध
गर्ह होय त्यारे, तेमज यज्ञनां धंधन संबंधमां अने ब्राह्मणु
उपरनी संकटवेणाअे सोगन आवामां पाप नथी. ११२

सत्येन शापयेद्विप्रं क्षत्रियं वाहनायुधैः ।

गोबीजकाञ्चनैर्वैश्यं शूद्रं सर्वैस्तु पातकैः ॥ ११३ ॥

ब्राह्मणुने सत्यना, क्षत्रियने वाहन अने आयुधना,
वैश्यने गाय, धान्य, तेमज सुवर्णना अने शूद्रने सर्व पापोना
शपथ आपवा. ११३

अग्निं वाहारयेदेनमप्सु चैनं निमज्जयेत् ।

पुत्रदारस्य वाप्येनं शिरांसि स्पर्शयेत्पृथक् ॥ ११४ ॥

अेनी पासे देवता उपडाववो अथवा अेने पाणीमां
डूअडी लेवडाववी अथवा अेनी पासे पत्नी के पुत्रने माथे
हाथ मुकाववो. ११४

यमिद्धो न दहत्यग्निरापो नोन्मज्जयन्ति च ।

न चार्तिमृच्छति क्षिप्रं स ज्ञेयः शपथे शुचिः ॥ ११५ ॥

जने धगधगतो देवता आगे नहि, जने पाणी डूआडी

દે નહિ અને જેને તત્કાળ મહાપીડા આવી પડે નહિ, તેને શપથમાં શુદ્ધ જાણવો. ૧૧૫

વત્સસ્ય હ્યમિશસ્તસ્ય પુગ ભ્રાત્રા યત્રીયસા ।

નામિર્દદાહ રોમાપિ સત્યેન જગતઃ સ્પશઃ ॥ ૧૧૬ ॥

પૂર્વે વત્સઋષિને તેના નાના ભાઈએ દોષ લગાડ્યો હતો (તું શૂદ્ર છે, બ્રાહ્મણ નથી), ત્યારે સત્યને કારણે જગતનું બધું જાણનારા અગ્નિએ તેનું રૂંવાડું સરખુંયે ખાળ્યું નહોતું. યસ્મિન્યસ્મિન્વિવાદે તુ કૌટમાક્ષ્યં કૃતં ભવેત્ ।

તત્તત્કાર્યં નિવર્તેત કૃતં ચાપ્યકૃતં ભવેત્ ॥ ૧૧૭ ॥

જે જે દાવામાં લગતી સાક્ષી અપાયેલી હોય, તે તે ફરી ચલાવવા અને થયેલું ન થયેલું ગણવું. ૧૧૭

લોભાન્મોહાન્ન્યાન્મૈત્રાત્કામાત્ક્રોધાત્તથૈવ ચ ।

અજ્ઞાનાદ્દાલભાવાચ્ચ સાક્ષ્યં વિતથમ્બુચ્યતે ॥ ૧૧૮ ॥

લોભ, મોહ, ભય, મૈત્રી, કામ, ક્રોધ, અજ્ઞાન અને નાદાનીને લીધે ખોટી સાક્ષી અપાય છે. ૧૧૮

ઘષામન્યતમે સ્થાને યઃ સાક્ષ્યમનૃતં વદેત્ ।

તસ્ય દણ્ડવિશેષાંસ્તુ પ્રવક્ષ્યામ્યનુપૂર્વશઃ ॥ ૧૧૯ ॥

આમાંથી ગમે તે કોઈ કારણે જે જુઠી સાક્ષી પૂરે, તેને ક્યા વિશિષ્ટ દંડ હોય, તે હું ક્રમપૂર્વક કહીશ. ૧૧૯

લોભાત્સહસ્રં દણ્ડ્યસ્તુ મોહાત્પૂર્વં તુ સાહમમ્ ।

મયાત્દ્વૌ મધ્યમૌ દણ્ડૌ મૈત્રાત્પૂર્વં ચતુર્ગુણમ્ ॥ ૧૨૦ ॥

લોભને કારણે એક હજાર પણનો દંડ થાય. મોહને કારણે પ્રથમ સાહસનો, ભયને કારણે બે મધ્યમ સાહસનો અને મૈત્રીને કારણે પ્રથમ સાહસનો ચોગણો એમ દંડ થાય. ૧૨૦

કામાદશગુણં પૂર્વ ક્રોધાત્તુ ત્રિગુણં પરમ્ ।

અજ્ઞાનાદ્વે શતે પૂર્ણે બાલિશ્યાચ્છતમેવ તુ ॥ ૧૨૧ ॥

કામને કારણે પ્રથમ સાહસથી દશગણો, ક્રોધને કારણે મધ્યમ સાહસથી ત્રણગણો, અજ્ઞાનને કારણે યસો પણનો, અને નાદાનીને કારણે સો પણનો એમ દંડ કરવા. ૧૨૧

एतानाहुः कौटसाक्ष्ये प्रोक्तान्दण्डान्मनीषिभिः ।

धर्मस्याव्यभिचारार्थमधर्मनियमाय च ॥ १२२ ॥

ધર્મની વિશુદ્ધિ અર્થે તેમજ અધર્મના અવરોધ સારુ વિદ્વાનોએ લખતી સાક્ષીના સંબંધમાં આ દંડો કહ્યા છે. ૧૨૨

कौटसाक्ष्यं तु कुर्वाणांस्त्रीन्वर्णान्धार्मिको नृपः ।

प्रवासयेद्दण्डयित्वा ब्राह्मणं तु विवासयेत् ॥ १२३ ॥

ખોટી સાક્ષી પૂરનારા બ્રાહ્મણ સિવાયના ત્રણ વર્ણોનાને ધાર્મિક રાજાએ દંડ કરી દેશવટો આપવો અને બ્રાહ્મણને માત્ર દેશનિકાલ કરવો. ૧૨૩

दश स्थानानि दण्डस्य मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ।

त्रिषु वर्णेषु यानि स्युरक्षतो ब्राह्मणो व्रजेत् ॥ १२४ ॥

મનુએ દંડનાં જ દશ સ્થાનો કહ્યાં છે, તે બ્રાહ્મણેતર ત્રણ વર્ણો માટે છે. બ્રાહ્મણ તો અક્ષત રીતે દેશવટોજ પામે. ૧૨૪

उपस्थमुदरं जिह्वा हस्तौ पादौ च पञ्चमम् ।

चक्षुर्नासा च कर्णौ च धनं देहस्तथैव च ॥ १२५ ॥

ઉપસ્થ, ઉદર, જીભ, બે હાથ, બે પગ, એ પાંચ તેમજ બે આંખ, નાક, બે કાન, ધનસંપત્તિ અને શરીર એમ શિક્ષા માટેનાં દશ સ્થાનો છે. ૧૨૫

અનુબન્ધં પરિજ્ઞાય દેશકાલૌ ચ તત્ત્વતઃ ।

સારાપરાધૌ ચાલોક્યદણ્ડં દણ્ડ્યેષુ પાતયેત્ ॥ ૧૨૬ ॥

અપરાધીનાં આવર્તન, તેમના દેશકાલ, અપરાધીની સહનશક્તિ, તેમજ અપરાધ, એ બધાંનો યથાર્થ વિચાર કર્યા પછી રાજ્યે દંડપાત્રોને દંડ કરવો. ૧૨૬

અધર્મદણ્ડનં લોકે યશોમ્નં કીર્તિનાશનમ્ ।

અસ્વર્ગ્યં ચ પરત્રાપિ તસ્માત્તત્પરિવર્જયેત્ ॥ ૧૨૭ ॥

અધર્મપૂર્વક દંડ કરવાથી આ લોકમાં યશનો ઘાત થાય છે અને કીર્તિનાશ આવે છે; તેમજ તેથી પરલોકમાં સ્વર્ગથી બ્રહ્મ થવાય છે—આથી દંડ અન્યાયથી કરવો નહિ. ૧૨૭

અદણ્ડ્યાન્દણ્ડયન્રાજા દણ્ડ્યાંશ્ચૈવાપ્યદણ્ડયન્ ।

અયશો મહદામોતિ નરકં ચૈવ ગચ્છતિ ॥ ૧૨૮ ॥

જે રાજા દંડને અયોગ્ય એવાને દંડે છે અને દંડને યોગ્ય એવાને દંડતો નથી, તે મહાન અપયશ પામે છે અને નરકને વિશે જાય છે. ૧૨૮

વાગ્દણ્ડં પ્રથમં કુર્યાદ્ધિગ્દણ્ડં તદનન્તરમ્ ।

તૃતીયં ધનદણ્ડં તુ વધદણ્ડમતઃ પરમ્ ॥ ૧૨૯ ॥

પ્રથમ વાણીદંડ આપવો, પછી ધિકારરૂપી દંડ આપવો, એ પછી ધનનો દંડ કરવો અને છેલ્લે મારવાનો શારીરિક દંડ દેવો. ૧૨૯

વધેનાપિ યદા ત્વેતાન્નિગ્રહીતું ન શક્રુયાત્ ।

તદૈષુ સર્વમપ્યેતત્પ્રયુજ્ઞીત ચતુષ્ટયમ્ ॥ ૧૩૦ ॥

શારીરિક દંડથી પણ જો તે અપરાધીએ કબજ ન આવી શકે, તો તેમને વિશે ઉપરના ચારે દંડોનો સાથે પ્રયોગ કરવો.

લોકસંવ્યવહારાર્થં યાઃ સંજ્ઞાઃ પ્રથિતા ભુવિ ।

તામ્નરૂપ્યસુવર્ણાનાં તાઃ પ્રવક્ષ્યામ્યશ્લેષતઃ ॥ ૧૩૧ ॥

લોકના વહેવાર માટે જગતમાં તાંબાનાં, રૂપાનાં અને સુવર્ણનાં જે નાણાંનામે પ્રસિદ્ધ છે, તે હું અશ્લેષે કહીશ. ૧૩૧

જાલાન્તરગતે માનૌ યત્સૂક્ષ્મં દૃશ્યતે રજઃ ।

પ્રથમં તત્પ્રમાણાનાં ત્રસરેણું પ્રચક્ષતે ॥ ૧૩૨ ॥

જળીમાં પડેલાં સૂર્યકિરણોમાં જે સૂક્ષ્મ રજ દેખાય છે, તે પ્રમાણોમાં પ્રથમ એવી ત્રસરેણુ કહેવાય છે. ૧૩૨

ત્રસરેણવોઽષ્ટૌ વિજ્ઞેયા લિક્ષૈકા પરિમાણતઃ ।

તા રાજસર્ષપસ્તિસ્તસ્તે ત્રયો ગૌરસર્ષપઃ ॥ ૧૩૩ ॥

આ આઠ ત્રસરેણુઓને પરિમાણમાં એક લિક્ષા (લીખ) જાણવી. એ ત્રણ લિક્ષાનો એક રાજસર્ષપ (સરસવનો દાણો) થાય છે અને ત્રણ રાજસર્ષપનો એક ગૌરસર્ષપ (સફેદ સરસવ) બને છે. ૧૩૩

સર્ષપાઃ ષડ્ યવો મધ્યસ્ત્રિયવં ત્વેકકૃષ્ણલમ્ ।

પશ્ચકૃષ્ણલકો માષસ્તે સુવર્ણસ્તુ ષોડશ ॥ ૧૩૪ ॥

છ સર્ષપનો એક મધ્યમ યવ થાય છે. ત્રણ યવની એક કૃષ્ણલ (રતી) થાય છે. પાંચ રતીનો એક માષ (માસો) થાય છે અને સોળ માસાનો એક સુવર્ણ થાય છે. ૧૩૪

પલં સુવર્ણાશ્ચત્વારઃ પલાનિ ધરણં દશ ।

દ્વે કૃષ્ણલે સમઘૃતે વિજ્ઞેયો રૌપ્યમાષકઃ ॥ ૧૩૫ ॥

ચાર સુવર્ણનો એક પલ થાય છે અને દશ પલનો એક ધરણ છે. બે કૃષ્ણલ એકઠી થતાં એક રૌપ્યમાષક (ચાંદીનો માસો) જાણવો. ૧૩૫

તે ષોડશ સ્યાદ્ધરણં પુરાણશ્ચૈવ રાજતઃ ।

કાર્ષાપણસ્તુ વિજ્ઞેયસ્તાત્રિકઃ કાર્ષિકઃ પણઃ ॥ ૧૩૬ ॥

એવા ચાંદીના સોળ માસાનો ચાંદીનો એક ધરણુ કે પુરાણુ થાય છે. તાંબાના કાર્ષિક પણુને કાર્ષાપણુ જાણવો. (આ કાર્ષાપણુ અથવા પણુ પલનો ચોથો ભાગ છે) ૧૩૬

ધરણાનિ દશ જ્ઞેયઃ શતમાનસ્તુ રાજતઃ ।

ચતુઃસૌવર્ણિકો નિષ્કો વિજ્ઞેયસ્તુ પ્રમાણતઃ ॥ ૧૩૭ ॥

ચાંદીના દશ ધરણુને એક શતમાન જાણવો અને ચાર સુવર્ણુને એક નિષ્ક બરાબર જાણવો. ૧૩૭

પણાનાં દ્વે શતે સાર્ધે પ્રથમઃ સાહસઃ સ્મૃતઃ ।

મધ્યમઃ પચ્ચ વિજ્ઞેયઃ સહસ્રં ત્વેવ ચોત્તમઃ ॥ ૧૩૮ ॥

બસોપચાસ પણુનો પ્રથમ સાહસ કહેવાય છે; પાંચસો પણુનો મધ્યમ સાહસ જાણવો અને હજાર પણુનો ઉત્તમ સાહસ કહેવાય છે. ૧૩૮

લેણાદેણાના દાવા—

ઋણે દેયે પ્રતિજ્ઞાતે પચ્ચકં શતમર્હતિ ।

અપહ્નવે તદ્વિગુણં તન્મનોરનુશાસનમ્ ॥ ૧૩૯ ॥

દેણું કબૂલ કરવામાં આવે તો દેણુદારે પાંચ ટકા દંડ આપવો જોઈએ, પણ તે છુપાવે અને દેણું સાબિત થાય તો તેને તેનો બમણો દંડ થાય, એમ મનુની આજ્ઞા છે. ૧૩૯

વસિષ્ઠવિહિતાં શૃદ્ધિં સુજેદ્વિત્તવિવાધિનીમ્ ।

અશીતિભાગં ગૃહ્ણીયાન્માસાદ્વાર્ધુષિકઃ શતે ॥ ૧૪૦ ॥

ધીરધાર કરનારો માણસ મુદ્દલ ઉપર મહર્ષિ વસિષ્ઠે ડરા-
વેલા દરથી વ્યાજ લઈ વધારો કરી શકે. એટલે કે, વ્યાજ
લેનાર દરમાસે દરસેંકડે અંશીમો ભાગ (સવા ટકા) વ્યાજ
લઈ શકે. ૧૪૦

द्विकं शतं वा गृह्णीयात्सतां धर्ममनुस्मरन् ।

द्विकं शतं हि गृह्णानो न भवत्यर्थकिल्बषी ॥ १४१ ॥

અથવા સન્નનોના આચારનું સ્મરણ કરી સેંકડે એ
ટકા પણ વ્યાજ લઈ શકે; કેમકે, સેંકડે એ ટકા લેનાર નાણાંની
પાખતમાં પાપી થતો નથી. ૧૪૧

द्विकं त्रिकं चतुष्कं च पञ्चकं च शतं समम् ।

मासस्य वृद्धिं गृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः ॥ १४२ ॥

આહણ વગેરે ચાર વર્ણોના ક્રમ પ્રમાણે એ ટકા, ત્રણ ટકા,
ચાર ટકા અને પાંચ ટકા દરસેંકડે દરમાસે વ્યાજ તરીકે લેવાય.*

न स्वेषाधौ सोपकारे कौसीदीं वृद्धिमाप्नुयात् ।

न चाधेः कालसंरोधाभिसर्गोऽस्ति न विक्रयः ॥ १४३ ॥

* શ્લોક ૧૪૦ થી ૧૪૨ સુધી જે વ્યાજની વાત લખી છે, તે
વાચકને સદેહમાં નાખે એવી છે. આમાંથી તાત્પર્ય એવું નીકળે છે
કે, શાહુકાર જે દર મહિને દર સેંકડે સવા ટકા વ્યાજ લેવા છતાં
પોતાની આજીવિકા ચલાવી શકે નહિ, તો તેણે દર મહિને દર સેંકડે
જે ટકા વ્યાજ લેવું. યાત્રવદ્કચ આ સંબંધમાં જણાવે છે: “અશીતિ-
भागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि सवन्धके। वर्णक्रमान्नाच्छ
द्वित्रिचतुष्पंचकमन्यथा ॥” એટલે, અવેળવાળી રકમોમાં દર મહિને
દર સેંકડે સવા ટકા વ્યાજ લેવાય; ત્યારે વગરઅવેળની રકમોમાં
આહણ આદિ વર્ણોની પાસે અનુક્રમ પ્રમાણે એ, ત્રણ, ચાર અને
પાંચ ટકા વ્યાજ લેવાય.

નાણાંના અવેજમાં જે ઘરેણાં, જમીન વગેરે કંઈ ઉપ-
લોગ્ય વસ્તુ લેણુદારને ત્યાં ગીરો મુકાઈ હોય, તો લેણુદાર દેણુ-
દાર પાસેથી વ્યાજથી વધારો ન મેળવી શકે. તેમજ, ખૂબ
મુદત થઈ જાય તો પણ, તે લેણુદાર ગીરવી આવેલી તે વસ્તુ
કાઢને આપી શકે નહિ તેમ તેને વેચી પણ શકે નહિ. ૧૪૩

ન મોક્તવ્યો બલાદાધિર્જ્ઞાનો વૃદ્ધિમુત્સૃજેત્ ।

મૂલ્યેન તોષયેચ્છેનમાધિસ્તેનોઽન્યથા ભવેત્ ॥ ૧૪૪ ॥

ગીરવી આવેલી વસ્તુનો લેણુદાર બળાટકારે ઉપલોગ કરી
શકે નહિ. તે અવો ઉપલોગ કરે, તો તેણે વ્યાજ છોડી દેવું
જોઈએ. અથવા ઉપલોગથી તે ગીરવી વસ્તુ બગડી હોય, તો
લેણુદારે દેણુદારને એની કિંમત આપી સંતોષવો. લેણુદાર
એથી બાલકું કરે, તો તે ચાર ડરે છે. ૧૪૪

આધિશ્ચોપનિધિશ્ચોમૌ ન કાલાત્યયમર્હતઃ ।

અવહાર્યૌ ભવેતાં તૌ દીર્ઘકાલમવસ્થિતૌ ॥ ૧૪૫ ॥

ગીરવી મિલકતને તેમજ સોંપેલી થાપણને મુદતનો આધ
લાગતો નથી. ગીરવી રાખનારને ત્યાં તે લાંબી મુદત રહે,
તો પણ મૂળધણી માગે ત્યારે તે પાછી આપી દેવી. ૧૪૫

સંપ્રીત્યા શુજ્યમાનાનિ ન નશ્યન્તિ કદાચન ।

ઘેનુરુષ્ટો વહન્નશ્વો યશ્ચ દમ્પયઃ પ્રયુજ્યતે ॥ ૧૪૬ ॥

ગાય, બાંટ, સવારીનો ઘોડો અને બળદ વગેરે પ્રાણી
જે ગીરવી મૂક્યાં હોય અને પ્રીતિથી વાપરવા દીધાં હોય,
તો તેથી ગીરવી રાખનાર મૂળધણીની માલિયાઈ નાશ પામતી
નથી. ૧૪૬

યત્કિંચિદ્દશ વર્ષાણિ સન્નિધૌ પ્રેક્ષતે ઘની ।

શુજ્યમાનં પૈસ્તૂર્ણીં ન સ તલ્લઙ્ઘુમર્હતિ ॥ ૧૪૭ ॥

માલિકના દેખતાં અને તેની હાજરીમાં તેની વસ્તુને બીજાઓ જે દશ વર્ષ સુધી લોગવ્યા કરે અને માલિક એ વિશે ચુપ રહે, તો માલિક તે વસ્તુ પાછી મેળવવાને અધિકારી રહેતો નથી. ૧૪૭

અજહચ્ચેદપોગણ્ડો વિષયે चास्य शुज्यते ।

મમં તચ્ચવહારેણ મોક્તા તદ્દ્રવ્યમર્હતિ ॥ ૧૪૮ ॥

ધણી ગાંડો અથવા સગીર ન હોય અને બીજા માણસ જે તેની મિલકતને તેના દેખતાંજ ઉપર મુજબ દશ વર્ષ લોગવે, તો તે મિલકત ઉપર એ ધણીની માલિકી રહ થાય છે અને લોગવટો કરનાર તેનો હકદાર થાય છે. ૧૪૮

આધિઃ સીમા બાલધનં નિક્ષેપોપનિધિઃ સ્ત્રિયઃ ।

રાજસ્વં શ્રોત્રિયસ્વં ચ ન મોગેન પ્રણશ્યતિ ॥ ૧૪૯ ॥

ગીરવી મૂકેલી મિલકત, સીમ, બાળકનું ધન, ધરેણાં આદિની અનામત અથવા સીલબંધ થાપણુ, દાસીઓ, રાજધન અને બ્રાહ્મણુધન—એમનો ઉપલોગ થાય તોય તે ઉપરનું મૂળ સ્વામિત્વ નાશ પામતું નથી. ૧૪૯

[યદ્વિનાગમમત્યંતં શુક્તં પૂર્વેન્નિમિર્ભવેત્ ।

ન તલ્લક્યમપાર્હતું ક્રમાત્રિપુરુષાગતમ્ ॥

કોઈ મિલકતનું લખાણુમંડાણુ ન હોય છતાં ત્રણ પેઢીથી તે લોગવાતી આવી હોય, તો તે ત્રણ પેઢીથી ક્રમસર ઊતરેલી આવેલી હોવાથી હરી લઈ શકાતી નથી.]

યઃ સ્વામિનાઽનનુજ્ઞાતમાર્થિ શુંકેઽવિચક્ષણઃ ।

તેનાર્થવૃદ્ધિર્મોક્તવ્યા તસ્ય ભોગસ્ય નિષ્કૃતિઃ ॥ ૧૫૦ ॥

જ મૂરખ માણસ મિલકતના માલિકની આજ્ઞા વિના ધરાણે મુકાયેલી ચીજને ભોગવે છે, તેણે તે ભોગવટાના પ્રાયશ્ચિત્ત ખદલ અધુનં વ્યાજ મૂકી દેવું. ૧૫૦

કુસીદવૃદ્ધિર્દ્વૈગુણ્યં નાત્યેતિ સકૃદાહતા ।

ધાન્યે સદે લવે વાહ્યે નાતિક્રામતિ પશ્ચતામ્ ॥ ૧૫૧ ॥

એકસામટું વ્યાજ લેવામાં આવે, તે પછી વ્યાજમુદલ મૂળ રકમથી ખમણું હોવું જોઈએ નહિ. ધાન્ય, કૃણ, ઊન અને વાહનો એ મૂળ સાથે પાંચગણા કરતાં વધારે ન લઈ શકાય.

કૃતાનુસારાદધિકા વ્યતિરિક્તા ન સિદ્ધયતિ ।

કુસીદપથમાહુસ્તં પશ્ચકં શતમર્હતિ ॥ ૧૫૨ ॥

ઠરાવ્યા વિધિ પ્રમાણેના વ્યાજ કરતાં વધુ એવું શાસ્ત્રખાલ્ય વ્યાજ ન લઈ શકાય. પાંડિતો તેને અધમ માર્ગ કહે છે. ખહુ ખહુ તે, દર માસે દર સેંકડે પાંચ ટકા વ્યાજ હોય. ૧૫૨

નાતિસાંવત્સરીં વૃદ્ધિં ન ચાદૃષ્ટાં પુનર્હરેત્ ।

ચક્રવૃદ્ધિઃ કાલવૃદ્ધિઃ કારિતા કાયિકા ચ યા ॥ ૧૫૩ ॥

વ્યાજને એક વર્ષથી વધુ ચડવા ન દેવું; તેમજ શાસ્ત્રની વિરુદ્ધ પણ વ્યાજ ન લેવું. વળી, ચક્રવૃદ્ધિ (વ્યાજનું વ્યાજ), કાલવૃદ્ધિ (મુદતે વધતું સરતી વ્યાજ), કારિતાવૃદ્ધિ (દેણદારે ગરજના માર્યાકપૂલેલું વ્યાજ), કાયિકાવૃદ્ધિ (કાયાથી કામ કરાવવારૂપ વ્યાજ) એ વ્યાજને પણ લેવાં નહિ. ૧૫૩

[અથ શક્તિવિહીનઃ સ્યાદ્ ઋણી કાલવિપર્યયાત્ ।

પ્રેક્ષ્યશ્ચ તમૃગં દાપ્યઃ કાલે દેશે યથોદયમ્ ॥

अवणी दशा थवाथी द्देषुदार जे द्देषुं आपवाने अशक्त थाय, ते देशकाण इरतां अने उदय थाय जे जेता रङ्गिने तेनी पासे ते द्देषुं भराववुं.]

ऋणं दातुमशक्तो यः कर्तुमिच्छेत्पुनः क्रियाम् ।

स दत्त्वा निर्जितां वृद्धिं करणं परिवर्तयेत् ॥ १५४ ॥

जे द्देषुं वाणवाने अशक्त होय अने इरी लेभकरार करवा छुटतो होय, ते यडेकुं व्याज आपीने नवुं लभाणु इरी आपे. १५४

अदर्शयित्वा तत्रैव हिरण्यं परिवर्तयेत् ।

यावती संभवेद्वृद्धिस्तावतीं दातुमर्हति ॥ १५५ ॥

यडेकुं व्याज आप्या विना पणु ते लभाणु इरवी शक. जेकुं व्याज यड्युं होय, तेकुं तेणुं आपवुं जेईशे. (अटके डे नवा आतामां आ व्याजनेो समावेश थाय.) १५५

चक्रवृद्धिं समारूढो देशकालव्यवस्थितः ।

अतिक्रामन्देशकालौ न तत्फलमवाप्नुयात् ॥ १५६ ॥

निश्चित स्थण अने नक्की वषत प्रभाणु जे वाहनलाडुं इराववामां आव्युं होय अने पछी ते जग्याअे ते समयमां भाल पहेंयडाय नहि तो ते धर्णीने वाहनलाडुं भणे नहि. १५६

समुद्रयानकुशला देशकालार्थदर्शिनः ।

स्थापयन्ति तु यां वृद्धिं सा तत्राधिगमं प्रति ॥ १५७ ॥

जणस्थणनी यात्राभां कुशण अने देश तथा काणने जणुनारा वहेवारियाओ जे लाडुं नक्की करे, ते त्यां प्रभाणुइप गणाय. १५७

यो यस्य प्रतिभूस्तिष्ठेदर्शनायेह मानवः ।

अदर्शयन्स तं तस्य प्रयच्छेत्स्वधनादणम् ॥ १५८ ॥

જે માણસ જે આસામીને હાજર કરવા માટે જમીન
થાય, તે જે તેને હાજર ન કરી શકે, તો તેણે પોતાના
ધનમાંથી પેલાનું દેવું ચૂકવી આપવું. ૧૫૮

પ્રાતિભાવ્યં વૃથાદાનમાક્ષિકં સૌરિકં ચ યત્ ।

દણ્ડશુલ્કાવશેષં ચ ન પુત્રો દાતુમર્હતિ ॥ ૧૫૯ ॥

જમીનગીરી પેટેનું ધન, અમસ્તું કરેલું દાન, જુગાર
નિમિત્તનું દેણું, મદ્યપાન અર્થેનું દેવું, તેમજ ઠંડભરણાની
અને વેરા આદિની બાકી રહેલી રકમ—એ સર્વ આપવાને
પુત્ર (પિતાના મૃત્યુ પછી) બંધાયેલો નથી. ૧૫૯

દર્શનપ્રાતિભાવ્યે તુ વિધિઃ સ્યાત્પૂર્વચોદિતઃ ।

દાનપ્રતિભુવિ પ્રેતે દાયાદાનપિ દાપયેત્ ॥ ૧૬૦ ॥

ઉપર કહેલો વિધિ દેણુદારને હાજર કરવા માટે જમીન
થયેલા માટેજ છે. પણ દેવું અપાવવા માટે જે જમીન થયો
હોય, તે જે મરણ પામે, તો તે દેવાની રકમ તેના વારસો પાસેથી
પણ અપાવવી. ૧૬૦

અદાતરિ પુનર્દાતા વિજ્ઞાતપ્રકૃતાવૃણમ્ ।

પશ્ચાત્પ્રતિભુવિ પ્રેતે પરીપ્સેત્કેન હેતુના ॥ ૧૬૧ ॥

દેણુદાર દેવું આપે નહિ અને લેણુદેણુની ખરી વાત
જાણનારો જમીન ગુજરી જાય, તો પછી લેણુદારે પાછળથી
કંઈ રીતિએ લેણું મેળવવા ઇચ્છવું ? ૧૬૧

નિરાદિષ્ટધનશ્ચેતુ પ્રતિભૂઃ સ્યાદલંધનઃ ।

સ્વધનાદેવ તદ્દયાન્નિરાદિષ્ટ ઇતિ સ્થિતિઃ ॥ ૧૬૨ ॥

જે એ જમીન પાસે દેણુદારે જમીનગીરી પેટે કંઈ ધન

સૌંધ્યું હોય અને જમીન પાસે જો દેવાજોગ ધન હોય, તો
જો જમીનના પુત્રે પોતાના ધનમાંથી તેં દેણું ભરપાઈ કરી
આપવું, એવી ધર્મ મર્યાદા છે. ૧૬૨

મત્તોન્મત્તાર્તાઘ્યધીનૈર્બાલેન સ્થવિરેણ વા ।

અસંબદ્ધકૃતશ્ચૈવ વ્યવહારો ન સિદ્ધયતિ ॥ ૧૬૩ ॥

નશાખોર, ગાંડા, દુખિયારા, પરતંત્ર, બાળક અને વૃદ્ધ
એટલાથી થયેલો તેમજ વગરઅધિકારે કરવામાં આવેલો
કરાર સાચો ઠરતો નથી. ૧૬૩

સત્યા ન ભાષા ભવતિ યદ્યપિ સ્યાત્પ્રતિષ્ઠિતા ।

વહિશ્ચેદ્ભાષ્યતે ધર્માન્નિયતાશ્ચાવહારિકાત્ ॥ ૧૬૪ ॥

એવો કરાર ખરાખર લખાઈને પાકો થયો હોય, છતાં
જો તે નિશ્ચિત ધર્મવ્યવહારથી બહાર જતો હોય, તો તે કરાર
કે લેખ સાચો ગણાય નહિ. ૧૬૪

યોગાધમનવિક્રીતં યોગદાનપ્રતિગ્રહમ્ ।

યત્ર વાપ્યુપધિં પશ્યેત્તત્સર્વં વિનિવર્તયેત્ ॥ ૧૬૫ ॥

કોઈ વસ્તુ છળથી ગીરવી મૂકી હોય, વેચી હોય, દાનમાં
આપી હોય, દાનમાં લીધી હોય અથવા જમાં કપટ નજરે
પડતું હોય, તે વસ્તુનો દાવો રાજએ રદખાતલ કરવો. ૧૬૫

ગ્રહીતા યદિ નષ્ટઃ સ્યાત્કુટુમ્બાર્થે કૃતો વ્યયઃ ।

દાતવ્યં બાન્ધવૈસ્તત્સ્યાત્પ્રવિમત્કૈરપિ સ્વતઃ ॥ ૧૬૬ ॥

કરજ કરનારો જો મરી જાય અને એ ખરચ જો કુટુંબને
અર્થ થયો હોય, તો ભાઈભાંડુઆ પોતે છૂટા પડ્યા હોય
તોપણ તેમણે તે કરજ ચૂકવી આપવું. ૧૬૬

કુટુમ્બાર્થેઽધ્યધીનોઽપિ વ્યવહારં સમાચરેત્ ।

સ્વદેશે વા વિદેશે વા તં જ્યાયાન્ન વિચાલયેત્ ॥ ૧૬૭ ॥

પોતાનો અધીન માણસ સ્વદેશમાં કે પરદેશમાં સ્વામીના કુટુમ્બને અર્થે જે વ્યવહાર કરે, તે સ્વામીએ ઉથાપવો નહિ.

બલાદત્તં બલાઙ્ગુક્તં બલાઘચ્છાપિલેખિતમ્ ।

સર્વાન્બલકૃતાનર્થાનકૃતાન્મનુરબ્રવીત્ ॥ ૧૬૮ ॥

બળાત્કારે આપેલું, બળાત્કારે ભોગવેલું, બળાત્કારે લખાવી લીધેલું અને બળાત્કારે કરાવેલું એવું હરકોઈ કામ ન કર્યાં જેવું મિથ્યા સમજવું, એમ મનુએ કહ્યું છે. ૧૬૮

ત્રયઃ પાર્થે ક્લિશ્યન્તિ સાક્ષિણઃ પ્રતિભૂઃ કુલમ્ ।

ચત્વારસ્તૂપચીયન્તે વિપ્ર આઢ્યો વણિઙ્નૃપઃ ॥ ૧૬૯ ॥

સાક્ષી, જમીન અને સ્વજન એ ત્રણ પારકાને કારણે કલેશ પામે છે; ત્યારે બ્રાહ્મણ, ધનાઢ્ય લેણદાર, વણિક અને રાજા એ ચાર બીજાઓથી ચઢતી મેળવે છે.—લાભ પામે છે. ૧૬૯

અનાદેયં નાદદીત પરિક્ષીણોઽપિ પાર્થિવઃ ।

ન ચાદેયં સમૃદ્ધોઽપિ સૂક્ષ્મમપ્યર્થમ્મુત્સૃજેત્ ॥ ૧૭૦ ॥

રાજા નિર્ધન હોય તો પણ તેણે અણઘટતું ધન લેવું નહિ, તેમ સમૃદ્ધ હોવા છતાં, તેણે ઘટારત એવી નજીવી વસ્તુ પણ છોડી દેવી નહિ. ૧૭૦

અનાદેયસ્ય ચાદાનાદાદેયસ્ય ચ વર્જનાત્ ।

દૌર્બલ્યં રુયાપ્યતે રાજ્ઞઃ સ પ્રેત્યેહ ચ નશ્યતિ ॥ ૧૭૧ ॥

જે રાજા અણઘટતું ધન લે છે અને ઘટતું મૂકી દે છે, તેની દુર્બળતા જાહેર થઈ જાય છે અને તે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં નાશ પામે છે. ૧૭૧

સ્વાદાનાદ્વર્ણસંસર્ગાદ્બલાનાં ચ રક્ષણાત્ ।

બલં સજ્જાયતે રાજ્ઞઃ સ પ્રેત્યેહ ચ વર્ધતે ॥ ૧૭૨ ॥

ન્યાયપૂર્વક કર લેવાથી, વર્ણોનો સુમેળ રાખવાથી, તેમજ નિર્બળોનું રક્ષણ કરવાથી રાજાનું બળ વધે છે અને તે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં વૃદ્ધિ પામે છે. ૧૭૨

તસ્માદ્ધમ ઇવ સ્વામી સ્વયં હિત્વા પ્રિયાપ્રિયે ।

વર્તેત યામ્યયા વૃત્ત્યા જિતક્રોધો જિતેન્દ્રિયઃ ॥ ૧૭૩ ॥

તેથી રાજાએ ધર્મરાજ યમની જમ પોતાનું ગમતું— અણુગમતું છોડી દેવું અને ક્રોધને જીતી, જિતેન્દ્રિય રહી, યમના જીવી સમદષ્ટિથી વર્તવું. ૧૭૩

યસ્ત્વધર્મેણ કાર્યાણિ મોહાત્કુર્યાન્નરાધિપઃ ।

અચિરાત્તં દુરાત્માનં વશે કુર્વન્તિ શત્રવઃ ॥ ૧૭૪ ॥

જો રાજા મોહે કરીને અધર્મપૂર્વક કાર્યો કરે છે, તે દુરાત્માને શત્રુઓ ટૂંક વખતમાંજ વશમાં લે છે. ૧૭૪

કામક્રોધૌ તુ સંયમ્ય યોઽર્થાન્ધર્મેણ પश्यતિ ।

પ્રજાસ્તમનુવર્તન્તે સમુદ્રમિવ સિન્ધવઃ ॥ ૧૭૫ ॥

પણ તે જો કામક્રોધને સંયમમાં રાખી ધર્મપૂર્વક કાર્યો સંભાળે છે, તો જમ નદીઓ સાગરને અનુસરે છે તેમ પ્રજાઓ તે રાજાને અનુસરે છે. ૧૭૫

યઃ સાધયન્તં છન્દેન વેદયેદ્વનિકં નૃપે ।

સ રાજ્ઞા તચ્ચતુર્ભાગં દાપ્યસ્તસ્ય ચ તદ્વનમ્ ॥ ૧૭૬ ॥

કરજદાર માણસ રાજાનો વહાલો થઈને બેઠાશ મારે છે, લેણદાર જેરજખરીથી લેણું વસૂલ કરે છે, તો રાજાએ લેણ-

दारने तेनुं लेखुं अपाववुं अने करणदारने ते रकमना योथा
भागनो दंड करवो. १७६

कर्मणापि समं कुर्याद्वनिकायाधमर्णिकः ।

समोऽवकृष्टजातिस्तु दद्याच्छ्रेयास्तु तच्छनैः ॥ १७७ ॥

देषुदार लेखुदारनी जतनो होय डे तेनाथी जतरता
वर्णनो होय, तो तेले काम करीने पण लेखुदारने ठराव अनु-
सार नाखुं युकवी आपवुं; पण ते जे लेखुदारथी जांया
वर्णनो होय, तो तेले ते धीरे धीरे लरपाई करवुं. १७७

अनेन विधिना राजा मिथो विवदतां नृणाम् ।

साक्षिप्रत्ययसिद्धानि कार्याणि समतां नयेत् ॥ १७८ ॥

आ रीते राज्ञे परस्पर पक्षकार भाणसोनी साक्षी-
पुरावाथी सिद्ध थयेली आमतोनो निर्णय आपवो. १७८

थापणु विषे—

कुलजे वृत्तसंपन्ने धर्मज्ञे सत्यवादिनि ।

महापक्षे घनिन्यार्ये निक्षेपं निक्षिपेद्बुधः ॥ १७९ ॥

दुग्गवान, सदाचारसंपन्न, धर्मज्ञ, सत्यवादी, दुटुं अक्षी-
लावाणा अने घनादय अंवा आर्यने त्यां डावा मनुष्ये
थापणु भूकवी. १७९

यो यथा निक्षिपेद्वस्ते यमर्थं यस्य मानवः ।

स तथैव ग्रहीतव्यो यथा दायस्तथा ग्रहः ॥ १८० ॥

जे भाणुस जेना हाथमां जे रीते जे थापणु भूके, तेले
तेज रीते ते थापणु पाछी लेवी; जेम अपाय तेमज लेवाय.

यो निक्षेपं याच्यमानो निक्षेप्तुर्न प्रयच्छति ।

स याच्यः प्राड्विवाकेन तन्निक्षेप्तुरसंनिधौ ॥ १८१ ॥

થાપણુ મૂકનાર થાપણુ પાછી માગે ત્યારે જો થાપણુ લેનાર તે પાછી ન આપે, તો ન્યાયાધીશે તે થાપણુ મૂકનારની ગેરહાજરીમાં થાપણુ લેનાર પાસે માગણી કરવી. ૧૮૧

સાક્ષ્યભાવે પ્રણિધિભિર્વયોરૂપસમન્વિતૈઃ ।

અપદેશૈશ્ચ સંન્યસ્ય હિરણ્યં તસ્ય તશ્વતઃ ॥ ૧૮૨ ॥

થાપણુ મૂકનારનો જો કોઈ સાક્ષી ન હોય, તો થાપણુ લેનારને ત્યાં રાજ્યે અમુક બહાનાંએ વયવાન ને રૂપવાન એવા દૂતો દ્વારા પોતાનું સુવર્ણ અનામત મુકાવવું. ૧૮૨

સ યદિ પ્રતિપદ્યેત યથાન્યસ્તં યથાકૃતમ્ ।

ન તત્ર વિદ્યતે કિંચિદ્યત્પરૈરમિયુજ્યતે ॥ ૧૮૩ ॥

તે જો એ અનામત સુવર્ણ જ રીતે અને જ સ્થિતિમાં સોંપાયું હોય તેજ રીતે તેજ સ્થિતિમાં પાછું આપે, તો બીજાઓ આના ઉપર આરોપ મૂકે છે તેમાં કાંઈજ તથ્ય નથી એમ બાણવું.

તેષાં ન દદ્યાદ્યદિ તુ તદ્દિરણ્યં યથાવિધિ ।

ઉમૌ નિગૃહ્ય દાપ્યઃ સ્યાદિતિ ધર્મસ્ય ધારણા ॥ ૧૮૪ ॥

જો તે તેમને તે સુવર્ણ યથાવિધિ આપે નહિ, તો તેને કબજ કરવો અને બંને થાપણો પાછી અપાવવી—આવો ધર્મનિર્ણય છે.

નિક્ષેપોપનિધી નિત્યં ન દેયૌ પ્રત્યનન્તરે ।

નશ્યતો વિનિપાતે તાવનિપાતે ત્વનાશિનો ॥ ૧૮૫ ॥

નિક્ષેપ (ગણીને ખુલ્લી મૂકેલી થાપણુ) અને ઉપનિધિ (સીલબંધ મૂકેલી થાપણુ) એ થાપણો જો મૂકનાર જીવતો હોય તો તેના વારસને કદી તે પાછી ન આપવી. કેમકે સોંપનાર મરી જતાં તે થાપણો નાશ પામે છે. પણ એ જીવતો રહે તો તે અવિનાશી રહે છે. ૧૮૫

- स्वयमेव तु यो दद्यान्मृतस्य प्रत्यनन्तरे ।

न स राज्ञा नियोक्तव्यो न निक्षेप्तुश्च बन्धुभिः ॥ १८६ ॥

पणु थापणु राभनारे ञे पोतानी भेणु भरनार थापणु भूकनारना वारसने ते थापणु पाष्ठी आणे, तो राज्ञ्ये तेभणु थापणु भूकनारना आंधवोअ्ये तेना उपर काम यलाववुं नहि.

अच्छलेनैव चान्विच्छेत्तमर्थं प्रीतिपूर्वकम् ।

विचार्य तस्य वा वृत्तं साम्नैव परिसाधयेत् ॥ १८७ ॥

ते थापणुनी भिलकत निष्कपट रीते प्रीतिपूर्वक भेणववा धग्छवी, अथवा थापणु राभनारना सदाचारनो विचार करी सुलेखसंपथीण ते भेणववी. १८७

निक्षेपेष्वेषु सर्वेषु विधिः स्यात्परिसाधने ।

समुद्रे नाप्नुयार्किंचिद्यदि तस्मान्न संहरेत् ॥ १८८ ॥

सर्व निक्षेपो पाष्ठा भेणववा संपंधमां आ विधि छे. पणु सीलपंध थापणुमांथी ञे कंध काढी लेवायुं होय नहि तो तेने विशे कंध द्वाष लागे नहि. १८८

चौरैर्हृतं जलेनोढमग्निना दग्धमेव वा ।

न दद्याद्यदि तस्मात्स न संहरति किंचन ॥ १८९ ॥

ण थापणुने योरो योरी गया होय, पाष्ठी ताष्ठी गयुं होय अथवा आगे पाष्ठी नाभी होय अने ञना राभनारे अमांथी कंध पणु लीधुं होय नहि, ते थापणु थापणु राभ- रने लरी आपवानी न होय. १८९

निक्षेपस्यापहर्तारमनिक्षेप्तारमेव च ।

सर्वैरुपायैरन्विच्छेच्छपथैश्चैव वैदिकैः ॥ १९० ॥

निक्षेप दद्यावी षेसनारने तेमञ्ज षोटेषोटे। निक्षेपने।
 दावो करनारने सर्व उपायोथी अने वैदिक शपथोथी तपासवा।

यो निक्षेपं नार्पयति यश्चानिक्षिप्य याचते ।

तावुभौ चौरवच्छास्यौ दाप्यौ वा तत्समं दमम् ॥ १९१ ॥

७ निक्षेप आपे नहि अने ७ भूक्या विना निक्षेपनी
 भागणी करे, ते अनेने चोरनी ७म शिक्षा करवी अथवा
 तेमने थापणीनी किंमत ७टलो दंड करवो. १९१

निक्षेपस्यापहर्तारं तत्समं दापयेद्दमम् ।

तथोपनिधिहर्तारमविशेषेण पार्थिवः ॥ १९२ ॥

निक्षेपना दद्यावनारने तथा उपनिधिना पचावनारने
 राज्ञ्ये ते मिलकतनी किंमत ७टलो दंड करवो. १९२

उपधाभिश्च यः कश्चित्परद्रव्यं हरेन्नरः ।

ससहायः स हन्तव्यः प्रकाशं विविधैर्वैधैः ॥ १९३ ॥

७ भाणुस छणप्रपंचो करीने पारकुं धन हरे छे, तेने
 तेना सहायको सहित पुद्दलाभां विविध प्रकारना भारथी भारवो।

निक्षेपो यः कृतो येन यावांश्च कुलसंनिधौ ।

तावानेव स विज्ञेयो विब्रुवन्दण्डमर्हति ॥ १९४ ॥

७णु साक्षीनी हाणरीभां ७ अने ७टलो निक्षेप भूक्यो
 होय, तेना ते अने तेटलो ७ निक्षेप कपूस रभाय. अथी ७ंधुं
 पोसनारने दंड देवो. १९४

मिथो दायः कृतो येन गृहीतो मिथ एव वा ।

मिथ एव प्रदातव्यो यथा दायस्तथा ग्रहः ॥ १९५ ॥

७ थापणु अंकांतभां भूथी होय अने ७ अंकांतभां स्वी-

कारी होय, ते अेकांतभांज पाछी सांपाय; जम अपाय तेमज
लेवाय. १६५

निक्षिप्तस्य धनस्यैवं प्रीत्योपनिहितस्य च ।

राजा विनिर्णयं कुर्यादक्षिण्वक्यासधारिणम् ॥ १९६ ॥

निक्षेपना तेमज प्रीतिपूर्वक सांपेक्षा उपनिधिना धन
संभंधमां राज्ञ्ये अेवो निर्णय आपवो के ज अनामत
राज्यनारने डानिकर होय नडि. १६६

पारको भाव वेयवा विषे—

विक्रीणीते परस्य स्वं योऽस्वामी स्वाम्यसंमतः ।

न तं नयेत साक्ष्यं तु स्तेनमस्तेनमानिनम् ॥ १९७ ॥

पराध चीजनो पोते मालिक न होवा छतां ज तेना
भूण मालिकनी रज विनाज ते चीजने वेये छे, ते चारज छे.
पोताने शाडुकार माननारा अे चारने राज्ञ्ये साक्षीकाममां
लेवो नडि. १६७

अवहार्यो भवेच्चैव सान्त्रयः षट्शतं दमम् ।

निरन्वयोऽनपसरः प्राप्तः स्याच्चौरकिल्बिषम् ॥ १९८ ॥

आम तड्डावी वेयनारे मालुस जे भूण मालिकना
डुणनो सगोसंभंधी होय, तो तेने छसो पणुनो दंड करवो.
ते जे तेनो तेवो सगोसंभंधी होय नडि, तेमज प्रतिअड वगे-
रेथी ते धन उपर तेनी कंठ मालडी होय नडि, तो तेने चारी-
नो अपराधी गणुवो. १६८

अस्वामिना कृतो यस्तु दायो विक्रय एव वा ।

अकृतः स तु विज्ञेयो व्यवहारे यथा स्थितिः ॥ १९९ ॥

માલિક નહિ એવા મનુષ્યે જ આધ્યુવેચ્યું હોય, તે અપાયું વેચાયું નથી એમ જણવું; વ્યવહારમાં આવી મર્યાદા છે.

[અનેન વિધિના શાસ્ત્રા કુર્વન્સ્વામિક્રયમ્ ।

અજ્ઞાનાજ્ઞાનપૂર્વન્તુ ચૌરવદ્મહતિ ॥

માલિકી ન હોવા છતાં, જ અજ્ઞાતાં આવું વેચાણ કરે છે, તે ઉપરની વિધિએ શિક્ષાપાત્ર થાય છે; પણ જો એ વેચાણ અણીપૂજીને કરે છે, તે તે ચોરના દંડને પાત્ર થાય છે.]

સંમોગો દૃશ્યતે યત્ર ન દૃશ્યેતાગમઃ ક્વચિત્ ।

આગમઃ કારણં તત્ર ન સંમોગ ઇતિ સ્થિતિઃ ॥ ૨૦૦ ॥

જો ભોગવટો જણાતો હોય છતાં તે આંધ્યાનું કારણરૂપ પ્રમાણ ન જણાતું હોય, તો ભોગવટો પ્રમાણરૂપ ન ગણાય, કારણ જ પ્રમાણરૂપ ગણાય—એવી શાસ્ત્રમર્યાદા છે. ૨૦૦

વિક્રયાદ્યો ધનં કિંચિદ્ગૃહ્ણીયાત્કુલસંનિઘૌ ।

ક્રયેણ સ વિશુદ્ધં હિ ન્યાયતો લભતે ધનમ્ ॥ ૨૦૧ ॥

જો માણસ અજરમાં વેપારીઓની હાજરીમાં કંઈ ધનવસ્તુ વેચાતી લે, તે માણસ ખરીદીને કારણે શુદ્ધ એવી તે ધનવસ્તુને ન્યાયપૂર્વક પ્રાપ્ત કરે. ૨૦૧

અથ મૂલમનાહાર્યં પ્રકાશક્રયશોધિતઃ ।

અદખ્લ્લો મુચ્યતે રાજા નાષ્ટિકો લભતે ધનમ્ ॥ ૨૦૨ ॥

(કાઈનો માલ ખોવાયો હોય) પણ, જો ખરીદનાર ખુદ્દી અજરમાં તે ખરીદાનું સાબિત કરી આપે, તો રાજાએ તેને દંડપાત્ર નહિ ગણતાં છોડી દેવો; પછી ભલે વેચનાર ધણીને તે રજૂ ન કરી શકે. આ ખોવાયેલા માલનો મૂળ ધણી ખરીદનાર પાસેથી તે માલ (અડધી કિંમતે) પાછો મેળવી શકે. ૨૦૨

નાન્યદન્યેન સંસૃષ્ટરૂપં વિક્રમ્યમર્હતિ ।

ન આસારં ન ચ ન્યૂનં ન દૂરેણ તિરોહિતમ્ ॥ ૨૦૩ ॥

એક ચીજને બીજી ચીજ સાથે સેળલેણ કંડીને વેચવી નહિ; ખરાબ વસ્તુને સારી કહીને વેચવી નહિ. આછા વજનની કે દૂર ઢાંકી રાખેલી વસ્તુઓ પણ વેચવી નહિ. ૨૦૩

અન્યાં चेद्दर्शयित्वाऽन्या बोद्धुः कन्या प्रदीयते ।

उभे ते एकशुल्केन बहेदित्यब्रवीन्मनुः ॥ ૨૦૪ ॥

એક કન્યા બતાવીને બીજી કન્યા આપવામાં આવે, તો પરણનારે એકજ મૂલે બન્ને કન્યાઓને પરણી શકે, એમ મનુએ કહ્યું છે. (એટલે એક કન્યાને માટે જે ધન આપવાનું ઠરાવ્યું હોય, તે ધનમાંજ વર બીજી કન્યાને પરણે.) ૨૦૪

નોન્મત્તાયા ન ક્ષુષ્ટિન્યા ન ચ યા સ્પૃષ્ટમૈથુના ।

पूर्वं दोषानभिरुयाप्य प्रदाता दण्डमर्हति ॥ ૨૦૫ ॥

ગાંડી, ડાઠવાળી અને મૈથુન પામી ચૂકેલી એવી કન્યાના દોષો કહ્યા વિનાજ જે તેનું દાન કરે છે, તે દાતા દંડને પાત્ર થાય છે. ૨૦૫

ऋत्विजनी दक्षिणा वगेरेना नियमो—

ऋत्विग्यदि वृतो यज्ञे स्वकर्म परिहापयेत् ।

तस्य कर्मानुरूपेण देयोंऽशः सह कर्तृभिः ॥ ૨૦૬ ॥

યજ્ઞકર્મમાં વરણ પામેલો ઋત્વિજ માંદગીને કારણે જે પોતાનું તે કર્મ છોડી દે, તો પણ બીજા કર્મ કરનારા સાથે તેને પણ તેના કર્મના પ્રમાણમાં દક્ષિણાનો ભાગ મળેજ. ૨૦૬

દક્ષિણાસુ ચ દક્ષાસુ સ્વકર્મ પરિહાપયન્ ।

કૃત્સ્તમેવ લભેતાંશમન્યેનૈવ ચ કારયેત્ ॥ ૨૦૭ ॥

દક્ષિણા સમયે દક્ષિણા અપાઈ ગઈ હોય અને ઋત્વિજ્ઞને પોતાનું ખાટી કામ ન કરી શકે, તો પણ તેને પૂરે દક્ષિણા-લાગ મળે. ત્યારે ખાટી રહેલું યજ્ઞકાર્ય બીજા પાસે કરાવી લેવાય.

યસ્મિન્કર્મણિ યાસ્તુ સ્યુરુક્તાઃ પ્રત્યજ્ઞદક્ષિણાઃ ।

સ એવ તા આદદીત ભજેરન્સર્વ એવ વા ॥ ૨૦૮ ॥

જ કર્મોમાં પ્રત્યેક અંગ વિશે જ દક્ષિણાઓ કહી છે, તે દક્ષિણાઓ કર્મ કરાવનારા ઋત્વિજ્ઞ લેવી અથવા સૌએ વહેંચી લેવી. ૨૦૮

રથં હરેત વાધ્વર્યુર્બ્રહ્માધાને ચ વાજિનમ્ ।

હોતા વાપિ હરેદશ્વમુદ્ગાતા ચાપ્યનઃ ક્રયે ॥ ૨૦૯ ॥

આધાનકર્મમાં અધ્વર્યુ રથ લે, બ્રહ્મા ઘોડો લે, હોતા પણ ઘોડો લે અને ઉદ્ગાતા સોમની ખરીદી માટેનું ગાડું લે.

સર્વેષામર્ધિનો મુરુયાસ્તદર્ધેનાર્ધિનોઽપરે ।

તૃતીયિનસ્તૃતીયાંશાશ્વતુર્યાંશાશ્વ પાદિનઃ ॥ ૨૧૦ ॥

અધ્વર્યુ આદિ એ ચાર મુખ્ય ઋત્વિજ્ઞે સર્વ દક્ષિણાઓના અડધા લાગના અધિકારી છે; બીજા ચાર (મૈત્રાવરુણ, પ્રતિ-પ્રસ્થાતા, બ્રાહ્મણુચ્છંસી અને પ્રસ્તોતા) એ પ્રથમ ચારની અડધી દક્ષિણાના હકદાર છે; ત્રીજા ચાર (અચ્છાવાક, ત્વષ્ટા, આગ્નીધ અને પ્રતિહર્તા) એ પ્રથમ ચારની ત્રીજા લાગની દક્ષિણાના હકદાર છે; અને ચોથા ચાર (આવસ્તુત, ઉન્નેતા, પોતા અને સુબ્રહ્મણ્ય) એ પ્રથમ ચારની ચોથા લાગની દક્ષિણાના હકદાર છે.

(आम कुल सोण ऋत्विजे थाय अने प्रथम चारने ४८गाथेनी
दक्षिणा भणे; अटले कम आ प्रमाणे आवे-४८, २४, १६,
१२=१००) २१०

संभूय स्वानि कर्माणि कुर्वन्निरिह मानवैः ।

अनेन विधियोगेन कर्तव्यांश्शप्रकल्पना ॥ २११ ॥

स्वकर्मा करनारा भाणुसोअे अह्निं अेकडा थध, आ
विधियोग प्रमाणे दक्षिणाभाग कल्पवा. २११

धर्मार्थं येन दत्तं स्यात्कस्मैचिद्याचते धनम् ।

पश्चाच्च न तथा तत्स्यान्न देयं तस्य तद्भवेत् ॥ २१२ ॥

डोअे डोअ यायकने धर्मक्रिया अर्थे कंअ धन आप्युं
डोअ (अथवा आपवा कड्युं डोअ) अने पत्रीथी ते यायक ते
धर्मक्रिया करे नडि, तो आपेलुं डे आपवा कडेलुं ते धन ते
यायकनुं थाय नडि. २१२

यदि संसाधयेत्तत्तु दर्पाहोमेन वा पुनः ।

राज्ञा दाप्यः सुवर्णं स्यात्तस्य स्तेयस्य निष्कृतिः ॥ २१३ ॥

वणी, ते यायक जे गर्वथी डे डोलथी दावो नोंधावे अने
पोताने भणेलुं धन पाछुं आपे नडि, तो राजअे ते चारनी
शुद्धि भाटे तेने अेक सुवर्णनो दंड करवो. २१३

दत्तस्यैषोदिता धर्म्या यथावदनपक्रिया ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वेतनस्यानपक्रियाम् ॥ २१४ ॥

आपेलुं धन पाछुं भेणववा संभंधी आ यथावत् धर्म-
विधि कड्यो. डेवे, वेतन न आपवा संभंधी विधि कडीश. २१४

પગાર વિષે નિર્ણય—

મૃતો નાર્તો ન કુર્યાદ્યો દર્પાત્કર્મ યથોદિતમ્ ।

સ દણ્ડયઃ કૃષ્ણલાન્યષ્ટૌ ન દેયં चास्य वेतनम् ॥ ૨૧૫ ॥

ગર્વ કરીને જે અરોગી નોકર કબૂલ્યા પ્રમાણેનું કામ કરે નહિ, તેને આઠ રતી દંડ કરવો અને તેનું વેતન આપવું નહિ.

आर्तस्तु कुर्यात्स्वस्यः सन्यथाभाषितमादितः ।

સ દીર્ઘસ્યાપિ કાલસ્ય તલ્લભૈતૈવ વેતનમ્ ॥ ૨૧૬ ॥

પણ તે જે માંદો પડે અને સાજો થયા પછી પ્રથમ કબૂલ્યા પ્રમાણે કામ કરે, તો તે પોતાનું લાંબા ગાળાનું પણ વેતન પામી શકે. ૨૧૬

यथोक्तमार्तः सुस्थो वा यस्तत्कर्म न कारयेत् ।

ન તસ્ય વેતનં દેયમલ્પોનસ્યાપિ કર્મણઃ ॥ ૨૧૭ ॥

જે માંદો કે સાજો હોય ઠરાવેલું કામ ન કરે અથવા ન કરાવે, તેને તેનો પગાર અપાય નહિ. તેના થોડા કામનું પણ કંઈ આપવામાં આવે નહિ. ૨૧૭

પ્રતિગ્રાહંગનો નિર્ણય—

एष धर्मोऽखिलेनोक्तो वेतनादानकर्मणः ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि धर्म समयभेदिनाम् ॥ ૨૧૮ ॥

વેતન ન આપવાની બાબતનો આ અખિલ ધર્મ કહ્યો. હવે, પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરનાર સંબંધે ધર્મ કહીશ. ૨૧૮

यो ग्रामदेशसङ्घानां कृत्वा सत्येन संविदम् ।

विसंवदेन्नरो लोभात्तं राष्ट्रादिप्रवासयेत् ॥ ૨૧૯ ॥

જે માણસ ગામ, દેશ અને સંઘની શરતને સત્યપૂર્વક

स्वीकार्या पछी बोले करीने करी जय, ते भाणुसने राज्जे
देशनिकाल करवो. २१८

निगृह्य दापयेच्चैनं समयव्यभिचारिणम् ।

चतुःसुवर्णान्वणिष्काञ्छतमानं च राजतम् ॥ २२० ॥

अथवा जे शरत तोडनाराने डेढ करवो अने तेने चार
सुवर्ण, छ निष्क अने चांदीना जेक शतमानने छूटक डे
सामटो दंड करवो. २२०

एतद्दण्डविधिं कुर्याद्दार्मिकः पृथिवीपतिः ।

ग्रामजातिसमूहेषु समयव्यभिचारिणाम् ॥ २२१ ॥

ग्राम अने जतिसमूहोमां जे प्रतिज्ञालंग करनारा होय,
तेमने धार्मिक पृथ्वीपतिजे आ विधिजे दंड करवो. २२१

अरीदेवी वस्तुने रद करवा विषे निर्णय—

क्रीत्वा विक्रीय वा किञ्चिद्यस्येहानुशयो भवेत् ।

सोऽन्तर्दशाहात्तद्द्रव्यं दद्याच्चैवाददीत च ॥ २२२ ॥

डोद्य वस्तु अरीदीने डे वेचीने जेने कंठ पस्तावो थाय, ते
दश दिवसनी अंतर ते वस्तु पाछी आपी दे डे पाछी लघ ले. २२२

परेण तु दशाहस्य न दद्यान्नापि दापयेत् ।

आददानो ददच्चैव राज्ञा दण्डथः शतानि षट् ॥ २२३ ॥

पणु दश दिवस पछी ते न पाछी अपाय डे न पाछी
लेवाय. छतां, तेम डोद्य आपे-ले तो राज्जे तेने छसो पणुने
दंड करवो. २२३

दोषवाणी कन्याना दान विषे निर्णय—

यस्तु दोषवर्ती कन्यामनारुषाय प्रयच्छति ।

तस्य कुर्यान्नृपो दण्डं स्वयं षण्णवर्तिं पणान् ॥ २२४ ॥

જે માણસ કન્યાની ખોડખાંપણ કહ્યા વિનાજ તેનું દાન કરે છે, તેને રાજ્યે છત્તુ પણનો દંડ કરવો. ૨૨૪

અકન્યેતિ તુ યઃ કન્યાં બ્રૂયાદ્રેષેણ માનવઃ ।

સ શતં પ્રામુયાદ્દૃષ્ટં તસ્યા દોષમદર્શયન્ ॥ ૨૨૫ ॥

જે માણસ દ્રેષપૂર્વક કોઈ કન્યાને વિશે તે અકન્યા (ક્ષત-ચોની) છે એમ કહે અને તે કન્યાનો દોષ બતાવી શકે નહિ, રાજ્યે તેને સો પણનો દંડ કરવો. ૨૨૫

પાણિગ્રહણિકા મન્ત્રાઃ કન્યાસ્વેવ પ્રતિષ્ઠિતાઃ ।

નાકન્યાસુ ક્વચિન્મૃણાં લુપ્તધર્મક્રિયા હિ તાઃ ॥ ૨૨૬ ॥

મનુષ્યોના પાણિગ્રહણ સંબંધી મંત્રો કન્યાઓના વિષયમાંજ સ્થાપિત છે. અકન્યાઓને તે ક્યારેય લાગુ પડતા નથી; કેમકે તે અકન્યાઓની ધર્મક્રિયાઓ તો લોપ પામી ચૂકી હોય છે. ૨૨૬

પાણિગ્રહણિકા મન્ત્રા નિયતં દારલક્ષણમ્ ।

તેષાં નિષ્ઠા તુ વિજ્ઞેયા વિદ્વદ્ધિઃ સમ્પદે ॥ ૨૨૭ ॥

પાણિગ્રહણના મંત્રો કન્યામાં પત્નીત્વ નિયત કરનારા છે. વિદ્વાનોએ તેમની પૂરી સિદ્ધિ સમપત્નીના સાતમે પગલે જાણવી.

યસ્મિન્યસ્મિન્કૃતે કાર્યે યસ્યેહાનુશયો ભવેત્ ।

તમનેન વિધાનેન ધર્મે પથિ નિવેશયેત્ ॥ ૨૨૮ ॥

જે જે કાર્ય થયા પછી જને તે તે સંબંધમાં પસ્તાવો થાય, તે માણસને રાજ્યે આ વિધિએ ધર્મમાર્ગે મૂકવો. ૨૨૮

પશુષુ સ્વામિનાં ચૈવ પાલાનાં ચ વ્યતિક્રમે ।

વિવાદં સંપ્રવક્ષ્યામિ યથાવદ્ધર્મતત્ત્વતઃ ॥ ૨૨૯ ॥

पशुओंना संबंधमां तेभना भाक्षिडा अने पाणनारा वञ्चे डराव तूटे, त्याऐ धर्मांना तत्त्वपूर्वक तेनी ळ रीते पता-
वट थाय ते कडीश. २२८

दिवा वक्तव्यता पाले रात्रौ स्वामिनि तद्गृहे ।

योगक्षेमेऽन्यथा चेत्तु पालो वक्तव्यतामियात् ॥ २३० ॥

पशुओं संबंधमां दिवसे ळवापदारी रभवाणनी रहे अने राते धळीना धरमां ते धळीनी रहे. पशुना योगक्षेम संबंधमां ळे कंई विपरित थाय, तो तेनी ळवापदारी रभवाणने भाथे ळय. २३०

गोवाणनी वृत्ति—

गोपः क्षीरभृतो यस्तु स दुह्याद्दशतो वराम् ।

गोस्वाम्यनुमते भृत्यः सा स्यात्पालेऽभृते भृतिः ॥ २३१ ॥

ळ गोवाण पगारपेटे दूधथी लरलु पाभतो डेय, ते गायना स्वामीनी अनुमतिथी दश गाथेमांथी ळेक सारी गाय-
ने द्दाडी शक. भिनपगार गोवाणने आ पगार गणाय. २३१

नष्टं विनष्टं कृमिभिः श्वहतं विषमे मृतम् ।

हीनं पुरुषकारेण प्रदद्यात्पाल एव तु ॥ २३२ ॥

ढार शुभ थाय, ते डीडाओंथी ळवाध ळय, तेने कूतरा करडी ळाय, आडुं अवनुं पडीने ते भरी ळय अने ते गोवाणि-
याना पुरुषार्थना अलावथी नाश पाभे, तो गोवाणे तेना ळदलाभां ळीणुं ढार लरी आपवुं ळेधं. २३२

विघ्न्य तु हतं चौरैर्न पालो दातुमर्हसि ।

यदि देशे च काले च स्वामिनः स्वस्य शंसति ॥ २३३ ॥

पशु, शोरे शोरभङ्गार करी पशुने ढरी अथ, तो गोवाणे ते लरी आपवानुं न होय—शरत के, ते स्थाने अने ते सभये ते पोताना स्वाभीने ते वात कही अतावे. २३३

कर्णौ चर्म च बालांश्च वस्ति स्नायुं च रोचनाम् ।

पशुषु स्वामिनां दद्यान्मृतेष्वङ्कानि दर्शयेत् ॥ २३४ ॥

पशु मरी अथ, तो गोवाणियाये स्वाभीने तेनां यिह्ने अताववां अने तेने पशुनां डान, यामडुं, वाण, अस्तिलाग, स्नायु तथा शैयना आपवां. २३४

अजाविके तु संरुद्धे वृकैः पाले त्वनायति ।

यां प्रसह्य वृको हन्यात्पाले तत्किल्बिषं भवेत् ॥ २३५ ॥

छूटां यरतां मेढांअकरांने वरुओ आंतरी ले अने रभवाण तेने छोडावी शक नछि, तो वरु मेढांअकरांने सतावी क्हाडी आय तेने द्वाष रभवाणने लागे. २३५

तासां चेदवरुद्धानां चरन्तीनां मिथो वने ।

याम्बुत्प्लुत्य वृको हन्यान्न पालस्तत्र किल्बिषी ॥ २३६ ॥

पशु ते मेढांअकरां वनमां शैकटोड विना अेकडां यरतां होय अने जे वरु छलंग मारी तेमांना अेकडेने क्हाडी नाअे, तो ते अदल रभवाण द्वाषित न ठरे. २३६

चनुःशतं परीहारो ग्रामस्य स्यात्समन्ततः ।

शम्यापातास्त्रयो वापि त्रिगुणो नगरस्य तु ॥ २३७ ॥

गामनी यारे आनुअे सो धनुष्य (यारसो हाथ) ञटली अथवा तो त्रणु वार लाकडीअे क्हेंश्रीअे ने ते ञटली दूर अथ तेटली जमीन ढारना यराणु माटे राअवी. नगरमां अे यराणुनी जमीन उपरनाथी त्रणुगणी राअवी. २३७

તત્રાપરિવૃત્તં ધાન્યં વિહિંસ્યુઃ પશુવો યદિ ।

ન તત્ર પ્રણયેદ્દ્વં નૃપતિઃ પશુરક્ષિણામ્ ॥ ૨૩૮ ॥

ઢાર જ્ઞે વાડ વિના રખાયેલા ધાન્યને રંજડે, તો રાજ્યે તે માટે ઢારના રખવાળોને દંડ કરવો નહિ. ૨૩૮

વૃત્તિં તત્ર પ્રકુર્વીત યામુદ્ધ્રો ન વિલોકયેત્ ।

છિદ્રં ચ વારયેત્સર્વં શ્વસુકરમુસ્તાનુગમ્ ॥ ૨૩૯ ॥

તે ખેતરને એવી વાડ કરવી, કે જાંટ તેની ઉપરથી જ્ઞેઈ શકે નહિ. છીંડાં પણ એવાં પૂરવાં જ્ઞેઈએ, કે કૂતરા અને ભૂંડનાં મેાં તેમાં આવી શકે નહિ. ૨૩૯

પથિ ક્ષેત્રે પરિવૃત્તે ગ્રામાન્તીથેઽથવા પુનઃ ।

સપાલઃ શતદણ્ઢાર્હો વિપાલાન્વારયેત્પશૂન્ ॥ ૨૪૦ ॥

રસ્તા ઉપરનાં અથવા ગામની પાસેનાં વાડવાળાં ખેતર-માં ઢાર રંજડ કરે, ત્યારે જ્ઞે ઢાર રખવાળ સાથે હોય તો રખવાળને સો પણનો દંડ કરવો. પણ ઢાર જ્ઞે રખવાળ વિનાનાં હોય, તો તેમને માત્ર હાંધી કાઢવાં. ૨૪૦

ક્ષેત્રેષ્વન્યેષુ તુ પશુઃ સપાદં પળમર્હતિ ।

સર્વત્ર તુ સદો દેયઃ ક્ષેત્રિકસ્યેતિ ધારણા ॥ ૨૪૧ ॥

પરંતુ જ્ઞે ઢાર આથી ખીજાં ખેતરોમાં નુકસાન કરે તો રખવાળને સવા પણનો દંડ કરવો. પરંતુ ખેતરના માલિકને હરકોઈ વખતે નુકસાની ભરીજ આપવી જ્ઞેઈએ એવો ઠરાવ છે.

અનિર્દશાહાં ગાં સ્વતાં વૃષાન્દેવપશૂંસ્તથા ।

સપાલાન્વા વિપાલાન્વા ન દણ્ઢ્યાન્મનુરત્રવીત્ ॥ ૨૪૨ ॥

દસ દહાડામાં વિયાયેલી ગાય, ખૂંટ, તેમજ દેવને અર્પિ-

येषां पशुभ्ये रभवाणसाथे होय डे रभवाणविना होय अने
कंठं रंजड करे, तो तेमनो दंड करवो नहि अम मनुअे कहुं छे.

क्षेत्रियस्यात्यये दण्डो भागाद्दशगुणो भवेत् ।

ततोऽर्धदण्डो भृत्यानामज्ञानात्क्षेत्रिकस्य तु ॥ २४३ ॥

भेतरना मालिकनी गइलतथी तेना पाकने हानि थाय,
तो राजलागने थयेली नुकसानीथी दसगणी रकमनो तेने दंड
करवो; पशु भेतरधणीना नोकरोना अज्ञानथी अे हानि थध
होय, तो उपरनी रकमथी अडधी रकमनो दंड करवो. २४३

एतद्विधानमातिष्ठेद्दार्मिकः पृथिवीपतिः ।

स्वामिनां च पशूनां च पालानां च व्यतिक्रमे ॥ २४४ ॥

धणी, डोर अने रभवाणोना अपराधो संअंधमां धार्मिक
पृथ्वीपाले आ विधिअे वर्तवुं. २४४

सीमाडाने निर्णय—

सीमां प्रति समुत्पन्ने विवादे ग्रामयोर्द्वयोः ।

ज्येष्ठे मासि नयेत्सीमां सुप्रकाशेषु सेतुषु ॥ २४५ ॥

ये गामना सीमाडा संअंधमां कजियो जले थाय, तो
जठ भडिनामां पाण आदि चिह्नो साइ होय ते वण्णते सीमा
नकी करवी. २४५

सीमावृक्षांश्च कुर्वीत न्यग्रोधाश्चत्थकिंशुकान् ।

शालमलीन् शालतालांश्च क्षीरिणश्चैव पादपान् ॥ २४६ ॥

गुल्मान्वेणूंश्च विविधाञ्छमीवल्लीस्थलानि च ।

शरान्कुञ्जकगुल्मांश्च तथा सीमा न नश्यति ॥ २४७ ॥

वड, पीपणो, आभरो, शीमणो, साग, ताड, दूधवाणां

ઝાડ, ગુચ્છાદાર વૃક્ષો, વિવિધ વાસો, સમડી, વેલાઓ, ટીંબાઓ, ખાણો અને કુખ્જકનાં ઝાંખરાં—એ રાખી કરીને ૬૬ ઠેરવવી; એથી સીમા નાશ પામે નહિ. ૨૪૬, ૨૪૭

તટાગાન્યુદપાનાનિ વાપ્યઃ પ્રસ્રવણાનિ ચ ।

સીમાસંધિષુ કાર્યાણિ દેવતાયતનાનિ ચ ॥ ૨૪૮ ॥

તળાવ, કૂવા, વાવ, ઝરણું અને દેવસ્થાનો સીમાના સંધિલાગ ઉપર ખાંધવાં. ૨૪૮

ઉપચ્છન્નાનિ ચાન્યાનિ સીમાલિજ્જાનિ કારયેત્ ।

સીમાજ્ઞાને નૃણાં વીક્ષ્ય નિત્યં લોકે વિપર્યયમ્ ॥ ૨૪૯ ॥

સીમાના જ્ઞાન ખાખતમાં લોકમાં નિત્ય ફેરફારી હોય છે, એ જોઈને રાજાએ ખીજાં ગુપ્ત સીમાચિહ્નો પણ કરાવવાં.

અશ્મનોઽસ્થીનિ ગોબાલાંસ્તુવાન્મસ કપાલિકાઃ ।

કરીષમિષ્ટકાઙ્ગારાઞ્છર્કરા વાલુકાસ્તથા ॥ ૨૫૦ ॥

યાનિ ચૈવંપ્રકારાણિ કાલાદ્ભૂમિર્ન મક્ષયેત્ ।

તાનિ સંધિષુ સીમાયામપ્રકાશાનિ કારયેત્ ॥ ૨૫૧ ॥

પથરા, હાડકાં, ગાયના વાળ, કૂંસકા, રાખ, ઠીંકરાં, અડાયાં, ઈંટ, કોયલા, પથરની કપચી અને રેતી એ અને એવી જાતની ખીજા વસ્તુઓ જમને લાંબે ગાળે જમીન ખાઈ પણ ન જાય, તેમને સીમાના સંધિલાગે ઉપર છૂપી રીતે સ્થાપવી. ૨૫૦, ૨૫૧

एतैर्लिङ्गैर्नयेत्सीमां राजा विवदमानयोः ।

पूर्वशुक्त्या च सततमुदकस्यागमेन च ॥ ૨૫૨ ॥

એ ગામના લોકો સીમા સંબંધી કળિયો કરતા હોય,

त्यारे राज्ञ्ये आ यिद्दुनो उपरथी, प्रथमना लोगवटा उपरथी, तेमज पाणी आववाना मार्ग उपरथी सीमा नकी करवी.

यदि संशय एव स्याच्छिज्ञानामपि दर्शने ।

साक्षिप्रत्यय एव स्यात्सीमावादविनिर्णयः ॥ २५३ ॥

निशानो जेथा छतांय जे संशय रहे, तो साक्षीज्यानी पातरी उपरथीज सीमाना कजियानो निकाल थाय. २५३

ग्रामीयककुलानां च समक्षं सीम्नि साक्षिणः ।

प्रष्टव्याः सीमलिङ्गानि तयोश्चैव विवादिनोः ॥ २५४ ॥

सीमा संधंधमां, ते पक्षकारे अने गाभना कुणवान पंचे समक्षमां साक्षीज्याने सीमायिद्दुनो पूछवां. २५४

ते पृष्टास्तु यथा ब्रूयुः समस्ताः सीम्नि निश्चयम् ।

निबन्धीयात्तथा सीमां सर्वास्तांश्चैव नामतः ॥ २५५ ॥

ते साक्षीज्याने पूछवामां आवतां तेज्या समस्त रीते सीमानो जे निर्णय आपे ते प्रमाणे सीमा पांधवी अने तेमनां नाम नोंधी लेवां. २५५

शिरोभिस्ते गृहीत्वोर्वीं स्रग्विणो रक्तवाससः ।

सुकृतैः क्षापिताः स्वैस्त्वैर्नयेयुस्ते समञ्जसम् ॥ २५६ ॥

भाणा धारण करेला अने रक्त वस्त्र पहरेला ते साक्षी-ज्यांजे माथे धरतीनी भाटी उपाडवी अने पोतपोतानां पुण्यना सोगन पाछ शुद्ध सीमानिर्णय आपवो. २५६

यथोक्तेन नयन्तस्ते पूयन्ते सत्यसाक्षिणः ।

विपरीतं नयन्तस्तु दाप्याः स्युर्द्विशतं दमम् ॥ २५७ ॥

शास्त्रोक्त रीते निर्णय करनारा ते सत्य साक्षीज्या पाप-

રહિત રહે છે. પણ એથી બિલકુલ કહેનારા સાક્ષીઓ ખસે
પણના દાંડને યોગ્ય થાય છે. ૨૫૭

સાક્ષ્યભાવે તુ ચત્વારો ગ્રામાઃ સામન્તવાસિનઃ ।

સીમાવિનિર્ણયં કુર્યુઃ પ્રયતા રાજસંનિઘૌ ॥ ૨૫૮ ॥

સાક્ષીના અભાવે આસપાસનાં ચાર ગામેમાં રહેનારા
શ્રેષ્ઠજનોએ રાજની હાજરીમાં પ્રયત્નપૂર્વક સીમાનો નિર્ણય
કરવો. ૨૫૮

સામન્તાનામભાવે તુ મૌલાનાં સીમ્નિ સાક્ષિણામ્ ।

ઇમાનપ્થનુયુક્તીત પુરુષાન્વનગોચરાન્ ॥ ૨૫૯ ॥

વ્યાધાંશ્છાકુનિકાન્ગોપાન્કૈવર્તાન્મૂલસ્થાનકાન્ ।

વ્યાલગ્રાહાનુચ્છવૃત્તીનન્યાંશ્ચ વનચારિણઃ ॥ ૨૬૦ ॥

એ શ્રેષ્ઠજનો ન મળે તેમજ સીમા વિશે અસલથી
બંધુકાર એવા માણસો ન મળે, તો વનમાં ફરનારા નીચેના
માણસોને પણ સાક્ષીમાં લેવા-પારથીઓ, પક્ષી મારી
જીવનારાઓ, ગોવાળિયાઓ, માછીમારો, મૂળિયાં ઉખેડી
આજીવિકા કરનારાઓ, સર્પ પકડનારાઓ, ઉંછવૃત્તિથી રહે-
નારાઓ અને ખીજ વનચારી મનુષ્યો. ૨૫૯, ૨૬૦

તે પૃષ્ઠાસ્તુ યથા બ્રૂયુઃ સીમાસંઘિષુ લક્ષણમ્ ।

તત્તથા સ્થાપયેદ્રાજા ધર્મેણ ગ્રામયોર્દ્વયોઃ ॥ ૨૬૧ ॥

પૂછવામાં આવતાં તેઓ સીમાસંઘિને વિશે જ લક્ષણ
કહે, તે પ્રમાણે રાજાએ ન્યાયપૂર્વક એ ગામે વચ્ચેની સીમા
સ્થાપવી. ૨૬૧

ક્ષેત્રકૂપતડાગાનામારામસ્ય ગૃહસ્ય ચ ।

સામન્તપ્રત્યયો ક્ષેયઃ સીમાસેતુવિનિર્ણયઃ ॥ ૨૬૨ ॥

એતર, કૂવા, તળાવ, બગીચા અને ઘર એમની સીમાનો નિર્ણય પાસે રહેનારાઓની સાક્ષી ઉપરથી કરવો. ૨૬૨

સામન્તાશ્ચેન્મૃપા બ્રૂયુઃ સેતૌ વિવદતાં નૃણામ્ ।

સર્વે પૃથક્પૃથક્દણ્ડયા રાજ્ઞા મધ્યમસાહસમ્ ॥ ૨૬૩ ॥

એ માણસો વચ્ચે સીમાપાળ વિશે વિવાદ થાય, ત્યારે સીમાની પાસે રહેનારાઓ જો ખોટી જીભાની આપે, તો તે દરેકને રાજ્યે મધ્યમ (સાહસનો પાંચસો) પણનો દંડ કરવો.

ગૃહં તડાગમારામં ક્ષેત્રં વા મીષયા હરન્ ।

શતાનિ પશ્ચ દણ્ડયઃ સ્યાદજ્ઞાનાદ્દિશતો દમઃ ॥ ૨૬૪ ॥

જો માણસ બીક બતાવીને ઘર, તળાવ, બાગ કે એતરને ઝૂંટવી લે, તેને પાંચસો પણનો દંડ કરવો. પણ તે અજ્ઞાનથી તમ કરે, તો તેને રાજ્યે બસો પણનો દંડ કરવો. ૨૬૪

સીમાયામવિપહ્યાયાં સ્વયં રાજૈવ ધર્મવિત્ ।

પ્રદિશેદ્ધૂમિમેતેષામુપકારાદિતિ સ્થિતિઃ ॥ ૨૬૫ ॥

સીમા સંબંધમાં ખાતરીલાયક પ્રમાણ મળે નહિ, તો ધર્મજ્ઞ રાજ્યે પોતેજ એ પક્ષકારોના ઉપકારાર્થે તેમની જમીન નક્કી કરી આપવી-આવી ધર્મમર્યાદા છે. ૨૬૫

[ધ્વજિની મત્સિની ચૈવ નિધાની ભયવર્જિતા ।

રાજશાસનનીતા ચ સીમા પંચવિધા સ્મૃતા ॥

ધ્વજિની, મત્સિની, નિધાની, ભયવર્જિતા અને રાજશાસનનીતા એ પાંચ પ્રકારની સીમા કહી છે.*]

* ધ્વજિની—જેના ઉપર ધમ ભભી હોય; મત્સિની—જેના ઉપર માછલું લટકાવ્યું હોય; નિધાની—જેમાં છૂપી નિધાની દાટી હોય; ભયવર્જિતા—જેના ઉપર નદી અને પર્વત વગેરે હોય અને રાજશાસનનીતા—જેનો રાજ્યે નિર્ણય કર્યો હોય.

एषोऽखिलेनाभिहितो धर्मः सीमात्रिनिर्णये ।

अत ऊर्ध्वं ब्रवक्ष्यामि वाक्पारुष्यविनिर्णयम् ॥ २६६ ॥

सीमा संप्रधीना निर्णय विशेषेना आ धर्म संपूर्ण रीते
कथ्यो. हवे, वाक्पारुष्य (गाणागाणी) संप्रधी निर्णय कहीश.

गाणागाणो निर्णय—

शतं ब्राह्मणमाकुश्य क्षत्रियो दण्डमर्हति ।

वैश्योऽप्यर्धशतं द्वे वा शूद्रस्तु वधमर्हति ॥ २६७ ॥

क्षत्रिय जे ब्राह्मणने गाण आपे, तो तेने सो पणुनो हंड
धटे; वैश्य जे ब्राह्मणने गाण आपे, तो तेने ढाढसो डे असो
पणुनो हंड थाय; पणु शूद्र जे ब्राह्मणने गाण आपे, तो तेने
भारनी शिक्षा थाय. २६७

पञ्चाशद्ब्राह्मणो दण्ड्यः क्षत्रियस्याभिर्शंसने ।

वैश्ये स्यादर्धपञ्चाशच्छूद्रे द्वादशको दमः ॥ २६८ ॥

ब्राह्मण जे क्षत्रियने गाण कडे तो तेने पचास पणुनो,
वैश्यने गाण हे तो तेने पचीस पणुनो अने शूद्रने गाण आपे
तो आर पणुनो जेम हंड थाय. २६८

समवर्णे द्विजातीनां द्वादशैव व्यतिक्रमे ।

वादेऽप्यवचनीयेषु तदेव द्विगुणं भवेत् ॥ २६९ ॥

द्विजवर्णोभिना डोड भाणुस तेनी पोतानीज अतवाणा-
ने गाण कडे, तो तेने आर पणुनो हंड करवाभां आवे. पणु ते
जे लूंडी गाणो आपे, तो आ हंडनी २४म जेवडाय. २६९

[विप्रक्षत्रियवत्कार्यो दण्डो राजन्यवैश्ययोः ।

वैश्यक्षत्रिययोः शूद्रे विप्रे यः क्षत्रशूद्रयोः ॥

ક્ષત્રિય વૈશ્યને ગાળ આપે, તો તેને બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયને ગાળ આપે ત્યારે જન્મ થાય તેમ (પચાસ પણનો) દંડ કરવો; વૈશ્ય ક્ષત્રિયને ગાળ આપે, તો તેને ક્ષત્રિય બ્રાહ્મણને ગાળ આપે ત્યાં જન્મ થાય તેમ (સો પણનો) દંડ કરવો; ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય શૂદ્રને ગાળ આપે, તો તેને બ્રાહ્મણ શૂદ્રને ગાળ આપે ત્યારે જન્મ થાય તેમ (બાર પણનો) દંડ કરવો; અને શૂદ્ર ક્ષત્રિય કે વૈશ્યને ગાળ આપે, તો તેને શૂદ્ર બ્રાહ્મણને ગાળ આપે ત્યારે જન્મ થાય તેમ તેને મારની સજા આપવી.]

एकजातिर्द्विजातींस्तु वाचा दारुणया क्षिपन् ।

जिह्वायाः प्राप्नुयाच्छेदं जघन्यप्रभवो हि सः ॥ २७०

જે શૂદ્ર દ્વિજવર્ણનાને ભયંકર ગાળો ભાંડે, તો તેને જીભનો છેદ કરવો. કેમકે, તે હલકી જાતનો છે. ૨૭૦

नामजातिग्रहं त्वेषामभिद्रोहेण कुर्वतः ।

निक्षेप्योऽयोमयः शङ्कुर्ज्वलन्नास्ये दशाङ्गलः ॥ २७१ ॥

જે શૂદ્ર એ દ્વિજવર્ણનાં નામ અને જાતને ભંગ કરે એમને ભાંડે, તો લોઠાનો દશ આંગળનો એક ધગધગતો સળિયો એના મોંમાં ધુસાડી દેવો. ૨૭૧

धर्मोपदेशं दर्पेण विप्राणामस्य कुर्वतः ।

तप्तमासेचयेत्तैलं वक्त्रे श्रोत्रे च पार्थिवः ॥ २७२ ॥

કાર્ષ શૂદ્ર જે ઇર્ષી જઘને બ્રાહ્મણાદિ ત્રિવર્ણને ધર્મોપદેશ કરે, તો રાજાએ તેના મોંમાં અને કાનમાં કડકડતું તેલ રેડાવવું જીવંત દેશં ચ જાતિં ચ કર્મ શરીરમેવ ચ ।

वितर्धेन ह्रुवन्दर्पाहाप्यः स्याद्द्विघ्नतं दमम् ॥ २७३ ॥

જે કાઠ અભિમાનથી બીજાનાં વેદજ્ઞાન, દેશ, જાતિ અને શરીરના સંસ્કારકર્મ વિશે મિથ્યા ઓલે, તો તેને અસો પણનો દંડ કરવો. ૨૭૩

કાળં વાપ્યથવા સ્વજ્ઞમન્યં વાપિ તથાવિધમ્ ।

તથ્યેનાપિ બ્રુવન્દાપ્યો દળ્ડં કાર્ષાપણાવરમ્ ॥ ૨૭૪ ॥

જે કાઠ બીજાને કાણો, લંગડો કે એવી બીજી ખોડ-વાળો કહે અને જે એ સાચું હોય તો પણ, તેને આછામાં આછો એક કાર્ષાપણનો દંડ કરવો. ૨૭૪

માતરં પિતરં જાયાં ભ્રાતરં તનયં ગુરુમ્ ।

આક્ષારયજ્ઞતં દાપ્યઃ પન્થાનં ચાદદ્ દુરોઃ ॥ ૨૭૫ ॥

મા, બાપ, પત્ની, ભાઈ, પુત્ર અને ગુરુ એમને ગાળ દેનાર પાસેથી તેમજ ગુરુને માર્ગ ન આપનાર પાસેથી સો પણનો દંડ લેવો જોઈએ. ૨૭૫

બ્રાહ્મણક્ષત્રિયામ્યાં તુ દળ્ડઃ કાર્યો વિજાનતા ।

બ્રાહ્મણે સાહસઃ પૂર્વઃ ક્ષત્રિયો ત્વેવ મધ્યમઃ ॥ ૨૭૬ ॥

બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય અંદરેઅંદર ગાળાગાળી કરે, તો ધર્મજ્ઞ રાજાએ બ્રાહ્મણને પૂર્વસાહસ (અટીસો પણ) અને ક્ષત્રિયને મધ્યમસાહસ (પાંચસો પણ)નો દંડ કરવો. ૨૭૬

વિદ્શૂદ્રયોરેવમેવ સ્વજાર્તિ પ્રતિ તત્ત્વતઃ ।

છેદવર્જં પ્રણયનં દળ્ડસ્યેતિ વિનિશ્ચયઃ ॥ ૨૭૭ ॥

વૈશ્ય અને શૂદ્ર પોતપોતાની જાતવાળાને સામાસામી ગાળ આપે, તો તેને જીલના છેદ સિવાયનો દંડપ્રયોગ કરવો, એવો નિર્ણય છે. (એટલે, વૈશ્યને અટીસો પણનો અને શૂદ્રને પાંચસો પણનો દંડ થાય.) ૨૭૭

[पतितं पतितेत्युक्त्वा चौरं चौरिति वा पुनः ।

वचनात्तुल्यदोषः स्यान्मिथ्या द्विदोषतां व्रजेत् ॥

पतितने पतित कडेनारने अने चारने चार कडेनारने तेना अे वचनना अपराध सारु आगण प्रमाणे दंड करवो. पण ते ने आ भोटेभोटुं कडे तो तेना अपराध पमाणे दंडने पात्र थाय.]

भारभारीने निर्णय—

एष दण्डविधिः प्रोक्तो वाक्पारुष्यस्य तत्त्वतः ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दण्डपारुष्यनिर्णयम् ॥ २७८ ॥

गाणागाणी भाटेने आ तत्त्वपूर्वकने दंडविधि कड्यो. हवे भारभारी पापतना दंडनिर्णय विशेष कडीश. २७८

येन केनचिदङ्गेन हिंस्याच्चेष्ट्रेष्ठमन्त्यजः ।

छेत्तव्यं तत्तदेवास्य तन्मनोरनुशासनम् ॥ २७९ ॥

ने अंत्येण पोताना गमे ते अवयवथी श्रेष्ठपुरुषने भारे तो राज्ञे तेना ते अवयव छेदी नंआववो—अेम भनुनी आज्ञा छे. २७९

• पाणिमुद्यम्य दण्डं वा पाणिच्छेदनमर्हति ।

पादेन प्रहरन्क्रोपात्पादच्छेदनमर्हति ॥ २८० ॥

ते हाथ के लाकडी उगाभीने भारे, तो राज्ञे तेना हाथ कपावी नापवो धटे. ते क्रोध करीने पगे प्रहार करे, तो तेना पगे छेदावी नापवा नेईअे. २८०

सहासनमभिप्रेप्सुरुत्कृष्टस्यापकृष्टजः ।

कृत्यां कृताङ्को निर्वास्यः स्फिचं वाऽस्यावकर्तयेत् ॥ २८१ ॥

હલક્રી વરણુનો માણુસ જે ચડિયાતી વર્ણુના માણુસ સાથે અભિમાનથી એક આસને બેસવા ચાહે, તો તેને કેડ ઉપર ડામ દઈ દેશવટો આપવો અને તેના ફૂલા કતરાવી નાખવા. ૨૮૧

અવનિષ્ઠીવતો દર્પાદ્વાવોષ્ઠૌ છેદયેન્મૃપઃ ।

અવમૂત્રયતો મેદ્રમવશર્ષયતો ગુદમ્ ॥ ૨૮૨ ॥

નીચ વર્ણુનો મનુષ્ય અહંકારથી ઊંચ મનુષ્યના ઉપર થૂંકે, મૂતરે કે પાદે, તો રાજાએ અનુક્રમે તેના બન્ને હોઠ, તેની જનનેન્દ્રિય કે તેની શુદ્ધ કપાવી નાખવાં. ૨૮૨

કેષેષુ ગૃહ્ણતો હસ્તૌ છેદયેદવિચારયન્ ।

પાદયોર્દાઢિકાયાં ચ ગ્રીવાયાં વૃષણેષુ ચ ॥ ૨૮૩ ॥

કાઈ હલક્રી જાતિનો મનુષ્ય કાઈ ચડિયાતી જાતિના મનુષ્યને વાળથી, પગથી, દાઢીથી, ગરદનથી કે વૃષણથી પકડે, તો વિનાવિચારેજ તેના બેઉ હાથ કાપી નાખવા. ૨૮૩

ત્વગ્ભેદકઃ સ્નતં દળ્બ્યો લોહિતસ્ય ચ દર્શકઃ ।

માંસમેત્તા તુ ષણિષ્કાન્ન્રવાસ્યસ્ત્વસ્થિભેદકઃ ॥ ૨૮૪ ॥

સમાન વર્ણુવાળાની ચામડી ઊતરડનારને તેમજ તેને લોહી કાઢનારને સો પણુનો દંડ કરવો; તેનું માંસ વીંધનારને છ નિષ્કનો દંડ કરવો અને તેનાં હાડકાં ભેદનારને દેશનિકાલ કરવો. ૨૮૪

વનસ્પતીનાં સર્વેષામુપભોગં યથા યથા ।

તથા તથા દમઃ કાર્યો હિંસાયામિતિ ધારણા ॥ ૨૮૫ ॥

જ જ વનસ્પતિઓનો જવો જવો ઉત્તમ, મધ્યમ આદિ

ઉપલોગ થતો હોય, તેવો તે તે સર્વ વનસ્પતિઓને જ કાપે તેને એ ઉપલોગના પ્રમાણમાં ઉત્તમ, સાહસ આદિ દંડ કરવામાં આવે-એવી ન્યાયમર્યાદા છે. ૨૮૫

મનુષ્યાણાં પશૂનાં ચ દુઃસ્વાય પ્રહૃતે સત્તિ ।

યથા યથા મહદ્દુઃખં દણ્ડં કુર્યાત્તથા તથા ॥ ૨૮૬ ॥

મનુષ્યોને અને પશુઓને દુઃખ આપવા માટે માર મારવામાં આવે, તો તે તે મહાદુઃખના પ્રમાણમાં રાજાએ દંડ કરવો. ૨૮૬

અજ્ઞાવપીડનાયાં ચ વ્રણશોણિતયોસ્તથા ।

સમુત્થાનવ્યયં દાપ્યઃ સર્વદણ્ડમથાપિ વા ॥ ૨૮૭ ॥

કોઈ મનુષ્ય કોઈના હાથપગ આદિ અંગોને પીડા કરે, તેને જખમ કરે અથવા લોહી કાઢે, તો રાજાએ દરદી સાબે થાય ત્યાં સુધીનો તે મારનાર પાસેથી ખરચ અપાવવો અથવા તેને (ધનદંડ, શારીરદંડ વગેરે) સર્વ જતના દંડ કરવા.

દ્રવ્યાણિ હિંસ્યાદ્યો યસ્ય જ્ઞાનતોઽજ્ઞાનતોઽપિ વા ।

સ તસ્યોત્પાદયેત્તુર્થિ રાજ્ઞે દદ્યાચ્ચ તત્સમમ્ ॥ ૨૮૮ ॥

જે માણસ જાણતાં કે અજાણતાં ખીજના માલને નુકસાન કરે, તેણે માલધણી પ્રસન્ન થાય તેમ કરવું અને રાજાને તે નુકસાનની ખરાખરનો દંડ ભરવો. ૨૮૮

ચર્મચાર્મિકખાણ્ડેષુ કાષ્ઠલોષ્ઠમયેષુ ચ ।

મૂલ્યાત્પશ્ચગુણો દણ્ડઃ પુષ્પમૂલફલેષુ ચ ॥ ૨૮૯ ॥

ચામડાને, ચામડાનાં, લાકડાનાં અને માટીનાં પાત્રોને તેમજ ફૂલ, મૂળ અને ફળને નુકસાન કરનાર પાસેથી તે તે વસ્તુની કિંમતથી પાંચગણો દંડ લેવો. ૨૮૯

યાનસ્ય ચૈવ યાતુશ્ચ યાનસ્વામિન એવ ચ ।

દશાતિવર્તનાન્યાહુઃ શેષે દણ્ડો વિધીયતે ॥ ૨૧૦ ॥

વાહન, વાહન ચલાવનાર અને વાહનનો ધણી, એમને નીચેના દશ નિમિત્તોમાં દંડ કહ્યો નથી. આછીનામાં તેમને માટે દંડવિધાન છે. ૨૯૦

છિન્નનાસ્યે મગ્નયુગે તિર્યકપ્રતિમુખાગતે ।

અક્ષમજ્જે ચ યાનસ્ય ચક્રમજ્જે તથૈવ ચ ॥ ૨૧૧ ॥

છેદને ચૈવ યન્ત્રાણાં ચોક્ત્રરદમ્યોસ્તથૈવ ચં ।

આક્રન્દે ચાપ્યપૈહીતિ ન દણ્ડં મનુરબ્રવીત્ ॥ ૨૧૨ ॥

નાથ તૂટી જાય, ધૂંસરી ભાંગી જાય, જાંચીનીચી જમીનને લીધે વાહન તીરછાં ચાલે, કે તે અવળાં પડી જાય, આંક ભાંગી જાય, વાહનનાં પૈડાં તૂટી જાય, ચામડાની વાધરી છેદાઈ જાય, જોતરું તૂટી જાય, દોર-લગામ તૂટી જાય અને 'દૂર ખસો' એમ ખૂમ પાડી હોય છતાં કાઈને ઈજા થાય તો કાઈને દંડ થાય નહિ, એમ મનુએ કહ્યું છે. ૨૯૧, ૨૯૨

યત્રાપવર્તતે યુગ્યં વૈગુણ્યાત્ પ્રાજકસ્ય તુ ।

તત્ર સ્વામી ભવેદ્દણ્ડ્યો હિંસાર્યાં દ્વિશતં દમમ્ ॥ ૨૧૩ ॥

પણ, હાંકનારની અણઆવડતને લીધે વાહને જોતરાયેલા અળદધોડા અવળા ચાલે અને નુકસાન કરે, તો વાહનના ધણીને ખસો પણનો દંડ કરવો. ૨૯૩

પ્રાજકશ્ચેન્નવેદાપ્તઃ પ્રાજકો દણ્ડમર્હતિ ।

યુગ્યસ્થાઃ પ્રાજકેઽનાપ્તે સર્વે દણ્ડ્યાઃ શતં શતમ્ ॥ ૨૧૪ ॥

હાંકનારો જો હોશિયાર હોય, તો હાંકનારને એ દંડ ધટે.

તે હોશિયાર ન હોય તો વાહનમાં બેઠેલા દરેકનો સો સો પણનો દંડ કરવો. ૨૯૪

સ ચેત્તુ પથિ સંરુદ્ધઃ પશુભિર્વા રથેન વા ।

પ્રમાપયેત્પ્રાણમૃતસ્તત્ર દણ્ડોઽવિચારિતઃ ॥ ૨૯૫ ॥

ઠારઢાંખરને લીધે કે સામે આવતા રથને કારણે તે હાંકનારને રુકાવટ થઈ હોય અને છતાં તે વાહન આગળ ચલાવે અને એમ કરતાં કોઈ પ્રાણીનો ધાત થઈ જાય, તો રાજાએ વિનાવિચારે તેનો નીચે પ્રમાણે દંડ કરવો. ૨૯૫

મનુષ્યમારણે ક્ષિપ્રં ચૌરવત્કિલ્બિષં ભવેત્ ।

પ્રાણમૃત્સુ મહત્સ્વર્ધ ગોગજોષ્ટ્રહયાદિષુ ॥ ૨૯૬ ॥

એ ધાતમાં જે માણસ માર્યો જાય, તો તે હાંકનારને ચારની પેઠે ૧૦૦૦ પણની શિક્ષા કરવી. પણ એમાં જે ગાય, હાથી અને ઘોડા વગેરે મોટાં પ્રાણીઓ માર્યાં ગયાં હોય, તે તેથી અર્ધો દંડ (૫૦૦ પણનો) કરવો. ૨૯૬

ક્ષુદ્રકાળાં પશુનાં તુ હિંસાયાં દ્વિશતો દમઃ ।

પશ્ચાશત્તુ મવેદ્દણ્ડઃ શુમેષુ મૃગપક્ષિષુ ॥ ૨૯૭ ॥

નાનાં નાનાં પશુઓ માર્યાં જાય, તો બસો પણનો દંડ કરવો. સારાં મૃગો ને પક્ષીઓ માર્યાં જાય, તો પચાસ પણનો દંડ કરવો. ૨૯૭

ગર્દમાજાવિકાનાં તુ દણ્ડઃ સ્યાત્પશ્ચમાષિકઃ ।

માષકસ્તુ મવેદ્દણ્ડઃ શ્વસૂકરનિપાતને ॥ ૨૯૮ ॥

ગધેડાં અને મેંઢાંખકરાંની ધાત થઈ જાય, તો પાંચ માપાનો દંડ કરવો. કૂતરાં અને બૂંડ માર્યાં ગયાં હોય તો એક માપાનો દંડ કરવો. ૨૯૮

भार्या पुत्रश्च दासश्च प्रेष्यो भ्राता च सोदरः।

प्राप्तापराधास्ताब्द्याः स्यू रज्ज्वा वेषुदलेन वा ॥ २९९ ॥

पत्नी, पुत्र, दास, वैतरी अने नानो लाध अटलां
अपराध करे, तो तेमने दारडाथी अथवा वांसनी लाकडीथी
ताडन करवुं. २९९

पृष्ठतस्तु शरीरस्य नोत्तमाङ्गे कथंचन।

अतोऽन्यथा तु प्रहरन्प्राप्तः स्याच्चौरकिल्बिषम् ॥ ३०० ॥

पणु, आ भार वांसा उपर भारवो. क्यारैथ भस्तक
आदि उत्तम अंग उपर भारवो नहि. आथी जिल्ली रीते
प्रहार करनारने चोरनी पेठे शिक्षा भणे. ३००

चोरने शिक्षा करवानो निर्णय—

एषोऽखिलेनाभिहितो दण्डपारुष्यनिर्णयः।

स्तेनस्यातः प्रवक्ष्यामि विधिं दण्डविनिर्णये ॥ ३०१ ॥

आ भाराभारी संपंधीनो निर्णय संपूणुं रीते कथो.
डवे, चोरना संपंधमां करवाना शिक्षानिर्णय विशे
विधि कहीश. ३०१

परमं यत्नमातिष्ठेत्स्तेनानां निग्रहे नृपः।

स्तेनानां निग्रहादस्य यशो राष्ट्रं च वर्धते ॥ ३०२ ॥

राज्ये चोरने कपळ करवाभां परम यत्नवान रडेवुं.
चोराने वश राप्पवाथी राजनो यश अने तेनुं राज वधे छे.

अभयस्य हि यो दाता स पूज्यः सततं नृपः।

सत्रं हि वधते तस्य सदैवाभयदक्षिणम् ॥ ३०३ ॥

જે રાજા અભયદાતા હોય છે, તે સતત પૂજાપાત્ર થાય છે.
તે રાજાનો અભયરૂપી દક્ષિણાવાળો યજ્ઞ સદૈવ વૃદ્ધિ પામે છે.

સર્વતો ધર્મષટ્કાગો રાજ્ઞો ભવતિ રક્ષતઃ ।

અધર્માદપિ ષટ્કાગો ભવત્યસ્ય હ્યરક્ષતઃ ॥ ૩૦૪ ॥

દેશની રક્ષા કરનાર રાજાને સર્વ પ્રજાના ધર્મનો છકો
ભાગ મળે છે, અને રક્ષા નહિ કરનાર રાજાને અધર્મનોય
છકો ભાગ હાંસલ થાય છે. ૩૦૪

યદધીતે યદ્યજતે યદ્દદાતિ યદર્ચતિ ।

તસ્ય ષટ્કાગભાગ્રાજા સમ્યગ્ભવતિ રક્ષણાત્ ॥ ૩૦૫ ॥

જે અર્ધયજન, યજન, દાન અને અર્ચન થાય તેનો છકો
ભાગ પ્રજાની રક્ષાને લીધે રાજાને મળે છે. ૩૦૫

રક્ષન્ ધર્મેણ ભૂતાનિ રાજા વધ્યાંશ્ચ ઘાતયન્ ।

યજતેઽહરહર્યજ્ઞૈઃ સહસ્રશતદક્ષિણૈઃ ॥ ૩૦૬ ॥

પ્રાણીજાતું ધર્મપૂર્વક પાલન કરનારા અને દંડપાત્રોને
યોગ્ય શિક્ષા દેનારા રાજાને પ્રતિદિન એક લાખ ગોદક્ષિણા-
વાળા યજ્ઞોનું કૃણ સાંપડે છે. ૩૦૬

યોઽરક્ષન્બલિમાદત્તે કરં શુલ્કં ચ પાર્થિવઃ ।

પ્રતિભાગં ચ દણ્ડં ચ સ સઘો નરકં વ્રજેત્ ॥ ૩૦૭ ॥

જે રાજા પ્રજાનું રક્ષણ નહિ કરતો છતાં, ખલિ, કર, શુલ્ક,
પ્રતિભાગ અને દંડ લે છે, તે તત્કાલ નરકે જાય છે. ૩૦૭

અરક્ષિતારં રાજાનં બલિષટ્કાગહારિણમ્ ।

તમાહુઃ સર્વલોકસ્ય સમગ્રમલહારકમ્ ॥ ૩૦૮ ॥

પ્રજાનું રક્ષણ નહિ કરનારા જે રાજા ધાન્યનો છકો ભાગ
લે છે, તે સર્વ લોકોનાં સર્વ પાપનો ભાગી થાય છે. ૩૦૮

અનપેક્ષિતમર્યાદં નાસ્તિકં વિપ્રલુમ્પકમ્ ।

અનપેક્ષિતારમત્તારં નૃપં વિદ્યાદધોગતિમ્ ॥ ૩૦૯ ॥

શાસ્ત્રમર્યાદાની ગણના નહિ રાખનારો, નાસ્તિક, પ્રબને લૂંટનારો, પ્રબરક્ષણ નહિ કરનારો અને કર વગેરે હોઈયાં કરી જનારો રાજ અધોગતિ પામે છે, એમ જણવું. ૩૦૯

અધાર્મિકં ત્રિભિર્ન્યાયૈર્નિગૃહ્ણીયાત્પ્રયત્નતઃ ।

નિરોધનેન બન્ધેન વિવિધેન વધેન ચ ॥ ૩૧૦ ॥

નિરોધન (કેદ), બન્ધ (બેડી) અને વિવિધ બંધના માર, એ ત્રણ ઉપાયોથી રાજ્યે ચોર આદિને પ્રયત્નપૂર્વક શિક્ષા કરવી. ૩૧૦

નિગ્રહેણ હિ પાપાનાં સાધૂનાં સંહ્યગ્રહેણ ચ ।

દ્વિજાતય इवेज्याभिः पूयन्ते सततं नृपाः ॥ ૩૧૧ ॥

જમ દ્વિજતિઓ યજ્ઞાદિથી પવિત્ર થાય છે, તેમ રાજ્યે પાપીઓને સજ કરવાથી તેમજ સાધુઓને રક્ષણ આપવાથી સતત પવિત્ર થાય છે. ૩૧૧

ક્ષન્તવ્યં પ્રમુષ્ણા નિત્યં ક્ષિપતાં કાર્યિણાં નૃણામ્ ।

બાલવૃદ્ધાતુરાણાં ચ કુર્વતા હિતમાત્મનઃ ॥ ૩૧૨ ॥

દાવાના પક્ષકારો વગેરે માણસો, બાળકો, વૃદ્ધો, તેમજ શૈગિયાઓ કંઈ આક્ષેપ કરી બેસે, તો રાજ્યે પોતાનું હિત વિચારીને તેમને નિત્ય ક્ષમા આપવી. ૩૧૨

યઃ ક્ષિપ્તો મર્ષયત્યાર્તૈસ્તેન સ્વર્ગે મહીયતે ।

યસ્તૈશ્ચર્યાન્ન ક્ષમતે નરકં તેન ગચ્છતિ ॥ ૩૧૩ ॥

પીડિત મનુષ્યોએ આક્ષેપ આપ્યા છતાં જ રાજ તેને

સહન કરી લે છે, તે સ્વર્ગમાં મહિમા પામે છે; પણ જો રાજા પોતાના ઐશ્વર્યને કારણે તેને ક્ષમા આપતો નથી, તે નરકને વિશે જાય છે. ૩૧૩

રાજા સ્તેનેન ગન્તવ્યો મુક્તકેશેન ઘાવતા ।

આચક્ષાણેન તત્સ્તેયમેવંકર્માસિ શાંધિ મામ્ ॥ ૩૧૪ ॥

સ્કન્ધેનાદાય મુસલં લગુડં વાપિ સ્વાદિરમ્ ।

શક્તિં ચૌભયતસ્તીક્ષ્ણામાયસં દણ્ડમેવ વા ॥ ૩૧૫ ॥

• મુશળ, ખેરની લાકડી, બેધારી ખરછી અથવા લોખંડી ઘોડા, એ ખલા ઉપર રાખી ચોરે છૂટે વાળે રાજા પાસે દોડતા જવું અને કહેવું કે, તે ચોરી મેં કરી છે, અને શિક્ષા આપો.

[ગૃહીત્વા મુસલં રાજા સકૃદ્વન્યાતુ તં સ્વયમ્ ।

વધેન શુષ્યતે સ્તેનો બ્રાહ્મણસ્તપસૈવ વા ॥

રાજાએ પોતે તે મુશળ લઈને તેને એકવાર પ્રહાર કરવો.

ચોર મારથી અને બ્રાહ્મણ તપથીજ શુદ્ધ થાય છે.]

શાસનાદ્વા વિમોક્ષાદ્વા સ્તેનઃ સ્તેયાદ્વિમુચ્યતે ।

અજ્ઞાસિત્વા તુ તં રાજા સ્તેનસ્યામોતિ કિલ્બિષમ્ ॥ ૩૧૬ ॥

ચોરને શિક્ષા કરવાથી કે તેને છોડી દેવાથી તે ચોરીમાંથી મુક્ત થાય છે. પણ તે ચોરને સજા ન કરવામાં આવે તો રાજા ચોરનું પાપ પામે છે. ૩૧૬

અન્નાદે ભ્રૂણહા માર્ઠિં પત્યૌ માર્યાપચારિણી ।

ગુરૌ શિષ્યશ્ચ યાજ્યશ્ચ સ્તેનો રાજનિ કિલ્બિષમ્ ॥ ૩૧૭ ॥

ગર્ભહત્યા કરનારો તે જનું અન્ન ખાય છે તેને વિશે, બ્યભિચારિણી પત્ની પતિને વિશે, શિષ્ય ગુરુને વિશે અને

યજ્ઞમાન યાજ્ઞકને વિશે જમ પોતપોતાનાં પાપ ધુએ છે, તેમ ચોર રાજને વિશે પોતાનું પાપ ધુએ છે. ૩૧૭

રાજમિઃ કૃતદણ્ડાસ્તુ કૃત્વા પાપાનિ માનવાઃ ।

નિર્મલાઃ સ્વર્ગમાયાન્તિ સન્તઃ સુકૃતિનો યથા ॥ ૩૧૮ ॥

પાપી પુરુષો રાજ પાસેથી શિક્ષા પામીને નિર્મળ થાય છે અને પુણ્યશાળીઓની જમ સ્વર્ગમાં જાય છે. ૩૧૮

યસ્તુ રજ્જું ઘટં કૂપાદ્ધરેન્દ્રિન્ધાચ યઃ પ્રપામ્ ।

સ દણ્ડં પ્રાપ્નુયાન્માષં તં ચ તસ્મિન્સમાહેરેત્ ॥ ૩૧૯ ॥

જે કૂવા પરથી દોરડું કે ઘડો હરી જાય અથવા પરખને તોડી નાખે, તેને એક માષો દંડ કરવો અને તે દોરડું વગેરે તે કૂવા ઉપર પાછાં મુકાવવાં. ૩૧૯

ધાન્યં દશમ્યઃ કુમ્ભેમ્યો હરતોઽમ્યધિકં વધઃ ।

શેષેઽપ્યેકાદશગુણં દાપ્યસ્તસ્ય ચ તદ્વનમ્ ॥ ૩૨૦ ॥

દશ *કુંભ કરતાં જ વધારે ધાન્યની ચોરી કરે, તેને ભારે મારની સજા કરવી. આથી ઓછા ધાન્યની જ ચોરી કરે, તેને ધાન્યના મૂલ્યથી અગિયારગણો દંડ કરવો અને ધણીને તે માલ પાછો અપાવવો. ૩૨૦

તથા ધરિમમેયાનાં શતાદમ્યાધિકે વધઃ ।

સુવર્ણરજતાદીનામુત્તમાનાં ચ વાસસામ્ ॥ ૩૨૧ ॥

વળી ત્રાજવે તોળવા યોગ્ય સુવર્ણ અને ચાંદી વગેરેની તેમજ ઉત્તમ વસ્ત્રોની ચોરી સો પલથી વધુ વજનની હોય, તે ચોરનારને મારની શિક્ષા ધટે. ૩૨૧

* બસો પણનો એક કોણ અને વીસ કોણનો એક કુંભ.

પશ્ચાન્નતસ્ત્વભ્યાધિકે હસ્તચ્છેદનમિષ્યતે ।

શેષે ત્વેકાદશગુણં મૂલ્યાદ્દણ્ડં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૩૨૨ ॥

તે ચોરી પચાસ પલ કરતાં વધુ વજનની હોય, તો તે ચોરનારના હાથ છેદી નાખવા. પણ જો તે તેથી ઓછા વજનની હોય, તો તેને માલની કિંમતથી અગિયારગણો દંડ કરવો.

પુરુષાણાં કુલીનાનાં નારીણાં ચ વિશેષતઃ ।

મુલ્યાનાં ચૈવ રત્નાનાં હરણે વધમર્હતિ ॥ ૨૨૩ ॥

કુલીન પુરુષોનું અને ખાસ કરીને સ્ત્રીઓનું તેમજ ઉત્તમ રત્નોનું હરણ કરનારને અંગછેદનની શિક્ષા ધટે છે. ૩૨૩

મહાપશૂનાં હરણે શસ્ત્રાણામૌષધસ્ય ચ ।

કાલમાસાદ્ય કાર્યં ચ દણ્ડં રાજા પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૩૨૪ ॥

મોટાં પશુઓના, શસ્ત્રોના અને ઔષધના હરણમાં સમય તથા અપરાધ જોઈને રાજાએ દંડ દેવો. ૩૨૪

ગોષુ બ્રાહ્મણસંસ્થાસુ સ્થૂરિકાયાશ્ચ મેદને ।

પશૂનાં હરણે ચૈવ સદ્યઃ કાર્યોર્ઘપાદિકઃ ॥ ૩૨૫ ॥

બ્રાહ્મણની ગાયો ચોરવા માટે, ગાયને નાથ નાખી હજો જોડવા માટે તથા મેંદાંબકરાં વગેરે પશુઓ હરવા માટે અપરાધીનો અર્ધો પગ તરતજ કાપી નાંખાવવો. ૩૨૫

સૂત્રકાર્પાસંકિણ્વાનાં ગોમયસ્ય ગુહસ્ય ચ ।

દધ્નઃ ક્ષીરસ્ય તક્રસ્ય પાનીયસ્ય તૃણસ્ય ચ ॥ ૩૨૬ ॥

વેણુવૈદલમાણ્ડાનાં લવણાનાં તથૈવ ચ ।

મૃન્મયાનાં ચ હરણે મુંદો મસ્મન એવ ચ ॥ ૩૨૭ ॥

मत्स्यानां पक्षिणां चैव तलस्य च घृतस्य च ।

मांसस्य मधुनश्चैवं यच्चान्यत्पशुसंभवम् ॥ ३२८ ॥

अन्येषां चैवमादीनां मद्यानामोदनस्य च ।

पक्वानानां चसेवषां तन्मूल्याद्विगुणो दमः ॥ ३२९ ॥

होरा, कपास, डेङ्गनां बीज, छाणु, गोण, दही, दूध, छाश, पीछुं, तृण, वांसनां टोपला वगेरे पात्रो, मीठुं, माटीनां वासणो, माटी, राष्, माछलां, पंभीओ, तेल, धी, मांस, मध, पशुमांथी नीकणती शिंगडां वगेरे चीजे, मध, रांधिला लात, तेमज सर्व प्रकारनां पक्वान्तो वगेरेनी चोरी करनारने ते ते चीजनी किंमतथी अभणो दंड करवो. ३२६-३२९

पुष्पेषु हरिते धान्ये गुल्मवल्लीनगेषु च ।

अन्येष्वपरिपूतेषु दण्डः स्यात्पञ्चकृष्णलः ॥ ३३० ॥

कूलो, लीलां धान, गुल्मो, वेसीओ, वृक्षा अने साइसूक करी तैयार न करेलां बीजं धान्यो अमती चोरी करनारने पांय कृष्णलनो दंड करवो. ३३०

परिपूतेषु धान्येषु शाकमूलफलेषु च ।

निरन्वये शतं दण्डः सान्वयेऽर्धशतं दमः ॥ ३३१ ॥

साइ करी तैयार करेलां धान्य, शाक, मूण अने इण संअंधी चोरी करनार जे मालधणुीनो संअंधी होय, तो तेने पयास पणुनो अने संअंधी न होय तो सो पणुनो, अम दंड करवो. ३३१

स्यात्साहसं त्वन्वयवत्प्रसभं कर्म यत्कृतम् ।

निरन्वयं भवेस्तेयं हत्वाऽप्ययते च यत् ॥ ३३२ ॥

ધણીની નજર આગળ જે કામ બળજેરીથી કરવામાં આવે, તે સાહસ ગણાય અને જે તેની નજર બહાર તક-ડાવવામાં આવે તે ચોરી ગણાય. ૩૩૨

યસ્ત્વેતાન્યુપકલૃપ્તાનિ દ્રવ્યાણિ સ્તેનયેન્નરઃ ।

તમાદ્યં દણ્ડયેદ્રાજા યશ્ચામિં ચોરયેદ્દૃહાત્ ॥ ૩૩૩ ॥

જે માણસ આ આગળ કહેલી વસ્તુઓને તેમજ ધરમાંથી અગ્નિને ચોરી બધ, તેને રાજાએ પ્રથમ સાહસનો દંડ કરવો.

યેન યેન યથાઽક્લેન સ્તેનો નૃષુ વિચેષ્ટતે ।

તત્તદેવ હરેત્તસ્ય પ્રત્યાદેશાય પાર્થિવઃ ॥ ૩૩૪ ॥

ચોર પોતાનાં જે જે અંગ વડે માણસોમાં ચોરી આદિ વિક્રિયા કરે, તેનાં તે તે અંગોને રાજાએ નિરાકરણ સારુ હરી લેવાં. ૩૩૪

પિતાઽઽચાર્યઃ સુહૃન્માતા માર્યા પુત્રઃ પુરોહિતઃ ।

નાદણ્ડયો નામરાજ્ઞોઽસ્તિ યઃ સ્વધર્મે ન તિષ્ઠતિ ॥ ૩૩૫ ॥

પિતા, આચાર્ય, મિત્ર, માતા, પત્ની, પુત્ર અને પુરોહિત પણ જે સ્વધર્મમાં ન વર્તે, તે તેમને રાજા દંડ આપી શકે છે.

કાર્ષાપણં ભવેદ્દણ્ડયો યત્રાન્યઃ પ્રાકૃતો જનઃ ।

તત્ર રાજા ભવેદ્દણ્ડયઃ સહસ્રમિતિ ધારણા ॥ ૩૩૬ ॥

જે અપરાધ માટે ખીજ સામાન્ય માણસને એક કાર્ષાપણનો દંડ થાય, તેજ અપરાધ માટે રાજાને પોતાને એક હજાર પણનો દંડ થાય, એવી શાસ્ત્રમર્યાદા છે. ૩૩૬

અષ્ટાપાયં તુ શૂદ્રસ્ય સ્તેયે ભવતિ ક્વિલ્વિષમ્ ।

ષોડશૈવ તુ વૈશ્યસ્ય દ્વાત્રિંશત્ક્ષત્રિયસ્ય ચ ॥ ૩૩૭ ॥

બ્રાહ્મણસ્વ ચતુષ્ષ્ટિઃ પૂર્ણ વાપિ શર્ત ભવેત્ ।

દ્વિગુણા વા ચતુષ્ષ્ટિસ્તદોષગુણવિદ્ધિ સઃ ॥ ૩૩૮ ॥

ચોરીમાં શુદ્ધને આઠગણુ, વૈશ્યને સોગણુ અને ક્ષત્રિ-
યને બત્રીસગણુ પાપ લાગે છે. બ્રાહ્મણ તેના ગુણુદોષને બાણુ-
નારો છે, એટલે તેને ચોસઠગણુ, પૂરું સોગણુ કે એકસો-
અઠાવીશગણુ પાપ લાગે છે. ૩૩૭,૩૩૮

વાનસ્પત્યં મૂલફલં દાર્વગ્ન્યર્થં તથૈવ ચ ।

તૃણં ચ ગોમ્બ્યો ગ્રાસાર્થમસ્તેયં મનુરબ્રવીત્ ॥ ૩૩૯ ॥

વનસ્પતિનાં મૂળ, ફળ, અગ્નિ માટેનાં લાકડાં-અને
ગાયના ગોતા સારુ ઘાસ લેવાં એમાં ચોરી નથી, એમ
મનુએ કહ્યું છે. ૩૩૯

યોડદત્તાદાયિનો હસ્તાહ્લિપ્સેત બ્રાહ્મણો ધનમ્ ।

યાજનાધ્યાપનેનાપિ યથા સ્તેનસ્તથૈવ સઃ ॥ ૩૪૦ ॥

જે બ્રાહ્મણ ચોરને યજ્ઞ અને વેદાધ્યયન કરાવીને તેની
પાસેથી ધન મેળવવા ઇચ્છે છે, તેને ચોરના જવોજ બાણુવો.

દ્વિજોઽધ્વગઃ ક્ષીણવૃત્તિર્દ્વાવિક્ષુ દ્વે ચ મૂલકે ।

આદદાનઃ પરક્ષેત્રાન્ન દણ્ડં દાતુમર્હતિ ॥ ૩૪૧ ॥

વટેમાણું દ્વિજનું જે લાતું ખૂટી ગયું હોય અને તે
પારકા ખેતરમાંથી શેરડીના એ સાંઠા તથા એ મૂળા લે, તે
તેને ઠંડ કરવો ન ધટે. ૩૪૧

અસંધિતાનાં સંઘાતા સંધિતાનાં ચ મોક્ષકઃ ।

દાસાશ્વરથહર્તા ચ પ્રાપ્તઃ સ્વાશ્ચોરકિલ્બિષમ્ ॥ ૩૪૨ ॥

જે માણસ બીબનાં છૂટાં પશુને બાંધી દે છે અને

પાધિલાં પશુને છોડી મૂકે છે, તેમજ જ દાસ, ઘોડા તથા રથને હરી જાય છે, તે ચોરના જવો અપરાધી થાય છે. ૩૪૨

‘અનેન વિધિના રાજા કુર્વાણઃ સ્તેનનિગ્રહમ્ ।

યશોઽસ્મિન્પ્રાપ્તુયાલ્લોકે પ્રેત્ય ચાનુત્તમં સુખમ્ ॥ ૩૪૩ ॥

આ રીતે જ રાજા ચોરને વશ રાખે છે, તેને આ લોકમાં યશ મળે છે અને પરલોકમાં પરમ ઉત્તમ સુખ સાંપડે છે. ૩૪૩

શ્લોક—

એન્દ્રં સ્થાનમભિપ્રેપ્સુર્યશશ્ચાક્ષયમવ્યયમ્ ।

નોપેક્ષેત ક્ષણમપિ રાજા સાહસિકં નરમ્ ॥ ૩૪૪ ॥

ઇન્દ્રસ્થાનની ઇચ્છા રાખનારા અને અક્ષય તથા અવ્યય યશને આહનારા રાજાએ સાહસકર્મ કરનાર માણસની એક ક્ષણ પણ ઉપેક્ષા ન કરવી. ૩૪૪

વાગ્દુષ્ટાત્તસ્કરાચ્ચૈવ દણ્ડેનૈવ ચ હિંસતઃ ।

સાહસસ્ય નરઃ કર્તા વિજ્ઞેયઃ પાપકૃત્તમઃ ॥ ૩૪૫ ॥

ગાળ આપનારા, ચોરી કરનારા અને દંડથી મારનારા કરતાં પણ સાહસકર્મી માણસને વિશેષ પાપ કરનારો સમજવો.

સાહસે વર્તમાનં તુ યો મર્ષયતિ પાર્થિવઃ ।

સ વિનાશં વ્રજત્યાશુ વિદ્વેષં ચાધિગચ્છતિ ॥ ૩૪૬ ॥

જે રાજા સાહસ કરનારાને જતા કરે છે, તે તત્કાલ વિનાશને પામે છે અને પ્રજામાં દ્વેષપાત્ર થાય છે. ૩૪૬

ન મિત્રકારણાદ્રાજા વિપુલાદ્વા ધનાગમાત્ ।

સમુત્સૃજેત્સાહસિકાન્સર્વભૂતમયાવહાન્ ॥ ૩૪૭ ॥

પ્રાણીમાત્રને ભય આપનારા સાહસિકાને રાજ્યએ મિત્ર-
તાને લીધે કે વિપુલ ધનના લોભથી કદી છોડી દેવા નહિ. ૩૪૭

દ્વિજેએ શસ્ત્ર ક્યારે ધારણ કરવાં?—

શસ્ત્રં દ્વિજાતિભિર્ગ્રાહ્યં ધર્મો યત્રોપરુઘ્યતે ।

દ્વિજાતીનાં ચ વર્ણનાં વિપ્લવે કાલકારિતે ॥ ૩૪૮ ॥

આત્મનશ્ચ પરિત્રાણે દક્ષિણાનાં ચ સંગરે ।

સ્ત્રીવિપ્રામ્યુપપતૌ ચ ઘ્નન્ધર્મેણ ન દુષ્યતિ ॥ ૩૪૯ ॥

જ્યારે ધર્મકર્મને અટકાયત થતી હોય અને કાળખળને
કારણે જ્યારે બ્રાહ્મણ આદિના વર્ણ તથા આશ્રમના ધર્મ
સંબંધે ખળવો બગ્યા જવું થયું હોય, ત્યારે ત્રણે દ્વિજ-
વર્ણોએ શસ્ત્ર ધારણ કરવાં. આમ, પોતાની રક્ષા માટે, યજ્ઞના
દક્ષિણાધનની રખવાળી માટે તેમજ સ્ત્રીઓ અને મિત્રો ઉપ-
રની સંકટવેળાએ વહાર કરવા માટે, જે ધર્મયુદ્ધ થાય તેમાં
હિંસા કરવાથી તે દ્વિજને દોષ લાગતો નથી. ૩૪૮, ૩૪૯

આતતાયીને મારવામાં દોષ નથી—

ગુરું વા બાલવૃદ્ધૌ વા બ્રાહ્મણં વા બહુશ્રુતમ્ ।

આતતાયિનમાયાન્તં હન્યાદેવાવિચારયન્ ॥ ૩૫૦ ॥

ગુરુ, બાળક, વૃદ્ધ અને બહુશ્રુત બ્રાહ્મણ એમાંથી જે
કોઈ આતતાયી થઈ મારવાચ્છી આવે અને પોતાની રક્ષાને
કોઈ ઉપાય ન હોય તો વિનાવિચારે તેને હણી નાખવો. ૩૫૦

[અગ્નિદો ગરદશ્ચૈવ શસ્ત્રપાણિર્ઘન્યપહઃ ।

ક્ષેત્રદારહરશ્ચૈવ ષડેતે હ્યાતતાયિનઃ ॥

આગ લગાડનારો, ઝેર દેનારો, હાથે હથિયાર સજી

અડનારો, ધન હરનારો, ખેતર તફડાવનારો અને સ્ત્રીહરણ કરનારો—એ છ આતતાયીઓ છે.]

[ઉદ્યતાસિર્વિષાગ્નિમ્યાં શાપોદ્યતકરસ્તથા ।

આથર્વણેન હન્તા ચ પિશુનશ્ચાપિ રાજનિ ॥

ભાર્યારિકથાપહારી ચ રઘ્નાન્વેષણતત્પરઃ ।

એવમાદ્યાન્વિજાનીયાત્ સર્વાનેવાતતાયિનઃ ॥

ઝૂમતી તલવારવાળો, ઝેરવાળો, આગવાળો, શાપ આપવા હાથ ઊંચો રાખનારો, અથર્વવેદના અભિચારમંત્રથી મારનારો, રાજને ચાડી ખાનારો, પત્નીનું હરણ કરનારો, મિલકત હરી જનારો અને છિદ્રો શોધવામાં તત્પર રહેનારો—એ સૌને આતતાયીઓ જાણવા.]

નાતતાયિવધે દોષો હન્તુર્ભવતિ કશ્ચન ।

પ્રકાશં વાઽપ્રકાશં વા મન્યુસ્તં મન્યુમૃચ્છતિ ॥ ૩૫૧ ॥

ઢાંટી કે ખુલ્લી રીતે આવેલા આતતાયીનો વધ કરવામાં હણનારને કંઈ દોષ લાગતો નથી; કેમકે, એકનો ક્રોધ તે બીજાના ક્રોધને વધારે છે. ૩૫૧

સ્ત્રીસંત્રહણ—

પરદારાભિર્મર્શેષુ પ્રવૃત્તાન્મૃન્મહીપતિઃ ।

ઉદ્વેજનકરૈર્દર્ષદૈશ્ચિભયિત્વા પ્રવાસયેત્ ॥ ૩૫૨ ॥

પરસ્ત્રી સાથે સંભોગમાં પ્રવૃત્ત થયેલા પુરુષોને રાજાએ ઉદ્વેગ કરાવે એવા દંડોથી નાક, કાન આદિ કપાવી દેશનિકાલ કરવા. ૩૫૨

તત્સમુત્થો હિ લોકસ્ય જાયતે વર્ણસંકરઃ ।

યેન મૂલહરોઽધર્મઃ સર્વનાશાય કલ્પતે ॥ ૩૫૩ ॥

કારણ કે જગતમાં વ્યલિચારથી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજા વર્ણસંકર થાય છે અને તેથી જગતના મૂળનો નાશ કરનારો અધર્મ સર્વનાશ કરી દે છે. ૩૫૩

પરસ્ય પત્ન્યા પુરુષઃ સંભાષાં યોજયન્નહઃ ।

પૂર્વમાક્ષારિતો દોષૈઃ પ્રામુયાત્પૂર્વસાહસમ્ ॥ ૩૫૪ ॥

અગાઉ વ્યલિચારાદિ દોષોથી દૂષિત થયેલો કોઈ પુરુષ ફરી વાર પારકાની પત્ની સાથે એકાંતમાં સંભાષણ કરે, તે તેને પ્રથમ સાહસનો દંડ કરવો. ૩૫૪

યસ્ત્વનાક્ષારિતઃ પૂર્વમભિભાષેત કારણાત્ ।

ન દોષં પ્રામુયાત્કિંચિન્ન હિ તસ્ય વ્યતિક્રમઃ ॥ ૩૫૫ ॥

પણ જને અગાઉ આવો દોષ લાગ્યો ન હોય, એવો પુરુષ કોઈ કારણસર એ પ્રમાણે વાત કરે, તે તેને કંઈ દોષ ન લાગે તેમ તેનો તે અપરાધ પણ ન ગણાય. ૩૫૫

પરસ્ત્રિયં યોઽભિવદેત્તીર્થેઽરણ્યે વનેઽપિ વા ।

નદીનાં વાપિ સંભેદે સ સંગ્રહણમામુયાત્ ॥ ૩૫૬ ॥

જે કોઈ માણસ તીર્થ, અરણ્ય, વન કે નદીના સંગમ આગળ પરસ્ત્રી સાથે વાતચીત કરે, તે તેને સ્ત્રીસંગ્રહણનો દોષ લાગે. ૩૫૬

ઉપચારઃ ક્રિયા કેલિઃ સ્પર્શો મૂષણવાસસામ્ ।

સહ સ્વદ્વાસનં ચૈવ સર્વં સંગ્રહણં સ્મૃતમ્ ॥ ૩૫૭ ॥

પરસ્ત્રીને માલાચંદનાદિ ઉપચારો આપવા, તેને હાસ્ય અને આલિંગન ઇત્યાદિ કરવાં, તેનાં વસ્ત્રાભૂષણોને સ્પર્શ કરવો અને તેની સાથે એક ખાટલે બેસવું, એ બધું સંગ્રહણ કહેવાયું છે. ૩૫૭

સ્ત્રિયં સ્પૃશેદદેશે યઃ સ્પૃષ્ટો વા મર્ષયેત્તયા ।

પરસ્પરસ્યાનુમતે સર્વં સંગ્રહણં સ્મૃતમ્ ॥ ૩૫૮ ॥

એકબીજાની સંમતિથી પુરુષ જો પરસ્ત્રીનાં અને સ્ત્રી જો પરપુરુષનાં કહેકાણાંને સ્પર્શ કરે છે, તેમજ જો બંને એવા સ્પર્શને સહી લે છે, તો તે બધું સંગ્રહણ કહેવાય છે. ૩૫૮

અબ્રાહ્મણઃ સંગ્રહણે પ્રાણાન્તં દણ્ડમર્હતિ ।

ચતુર્ણામપિ વર્ણાનાં દારારક્ષ્યતમાઃ સદા ॥ ૩૫૯ ॥

કોઈ બ્રાહ્મણેતર જાતિનો પુરુષ સ્ત્રીસંગ્રહણ કરે, તો તેને દેહાંતદંડની શિક્ષા ધટે છે. ચારે વર્ણોની સ્ત્રીઓ સદૈવ શ્રેષ્ઠ રક્ષણને યોગ્ય છે. ૩૫૯

મિશ્નુકા બન્દિનશ્ચૈવ દીક્ષિતાઃ કારવસ્તથા ।

સંભાષણં સહ સ્ત્રીભિઃ કુર્યુરપ્રતિવારિતાઃ ॥ ૩૬૦ ॥

ભિક્ષુકો, બંદીજનો, યજ્ઞમાં દીક્ષા લેનારાઓ, રસોઈયાઓ તથા કારીગરો એ સૌ વગરરોક્યે અન્ય સ્ત્રીઓ સાથે વાત કરી શકે છે. ૩૬૦.

ન સંભાષાં પરસ્ત્રીભિઃ પ્રતિષિદ્ધઃ સમાચરેત્ ।

નિષિદ્ધો ભાષમાણસ્તુ સુવર્ણં દણ્ડમર્હતિ ॥ ૩૬૧ ॥

જને માટે નિષેધ થયો હોય તેવાએ પરસ્ત્રી સાથે સંભાષણ કરવું નહિ. નિષેધ થયા છતાં તે જો તેવું સંભાષણ કરે, તો તેને એક સુવર્ણનો દંડ ધટે. ૩૬૧

નૈષ ચારણદારેષુ વિધિર્નાત્મોપજીવિષુ ।

સજ્જયન્તિ હિ તે નારીર્નિગૂઢાશ્ચારયન્તિ ચ ॥ ૩૬૨ ॥

પરંતુ નાચનારાઓ, ગાવાબજવવાવાળાઓ તેમજ ખેરી

ઉપર પેટભરનારાઓ એ લોકોની પત્ની સંબંધમાં આ નિષેધ લાગુ પડતો નથી. કારણ કે, આ લોકો અતેજ પોતાની તે સ્ત્રીઓને શણગાર આદિ સજવે છે અને તેમને ગુપ્ત રીતે પર-પુરુષોમાં ફેરવે છે. ૩૬૨

કિંચિદેવ તુ દાપ્યઃ સ્યાત્સંભાષાં તામિરાચરન્ ।

પ્રૈવ્યાસુ ચૈક્રમક્તાસુ રહઃ પ્રવ્રજિતાસુ ચ ॥ ૩૬૩ ॥

છતાં, તેવી સ્ત્રીઓ સાથે તથા ડોઈની રખાત ઠાસી સાથે અને વેરાગણ સાથે જે એકાંતમાં વાતચીત કરે, તેને કંઈક તો દંડ કરવોજ એઈએ. ૩૬૩

યોઽકામાં દૂપયેત્કન્યાં સ સદ્યો વધમર્હતિ ।

સકામાં દૂષયંસ્તુલ્યો ન વધં પ્રામુયાન્નરઃ ॥ ૩૬૪ ॥

જે માણસ કામરહિત કન્યાને બગાડે, તેને તત્કાલ વધ ધટે; પણ સજાતિ માણસ કામાસક્ત કન્યાને દૂષિત કરે, તો તેને વધ અપાય નહિ. ૩૬૪

કન્યાં મજન્તીમુત્કૃષ્ટં ન કિંચિદપિ દાપયેત્ ।

જઘન્યં સેવમાનાં તુ સંયતાં વાસયેદ્રુહે ॥ ૩૬૫ ॥

ચડિયાતા પુરુષને ભજનારી કન્યાને કંઈ દંડ કરવો નહિ, પણ ઊતરતા પુરુષને સેવનારી કન્યાને ધરમાં જતનપૂર્વક પૂરી રાખવી. ૩૬૫

ઉત્તમાં સેવમાનસ્તુ જઘન્યો વધમર્હતિ ।

શુલ્કં દદ્યાત્સેવમાનઃ સમામિચ્છેત્પિતા યદિ ॥ ૩૬૬ ॥

હીન અતિનો પુરુષ ઉત્તમ અતિની કન્યાને સેવે, તો તે વધને યોગ્ય છે; પણ તે પોતાનીજ અતની કન્યાને સેવે ત્યારે તે કન્યાનો પિતા ઇચ્છે તો તે કન્યાનું મૂલ્ય આપે. ૩૬૬

અમિષહ તુ યઃ કન્યાં કુર્યાદ્દર્પેણ માનવઃ ।

તસ્યાશુ કર્ત્યે અક્લયૌ દણ્ડં ચાર્હતિ ષટ્શતમ્ ॥ ૩૬૭ ॥

જે માણસ બળબળપરી કરી અહંકારપૂર્વક કન્યાને (આંગળીથી) દૂષિત કરે, તેની બન્ને આંગળીઓ તરતજ કાપી નાંખવાવી અને તેને છસો પણનો દંડ કરવો. ૩૬૭

સકામાં દૂષયંસ્તુલ્યો નાક્કુલિચ્છેદમાણુયાત્ ।

દ્વિશતં તુ દમં દાપ્યઃ પ્રસક્કવિનિવૃત્તયે ॥ ૩૬૮ ॥

જે સજાતિ પુરુષ કામેચ્છાવાળી કન્યાને (આંગળીથી) દૂષિત કરે, તે તેને આંગળીઓના છેદની શિક્ષા આપવી નહિ, પણ અત્યાસક્તિના નિવારણ બદલ તેને બસો પણનો દંડ કરવો.

કન્યૈવ કન્યાં યા કુર્યાત્તસ્યાઃ સ્યાદ્વિશતો દમઃ ।

શુલ્કં ચ દ્વિગુણં દદ્યાચ્છિફાશ્ચૈવામુયાદ્ય ॥ ૩૬૯ ॥

જે કન્યા બીજી કોઈ કન્યાને (આંગળીથી) બગાડે, તેને બસો પણનો દંડ કરવો. વળી દૂષિત કરાયેલી કન્યાના પિતાને તેણે બમાણું મૂલ્ય આપવું અને દૂષિત કરનારીને દસ આબખાનો ભાર ભારવો. ૩૬૯

યા તુ કન્યાં પ્રકુર્યાત્સ્ત્રી સા સઘો મૌણ્ડયમર્હતિ ।

અક્લયોરેવ વા છેદં સ્વરેણોદ્રહનં તથા ॥ ૩૭૦ ॥

જે કોઈ સ્ત્રી કોઈ કન્યાને (આંગળીથી) દૂષિત કરે, તે તેને તરતજ મુંડન કરી નાખવું, તેની આંગળીઓ કાપી નાંખાવી અને તેને ગધેડે બેસાડી ફેરવવી. ૩૭૦

મર્તારં લક્ષ્યેદ્યા તુ સ્ત્રી જ્ઞાતિગુણદર્પિતા ।

તાં શ્રમિઃ સ્વાદયેદ્રાજા સંસ્થાને વહુસંસ્થિતે ॥ ૩૭૧ ॥

જ સ્ત્રી પોતાનાં સગાંવહાલાં વિશેના ધમંડને લીધે તથા સૌંદર્યના અભિમાને કરીને પોતાના સ્વામીનું ઉલ્લંઘન કરે, તેને રાજ્યે ધણા માણસોના મેળાની જગાએ ફૂતરાં પાસે ફાડી ખવડાવવી. ૩૭૧

પુમાંસં દાહયેત્પાપં શયને તપ્ત આયસે ।

અમ્યાદધ્યુષ્ઠ કાષ્ઠાનિ તન્ન દહેત પાપકૃત્ ॥ ૩૭૨ ॥

વ્યભિચારનું પાપ કરનાર માણસને રાજ્યે લોઠાના ધગધગતા ખાટલા ઉપર બાળી મૂકવો અને તે પાપ કરનારો ત્યાં બળીને ખાખ થાય તે સારુ ઉપર લાકડાં મૂકવાં. ૩૭૨

સંવત્સરામિશ્વસ્તસ્ય દુષ્ટસ્ય દ્વિગુણો દમઃ ।

વ્રાત્યયા સહ સંવાસે ચાળ્ડાલ્યા તાવદેવ તુ ॥ ૩૭૩ ॥

એકજ વરસમાં જના ઉપર ફરીવાર વ્યભિચારનો આશિષ આવે, તે દુષ્ટનો અમણો દંડ કરવો. વ્રાત્ય જાતિની સ્ત્રી અને ચંડાળણુ સાથે સંભોગ કરનારનો અમણો દંડ કરવો. ૩૭૩

શ્દ્રો ગુપ્તમગુપ્તં વા દ્વૈજાતં વર્ણમાવસન્ ।

અગુપ્તમજ્ઞસર્વસ્વૈર્ગુપ્તં સર્વેણ હીયતે ॥ ૩૭૪ ॥

કોઈ શ્દ્ર દ્વિજજાતિની કોઈ ધણિયાતી કે નધણિયાતી સ્ત્રી સાથે સહવાસ કરે, તો નધણિયાતી સ્ત્રી સાથે સહવાસ કર્યા બદલ તેની ગુહ્યેન્દ્રિય છેદી નાખવી અને ધણિયાતી સ્ત્રી સાથે તે કર્યા બદલ તેનાં સર્વ અંગો કાપી નાખવાં તથા તેનું સર્વ ધન હરી લેવું. ૩૭૪

વૈશ્યઃ સર્વસ્વદણ્ડઃ સ્યાત્સંવત્સરનિરોધતઃ ।

સહસ્રં ક્ષત્રિયો દણ્ડ્યો મૌળ્યં મૂત્રેણ ચાર્હતિ ॥ ૩૭૫ ॥

વૈશ્ય જો ધણિયાતી આહ્વાણ સ્ત્રી સાથે સંલોગ કરે, તો તેને એક વર્ષની કૃદ આપવી. જો ક્ષત્રિય તે પ્રમાણે કરે, તો તેને એક હજાર પણનો દંડ કરવો અને ગધેડાના મૂતરથી તેનું માથું મુંડાવવું. ૩૭૫

બ્રાહ્મણીં યદ્યગુપ્તાં તુ ગચ્છેતાં વૈશ્યપાર્થિવૌ ।

વૈશ્યં પશ્ચશતં કુર્યાત્ક્ષત્રિયં તુ સહસ્રિણમ્ ॥ ૩૭૬ ॥

જો વૈશ્ય અને ક્ષત્રિય નધણિયાતી આહ્વાણી પાસે જાય, તો વૈશ્યને પાંચસો પણનો અને ક્ષત્રિયને એક હજાર પણનો દંડ કરવો. ૩૭૬

ઉભાવપિ તુ તાવેવ બ્રાહ્મણ્યા ગુપ્તયા સહ ।

વિપ્લુતૌ શુદ્રવદ્દણ્ડ્યૌ દગ્ધવ્યૌ વા કટાગ્નિના ॥ ૩૭૭ ॥

તે બંને જો કોઈ ધણિયાતી આહ્વાણી સાથે સંગ કરે, તો તેમને શુદ્રની જમ દંડ કરવો અથવા તેમને કટ જાતના ધાસના અગ્નિ વડે ફૂંકી મૂકવા. ૩૭૭

સહસ્રં બ્રાહ્મણો દણ્ડ્યો ગુપ્તાં વિપ્રાં બલાદ્રજન્ ।

શતાનિ પશ્ચ દણ્ડ્યઃ સ્યાદિચ્છન્ત્યા સહ સંગતઃ ॥ ૩૭૮ ॥

જો કોઈ આહ્વાણ રક્ષિત આહ્વાણી સાથે બળાત્કારે સંગ સેવે, તો તેને એક હજાર પણનો દંડ કરવો; પણ તે જો તે આહ્વાણીની ઈચ્છાથી તેનો સમાગમ કરે, તો તેને પાંચસો પણનો દંડ કરાય. ૩૭૮

મૌહ્યં પ્રાણાન્તિકો દણ્ડો બ્રાહ્મણસ્ય વિધીયતે ।

હતરેષાં તુ વર્ણાનાં દણ્ડઃ પ્રાણાન્તિકો ભવેત્ ॥ ૩૭૯ ॥

વ્યભિચારના અપરાધમાં આહ્વાણનું માથું બોડી નખાવવું

अने अने भाटे हेडांतदंड३५ छे. पणु पीअ वखुनि तो अ
अपराध अदल हेडांतदंडनी शिक्षा होयअ. ३७६

न जातु ब्राह्मणं हन्यात्सर्वपापेष्वपि स्थितम् ।

राष्ट्रादेनं बहिः कुर्यात्समग्रधनमक्षतम् ॥ ३८० ॥

आह्मणु लले अधाय पापोमां डूय्यो होय, तोपणु तेने
हेडांतदंडनी शिक्षा न करवी, परंतु तेने तो समग्र धन साथे
अक्षत शरीरे देशपार करवो. ३८०

न ब्राह्मणवधाद्भूयानधर्मो विद्यते भुवि ।

तस्मादस्य वधं राजा मनसाऽपि न चिन्तयेत् ॥ ३८१ ॥

जगतमां आह्मणुवधथी लूडो डार्थ अधर्म नथी. तेथी
राजअने अनेना वध भाटे मनमां पणु विचार करवो नहि. ३८१

वैश्यश्चेत्क्षत्रियां गुप्तां वैश्यां वा क्षत्रियो व्रजेत् ।

यो ब्राह्मण्यामगुप्तायां तावुभौ दण्डमर्हतः ॥ ३८२ ॥

वैश्य अने धणियाती क्षत्राणी पासे अथवा क्षत्रिय अने
धणियाती वैश्य अनी पासे अथ, तो नधणियाती आह्मणीने
संग करनारने न्हटलो दंड थाय तेटलो आ अनेने पणु थाय.

[क्षत्रियां चैव वैश्यां च गुप्तां तु ब्राह्मणो व्रजन् ।

न मूत्रमुण्डः कर्तव्यो दाप्यस्तूतमसाहसम् ॥

अने आह्मणु धणियाती क्षत्रियाणी डे वैश्यानो संग करे
तो भूतरथी तेतुं माथुं मुंडावतुं नहि; पणु तेने उत्तम
साहसनो दंड करवो.]

सहस्रं ब्राह्मणो दण्डं दाप्यो गुप्ते तु ते व्रजन् ।

शूद्रायां क्षत्रियविशोः साहसो वै भवेदमः ॥ ३८३ ॥

જે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય કે વૈશ્યની ધણિયાતી સ્ત્રી પાસે જાય, તો તેને એક હજાર પણનો દંડ કરવો. જે ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય ધણિયાતી શૂદ્ર સ્ત્રીમાં ગમન કરે, તો તેને પણ એક હજાર પણનો દંડ થાય. ૩૮૩

ક્ષત્રિયાયામગુપ્તાયાં વૈશ્યે પશ્ચશતં દમઃ ।

મૂત્રેણ મૌઙ્ગ્યમિચ્છેત્તુ ક્ષત્રિયો દણ્ડમેવ વા ॥ ૩૮૪ ॥

વૈશ્ય જે નધણિયાતી ક્ષત્રાણીનો સંગ કરે, તો તેને પાંચસો પણનો દંડ કરવો. પણ ક્ષત્રિય જે નધણિયાતી ક્ષત્રિયાણીનો સંગ કરે તો મૂતરથી તેનું મુંડન કરાવવું અથવા તેને પાંચસો પણનો દંડ કરવો. ૩૮૪

અગુપ્તે ક્ષત્રિયાવૈશ્યે શૂદ્રાં વા બ્રાહ્મણો વ્રજન્ ।

શતાનિ પશ્ચ દણ્ડથઃ સ્યાત્સહસ્રં ત્વન્ત્યજસ્ત્રિયમ્ ॥ ૩૮૫ ॥

બ્રાહ્મણ જે નધણિયાતી ક્ષત્રિયાણી, વૈશ્યા કે શૂદ્રાનો સંગ કરે, તો તેને પાંચસો પણનો દંડ કરવો. તે જે અંત્યજ સ્ત્રીને સેવે, તો તેને એક હજાર પણનો દંડ કરવો. ૩૮૫

[શૂદ્રોત્પન્નાંશપાપીયાન્ન વૈ મુચ્યેત કિલિષ્ણાત્ ।

તેમ્યો દણ્ડાહૃતં દ્રવ્યં ન કોશે સંપ્રવેશયેત્ ॥

અયાજિકં તુ તદ્રાજા દદ્યાદ્ભૂતકવેતનમ્ ।

યથા દણ્ડગતં વિત્તં બ્રાહ્મણેમ્યસ્તુ લંમયેત્ ॥

શૂદ્રથી જાંચ વણુની સ્ત્રીમાં ઉત્પન્ન થયેલો પાપી પુરુષ પાપમુક્ત થતો નથી. તેમની પાસેથી દંડરૂપે લીધેલું ધન ભંડારમાં દાખલ ન કરવું. જેમ દંડમાં આવેલું ધન બ્રાહ્મણોને આપવામાં આવે છે, તેમ યજ્ઞયાગમાં અનુપયોગી એવું તે ધન રાજાએ નોકરચાકરોને વેતનમાં આપવું.]

यस्य स्तेनः पुरे नास्ति नान्यस्त्रीणो न दुष्टवाक् ।

न साहसिकदण्डघ्नौ स राजा शक्रलोकभाक् ॥ ૩૮૬ ॥

જે રાજાના નગરમાં ચોર નથી, પરસ્ત્રીગામી નથી, અપશબ્દ બોલનારો નથી, સાહસકર્મી નથી, તેમ મારામારી કરનારો નથી, તે રાજા ઇન્દ્રલોક લોગવે છે. ૩૮૬

एतेषां निग्रहो राज्ञः पञ्चानां विषये स्वके ।

साम्राज्यकृत्सजात्येषु लोके चैव यशस्करः ॥ ૩૮૭ ॥

પોતાના દેશમાં જે રાજા આ પાંચને વશ રાખે છે, તે પોતાના સમાન રાજાઓમાં સામ્રાજ્ય લોગવે છે અને લોકમાં યશ પામે છે. ૩૮૭

ऋत्विजं यस्त्यजेद्याज्यो याज्यं चर्त्विक्त्यजेद्यदि ।

शक्तं कर्मण्यदुष्टं च तयोर्दण्डः शतं शतम् ॥ ૩૮૮ ॥

કર્મ કરાવી શકનારા અને શક્તિમાન એવા ઋત્વિજને જે યજમાન છોડી દે અને જે ઋત્વિજ કર્મ કરાવવાને યોગ્ય એવા નિર્દોષ યજમાનને તજી દે, તે તે બંનેને સો સો પશુનો દંડ કરવો. ૩૮૮

न माता न पिता न स्त्री न पुत्रस्त्यागमर्हति ।

त्यजन्नपतितानેતાત્રાજ્ઞા દણ્ડયઃ શતાનિ ષદ્ ॥ ૩૮૯ ॥

માતા, પિતા, પત્ની અને પુત્ર એમનો ત્યાગ કરવો નહિ. જે આ અપતિતોને તજી છે, તેનો રાજાએ છસો પશુનો દંડ કરવો. ૩૮૯

आश्रमेषु द्विजातीनां कार्ये विवदतां मिथः ।

न विभ्रूयानृपो धर्मं चिकीर्षन्हितमात्मनः ॥ ૩૯૦ ॥

જે આશ્રમોમાં દ્વિજાતીનાં કાર્યો વિવદતાં મિથઃ ।

यथार्हमेतानभ्यर्च्य ब्राह्मणैः सह पार्थिवः ।

सान्त्वेन प्रशमय्यादौ स्वधर्मं प्रतिपादयेत् ॥ ३९१ ॥

ब्राह्मण आदि त्रिवर्णो गृहस्थादि आश्रमो संबंधी
पोतानां कार्यो विशेषे परस्पर विवाह करता होय, तो आत्म-
हित ध्येयता राज्ञ्ये वय्ये पडी धर्मनिर्णय कही नाभवो
नहि. राज्ञ्ये तो पोताना ब्राह्मणो सहित तेमनो योग्य
सत्कार करवो. प्रथम तेमने सांत्वन आपवुं अने पछी तेमनो
स्वधर्म समजववो. ३९०, ३९१

प्रातिवेश्यानुवेश्यौ च कल्याणे विंशतिद्विजे ।

अर्हावभोजयन्विप्रो दण्डमर्हति माषकम् ॥ ३९२ ॥

मंगलप्रसंगे वीस ब्राह्मणोने लोजन अपातुं होय, त्यारे
जे ब्राह्मण धरमां कायम रहेनारा अने आंतरेआंतरे धेर
आवनारा योग्य ब्राह्मणोने न जभाडे, तेने इपाना जेक
भाषानो दंड करवो. ३९२

श्रोत्रियः श्रोत्रियं साधुं भूतिकृत्येष्वभोजयन् ।

तदन्नं द्विगुणं दाप्यो हिरण्यं चैव माषकम् ॥ ३९३ ॥

जे श्रोत्रिय ब्राह्मण उत्सवकार्योभां उत्तम श्रोत्रियने
जभाडे नहि, तेणु अमल्युं अन्न अने जेक सुवर्ण भाषो,
अटलो दंड आपवो. ३९३

जुहा जुहा करो देवा विषे—

अन्धो जडः पीठसर्पी सप्तत्या स्थविरश्च यः ।

श्रोत्रियेषूपकुर्वश्च न दाप्याः केनचित्करम् ॥ ३९४ ॥

आंधणो, अडेर, पांगणो, सित्तेर वरसनो धरडो अने

श्रोत्रियोने उपकारक अटला पासेथी डार्ध पणु नतनो कर
राज्ये न लेवो. ३८४

श्रोत्रियं व्याधितातौ च बालवृद्धावकिञ्चनम् ।

महाकुलीनमार्यं च राजा संपूजयेत्सदा ॥ ३९५ ॥

श्रोत्रिय, शैगी, दुःभी, आलक, वृद्ध, अकिंचन, महा-
कुलीन अने आर्य अमने राज्ये सदैव सत्कार आपवो.

शाल्मलीफलके श्लक्षणे नेनिज्यान्नेजकः शनैः ।

न च वासांसि वासोभिर्निर्हरेन्न च वासयेत् ॥ ३९६ ॥

घोषीये शीमणाना लीसा पाटिया उपर धीरे धीरे
लूगडां घोवां. तेणे अकषीजनां लूगडां अदलपदल करवां नहि,
तेम षीजने पहेरवा पणु आपवां नहि. ३९६

तन्तुवायो दशपलं दद्यादेकपलाधिकम् ।

अतोऽन्यथा वर्तमानो दाप्यो द्वादशकं दमम् ॥ ३९७ ॥

वाणुकरे दश पल सूतर लई जेण साथे ते अगियार पल
पाछुं आपवुं. ते जे तेथी आछुं आपे तो, तेने पार पणुनो
दंड करवो. ३९७

शुल्कस्थानेषु कुशलाः सर्वपण्यविचक्षणाः ।

कुर्युरर्घं यथापण्यं ततो विंशं नृपो हरेत् ॥ ३९८ ॥

जण अने जमीनने मार्गे आवता जता मालनी जगात
लेवाभां कुशण अने तमाभ पजरेशे आयतमां विचक्षणु अवा
वेपारीआ न मूढ्य ठरावे, तेनो वीसभो लाग राज्ये
दालु तरीके लेवो. ३९८

राज्ञः प्रख्यातभाण्डानि प्रतिषिद्धानि यानि च ।

तानि निर्हरतो लोभात्सर्वहारं हरेन्नृपः ॥ ३९९ ॥

હાથી, ઘોડા આદિ જે વસ્તુઓ રાજના કામની બંહેર
-થઈ હોય અને જે વસ્તુઓને પરદેશમાં વેચવાની રાજએ
ખંધી કરી હોય, તેને જે કાઈ વેપારી લોભથી દેશાંતરમાં
સરકાવી દે, તો રાજએ તેનું સર્વસ્વ હરી લેવું. ૩૯૯

શુલ્કસ્થાનં પરિહરન્નકાલે ક્રયવિક્રયી ।

મિથ્યાવાદી ચ સંખ્યાને દાપ્યોઽષ્ટગુણમત્યયમ્ ॥ ૪૦૦ ॥

જે દાણનાં નાકાં ચુકાવી દે, જે ક્વખતે ખરીદી-વેચાણુ
કરે અને જે માલનો ભળતો આંકડો આપે, તેને રાજએ
માલની કિંમતથી આઠગણો દંડ કરવો. ૪૦૦

આગમં નિર્ગમં સ્થાનં તથા વૃદ્ધિશ્ચયાવુમૌ ।

વિચાર્ય સર્વપણ્યાનાં કારયેત્ક્રયવિક્રયૌ ॥ ૪૦૧ ॥

માલની આયાત અને નિકાસ, તેનાં સ્થાન, તેમજ તેનો
નફોતોટો એ બધું વિચારીને સર્વ માલના ખરીદી-વેચાણુના
ભાવ ઠરાવવા. ૪૦૧

પશ્ચરાત્રે પશ્ચરાત્રે પક્ષે પક્ષેઽથવા ગતે ।

કુર્વીત ચૈષાં પ્રત્યક્ષમર્ધસંસ્થાપનં નૃપઃ ॥ ૪૦૨ ॥

રાજએ એ વેપારીઓની હાજરીમાં પાંચ પાંચ દિવસે કે
પખવાડિયે પખવાડિયે એ સર્વ માલના ભાવ ઠેરવવા. ૪૦૨

તુલામાનં પ્રતીમાનં સર્વં ચ સ્યાત્સુલક્ષિતમ્ ।

ષદ્સુ ષદ્સુ ચ માસેષુ પુનરેવ પરીક્ષયેત્ ॥ ૪૦૩ ॥

તમામ કાંટા ને માપિયાંને બરાબર તપાસેલાં રાખવાં
અને છ છ મહિને તેમની ફરીથી પરીક્ષા કરવી. ૪૦૩

नौकामां जेसनाराज्जेना व्यवहार—

पणं यानं तरे दाप्यं पौरुषोऽर्धपणं तरे ।

पादं पशुश्च योषिश्च पादार्षं रिक्तकः पुमान् ॥ ४०४ ॥

पारउतरणु भाटे आली वाहननो अक पणु, लार
साथेना पुरुषनो अर्धा पणु, पशु तथा स्त्रीनो अक यतु-
र्थांश पणु अने लार विनाना पुरुषनो अक अष्टभांश
पणु अेभ लेवुं. ४०४

भाण्डपूर्णानि यानानि तार्यं दाप्यानि सारतः ।

रिक्तभाण्डानि यत्किञ्चित्पुमांसश्चापरिच्छदाः ॥ ४०५ ॥

मालथी लरेलां वाहनोनी पारउतरार्ध तेमना मालना
प्रमाणुमां लेवी. माल विनानां वाहनो अने गरीब माणुसे
पासे साधारणु ज्वी उतरार्ध लेवी. ४०५

दीर्घाध्वनि यथादेशं यथाकालं तरो भवेत् ।

नदीतीरेषु तद्विद्यात्समुद्रे नास्ति लक्षणम् ॥ ४०६ ॥

सकर लांभा पंथनी होय, तो देश अने काण प्रमाणु
उतरार्ध लेवी. आ उतरार्धनी सूयना नदीपार करवा संबंध-
मां जणुवी—ते समुद्रपार करवा संबंधमां नथी. ४०६

गर्भिणी तु द्विमासादिस्तथा प्रव्रजितो मुनिः ।

ब्राह्मणा लिङ्गिनश्चैव न दाप्यास्तारिकं तरे ॥ ४०७ ॥

जे महिना उपरनी गर्भवती, वानप्रस्थी, संन्यासी,
ब्राह्मणु अने ब्रह्मचारी अेभनी पासेथी नदीपार ज्वानी
उतरार्ध लेवी नहि. ४०७

यस्मावि किञ्चिदाश्नानां विशीर्येतापराधतः ।

तदाश्नैरेव दातव्यं समागम्य स्वतोंऽद्यतः ॥ ४०८ ॥

अज्ञासीञ्जाना अपराधे करीने वहाणुमां न कांछि लांग-
तूट थाय, ते अज्ञासीञ्जानेन लेगा भणीने पोताना हिस्सा
प्रमाणे लरी आपवी. ४०८

एष नौयायिनामुक्तो व्यवहारस्य निर्णयः ।

दाशापराधतस्तोये दैविके नास्ति निग्रहः ॥ ४०९ ॥

वहाणुवटीञ्जाना व्यवहार संभंधी आ निर्णय कछो.
अज्ञासीञ्जानो अपराध होय, त्यारेन तेमणे आ नुक्सानी
लरी आपवानी होय; पणु आसभानी वपते तेमना उपर
आ भंधन न होय. ४०९

दास तथा स्वामीना संभंध—

वाणिज्यं कारयेद्वैश्यं कुसीदं कृषिमेव च ।

पशूनां रक्षणं चैव दास्यं शूद्रं द्विजन्मनाम् ॥ ४१० ॥

वैश्य पासे राज्ञे वेपार, व्याजवटंतर, जेती अने
पशुरक्षण कराववां; शूद्र पासे तेणे द्विजवर्णानी सेवा कराववी.

क्षत्रियं चैव वैश्यं च ब्राह्मणो वृत्तिकर्षितौ ।

विभृयादानृशंस्येन स्वानिकर्माणि कारयन् ॥ ४११ ॥

क्षत्रियो अने वैश्यो ने आञ्जविका यक्षाववामां हूणजा
पड्या होय, तो ब्राह्मणे द्यापूर्वक पोतानां कर्मां तेमनी
पासे करावी तेमनुं लरणुपाषणु करवुं. ४११

दास्यं तु कारयंछोमाद्ब्राह्मणः संस्कृतान्द्विजान् ।

अनिच्छतः प्रामवत्याद्राज्ञा दण्ड्यः शतानि षट् ॥ ४१२ ॥

दासपणुं करावतो न ब्राह्मणु संस्कारवाणा ब्राह्मणु,
क्षत्रिय अने वैश्यने तेमनी अनिच्छा छतां दोले करीने
दासकर्ममां जेतरे, तो तेने राज्ञे छसे पणुने दंड करवे.

શૂદ્રં તુ કારયેદાસ્યં ક્રીતમક્રીતમેવ વા ।

દાસ્યાયૈવ હિ સૃષ્ટોઽસૌ બ્રાહ્મણસ્ય સ્વયંશુવા ॥ ૪૧૩ ॥

ખરીદિલા અથવા ન ખરીદિલા એવા શૂદ્ર પાસેજ બ્રાહ્મણે દાસકર્મ કરાવવું. કેમકે સ્વયંભૂ બ્રાહ્મણે શૂદ્રને બ્રાહ્મણના દાસપણા માટેજ સન્ન્યૈ છે. ૪૧૩

ન સ્વામિના નિસૃષ્ટોઽપિ શૂદ્રો દાસ્યાદ્વિમુચ્યતે ।

નિસર્ગજં હિ તત્તસ્ય કસ્તસ્માત્તદપોહતિ ॥ ૪૧૪ ॥

સ્વામી જે શૂદ્રને દાસપણામાંથી મુક્ત કરે, તોપણ તે શૂદ્ર તેમાંથી મુક્ત થઈ શકતો નથી. એ દાસપણું તો એને માટે સ્વભાવસિદ્ધ છે, તો કોણ એને તેમાંથી હટાવી શકે? ૪૧૪

ધ્વજાહૂતો મક્તદાસો ગૃહજઃ ક્રીતંદત્રિમૌ ।

પૈત્રિકો દણ્ડદાસશ્ચ સમૈતે દાસયોનયઃ ॥ ૪૧૫ ॥

ધ્વજાહૂત (યુદ્ધમાં જીતી આણેલો), ભક્તદાસ (ખાધા ખદક રહેલો), ગૃહજ (ઘરની દાસીને પેટે જન્મેલો), ક્રીત (વેચાતો લીધેલો), દત્રિમ (કોઈએ દાનમાં આપેલો), પૈત્રિક (પેઢીદર ચાકરી કરતો) અને દંડદાસ (દંડ ભરવાની અશક્તિને લીધે ચાકરીએ આવેલો), એમ સાત પ્રકારના દાસો છે.

ભાર્યા પુત્રશ્ચ દાસશ્ચ ત્રય ઇવાધનાઃ સ્મૃતાઃ ।

યત્તે સમધિગચ્છન્તિ યસ્ય તે તસ્ય તદ્દનમ્ ॥ ૪૧૬ ॥

પત્ની, પુત્ર અને દાસ એ ત્રણને અધન (ધનના સ્વામી-પણા વિનાનાં) કહ્યાં છે. તેઓ જે ધન સંપાદન કરે છે, તે તેઓ જમનાં હોય તેમનું થાય છે. ૪૧૬

વિસ્રઘ્વં બ્રહ્મણઃ સૂદ્રાદ્દ્રવ્યોપાદાનમાચરેત્ ।

નહિ તસ્યાસ્તિ કિંચિત્સ્વં મર્ત્વહાર્યધનો હિ સઃ ॥ ૪૧૭ ॥

બ્રાહ્મણે પોતાના શૂદ્ર દાસ પાસેથી તેનું દ્રવ્ય નિઃસંદેહ લઈ લેવું; કેમકે તે દાસને પોતાનું એવું કંઈજ દ્રવ્ય નથી. એનું ધન હોય તે પણ સ્વામીએ લઈજ લેવાનું છે. ૪૧૭

વૈશ્યશૂદ્રૌ પ્રયત્નેન સ્વાનિ કર્માણિ કારયેત્ ।

તૌ હિ ચ્યુતૌ સ્વકર્મમ્યઃ ક્ષોભયેતામિદં જગત્ ॥ ૪૧૮ ॥

રાજાએ વૈશ્યો પાસે ખેતીવાડી, વેપાર વગેરે કર્મ કરાવવાં અને શૂદ્રોની પાસે સેવા વગેરે કર્મ કરાવવાં. સ્વકર્મોથી ચ્યુત થયેલા તેઓ આ જગતને ખળભળાવી મૂકે છે.

અહન્યહન્યવેક્ષેત કર્માન્તાન્વાહનાનિ ચ ।

આયવ્યયૌ ચ નિયતાવાકરાન્કોશમેવ ચ ॥ ૪૧૯ ॥

રાજાએ રાજરેજ આરંભેલાં કર્મનાં પરિણામોની, વાહનોની, નિયમિત આવકબચકની, ખાણોની તેમજ ભંડારોની તપાસ કરવી. ૪૧૯

एवं सर्वानिमात्राजा व्यवहारान्समापयन् ।

व्यपोह्य किल्बिषं सर्वं प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ४२० ॥

જે રાજા આ પ્રમાણે આ સર્વ વ્યવહારોની યથાર્થ સિદ્ધિ કરે છે, તે સર્વ પાપોનો નાશ કરીને પરમગતિને પામે છે. ૪૨૦
 इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां अष्टमोऽध्यायः ॥
 इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे ભૃગુપ્રોક્તિ સંહિતામાં અધ્યાય ૮ મો સમાપ્ત

अर्ध्याय ९ मौ

पुरुषस्य स्त्रियाश्चैव धर्म्ये वर्त्मनि तिष्ठतोः ।

संयोगे विप्रयोगे च धर्मान्वक्ष्यामि शाश्वतान् ॥ १ ॥

धर्मभार्गे रडेनारां पुरुषो अने स्त्रीञ्चोना संयोग अने
विप्रयोग संपंधी न सनातन धर्मो छे ते हुं कडीश. १

अस्वतन्त्राः स्त्रियः कार्याः पुरुषैः स्वैर्दिवानिश्चम् ।

विषयेषु च सज्जन्त्यः संस्थाप्या आत्मनो वशे ॥ २ ॥

पुरुषोअे पोते स्त्रीञ्चोने रातदिवस अस्वतंत्र राभवी. वणी
विषयोभां सञ्ज थनारी स्त्रीञ्चोने पोताना वशभां लाववी. २

अीनुं रक्षणु करवुं—

पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

रक्षन्ति स्थविरे पुत्रा न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ ३ ॥

अने कौमारभां पिता रक्षे, यौवनभां पति रक्षे अने
धडपणुभां पुत्रो रक्षे—स्त्रीने स्वतंत्रता न धटे. ३

कालेऽदाता पिता वाच्यो वाच्यश्चानुपयन्पतिः ।

मृते भर्तारि पुत्रस्तु वाच्यो मातुररक्षिता ॥ ४ ॥

योग्यकाले कन्यादान न करनारे पिता, ऋतुकाले पत्नी-
गमन न करनार पति अने लर्ता अवसान पाभतां भाताने
रक्षणु न आपनारे पुत्र, अे निंदापात्र थाय छे. ४

सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यः स्त्रियो रक्ष्याविशेषतः ।

द्रयोर्हि कुलयोः शोकमावहेयुररक्षिताः ॥ ५ ॥

સૂક્ષ્મ પ્રસંગોથી પણ સ્ત્રીઓનું ખાસ રખોપું કરવું. રખોપા વિનાની તે સ્ત્રીઓ પિયર અને સાસરું એમ બેઉ કુળને સંતાપ લાવે છે. ૫

[માર્યાયાં રક્ષમાણાયાં પ્રજા ભવતિ રક્ષિતા ।

પ્રજાયાં રક્ષમાણાયમાત્મા ભવતિ રક્ષિતઃ ॥

સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવામાં આવે, તો પ્રજા રક્ષિત થાય છે. પ્રજાનું રક્ષણ કરવામાં આવે, તો પોતે પંડે રક્ષિત બને છે.]

ઈમં હિ સર્વવર્ણાનાં પश्यन्तो धर्ममुत्तमम् ।

यतन्ते रक्षितु भार्या भर्तारो दुर्बला अपि ॥ ૬ ॥

સર્વ વર્ણો માટેના સ્ત્રીરક્ષણરૂપી આ ઉત્તમ ધર્મને બેનારા પતિઓ પોતે દુર્બળ હોય તો પણ પત્નીનું રક્ષણ કરવા માટે પ્રયત્ન કરે છે. ૬

स्वां प्रसूतिं चरित्रं च कुलमात्मानमेव च ।

स्वं च धर्मं प्रयत्नेन जायां रक्षन्ति रक्षति ॥ ૭ ॥

જ પુરુષ પોતાની પત્નીને રક્ષે છે, તે પોતાનાં સંતાનને, આરિચ્ચને, કુળને, પંડને, તેમજ ધર્મને પણ પ્રયત્ન-પૂર્વક રક્ષે છે. ૭

पतिभार्यां संप्रविश्य गर्भो भूत्वेह जायते ।

जायायास्तद्धि जायात्वं यदस्यां जायते पुनः ॥ ૮ ॥

પતિ પત્નીમાં (શુક્રરૂપે) પ્રવેશી ગર્ભરૂપ (પુત્રરૂપ) થઈ આ લોકમાં ફરી જન્મે છે. આમ, પુરુષ ફરીને પત્નીમાં જન્મ પામે છે, તેમાંજ બચાનું બચાપણું છે. ૮

यादृशं भजते हि स्त्री सुतं स्रुते तथाविधम् ।

तस्मात्प्रजाविशुद्धयर्थं स्त्रियं रक्षेत्प्रयत्नतः ॥ ૯ ॥

સ્રી જ્ઞવા પુરુષને લજ છે, તેવાજ પુત્રને તે જન્મ આપે છે. તેથી પ્રજ્ઞની વિશુદ્ધિ સારુ સ્રીને પ્રયત્નપૂર્વક રક્ષવી. ૯

ન કશ્ચિદ્યોષિતઃ શક્તઃ પ્રસજ્ય પરિરક્ષિતુમ્ ।

एतैरुपाययोगैस्तु शक्यास्ताः परिरक्षितुम् ॥ १० ॥

કાઈ પણ માણસ બળજબરાધથી સ્રીને રક્ષી શકે નહિ; પરંતુ નીચેના ઉપાયોના યોગોથીજ રક્ષી શકાય. ૧૦

સ્રીના રક્ષણના ઉપાય—

अर्थस्य संग्रहे चैनां व्यये चैव नियोजयेत् ।

शौचे धर्मेऽन्नपक्त्यां च पारिणाह्यस्य वेक्षणे ॥ ११ ॥

ધનના સંગ્રહનાં, તેના ખરચનાં, સ્નાન આદિ શૌચનાં, પૂજા આદિ ધર્મનાં, રસોઈનાં અને ધરવખરીની સંભાળનાં એ કામોની સોંપણુ સ્રીને કરવી. ૧૧

अराक्षिता गृहे रुद्धाः पुरुषैराप्तकारिभिः ।

आत्मानमात्मना यास्तु रक्षेयुस्ताः सुरक्षिताः ॥ १२ ॥

વિશ્વાસુ અને આજ્ઞાધીન માણસો દ્વારા ધરમાં ગોંધી રાખવાથી સ્રીઓ અરક્ષિત છે. પણ જ સ્રીઓ પોતેજ પોતાને રક્ષે છે, તેજ સ્રીઓ સુરક્ષિત રહી શકે છે. ૧૨

पानं दुर्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽटनम् ।

स्वप्नोऽन्यगेहवासश्च नारीसंदूषणानि षट् ॥ १३ ॥

મધપાન, દુર્જનની સોખત, પતિનો વિયોગ, રખડરઝળ, જાંઘણશીપણુ અને પરધેર વાસ—એ છ નારીઓનાં દૂષણુ છે.

नैता रूपं परीक्षन्ते नासां वयसि संस्थितिः ।

सुरूपं वा विरूपं वा पुमानित्येव भुञ्जते ॥ १४ ॥

દુરાચારિણી સ્ત્રીઓ ૩૫ તપાસતી નથી, તેમ વયની સ્થિતિ પણ જોતી નથી. પુરુષ સુ૩૫ હોય કે કુ૩૫ હોય તે પણ તેને તે ભોગવે છે. ૧૪

પૌંશ્વલ્વાચ્છલાચિત્તાશ્ચ નૈસ્ત્રેહ્યાશ્ચ સ્વભાવતઃ ।

રક્ષિતા યત્નતોડપીહ મર્તૃશ્વેતા વિકુર્વતે ॥ ૧૫ ॥

અસતીપણું, ચિત્તની ચંચળતા તેમજ સ્વાભાવિક સ્નેહનો અભાવ, એ કારણોને લીધે તે સ્ત્રીઓ પોતે યત્નપૂર્વક રક્ષાયેલી હોય તે પણ, પોતાના પતિ વિશે અભાવ રાખે છે.

एवं स्वभावं ज्ञात्वाऽऽसां प्रजापतिनिर्गजम् ।

परमं यत्नमातिष्ठेत्पुरुषो रक्षणं प्रति ॥ ૧૬ ॥

એમનો આવો સ્વભાવ બ્રહ્માની સૃષ્ટિ સાથે જન્મ્યો છે, એમ બહુ પુરુષે તેમના રક્ષણની બાબતમાં પરમ પ્રયત્નવાન રહેવું. ૧૬

શ્રીમત્ કાર્ય—

अय्यासनमलंकारं कामं क्रोधमनार्जवम् ।

द्रोहमावं कुचर्यां च स्त्रीभ्यो मनुरकल्पयत् ॥ ૧૭ ॥

શય્યા, આસન, અલંકાર, કામ, ક્રોધ, કુટિલતા, દ્રોહલાવ અને દુરાચાર એ મનુએ સ્ત્રીઓ માટે કલ્પ્યું છે. ૧૭

नास्ति स्त्रीणां क्रिया मन्त्रैरिति धर्मे व्यवस्थितिः ।

निरिन्द्रिया ह्यमन्त्राश्च स्त्रियोऽनृतमिति स्थितिः ॥ ૧૮ ॥

સ્ત્રીઓને વૈદિક મંત્રોથી બતકર્માદિ સંસ્કારક્રિયા થઈ શકે નહિ, એવી ધર્મશાસ્ત્રોની વ્યવસ્થા છે. તેમને શ્રુતિ અને સ્મૃતિનો તેમજ મંત્રોનો અધિકાર નથી. અર્થી તેઓ અસત્યની જમ અશુભ છે. ૧૮

તથા ચ ક્ષુતયો વહ્નયો નિગીતા નિમમેષ્વપિ ।

સ્વાલક્ષણ્યપરીક્ષાર્થં ત્રાસાં મૃગુત નિષ્કૃતીઃ ॥ ૧૯ ॥

તે સ્ત્રીઓની વ્યલિચારશીલતાની પરીક્ષા અર્થે વેદો-
માં અનેક શ્રુતિઓ ગવાઈ છે, તેમાંથી પ્રાયશ્ચિત્ત અર્થેની
શ્રુતિઓ સાંભળો. ૧૯

યન્મે માતા પ્રલુભમે વિચરન્ત્યપતિવ્રતા ।

તન્મે રેતઃ પિતા વૃક્કામિત્યસ્યૈતન્નિર્દર્શનમ્ ॥ ૨૦ ॥

જો મારી માતા અપતિવ્રતા થઈ પરપુરુષની કામના-
વાળી થઈ હોય, તો મારા પિતા તેના રજને શુદ્ધ કરો—આ
તેનું ઉદાહરણ છે. માતાના માનસિક વ્યલિચારની શંકાવાળા
દાઈ પુત્રની આ ઉક્તિ છે. ૨૦

ધ્વાયત્યનિષ્ઠં યન્કિંચિત્પાણિગ્રાહસ્ય ચેતસા ।

તસ્યૈષ વ્યભિચારસ્ય નિહ્વઃ સમ્યગુચ્યતે ॥ ૨૧ ॥

સ્ત્રી મનથી પણ પોતાના પતિનું જ કાંઈ અનિષ્ઠ (અર્થાત્
પરપુરુષનું ગમન) ચિંતવે છે, તે માનસિક વ્યલિચારનું
આ (મંત્રમાં) ભલીભાંતે પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. ૨૧

યાદ્યગુણેન મર્ત્ત્ત્રા સ્ત્રી સંયુજ્યેત યથાવિધિ ।

તાદ્યગુણા સાં ભવતિ સમુદ્રેણેવ નિમ્નગા ॥ ૨૨ ॥

નદી જમ સમુદ્ર સાથેના સંગમથી સમુદ્રના ગુણવાળી
થાય છે, તેમ સ્ત્રી જવા ગુણવાળા પતિને પરણે છે, તેવા
ગુણવાળી તે થાય છે. ૨૨

અક્ષમાલા વસિષ્ઠેન સંયુક્તાઽધમયોનિજા ।

શારંગી મન્દપાલેન જગામામ્બ્યર્હણીયતામ્ ॥ ૨૩ ॥

નીચ જાતિમાં જન્મેલી અક્ષમાલા વસિષ્ઠ સાથે અને શારંગી મન્દપાલ સાથે લગ્નથી જોડાવાથી પૂજ્યપણાને પામી હતી. ૨૩

एताश्चान्याश्च लोकेऽस्मिन्नपकृष्टप्रसूतयः ।

उत्कर्षं योषितः प्राप्ताः स्वैः स्वैर्भर्तृगुणैः शुभैः ॥ २४ ॥

આ લોકમાં એ ને બીજી હીન જાતિમાં જન્મેલી સ્ત્રીઓ પોતપોતાના સ્વામીઓના શુભ ગુણોને લીધે કરીને ઉત્કર્ષને પામી છે. ૨૪

एषोदिता लोकयात्रा नित्यं स्त्रीपुंसयोः शुभा ।

प्रेत्येह च सुखोदकार्कान्प्रजाधर्मान्निबोधत ॥ २५ ॥

સ્ત્રીપુરુષની આ નિત્યની શુભ લોકયાત્રા કહી. હવે આ લોકને પરલોકમાં ઉત્તમ સુખ સંપાદાવનારા સંતતિના ધર્મો સાંભળો. ૨૫

प्रजना धर्म—

प्रजनार्थं महाभागाः पूजार्हा गृहदीप्तयः ।

स्त्रियः श्रियश्च गेहेषु न विशेषोऽस्ति कश्चन ॥ २६ ॥

પ્રજોત્પાદન અર્થે સ્ત્રીઓ મહાભાગ્યવતી, પૂજાપાત્ર અને ગૃહની દીપ્તિરૂપ છે. સ્ત્રીઓ ગૃહોમાં લક્ષ્મી છે. સ્ત્રી અને લક્ષ્મી બંને સમાન છે. ૨૬

उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परिपालनम् ।

प्रत्यहं लोकयात्रायाः प्रत्यक्षं स्त्रीनिबन्धनम् ॥ २७ ॥

સંતાનનું ઉત્પાદન કરવું, થયેલી સંતતિને ઉછેરી મોટી કરવી અને નિત્યનો લોકગ્યવહાર ચલાવવો, એ પ્રત્યક્ષ રીતે સ્ત્રીઓને અધીન છે. ૨૭

અપત્યં ધર્મકાર્યાણિ શુશ્રૂષા રતિરુત્તમા ।

દારાધીનસ્તથા સ્વર્ગઃ પિતૃણામાત્મનશ્ચ ॥ ૨૮ ॥

સંતાન, ધર્મકાર્યો, સેવા, ઉત્તમ પ્રીતિ અને પંડતું તથા પિતૃઓનું સ્વર્ગ એ અર્થાં સ્ત્રીઓને અધીન છે. ૨૮

પતિં યા નામિચરતિ મનોવાગ્દેહસંયતા ।

સા મર્ત્વલોકાનામોતિ સન્નિઃ સાધ્વીતિ ચોચ્યતે ॥ ૨૯ ॥

મન, વાણી અને દેહના સંયમવાળી જે સ્ત્રી પતિનું ઉદ્ધંધન કરતી નથી, તે પતિલોકને પામે છે અને સત્પુરુષો તેને સાધ્વી કહે છે. ૨૯

વ્યભિચારાત્તુ મર્તુઃ સ્ત્રી લોકે પ્રાપ્નોતિ નિન્દ્યતામ્ ।

ગૃગાલયોર્નિ પ્રાપ્નોતિ પાપરોગૈશ્ચ પીડયતે ॥ ૩૦ ॥

પણ જે સ્ત્રી સ્વામીથી આડો વ્યવહાર રાખે છે, તે આ લોકમાં નિંદા પામે છે અને મરણ પછી શિયાળની થોનિમાં જન્મે છે તથા (ક્ષય, કુષ્ટ વગેરે) પાપી રોગોથી પીડાય છે. ૩૦

પુત્રં પ્રત્યુદિતં સન્નિઃ પૂર્વજૈશ્ચ મહર્ષિભિઃ ।

વિશ્વજન્યમિમં પુણ્યમ્પન્યાસં નિબોધત ॥ ૩૧ ॥

સત્પુરુષોએ અને પૂર્વના મહર્ષિઓએ પુત્ર સંબંધમાં જે વિશ્વહિતકારી અને પવિત્ર વિચાર કહ્યો છે, તે સાંભળો. ૩૧

બીજનો અને ક્ષેત્રનો વિચાર—

મર્તુઃ પુત્રં વિજાનન્તિ શ્રુતિદ્વૈધં તુ મર્તરિ ।

આહુરુત્પાદકં કેચિદપરે ક્ષેત્રિણં વિદુઃ ॥ ૩૨ ॥

પુત્ર એ ભર્તાનો (પિતાનો) છે, એમ લોકો માને છે. પણ ભર્તા સંબંધમાં જે અતની શ્રુતિ છે. કેટલાક પુત્રને તેના

ઉત્પાદકનો માને છે, તો બીજા તેને જની સ્ત્રીમાં તે જન્મ્યો
હોય તેનો માને છે. ૩૨

ક્ષેત્રભૂતા સ્મૃતા નારી बीजभूतः स्मृतः पुमान् ।

ક્ષેત્રबीजसमायोगात्संभवः सर्वदेहिनाम् ॥ ૩૩ ॥

સ્ત્રીને ક્ષેત્રરૂપ કહી છે અને પુરુષને બીજરૂપ કહ્યો છે. ક્ષેત્ર
અને બીજના સમયોગથી સૌ દેહધારીઓની ઉત્પત્તિ થાય છે.

विशिष्टं कुत्रचिद्बीजं स्त्रीयोनिस्त्वेव कुत्रचित् ।

उभयं तु समं यत्र सां प्रस्रतिः प्रशस्यते ॥ ૩૪ ॥

કોઈક સ્થળે બીજ વિશિષ્ટ ગણાય છે, તો ક્યાંક ક્ષેત્ર વિશિષ્ટ
ગણાય છે. પણ જ્યાં બીજ અને ક્ષેત્ર બંને સમાન મનાય છે,
ત્યાં પ્રજા પ્રશંસાપાત્ર છે. ૩૪

बीजस्य चैव योन्याश्च बीजमुत्कृष्टमुच्यते ।

सर्वभूतप्रस्रतिर्हि बीजलक्षणलक्षिता ॥ ૩૫ ॥

બીજ અને યોનિ એ બેમાં બીજ ઉત્કૃષ્ટ કહેવાય છે; કારણ
કે પ્રાણીમાત્રની ઉત્પત્તિમાં બીજનાં રૂપ, રંગ રચના ઇત્યાદિ
લક્ષણો જોવામાં આવે છે. ૩૫

यादृशं तूप्यते बीजं क्षेत्रे कालोपपादिते ।

तादृग्गोहति तत्तस्मिन्बीजं स्वैर्व्यञ्जितं गुणैः ॥ ૩૬ ॥

પ્રાપ્ત કાલે ક્ષેત્રમાં જે જાતનું બીજ વાવવામાં આવે છે,
તે જાતનું બીજ પોતાના ગુણો સાથે વ્યક્ત થઈ તે ક્ષેત્રમાં
(છોડરૂપે) ફૂટે છે. ૩૬

इयं भूमिर्हि भूतानां शाश्वती योनिरुच्यते ।

न च योनिगुणान्कांચिद्बीजं पुण्यति पुष्टिषु ॥ ૩૭ ॥

આ ભૂમિને પ્રાણીઓની સનાતન યોનિ કહી છે; પણ ખીજમાંથી જીગ્ઠા છોડમાં ક્ષેત્રના જવા કાઢ પણ ગુણ હોતા નથી. ૩૭

ભૂમાવપ્યેકકેદારે કાલોક્તાનિ કૃષીવલૈઃ ।

નાનારૂપાણિ જાયન્તે વીજાનીહ સ્વમાવતઃ ॥ ૩૮ ॥

ભૂમિમાં એકજ ક્યારડામાં ખરી મોસમે એડૂતો જ ખીજે વાવે છે, તે પોતાના સ્વભાવે કરીને વિવિધરૂપે બહાર ફૂટે છે.

ત્રીહયઃ શાલયો મુદ્રાસ્તિલા માષાસ્તથા યવાઃ ।

યથાવીજં પ્રરોહન્તિ લશુનાનીશ્વસ્તયા ॥ ૩૯ ॥

સાઠી અને કોલમની ડાંગર, મગ, તલ, અડદ, જવ, લસણ અને શેરડી વગેરે પોતપોતાનાં ખીજ પ્રમાણે જીગે છે. ૩૯

અન્યદુસં જાતમન્યદિત્યેતન્નોપપદ્યતે ।

ઉપ્યતે યદ્ધિ યદ્ધીજં તત્તદેવ પ્રરોહતિ ॥ ૪૦ ॥

પરંતુ એક ખીજ વાવ્યું હોય અને જીગે તે ખીજું હોય— એમ બનતું નથી. જ ખીજ વાવવામાં આવે, તેજ જીગે જીગી આવે છે. ૪૦

તત્પ્રાજ્ઞેન વિનીતેન જ્ઞાનવિજ્ઞાનવેદિના ।

આયુષ્કામેન વસંધ્યં ન જાતુ પરયોષિતિ ॥ ૪૧ ॥

તેથી આયુષ્યની ઇચ્છા રાખનારા બુદ્ધિમાન, વિનયવાન અને જ્ઞાનવિજ્ઞાનના જ્ઞાતા પુરુષે ક્યારેય પરસ્ત્રીમાં ખીજ વાવવું નહિ. (પ્રજ ઉત્પન્ન કરવી નહિ.) ૪૧

અત્ર ગાથા વાયુગીતાઃ કીર્તયન્તિ પુરાવિદઃ ।

યથા વીજં ન વસંધ્યં પુંસા પરસ્પરિગૃહે ॥ ૪૨ ॥

આ સંબંધમાં પુરાણવેત્તાઓ વાયુએ ગાયેલી ગાથાઓનું આમ કીર્તન કરે છે કે—પુરુષે કદાપિ પરસ્ત્રીમાં બીજ રાપવું નહિ. (ગર્ભાધાન કરવું નહિ.) ૪૨

નશ્યતીષુર્યથા વિદ્વઃ સ્વે વિદ્વમનુવિદ્વચતઃ ।

તથા નશ્યતિ વૈ ક્ષિપ્તં વીજં પરપરિગ્રહે ॥ ૪૩ ॥

એક પુરુષના આણથી વીંધાઈ ચૂકેલા મૃગને બીજને તેજ છેદમાં આણથી ફરી વીંધે, તો તેનું આણ જમ નકામું બન્ય છે; તેમ પરસ્ત્રીમાં નાખેલું બીજ પણ ચોક્કસ નિષ્ફળ બન્ય છે.

પૃથોરપીમાં પૃથિર્વાં માર્યાં પૂર્વવિદો વિદુઃ ।

સ્થાણુચ્છેદસ્ય કેદારમાહુઃ શલ્યવતો મૃગમ્ ॥ ૪૪ ॥

પૂર્વવેત્તાઓ આ પૃથ્વીને પણ પૃથ્વીની પત્ની બણે છે. ક્યારે તેનોજ છે, જ ખેતરને ખેડી કરીને સાફ કરે છે, તેજ પ્રમાણે મૃગ તેનુંજ છે, જ તેને પ્રથમ વીંધે છે. ૪૪

एतावानेव पुरुषो यज्ञायात्मा प्रजेति ह ।

विप्राः प्राहुस्तथा चैतद्यो भर्ता सा स्मृताङ्गना ॥ ૪૫ ॥

પત્ની, પોતે અને પ્રજા એ ત્રણે મળીને એક પુરુષ કહેવાય છે. વિપ્રો કહે છે, જ ભર્તા છે તેજ ભાર્યા છે. ૪૫

न निष्कर्यविसर्गाभ्यां भर्तुर्भार्या विमुच्यते ।

एवं धर्मं विजानीमः प्राक्प्रजापतिनिर्मितम् ॥ ૪૬ ॥

વેચી દેવાથી કે ત્યાગ કરવાથી કંઈ પત્ની પતિની મટી જતી નથી; એમ પ્રજાપતિએ પૂર્વે નિર્મેલા ધર્મને અમે બાણીએ છીએ. ૪૬

सकृदंशो निपतति सकृत्कन्या प्रदीयते ।

सकृदाह ददानीति श्रीण्येतानि सतां सकृत् ॥ ૪૭ ॥

વારસાભાગ એકજ વાર પડે, કન્યાદાન એકજ વાર થાય અને વચન એકજ વાર અપાય. સત્પુરુષો આ ત્રણે પામતો એકજ વાર કરે છે. ૪૭

યથા ગોઽશ્વોદૂદાસીષુ મહિષ્યજાવિકાસુ ચ ।

નોત્પાદકઃ પ્રજાભાગી તથૈવાન્યાઙ્ગનાસ્વપિ ॥ ૪૮ ॥

જમ ગાય, ઘોડી, ઊંટડી, દાસી, ભેંસ, બકરી અને ઘેટી વગેરેમાં પ્રજને ઉત્પન્ન કરનારો પ્રજનો સ્વામી થતો નથી, તેમ પરસ્ત્રીમાં પ્રજને ઉત્પન્ન કરનારો પ્રજનો ઘણી ગણાતો નથી. ૪૮

યેઽક્ષેત્રિણો બીજવન્તઃ પરક્ષેત્રપ્રવાપિણઃ ।

તે વૈ સસ્યસ્ય જાતસ્ય ન લભન્તે ફલં ક્વચિત્ ॥ ૪૯ ॥

ક્ષેત્રના સ્વામી નહિ એવા જે બીજવાળાઓ પારકાના ખેતરમાં વાવણી કરે છે, તેઓ ક્યારેય ઊગેલા ધાન્યનું ફળ પામતાજ નથી. ૪૯

યદન્યગોષુ વૃષભો વત્સાનાં જનયેચ્છતમ્ ।

ગોમિનામેવ તે વત્સા મોઘં સ્કન્દિતમાર્ષભમ્ ॥ ૫૦ ॥

કદી કોઈનો સાંઠ પારકી ગાયમાં સેંકડો વાછરડાં પેદાં કરે, તો પણ તે વાછરડાં ગાયના ઘણીનાંજ ગણાય અને એ સાંઠનું વીર્યસિંચન નિષ્ફળ બય. ૫૦

તથૈવાક્ષેત્રિણો બીજં પરક્ષેત્રપ્રવાપિણઃ ।

કુર્વન્તિ ક્ષેત્રિણામર્થં ન બીજી લભતે ફલમ્ ॥ ૫૧ ॥

તેજ પ્રમાણે, ક્ષેત્રનો સ્વામી નહિ એવા જે પુરુષ પર-ક્ષેત્રમાં શેવણી કરે છે, તે ક્ષેત્રના સ્વામીનું કામ સારું છે—બીજ વાવનાર તેનું ફળ પામતાં નથી. ૫૧

फलं त्वनाभिसंधाय क्षेत्रिणां बीजिनां तथा ।

प्रत्यक्षं क्षेत्रिणामर्थो बीजाद्योनिर्गरीयसी ॥ ५२ ॥

ક્ષેત્રવાળાઓ અને ખીજવાળાઓ અને એ કૃણ સંબંધમાં કંઈ નિશ્ચય ન કર્યો હોય, તે પ્રત્યક્ષ કૃણ સ્પષ્ટ રીતે એમના સ્વામીનું જ થાય છે. કેમકે, ખીજ કરતાં એાનિ વિશેષ ગૌરવવાળી છે. ૫૨

क्रियाभ्युपगमाच्चेतद्वीजार्थं यत्प्रदीयते ।

तस्येह भागिनौ दृष्टौ बीजी क्षेत्रिक एव च ॥ ५३ ॥

પણ ક્રિયાકૃણ વિશે ઠરાવ કરીને એ તે ક્ષેત્ર ખીજ સારુ આપવામાં આવે, તે ક્ષેત્રસ્વામી અને ખીજસ્વામી એ અને તેના કૃણના લાગિયા ગણાય. ૫૩

औघवाताहतं बीजं यस्य क्षेत्रे प्ररोहति ।

क्षेत्रિકस्येव तद्वીजं न वप्ता लभते फलम् ॥ ५४ ॥

પ્રવાહથી કે પવનથી તણાઈ આવેલું ખીજના ખેતરમાં જાગી આવે છે, તે ખેતરના ધણીનું જ થાય છે અને વાવનારને તેનું ફલ મળતું નથી. ૫૪

एष धर्मो गवाश्वस्य दास्युष्ट्राजाविकस्य च ।

विहंगमहिषीणां च विज्ञेयः प्रसवं प्रति ॥ ५५ ॥

ગાય, ઘોડી, દાસી, ઊંટડી, બકરી, ઘેટી, પંખણી અને ભેંસ વગેરેની ઓલાદ સંબંધમાં આ ધર્મ જાણવો. ૫૫

શ્રીઓના આપદ્ધર્મ—

एतद्गुणः सारफल्गुत्वं बीजयोन्वयोः प्रकीर्तितम् ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि योषितां धर्ममापदि ॥ ५६ ॥

આ તમને બીજા અને થોનિની પ્રધાનતા અને ગૌણતા વિશે કહ્યું. હવે સ્ત્રીઓના આપદ્ધર્મ વિશે કહીશ. ૫૬

બ્રાહ્મજ્યેષ્ઠસ્ય માર્યા યા ગુરુપત્ન્યનુજસ્ય સા ।

યવીયસસ્તુ યા માર્યા સ્તુષા જ્યેષ્ઠસ્ય સા સ્મૃતા ॥ ૫૭ ॥

મોટા ભાઈની વહુ તે નાના ભાઈને ગુરુપત્નીરૂપ અને નાના ભાઈની વહુ તે મોટા ભાઈને પુત્રવધૂરૂપ ગણાઈ છે. ૫૭

જ્યેષ્ઠો યવીયસો માર્યા યવીયાન્વાઽગ્રજસ્ત્રિયમ્ ।

પતિતૌ ભવતો ગત્વા નિયુક્તાવપ્યનાપદિ ॥ ૫૮ ॥

આપત્કાળ ન હોય ત્યારે જ મોટો ભાઈ નાના ભાઈની પત્નીમાં અને જ નાનો ભાઈ મોટા ભાઈની પત્નીમાં નિયોગ-ગમન કરે છે, તે બંને પતિત થાય છે. ૫૮

દેવરાદ્વા સપિન્ડાદ્વા સ્ત્રિયા સમ્યક્નિયુક્તયા ।

પ્રજેપ્સિતાઽધિગન્તવ્યા સંતાનસ્ય પરિક્ષયે ॥ ૫૯ ॥

સંતાનનો સમૂળગો ક્ષય થયો હોય, તો પ્રજ્ઞની ઇચ્છા-વાળી સ્ત્રીએ દ્વિચર કે સપિંડી સાથે વિધિપૂર્વક નિયોગ-ગમન કરવું. ૫૯

વિધવાયાં નિયુક્તસ્તુ ઘૃતાક્તો વાગ્યતો નિશિ ।

एकमुत्पादयेत्पुत्रं न द्वितीयं कथंचन ॥ ૬૦ ॥

વિધવામાં નિયોગની આજ્ઞા પામેલા પુરુષે શરીરે ધી યોપડવું, વાણીને સંયમમાં રાખવી અને રાત્રે સંગ કરવો. એ રીતે તેણે એકજ પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો, ક્યારેય બીજા પુત્રની ઉત્પત્તિ કરવી નહિ. ૬૦

द्वितीयमेके प्रजनं मन्यन्ते स्त्रीषु तद्विदः ।

अनिर्दृतं नियोगार्थं पश्यन्तो धर्मतस्तयोः ॥ ૬૧ ॥

નિયોગવિધિ બાણનારા કેટલાકો એક પુત્રથી સ્ત્રીપુરુષના નિયોગનું પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી એમ જુએ છે. તેથી તેઓ સ્ત્રીઓ વિષે ધર્મપૂર્વક બીજો પુત્ર ઉત્પન્ન કરવો એમ માને છે. ૬૧

વિધવાયાં નિયોગાર્થે નિર્વૃત્તે તુ યથાવિધિ ।

ગુરુવચ્ચ સ્તુષાવચ્ચ વર્તેયાતાં પરસ્પરમ્ ॥ ૬૨ ॥

વિધવા વિશે નિયોગનું પ્રયોજન યથાવિધિ સિદ્ધ થયા પછી, તે પુરુષે તે સ્ત્રી પ્રત્યે ગુરુપત્ની કે પુત્રવધૂની જમ પરસ્પર વર્તન રાખવું. ૬૨

નિયુક્તૌ ચૌ વિધિં હિત્વા વર્તેયાતાં તુ કામતઃ ।

તાવુભૌ પતિતૌ સ્યાતાં સ્તુષાગગુરુતલ્પગૌ ॥ ૬૩ ॥

નિયોગગમન કરનાર જ બે ભાઈઓ વિધિને ઉલ્લંઘી કામવશ થઈ વર્તે છે, તે બંને પતિત થાય છે અને પુત્રવધૂમાં કે ગુરુપત્નીમાં ગમન કર્યાના પાપી ગણાય છે. ૬૩

નાન્યસ્મિન્વિધવા નારી નિયોક્તવ્યા દ્વિજાતિભિઃ ।

અન્યસ્મિન્હિ નિયુજ્ઞાના ધર્મ હન્યુઃ સનાતનમ્ ॥ ૬૪ ॥

દ્વિજાતિઓએ વિધવા સ્ત્રીને અન્ય પુરુષ સાથે નિયોગ ન કરાવવો. આમ અન્ય પુરુષ સાથે નિયોગ કરાવનારાઓ સનાતન ધર્મનો નાશ કરે છે. ૬૪

નોદ્વાદિકેષુ મન્ત્રેષુ નિયોગઃ કીર્ત્યતે ક્વચિત્ ।

ન વિવાહવિધાવુક્તં વિધવાવેદનં પુનઃ ॥ ૬૫ ॥

વૈવાહિક મંત્રોમાં ક્યારેય પણ નિયોગ કહેવાતો નથી. તેમ વિવાહવિધિમાં વિધવાનું પુનર્લક્ષ પણ કહ્યું નથી. ૬૫

અયં દ્વિજૈર્હિં વિદ્વન્નિઃ પશુધર્મો વિગર્હિતઃ ।

મનુષ્યાણામપિ પ્રોક્તો વેને રાજ્યં પ્રજ્ઞાસતિ ॥ ૬૬ ॥

પણુ વિદ્વાન દ્વિજેએ આ પશુધર્મને નિંદો છે. એ પશુ-
ધર્મ તો વેનરાજ રાજ્ય કરતો હતો ત્યારે મનુષ્યોમાં પ્રવર્ત્યો
હતો. ૬૬

સ મહીમખિલાં મુજ્જન્રાજર્ષિપ્રવરઃ પુરા ।

વર્ણાનાં સંકરં ચક્રે કામોપહતચેતનઃ ॥ ૬૭ ॥

પૂર્વે અખિલ પૃથ્વીને ભોગવતા તે રાજર્ષિશ્રેષ્ઠે કામ-
થી મૂઢચિત્ત થઈને વર્ણોની આ સંકરતા ચલાવી હતી. ૬૭

તતઃ પ્રભૃતિ યો મોહાત્પ્રમીતપતિકાં સ્ત્રિયમ્ ।

નિયોજયત્યપત્યાર્થં તં વિગર્હન્તિ સાધવઃ ॥ ૬૮ ॥

ત્યારથી જે પુરુષ મોહવશ થઈને વિધવા સ્ત્રીને સંતતિને
અર્થે નિયોગમાં યોજે છે, તેને સત્પુરુષો નિંદે છે. ૬૮

યસ્યા ઝિયેત કન્યાયા વાચા સત્યે કૃતે પતિઃ ।

તામનેન વિધાનેન નિજો વિન્દેત દેવરઃ ॥ ૬૯ ॥

વાણીપૂર્વક જે કન્યાના દાનનો સંકલ્પ થયો હોય, તે
કન્યાનો પતિ મરી જાય, તો તેનો દિયર તેને નીચેની વિધિ-
થી પરણી શકે. ૬૯

યથાવિધ્યધિગમ્યૈનાં શુક્લવસ્ત્રાં શુચિવ્રતામ્ ।

મિથો મજેતાપ્રસવાત્સકૃત્સકૃદ્દતાવૃતૌ ॥ ૭૦ ॥

શ્વેત વસ્ત્રવાળી અને પવિત્ર વ્રતવાળી તે કન્યાને દિયરે
વિધિપૂર્વક પરણવી અને તેને સંતાન થાય ત્યાં સુધી પ્રત્યેક
ઋતુએ તેની સાથે એકએક વાર સંગ કરવો. ૭૦

ન દસ્વા કસ્યચિત્કન્યાં પુનર્દઘાદ્વિચક્ષણઃ ।

દસ્વા પુનઃ પ્રયચ્છન્દિ પ્રાપ્નોતિ પુરુવાનૃતમ્ ॥ ૭૧ ॥

વિચક્ષણ માણસે કોઈ એકને કન્યા આપીને ફરીને તે ખીજ કોઈને આપવી નહિ; કેમકે આમ કન્યાને ફરીથી આપનારે પુરુષ જૂઠાણું કર્યાનો અપરાધ કરે છે. ૭૧

વિધિવત્પ્રતિગૃહ્યાઽપિ ત્યજેત્કન્યાં વિગર્હિતામ્ ।

વ્યાધિતાં વિપ્રદુષ્ટાં વા હ્યના ચોપપાદિતામ્ ॥ ૭૨ ॥

કન્યાને વિધિપૂર્વક સ્વીકાર્યા છતાંય, તે જો નિંદિત, રોગી કે દૂષિત હોય અથવા તે જો છળકપટથી અપાયેલી હોય, તો તેને ત્યજી શકાય. ૭૨

યસ્તુ દોષવર્તી કન્યામનાભ્યાયોપષાદયેત્ ।

તસ્ય તદ્વિતથં કુર્યાત્કન્યાદાતુર્દુરાત્મનઃ ॥ ૭૩ ॥

જે માણસ પોતાની દોષવાળી કન્યાના દોષ કહ્યા વિના જ તેનો વિવાહ કરે છે, તે દુરાત્મા કન્યાદાતાના એ કન્યાદાનને વ્યર્થ કરવું. (એટલે તે કન્યા સ્વીકારવી નહિ.) ૭૩

વિધાય વૃત્તિં માર્યાયાઃ પ્રવસેત્કાર્યવાજ્ઞરઃ ।

અવૃત્તિકર્ષિતા દ્વિ સ્ત્રી પ્રદુષ્યેત્સ્થિતિમત્યપિ ॥ ૭૪ ॥

કાર્યવાળા માણસે પત્નીના ભરણપોષણની જોગવાઈ કરીનેજ પ્રવાસે જવું. કેમકે સદાયરણી સ્ત્રી પણ આજીવિકાની સાંકડમાં આવતાં દૂષિત થઈ જાય. ૭૪

વિધાય પ્રોષિતે વૃત્તિં જીવેન્નિયમમાસ્થિતા ।

પ્રોષિતે ત્વવિધાયૈવ જીવેન્નિચ્છલ્પૈરગર્હિતૈઃ ॥ ૭૫ ॥

જે સ્ત્રીનો પતિ ભરણપોષણની જોગવાઈ કરીને પ્રવાસે

જય, તે સ્ત્રીએ નિયમપરાયણ જીવન જીવવું. જનો પતિ આવી
જોગવાઈ કર્યા વિનાજ પ્રવાસે જય, તેણે નિંદારહિત કામ-
ધંધાએ કરીને જીવનનિર્વાહ ચલાવવો. ૭૫

પ્રોષિતો ધર્મકાર્યાર્થ પ્રતીક્ષ્યોઽષ્ટૌ નરઃ સમાઃ ।

વિદ્યાર્થ ષડ્ યજ્ઞોઽર્થવા કામાર્થ ત્રીંસ્તુ વત્સરાન્ ॥ ૭૬ ॥

પતિ જે ધર્મકાર્યે સારુ પરદેશ ગયો હોય, તો પત્નીએ
તેની આઠ વર્ષ સુધી રાહ જોવી. તે જે વિદ્યા માટે કે યજ્ઞ
સારુ ગયો હોય, તો તેણે છ વર્ષ સુધી રાહ જોવી; પણ તે જે
કામલોગ સારુ પરદેશ ગયો હોય, તો પત્નીએ ત્રણ વર્ષ સુધી
તેની રાહ જોવી. ૭૬

સંવત્સરં પ્રતીક્ષેત દ્વિષન્તીં યોષિતં પતિઃ ।

ઊર્ધ્વં સંવત્સરાત્ત્વેનાં દાયં હૃત્વા ન સંવસેત્ ॥ ૭૭ ॥

પતિએ દ્રેષ કરતી પત્નીને એક વર્ષ સુધી સહન કરવી.
એક વર્ષ પછી પણ તે સુધરે નહિ તો તેણે તેનાં ધરેણાંમાં
લઈ લેવાં અને તેની સાથે સહવાસ કરવો નહિ. ૭૭

અતિક્રામેત્પ્રમત્તં યા મત્તં રોગાર્તમેવ વા ।

સા ત્રીન્માસાન્પરિત્યાજ્યા વિભૂષણપરિચ્છદા ॥ ૭૮ ॥

જે સ્ત્રી પોતાના પ્રમાદી, નશાખોર અને રોગાતુર પતિનું
ઉત્સંધન કરે, તેનાં ધરેણાં અને રાચરચીલાં છીનવી લેવાં;
તેમજ તેનો ત્રણ માસને માટે ત્યાગ કરવો. ૭૮

ઉન્મત્તં પતિતં ક્ષીબમબીજં પાપરોગિણમ્ ।

ન ત્યાગોઽસ્તિ દ્વિષન્ત્યાશ્ચ ન ચ દાયાપવર્તનમ્ ॥ ૭૯ ॥

પણ સ્ત્રી જે ઉન્મત્ત, પતિત, નપુંસક, બીજરહિત અને

પાપરોગી એવા પતિની સેવાચાકરી કરે નહિ, તો તે સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી શકાય નહિ, તેમ તેની મિલકત લઈ લેવાય નહિ.

મઘપાડસાધુવૃત્તા ચ પ્રતિકૂલા ચ યા ભવેત્ ।

વ્યાધિતા વાડધિવેત્તવ્યા હિંસાર્થઘ્ની ચ સર્વદા ॥ ૮૦ ॥

જે સ્ત્રી સદા દાડડિયણુ, દુરાચારિણી, આડી વર્તનારી, રોગિણી, મારકણી અને પૈસો ઉડાવનારી હોય, તે સ્ત્રી ઉપર પતિએ ખીણ પત્ની કરવી. ૮૦

વંધ્યાઽષ્ટમેઽધિવેદ્યાઽદ્વે દશમે તુ મૃતપ્રજા ।

एकादशे स्त्रीजननी सद्यस्त्वप्रियवादिनी ॥ ८१ ॥

ઋતુમતી થયા પછી જે સ્ત્રી આડ વર્ષ સુધી વંધ્યા રહે, તો પતિએ ખીણ સ્ત્રી કરવી. તેમ જ સ્ત્રીને સંતતિ જીવતી ન હોય અને જે સ્ત્રી માત્ર પુત્રીને જ જનમ આપતી હોય, તેમના સંબંધમાં અનુક્રમે દસ અને અગિયાર વરસ સુધી રાહ જોધને ખીણ સ્ત્રી કરવી. પણ સ્ત્રી જે કડવાઓલી હોય, તો તરત જ ખીણ પત્ની કરવી. ૮૧

या रोगिणी स्यात्तु हिता संपन्ना चैव शीलतः ।

साऽनुज्ञाप्याऽधिवेत्तव्या नावमान्या च कर्हिचित् ॥ ८२ ॥

પણ જે સ્ત્રી રોગિણી હોવા છતાં હિતકારિણી અને શીલવતી હોય, તો પતિએ તેની અનુજ્ઞા લઈને ખીણ સ્ત્રી કરવી; પણ એ પ્રથમ પત્નીનું કચારેય અપમાન કરવું નહિ. ૮૨

अधिविन्ना तु या नारी निर्गच्छेद्द्रुषिता गृहात् ।

सा सद्यः संनिरोद्धव्या त्याज्या वा कुलसंनिधौ ॥ ८३ ॥

જે સ્ત્રીના ઉપર ખીણ સ્ત્રી કરી હોય, તે જે રોષ કરીને

ધરખહાર નીકળી પડે, તો તેને તરતજ અટકાવવી અથવા સ્વજનોની સમક્ષમાં તેનો ત્યાગ કરવો. ૮૩

પ્રતિષિદ્ધાપિ ચેદ્યા તુ મદ્યમમ્યુદયેષ્વપિ ।

પ્રેક્ષાસમાજં ગચ્છેદ્વા સા દણ્ડત્યા કૃષ્ણલાનિ ષદ્ ॥ ૮૪ ॥

રોક્યા છતાં, જ સ્ત્રી ઉત્સવપ્રસંગોએ મદિરાપાન કરે, અથવા નાટકચેટકના ટોળામાં ભળે, તો તે છ કૃષ્ણલના દંડને પાત્ર છે. ૮૪

યદિ સ્વાશ્વાપરાશ્ચૈવ વિન્દેરન્ યોષિતો દ્વિજાઃ ।

તાસાં વર્ણક્રમેણ સ્યાજ્જ્યૈષ્ઠ્યં પૂજા ચ વેશ્મ ચ ॥ ૮૫ ॥

દ્વિજો પોતાની જાતિની કે પરજાતિની જ જ સ્ત્રીઓને પરણે, તે તે સ્ત્રીઓને તેમના તેમના વર્ણના ક્રમ પ્રમાણે વડપણું, સન્માન અને ધર હોય. ૮૫

મર્તુઃ શરીરશુશ્રૂષાં ધર્મકાર્યં ચ નૈત્યકમ્ ।

સ્વા ચૈવ કુર્યાત્સર્વેષાં નાસ્વજાતિઃ કથંચન ॥ ૮૬ ॥

એ સૌ સ્ત્રીઓમાં સ્વામીના શરીરની સેવા તથા તેનું નિત્યનું ધર્મકાર્ય તો સ્વજાતિની સ્ત્રીજ કરે; પરજાતિની સ્ત્રીઓએ તે કદીય ન કરવાં. ૮૬

યસ્તુ તત્કારયેન્મોહાત્સજાત્યા સ્થિતયાજ્નયયા ।

યથા બ્રાહ્મણચાણ્ડાલઃ પૂર્વદૃષ્ટસ્તથૈવ સઃ ॥ ૮૭ ॥

સ્વજાતિની સ્ત્રી હોવા છતાં, જે પુરુષ મોહથી બીજી જાતિની સ્ત્રી પાસે તે કામો કરાવે, તો તેને પૂર્વના ઋષિઓએ કહ્યો છે એવો—બ્રાહ્મણીમાં શૂદ્રથી ઉત્પન્ન થયેલો ચંડાળ બણવો. ૮૭

ઉત્કૃષ્ટાયામિરૂપાય વરાય સદૃશાય ચ ।

અપ્રાપ્તામપિ તાં તસૈ કન્યાં દદ્યાદથાવિધિં ॥ ૮૮ ॥

ઉત્કૃષ્ટ, સુંદર અને યોગ્ય એવો વર મળી આવે, તો તેને યથાવિધિ કન્યા આપવી-પછી ભલે તે કન્યા ઉંમરે ન આવી હોય. ૮૮

[પ્રયચ્છેન્નમ્નિકાં કન્યામૃતકાલમયાન્વિતઃ ।

ઋતુમત્યાં હિ તિષ્ઠન્ત્યામેનોદાતારમૃચ્છતિ ॥

ઋતુકાલના ભયવાળાએ કન્યાને તેની નશિકાવયમાંજ વરાવી દેવી. કેમકે, તે ઋતુમતી થતી હોય તો દાતાને પાપ લાગે છે.]

કામમામરણાત્તિષ્ઠેદ્ ગૃહે કન્યર્તુમત્યપિ ।

ન ચૈવૈનાં પ્રયચ્છેત્તુ ગુણહીનાય કર્હિંચિત્ ॥ ૮૯ ॥

કન્યા ઋતુમતી થતી હોય તોય ભલે તે મરણ સુધી ઘેર રહે, પણ તેને કદીય ગુણહીન વરને ન આપવી. ૮૯

ત્રીણિ વર્ષાણ્યુદીક્ષેત કુમાર્યુતુમતી સતી ।

ઊર્ધ્વં તુ કાલાદેતસ્માદ્વિન્દેત સદૃશં પતિમ્ ॥ ૯૦ ॥

ઋતુમતી કુમારિકાએ ત્રણ વર્ષ સુધી રાહ જોવી. એ વખત પછી તેણે પોતેજ લાયક વરને વરી લેવું. ૯૦

અદીયમાના મતારર્મધિગચ્છેદ્યદિ સ્વયમ્ ।

નૈનઃ કિંચિદવાપ્નોતિ ન ચ યં સાઽષિચ્છતિ ॥ ૯૧ ॥

કન્યા જો આમ કોઈથી ન અપાતાં પોતેજ પતિ કરી લે, તો તે કન્યાને તેમ તે જને પરણે તેને કશું પાપ લાગતું નથી. ૯૧

અલંકારં નાદતીત પિત્ર્યં કન્યા સ્વયંવરા ।

માતૃકં ભ્રાતૃદત્તં વા સ્તેના સ્વાઘદિ તં હરેત્ ॥ ૧૨ ॥

આ રીતે ઇચ્છાવર કરનારી કન્યાએ પિતા, માતા અથવા ભાઈ તરફનાં ધરેણાં લેવાં નહિ. જો તે લઈ જાય તો ચોર ઠરે છે. ૯૨

પિત્રે ન દદ્યાચ્છુલ્કં તુ કન્યામૃતમૃતીં હરન્ ।

સ હિ સ્વામ્યાદતિક્રામેદ્દતૂનાં પ્રતિરોધનાત્ ॥ ૧૩ ॥

ઋતુમતી કન્યાને લઈ જનારે કન્યાના પિતાને મૂલ્ય આપવાનું હોય નહિ કેમકે, કન્યાના ઋતુકાલોને રોકવાથી કન્યા ઉપરનું તે પિતાનું સ્વામિત્વ જતું રહે છે. ૯૩

ત્રિંશદ્વર્ષોં વહેત્કન્યાં દ્વાદશવાર્ષિકીમ્ ।

ત્ર્યષ્ટવર્ષોંઽષ્ટવર્ષાં વા ધર્મે સીદતિ સત્વરઃ ॥ ૧૪ ॥

ત્રીસ વર્ષના પુરુષે ખાર વરસની મનોરમ કન્યા પરણવી; અથવા ચોવીસ વર્ષનાએ આઠ વર્ષની કન્યાને વરવી અથવા ધર્મવિષયમાં આપત્તિ હોય તો જલદી પરણવું. ૯૪

દેવદત્તાં પતિર્ભાર્યાં વિન્દતે નેચ્છયાઽઽત્મનઃ ।

તાં સાઘર્ષીં વિમૃયામિત્વં દેવાનાં પ્રિયમાચરન્ ॥ ૧૫ ॥

પતિ દેવે દીધેલી પત્નીને પરણે છે, સ્વેચ્છાએ તે પરણતો નથી; તેથી દેવોનું પ્રિય આચરનાર તેણે તે સાધ્વીનું નિત્ય ભરણપોષણ કરવું. ૯૫

પ્રજનાર્થં સ્ત્રિયઃ સુષ્ટાઃ સંતાનાર્થં ચ માનવાઃ ।

તસ્માત્સાધારણો ધર્મઃ શ્રુતૌ પત્ન્યા સહોદિતઃ ॥ ૧૬ ॥

ગર્ભધારણ માટે સ્ત્રીઓ સર્જાઈ છે અને ગર્ભધાન માટે

પુરુષો સર્જયા છે. તેથી, પતિએ સાધારણ ધર્માચરણ પત્નીની સાથે કરવું એમ વેદમાં કહ્યું છે. ૯૬

કન્યાયાં દત્તશુલ્કાયાં મિયેત યદિ શુલ્કદઃ ।

દેવરાય પ્રદાતવ્યા યદિ કન્યાઽનુમન્યતે ॥ ૯૭ ॥

જે કન્યા માટે મૂલ્ય આપ્યું હોય તે કન્યાનો મૂલ્ય આપનાર પતિ જો મરી જાય અને જો કન્યા સંમત હોય તો તે તેના દિયરને આપવી. ૯૭

આદદીત ન શૂદ્રોઽપિ શુલ્કં દુહિતરં દદન્ ।

શુલ્કં હિ ગૃહ્નન્કુરુતે છન્નં દુહિતૃવિક્રયમ્ ॥ ૯૮ ॥

દીકરીનું દાન કરતાં શૂદ્રે પણ દીકરીનું મૂલ્ય લેવું નહિ. જે પુત્રીના પૈસા લે છે, તે છૂપી રીતે પુત્રીનું વેચાણ કરે છે.

एतत्तु न परे चक्रुर्नापरे जातु साधवः ।

यदन्यस्य प्रतिज्ञाय पुनरन्यस्य दीय ते ॥ ૯૯ ॥

એકને વચન આપીને બીજને કન્યા આપવામાં આવે એવું સત્પુરુષોએ પૂર્વે ક્યું નથી કે નથી તેઓ હમણાં કરતા.

नानुशुभ्रम जात्वेतत्पूर्वेष्वपि हि जन्मसु ।

શુલ્કસંજ્ઞેન મૂલ્યેન છન્નં દુહિતૃવિક્રયમ્ ॥ ૧૦૦ ॥

શુલ્કરૂપી મૂલ્ય લઈને ગુપ્ત રીતે દીકરીનું વેચાણ થતું હોય એવું અમે પૂર્વજન્મો વિશેષ કદી સાંભળ્યું નથી. ૧૦૦

अन्योन्यस्याव्यभीचारो भवेदामरणान्तिकः ।

एष धर्मः समासेन ज्ञेयः स्त्रीपुंसयोः परः ॥ ૧૦૧ ॥

મરણપર્યંત સ્ત્રી અને પુરુષે પરસ્પર અવ્યભિચારી રહેવું. આ સ્ત્રીપુરુષનો પરમ ધર્મ સંક્ષેપમાં સમજો. ૧૦૧.

तथा नित्यं यतेयातां स्त्रीपुंसौ तु कृतक्रियौ ।

यथा नाभिचरेतां तौ वियुक्तावितरेतरम् ॥ १०२ ॥

विवाहसंस्कार पाभेलां स्त्रीपुरुषे नित्यं ज्येवी रीते यत्न करवे। के ते अत्रे अकमेकथी विष्णुटां पडी धर्माचरणु करे नहि.

एष स्त्रीपुंसयोरुक्तो धर्मो वो रतिसंहितः ।

आपद्यपत्यप्राप्तिश्च दायभागं निबोधत ॥ १०३ ॥

आ मे तमने स्त्रीपुरुषनो प्रीतियुक्त धर्म कष्टो, तेम आपत्काले संततिप्राप्ति विशे पणु कष्टुं. हवे दायभाग विशे सांलगो. १०३

दायभाग—

ऊर्ध्वं पितुश्च मातुश्च समेत्य भ्रातरः समम् ।

भजेरन्यैतृकं रिक्थमनीशास्ते हि जीवतोः ॥ १०४ ॥

मातपिताना भरणु पछी लाईज्याये अकठा मणीने पापीडी भिलकतनी परापर वहेंचणु करवी; पणु मातपितानां जवतां तेज्या ते वहेंचणु करवाने अधिकारी नथी. १०४

ज्येष्ठ एव तु गृह्णीयात्पित्र्यं धनमशेषतः ।

शेषास्तमुपजीवेयुर्यथैव पितरं तथा ॥ १०५ ॥

भोटा पुत्रज पिताना संपूर्ण धनने अहणु करे अने भीज लाईज्या तो, पिताने स्थाने भोटा लाईने अधीन रह्नीने आजविका यलावे. १०५

ज्येष्ठेन जातमात्रेण पुत्री भवति मानवः ।

पितृणामनृणश्चैव स तस्मात्सर्वमर्हति ॥ १०६ ॥

ज्येष्ठ पुत्रना जन्मवाधीज अनुष्य पुत्रवान थाय छे अने

તેથીજ તે પિતૃઓના ઋણમાંથી મુક્ત થાય છે. આથી તે
જ્યેષ્ઠ પુત્રજ સર્વ સંપત્તિ મેળવવાને યોગ્ય છે. ૧૦૬

યસ્મિન્નૃણં સન્નયતિ યેન ચાનન્ત્યમશ્નુતે ।

સ एव धर्मजः पुत्रः कामजानितरान्विदुः ॥ १०७ ॥

જ પુત્રને વિશે પિતા પોતાનું પિતૃઋણ અર્પણ કરે છે
અને જ પુત્ર વડે તે મોક્ષ ભોગવે છે, તે પુત્રજ ધર્મથી ઉત્પન્ન
થયો છે—બીજા પુત્રો તો કામથી ઉત્પન્ન થયેલા ઋણવા. ૧૦૭

पितेव पालयेत्पुत्राञ्ज्येष्ठो भ्रातृन्यवीयसः ।

पुत्रवच्चापि वर्तेरञ्ज्येष्ठे भ्रातरि धर्मतः ॥ १०८ ॥

મોટા ભાઈએ પિતાની જેમ નાના ભાઈઓનું પાલન
કરવું અને નાના ભાઈઓએ મોટા ભાઈ તરફ પોતે તેના
પુત્રો હોય તેમ વર્તવું. ૧૦૮

ज्येष्ठः कुलं वर्धयति विनाशयति वा पुनः ।

ज्येष्ठः पूज्यतमो लोके ज्येष्ठः सद्भिरगर्हितः ॥ १०९ ॥

જ્યેષ્ઠ પુત્રજ કુલ વધારે છે અને તેજ કુલનો નાશ પણ
કરે છે. જ્યેષ્ઠ પુત્રજ લોકમાં પરમ પૂજ્ય હોય છે અને સત્પુરુ-
ષો તેની પ્રસંશા કરે છે. ૧૦૯

यो ज्येष्ठो ज्येष्ठवृत्तिः स्यान्मातेव सपितेव सः ।

अज्येष्ठवृत्तिर्यस्तु स्यात्स संपूज्यस्तु बन्धुवत् ॥ ११० ॥

જે મોટા ભાઈ મોટાભાઈ તરીકેનું ધર્મવર્તન રાખતો
હોય, તો તે માતા અને પિતાના જેવા માનને લાયક છે.
પરંતુ તે જે મોટાભાઈ તરીકેનું ધર્મવર્તન રાખતો ન હોય
તો તેને સાધારણ બંધુ જેટલુંજ માન ધરે. ૧૧૦

एवं सह वसेयुर्वा पृथग्वा धर्मकाम्यया ।

पृथग्विधवर्षते धर्मस्तस्माद्धर्म्या पृथक्क्रिया ॥ १११ ॥

આમ, સૌ લાઘ્યોએ તો સાથે રહેવું, અથવા ધર્મની ઇચ્છાથી જુદા જુદા રહેવું. જુદા રહેવાથી ધર્મક્રિયાની વૃદ્ધિ થાય છે, તેથી જુદા રહેવું એ ધર્મસમંત છે. ૧૧૧

ज्येष्ठस्य विंश उद्धारः सर्वद्रव्याच्च यद्वरम् ।

ततोऽर्धं मध्यमस्य स्यात्तुरीયं तु यवीयसः ॥ ११२ ॥

મોટા પુત્રને વારસાની સર્વ મિલકતમાંથી વીસમો ભાગ વધારાનો આપવો, તેમજ જે શ્રેષ્ઠ વસ્તુ હોય તો પણ તેને આપવી; વચલાને તેનો અર્ધ ભાગ એટલે મિલકતનો ચાળીસમો ભાગ વધારાનો આપવો; અને સૌથી નાનાને મોટાનો ચોથો ભાગ એટલે મિલકતનો એંશીમો ભાગ વધારાનો આપવો. ૧૧૨

ज्येष्ठश्चैव कनिष्ठश्च संहरेतां यथोदितम् ।

येऽन्ये ज्येष्ठकनिष्ठाभ्यां तेषां स्यान्मध्यमं धनम् ॥ ११३ ॥

મોટાએ તેમજ નાનાએ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પોતાના ભાગ લેવા. મોટા અને નાનાની વચ્ચે જે વચેટ લાઈએ હોય, તેઓ મધ્યમની જેમ ધનના ચાળીશમા ભાગના અધિકારી છે. ૧૧૩

सर्वेषां धनजातानामाददीताग्र्यमग्रजः ।

यच्च सातिशयं किंचिद्दत्तश्चाप्नुयाद्वरम् ॥ ૧૧૪ ॥

સર્વ ધન-મિલકતમાં જે શ્રેષ્ઠ હોય, તે જ્યેષ્ઠ પુત્ર લે. તેમજ ગાય આદિ દશ પશુઓમાં જે ઉત્તમ હોય તે પણ તે લે. ૧૧૪

उद्धारो न दशस्वस्ति संपन्नानां स्कर्मसु ।

यत्किंचिदेव देयं तु ज्यायसे मानवर्धनम् ॥ ૧૧૫ ॥

અધા લાઇએ પોતાનાં કર્મોમાં સમાન ગુણવાળા હોય, તો મોટા લાઈને આ દશ પશુઓમાંથી વધારા તરીકે ન અપાય છતાં તેનું માન વધારવા સારુ તેને કંઈક તો દેવું જોઈએ.

एवं समुद्रतोद्वारे समानंशान्प्रकल्पयेत् ।

उद्वारेऽनुद्धृते त्वेषामियं स्यादंशकल्पना ॥ ११६ ॥

આ પ્રમાણે વધારાનો ભાગ (ઉદ્ધાર) કાઢી લીધા પછી પાકી રહેલી મિલકત સમભાગે વહેંચી લેવી. પણ એ ઉદ્ધાર જુદો કાઢવામાં ન આવ્યો હોય તો નીચે પ્રમાણે ભાગ વહેંચણુ કરવી. ૧૧૬

एकाधिकं हरेज्ज्येष्ठः पुत्रोऽध्यर्धं ततोऽनुजः ।

अंशमंशं यवीयांस इति धर्मो व्यवस्थितः ॥ ११७ ॥

મોટાએ એ ભાગ લેવા, તેનાથી નાનાએ દોઢ ભાગ લેવો અને તેથી નાનાએ એક એક ભાગ લેવો—આવી ધર્મવ્યવસ્થા છે. ૧૧૭

स्वैभ्योऽश्वेभ्यस्तु कन्याभ्यः प्रदद्युर्भ्रातरः पृथक् ।

स्वात्स्वादंशाच्चतुर्भागं पतिताः स्युरदित्सवः ॥ ११८ ॥

સૌ લાઇએ પોતપોતાના અલગ ભાગોમાંથી ચોથો ભાગ પોતાની કુંવારી બહેનોને આપે. જો લાઈ પોતાના ભાગમાંથી આ ચોથો ભાગ આપવા ઇચ્છતો નથી, તે પતિત થાય છે. ૧૧૮

अजाविकं सैकशफं न जातु विषमं भजेत् ।

अजाविकं तु विषमं ज्येष्ठस्यैव विधीयते ॥ ११९ ॥

અકરાં, મેંઢાં ઈત્યાદિ એક ખરીવાળાં પશુઓ કદી અસરખી

સંખ્યામાં હોય, તો તેના લાગ નહિ પાડવા, પણ તે વિષમ સંખ્યાનાં બકરામિંઠાં સૌથી મોટા લાઈનેજ આપવાં. ૧૧૯

યવીયાઙ્જ્યેષ્ઠમાર્યાયાં પુત્રમૃત્પાદયેઘદિ ।

સમસ્તત્ર વિભાગઃ સ્યાદિતિ ધર્મો વ્યવસ્થિતઃ ॥ ૧૨૦ ॥

નાનો લાઈ જે મોટા લાઈની પત્નીમાં નિયોગથી પુત્ર ઉત્પન્ન કરે, તો તે પુત્રને તેને ઉત્પન્ન કરનાર કાકાના જટલો લાગ મળે, એવી ધર્મમર્યાદા છે. ૧૨૦

ઉપસર્જનં પ્રધાનસ્ય ધર્મતો નોપપદ્યતે ।

પિતા પ્રધાનં પ્રજને તસ્માદ્ધર્મેણ તં મજેત્ ॥ ૧૨૧ ॥

(એ ક્ષેત્રજ પુત્રને) પ્રધાન (એવા પિતા)ના જટલો લાગ ધર્મ પ્રમાણે ધટતો નથી. પુત્રોત્પત્તિમાં પિતાજ પ્રધાન છે. તેથી ક્ષેત્રજ પુત્ર ઉપર કહેલા ધર્મ પ્રમાણેજ લાગ પામે.

પુત્રઃ કનિષ્ઠો જ્યેષ્ઠાયાં કનિષ્ઠાયાં ચ પૂર્વજઃ ।

કથં તત્ર વિભાગઃ સ્યાદિતિ ચેત્સંશયો ભવેત્ ॥ ૧૨૨ ॥

પ્રથમની સ્ત્રીમાં જન્મેલો પુત્ર નાનો હોય અને પછીની સ્ત્રીમાં જન્મેલો પુત્ર મોટા હોય, તો તે વખતે સંશય થાય ત્યારે લાગ કેવી રીતે પાડવો? ૧૨૨

एकं वृषभमुद्धारं संहरेत स पूर्वजः ।

ततोऽपरेऽज्येष्ठवृषास्तदूनानां स्वमावृतः ॥ ૧૨૩ ॥

પ્રથમ પત્નીમાં જન્મેલા પુત્રે એક શ્રેષ્ઠ બળદ વધારાનો લેવો અને તે પુત્રના તેજ માતાથી થયેલા બીજા નાના લાઈ-ઓએ સાધારણ બળદો લેવા. ૧૨૩

ज्येष्ठस्तु जातो ज्येष्ठायां हरेद्वृषभषोडशाः ।

ततः स्वमावृतः शेषा मजेरभिति धारणा ॥ ૧૨૪ ॥

મોટી પત્નીમાં જન્મેલા જ્યેષ્ઠ પુત્રે એક બળદ અને પંદર ગાયો લેવી. બાકીના પુત્રોએ પોતાની બે માતાના અધિકાર પ્રમાણે મિલકતભાગ લેવા—એવો ધર્મનિર્ણય છે. ૧૨૪

સદ્ગત્ત્રીણુ જાતાનાં પુત્રાણામવિશેષતઃ ।

ન માતૃતો જ્યૈષ્ઠ્યમસ્તિ જન્મતો જ્યૈષ્ઠ્યમુચ્યતે ॥ ૧૨૫ ॥

પણ સમાન જાતિની સ્ત્રીઓમાં જન્મેલા પુત્રોને માતાને હિસાબે મોટાપણું મળતું નથી. એ મોટાપણું તે તેમના જન્મક્રમ પ્રમાણે મળે છે. ૧૨૫

જન્મજ્યેષ્ઠેન ચાહ્વાનં સુબ્રહ્મણ્યાસ્વપિ સ્મૃતમ્ ।

યમયોશ્ચૈવ ગર્ભેષુ જન્મતો જ્યેષ્ઠતા સ્મૃતા ॥ ૧૨૬ ॥

સુબ્રહ્મણ્ય મંત્રમાંય જન્મથી જ્યેષ્ઠના નામપૂર્વક આહ્વાન કહ્યું છે. એડકાં બાળકોમાં જ પ્રથમ જન્મે છે તે જ્યેષ્ઠ કહેવાય છે. ૧૨૬

અપુત્રોજ્નેન વિધિના સુતાં કુર્વીત પુત્રિકામ્ ।

યદપત્યં ભવેદસ્યાં તન્મમ સ્વાત્સ્વધાકરમ્ ॥ ૧૨૭ ॥

અપુત્રે આ વિધિએ પોતાની પુત્રીને પુત્રિકા કરવી—
“આને વિશે જ બાલક જન્મે તે મારી શ્રાદ્ધાદિ ઉત્તરક્રિયા કરે.

[અબ્રાતૃકાં પ્રદાસ્યામિ તુમ્બં કન્યામ્લંકૃતામ્ ।

અસ્યાં યો જાયતે પુત્રઃ સ મે પુત્રો ભવેદિતિ ॥

“ભાઈ વિનાની આ વિભૂષિત કન્યા હું તને આપું છું—તેને વિશે જ પુત્ર જન્મે તે મારો પુત્ર થાય.”]

અનેન તુ વિધાનેન પુરા ચક્રેઽથ પુત્રિકાઃ ।

વિષ્ણુચર્યં સ્વવંશસ્ય સ્વવં દક્ષઃ પ્રજાપતિઃ ॥ ૧૨૮ ॥

પૂર્વે દક્ષ પ્રજાપતિએ પોતે પોતાના વંશની વૃદ્ધિ માટે
આ વિધાન પ્રમાણે પુત્રિકાઓ કરી હતી. ૧૨૮

દંદૌ સ દશ ઘર્માય કરચપાય ત્રયોદશ ।

સોમાય રાજ્ઞે સત્કૃત્ય પ્રીતાત્મા સપ્તવિંશતિમ્ ॥ ૧૨૯ ॥

તેણે પ્રસન્નચિત્તે ધર્મને દશ, કરચપને તેર અને સોમ
રાજને સત્તાવીશ પુત્રીઓ આપી હતી. ૧૨૯

યથૈવાત્મા તથા પુત્રઃ પુત્રેણ દુહિતા સમા ।

તસ્યામાત્મનિ તિષ્ઠન્ત્યાં કથમન્યો ધનં હરેત્ ॥ ૧૩૦ ॥

જેવો પોતાનો આત્મા છે તેવો પોતાનો પુત્ર છે. પુત્રી
પુત્ર સમાન છે. આમ આત્મરૂપ પુત્રી હોય ત્યાં બીજા કોઈ
કરીને ધન હરી શકે? ૧૩૦

માતુસ્તુ યૌતકં યત્સ્યાત્કુમારીમાગ એવ સઃ ।

દૌહિત્ર એવ ચ હરેદ્દૌપુત્રસ્યાસ્થિલં ધનમ્ ॥ ૧૩૧ ॥

મહિયરથી માતાને જે ધન મળ્યું હોય, તે દીકરીનાજ
લાગતું છે. દૌહિત્રજ અપુત્ર આજ (માનો બાપ) ના સમગ્ર
ધનને લે. ૧૩૧

દૌહિત્રો ઘસ્થિલં રિક્થમપુત્રસ્ય પિતુર્હરેત્ ।

સ એવ દદ્યાદ્ દ્વૌ પિણ્ડોં પિત્રે માતામહાય ચ ॥ ૧૩૨ ॥

એ દૌહિતર અપુત્ર પિતાની સમગ્ર સંપત્તિ પણ મેળવે
અને તે પિતાને તથા આજને એક એક પિંડ આપે. ૧૩૨

પૌત્રદૌહિત્રયોલોકે ન વિશ્વેવોઽસ્તિ ધર્મતઃ ।

તયોર્હિ માતાપિતરૌ સંભૂતૌ તસ્ય દેહતઃ ॥ ૧૩૩ ॥

પુત્રનો પુત્ર અને પુત્રીનો પુત્ર એ બેમાં આ લોકમાં ધર્મા-

નુસારે કોઈ વિશેષ નથી. તેમનાં માતૃપિતાના દેહ તે એક
મૂળમાંથી બંધાય છે. ૧૩૩

પુત્રિકાયાં કૃતાયાં તુ યદિ પુત્રોઽનુજાયતે ।

સમસ્તન્ન વિભાગઃ સ્યાજ્જ્યેષ્ઠતા નાસ્તિ હિ સ્ત્રિયા ॥ ૧૩૪ ॥

પુત્રિકા કયાં પછી જો પુત્રજન્મ થાય, તો પુત્ર અને
દૌહિત્ર એ બેઉના સરખા ભાગ પડે—તેમાં જન્મદાત્રી સ્ત્રીઓનું
મોટાપણું ન ગણાય. ૧૩૪

અપુત્રાયાં મૃતાયાં તુ પુત્રિકાયાં કથંચન ।

ધનં તત્પુત્રિકામર્તા હરેતૈવાવિચારયન્ ॥ ૧૩૫ ॥

પુત્રિકા કરાયેલી પુત્રી જો કદી અપુત્ર મરી જાય, તો પુત્રિકાનો
સ્વામી તેનું ધન વગરવિચારે લઈ લે. ૧૩૫

અકૃતા વા કૃતા વાપિ યં વિન્દેત્સદૃશાત્સુતમ્ ।

પૌત્રી માતામહસ્તેન દદ્યાત્ પિષ્ઠં હરેદ્ધનમ્ ॥ ૧૩૬ ॥

પુત્રીને પુત્રિકા કરી હોય કે ન કરી હોય, તો પણ તે પુત્રીને
સમાન જાતિના પતિથી જ પુત્ર થાય, તેથી માતામહ પૌત્રવાન
થાય છે અને તે પુત્ર તેને પિંડ આપે તેમજ તેનું ધન લે.

પુત્રેણ લોકાન્નયતિ પૌત્રેણાનન્ત્યમશ્નુતે ।

અથ પુત્રસ્ય પૌત્રેણ વ્રજ્ઞસ્યામોતિ વિષ્ટપમ્ ॥ ૧૩૭ ॥

પુરુષ પુત્રથી સ્વર્ગલોક જીતે છે, પૌત્રથી ત્યાં અનંત સુખ
ભોગવે છે અને પુત્રના પૌત્રથી તે સૂર્યલોકને પામે છે. ૧૩૭

પુત્રાન્નો નરકાદ્યસ્માત્રાયતે પિતરં સુતઃ ।

તસ્માત્પુત્ર ઇતિ પ્રોક્તઃ સ્વયમેવ સ્વયંશુવા ॥ ૧૩૮ ॥

પુત્ર પિતાને 'પુત્ર' નામના નરકથી ત્રાણ (રક્ષણ) કરે
છે, તેથી સ્વયંભૂએ પોતેજ તેને 'પુત્ર' કહ્યો છે. ૧૩૮

પૌત્રદૌહિત્રયોલોકે વિશેષો નોપપદ્યતે ।

દૌહિત્રોઽપિ હ્યમુત્રૈનં સંતારયતિ પૌત્રવત્ ॥ ૧૩૯ ॥

લોકમાં પૌત્ર અને દૌહિત્ર એ એમાં કોઈ વિશેષ નથી. દૌહિત્ર પણ પૌત્રની જન્મ એ માતામહને પરલોકમાં તારે છે.

માતુઃ પ્રથમતઃ પિણ્ડં નિર્વપેત્પુત્રિકાસુતઃ ।

દ્વિતીયં તુ પિતુસ્તસ્યાસ્ત્વૃતીયં તત્પિતુઃ પિતુ ॥ ૧૪૦ ॥

પુત્રિકાના પુત્રે પ્રથમ પિંડ માતાને આપવો, બીજા પિંડ માતામહને આપવો, અને ત્રીજા પ્રમાતામહને આપવો. ૧૪૦

ઉપપન્નો ગુણૈઃ સર્વૈઃ પુત્રો યસ્ય તુ દત્તિમઃ ।

સ હરેતૈવ તદ્વિકથં સંપ્રાપ્તોઽપ્યન્યગોત્રતઃ ॥ ૧૪૧ ॥

જે દત્તક પુત્ર સર્વ ગુણોથી યુક્ત હોય, તે અન્ય ગોત્રમાંથી આવ્યો હોવા છતાંય દત્તક લેનાર પિતાની સર્વ સંપત્તિ લે. ૧૪૧

ગોત્રરિકથે જનયિતુર્ન હરેદ્વિત્રિમઃ ક્વચિત્ ।

ગોત્રરિકથાનુગઃ પિણ્ડો વ્યપૈતિ દદતઃ સ્વધા ॥ ૧૪૨ ॥

બીજા ગયેલો પુત્ર ક્યારેય તેના જન્મક પિતાના ગોત્રને તથા મિલકતને ધારણ કરી શકે નહિ, કેમકે તે જનાં ગોત્ર અને મિલકતને સ્વીકારે છે, તેનેજ તે પિંડદાન કરી શકે છે. જે પિતા પુત્રને દત્તક આપે છે, તેનો તેની પાસેથી શ્રાદ્ધ લેવાનો અધિકાર જતો રહે છે. ૧૪૨

અનિયુક્તાસુતશ્ચૈવ પુત્રિણ્યાસથ દેવરાત્ ।

ઉમૌ તૌ નાર્હતૌ ભાગં જારજાતકકામજૌ ॥ ૧૪૩ ॥

નિયોગ ન પામેલી સ્ત્રીનો પુત્ર, તેમજ પુત્રવતી સ્ત્રીએ

દિયરથી મેળવેલો પુત્ર-એ બેઉ મિલકતના ભાગના અધિકારી નથી. તેમાં પહેલો જરથી જન્મ્યો છે ને બીજો કામથી થયેલો છે.

નિયુક્તાયામપિ પુમાન્નાયાં જાતોઽવિધાનતઃ ।

નૈવાર્હઃ પૈતૃકં રિક્થં પતિતોત્પાદિતો દ્વિ સઃ ॥ ૧૪૪ ॥

નિયોગ પામેલી સ્ત્રીમાં જ પુત્ર વિધિ (ધી ચોપડવું વગેરે) વિના જન્મ પામ્યો હોય, તે બાપીથી મિલકતનો હકદાર નથી; કમકે તે પતિતથી જન્મ્યો છે. ૧૪૪

હરેત્ત્ર નિયુક્તાયાં જાતઃ પુત્રો યથૌરસઃ ।

ક્ષેત્રિકસ્ય તુ તદ્વીજં ઘર્મતઃ પ્રસવશ્ચ સઃ ॥ ૧૪૫ ॥

પણ નિયોગ પામેલી સ્ત્રીમાં જ પુત્ર વિધિપૂર્વક જન્મ પામે છે, તે ઔરસ પુત્ર સમાન છે. કારણકે તેમાં ક્ષેત્રસ્વામીનું બીજ છે. અને તે પુત્રોત્પત્તિ ધર્મયુક્ત છે. ૧૪૫

ઘનં યો વિભૃયાત્ બ્રાતુર્મૃતસ્ય સ્ત્રિયમેવ ચ ।

સોઽપત્યં બ્રાતુરુત્પાઘ દઘાત્તસ્યૈવ તદ્ઘનમ્ ॥ ૧૪૬ ॥

જ પુરુષ મરી ગયેલા ભાઈની સ્ત્રીનું પોષણ કરે અને તેનું ઘન રક્ષે, તે તે સ્ત્રી વિશે નિયોગથી ભાઈનો પુત્ર ઉત્પન્ન કરે અને તેને તેનું ઘન આપી દે. ૧૪૬

યા નિયુક્તાઽન્યતઃ પુત્રં દેવરાદ્વાઽપ્યવામુયાત્ ।

તં કામજમરિક્થીયં વૃથોત્પન્નં પ્રચક્ષતે ॥ ૧૪૭ ॥

જ સ્ત્રી નિયોગની આજ્ઞા પામી હોય, તે જો કામવશતાથી દિયર કે કોઈ બીજા પુરુષથી પુત્ર મેળવે, તો શાસ્ત્રવેતાઓ તે પુત્રને કામજ મિલકતનો અનધિકારી અને વૃથા જન્મેલો કહે છે. ૧૪૭

एतद्विधानं विज्ञेयं विभागस्यैकयोनिषु ।

बह्वीषु चैकजातानां नानास्त्रीषु निबोधत ॥ १४८ ॥

એક જાતની સ્ત્રીઓમાં એક પતિથી થયેલા પુત્રોના લાગ વિશે આ વિધાન જણવું. હવે વિવિધ જાતની અનેક સ્ત્રીઓમાં એક પતિથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રોના લાગ વિશે સાંભળો.

ब्राह्मणस्यानुपूर्व्येण चतस्रस्तु यदि स्त्रियः ।

तासां पुत्रेषु जातेषु विभागेऽयं विधिः स्मृतः ॥ १४९ ॥

બ્રાહ્મણને જે અનુક્રમે ચારે વર્ણની સ્ત્રીઓ હોય, તે તેમને થયેલા પુત્રોના વિભાગ વિશે આ નીચેનો વિધિ કહ્યો છે.

कीनाशो गोवृषो यानमलङ्कारश्च वेदम च ।

विप्रस्यौद्धारिकं देयमेकांशश्च प्रधानतः ॥ १५० ॥

ખેડૂત, ખૂંટ, વાહન, અલંકાર અને ધર તેમજ અન્ય સંપત્તિ, એમાં જે લાગ મોટો હોય તે બ્રાહ્મણીના પુત્રને વધારા તરીકે આપવો. ૧૫૦

त्र्यंशं दायद्वरेद्विप्रो द्वावंशौ क्षत्रियासुतः ।

वैश्याजः सार्धमेवांશमंशं शूद्रासुतो हरेत् ॥ १५१ ॥

બ્રાહ્મણીના પુત્રે ત્રણ લાગ, ક્ષત્રિયાણીના પુત્રે બે લાગ, વૈશ્ય સ્ત્રીના પુત્રે દોઢ લાગ અને શૂદ્રાના પુત્રે એક લાગ એમ મિલકતના લાગ લેવા. ૧૫૧

सर्वं वा रिक्थजातं तद्दशधा परिकल्प्य च ।

धर्म्यं विभागं कुर्वीत विधिनाऽनेन धर्मवित् ॥ १५२ ॥

અથવા આખી મિલકતના દશ લાગ કલ્પવા; અને ધર્મજ્ઞ પુરુષે નીચેની વિધિએ ધર્માનુસાર ભાગો પાડવા. ૧૫૨

ચતુરોઽશ્વાન્હરેદ્વિપ્રસ્ત્રીનંશાન્શત્રિયાસુતઃ ।

વૈશ્યાપુત્રો હરેદ્વ્યંશમંશં શૂદ્રાસુતો હરેત્ ॥ ૧૫૩ ॥

બ્રાહ્મણીનો પુત્ર ચાર ભાગ લે, ક્ષત્રીણીનો પુત્ર ત્રણ ભાગ લે, વૈશ્યાનો પુત્ર બે ભાગ લે અને શૂદ્રાનો પુત્ર એક ભાગ લે.

યદ્યપિ સ્યાત્તુ સત્પુત્રોઽપ્યસત્પુત્રોઽપિ વા ભવેત્ ।

નાથિકં દશમાદદ્યાચ્છૂદ્રાપુત્રાય ધર્મતઃ ॥ ૧૫૪ ॥

બ્રાહ્મણને દ્વિજાતિ સ્ત્રીઓથી પુત્ર હોય કે ન હોય, તો પણ શૂદ્રાના પુત્રને ધર્મપૂર્વક દશમા ભાગથી વિશેષ અપાય નહિ.

બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિશં શૂદ્રાપુત્રો ન રિક્થમાક્ ।

યદેવાસ્ય પિતા દદ્યાત્તદેવાસ્ય ઘનં ભવેત્ ॥ ૧૫૫ ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યને શૂદ્રાથી જે પુત્ર થાય તે મિલકતનો ભાગિયો થતો નથી. પિતા પોતાની ઇચ્છાથી તેને જે આપે તેજ તેનું ધન હોય છે. ૧૫૫

સમવર્ણાસુ યે જાતાઃ સર્વે પુત્રા દ્વિજન્મનામ્ ।

ઉદ્ધારં જ્યાયસે દત્ત્વા ભજેરન્નિતરે સમમ્ ॥ ૧૫૬ ॥

દ્વિજને સમાન જાતિની સ્ત્રીઓમાં જે પુત્રો જન્મ્યા હોય, તેમાં સૌએ મોટા ભાઈને અમુક ઉત્તમ ભાગ કાઢી આપી, બાકીની મિલકત સરખે ભાગે વહેંચી લેવી. ૧૫૬

શૂદ્રસ્ય તુ સર્વર્થેવ નાન્યા માર્યા વિધીયતે ।

તસ્યાં જાતાઃ સમાંશાઃ સ્યુર્યદિ પુત્રશતં ભવેત્ ॥ ૧૫૭ ॥

શૂદ્રે તો સત્કર્મા સ્ત્રીનેજ પરણવાનું છે. એને માટે બીજા વર્ણની પત્નીનું વિધાન નથી. તે શૂદ્રામાં તેને સો પુત્રો થાય તો પણ તે સૌને સરખો હિસ્સો મળે. ૧૫૭

પુત્રાન્દ્રાદય યાનાહ નૃણાં સ્વાયંઘ્રુવો મનુઃ ।

તેષાં ષડ્બન્ધુદાયાદાઃ ષડ્દાયાદબાન્ધવાઃ ॥ ૧૫૮ ॥

સ્વાયંભુવ મનુએ મનુષ્યોના જે પાર જતના પુત્રો કહ્યા છે, તેમાં પહેલા છ બાંધવો દાયાદો (વારસાના અધિકારી) છે, તે પાછલા છ બાંધવો અદાયાદો (વારસાના અનધિકારી) છે.

ઔરસઃ ક્ષેત્રજશ્ચૈવ દત્તઃ કૃત્રિમ એવ ચ ।

ગૂઢોત્પન્નોઽપવિદ્ધશ્ચ દાયાદા બાન્ધવાશ્ચ ષડ્ ॥ ૧૫૯ ॥

ઔરસ, ક્ષેત્રજ, દત્તક, કૃત્રિમ, ગૂઢોત્પન્ન અને અપવિદ્ધ એ છ બાંધવો દાયાદો છે. ૧૫૯

કાનીનશ્ચ સહોદશ્ચ ક્રીતઃ પૌનર્ભવસ્તથા ।

સ્વયંદત્તશ્ચ શૌદ્રશ્ચ ષડ્દાયાદબાન્ધવાઃ ॥ ૧૬૦ ॥

કાનીન, સહોદ, ક્રીત, પૌનર્ભવ, સ્વયંદત્ત અને શૌદ્ર એ છ બાંધવો અદાયાદો છે. ૧૬૦

યાદૃશં ફલમાપ્નોતિ કુપુત્રૈઃ સંતરજ્જલમ્ ।

તાદૃશં ફલમાપ્નોતિઃ કુપુત્રૈઃ સંતરંસ્તમઃ ॥ ૧૬૧ ॥

તૂટેલી હોડીઓથી જલને તરતો માણસ જેવું ફલ પામે છે, તેવું ફલ કુપુત્રોથી તમસ (સંસાર)ને પાર કરતો માણસ મેળવે છે. ૧૬૧

યદ્યેકરિક્થિનૌ સ્યાતામૌરસક્ષેત્રજૌ સુતૌ ।

યસ્ય યત્પૈતૃકં રિક્થં સ તદ્ગૃહ્ણીત નેતરઃ ॥ ૧૬૨ ॥

જે એક મિલકતમાં ઔરસ અને ક્ષેત્રજ એમ બે પુત્રો હોય, તે તે મિલકત જેના પિતાની હોય તે તે મિલકતને લે; બીજે ક્ષેત્રજ પુત્ર એ ન લે. ૧૬૨

एक एवौरसः पुत्रः पितृस्य वसुनः प्रभुः ।

शेषाणामानृशंस्यार्थं प्रदद्यात् प्रजीवनम् ॥ १६३ ॥

પિતાની ધનસંપત્તિનો સ્વામી એક ઔરસ પુત્રજ હોય, પરંતુ ક્ષેત્રજ આદિ બાકીના પુત્રોને તો તેણે દયા કરીને આશ્રવિકા પૂરતું આપવાનું હોય. ૧૬૩

षष्ठं तु क्षेत्रजस्यांशं प्रदद्यात्पैतृकाद्धनात् ।

औरसो विभजन्दायं पितृयं पञ्चममेव वा ॥ १६४ ॥

ઔરસ પુત્રે બાપીકા વારસાનો ભાગ પાડતાં પિતાના ધનમાંથી ક્ષેત્રજ પુત્રને છકો કે પાંચમો ભાગ આપવો. ૧૬૪

औरसक्षेत्रजौ पुत्रौ पितृरिक्थस्य भागिनौ ।

दशापरे तु क्रमशो गोत्ररिक्थांशभागिनः ॥ १६५ ॥

ઔરસ અને ક્ષેત્રજ એ બેઉ પુત્રો બાપીકી ભિલકતના ભાગિયા છે. બીજા દશ પ્રકારના પુત્રો તો અનુક્રમે ગોત્ર અને ભિલકતના અંશભાગી છે. ૧૬૫

स्वक्षेत्रे संस्कृतायां तु स्वयमुत्पादयेद्धि यम् ।

तमौरसं विजानीयात्पुत्रं प्रथमकल्पितम् ॥ १६६ ॥

સંસ્કારપૂર્વક પરણેલી સવર્ણા સ્વપત્નીમાં પોતે જે પુત્રને ઉત્પન્ન કરે, તેને પ્રથમ કહેવો ઔરસ પુત્ર બાણવો. ૧૬૬

यस्तल्पजः प्रमीतस्य ह्रीबस्य व्याधितस्य वा ।

स्वधर्मेण नियुक्तायां स पुत्रः क्षेत्रजः स्मृतः ॥ १६७ ॥

જનો સ્વામી મરી ગયો હોય, નપુંસક હોય અથવા રાગી હોય, તે સ્ત્રીમાં ધર્માનુસાર નિયોગથી જે પુત્ર થાય તે ક્ષેત્રજ પુત્ર કહેવાય છે. ૧૬૭

માતા પિતા વાં દદ્યાતાં યમન્નિઃ પુત્રમાપદિ ।

સદૃશં પ્રીતિસંયુક્તં સ જ્ઞેયો દત્તિમઃ સુતઃ ॥ ૧૬૮ ॥

આપત્કાલે માતાપિતા પોતાની અતિવાળાને પ્રસન્નતા-
પૂર્વક અને પાણીના સંકલ્પ સાથે જે પુત્રનું દાન આપે, તે
દત્તિમ (દત્તક) પુત્ર અણવો. ૧૬૮

સદૃશં તુ પ્રકુર્યાદ્યં ગુણદોષવિચક્ષણમ્ ।

પુત્રં પુત્રગુણૈર્યુક્તં સ વિજ્ઞેયથ કૃત્રિમઃ ॥ ૧૬૯ ॥

પોતાની અતના, ગુણદોષને અણનારા અને પુત્રના
ગુણોથી યુક્ત એવા જે પુત્રને માણસ પોતાનો પુત્ર કરી રાખે
તેને કૃત્રિમ પુત્ર અણવો. ૧૬૯

ઉત્પદ્યતે ગૃહે યસ્ય ન ચ જ્ઞાયેત કસ્ય સઃ ।

સ ગૃહે ગૂઢ ઉત્પન્નસ્તસ્ય સ્વાદ્યસ્ય તલ્પજઃ ॥ ૧૭૦ ॥

કોઈના ધરમાં અમુક સ્ત્રીને એક પુત્ર જન્મે અને તે પુત્ર
સઅતીય હોવા છતાં તે કોનો છે એની લાગ ન મળે, તો
ધરમાં જન્મી સ્ત્રીને એ જન્મ્યો હોય, તેનો એ ગૂઢાત્પન્ન પુત્ર
કહેવાય. ૧૭૦

માતાપિતૃમ્યામુત્સૃષ્ટં તયોરન્યતરેણ વા ।

યં પુત્રં પરિગૃહ્ણિષાદપવિદ્ધઃ સ ઉચ્યતે ॥ ૧૭૧ ॥

માતાપિતાએ અથવા તેમનામાંના એકે કોઈ પુત્રને તણ
દીધો હોય અને બીજે કોઈ પુરુષ તેને સ્વીકારી લે, તો તે પુત્ર
તેને સ્વીકારનારનો અપવિદ્ધ પુત્ર કહેવાય. ૧૭૧

પિતૃવેશ્મનિ કન્યા તુ યં પુત્રં જનયેદ્રહઃ ।

તં કાનીનં વદેન્નાન્ના વોદુઃ કન્યાસમુદ્ભવમ્ ॥ ૧૭૨ ॥

એ કન્યા પિતાને ઘેર એકાંતમાં ડાઈ પુત્રને જન્મ આપે છે, તે કન્યાને થયેલા એ પુત્રને 'કાનીન' નામે ઓળખવામાં આવે છે અને એ તે કન્યાને પરણુનારનો પુત્ર ગણાય છે. ૧૭૨

યા ગર્ભિणी संस्क्रियते ज्ञाताज्ञातापि वा सती ।

बोद्धुः स गर्भो भवति सहोढ इति चोच्यते ॥ १७३ ॥

ગર્ભવતી તરીકે જાણીતી કે અજાણીતી એવી ડાઈ સ્ત્રીનો વિવાહ-સંસ્કાર થાય, તે તેનો તે ગર્ભ તે સ્ત્રીને પરણુનાર પતિનો થાય અને તે સહોઢ પુત્ર કહેવાય. ૧૭૩

क्रीणीषाद्यस्त्वपत्यार्थं मातापित्रोर्यमन्तिकात् ।

स क्रीतकः सुतस्तस्य सदृशोऽसदृशोऽपि वा ॥ १७४ ॥

પુત્ર દાખલ જે સજાતિ કે પરજાતિ પુત્રને તેનાં માતા-પિતા પાસેથી વેચાતો લેવામાં આવે તે તે ક્રીતક પુત્ર કહેવાય છે. ૧૭૪

या पत्या वा परित्यक्ता विधवा वा स्वयेच्छया ।

उत्पादयेत्पुनर्भूत्वा स पौनर्भव उच्यते ॥ १७५ ॥

પતિથી ત્યજાયેલી અથવા વિધવા થયેલી સ્ત્રી સ્વેચ્છા-પૂર્વક પુનર્લગ્ન કરી જે પુત્રને જન્મ આપે, તે પુત્ર પૌનર્ભવ કહેવાય છે. ૧૭૫

सा चेदक्षतयोनिः स्याद्गतप्रत्यागताऽपि वा ।

पौनर्भवेन भर्त्रा सा पुनः संस्कारमर्हति ॥ १७६ ॥

તે સ્ત્રી જે અક્ષતયોનિ હોય તે પુનર્લગ્ન કરનાર પતિ સાથે તે ફરી વિવાહસંસ્કારને યોગ્ય છે. તે જે એક પતિને છોડીને બીજા પાસે ગઈ હોય અને પાછી મૂળ પતિ પાસે આવી હોય, તે મૂળ પતિ સાથે તે ફરી વિવાહસંસ્કાર કરવાને યોગ્ય છે.

માતાપિતૃવિહીનો યસ્ત્યક્તો વા સ્યાદકારણાત્ ।

આત્માનં સ્પર્શયેદ્યસ્મૈ સ્વયંદત્તસ્તુ સ સ્મૃતઃ ॥ ૧૭૭ ॥

જે પુત્ર માતાપિતાથી વિહીન હોય અથવા જે વગરકારણે ત્યજ્યેલો હોય, તે પુત્ર પોતે જ પોતાને કામને અર્પિત કરે તો તેને સ્વયંદત્ત પુત્ર કહ્યો છે. ૧૭૭

યં બ્રાહ્મણસ્તુ શૂદ્રાયાં કામાદુત્પાદયેન્સુતમ્ ।

સ પારયન્નેવ શ્વસ્તસ્માત્પારશ્વઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧૭૮ ॥

બ્રાહ્મણ કામને વશ થઈ વિવાહિત શૂદ્રાને વિશે જે પુત્ર પેદા કરે, તે જીવતાં છતાં મૂચ્યા જવો છે, તેને 'પારશવ' કહે છે.

દાસ્યાં વા દાસદાસ્યાં વા યઃ શૂદ્રસ્ય સુતો ભવેત્ ।

સોઽનુજ્ઞાતો હરેદંશમિતિ ધર્મો વ્યવસ્થિતઃ ॥ ૧૭૯ ॥

દાસીમાં કે દાસની સ્ત્રીમાં શૂદ્રનો જે પુત્ર જન્મે, તે પિતાની આજ્ઞાથી પોતાનો મિલકતભાગ લે, એવી ધર્મવ્યવસ્થા છે. ૧૭૯

ક્ષેત્રજાદીન્સુતાનેતાનેકાદશ યથોદિતાન્ ।

પુત્રપ્રતિનિધીનાહુઃ ક્રિયાલોપાન્મનીષિણઃ ॥ ૧૮૦ ॥

ક્ષેત્રજ આદિ જે આ અગિયાર પુત્રો કહ્યા છે, તેમને વિદ્વાનોએ શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયાઓનો લોપ ન થાય તેટલા સારુ પુત્રના પ્રતિનિધિરૂપ ગણ્યા છે. ૧૮૦

ય એતેઽભિહિતાઃ પુત્રાઃ પ્રસન્નાદન્યબીજજાઃ ।

યસ્ય તે બીજતો જાતાસ્તસ્ય તે નેતરસ્ય તુ ॥ ૧૮૧ ॥

આ પ્રસંગે, અન્યના બીજથી જન્મેલા જે પુત્રોનું વર્ણન કર્યું છે, તે જના બીજથી જન્મ્યા હોય તેનાજ પુત્રો છે, બીજના નથીજ. ૧૮૧

આતૃણામેકજાતાનામેકશ્ચેત્પુત્રવાન્મભવેત્ ।

સર્વાસ્તાસ્તેન પુત્રેણ પુત્રિણો મનુરબ્રવીત્ ॥ ૧૮૨ ॥

એક ઉદરમાં પાંડલા લાઇઓમાં જે એકજ પુત્રવાન હોય, તો તે એક પુત્રથી સર્વ લાઇઓ પુત્રવાન છે, એમ મનુએ કહ્યું છે. ૧૮૨

સર્વાસામેકપત્નીનામેકા ચેત્પુત્રિણી ભવેત્ ।

સર્વાસ્તાસ્તેન પુત્રેણ પ્રાહ પુત્રવતીર્મનુઃ ॥ ૧૮૩ ॥

ધણી પત્નીઓમાં જે એકજ પત્ની પુત્રવતી હોય, તો તે પુત્રથી તે સર્વ પત્નીઓ પુત્રવતી છે, એમ મનુએ કહ્યું છે.

શ્રેયસઃ શ્રેયસોડલામે પાપીયાન્રિક્થમર્હતિ ।

બહવશ્ચેત્તુ સદૃશાઃ સર્વે રિક્થસ્ય ભાગિનઃ ॥ ૧૮૪ ॥

શ્રેષ્ઠ શ્રેષ્ઠ પુત્રના અભાવમાં ગિતરતા ગિતરતા પુત્ર વારસાના અધિકારી છે. પણ ધણા પુત્રો એકસરખા હોય તો તે સર્વ મિલકતના સરખા ભાગિયા થાય. ૧૮૪

ન આતરો ન પિતરઃ પુત્રા રિક્થહરાઃ પિતુઃ ।

પિતા હરેદપુત્રસ્ય રિક્થં આતર એવ ચ ॥ ૧૮૫ ॥

પુત્રોજ પિતાની સંપત્તિના અધિકારી છે, લાઇઓ કે બીજા પિતૃપક્ષીઓ નથી. પણ અપુત્રની મિલકત તેનો પિતા અને તેના લાઇઓ લે. ૧૮૫

ત્રયાણામુદકં કાર્યં ત્રિષુ પિન્હઃ પ્રવર્તેતે ।

ચતુર્થઃ સંપ્રદાતૈર્ષાં પશ્ચમો નોપપઘતે ॥ ૧૮૬ ॥

પિતા, પિતામહ અને પ્રપિતામહ એ ત્રણને જલદાન અને પિંડદાન અપાય છે. ચોથો તે પિંડ આપનારો હોય છે. આમાં પાંચમાનો કોઈ સંબંધ હોતો નથી. ૧૮૬

[અસુતાસ્તુ પિતુઃ પત્ન્યઃ સમાનાંશાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।

પિતામહ્યથ તાઃ સર્વા માતૃકલ્પાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥

સંતતિવિનાની પિતાની બીજી પત્નીઓ પણ સમાન ભાગીદાર છે. તે સૌ પિતામહીઓ છે અને તેમને માતાના જટલા અધિકારવાળી કહી છે.]

अनन्तरः सपिण्डाद्यस्तस्य दस्य धनं भवेत् ।

अत ऊर्ध्वं सकुल्यः स्यादाचार्यः शिष्य एव वा ॥ ૧૮૭ ॥

જ સપિંડીઓમાં નિકટના સંબંધી હોય, તે સર્વથી પહેલા વારસના અધિકારી છે. તે ન હોય તો કુળનો પુરુષ વારસ થાય છે. તેના અભાવે આચાર્ય અને આચાર્ય ન હોય તો શિષ્ય એમ વારસદાર થાય છે. ૧૮૭

सर्वेषामप्यभावे तु ब्राह्मणा रिक्थभागिनः ।

त्रैविद्याः शुचयो दान्तास्तथा धर्मो न हीयते ॥ ૧૮૮ ॥

ઉપરના સૌના અભાવે, બ્રાહ્મણો મિલકતના હકદાર થાય. તેઓ ત્રણ વેદોને જાણનારા, પવિત્ર અને જિતેન્દ્રિય હોય, તો શ્રાદ્ધાદિક ધર્મનો નાશ થતો નથી. ૧૮૮

अहार्यं ब्राह्मणद्रव्यं राज्ञा नित्यमिति स्थितिः ।

इतरेषां तु वर्णानां सर्वाभावे हरेरूपः ॥ ૧૮૯ ॥

પુત્રહીન બ્રાહ્મણનું ધન રાજાએ કદીય લેવું નહિ; આવી ધર્મની નિત્ય મર્યાદા છે. બીજી વર્ણોમાં કાઠને વારસ ન હોય, તો તેનું ધન રાજાએ લઇ લેવું. ૧૮૯

संस्थितस्यानपत्यस्य सगोत्रात्पुत्रमाहरेत् ।

तत्र यद्विक्रयजातं स्यात्तत्तस्मिन्प्रतिपादयेत् ॥ ૧૯૦ ॥

કોઈ અપુત્ર મરી જાય, તો તેના ગોત્રમાંથી એક પુત્ર લેવો અને મરનારનું જ ધન હોય તે તેને સુપરત કરવું. ૧૯૦

દ્વૌ તુ યૌ વિવદેયાતાં દ્વામ્યાં જાતૌ સ્ત્રિયા ધને ।

તયોર્યદ્યસ્ય પિત્ર્યં સ્યાત્તત્સ ગૃહ્ણીત નેતરઃ ॥ ૧૯૧ ॥

એક સ્ત્રીમાં બે પુરુષોથી થયેલા બે પુત્રો બે મિલકત વિશે ઝગડો કરે, તો તે ધન જના પિતાનું હોય તે તે ધનને લે; બીજો પુત્ર તે ન લે. ૧૯૧

જનન્યાં સંસ્થિતાયાં તુ સમં સર્વે સહોદરાઃ ।

મજેરન્માતૃકં રિક્થં મગિન્યશ્ચ સનામયઃ ॥ ૧૯૨ ॥

માતા ગુજરી જતાં, સર્વ સગા ભાઈઓએ તથા બહેનોએ માતાની મિલકત સરખે ભાગે વહેંચી લેવી. ૧૯૨

યાસ્તાસાં સ્યુર્દુહિતરસ્તાસામપિ યથાર્હતઃ ।

માતામહ્યા ધનાત્કિશ્ચિત્પ્રદેયં પ્રીતિપૂર્વકમ્ ॥ ૧૯૩ ॥

તે બહેનોને જ દીકરીઓ હોય, તેમને પણ યોગ્યતા પ્રમાણે આજી (માની મા)ના ધનમાંથી કંઈક પ્રીતિપૂર્વક આપવું.

અધ્યગ્ન્યધ્યાવાહનિકં દત્તં ચ પ્રીતિકર્મણિ ।

બ્રાતૃમાતૃપિતૃપ્રાસં ષડ્ધિધં સ્ત્રીધનં સ્મૃતમ્ ॥ ૧૯૪ ॥

અધ્યગ્નિ (વિવાહ વખતે અગ્નિ સમક્ષ પિતા આદિએ આપેલું) ધન, અધ્યાવાહનિક (લગ્ન પછી સાસરે જતી વખતે મળેલું) ધન, પ્રીતિપૂર્વક આપવામાં આપેલું ધન, ભાઈ તરફથી, માતા તરફથી અને પિતા તરફથી મળેલું ધન—એમ છ પ્રકારનું સ્ત્રીધન કહ્યું છે. ૧૯૪

अन्वाधेयं च यदत्तं पत्या प्रीतेन चैव यत् ।

पत्यौ जीवति वृत्तायाः प्रजायास्तद्धनं भवेत् ॥ १९५ ॥

अन्वाधेय (विवाह पत्नी पियरियां के सासरियां तरकथी भणेषु) धन तथा पतिअे प्रीतिपूर्वक आपेक्षुं धन, अे पत्नी पतिना छतां शुजरी अय तो ते स्त्रीनी प्रअनुं थाय. १९५

ब्राह्मदैवार्षगान्धर्वप्राजापत्येषु यद्वसु ।

अप्रजायामतीतायां भर्तुरेव तदिष्यते ॥ १९६ ॥

ब्राह्म, देव, आर्ष, गान्धर्व अने प्राअपत्य विवाहोभां स्त्रीने अे धन अण्युं होय, ते ते स्त्री संतानरहित शुजरी अय तो तेना स्वाभीनुं अण्युं. १९६

यश्वस्याः स्याद्धनं दत्तं विवाहेष्वासुरादिषु ।

अप्रजायामतीतायां मातापित्रोस्तदिष्यते ॥ १९७ ॥

पशु, आसुरादि विवाहोभां स्त्रीने अे धन अण्युं होय, ते ते स्त्री निःसंतान भरी अय, तो तेनां मातापितानुं गणाय.

स्त्रियां तु यद्भवेद्वित्तं पित्रा दत्तं कथंचन ।

ब्राह्मणी तद्धरेत्कन्या तदपत्यस्य वा भवेत् ॥ १९८ ॥

(ब्राह्मणने ब्राह्मणी उपरांत भीअ अे स्त्रीअो होय, ते निःसंतान भरणु पाभे, तो ते) स्त्रीअोने पिताअे आपेक्षुं अे कंध धन होय, ते धन ब्राह्मणीनी कन्याने भणे अथवा तेना पुत्रने भणे. १९८

न निर्हारं स्त्रियः कुर्युः कुटुम्बाद्बहुमध्यगात् ।

स्वकादपि च वित्ताद्धि स्वस्य भर्तुरनाज्ञया ॥ १९९ ॥

विशाण कुटुंअना भअियारा धनभांथी स्त्रीअोअे धनसंअय

નહિ કરવો, તેમ પોતાના ધનમાંથીય પોતાના પતિની આજ્ઞા વિના કંઈ ધરેણાંગાઠાં ન કરાવવાં. ૧૯૯

પત્યૌ જીવતિ યઃ સ્ત્રીભિરલક્ષ્મીરો ધૃતો ભવેત્ ।

ન તં મજેરન્દાયાદા મજમાનાઃ પતન્તિ તે ॥ ૨૦૦ ॥

સ્ત્રીઓ પતિના જીવતાં જે અલંકારો પહેરતી હોય, તે વારસદારોએ ઉતરાવી લેવાં નહિ; તેમ કરનારાઓ પતિત થાય છે. ૨૦૦

અનંશૌ ક્ષીણપતિતૌ જાત્યન્ધવધિરૌ તથા ।

ઉન્મત્તજહમૂકાશ્ચ યે ચ કૌચિન્નિરિન્દ્રિયાઃ ॥ ૨૦૧ ॥

નપુંસક, પતિત, જન્માંધ, બહેરો, ગાંડો, બેવકૂફ, મૂંગો અને જે નિરિન્દ્રિય હોય, તે સૌ પિતાની મિલકતના વારસ થઈ શકતા નથી. ૨૦૧

સર્વેષામપિ તુ ન્યાય્યં દાતું શક્ત્યા મનીષિણા ।

ગ્રાસાચ્છાદનમત્યન્તં પતિતો હૃદદદ્ભવેત્ ॥ ૨૦૨ ॥

પરંતુ વિદ્વાને યથાશક્તિ અને યથાન્યાય એ સૌને જીવતાં સુધી ખાનપાન અને વસ્ત્રાદિ આપવાં. તે નહિ આપનારો પતિત થાય છે. ૨૦૨

યદ્યર્થિતા તુ દારૈઃ સ્યાત્ક્ષીણાદીનાં કથંચન ।

તેષામ્મુત્પન્નતન્તૂનામપત્યં દાયમર્હતિ ॥ ૨૦૩ ॥

જે નપુંસક આદિ કેમેય પત્ની કરવા ઇચ્છે, તો તેમને થયેલા ક્ષેત્રજ પુત્રના પુત્રને વારસાનો હક રહે. ૨૦૩

યત્કિંચિંત્પિતરિ પ્રેતે ધનં જ્યેષ્ઠોઽધિગચ્છતિ ।

માગો યત્રીયસાં તત્ર યદિ વિદ્યાનુપાલિતઃ ॥ ૨૦૪ ॥

पिता परदोक्त्वासी यतां भोटो लाघ न कंठं धन पाप्मे,
तेभां नाना लाघञ्चो नो लाग ङोय; सिवाय ङे, ते नाना
लाघञ्चो विधाव्यासी ङोय. २०४

अविद्यानां तु सर्वेषामीहातश्चेद्धनं भवेत् ।

समस्तत्र विभागः स्यादपित्र्य इति धारणा ॥ २०५ ॥

पणु सौ अविद्वान लाघञ्चोनुं ते आगभयनुं ङे धन
ङोय, तो आपुङुं धन पाद राभी ते धनना सरभा लाग
पडाय ङेम शास्त्रभर्यादा छे. २०५

विद्याधनं तु यद्यस्य तत्तस्यैव धनं भवेत् ।

मैत्र्यमाद्वाहिकं चैव माधुपर्किकमेव च ॥ २०६ ॥

विधा, मैत्री, विवाह अने मधुपर्कं ङे अंगे भणेलुं धन
ते ङेने मणुं ङोय तेनुं ङ थाय. २०६

भ्रातृणां यस्तु नेहेत धनं शक्तः स्वकर्मणा ।

स निर्भाज्यः स्वकादंशात्किञ्चिद्दत्त्वोपजीवनम् ॥ २०७ ॥

पुरुषार्थंथी सभर्थं ङेवो ङ लाघ लाघञ्चोना धननी धञ्छा
न करे, तेने तेना पोताना लागभांथी आञ्चविका पूरतुं कंठक
काढी आपी अलग थवा देवो. २०७

अनुपपन्नं पितृद्रव्यं श्रमेण यदुपार्जितम् ।

स्वयमीहितलब्धं तन्नाकामो दातुमर्हति ॥ २०८ ॥

पिताना द्रव्यने ङानि पढोंयाञ्चा विना ङणु पोताना
श्रमथी कंठं कभाघं करी ङोय, ते ङे पोते धञ्छतो न ङोय
तो पोतानुं रणेलुं ङे धन लाघञ्चोने न पणु आपे. २०८

पैतृकं तु पिता द्रव्यमनवाप्तं यदाप्नुयात् ।

न तत्पुत्रैर्भजेत्सार्धमकामः स्वयमर्जितम् ॥ २०९ ॥

ન મળી શકેલી વડવાની મિલકતને કદી પિતા પ્રાપ્ત કરે, ત્યારે તે ઈચ્છતો ન હોય તો તે મિલકત પુત્રોમાં ન પણ વહેંચે. કેમકે, એ તો એણે પોતેજ મેળવેલી છે. ૨૦૯

વિમક્તાઃ સહ જીવન્તો વિમજેરન્પુનર્યદિ ।

સમસ્તત્ર વિભાગઃ સ્યાજ્જ્યૈષ્ઠ્યં તત્ર ન વિદ્યતે ॥ ૨૧૦ ॥

એકવાર ભાગ વહેંચી બુદ્ધ રહેનારાઓ ફરી ભેગા રહી પાછા ભાગ વહેંચે, તો વહેંચણુ સરખે ભાગે થાય. તેમાં જ્યેષ્ઠત્વ હોતું નથી. ૨૧૦

યેષાં જ્યેષ્ઠઃ કનિષ્ઠો વા હીયેતાંશપ્રદાનતઃ ।

ત્રિયેતાન્યતરો વાપિ તસ્ય ભાગો ન લુપ્યતે ॥ ૨૧૧ ॥

ભાઈઓમાં મોટો કે નાનો ભાઈ ભાગની વહેંચણુ વખતે મરી જાય કે સંન્યાસ વગેરે કારણે છૂટો પડે, તોપણ તેનો ભાગ લોપ પામતો નથી. ૨૧૧

સોદર્યા વિમજેરંસ્તં સમેત્ય સહિતાઃ સમમ્ ।

બ્રાતરો યે ચ સંસૃષ્ટા મગિન્યશ્ચ સનાયયઃ ॥ ૨૧૨ ॥

પણ સગા ભાઈઓ અને સગી બહેનો એકઠાં મળીને તેનો ભાગ સરખે હિસ્સે વહેંચી લે. ૨૧૨

યો જ્યેષ્ઠો વિનિકુર્વીત લોભાદ્ભ્રાતૃન્યવીયસઃ ।

સોઽજ્યેષ્ઠઃ સ્યાદભાગશ્ચ નિયન્તવ્યશ્ચ રાજભિઃ ॥ ૨૧૩ ॥

જ મોટો ભાઈ લોભ કરીને નાના ભાઈઓને છેતરે, તે મોટા ભાઈના માનને લાયક રહેતો નથી, તેમ તેને મોટા ભાઈ તરીકેનો ભાગ પણ ધટતો નથી. રાજાએ તેને દંડ કરવો ધટે છે.

सर्व एव विकर्मस्था नार्हन्ति भ्रातरो धनम् ।

न चादत्त्वा कनिष्ठेभ्यो ज्येष्ठः कुर्वीत यौतकम् ॥ २१४ ॥

आडे रस्ते यडेला सर्व लाध्ज्याने पिताना धननो अधि-
कार रहेतो नथी. तेभज मोठा लाध्ज्ये पणु नाना लाध्ज्याने
तेभनो लाग आध्या विना पोतीकी थापणु न करवी. २१४

भ्रातृणामविभक्तानां यद्युत्थानं भवेत्सह ।

न पुत्रभागं विषमं पिता दद्यात्कथंचन ॥ २१५ ॥

लेगा रहेता लाध्ज्यानी जे साथे व्यापारआदि वृद्धि
थाय, तो पिताज्ये पुत्रोने इयारेय असमान लाग न
आपवा. २१५

ऊर्ध्वं विभागाज्जातस्तु पित्र्यमेव हरेद्धनम् ।

संसृष्टास्तेन वा ये स्युर्विभजेत स तैः सह ॥ २१६ ॥

लाग वडेच्याया पछी जन्मेलेो पुत्र पितानी मिलकतने
लाग लेज. अथवा, जे लाध्ज्या तेनी साथे रहेता होय तेमनी
साथे ते मिलकत सरभे लागे वडेच्याती ले. २१६

अनपत्यस्य पुत्रस्य माता दायमवाप्नुयात् ।

मातर्यपि च वृत्तायां पितुर्माता हरेद्धनम् ॥ २१७ ॥

अपुत्र भरी गयेला पुत्रनो लाग तेनी माता पाभे. माता
पणु गुजरी गर्ध होय, तो पितानी माता ते धननी वारस थाय.

ऋणे धने च सर्वस्मिन्प्रविभक्ते यथाविधि ।

पश्चाद्दृश्येत यत्किञ्चित्तत्सर्वं समतां नयेत् ॥ २१८ ॥

अधुं लेणुं हेणुं यथाविधि वडेच्यार्ध गया पछी कंठ धन-
मिलकतनी जणु थाय, तो ते सरभे लागे वडेच्या लेवी. २१८

વસ્ત્રં પત્રમલક્ષ્ણં કૃતાભમુદકં સ્ત્રિયઃ ।

યોગક્ષેમં પ્રચારં ચ ન વિભાજ્યં પ્રવક્ષતે ॥ ૨૧૯ ॥

વસ્ત્ર, વાહન, અલંકાર, પકવાન, ફૂલા, દાસી, મંત્રી, પુરોહિત, છત્ર, ચામર અને ધરનો પ્રવેશમાર્ગ, એટલાના ભાગ ન પડાય, એમ કહ્યું છે. ૨૧૯

અયમુક્તો વિમાગો વઃ પુત્રાણાં ચ ક્રિયાવિધિઃ ।

ક્રમશઃ ક્ષેત્રજાદીનાં દ્યૂતધર્મં નિબોધત ॥ ૨૨૦ ॥

આ તમને ક્ષેત્રજ આદિ પુત્રોના વારસા વિશે તેમજ તેમની ક્રિયાવિધિ વિશે અનુક્રમે કહ્યું. હવે જુગાર સંબંધી વ્યવસ્થા સાંભળો. ૨૨૦

જુગાર બંધ કરવો—

દ્યૂતં સમાહ્વયં ચૈવ રાજા રાષ્ટ્રાન્નિવારયેત્ ।

રાજાન્તકરણાવેતૌ દ્વૌ દોષૌ પૃથિવીશ્ચિતામ્ ॥ ૨૨૧ ॥

રાજ્યએ દ્યૂત અને સમાર્થ્ય એ બંનેને દેશમાંથી દૂર કરવાં. કેમકે, પૃથ્વીપતિના એ બંને દોષો તેના રાજ્યનો નાશ કરનારા છે. ૨૨૧

પ્રકાશમેતત્તાસ્કર્યં યદેવનસમાહ્વયૌ ।

તયોર્નિત્યં પ્રતિષ્ઠાતે નૃપતિર્યત્નવાન્ભવેત ॥ ૨૨૨ ॥

દ્યૂત અને સમાર્થ્ય એ બંને ઉઘાડી ચોરી છે; રાજ્યએ એમનો નાશ કરવામાં પ્રયત્નશીલ રહેવું. ૨૨૨

અપ્રાણિભિર્યત્ક્રિયતે તલ્લોકે દ્યૂતમુચ્યતે ।

પ્રાણિભિઃ ક્રિયતે યસ્તુ સ વિજ્ઞેયઃ સમાહ્વયઃ ॥ ૨૨૩ ॥

પ્રાણરહિત વસ્તુઓથી (પાસા, સોગઠાં, વગેરેથી)જ જુગાર

રમાય છે, તે ઘૂત કહેવાય છે; અને પ્રાણીઓ (ગાય, બકરી, વગેરે) થી જે હારજીત રમાય છે, તે સમાહ્વય જાણવો. ૨૨૩

ઘૂતં સમાહ્વયં ચૈવ યઃ કુર્યાત્કારયેત વા ।

તાન્સર્વાન્ધ્યાતયેદ્રાજા શૂદ્રાંશ્ચ દ્વિજલિક્ષિનઃ ॥ ૨૨૪ ॥

જ્યો ઘૂત કે સમાહ્વય સ્વયં રમે કે બીજને રમાડે, તે સૌને તેમજ બ્રાહ્મણવેશી શૂદ્રોને રાજ્યે શિક્ષા કરવી. ૨૨૪

કિતવાન્કુશીલવાન્ કૂરાન્પાષ્ણસ્થાંશ્ચ માનવાન્ ।

વિકર્મસ્થાઞ્છૌણ્ડિકાંશ્ચ ક્ષિપ્રં નિર્વાસયેત્પુરાત્ ॥ ૨૨૫ ॥

બુગારી, ભવાયા, ધાતણી, પાખંડી, અવળાં કરમ કરનારા તથા કલાલ એ લોકોને રાજ્યે તલાલ નગર બહાર કાઢવા.

एते राष्ट्रे वर्तमाना राज्ञः प्रच्छन्नतस्कराः ।

विकर्मक्रियया नित्यं बाधन्ते भद्रिकाः प्रजाः ॥ ૨૨૬ ॥

કેમકે, રાજના રાજ્યમાં તેઓ છૂપા ચોર જવા રહે છે અને પોતાનાં અવળાં આચરણોથી તેઓ ભદ્ર પ્રજાને નિત્ય બાધા કરે છે. ૨૨૬

ઘૂતમેતત્પુરા કલ્પે દૃષ્ટં વૈરકરં મહત્ ।

તસ્માદ્ ઘૂતં ન સેવેત હાસ્યાર્થમપિ બુદ્ધિમાન્ ॥ ૨૨૭ ॥

પહેલા કલ્પમાં આ ઘૂત મહાવૈર કરાવનારું અનુભવાયું છે. તેથી બુદ્ધિમાને વિનોદને અર્થે પણ ઘૂતનું સેવન કરવું નહિ. ૨૨૭

प्रच्छन्नं वा प्रकाशं वा तन्निषેवेત યો નરઃ ।

તસ્ય દણ્ડવિકલ્પઃ સ્યાદ્યથેષ્ટં નૃપતેસ્તથા ॥ ૨૨૮ ॥

જે માણસ છાની કે છતી રીતે બુગાડું રમે, તેને રાજ્યે યથેચ્છ દંડની સજા કરવી. ૨૨૮

શ્વત્રવિદ્શુદ્રયોનિસ્તુ દણ્ડં દાતુમશક્તુવન્ ।

આનૃપ્યં કર્મણા ગચ્છોદ્વિપ્રો દદ્યાચ્છનૈઃ શનૈઃ ॥ ૨૨૯ ॥

ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ જાતનો માણસ દંડ ન ભરી શકે, તો તેણે કામ કરાવીને તે દંડનું કરજ વાળવું. બ્રાહ્મણે તે કરજ ધીરે ધીરે વાળવું. ૨૨૯

સ્ત્રીબાલોન્મત્તવૃદ્ધાનાં દરિદ્રાણાં ચ રોગિણામ્ ।

શિષ્યાવિદલરજ્જ્વાઘૈર્વિદધ્યાન્નપતિર્દમમ્ ॥ ૨૩૦ ॥

સ્ત્રી, બાલક, ગાંડો, વૃદ્ધ, દરિદ્રી અને રોગી એમને રાજ્યએ કારકાથી, વાંસની સોટીથી કે રસી વગેરેથી શિક્ષા કરવી. ૨૩૦

યે નિયુક્તાસ્તુ કાર્યેષુ હન્યુઃ કાર્યાણિ કાર્યિણામ્ ।

ધનોષ્મણા પચ્યમાનાસ્તાન્નિસ્વાન્કારયેન્નૃપઃ ॥ ૨૩૧ ॥

જ્યો લોકોનાં કામો ઉપર નિભાયેલા હોય, તેઓ ધનની ગરમીથી ફેફફેલી જાડી કામોને હાનિ કરે, તો રાજ્યએ તેમને મિલકત વગરના કરાવી દેવા. ૨૩૧

કૂટશાસનકર્તૃશ્ચ પ્રકૃતીનાં ચ દૂષકાન્ ।

સ્ત્રીબાલબ્રાહ્મણાંશ્ચ હન્યાદ્દ્વિદ્સેવિનસ્તથા ॥ ૨૩૨ ॥

ફૂડકપટથી શાસન કરનારા, મંત્રીઓમાં બગાડ ધાલનારા, સ્ત્રીઓ, બાલકો અને બ્રાહ્મણોને હણનારા, તેમજ શત્રુને સેવનારા માણસોને રાજ્યએ હણી નાખવા. ૨૩૨

તીરિતં ચાનુશિષ્ટં ચ યત્ર ક્વચન યજ્ઞવેત્ ।

કૃતં તદ્દર્મતો વિદ્યાન્ન તન્નૃયો નિવર્તયેત્ ॥ ૨૩૩ ॥

જે કામમાં ક્યારેક શાસ્ત્રાનુસાર દંડ સુધીનો ફેંસલો અપાયો હોય અને જ્યાં આરોપીને શિક્ષાયે થઈ હોય, તે કામ ધર્મપૂર્વક સંપૂર્ણ થયેલું બાણવું—તેની ફેરતપાસ ન કરવી.

રાજ્યે અપરાધીઓને શિક્ષા કરવી—

અમાત્યાઃ પ્રાહ્નિવાકો વા યત્કુર્યુઃ કાર્યમન્યથા ।

તત્સ્વયં નૃપતિઃ કુર્યાત્તાન્સહસ્રં ચ દણ્ડયેત્ ॥ ૨૩૪ ॥

મંત્રી કે ન્યાયાધીશ જે કામ બાલટી રીતે પતાવે, તે રાજ્યે પોતે ફરી ચલાવવું અને તે મંત્રીઓ કે ન્યાયાધીશોને એક હજાર પણનો દંડ કરવો. ૨૩૪

બ્રહ્મહા ચ સુરાપશ્ચ સ્તેયી ચ ગુરુતલ્પગઃ ।

एते सर्वे पृथग्ज्ञेया महापातकिनो नराः ॥ २३५ ॥

બ્રહ્મહત્યા કરનારો, મદ્યપાન કરનારો, ચોરી કરનારો અને ગુરુપત્ની સાથે ગમન કરનારો—આ સૌને અલગ અલગ મહાપાપી માણસો બાણવા. ૨૩૫

चतुर्णामपि चैतेषां प्रायश्चित्तमकुर्वताम् ।

शारीरं धनसंयुक्तं दण्डं धर्म्यं प्रकल्पयेत् ॥ २३६ ॥

આ ચારમાંથી જે કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે, તેને રાજ્યે ધર્મપૂર્વક દંડ સાથે નીચેની શારીરિક સજા કરવી. ૨૩૬

गुरुतल्पे भगः कार्यः सुरापाने सुराध्वजः ।

स्तेये च श्वपदं कार्यं ब्रह्महण्यशिरा पुमान् ॥ २३७ ॥

ગુરુપત્ની સાથે ગમન કરનાર પુરુષને કપાળે સ્ત્રીઓનિનો ડામ દેવો, મદ્યપાન કરનારને કલાલની ધબનો ડામ દેવો, ચોરી કરનારને કૂતરાના પગનો ડામ દેવો અને બ્રહ્મહત્યા કરનારને માથા વિનાના ધડનો ડામ દેવો. ૨૩૭

असंभोज्या ह्यसंयाज्या असंपाठ्याऽविवाहिनः ।

चरेयुः पृथिवीं दीनाः सर्वधर्मबहिष्कृताः ॥ २३८ ॥

અસંભોજ્યા હ્યસંયાજ્યા અસંપાઠ્યાઽવિવાહિનઃ ।
ચરેયુઃ પૃથિવીં દીનાઃ સર્વધર્મબહિષ્કૃતાઃ ॥ ૨૩૮ ॥

तेवाञ्चो साथे जभाय नहि, तेमना यज्ञ न करावाय,
तेमनी साथे वेदादि पाठ न थाय, तेमज तेमनी साथे विवाह-
संबंध न रभाय. सर्व धर्मथी अहिष्कृत थयेला ते दीनो पृथ्वी
उपर लवे लटक्या करे. २३८

ज्ञातिसंबन्धिभिस्त्वेते त्यक्तव्याः कृतलक्षणाः ।

निर्दया निर्नमस्कारास्तन्मनोरनुशासनम् ॥ २३९ ॥

सगांसंभंधीञ्चोञ्च्ये अने ज्ञातिजनोञ्च्ये आ डाम पाभैला-
ञ्चोने त्याग करवो; तेमना उपर दया न करवी, तेमज तेमने
नमस्कार पणु न करवा; अने मनुनी आज्ञा छे. २३९

प्रायश्चित्तं तु कुर्वाणाः सर्ववर्णा यथोदितम् ।

नाङ्ग्या राज्ञा ललाटे स्युर्दाप्यारतूत्तमसाहसम् ॥ २४० ॥

पणु नञ्चो यथाशास्त्र प्रायश्चित्त करे, ते सर्व वर्णना
भाणुसोने कपाणे राज्ञे डाम न देवडाववो-तेमनी पासे तेणु
उत्तम साहसने दंड लेवो. २४०

आगःसु ब्राह्मणस्यैव कार्यो मध्यमसाहसः ।

विवास्यो वा भवेद्राष्ट्रात्सद्रव्यः सपरिच्छदः ॥ २४१ ॥

ब्राह्मणु अने उपला अपराधमां आञ्चो होय, तो तेने
मध्यम साहसने दंड करवो अथवा तेने सकुटुंब धनमाल
साथे देशपार करवो. २४१

इतरे कृतवन्तस्तु पापान्येतान्यकामतः ।

सर्वस्वहारमर्हन्ति कामतस्तु प्रवासनम् ॥ २४२ ॥

परंतु भीष्म वर्णवाणाञ्चो अने अजणुतां पणु आ पापोकरे
तो तेमनुं सर्वस्व लई लेवुं. तेञ्चो अने अणुजेईने अने पापो
करे तो तेमने देशनिकाल करवा. २४२

નાદદીત નૃપઃ સાધુર્મહાપાતકિનો ધનમ્ ।

આદદાનસ્તુ તલ્લોમાત્તેન દોષેણ લિપ્યતે ॥ ૨૪૩ ॥

ધાર્મિક રાજાએ મહાપાપીનું ધન ન લેવું. લોભે કરીને
જ તે ધન લે છે, તે દોષથી ખરડાય છે. ૨૪૩

અપ્સુ પ્રવેશ્ય તં દણ્ડં વરુણાયોપપાદયેત્ ।

શ્ચુતશ્ચુતોપપન્ને વા બ્રાહ્મણે પ્રતિપાદયેત્ ॥ ૨૪૪ ॥

દંડરૂપે આવેલ તે ધનને પાણીમાં નાખી વરુણદેવને
અર્પવું અથવા વેદસંપન્ન સદાચારી બ્રાહ્મણને આપી દેવું.

ईशो दण्डस्य वरुणो राज्ञां दण्डघरो हि सः ।

ईशः सर्वस्य जगतो ब्राह्मणो वेदपारगः ॥ २४५ ॥

દંડનો સ્વામી વરુણ છે, કેમકે તે રાજાઓનેય દંડ દેનારો
છે; અને વેદમાં પારંગત થયેલો બ્રાહ્મણ અખિલ જગતનો ઈશ છે.

यत्र वर्जयते राजा पापकृद्भ्यो घनागमम् ।

तत्र कालेन जायन्ते मानवा दीर्घजीविनः ॥ २४६ ॥

જ્યાં રાજા પાપ કરનારાઓ તરફથી આવતા ધનને વળ
છે, ત્યાં માણસો કાળે કરીને લાંબી-આવરદાવાળાં થાય છે. ૨૪૬

निष्पद्यन्ते च सस्यानि यथोप्तानि विशां पृथक् ।

बालाश्च न प्रमीयन्ते विकृतं न च जायते ॥ २४७ ॥

ત્યાં જમીનમાં વિવિધ ધાન્યો વાગ્યા પ્રમાણે પાકે છે,
ત્યાં બાલકો મરતાં નથી અને કોઈ ખોડખાંપણવાળું પણ
જનમતું નથી. ૨૪૭

ब्राह्मणान्बाधमानं तु कामादवरवर्णजम् ।

ह्नयाच्चित्रैर्वધोपायैरुद्वेजनकरैर्नृपः ॥ २४८ ॥

અન્ય વર્ણનો ન કાઈ માણસ પ્રાણણને બહીષ્કર્ષને પીડા કરે છે, તેને રાજ્યે ઉદ્દેગ પમાડે એવા અનેક વધઉપાયોથી મારી નાખવો. ૨૪૮

યાવાનવધ્યસ્ય વષ્ટે તાવાન્વધ્યસ્ય મોક્ષણે ।

અધર્મો નૃપતેદૃષ્ટો ધર્મસ્તુ વિનિયચ્છતઃ ॥ ૨૪૯ ॥

વધને અયોગ્ય એવા માણસનો વધ કરવાથી રાજાને નહીં લો અધર્મ લાગે છે, તેટલો અધર્મ તેને વધને યોગ્ય એવા માણસને છોડી દેવાથી લાગે છે. પરંતુ યથાશાસ્ત્ર દંડ દેવાથી રાજા ધર્મકૃણ પામે છે. ૨૪૯

ઉદિતોઽયં વિસ્તરશો મિથો વિવદમાનયોઃ ।

અષ્ટાદશસુ માર્ગેષુ વ્યવહારસ્ય નિર્ણયઃ ॥ ૨૫૦ ॥

રાજાનું કર્તવ્ય—

અઠાર જાતના વ્યવહારો વિશે પરસ્પર વિવાદ કરનારાઓ સંબંધમાં આ વિસ્તારપૂર્વક નિર્ણય કહ્યો. ૨૫૦

एवं धर्म्याणि कार्याणि सम्यक्कुर्वन्महीपतिः ।

देशानलब्धांस्त्रિप्सेત लब्धांश्च परिपालयेत् ॥ ૨૫૧ ॥

આમ રૂડી રીતે ધર્મ્ય કાર્યોને કરનારો રાજા ન મેળવેલા દેશોને મેળવવા ઇચ્છે અને મેળવેલા દેશોનું પરિપાલન કરે.

सम्याङ्गिनविष्टदेशस्तु कृतदुर्गश्च शास्त्रतः ।

कण्टकोद्दरणे नित्यमातिष्ठेद्यत्नमुत्तमम् ॥ ૨૫૨ ॥

લલીલાંતે વસાવેલા દેશમાં રહીને તેમજ શાસ્ત્રપૂર્વક કિલ્લા કરીને રાજ્યે ચાર-ડાકુ વગેરે કંટકોને મૂળથી કાઢવામાં નિત્ય ઉત્તમ યત્ન રાખવો. ૨૫૨

રક્ષણાદાર્યવૃત્તાનાં ક્રુષ્ટકાનાં ચ શોધનાત્ ।

નરેન્દ્રાશ્નિદિવં યાન્તિ પ્રજાપાલનતત્પરાઃ ॥ ૨૫૩ ॥

પ્રજાપાલનમાં તત્પર રહેલા રાજાઓ, સદાચારી માણુ-
સોનું રક્ષણ કરવાથી તથા કંટકરૂપ દુષ્ટોને યોગ્ય દંડ દેવાથી
સ્વર્ગને વિશે જાણ્ય છે. ૨૫૩

અજ્ઞાસંસ્તસ્કરાન્યસ્તુ બલિં ગૃહ્ણાતિ પાર્થિવઃ ।

તસ્ય પ્રક્ષુભ્યતે રાષ્ટ્રં સ્વર્ગાંચ પરિહીયતે ॥ ૨૫૪ ॥

પણ જે રાજા ચોરોને સજા કરતો નથી અને છતાં કર લે
છે, તેનું રાજ્ય ખળભળી ઊડે છે અને તે સ્વર્ગથી વંચિત
થાય છે. ૨૫૪

નિર્ભયં તુ ભવેદ્યસ્ય રાષ્ટ્રં બાહુબલાશ્રિતમ્ ।

તસ્ય તદ્વર્ધતે નિત્યં સિચ્યમાન ઇવ દ્રુમઃ ॥ ૨૫૫ ॥

પરંતુ જે રાજાના બાહુબળના આશ્રયે કરીને રાજ્ય નિર્ભય
રહે છે, તેનું રાજ્ય નિત્ય સિંચન પામતા વૃક્ષની જેમ વૃદ્ધિ
પામે છે. ૨૫૫

દ્વિવિધાંસ્તસ્કરાન્વિદ્યાત્પરદ્રવ્યાપહારકાન્ ।

પ્રકાશાંશ્ચાપ્રકાશાંશ્ચ ચારચક્ષુર્મહીપતિઃ ॥ ૨૫૬ ॥

પારકું દ્રવ્ય હરી લેનારા છાના ને ઉઘાડા એવા બે જાતના
ચોરોને દૂતરૂપી આંખવાળા રાજાએ પારખી લેવા. ૨૫૬

પ્રકાશવશ્ચકાસ્તેષાં નાનાપણ્યોપજીવિનઃ ।

પ્રચ્છન્નવશ્ચકાસ્તેતે યે સ્તેનાટવિકાદયઃ ॥ ૨૫૭ ॥

તેમાં જાતજાતની દુકાનદારીથી જેઓ જીવિકા ચલાવે છે,
તેઓ ઉઘાડા ચોર છે અને જેઓ જંગલ આદિમાં રખડતા
લૂંટારા છે, તેઓ છાના ચોરો છે. ૨૫૭

उत्कोचकाश्चोपधिका वशकाः कितवास्तथा ।

मङ्गलादेशवृत्ताश्च भद्राश्चेक्षणिकैः सह ॥ २५८ ॥

असम्यकारिणश्चैव महामात्राश्चिकित्सकाः ।

शिल्पोपचारयुक्ताश्च निपुणाः पण्ययोषितः ॥ २५९ ॥

एवमादीन्विजानीयात्प्रकाशाँल्लोककण्टकान् ।

निगूढचारिणश्चान्याननार्यान्ार्यलिङ्गिनः ॥ २६० ॥

लांथ लेनारा, लय. अतावी पैसा पडावनारा, छणकप
करनारा, जुगारी, पोटी मंगल वातो कडी पेट लरनारा, ल
लहुं अतावी पैसा कडावनारा, डायनी रेभा उपरथी इलादेश क
पेटियुं भेणवनारा, अवणां कामे करनारा मोटा अधिकारीअ
धर्त वैधो, शिल्पना धंधामां रडी धन इंसलावी जनाराअ
होशियार अजरु स्त्रीअ वगेरे लोकनां पुटलां कंटकइपो
तेमज आर्यवेश धारणु करनारा भीज छूपा इरता अनार्यो
राजअ वतीं लेवा. २५८-२६०

तान्विदित्वा सुचरितैर्गूढैस्तत्कर्मकारिभिः ।

चारैश्चानेकसंस्थानैः प्रोत्साद्य वशमानयेत् ॥ २६१ ॥

पोताना काममां कुशण, सुचरित, गुप्त अने अनेक स्थ
नोमां रडेनारा हूतो द्वारा उपर कहेला लोका विशे जलुी ले
अने तेमने चोर वगेरेने आगण लावीने वश करवा. २६१

तेषां दोषानमिख्याप्य स्वे स्वे कर्मणि तत्त्वतः ।

कुर्वीत शासनं राजा सम्यक्सारापराधतः ॥ २६२ ॥

राजअ ते चोर वगेरेना जे जे अपराधा होय, ते तत्
ताअ प्रकट करवा अने तेमना अपराध प्रमाणे तेमने यथा
शिक्षा करवी. २६२

न हि दण्डादृते शक्यः कर्तुं पापविनिग्रहः ।

स्तेनानां पापबुद्धीनां निभृत् चरतां क्षितौ ॥ २६३ ॥

पृथ्वी उपर छानाछपडा इरता पापी भनना योरैनां
पापेने दंड सिवाय अंकुशभां लावी शकतां नथी. २६३

सभाप्रपापूपञ्चालावेशमद्यान्विक्रयाः ।

चतुष्पथाश्चैत्यबृक्षाः समाजाः प्रेक्षणानि च ॥ २६४ ॥

जीर्णोद्यानान्यरण्यानि कारुकावेशनानि च ।

शून्यानि चाप्यगाराणि वनान्युपवनानि च ॥ २६५ ॥

एवंविधानृपो देशान्गुल्मैः स्थावरजङ्गमैः ।

तस्करप्रतिषेधार्थं चारैश्चाप्यनुचारयेत् ॥ २६६ ॥

सला, परभ, भीडाधनी दुकान, वेश्याघर, दाशनां पीठां,
वीथी, योरा, मोटां प्रसिद्ध वृक्षा, भेगाओ, नाटकधरो, नूना
भगीयाओ, अरएयो, कारीगरोनां भकानो, सूतां धरो, वनो
अने उपवनो अने अने ओवां स्थानोभां राओओ योरैनी अट-
कायत सारु स्थावर अने नंगम थालुंओ नाभयांतेमण हूतो
द्वारा तपास रभाववी. २६४-२६६

तत्सहायैरनुगतैर्नानाकर्मप्रवेदिभिः ।

विद्यादुत्सादयेच्चैव निपुणैः पूर्वतस्करैः ॥ २६७ ॥

योरैना सागरीतो, तेमना अनुयरो, तेमनां विविध कामो
अणुवावाणओ अने अगाउ योरी करी यूकला निपुणु लेहुओ
द्वारा ते योरैने अणु लेवा अने तेमने उभेडी काढवा. २६७

मक्ष्यभोज्योपदेशैश्च ब्राह्मणानां च दर्शनैः ।

शौर्यकर्मापदेशैश्च कुर्युस्तेषां समागमम् ॥ २६८ ॥

ते लेदुभ्योऽप्ये भानपाननां निभंत्रणुनां, ब्राह्मणुनां दर्श-
ननां अने अछादुरीलयीं कामेना प्रदर्शननां अछानां तणे
ते चोशेने लेगा करवा. २६८

ये तत्र नोपसर्पेयुर्मूलप्रणिहिताश्च ये ।

तान्प्रसह्य नृपो हन्यात्समित्रज्ञातिबान्धवान् ॥ २६९ ॥

जे चोशे त्यां आवे नछि तथा जेभ्यो आ दूतोथी सावध
रही अणगा रहे, तेभ्योने राज्भ्ये अणपूर्वक पकडी तेमना
मित्र, नातवाणा तथा आंधवोनी साथे भारी नापवा. २६९

न होढेन विना चौरं घातयेद्दार्मिको नृपः ।

सहोढ सोपकरणं घातयेद्विचारयन् ॥ २७० ॥

धार्मिक राज्भ्ये चोरने मुद्दामाल विना घात न आपवो,
पणु ते जे मुद्दामाल साथे भणी आवे, तो तेनो विचार न
करतां घात करवो. २७०

ग्रामेष्वेपि च ये केचिच्चौराणां भक्तदायकाः ।

भाण्डावकाशदाश्चैव सर्वास्तानपि घातयेत् ॥ २७१ ॥

गाभोभांय जे काठि चोशेने आपानुं, सामान के
आशरे आपता होय, ते सौनेय भारी न आपववा. २७१

राष्ट्रेषु रक्षाधिकृतान्सामन्तांश्चैव चोदितान् ।

अभ्याघातेषु मध्यस्थाञ्छिष्याच्चौरानिव द्रुतम् ॥ २७२ ॥

राज्यभां रभवाणुं करवा निभायेला अधिकारीभ्यो धाड
वपते जे तटस्थ रहे, तो तेमने चोशेनी जेभ तत्काल शिक्षा
करवी. २७२

યશ્ચાપિ ધર્મસમયાત્પ્રચ્યુતો ધર્મજીવનઃ ।

દષ્ટદેનૈવ તમપ્યોષેત્સ્વકાદ્ધર્માદ્ધિ વિચ્યુતમ્ ॥ ૨૭૩ ॥

જ ન્યાયાધીશ ન્યાયમર્યાદામાંથી બ્રહ્મ થાય, તે સ્વધર્મ-થી બ્રહ્મ થયેલાને પણ દંડથી સંતાપવો. ૨૭૩

ગ્રામઘાતે હિતામજ્ઞે પથિ મોષાભિદર્શને ।

શક્તિતો નાભિધાવન્તો નિર્વાસ્યાઃ સપરિચ્છદાઃ ॥ ૨૭૪ ॥

ગામ ઉપર ધાડ પડે, પુલ્લ વગેરે લાંગી બચ અને રસ્તામાં ચોરી થતી જણાય, તે વખતે જ રખવાળો શક્તિ પ્રમાણે પૂંઠ ન પકડે, તેમને માલમિલકત સાથે દેશવટો આપવો. ૨૭૪

રાજ્ઞઃ કોશાપહર્તૃશ્ચ પ્રતિકૂલેષુ ચ સ્થિતાન્ ।

ઘાતયેદ્વિવિધૈર્દષ્ટૈરરાણાં ચોપજાપકાન્ ॥ ૨૭૫ ॥

રાજના ધનભંડારમાં ચોરી કરનાર, રાજથી પ્રતિકૂળ વર્તનાર અને શત્રુને ભેદ આપી દેનાર-એમને વિવિધ દંડોથી શિક્ષા કરવી. ૨૭૫

સંધિં છિત્વા તુ યે ચૌર્યં રાત્રૌ કુર્વન્તિ તસ્કરાઃ ।

તેષાં છિત્વા નૃપો હસ્તૌ તીક્ષ્ણે શૂલે નિવેશયેત્ ॥ ૨૭૬ ॥

જ ચોરો રાતે સણુગ પાડી ચોરી કરે, તેમના રાજ્યે બેઠ હાથ કાપી નાંખાવવા અને તેમને તીણી શૂળી ઉપર ચડાવવા. ૨૭૬

અંગુલીર્ગ્રન્થિભેદસ્ય છેદયેત્પ્રથમે ગૃહે ।

દ્વિતીયે હસ્તચરણૌ તૃતીયે વધમર્હતિ ॥ ૨૭૭ ॥

ગાંઠડીભેદના પહેલા અપરાધે તેની આંગળીઓ કાપી

નાખવી; બીજા અપરાધે તેના હાથપગ કાપી નાખવા અને ત્રીજા અપરાધે તેનો વધ કરવો. ૨૭૭

અગ્નિદાન્મક્તદાંશ્ચૈવ તથા શસ્ત્રાવકાશ્દાન્ ।

સંનિઘાતુંશ્ચ મોષસ્ય હન્યાચ્ચૌરમિવેશ્વરઃ ॥ ૨૭૮ ॥

જ્યો ચૌરોને દેવતા, લોજન, શસ્ત્ર અને મુકામ આપે, તેમજ જ્યો ચૌરીનો માલ સંધરે, તેમને રાજ્યે ચૌરની જમ સજા કરવી. ૨૭૮

તઢાગભેદકં હન્યાદપ્સુ શુદ્ધવધેન વા ।

યદ્વાપિ પ્રતિસંસ્કુર્યાદાપ્ષસ્તૂત્તમસાહસમ્ ॥ ૨૭૯ ॥

પાળ તોડીને જ જલાશયને તોડે છે તેનો પાણીમાં ડુબાડીને કે બીજી શુદ્ધ રીતે વધ કરી નાંખાવવો. તે જો જલાશય કરી બંધાવી આપે, તો તેને ઉત્તમ સાહસનો દંડ કરવો. ૨૭૯

કોષ્ટાગારાયુધાગારદેવતાગારભેદકાન્ ।

હસ્ત્યશ્વરથહર્તૃશ્ચ હન્યાદેવાવિચારયન્ ॥ ૨૮૦ ॥

જ કોઠાર, આયુધશાળા અને દેવમંદિરને તોડે તેમજ હાથી, ઘોડા અને રથને જ હરી જાય, તેમને વિચાર કર્યા વિના રાજ્યે હણી નાખવા. ૨૮૦

યસ્તુ પૂર્વનિવિષ્ટસ્ય તઢાગસ્યોદકં હરેત્ ।

આગમં વાપ્યપાં મિઘાત્સ દાપ્યઃ પૂર્વસાહસમ્ ॥ ૨૮૧ ॥

જ આગળથી કરેલા જળાશયનું પાણી ચૌરે અથવા પાણીના વહેણને અટકાવે, તેને રાજ્યે અઠીસો પણનો દંડ કરવો.

સમ્પત્સૃજેદ્રાજમાર્ગે યસ્ત્વમેઘ્યમનાપદિ ।

સ દ્વૌ કાર્ષાપણૌ દદ્યાદમેઘ્યં ચાશ્ચ શોષયેત્ ॥ ૨૮૨ ॥

જે સાએ હોવા છતાં રાજમાર્ગ ઉપર જે ગંદવાડ નાખે તે તેને બે કાર્પાપણનો દંડ કરવો અને તરતજ તેની પાસે ગંદવાડ સાફ કરાવવો. ૨૮૨

આપદ્ગતોડ્યથા વૃદ્ધો ગર્ભિણી બાલ એવ વા ।

પરિભાષણમર્હન્તિ તદ્ધ શોધ્યમિતિ સ્થિતિઃ ॥ ૨૮૩ ॥

રાગી, વૃદ્ધ, ગર્ભિણી અને બાલક એમાંનું કોઈ આવે ગંદવાડ નાખે તે તેને ઠપકા આપવો અને તેની પાસે તે ગંદવાડ ઉપડાવવો—એવી મર્યાદા છે. ૨૮૩

ચિકિત્સકાનાં સર્વેષાં મિથ્યાપ્રચરતાં દમઃ ।

અમાનુષેષુ પ્રથમો માનુષેષુ તુ મધ્યમઃ ॥ ૨૮૪ ॥

સર્વે જાતના ચિકિત્સકામાં જે ભિંધું વૈદું કરતો હોય, તેને શિક્ષા કરવી. તેણે પશુ સંબંધમાં તેવું વૈદું ક્યું હોય, તે પ્રથમ સાહસનો અને માણસના સંબંધમાં ક્યું હોય તે મધ્યમ સાહસનો તેને દંડ કરવો. ૨૮૪

સંક્રમધ્વજયષ્ટીનાં પ્રતિમાનાં ચ ભેદકઃ ।

પ્રતિકુર્યાચ્ચ તત્સર્વં પશ્ચ દદ્યાચ્છતાનિ ચ ॥ ૨૮૫ ॥

નાનો પુલ, રાજધન, ધ્વજદંડ અને પ્રતિમા એમને જે ભાંગે તેની પાસે તે તમામ પાછાં કરાવવાં તેમજ તેને પાંચસો પણનો દંડ કરવો. ૨૮૫

અદૂષિતાનાં દ્રવ્યાણાં દૂષણે ભેદને તથા ।

મળીનામપવેધે ચ દણ્ડઃ પ્રથમસાહસઃ ॥ ૨૮૬ ॥

ચોખ્ખા પદાર્થોને દૂષિત કરનાર, તેમને ભાંગનાર તથા મણિઓમાં ખોટો વેહ પાડનાર એટલાને પ્રથમ સાહસનો (અઢીસો પણનો) દંડ કરવો. ૨૮૬

समैर्हि विषमं यस्तु चरेद्भै मूल्यतोऽपि वा ।

समाप्नुयाद्दमं पूर्वं नरो मध्यममेव वा ॥ २८७ ॥

ॐ सरणी किंभतनी वस्तुना अदलाभां लारेओधी
किंभतनी वस्तु ले छे, ते भाणुसने वस्तुना भूदयना प्रभाणु
प्रथम के मध्यम साहसनेो दंड भणे. २८७

बन्धनानि च सर्वाणि राजा मार्गे निवेशयेत् ।

दुःखिता यत्र दृश्येरन्विकृताः पापकारिणः ॥ २८८ ॥

राज्ये सर्वं कारागृहो रस्ता उपर राणवां, तेथी तेभांना
दुःधी अने विकृत पापायारीओ लोडिनी नजरे पडे. २८८

प्राकारस्य च भेचारं परिखाणां च पूरकम् ।

द्वाराणां चैव भंक्तारं क्षिप्रमेव प्रवासयेत् ॥ २८९ ॥

डाटकिडाने तोडनारा, आधओ पुरी हेनारा अने दर-
वाज लांगी नाणनारा अे सौने तरतज देशनिकाल करवा.

अभिचारेषु सर्वेषु कर्तव्यो द्विशतो दमः ।

मूलकर्मणि चानाम्नेः कृत्यासु विविधासु च ॥ २९० ॥

सौ अतना भारणुप्रयोगे, आप्तजन सिवायनांअे करेलां
वशीकरणु अने विविध उअ्याटनेो, अेभां जे भाणुस भरणु
न पाभे, तो ते करनाराने असेो पणुनेो दंड करवेो (भाणुस
भरणु पाभे, तो तेने वधनेो दंड थाय.) २९०

अबीजविक्रयी चैव बीजोत्कृष्टं तथैव च ।

मर्यादामेदकश्चैव विकृतं प्राप्नुयाद्दधम् ॥ २९१ ॥

न जेगे अेवां पी वेयनारो, सारां पी लेगां नडारां पी
लेणवनारो, तेमज गाम अने शहेरनी सीमाने लांगनारो
अेटलाने नाकडान वगेरे डापी विश्य करवा. २९१

સર્વકળ્પકપાપિષ્ઠં હ્રેમકારં તુ પાર્શ્વિવઃ ।

પ્રવર્તમાનમન્યાયે છેદયેક્ષ્વણ્નઃ ક્ષુરૈઃ ॥ ૨૧૨ ॥

સર્વ ચોરોમાં અત્યંત પાપી એવો સોની જે અન્યાયે પ્રવર્તે, તે રાજ્યએ ઇરાથી તેના કણકણ કરી નાખવા. ૨૬૨

સીતાદ્રવ્યાપહરણે સ્ત્રાણામૌષધસ્ય ચ ।

કાલમાસાઘ કાર્યં ચ રાજા દણ્ડં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૨૧૩ ॥

ખેતીનાં ઓઝરો, શાસ્ત્રો તથા ઔષધિઓની ચોરી કરનારને રાજ્યએ કામ અને વખત જોઈને સજા કરવી. ૨૬૩

સ્વામ્યમાત્યૌ પુરં રાષ્ટ્રં કોઞ્ચદણ્ડૌ સુદૃત્તયા ।

સપ્ત પ્રકૃતયો દ્વેતાઃ સપ્તાઙ્ગં રાજ્યમુચ્યતે ॥ ૨૧૪ ॥

સ્વામી, અમાત્ય, પુર, રાષ્ટ્ર, કોશ, દંડ અને મિત્ર આ સાત પ્રકૃતિઓ છે; અને રાજ્ય આ સાત અંગવાળું કહેવાય છે.

સપ્તાનાં પ્રકૃતીનાં તુ રાજ્યસ્યાસાં યથાક્રમમ્ ।

પૂર્વં પૂર્વં ગુરુતરં જાનીયાદ્રથસનં મહત્ ॥ ૨૧૫ ॥

રાજ્યની આ સાત પ્રકૃતિઓમાં યથાક્રમે જે પહેલી પહેલી છે, તે પછી પછીની કરતાં ચડિયાતી છે અને તેના બગડવાથી મહાસંકટ બણવું. ૨૬૫

સપ્તાઙ્ગસ્યેહ રાજ્યસ્ય વિષ્ટબ્ધસ્ય ત્રિદણ્ડવત્ ।

અન્યોન્યગુણવૈશેષ્યાન્ન કિંચિદતિરિચ્યતે ॥ ૨૧૬ ॥

એકબીજાના ગુણવિશેષે કરીને ત્રણ દંડની જેમ બંધાઈ રહેલા આ રાજ્યનાં સપ્ત અંગોમાં કોઈ અંગ બીજા અંગથી અધિક નથી. ૨૬૬

તેષુ તેષુ તુ કૃત્યેષુ તત્તદ્વં વિશિષ્યતે ।

યેન યત્સાધ્યતે કાર્યં તત્તસ્મિન્શ્રેષ્ઠમુચ્યતે ॥ ૨૯૭ ॥

તે તે અંગ તેનાં તેનાં કાર્યોમાં વિશેષ છે. જ કામ
જેનાથી સધાય, તે કામમાં તે અંગ શ્રેષ્ઠ કહેવાય. ૨૯૭

ચારેણોત્સાહયોગેન ક્રિયયૈવ ચ કર્મણામ્ ।

સ્વશક્તિં પરશક્તિં ચ નિત્યં વિદ્યાન્મહીપતિઃ ॥ ૨૯૮ ॥

હૂતો દ્વારા ઉત્સાહના યોગથી, તેમજ કાર્યોની ક્રિયાથી
રાજાએ પોતાની અને શત્રુની શક્તિને નિત્ય બાણવી. ૨૯૮

પીડનાનિ ચ સર્વાણિ વ્યસનાનિ તથૈવ ચ ।

આરમેત તતઃ કાર્યં સંચિન્ત્ય ગુરુલાઘવમ્ ॥ ૨૯૯ ॥

સર્વ બતનાં પીડાદુઃખો અને સંકટોનું ભારેપણું તથા
હલકાપણું વિચાર્યા પછી રાજાએ કાર્ય આરંભવું. ૨૯૯

આરમેતૈવ કર્માણિ શ્રાન્તઃ શ્રાન્તઃ પુનઃ પુનઃ ।

કર્માણ્યારમમાણં હિ પુરુષં શ્રીર્નિવેવતે ॥ ૩૦૦ ॥

થાક ઉપર થાક લાગે, તોય રાજાએ ફરી ફરીને કર્મો
આરંભ્યાજ કરવાં. કેમકે લક્ષ્મી કર્મો આરંભનાર પુરુષનેજ
સેવે છે. ૩૦૦

કૃતં ત્રેતાયુગં ચૈવ દ્વાપરં કલિરેવ ચ ।

રાજ્ઞો વૃત્તાનિ સર્વાણિ રાજા હિ યુગમુચ્યતે ॥ ૩૦૧ ॥

સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર, અને કલિ એ સર્વ યુગો રાજાના
આચરણને આધારે છે. કેમકે, રાજાનેજ યુગરૂપ કલ્પો છે. ૩૦૧

કલિઃ પ્રસુપ્તો ભવતિ સજાગ્રદ્દ્વાપરં યુગમ્ ।

કર્મસ્વમ્યુદ્યતસ્રેતા વિચરંસ્તુ કૃતં યુગમ્ ॥ ૩૦૨ ॥

રાજા ઊધતો રહે, તો કલ્પિયુગ છે; તે જાત્રતં રહે, તો દ્વાપર-
યુગ છે; તે કર્મમાં તત્પર રહે, તો ત્રેતાયુગ છે; અને તે કર્મ-
નુષ્ઠાનમાં વિચરતો રહે, તો સત્યયુગ છે. ૩૦૨

इन्द्रस्यार्कस्य वायोश्च यमस्य वरुणस्य च ।

चन्द्रस्याग्नेः पृथिव्याश्च तेजोवृत्तं नृपश्चरेत् ॥ ૩૦૩ ॥

ઇન્દ્ર, સૂર્ય, વાયુ, યમ, વરુણ, ચન્દ્ર, અગ્નિ અને પૃથ્વી
—એમનાં જવાં તેજસ્વી આચરણ રાજાએ આચરવાં. ૩૦૩

वार्षिकांश्चतुरो मासान्यथेन्द्रोऽभिप्रवर्षति ।

तथाभिवर्षेत्स्वं राष्ट्रं कामैरिन्द्रव्रतं चरन् ॥ ૩૦૪ ॥

ઇન્દ્ર જેમ વરસમાં ચાર માસ વૃષ્ટિ કરે છે, તેમ રાજાએ
ઇન્દ્રવ્રત આચરી પોતાના રાજ્યમાં સર્વ કામનાઓની વૃષ્ટિ
કરવી. ૩૦૪

अष्टौ मासान्यथादित्यस्तोयं हरति रश्मिभिः ।

तथा हरेत्करं राष्ट्राभित्यमर्कव्रतं हि तत् ॥ ૩૦૫ ॥

સૂર્ય જેમ પોતાનાં કિરણોદ્વારા આઠ માસ જલ લે છે,
તેમ રાજાએ સૂર્યવ્રત રાખી રાષ્ટ્ર પાસેથી નિત્ય કર લેવો.

प्रविश्य सर्वभूतानि यथा चरति मारुतः ।

तथा चारैः प्रवेष्टव्यं व्रतमेतद्धि मारुतम् ॥ ૩૦૬ ॥

વાયુ જેમ સર્વ ભૂતોમાં પ્રવેશીને વિચરે છે, તેમ રાજાએ
હૂતો દ્વારા બધે પ્રવેશવું—એજ વાયુવ્રત છે. ૩૦૬

यथा यमः प्रियद्वेष्यौ प्राप्ते काले नियच्छति ।

तथा राज्ञा नियन्तव्याः प्रजास्तद्धि यमवृत्तम् ॥ ૩૦૭ ॥

યમ જમ પ્રિય અને અપ્રિયને યથાકાલે દંડ આપે છે, તેમ રાજાએ પણ પ્રજા ઉપર નિયમન રાખવું—તેજ યમવ્રત છે. ૩૦૭

वरुणेन यथा पार्श्वैर्बद्ध एवाभिदृश्यते ।

तथा पापाभिगृह्णीयाद् व्रतमेतद्धि वारुणम् ॥ ३०८ ॥

પ્રાણી જમ વરુણથી પાશોવડે બંધાયેલો જણાય છે, તેમ રાજાએ પણ પાપીઓને કબજે રાખવા—એ તેનું વરુણવ્રત છે.

परिपूर्णं यथा चन्द्रं दृष्ट्वा हृष्यन्ति मानवाः ।

तथा प्रकृतयो यस्मिन्स चान्द्रव्रतिको नृपः ॥ ३०९ ॥

જમ પૂરા ખીલેલા ચંદ્રને જોઈને મનુષ્યો હરખ પામે છે, તેમ જ રાજાને વિશે પ્રકૃતિમંડળ આનંદ પામે છે, તેને ચંદ્રવ્રતી જણવો. ૩૦૯

प्रतापयुक्तस्तेजस्वी नित्यं स्यात्पापकर्मसु ।

दुष्टसामन्तहिंस्रश्च तदाभेयं व्रतं स्मृतम् ॥ ३१० ॥

જ રાજા પ્રતાપયુક્ત હોય, જ પાપાચારીઓ સંબંધમાં નિત્ય તેજસ્વી હોય અને જ દુષ્ટ સામન્તો પ્રત્યે હિંસક હોય, તેને અગ્નિવ્રતી કહ્યો છે. ૩૧૦

यथा सर्वाणि भूतानि धरा धारयते समम् ।

तथा सर्वाणि भूतानि बिभ्रतः पार्थिव व्रतम् ॥ ३११ ॥

ધરતી જમ ભૂતમાત્રને સરખી રીતે ધારે છે, તેમ રાજાએ સર્વ ભૂતોને સમાન રીતે પાળવાંપોષવાં—એ તેનું પૃથ્વીવ્રત છે.

एतैरुपायैरन्यैश्च युक्तो नित्यमतन्द्रितः ।

स्तेनान् राजा निगृह्णीयात्स्वराष्ट्रे पर एव च ॥ ३१२ ॥

આ અને બીજા ઉપાયોથી યુક્ત એવા રાજાએ નિત્ય

સાવધાન રહીને પોતાના રાજ્યમાંના તેમજ પરરાજ્યમાંના ચોરોને કબજે રાખવા. ૩૧૨

પરામપ્યાપદં પ્રાપ્તો બ્રાહ્મણાન્ન પ્રક્રોપયેત્ ।

તે ક્ષોનં ક્રુપિતા હન્યુઃ સઘઃ સબલવાહનમ્ ॥ ૩૧૩ ॥

મહાઆપત્તિ આવી પડી હોય, તો પણ બ્રાહ્મણોને કોપાવવા નહિ; કેમકે ક્રુપિત થયેલા તેઓ તરતજ રાજનો તેનાં સેનાબલ અને વાહન સાથે નાશ કરે છે. ૩૧૩

યૈઃ ક્રુતઃ સર્વમક્ષયોઽગ્નિરપેયશ્ચ મહોદધિઃ ।

ક્ષયીંચાપ્યાયિતઃ સોમઃ કો ન નશ્યેત્પ્રક્રોપ્ય તાન્ ॥૩૧૪॥

જ-બ્રાહ્મણોએ અગ્નિને સર્વલક્ષી કર્યો છે, મહાસાગરને અપેય કર્યો છે અને ચંદ્રને ક્ષયવાળો છતાં પૂર્ણ કલાવાન કર્યો છે, તેમને કોપાવીને કોણ નાશ નોતરતો નથી? ૩૧૪

લોકાનન્યાન્સૃજેયુર્યે લોકપાલંશ્ચ ક્રોપિતાઃ ।

દેવાન્કુર્યુરદેવાંશ્ચ કઃ ક્ષિપ્વંસ્તાન્સમૃધ્નુયાત્ ॥ ૩૧૫ ॥

જ છ'છેડાયેલા બ્રાહ્મણો અન્ય લોકોને અને લોકપાલોને સજી દે છે અને જ દેવોને અદેવ કરી નાખે છે, તેમને સંતાપનારો કયો માણસ સમૃદ્ધિ પામી શકે? ૩૧૫

યાનુપાશ્રિત્ય તિષ્ઠન્તિ લોકા દેવાશ્ચ સર્વદા ।

બ્રહ્મ ચૈવ ધનં યેષાં કો હિંસ્યાત્તાઙ્ગિજીવિષુ ॥ ૩૧૬ ॥

લોકો અને દેવો સદા જ બ્રાહ્મણોને આશ્રયે ટક્યા છે, અને વેદજ જમનું ધન છે એવા તેમને કયો જીવવાની ઇચ્છાવાળો હણે? ૩૧૬

અવિદ્વાંશ્ચૈવ વિદ્વાંશ્ચ બ્રાહ્મણો દૈવતં મહત્ ।

પ્રણીતશ્ચાપ્રણીતશ્ચ યથાઽગ્નિદૈવતં મહત્ ॥ ૩૧૭ ॥

અગ્નિ વેદમંત્રોથી પ્રગટાવ્યો હોય કે વેદમંત્રો સિવાય પ્રગટાવ્યો હોય, તો પણ તે જન્મ મહાન દૈવતરૂપ છે, તેમ બ્રાહ્મણ વિદ્વાન હોય કે અવિદ્વાન હોય, તો પણ તે મહાન દૈવતરૂપ છે. ૩૧૭

શ્મશાનેશ્વપિ તેજસ્વી પાવકો નૈવ દુષ્યતિ ।

હ્યુમાનશ્ચ યજ્ઞેષુ ભૂય એવાભિવર્ધતે ॥ ૩૧૮ ॥

તેજસ્વી અગ્નિ શ્મશાનમાં અપવિત્ર થતો નથી, તેમ યજ્ઞોમાં હોમ થવાથી તે કૃત્રિને વધે છે. ૩૧૮

એવં યદ્યપ્યનિષ્ટેષુ વર્તન્તે સર્વકર્મસુ ।

સર્વથા બ્રાહ્મણાઃ પૂજ્યાઃ પરમં દૈવતં હિ તત્ ॥ ૩૧૯ ॥

આમ, બ્રાહ્મણો સર્વ અનિષ્ટ કર્મોમાં વર્તે, તો પણ સર્વથા પૂજ્ય છે; કેમકે, તે પરમ દૈવતરૂપ છે. ૩૧૯

ક્ષત્રસ્યાપિ પ્રવૃદ્ધસ્ય બ્રાહ્મણાન્પ્રતિ સર્વશઃ ।

બ્રહ્મૈવ સંનિયન્ત્ સ્યાત્ક્ષત્રં હિ બ્રહ્મસંભવમ્ ॥ ૩૨૦ ॥

બ્રાહ્મણને સર્વદા અત્યંત દુઃખ દેનાર ક્ષત્રિયને બ્રાહ્મણે જ વશમાં આણવો; કેમકે ક્ષત્રિયો બ્રાહ્મણમાંથી જ થયા છે. ૩૨૦

અન્નચોઽગ્નિર્બ્રહ્મતઃ ક્ષત્રમશ્મનો લૌહમુત્થિતમ્ ।

તેષાં સર્વેત્રગમં તેજઃ સ્વાસુ યોનિષુ શ્વામ્યતિ ॥ ૩૨૧ ॥

જળમાંથી અગ્નિ, બ્રાહ્મણમાંથી ક્ષત્રિય અને પથ્થરમાંથી લોહું એમ ઉત્પન્ન થયું છે. તેમનું સર્વત્ર વ્યાપક તેજ પોત-પોતાનાં કારણરૂપોમાં શમી જાય છે. ૩૨૧

नाब्रह्म क्षत्रमृध्नोति नाक्षत्रं ब्रह्म वर्धते ।

ब्रह्म क्षत्रं च संपृक्तमिह चासुत्र वर्धते ॥ ३२२ ॥

ब्राह्मण्यु विना क्षत्रिय वृद्धि पाभतो नथी अन्ये क्षत्रिय विना ब्राह्मण्यु वृद्धि पाभतो नथी. ब्राह्मण्यु अन्ये क्षत्रिय अन्ये बेगा भणीने आ लोक अन्ये परलोकमां वृद्धि भिणवे छे. ३२२

दस्वा धनं तु विप्रेभ्यः सर्वदण्डसमुत्थितम् ।

पुत्रे राज्यं समासृज्य कुर्वीत प्रायणं रणे ॥ ३२३ ॥

दंडतुं सर्व धन ब्राह्मण्युने आपीने तेभ्य पोताना पुत्रने राज्य सोपीने राज्ये रणुमां प्राण्युत्याग करवे. ३२३

एवं चरन्सदा युक्तो राजधर्मेषु पार्थिवः ।

हितेषु चैव लोकस्य सर्वान्भृत्यान्नियोजयेत् ॥ ३२४ ॥

राज्ये राजधर्मां नित्य परायण्यु रहुीने आ प्रभाण्ये वर्तवुं अन्ये सर्व सेवकाने लोकहितनां कामे उपर योजवा. ३२४

एषोऽखिलः कर्मविधिरुक्तो राज्ञः सनातनः ।

इमं कर्मविधिं विद्यात्क्रमशो वैश्यशूद्रयोः ॥ ३२५ ॥

राजने आ सनातन कर्मविधि संपूर्णताये कश्यो, हवे वैश्य अन्ये शूद्रने कर्मपूर्वक कर्मविधि जाणवे. ३२५

वैश्यतुं कर्तव्य—

वैश्यस्तु कृतसंस्कारः कृत्वा दारपरिग्रहम् ।

वार्तायां नित्ययुक्तः स्यात्पशूनां चैव रक्षणे ॥ ३२६ ॥

जतकर्मादि संस्कार पाभेला वैश्ये लग्न करवुं अन्ये भेतीवाडी, वेपार वगेरेमां तथा ठारकांभरना पालनमां नित्य परायण्यु रहेवुं. ३२६

પ્રજાપતિર્હિ વૈશ્યાય સૃષ્ટ્વા પરિદદે પશૂન્ ।

બ્રાહ્મણાય ચ રાજ્ઞે ચ સર્વાઃ પરિદદે પ્રજાઃ ॥ ૩૨૭ ॥

કેમકે, પ્રજાપતિએ પશુઓ સર્જીને વૈશ્યને સોંપ્યાં છે અને સર્વ પ્રજાઓ તેણે બ્રાહ્મણ તથા ક્ષત્રિયને સુપરત કરી છે.

ન ચ વૈશ્યસ્ય કામઃ સ્યાન્ન રક્ષેયં પશૂનિતિ ।

વૈશ્યે ચેચ્છતિ નાડન્યેન રક્ષિતવ્યાઃ કથંચન ॥ ૩૨૮ ॥

વૈશ્ય એવી ઈચ્છા કરેજ નહિ કે હું પશુઓનું રક્ષણ ન કરું. જ્યાં સુધી વૈશ્ય એ પશુપાલન ઈચ્છે, ત્યાં સુધી બીજા ઠાંઠાએ પણ ક્યારેય તે પાલન ન કરવું. ૩૨૮

મણિમુક્તાપ્રવાલાનાં લોહાનાં તાન્તવસ્ય ચ ।

ગન્ધાનાં ચ રસાનાં ચ વિદ્યાદર્ષબલાબલમ્ ॥ ૩૨૯ ॥

મણિઓ, મોતીઓ, પરવાળાં, લોહું, વસ્ત્ર, સુગંધો અને રસો એમના અડતાબિતરતા ભાવોની વૈશ્યે બહુ રાખવી. ૩૨૯

બીજાનામુષ્ટિવિષ્ણ સ્યાત્ક્ષેત્રદોષગુણસ્ય ચ ।

માનયોગં ચ જાનીયાત્તુલાયોગાંશ્ચ સર્વશઃ ॥ ૩૩૦ ॥

તે બિયાં રાખવાની રીતનો બહુકાર હોય, ખેતરના ગુણ-દોષોનો બહુનાર હોય અને તે બધી બલનાં માપિયાં અને કાટલાંને બહુતો હોય. ૩૩૦

સારાસારં ચ માખ્ડાનાં દેશાનાં ચ ગુણાગુણાન્ ।

લાભાલાભં ચ પળ્યાનાં પશૂનાં પરિવર્ધનમ્ ॥ ૩૩૧ ॥

માલતું સારાસારપણું, મુલકના ગુણઅવગુણ, વેપારનો નફોતોટો તેમજ પશુઓનો ઉછેર—એ તેણે બહુવાં બેઠાં. ૩૩૧

મૃત્યાનાં ચ મૃતિં વિદ્યાન્નાષાશ્ચ વિવિધા નૃણામ્ ।

દ્રવ્યાણાં સ્થાનયોગાંશ્ચ ક્રયવિક્રયમેવ ચ ॥ ૩૩૨ ॥

નોકરચાકરોનો પગાર, માણસોની વિવિધ ભાષાઓ, માલની સાચવણ અને ખરીદી તથા વેચાણ-એ તેણે બાણવાં બેઠ્યો. ૩૩૨

ધર્મેણ ચ દ્રવ્યવૃદ્ધાવાતિષ્ઠેઘત્નમુત્તમમ્ ।

દયાઞ્ચ સર્વભૂતાનામન્નમેવ પ્રયત્નતઃ ॥ ૩૩૩ ॥

તેણે ધર્મપૂર્વક દ્રવ્યવૃદ્ધિ સંબંધે ઉત્તમ રીતે પ્રયત્નશીલ રહેવું અને જતનપૂર્વક તેણે સર્વ ભૂતોને અન્ન આપવું. ૩૩૩

શૂદ્રનું કર્તવ્ય—

વિપ્રાણાં વેદવિદુષાં ગૃહસ્થાનાં યશસ્વિનામ્ ।

શુભૂષૈવ તુ શૂદ્રસ્ય ધર્મો નૈશ્ચેયસઃ પરઃ ॥ ૩૩૪ ॥

વેદવેત્તા, ગૃહસ્થી અને યશસ્વી એવા બ્રાહ્મણોની સેવા કરવી, એજ શૂદ્રનો પરમ કલ્યાણકારી ધર્મ છે. ૩૩૪

શુચિરુત્કૃષ્ટશુશ્રૂષુર્મૃદુવાગનહંકૃતઃ ।

બ્રાહ્મણાઘાશ્રયો નિત્યમુત્કૃષ્ટાં જાતિમશ્રુતે ॥ ૩૩૫ ॥

પવિત્ર, જાંચી સેવા કરનારો, કામળ બોલનારો, અહંકાર વિનાનો અને બ્રાહ્મણ આદિના આશ્રયવાળો શૂદ્ર નિત્ય જાંચી જાતિને પામે છે. ૩૩૫

एषोऽनापदिं वर्णानामुक्तः कर्मविधिः शुभः ।

आपद्यपि हि यस्तेषां क्रमशस्तन्निबोधत ॥ ૩૩૬ ॥

આ સર્વ વર્ણો માટેનો આપત્તિરહિત કાલનો શુભ કર્મ-વિધિ કહ્યો. હવે આપત્કાલે તેમનો જ ધર્મ છે તે ક્રમશઃ સાંભળો.

इति श्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां नवमोऽध्यायः ॥

इति श्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुकथित संहितायां अध्याय ९ मो समाप्त

अध्याय १० मो

अधीयीरंस्त्रयो वर्णाः स्वकर्मस्था द्विजातयः ।

प्रब्रूयाद्ब्राह्मणस्त्वेषां नेतराविति निश्चयः ॥ १ ॥

स्वकर्मभां रडेकी त्रये द्विज्जतिओये वेदाध्ययन करवुं;
प्ररंतु आह्मणेण ते अध्ययन कराववुं. श्रीओ ये वरुओये ते न
कराववुं, आवेो निर्णय छे. १

सर्वेषां ब्राह्मणो विद्याद्व्युपायान्यथाविधि ।

प्रब्रूयादितरेभ्यश्च स्वयं चैव तथा भवेत् ॥ २ ॥

आह्मणे सर्व वरुओना आओविकाना यथाविधि उपाये
आणुवा अने ते श्रीओओने लणुाववा तेभण पोतेय तेभ करवुं.

वैशेष्यात्प्रकृतिश्रैष्ठ्यान्नियमस्य च धारणात् ।

संस्कारस्य विशेषाच्च वर्णानां ब्राह्मणः प्रभुः ॥ ३ ॥

विशेषता, स्वालाविक श्रष्ठता, नियमनी धारणा, तेभण
संस्कारनी उत्तमता ओने लर्धने आह्मणु सर्व वरुओना प्रभु छे. ३

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयो वर्णा द्विजातयः ।

चतुर्थ एकजातिस्तु शूद्रो नास्ति तु पञ्चमः ॥ ४ ॥

आह्मणु, क्षत्रिय अने वैश्य ओ वरुओ द्विज्जति छे. ओथे
शूद्र ओकज्जति छे, पणु पांचमो वरुं नथी. ४

अनुशोभ प्रतिशोभ प्रग्न—

सर्ववर्णेषु तुल्यासु पत्नीष्वक्षतयोनिषु ।

आनुलोम्येन संभूता जात्या ज्ञेयास्त एव ते ॥ ५ ॥

सौ वरुओभां पोतपोताना वरुओनी अक्षतयोनि पत्नीओने
विशे कभपूर्वक ण संतान जन्मे ते ते, ते वरुओनां आणुवां. ५

સ્ત્રીષ્વનન્તરજાતાસુ દ્વિજૈરુત્પાદિતાન્સુતાન્ ।

સદૃશાનેવ તાનાહુર્માતૃદોષવિગર્હિતાન્ ॥ ૬ ॥

દ્વિજોએ એક એક ઊતરતી જાતિની સ્ત્રીઓમાં જ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા હોય, તેઓ પિતાની સરખી જાતિના ગણાય છે; પણ માતાના દોષને ક્ષીધે નિંદિત કહેવાય છે. ૬

અનન્તરાસુ જાતાનાં વિધિરેષ સનાતનઃ ।

ઐકાન્તરાસુ જાતાનાં ધર્મ્યં વિદ્યાદિમં વિધિમ્ ॥ ૭ ॥

એકએક ઊતરતી જાતિમાં જન્મેલાં સંતાન સંબંધમાં આ સનાતન વિધિ છે. હવે બીજાએ ઊતરતી જાતિની સ્ત્રીઓમાં જન્મેલાં સંતાનો સંબંધમાં આ ધર્મ્ય વિધિ જણવો. ૭

બ્રાહ્મણાદ્વૈશ્યકન્યાયામમ્બઘ્નો નામ જાયતે ।

નિષાદઃ શૂદ્રકન્યાયાં યઃ પારશવ ઉચ્યતે ॥ ૮ ॥

બ્રાહ્મણથી વૈશ્ય કન્યામાં 'અંબઘ' જન્મે છે. તેનાથી શૂદ્ર કન્યામાં નિષાદ થાય છે, જ 'પારશવ' કહેવાય છે. ૮

ક્ષત્રિયાચ્છૂદ્રકન્યાયાં કૂરાચારવિહારવાન્ ।

ક્ષત્રશૂદ્રવપુર્જન્તુરુગ્નો નામ પ્રજાયતે ॥ ૯ ॥

ક્ષત્રિયથી શૂદ્ર કન્યામાં કૂર આચાર અને વિહારવાળો તેમજ ક્ષત્રિય તથા શૂદ્રના ભેગા પિંડવાળો 'ઉગ્ર' નામે જન્મે છે. ૯

વિપ્રસ્ય ત્રિષુ વર્ણેષુ નૃપત્તેર્વર્ણયોર્દ્વયોઃ ।

વૈશ્યસ્ય વર્ણે ચૈકસ્મિન્ષડેતેऽપસદાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૦ ॥

બ્રાહ્મણને બાકીની ત્રણ જાતિઓમાં, ક્ષત્રિયને બાકીની બે જાતિઓમાં અને વૈશ્યને બાકીની એક જાતિમાં એમ જ છ પુત્રો થાય, તેમને 'અપસદ' (ઊતરતા) કહ્યા છે. ૧૦

ક્ષત્રિયાદ્વિપ્રકન્યાયાં સૂતો ભવતિ જાતિતઃ ।

વૈશ્યાન્માગધવૈદેહૌ રાજવિપ્રાજ્ઞનાસુતૌ ॥ ૧૧ ॥

પ્રાહ્મણ કન્યામાં ક્ષત્રિયથી સૂત જાતિનો પુત્ર થાય છે; વૈશ્યથી પ્રાહ્મણીમાં વૈદેહ જાતિનો થાય છે અને તેનાથી ક્ષત્રિયાણીમાં માગધ જાતિનો થાય છે. ૧૧

શૂદ્રાદાયોગવઃ ક્ષત્તા ચ્ષ્ણ્ડાલશ્વાધમો નૃણામ્ ।

વૈશ્યરાજન્યવિપ્રાસુ જાયન્તે વર્ણસંકરાઃ ॥ ૧૨ ॥

વૈશ્ય, ક્ષત્રિય અને પ્રાહ્મણ એ જાતિની સ્ત્રીઓમાં શૂદ્રથી અનુક્રમે આયોગવ, ક્ષત્તા તથા મનુષ્યમાં અધમ એવા ચંડાળ જન્મે છે. શૂદ્રથી ઉત્પન્ન થવાથી તેઓ વર્ણસંકર છે. ૧૨

एकान्तरे त्वानुलोम्यादम्बष्ठोग्रौ यथा स्मृतौ ।

क्षत्तृवैદેहकौ तद्वत्પ્રાતિલોમ્યેऽपि जन्मनि ॥ ૧૩ ॥

એકએકના આંતરની જાતિમાં જન્મેલા જન્મ અનુલોમ-તાથી અંબષ્ટ અને ઉચ્ચ કહેવાય છે, તેમ તે રીતે પ્રતિલોમ-તાથી જન્મેલા, ક્ષત્તા અને વૈદેહ ગણાય છે. ૧૩

पुत्रा येऽनन्तरस्त्रीजाः क्रमेणोक्ता द्विजन्मनाम् ।

ताननन्तरनाम्नस्तु मातृदोषात्प्रचक्षते ॥ ૧૪ ॥

દ્વિજને અનુક્રમે એકએક અને બાક્યે જાતરતી જાતિઓની સ્ત્રીઓમાં જે પુત્રો જન્મતા કહ્યા છે, તે માતાના દોષને લીધે 'અનંતર' નામે કહેવાય છે. ૧૪

ब्राह्मणादुग्रकन्यायामावृतो नाम जायते ।

आमीरोऽम्बष्ठकन्यायामायोगव्यां तु क्षिग्वणः ॥ ૧૫ ॥

પ્રાહ્મણથી ઉચ્ચ કન્યામાં આવૃત, અંબષ્ટ કન્યામાં આ-

ભીર અને આયોગવી કન્યામાં જન્મેલા ધિગ્વણુ પુત્ર જન્મે છે. ૧૫

આયોગવશ્ચ ક્ષત્તા ચ ચણ્ડાલશ્ચાધમો નૃણામ્ ।

પ્રાતિલોમ્પેન જાયન્તે શૂદ્રાદપસદાસ્ત્રયઃ ॥ ૧૬ ॥

આયોગવ, ક્ષત્તા અને નરાધમ ચંડાળ એ ત્રણ અપસદ શૂદ્રથી પ્રતિલોમતાએ જન્મે છે. ૧૬

વૈશ્યાન્માગધવૈદેહૌક્ષત્રિયાત્સૂત એવ તુ ।

પ્રતીપમેતે જાયન્તે પરેડપ્યપસદાસ્ત્રયઃ ॥ ૧૭ ॥

જેમ વૈશ્યથી માગધ અને વૈદેહ તથા ક્ષત્રિયથી સૂત થાય છે, તેમ પ્રતિલોમતાથી પણ બીજા ત્રણ અપસદો જન્મે છે. ૧૭

જાતો નિષાદાચ્છદ્રાયાં જાત્યા ભવતિ પુકસઃ ।

શૂદ્રાજાતો નિષાદ્યાં તુ સ વૈ કુકુટકઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧૮ ॥

નિષાદથી શૂદ્રામાં થયેલો પુત્ર ભતિએ પુકસ થાય છે. શૂદ્રથી નિષાદીમાં થયેલો તે કુકુટક કહેવાય છે. ૧૮

ક્ષત્તુર્જાતસ્તથોગ્રાયાં શ્વપાક ઇતિ કીર્ત્યતે ।

વૈદેહકેન ત્વમ્બષ્ટયામ્બુત્પન્નો વેણ ઉચ્યતે ॥ ૧૯ ॥

ક્ષતાથી ઉચ્ચ કન્યામાં થયેલો પુત્ર 'શ્વપાક' કહેવાય છે અને વૈદેહથી અમ્બષ્ટ કન્યામાં ઉત્પન્ન થયેલો તે 'વેણુ' કહેવાય છે. ૧૯

દ્વિજાતયઃ સવર્ણાસુ જનયન્ત્યવ્રતાંસ્તુ યાન્ ।

તાન્સાવિશ્રીપરિબ્રષ્ટાન્નાસ્થાનિતિ ત્રિનિર્દિશેત્ ॥ ૨૦ ॥

દ્વિજવણુને પોતાની સવર્ણા સ્ત્રીઓમાં જે પુત્ર થાય છે તે બે ઉપનયન આદિ વ્રતથી રહિત હોય, તો તે ગાયત્રી-રહિતોને 'પ્રાત્ય' તરીકે નિર્દેશવા. ૨૦

બ્રાત્યાત્તુ જાયતે વિપ્રાત્પાપાત્મા ભૂર્જકણ્ટકઃ ।

આવન્ત્યવાટધાનૌ ચ પુષ્પધઃ શૈલ્લ એવ ચ ॥ ૨૧ ॥

પ્રાત્ય બ્રાહ્મણુથી પાપાત્મા 'ભૂર્જકંટક' જન્મે છે અને તેઓ આવન્ત્ય, વાટધાન, પુષ્પધ તથા શૈલ્લ પણ કહેવાય છે. ૨૧

શ્લો મહ્લશ્ચ રાજન્યાદ્ બ્રાત્યાન્નિચ્છિવિરેવ ચ ।

નટશ્ચ કરણશ્ચૈવ સ્વસો દ્રવિડ એવ ચ ॥ ૨૨ ॥

પ્રાત્ય ક્ષત્રિયથી જે સંતાન થાય, તે ગ્રહલ, મલ્લ, નિચ્છિવી, નટ, કરણ, ખસ અને દ્રવિડ કહેવાય છે. ૨૨

વૈશ્યાત્તુ જાયતે બ્રાત્યાત્સુધન્વાચાર્ય એવ ચ ।

કારુષશ્ચ વિજન્મા ચ મૈત્રઃ સાત્વત એવ ચ ॥ ૨૩ ॥

પ્રાત્ય વૈશ્યથી પ્રાત્ય વૈશ્ય સ્ત્રીમાં સુધન્વાચાર્ય, કારુષ, વિજન્મા, મૈત્ર અને સાત્વત—એ જન્મે છે. ૨૩

વ્યભિચારેણ વર્ણાનામવેદ્યાવેદનેન ચ ।

સ્વકર્મણાં ચ ત્યાગેન જાયન્તે વર્ણસંકરાઃ ॥ ૨૪ ॥

વર્ણોના પરસ્પર વ્યભિચારથી, અયોગ્ય લક્ષથી અને સ્વકર્મના ત્યાગથી વર્ણસંકરો જન્મ પામે છે. ૨૪

સંકીર્ણયોમયો યે તુ પ્રતિલોમાનુલોમજાઃ ।

અન્યોન્યવ્યતિષક્તાશ્ચ તાન્પ્રવક્ષ્યામ્યશ્લેષતઃ ॥ ૨૫ ॥

અનુલોમ અને પ્રતિલોમથી જન્મેલી તેમજ તે પરસ્પરના સંબંધે થયેલી જે વર્ણસંકર જાતિઓ છે, તે હું અશેષે કહું છું. ૨૫

સૂતો વૈદેહકશ્ચૈવ ચણ્ડાલશ્ચ નરાધમઃ ।

માગધઃ ક્ષત્રુજાતિશ્ચ તથાડયોગવ એવ ચ ॥ ૨૬ ॥

एते षट् सदृशान्वर्णाञ्जनयन्ति स्वयोनिषु ।

मातृजात्यां प्रसूयन्ते प्रवरासु च योनिषु ॥ ૨૭ ॥

સૂત, વૈદેહક, નરાધમ.અંડાળ, માગધ, ક્ષત્રા અને આયોગવ એ છને પોતાની જાતિની, માતાની જાતિની અને બીજી ચડિયાતી જાતિઓની સ્ત્રીઓમાં પોતાની જાતિના પુત્રો થાય છે.

यथा त्रयाणां वर्णानां द्वयोरात्मास्य जायते ।

आनन्तर्यात्स्वयोन्यां तु तथा बाह्येष्वपि क्रमात् ॥ ૨૮ ॥

જમ બ્રાહ્મણુ આદિ ત્રિવર્ણમાંના એના યોગથી જ પુત્ર થાય છે તે અનંતર હોવાથી દ્વિજજાતિમાં ગણાય છે, તેમ બાહ્ય જાતિઓ સંબંધમાં પણ પ્રતિલોભતાએ જણવું. (આ રીતે બ્રાહ્મણને ક્ષત્રિય તથા વૈશ્ય જાતિની સ્ત્રીઓમાં જ પુત્ર થાય, તે પણ દ્વિજ ગણાય છે. હવે, ક્ષત્રિયને બ્રાહ્મણુ સ્ત્રીમાં તેમજ વૈશ્યને બ્રાહ્મણુ કે ક્ષત્રિય સ્ત્રીમાં જ સૂત, માગધ અને વૈદેહ પુત્રો થાય છે, તે શૂદ્રથી ત્રિવર્ણની સ્ત્રીમાં થયેલા પ્રતિલોભ પુત્રો કરતાં ચડિયાતા છે, અને તેમને ઉપનયનનો અધિકાર છે.)

ते चापि बाह्यान्सुबहूस्ततोऽप्यधिकदूषितान् ।

परस्परस्य दारेषु जनयन्ति विगर्हितान् ॥ ૨૯ ॥

તે આયોગવ વગેરે છ જાતના વર્ણસંકરો પરસ્પરની સ્ત્રીઓમાં પોતાથી પણ અધિક દૂષિત એવા અનેક નિંદિત બાહ્યોને ઉત્પન્ન કરે છે. ૨૯

यथैव शूद्रो ब्राह्मण्यां बाह्यं जन्तुं प्रसूयते ।

तथा बाह्यतरं बाह्यश्चातुर्वर्ण्ये प्रसूयते ॥ ૩૦ ॥

જમ શૂદ્ર બ્રાહ્મણીમાં બાહ્ય (અંડાળ) પુત્ર પેદા કરે છે,

તેમ ચંડાળો વળી ચારે વર્ણોમાં પોતાથીય અધમ બાહ્યપુત્ર ઉત્પન્ન કરે છે. ૩૦

પ્રતિકૂલં વર્તમાના વાહ્યા વાહ્યતરાનુપુનઃ ।

હીના હીનાન્પ્રસૂયન્તે વર્ણાન્પશ્ચદશૈવ તુ ॥ ૩૧ ॥

*વળી, પ્રતિલોભથી થયેલા હીન બાહ્યો પોતાથી અડિયાતી જાતિની કન્યાઓમાં વિશેષ હીન બાહ્યોને પેદા કરે છે- તેમની પંદર જાતિઓ થાય છે. ૩૧

પ્રસાધનોપચારજ્ઞમદાસં દાસજીવનમ્ ।

સૈરિન્દ્રં વાગુરાવૃત્તિં સૂતે દસ્યુરાયોગવે ॥ ૩૨ ॥

દસ્યુથી આયોગવી સ્ત્રીમાં તે સૈરિન્દ્ર જન્મે છે, જે કૈશ-શણુગાર આદિ પ્રસાધનોના ઉપચારોને જાણે છે, જે દાસ ન હોવા છતાં દાસજીવન રાખે છે અને જે જાળ પાથરી પણ પકડી ગુજારે કરે છે. ૩૨

મૈત્રેયકં તુ વૈદેહો માધૂકં સંપ્રસૂયતે ।

નૃન્પ્રશંસત્યજસ્રં યો ઘણ્ટાતાહોઽરુણોદયે ॥ ૩૩ ॥

વૈદેહથી આયોગવી સ્ત્રીમાં મીઠાઓલો મૈત્રેયક થાય છે, જે પરોઢિયે ઘંટા વગાડી માણસોની નિત્ય ખિરદાવણિ ગાય છે.

* ચંડાળ આયોગવ, ક્ષત્રા, માગધ, વૈદેહ અને સૂત એ પાંચ જાતિની કન્યાઓમાં પાંચ હીન પુત્રો પેદા કરે છે. ક્ષત્રા આયોગવ, વૈદેહ, માગધ ને સૂત કન્યાઓમાં ચાર હીન પુત્રો ઉત્પન્ન કરે છે. આયોગવ વૈદેહ, માગધ અને સૂત જાતિની કન્યાઓમાં ત્રણ હીન પુત્રોને જન્મ આપે છે. વૈદેહ માગધ અને સૂત જાતિની કન્યાઓમાં બે હીન પુત્રો જન્માવે છે. માગધ સૂત કન્યામાં એક હીન પુત્ર કરે છે. આમ પંદર હીન પુત્રો થાય છે.

નિષાદો માર્ગવં સૂતે દાસં નૌકર્મજીવિનમ્ ।

કૈવર્તમિતિ યં પ્રાહુરાર્યાવર્તનિવાસિનઃ ॥ ૩૪ ॥

નિષાદથી આયોગવી સ્ત્રીમાં માર્ગવ અથવા દાસ જન્મે છે, જે નાવ ચલાવીને જીવિકા ચલાવે છે અને જેને આર્યાવર્તના નિવાસીઓ કૈવર્તક કહે છે. ૩૪

મૃતવસ્ત્રમૃત્સુ નારીષુ ગર્હિતાન્નાશનાસુ ચ ।

મવન્ત્યાયોગવીષ્વેતે જાતિહીનાઃ પૃથક્ ત્રયઃ ॥ ૩૫ ॥

શય પરનાં વસ્ત્રો પહેરનારી અને નિંદિત અન્ન ખાનારી આયોગવી સ્ત્રીઓમાં ઉપરના ત્રણ જુદા જુદા હીન જાતિના પુત્રો જન્મે છે. ૩૫

કારાવરો નિષાદાત્તુ ચર્મકારઃ પ્રસૂયતે ।

વૈદેહિકાદન્ધ્રમેદૌ બહિર્ગ્રામપ્રતિશ્રયૌ ॥ ૩૬ ॥

નિષાદથી વૈદેહી સ્ત્રીમાં 'કારાવર' નામે ચર્મકાર (મોચી) જન્મે છે અને વૈદેહિકથી તેમાં અન્ધ તથા મેદ નામે ગામ બહાર વસનારા ઉત્પન્ન થાય છે. ૩૬

ચણ્ડાલાત્પાણ્ડુસોપાકસ્ત્વકસારવ્યવહારવાન્ ।

આહિષ્ટિકો નિષાદેન વૈદેહ્યામેવ જાયતે ॥ ૩૭ ॥

વૈદેહી સ્ત્રીમાં ચંડાળથી પાંડુસોપાક જાતિનો પુત્ર થાય છે, જે ઝાડની છાલની તથા વાંસની ખનાવટોથી જીવરો કરે છે. નિષાદથી વૈદેહી સ્ત્રીમાં આહિષ્ટિક જાતિનો પુત્ર જન્મે છે.

ચણ્ડાલેન તુ સોપાકો મૂલવ્યસનવૃત્તિમાન્ ।

પુકસ્યાં જાયતે પાપઃ સદા સજ્જનગર્હિતઃ ॥ ૩૮ ॥

સજ્જનોથી સદા નિંદિત, પાપી અને અપરાધીઓને

મારીને હવિકા ચલાવનારો (કાંસિયો) 'સોપાક' ચંડાલથી પુકરીમાં જન્મે છે. ૩૮

નિષાદસ્ત્રી તુ ચળ્ડાલાત્પુત્રમન્યાવસાયિનમ્ ।

શ્મશાનગોચરં સૂતે બાહ્યાનામપિ ગર્હિતમ્ ॥ ૩૯ ॥

ચંડાળથી નિષાદસ્ત્રીમાં 'અંત્યાવસાયી' પુત્ર થાય છે, જે શ્મશાનમાં વસે છે અને જે બાહ્યોથીય નિંદિત છે. ૩૯

સક્કરે જાતયસ્ત્વેતાઃ પિતૃમાતૃપ્રદર્શિતાઃ ।

પ્રચ્છન્ના વા પ્રકાશા વા વેદિતવ્યાઃ સ્વકર્મભિઃ ॥ ૪૦ ॥

પિતા અને માતાના ભેદપૂર્વક જણાવેલી આ વર્ણસંકર અતિઓ થઈ. છાની કે ઉઘાડી એવી તેમને તેમનાં કર્મોથી જણી લેવી. ૪૦

સજાતિજાનન્તરજાઃ ષડ્ સુતા દ્વિજધર્મિણઃ ।

શૂદ્રાણાં તુ સધર્માણઃ સર્વેડપધ્વંસજાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૪૧ ॥

પોતાની અતિની કન્યામાં તેમજ પોતાથી એકએક ઊતરતી અતિની કન્યામાં એમ દ્વિજોએ ઉત્પન્ન કરેલા છ પ્રકારના પુત્રો દ્વિજધર્મી ગણાય છે અને પ્રતિલોભવિધિથી ઉત્પન્ન થયેલા સર્વે પુત્રો શૂદ્ર સમાન છે. ૪૧

તપોવીજપ્રભાવૈસ્તુ તે ગચ્છન્તિ યુગે યુગે ।

ઉત્કર્ષં ચાપકર્ષં ચ મનુષ્યેષ્વિહ જન્મતઃ ॥ ૪૨ ॥

તપ અને બીજના પ્રભાવને લીધે તેઓ યુગે યુગે અહીં માણુસોમાં જન્મને કારણે ઉત્કર્ષ કે અપકર્ષ પામે છે. ૪૨

શનકૈસ્તુ ક્રિયાલોપાદિમાઃ ક્ષત્રિયજાતયઃ ।

વૃપલત્વં ગતા લોકે બ્રાહ્મણાદર્શનેન ચ ॥ ૪૩ ॥

પૌન્દ્રકાશ્વૈદ્રાવિડાઃ કામ્બોજા યવનાઃ શકાઃ ।

પારદા પહ્લવાશ્ચીનાઃ કિરાતા દરદાઃ સ્વશાઃ ॥ ૪૪ ॥

નીચેની ક્ષત્રિયજાતિઓ ધીરે ધીરે ક્રિયાના લોપ વગેરેથી તેમજ શ્રાક્ષણના અસંગથી સંસારમાં વૃષલપણાને પામી છે—
પૌન્દ્રક, આશ્વૈ, દ્રવિડ, કમ્બોજ, યવન, શક, પારદ, પહ્લવ,
ચીન, કિરાત, દરદ અને ખશ. ૪૩, ૪૪

મુલ્લુવાહુરુપજ્ઞાનાં યા લોકે જાતયો બહિઃ ।

મ્લેચ્છવાચશ્ચાર્યવાચઃ સર્વે તે દસ્યવઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૪૫ ॥

મુખ, ખાડુ, ઊરુ અને પગ એમાંથી અનુક્રમે થયેલા શ્રાક્ષણાદિ વર્ણોમાંથી લોકમાં જે ખાલ્લ જાતિના થયા છે, તે સર્વ દસ્યુઓ કહેવાય છે. પછી ભલે તેઓ મ્લેચ્છ ભાષા અને આર્ય ભાષા બોલનારા હોય. ૪૫

વર્ણસંકરની આશ્ચરિકા—

યે દ્વિજાનામપસદા યે ચાપધ્વંસજાઃ સ્મૃતાઃ ।

તે નિન્દિતૈર્વર્તયેયુર્દ્વિજાનામેવ કર્મભિઃ ॥ ૪૬ ॥

દ્વિજોમાં જેઓ અપસદો છે તથા જેઓ પ્રતિલોભથી થયેલા કહેવાયા છે, તેઓએ દ્વિજોનાંજ નિન્દિત કર્મોથી જીવિકા ચલાવવી. ૪૬

સૂતાનામશ્વસારથ્યમમ્બઘ્નાનાં ચિકિત્સનમ્ ।

વૈદેહકાનાં સ્ત્રીકાર્યં માગધાનાં વણિકપથઃ ॥ ૪૭ ॥

મત્સ્યઘાતો નિષાદાનાં ત્વષ્ટિસ્ત્વાયોગવસ્ય ચ ।

મેદાન્ધ્રચુચ્ચુમદ્દૂનામારણ્યપશુર્હિંસનમ્ ॥ ૪૮ ॥

ક્ષત્રત્ત્રગ્રપુકસાનાં તુ ચિલૌકૌવધબન્ધનમ્ ।

ધિગ્વણાનાં ચર્મકાર્યં વેણાનાં માણ્ડવાદનમ્ ॥ ૪૯ ॥

સૂતોનું કામ ઘોડાનું સારથિપણું, અંબુષ્ટોનું વૈદાનું, વૈદેહકોનું રાણીવાસની સેવાનું, માગધીનું વણજનું, નિષાદોનું માછલાં મારવાનું, આયોગવોનું લાકડાં ચીરવાનું, મેદ (વૈદેહક-નિષાદી), અંધ્ર (વૈદેહક-ચર્મકારી), ચુંચુ (બ્રાહ્મણ-વૈદેહકી) અને મદ્યુ (બ્રાહ્મણ-માગધી) નું વનનાં પશુઓને હણવાનું, ક્ષત્તા, ઉગ્ર, ને પુષ્કસોનું દરમાં રહેતાં જનાવરોને મારવા-પકડવાનું, ધિગ્વણો (બ્રાહ્મણ-આયોગવી) નું ચામડાંનું અને વેણોનું ઝાંઝ વગેરે વાદ્યો વગાડવાનું—એમ તેમનાં આજીવિકાનાં કામો છે. ૪૭-૪૯

ચૈત્યદ્રુમશ્મશાનેષુ શૈલેષૂપવનેષુ ચ ।

વસેયુરેતે વિજ્ઞાતા વર્તયન્તઃ સ્વકર્મભિઃ ॥ ૫૦ ॥

પોતપોતાનાં કર્મોમાં રહી તેઓ પ્રસિદ્ધ રીતે મોટાં વૃક્ષનીચે, શ્મશાનમાં, પર્વતોમાં કે ઉપવનોમાં વાસ કરે. ૫૦

ચણ્ડાલશ્વપચાનાં તુ બહિર્ગ્રામાત્પ્રતિશ્રયઃ ।

અપપાત્રાશ્ચ કર્તવ્યા ધનમેષાં શ્વર્ગદમમ્ ॥ ૫૧ ॥

વાસાંસિ મૃતચેલાનિ ભિન્નભાણ્ડેષુ ભોજનમ્ ।

કાર્ણાયસમલંકારઃ પરિવ્રજ્યા ચ નિત્યશઃ ॥ ૫૨ ॥

ચંડાલ અને શ્વપચોનો વાસ ગામ બહારજ હોય; તેમનાં વાસણો હલકાં હોય, કૃતરાં ને ગધેડાં તેમનું ધન હોય, મુડકાં ઉપરનાં વસ્ત્રોજ તેમનાં પહેરવાનાં હોય, તેમનું લોજન ભાંગલાં પાત્રોમાં હોય, તેમના અલંકાર લોદાના હોય અને તેઓ નિત્ય ફરતા રહેતા હોય. ૫૧, ૫૨

ન તૈઃ સમયમન્વિચ્છેત્પુરુષો ધર્મમાચરન્ ।

વ્યવહારો મિથસ્તેષાં વિવાહઃ સદૃશૈઃ સહ ॥ ૫૩ ॥

ધર્માચારી પુરુષો તેમની સાથે બોલવા સરખો પ્રસંગ ન શોધે. તેમણે પોતાની બતવાળાઓ સાથેજ પરસ્પર વ્યવહાર અને વિવાહસંબંધ કરવા. ૫૩

અન્નમેષાં પરાધીનં દેયં સ્યાન્નિન્નમાજને ।

રાત્રૌ ન વિચરેયુસ્તે ગ્રામેષુ નગરેષુ ચ ॥ ૫૪ ॥

દિવા ચરેયુઃ કાર્યાર્થં ચિહ્નિતા રાજશાસનૈઃ ।

અબાન્ધવં શવં ચૈવં નિર્હરેયુરિતિ સ્થિતિઃ ॥ ૫૫ ॥

વધ્યાંશ્ચ હન્યુઃ સતતં યથાશાસ્ત્રં નૃપાજ્ઞયા ।

વધ્યવાસાંસિ ગૃહ્ણીયુઃ શય્યાશ્ચાભરણાનિ ચ ॥ ૫૬ ॥

બીબને હાથે અને બુદાંગ વાસણમાં તેમને અન્ન આપવું. તેઓ રાતે ગામ કે નગરમાં ન ફરે. તેઓ રાજશાસનનો પટો રાખી દિવસે કામપ્રસંગે ફરે. નધણિયાતા શખને તેઓ વગે ફરે, એવી મર્યાદા છે. વધની શિક્ષા પામેલાઓને તેઓ રાખની આજ્ઞાથી યથાશાસ્ત્ર સદૈવ હણે અને એ વધ્ય મનુષ્યનાં વસ્ત્રો, શય્યાઓ તથા અલંકારો લઇ લે. ૫૪-૫૬

વર્ણાપેતમવિજ્ઞાતં નરં કલુષયોનિજમ્ ।

આર્યરૂપમિવાનાર્યં કર્મભિઃ સ્વૈર્વિભાવયેત્ ॥ ૫૭ ॥

બતિબ્રહ્મ થયેલા, દૂષિત થોનિમાં જન્મેલા અને આર્યના જવા જણાતા અબાણ્યા અનાર્યને તેનાં કર્મો ઉપરથી જણી લેવાય. ૫૭

અનાર્યતા નિઘ્નુરતા ક્રૂરતા નિષ્ક્રિયાત્મતા ।

પુરુષં વ્યજ્ઞયન્તીહ લોકે કલુષયોનિજમ્ ॥ ૫૮ ॥

અનાર્યતા, નિષ્કુરતા, કરતા અને નિષ્ક્રિયતા—એ જગતમાં બ્રહ્મત પુરુષને છતો કરે છે. ૫૮

પિતૃયં વા મજતે શીલં માતુર્વૌભયમેવ વા ।

ન કથંચન દુર્યોનિઃ પ્રકૃતિં સ્વાં નિયચ્છતિ ॥ ૫૯ ॥

એ બ્રહ્મત પુરુષ પિતાના, માતાના, કે અનેના શીલને ભજે છે—પણ ક્યારેય તે પોતાનો સ્વભાવ ઢાંચી શકતો નથી.

કુલે મુખ્યેઽપિ જાતસ્ય યસ્ય સ્યાદ્યોનિસંકરઃ ।

સંશ્રયત્યેવ તચ્છીલં નરોઽલ્પમપિ વા બહુ ॥ ૬૦ ॥

ઉત્તમ કુલમાં જન્મ્યા છતાં પણ જનો જાતિવટાળ થાય છે, તે માણસ તેના જનકના શીલને થોડું કે ઘણું સેવેજ છે. ૬૦

યત્ર ત્વેતે પરિઘ્વંસાજ્ઞાયન્તે વર્ણદૂષકાઃ ।

રાષ્ટ્રિકૈઃ સહ તદ્રાષ્ટં ક્ષિપ્રમેવ વિનશ્યતિ ॥ ૬૧ ॥

જે દેશમાં સર્વનાશને લીધે આ વર્ણસંકરો જન્મે છે, તે દેશ તેના દેશવાસીઓ સાથે તરતજ વિનાશ પામે છે. ૬૧

બ્રાહ્મણાર્થે ગવાર્થે વા દેહત્યાગોઽનુપસ્કૃતઃ ।

સ્ત્રીબાલામ્બુપપતૌ ચ બાહ્યાનાં સિદ્ધિકારણમ્ ॥ ૬૨ ॥

બ્રાહ્મણ, ગાય, સ્ત્રી અને બાળકની રક્ષા સારુ બાહ્યો જે નિષ્કામ દેહત્યાગ કરે, તો તે તેમની જીવનસિદ્ધિના હેતુરૂપ થાય છે. ૬૨

ચારે વર્ણોના સંક્ષિપ્ત ધર્મ—

અહિંસા સત્યમસ્તેયં શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।

एतं सामासिकं धर्मं चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मनुः ॥ ૬૩ ॥

અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, શૌચ અને ઇન્દ્રિયનિગ્રહ એ ચારે વર્ણોના ટૂંકમાં ધર્મ છે, એમ મનુએ કહ્યું છે. ૬૩

[શ્રાદ્ધકર્માતિથેયં ચ દાનમસ્તેયમાર્જવમ્ ।

પ્રજનં સ્વેષુ દારેષુ તથા ચૈવાનસ્યતા ॥

શ્રાદ્ધકર્મ, અતિથિસહાર, દાન, અસ્તેય, સરલતા, સ્વપ-
ત્નીમાં પ્રજ્ઞેત્પત્તિ તથા ધર્મારહિતપણું—એ ચારે વર્ણોના
સંક્ષેપમાં ધર્મ છે.]

શૂદ્રાયાં બ્રાહ્મણાજ્ઞાતઃ શ્રેયસા ચેત્પ્રજાયતે ।

અશ્રેયાન્ શ્રેયસીં જાતિં ગચ્છત્યાસપ્તમાણુગાત્ ॥ ૬૪ ॥

શૂદ્રસ્ત્રીમાં બ્રાહ્મણથી થયેલી કન્યા બ્રાહ્મણને પરણે
અને તેથી તેને જ કન્યા થાય તેને વળી બ્રાહ્મણ પરણે—આમ
જ અનુક્રમે સાતમો પુરુષ થાય છે તે બ્રાહ્મણજાતિને પામે છે.

શૂદ્રો બ્રાહ્મણતામેતિ બ્રાહ્મણશ્ચૈતિ શૂદ્રતામ્ ।

ધર્મિયાજ્ઞાતમેવં તુ વિદ્યાદ્વૈશ્યાત્તથૈવ ચ ॥ ૬૫ ॥

આ રીતે શૂદ્ર બ્રાહ્મણતા મેળવે છે અને બ્રાહ્મણ શૂદ્રતા
મેળવે છે. તેજ રીતે ક્ષત્રિયથી તેમજ વૈશ્યથી શૂદ્ર કન્યામાં
જન્મેલા પુરુષ વિશે બાણું. ૬૫

અનાર્યાયાં સમુત્પન્નો બ્રાહ્મણાત્તુ યદ્દૃષ્ટયા ।

બ્રાહ્મણ્યામપ્યનાર્યાત્તુ શ્રેયસ્ત્વં ક્ષેતિ ચેદ્ભવેત્ ॥ ૬૬ ॥

દૈવસંયોગે અનાર્ય સ્ત્રીમાં બ્રાહ્મણથી અને બ્રાહ્મણીમાં
અનાર્ય પુરુષથી જ પુત્રો થાય, તેમાં ચડિયાતાપણું ક્યાં
હોય? ૬૬

જાતો નાર્યામનાર્યાયામાર્યાદાર્યો ભવેદ્ગુણૈઃ ।

જાતોઽપ્યનાર્યાદાર્યાયામનાર્ય ઇતિ નિશ્ચયઃ ॥ ૬૭ ॥

અનાર્ય સ્ત્રીમાં આર્યથી થયેલો પુત્ર તે ગુણોએ કરીને

આર્ય થાય છે; તેમ આર્ય સ્ત્રીમાં અનાર્ય પુરુષથી થયેલો પુત્ર અનાર્ય જ છે, એવો શાસ્ત્રનિર્ણય છે. ૬૭

તાવુભાવપ્યસંસ્કાર્યાવિતિ ધર્મો વ્યવસ્થિતઃ ।

વૈગુણ્યાજ્ઞન્મનઃ પૂર્વ ઉત્તરઃ પ્રતિલોમતઃ ॥ ૬૮ ॥

પહેલો જાતિની વિશુણ્ણતાને લીધે અને ખીજો પ્રતિલો-મતાથી જન્મ્યો હોવાથી, તે બંને ઉપનયનસંસ્કારને અયોગ્ય છે—એવી ધર્મવ્યવસ્થા છે. ૬૮

સુબીજં ચૈવ સુક્ષેત્રે જાતં સંપદ્યતે યથા ।

તથાડડર્યાજ્ઞાત આર્યાયાં સર્વં સંસ્કારમર્હતિ ॥ ૬૯ ॥

સારું ખીજ સારા ક્ષેત્રમાં રૂડી રીતે ખીલે છે, તેમ આર્ય પુરુષથી આર્યસ્ત્રીમાં જન્મેલાનેજ સર્વ સંસ્કારો ધટે છે. ૬૯

ખીજનો અને ક્ષેત્રનો નિર્ણય—

બીજમેકે પ્રશંસન્તિ ક્ષેત્રમન્યે મનીષિણઃ ।

વીજક્ષેત્રે તથૈવાન્યે તત્રેયંતુ વ્યવસ્થિતિઃ ॥ ૭૦ ॥

કોઈકે ઋષિઓ ખીજને, ખીજ કોઈકે ક્ષેત્રને, તે વળી ત્રીજા ખીજ તથા ક્ષેત્ર બંનેને પ્રશંસે છે. પણ તે વિશે વ્યવસ્થા નીચે પ્રમાણે છે. ૭૦

અક્ષેત્રે બીજમુત્સૃષ્ટમન્તરૈવ વિનશ્યતિ ।

અબીજકમપિ ક્ષેત્રં કેવલં સ્થણ્ડિલં ભવેત્ ॥ ૭૧ ॥

જાપ્પર ભૂમિમાં નાખેલું ખીજ અંદરજ મરી જાય છે, તેમ ખીજરહિત ક્ષેત્ર કેવળ સાફ ચોતરોજ રહે છે. ૭૧

યસ્માઢ્ઢીજપ્રભાવેણ તિર્યગ્જા ઋષયોડમ્ભવન્ ।

પૂજિતાશ્ચ પ્રશસ્તાશ્ચ તસ્માઢ્ઢીજં પ્રશસ્યતે ॥ ૭૨ ॥

ખીજના પ્રભાવે કરીને તિર્યગ્થોનિમાં જન્મેલાઓ પણ ઋષિઓ થયા છે અને પૂજ તથા પ્રશંસા પામ્યા છે; તેથી ખીજ પ્રશંસાપાત્ર છે. ૭૨

અનાર્યમાર્યકર્માણમાર્ય ચાનાર્યકર્મિણમ્ ।

સંપ્રધાર્યાબ્રવીદ્ભાતા ન સમૌ નાસમાવિત્તિ ॥ ૭૩ ॥

આર્યકર્મી અને અનાર્યકર્મી આર્ય તે અને સમાન નથી તેમ અસમાન પણ નથી, એમ બ્રહ્માએ તુલના કરીને કહ્યું છે. ૭૩

દ્વિજવર્ણની આજીવિકા—

બ્રાહ્મણા બ્રહ્મયોનિસ્થા યે સ્વકર્મણ્યવસ્થિતાઃ ।

તે સમ્યગુપજીવેયુઃ ષટ્કર્માણિ યથાક્રમમ્ ॥ ૭૪ ॥

સ્વકર્મમાં પરાયણ અને બ્રહ્મમાં ધ્યાનનિષ્ઠ એવા બ્રાહ્મણોએ નીચેના ક્રમનાં છ કર્મોથી રૂઢી રીતે આજીવિકા ચલાવવી.

અધ્યાપનમધ્યયનં યજનં યાજનં તથા ।

દાનં પ્રતિગ્રહશ્ચૈવ ષટ્કર્માણ્યગ્રજન્મનઃ ॥ ૭૫ ॥

લણવું, લણાવવું, યજ કરવો, યજ કરાવવો, દાન લેવું અને દાન આપવું, એ બ્રાહ્મણનાં ષટ્કર્મો છે. ૭૫

ષણાં તુ કર્મણામસ્ય ત્રીણિ કર્માણિ જીવિકા ।

યાજનાધ્યાપને ચૈવ વિશુદ્ધાચ્ચ પ્રતિગ્રહઃ ॥ ૭૬ ॥

આ છ કર્મોમાં યજ કરાવવો, લણાવવું અને વિશુદ્ધ ભતિ પાસેથી દાન લેવું, એ ત્રણ એની આજીવિકા માટે છે.

ત્રયો ધર્મા નિવર્તન્તે બ્રાહ્મણાત્ક્ષત્રિયં પ્રતિ ।

અધ્યાપનં યાજનં ચ તૃતીયશ્ચ પ્રતિગ્રહઃ ॥ ૭૭ ॥

વૈશ્યં પ્રતિ તથૈવૈતે નિવર્તેરન્નિતિ સ્થિતિઃ ।

ન તૌ પ્રતિ હિ તાન્ધર્માન્મનુરાહ પ્રજાપતિઃ ॥ ૭૮ ॥

ભણાવણું, યજ્ઞ કરાવવો અને ત્રીભું દાન લેવું એ ત્રણ કર્મો કેવળ બ્રાહ્મણ માટેનાં જ છે; તે ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય માટે નથીજ, એવી ધર્મ-મર્યાદા છે. કેમકે, પ્રજાપતિ મનુએ તે કર્મો તે બે માટે કહ્યાંજ નથી. ૭૭, ૭૮

શસ્ત્રાસ્ત્રમૃત્ત્વં ક્ષત્રસ્ય વણિકપશુકૃષિર્વિશઃ ।

આજીવનાર્થ ધર્મસ્તુ દાનમધ્યયનં યજિઃ ॥ ૭૯ ॥

ક્ષત્રિયે આજીવિકા માટે શસ્ત્રાસ્ત્ર ધારવાં અને વૈશ્યે વેપાર, પશુપાલન તથા ખેતીવાડી કરવી; પણ દાન, અધ્યયન તથા યજન એ બંનેના ધર્મ છે. ૭૯

વેદાભ્યાસો બ્રાહ્મણસ્ય ક્ષત્રિયસ્ય ચ રક્ષણમ્ ।

વાર્તા કર્મૈવ વૈશ્યસ્ય વિશિષ્ટાનિ સ્વકર્મસુ ॥ ૮૦ ॥

વેદાભ્યાસ, પ્રજ્ઞરક્ષણ અને પશુપાલનાદિ એ અનુક્રમે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યનાં વિશિષ્ટ સ્વકર્મ છે. ૮૦

ચારે વર્ણના આપદ્ધર્મનો નિર્ણય—

અજીવંસ્તુ યથોક્તેન બ્રાહ્મણઃ સ્વેન કર્મણા ।

જીવેત્ક્ષત્રિયધર્મેણ સ હ્યસ્ય પ્રત્યનન્તરઃ ॥ ૮૧ ॥

કહેલા સ્વકર્મથી બ્રાહ્મણ બે પોતાનો નિર્વાહ ન કરી શકે, તો તે ક્ષત્રિયધર્મથી જીવિકા ચલાવે—કેમકે, તે ધર્મ તેની તરતના પછીના વર્ણનો છે. ૮૧

ઉમાભ્યામપ્યજીવંસ્તુ કથં સ્યાદિતિ ચેન્નવેત્ ।

કૃષિગોરક્ષમાસ્થાય જીવેદ્વૈશ્યસ્ય જીવિકામ્ ॥ ૮૨ ॥

બ્રાહ્મણુ ઝે આ બન્ને કર્મોથી પણુ જીવિકા ન નલાવી શકે, તો તેણે ખેતીવાડી અને ગોરક્ષામાં રહી વૈશ્યની આજીવિકાથી નલાવ કરવો. ૮૨

वैश्यवृत्त्याऽपि जीवंस्तु ब्राह्मणः क्षत्रियोऽपि वा ।

हिंसाप्रायां पराधीनां कृषिं यत्नेन वर्जयेत् ॥ ८३ ॥

વૈશ્યવૃત્તિથી જીવનનિર્વાહ કરતા બ્રાહ્મણુ કે ક્ષત્રિયે સુધ્ધાં હિંસાલરી અને પરાધીન એવી ખેતીને યત્નપૂર્વક વર્જવી.

कृषिं साध्विति मन्यन्ते सा वृत्तिः सद्विगर्हिता ।

भूमिं भूमिशयांश्चैव हन्ति काष्ठमयोमुखम् ॥ ८४ ॥

કોઈ ખેતીને સારી માને છે, પણુ સજ્જનો તે વૃત્તિને નિંદે છે; કેમકે, લોઢાના મોંવાણું લાકડું ભૂમિને તથા ભૂમિમાં રહેતા જીવોને હણે છે. ૮૪

इदं तु वृत्तिवैकल्यायजतो धर्मनैपुणम् ।

विदपण्यमुद्भृतोद्धारं विक्रेयं वित्तवर्धनम् ॥ ८५ ॥

બ્રાહ્મણુ અને ક્ષત્રિય સ્વકર્મથી જીવનનિર્વાહ ન કરી શકે અને વૃત્તિના અલાયે તેઓ પોતાની ધર્મનિપુણતા છોડે, તો તેમણે વૈશ્યના વેપારમાલમાંથી નિષિદ્ધ પદાર્થોનો ત્યાગ કરી, બાકીના ધનવૃદ્ધિ કરનારા પદાર્થોનું વેચાણ કરવું. ૮૫

सर्वान्प्रसानपोहेत कृतान् च तिलैः सह ।

अश्मनो लवणं चैव पशवो ये च मानुषाः ॥ ८६ ॥

તેણે સર્વ રસો, રાધિલું અન્ન, તલ, પથ્થર, મીઠું અને મનુષ્યોને ઉપકારી એવાં પશુઓ એટલાં વેચવાં નહિ. ૮૬

सर्वं च तान्तवं रक्तं शणक्षौमाविकानि च ।

अपि चेत्स्युररक्तानि फलमूले तथौषधीः ॥ ८७ ॥

अपः शस्त्रं विषं मांसं सोमं गन्धांश्च सर्वशः ।

क्षीरं क्षौद्रं दधि घृतं तैलं मधु गुडं कुशान् ॥ ८८ ॥

आरण्यांश्च पशून्सर्वान्दंष्ट्रिणश्च वयांसि च ।

मद्यं नीलीं च लाक्षां च सर्वांश्चैकशफांस्तथा ॥ ८९ ॥

अधी जतनां रंगीन धागावाणां वस्त्रो, रंग्यां विनानां
 डोय, तोपणु शणु, अणसी अने जिननां वस्त्रो, इण, भूल,
 औषधि, पाणी, शस्त्र, विष, मांस, सोम, सर्व सुगंधी द्रव्ये,
 दूध, मध, दही, धी, तैल, मधु, गोण, दूर्ल, वनपशुओ,
 दाढवाणां पशुओ, पंभीओ, मद्य, गणी, लाप्प, तेमज अक
 भरीवाणां पशुओ—अये तेषु वेद्यवां नहि. ८७-८९

[त्रपु सीसं तथा लोहं तैजसानि च सर्वशः ।

बालान् चर्म तथाऽस्थीनि सस्नायूनि च वर्जयेत् ॥

लाप्प, सीसुं ने दोढुं वगेरे सर्व धातुओनी तेमज
 वाण, आभडां, दाडडां तथा स्नायुओनी सर्व अनावटो तेषु
 वर्जवी.]

काममुत्पाद्य कृष्यां तु स्वयमेव कृषीबलः ।

विक्रीणीत तिलाञ्छुद्धान्धर्मार्थमचिरस्थितान् ॥ ९० ॥

पेडूत पोतानी धर्याअं पोतेज तल उगाडे, तो तेषु
 शुद्ध तलने अओ वपत संधरी न रापतां धर्मार्थं वेची देवा.

भोजनाभ्यञ्जनाहानाद्यदन्यत्कुरुते तिलैः ।

कृमिभूतः श्वविष्टायां पितृभिः सह मज्जति ॥ ९१ ॥

જે માણસ તલને ભોજન, સ્નાન અને દાન સિવાયના બીજા કામમાં લે છે, તે ડીડો થઈને પિતૃઓ સાથે કૂતરાની વિષ્ટામાં ખૂંચે છે. ૯૧

સઘઃ પતતિ માંસેન લાક્ષયા લવણેન ચ ।

ચ્યહેણ શૂદ્રો ભવતિ બ્રાહ્મણઃ સ્ત્રીરવિક્રયાત્ ॥ ૯૨ ॥

બ્રાહ્મણ જે માંસ, લાખ અને મીઠું વેચે છે, તે તે તલકાલ પતિત થાય છે. દૂધ વેચવાથી તે ત્રણ ઢહાડામાં શૂદ્ર થઈ જાય છે. ૯૨

હતરેષાં તુ પળ્યાનાં વિક્રયાદિહ કામતઃ ।

બ્રાહ્મણઃ સમ્રાત્રેણ વૈશ્યભાવં નિચ્છતિ ॥ ૯૩ ॥

આ સિવાયના બીજા નિષિદ્ધ પદાર્થોને ઇચ્છાપૂર્વક વેચવાથી બ્રાહ્મણ સાત દિવસમાં વૈશ્યપણાને પામે છે. ૯૩

રસા રસૈર્નિમાતઘ્યા ન ત્વેવ લવણં રસૈઃ ।

ક્રુતાન્નં ચાક્રુતાન્નેન તિલા ધાન્યેન તત્સમાઃ ॥ ૯૪ ॥

ગોળ આદિ રસોને ધી વગેરે રસો સાથેજ અદલાબદલ કરવા, પણ રસો સાથે મીઠાની અદલાબદલી ન કરવી. રંધેલાં અન્નને કાચા અન્ન સાથે તથા તલને બીજાં ધાન્ય સાથે અદલાબદલ કરવાં. ૯૪

જીવેદેતેન રાજન્યઃ સર્વેનાપ્યનયં ગતઃ ।

ન ત્વેવ જ્યાયસીં વૃત્તિમભિમન્યેત કર્હિંચિત્ ॥ ૯૫ ॥

ક્ષત્રિય આપત્તિમાં આવ્યો હોય, તેપણ તેણે આ સર્વ વૈશ્યવૃત્તિએ નિર્વાહ કરવો; પરંતુ તેણે ક્યારેય બ્રાહ્મણવૃત્તિ ઉપર ન ટાંપવું. ૯૫

યો લોભાદધમો જાત્યા જીવેદુત્કૃષ્ટકર્મભિઃ ।

તં રાજા નિર્ધનં કૃત્વા ક્ષિપ્રમેવ પ્રવાસયેત્ ॥ ૯૬ ॥

અધમ ભતિનો જે માણસ લોભથી ઊંચી ભતિનાં કર્મોથી જીવિકા ચલાવે, તેને રાજાએ તરતજ નિર્ધન કરીને દેશ-નિકાલ આપવો. ૯૬

વરં સ્વધર્મો વિગુણો ન પારક્યઃ સ્વનુષ્ટિતઃ ।

પરધર્મેણ જીવન્ હિ સદ્યઃ પતતિ જાતિતઃ ॥ ૯૭ ॥

ભલે ગુણે આછો હોય તોપણ સ્વધર્મ ચડિયાતો છે-પારકો ધર્મ સારી રીતે આચરી શકાતો હોય તોપણ ચડિયાતો નથી. જે પરધર્મથી આજીવિકા કરે છે, તે તરતજ નીતિભ્રષ્ટ થાય છે. ૯૭

વૈશ્યોઽજીવન્સ્વધર્મેણ શૂદ્રવૃત્ત્યાઽપિ વર્તયેત્ ।

અનાચરભ્રકાર્યાણિ નિવર્તેત ચ શક્તિમાન્ ॥ ૯૮ ॥

સ્વધર્મથી આજીવિકા ન ચલાવી શકતા વૈશ્યે શૂદ્રની વૃત્તિથી નિર્વાહ કરવો; પણ તેણે શૂદ્રનાં અયોગ્ય કાર્યો આચરવાં નહિ અને શક્તિમાન થતાં એ વૃત્તિમાંથી મુક્ત થવું. ૯૮

અશક્તુવંસ્તુ શુશ્રૂષાં શૂદ્રઃ કર્તું દ્વિજન્મનામ્ ।

પુત્રદારાત્યયં પ્રાપ્તો જીવેત્કારુકકર્મભિઃ ॥ ૯૯ ॥

જે શૂદ્રનાં પુત્ર અને પત્ની આપત્તિમાં હોય અને જે પોતે દ્વિજભતિઓની સેવા કરવા શક્તિમાન ન હોય, તેણે કારીગરકામથી (સુતારી, લુહારી આદિથી) જીવિકા ચલાવવી.

યૈઃ કર્મભિઃ પ્રચરિતૈઃ શુશ્રૂષ્યન્તે દ્વિજાતયઃ ।

તાનિ કારુકકર્માણિ શિલ્પાનિ વિવિધાનિ ચ ॥ ૧૦૦ ॥

જ કર્મો કર્યાથી દ્વિજવર્ણોની સેવા થઈ શકે છે, તેવાં અનેક પ્રકારનાં શિક્ષણનાં અને કારીગરીનાં કર્મો શૂદ્રે કરવાં.

વૈશ્યવૃત્તિમનાતિષ્ઠન્બ્રાહ્મણઃ સ્વે પથિ સ્થિત ।

અવૃત્તિકાર્ષિતઃ સીદન્નિમં ધર્મં સમાચરેત્ ॥ ૧૦૧ ॥

આજીવિકા વિના દુઃખી થયેલો કલેશયુક્ત બ્રાહ્મણુ વૈશ્ય-વૃત્તિથી ન રહેતાં સ્વકર્મને માર્ગેજ વર્તે, તો તેણે આ નીચિને ધર્મ આચરવો. ૧૦૧

સર્વતઃ પ્રતિગૃહ્ણીયાદ્બ્રાહ્મણસ્ત્વનયં ગતઃ ।

પવિત્રં દુષ્યતીત્યેતદ્ધર્મતો નોપપદ્યતે ॥ ૧૦૨ ॥

દુઃખમાં આવેલો વિપદગ્રસ્ત બ્રાહ્મણુ સૌ કાઈ પાસેથી દાન લે; કેમકે પવિત્રને દૂષણુ લાગે છે, એવો ધર્મમત નથી. ૧૦૨

નાધ્યાપનાઘાજનાદ્વા ગર્હિતાદ્વા પ્રતિગ્રહાત્ ।

દોષો ભવતિ વિપ્રાણાં જ્વલનામ્બુસમા હિ તે ॥ ૧૦૩ ॥

આપત્તિકાલે નિંદિતોને વેદ ભણાવવાથી, તેમને યજ્ઞ કરાવવાથી અથવા તેમની પાસેથી દાન લેવાથી બ્રાહ્મણુને દોષ જાગતો નથી; કેમકે તેઓ અગ્નિ અને જલ સમાન પવિત્ર છે.

જીવિતાત્યયમાપન્નો યોઽન્નમત્તિ યતસ્તતઃ ।

આકાશમિવ પક્કેન ન સ પાપેન લિપ્યતે ॥ ૧૦૪ ॥

પ્રાણુસંકટમાં આવી પડેલો માણુસ જ્યાંથી ત્યાંથી અન્ન જમે, તો જમ આકાશ કાઢવથી લેપાતું નથી તેમ તે પાપથી લેપાતો નથી. ૧૦૪

અજીગર્તઃ સુતં હન્તુમુપાસર્પદ્વંશુક્ષિતઃ ।

ન ચાલિપ્યત પાપેન ક્ષુત્રપ્રતીકારમાચરન્ ॥ ૧૦૫ ॥

અજીર્ણઃ ઋષિ ભૂખના માર્યા પુત્ર (શુનઃશેષ)ને હણવા તૈયાર થયા હતા; ભૂખનો આમ ઉપાય કરવાથી તેમને પાપનો લેપ લાગ્યો નહોતો. ૧૦૫

શ્વર્માંસમિચ્છન્નાર્તોડતું ધર્માધર્મવિચક્ષણઃ ।

પ્રાણાનાં પરિરક્ષાર્થં વામદેવો ન લિપ્તવાન્ ॥ ૧૦૬ ॥

ધર્માધર્મને જાણનારા દુઃખી વામદેવ ઋષિએ પ્રાણરક્ષા સારુ કૂતરાનું માંસ ખાવા ઇચ્છ્યું હતું, તે પણ તે પાપથી લેપાયા નહોતા. ૧૦૬

મરદ્વાજઃ ક્ષુધાર્તસ્તું સપુત્રો વિજને વને ।

વહ્નીર્ગાઃ પ્રતિજગ્રાહ વૃધોસ્તક્ષ્ણો મહાતપાઃ ॥ ૧૦૭ ॥

મહાતપસ્વી ભરદ્વાજ ઋષિએ અને તેમના પુત્રે, ભૂખથી પીડાઈને, નિર્જન વનમાં વૃધુ નામના સુથાર પાસેથી અનેક ગાયો લીધી હતી. ૧૦૭

ક્ષુધાર્તશ્ચાત્તુમમ્યાગાદ્વિશ્વામિત્રઃ શ્વજાઘનીમ્ ।

ચળ્ડાલહસ્તાદાદાય ધર્માધર્મવિચક્ષણઃ ॥ ૧૦૮ ॥

પીડા પામતાં, ધર્મ અને અધર્મને જાણવાવાળા વિશ્વામિત્ર ઋષિ ભૂખને લીધે ચંડાલના હાથમાંથી લઈને કૂતરાની જાંઘ ખાવા તૈયાર થયા હતા. ૧૦૮

પ્રતિગ્રહાઘાજનાદ્વા તથૈવાધ્યાપનાદપિ ।

પ્રતિગ્રહઃ પ્રત્યવરઃ પ્રેત્ય વિપ્રસ્ય ગર્હિતઃ ॥ ૧૦૯ ॥

પ્રતિગ્રહ, યાજન (યજ્ઞ કરાવવો) અને અધ્યાપન એમ સૌમાં પ્રતિગ્રહ (દાન લેવું) સૌથી નીચો છે અને તે પ્રાણનો પરલવ ખગાડનારો છે. ૧૦૯

યાજનાધ્યાપને નિત્યં ક્રિયેતે સંસ્કૃતાત્મનામ્ ।

પ્રતિગ્રહસ્તુ ક્રિયતે શૂદ્રાદપ્યન્યજન્મનઃ ॥ ૧૧૦ ॥

યાજન અને અધ્યાપન તો નિત્ય સંસ્કારી પુરુષોને કરાવવામાં આવે છે, ત્યારે પ્રતિગ્રહ તો શૂદ્ર અને અંત્યજને પાસેથી પણ લેવાય છે. ૧૧૦

જપહોમૈરપૈત્યેનો યાજનાધ્યાપનૈઃ કૃતમ્ ।

પ્રતિગ્રહાનિમિત્તં તુ ત્યાગેન તપસૈવ ચ ॥ ૧૧૧ ॥

નિષિદ્ધ યાજન અને અધ્યાપન કરાવ્યાથી લાગેલું પાપ જપહોમથી નાશ પામે છે; પરંતુ નિષિદ્ધ પ્રતિગ્રહને નિમિત્તે લાગેલું પાપ ત્યાગ તથા તપથીજ દૂર થાય છે. ૧૧૧

શિલોઞ્છમપ્યાદદીત વિપ્રોઽજીવન્યતસ્તતઃ ।

પ્રતિગ્રહાઞ્છિલઃ શ્રેયાંસ્તતોઽપ્યુઞ્છઃ પ્રજ્ઞસ્યતે ॥ ૧૧૨ ॥

જ્યાંત્યાંથી દાન લઈ જીવિકા ચલાવવા ન ઇચ્છતા બ્રાહ્મણે શિલોઞ્છવૃત્તિ રાખવી. એ પ્રતિગ્રહ કરતાં *શિલવૃત્તિ શ્રેષ્ઠ છે, અને શિલ કરતાંય ઉઞ્છવૃત્તિ શ્રેષ્ઠતર છે. ૧૧૨

સીદન્નિઃ કુપ્યમિચ્છન્નિર્ધનં વા પૃથિવીપતિઃ ।

યાચ્યઃ સ્યાત્સ્નાતકૈર્વિપ્રૈરદિત્સંસ્ત્યાગમર્હતિ ॥ ૧૧૩ ॥

વિપત્તિમાં ગણાતા અને ધાન્ય, વસ્ત્ર તથા યજ્ઞાદિ અર્થે ધનની ઇચ્છાવાળા એવા સ્નાતક વિપ્રોએ રાજને યાચવો—તે જો ન આપે તો તેનો ત્યાગ કરવો. ૧૧૩

* અનાજ ખેતરમાંથી ખજામાં લઈ જવાય, ત્યારે જે દૂડાં ખેતરમાં રહે તેનાથી જે જીવનનભાવ કરાય તે શિલવૃત્તિ. અનાજ ખજામાં ગયા પછી ખેતરમાં જે દાણા પડી રહે, તે વીણી ખાવા એ ઉઞ્છવૃત્તિ.

અકૃતં ચ કૃતાત્કેત્રાદૌરજાવિકમેવ ચ ।

હિરણ્યં ધાન્યમન્નં ચ પૂર્વં પૂર્વમદોષવત્ ॥ ૧૧૪ ॥

ખેડેલા ખેતર કરતાં વગર ખેડેલું ખેતર દોષહીન છે. તેમ, ગાય, અકરાં, મેઢાં, સોનું, ધાન્ય અને રાંધ્યું અન્ન એમાં પહેલાં પહેલાં તે પછી પછીનાં કરતાં વિશેષ દોષહીન છે. ૧૧૪

સપ્ત વિત્તાગમા ધર્મ્યા દાયો લામઃ ક્રયો જયઃ ।

પ્રયોગઃ કર્મયોગશ્ચ સત્પ્રતિગ્રહ એવ ચ ॥ ૧૧૫ ॥

ધનની આવકના આ સાત ધર્મસંમત માર્ગો છે—વારસો, અકસ્માત્ લાભ, માલવેચાણુ, રણમાં વિજય, વ્યાજ વગેરેના પ્રયોગ, ખેતીવાડી વગેરેના કર્મયોગ અને સ્ત્રપાત્ર પાસેથી મળેલું દાન. ૧૧૫

વિદ્યા શિલ્પં મૃતિઃ સેવા ગોરક્ષ્યં વિપણિઃ કૃષિઃ ।

દૃતિર્મૈક્ષ્યં કુસીદં ચ દશ જીવનહેતવઃ ॥ ૧૧૬ ॥

વિદ્યા, શિલ્પ, નોકરી, સેવાચાકરી, પશુપાલન, દુકાનદારી, ખેતી, સંતોષપૂર્વક થોડાથી જીવવાની ધીરજ, ભિક્ષાવૃત્તિ, અને વ્યાજવટાવ, એ દશ જીવનહેતુઓ છે. ૧૧૬

બ્રાહ્મણઃ ક્ષત્રિયો વાપિ વૃદ્ધિઃ નૈવ પ્રયોજયેત્ ।

કામં તુ खलુ ધર્માર્થં દદ્યાત્પાપીયસેઽલ્પિકામ્ ॥ ૧૧૭ ॥

બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિય વ્યાજવટાં તર નજ કરે. છતાં, જોઈએ તો, નીચ લોકને તે ધર્મને નિમિત્તે થોડે વ્યાજ ધન આપે. ૧૧૭

ચતુર્થમાદદાનોઽપિ ક્ષત્રિયો માગમાપદિ ।

પ્રજા રક્ષનપરં શક્ત્યા કિલ્વિષાત્પ્રતિમુચ્યતે ॥ ૧૧૮ ॥

આપત્કાલમાં રાજ ચોથો ભાગ લઈને પણ જો સ્વશક્તિ પ્રમાણે પ્રજાનું રક્ષણ કરે, તો તે પાપમાંથી મુક્ત થાય છે.

સ્વધર્મો વિજયસ્તસ્ય નાહવે સ્યાત્પરાજ્ઞમુખઃ ।

શુભ્રેણ વૈશ્યાન્ રક્ષિત્વા ધર્મ્યમાહારયેદ્ભલિમ્ ॥ ૧૧૯ ॥

રણમાં વિજય એ તેનો સ્વધર્મ છે. યુદ્ધમાં તેણે પીઠ ન ખતાવવી, તેણે શસ્ત્રોથી વૈશ્યોની રક્ષા કરવી અને ધર્મભાગે કર લેવો. ૧૧૯

ઘાન્યેષ્ટમં વિશાં શુલ્કં વિશં કાર્ષાપણાવરમ્ ।

કર્મોપકરણાઃ શૂદ્રાઃ કારવઃ શિલ્પિનસ્તથા ॥ ૧૨૦ ॥

વૈશ્યો પાસેથી તેણે ધાન્યનો આઠમો ભાગ લેવો, સુવર્ણથી કાર્ષાપણ સુધીના ધનનો દશમો ભાગ લેવો અને શૂદ્રો, સુતારો, શિલ્પીઓ પાસે કામરૂપે ભાગ લેવો. ૧૨૦

શૂદ્રસ્તુ વૃત્તિમાકાઙ્ગન્ધ્રમારાધયેદ્ઘદિ ।

ઘનિનં વાપ્યુપારાધ્ય વૈશ્યં શૂદ્રો જિજીવિષેત્ ॥ ૧૨૧ ॥

અવિકા ઇચ્છતા શૂદ્રે જ્ઞેઈ એ તો ક્ષત્રિયને સેવવો અથવા ધનવાન વૈશ્યને સેવી તેણે શુભરો કરવા ઇચ્છવું. ૧૨૧

સ્વર્ગાર્થમુભયાર્થં વા વિપ્રાનારાધયેત્તુ સઃ ।

જાતબ્રાહ્મણશૂદ્રસ્ય સા હ્યસ્ય કૃતકૃત્યતા ॥ ૧૨૨ ॥

પણ સ્વર્ગને અર્થે અથવા આ લોક અને પરલોક એ બંનેને સારુ તેણે બ્રાહ્મણોનેજ સેવવા જ્ઞેઈએ. તે 'અમુક બ્રાહ્મણનો સેવક છે' એટલા શબ્દોમાંય તેની કૃતાર્થતા રહી છે.

વિપ્રસેવૈવ શૂદ્રસ્ય વિશિષ્ટં કર્મ કીર્ત્યતે ।

યદતોઽન્યાદ્દિ કુરુતે તદ્ભવત્યસ્ય નિષ્ફલમ્ ॥ ૧૨૩ ॥

બ્રાહ્મણની સેવા એજ શૂદ્રનું વિશિષ્ટ કર્મ કહેવાય છે આથી બીજું એ જ કંઈ કરે, તે એને માટે નિષ્ફળ બન્ય છે.

પ્રકલ્પ્યા તસ્ય તૈષ્ટિતિઃ સ્વકુદુમ્બાઘથાર્હતઃ ।

શક્તિં ચાવેક્ષ્ય દાક્ષ્યં ચ મૃત્યાનાં ચ પરિગ્રહમ્ ॥ ૧૨૪ ॥
 સેવકાની શક્તિ, હોશિયારી તથા તેમના આશ્રિત પરિ-
 એનો વિચાર કરીને તે બ્રાહ્મણોએ પોતાના કુટુંબમાંથી તે-
 માટે યથાયોગ્ય આજીવિકા ખાંધી આપવી. ૧૨૪

ઉચ્છિષ્ટમન્નં દાતવ્યં જીર્ણાનિ વસનાનિ ચ ।

પુલાકાશ્ચૈવ ધાન્યાનાં જીર્ણાશ્ચૈવ પરિચ્છદાઃ ॥ ૧૨૫ ॥
 તેને વધ્યું અન્ન, જૂનાં થયેલાં વસ્ત્રો અને ધાન્યે
 છાંટણુ આપવાં, તેમજ પુરાણી સાધનસામગ્રીઓ આપવી. ૧

ન શૂદ્રે પાતકં કિંચિન્ન ચ સંસ્કારમર્હતિ ।

નાસ્યાધિકારો ધર્મેઽસ્તિ ન ધર્માત્પ્રતિષેધનમ્ ॥ ૧૨૬ ॥
 શૂદ્રને લસણુ વગેરે ખાવા સંબંધમાં કંઈ જ પાતક ન-
 તેમ તે ઉપનયન આદિ સંસ્કારને પણ યોગ્ય નથી. તે
 અગ્નિહોત્રાદિ ધર્મનો અધિકાર નથી, તેમ મંત્ર વિનાના પ-
 યજ્ઞાદિ ધર્મનો નિષેધ નથી. ૧૨૬

ધર્મેપ્સવસ્તુ ધર્મજ્ઞાઃ સતાં વૃત્તમનુષ્ઠિતાઃ ।

મન્ત્રવર્જ્યં ન દુષ્યન્તિ પ્રશસાં પ્રામુવન્તિ ચ ॥ ૧૨૭ ॥
 ધર્મજ્ઞ અને સત્પુરુષોના આચારમાં રહેવાવાળા ધર્મજ્ઞ-
 શૂદ્રો જે મંત્ર વિના પંચમહાયજ્ઞો કરે છે, તેો તેઓ દોષ
 પડતા નથી પણ પ્રશંસા પામે છે. ૧૨૭

યથા યથા હિ સદ્વૃત્તમાતિષ્ઠત્યનસૂચકઃ ।

તથા તથેમં ચામું ચ લોકં પ્રામોત્યનિન્દિતઃ ॥ ૧૨૮ ॥
 ઈર્ષ્યારહિત રહીને જ શૂદ્ર જન્મ જન્મ સદાચરણુને સેવે

તેમ તેમ તે અનિન્દિત થઇને આ લોક અને પરલોકમાં સુખ પામે છે. ૧૨૮

શક્તેનાપિ હિ શૂદ્રેણ ન કાર્યો ધનસચ્ચયઃ ।

શૂદ્રો હિ ધનમાસાઘ બ્રાહ્મણાનેવ વાઘતે ॥ ૧૨૯ ॥

શક્તિમાન હોય તો પણ શૂદ્રે ધનસંચય કરવો નહિ.

કેમકે, શૂદ્ર ધન મેળવીને બ્રાહ્મણોને પીડા કરે છે. ૧૨૯

एते चतुर्णां वर्णानामापद्धर्माः प्रकीर्तिताः ।

यान्सम्यगनुतिष्ठन्तो व्रजन्ति परमां गतिम् ॥ ૧૩૦ ॥

ચારે વર્ણોના આ આપદ્ધર્મો કહ્યા. તેમને ૩ડી રીતે

અનુસરનારાઓ પરમગતિને પામે છે. ૧૩૦

एष धर्मविधिः कृत्स्नश्चातुर्वर्ण्यस्य कीर्तितः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविधि शुभम् ॥ ૧૩૧ ॥

આતુર્વર્ણ્યનો આ સમગ્ર ધર્મવિધિ કહ્યો. હવે પ્રાય-

શ્ચિત્તનો શુભ વિધિ કહીશ. ૧૩૧

इतिश्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां दशमोऽध्यायः ॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુપ્રોકૃત સંહિતામાં અધ્યાય ૧૦ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૧ મો

બ્રાહ્મણને દાન આપવું—

सांतानिकं वक्ष्यमाणमध्वमं सर्ववेदसम् ।

गुर्वर्धं पितृमात्रर्धं स्वाध्यायार्थ्युपतापिनः ॥ ૧ ॥

નવૈતાન્સ્નાતકાન્વિદ્યાદ્વાબ્રાહ્મણાન્ધર્મશિક્ષુકાન્ ।

निःस्वेभ्यो देयमेतेभ्यो दानं विद्याविशेषतः ॥ ૨ ॥

સંતાનના પ્રયોજન સાર વિવાહ કરવા ઇચ્છતો, યજ્ઞયા-
ગાદિ કરવાની ઇચ્છા રાખતો, વટેમાર્ગુ, સર્વસ્વની દક્ષિણાવાળો
વિશ્વજિત્ યજ્ઞ કરનારો, ગુરુ અને માતપિતા માટે ભોજન-
વસ્ત્રની ઇચ્છા કરતો, સ્વાધ્યાયના હેતુવાળો અને શેગી—એ નવ
સ્નાતક બ્રાહ્મણોને ધર્મલિક્ષુક બણવા; અને તે નિર્ધનને
તેમની વિધાની વિશેષતા પ્રમાણે દાન આપવું. ૧,૨

एतेभ्यो हि द्विजाभ्येभ्यो देयमन्नं सदक्षिणम् ।

इतरेभ्यो बहिर्वेदि कृतान्नं देयमुच्यते ॥ ३ ॥

આ દ્વિજવરોને દક્ષિણા સાથે અન્ન આપવું અને બીજા-
ઓને વેદીની બહાર રાંધેલું અન્ન આપવું—એમ કહેવાયું છે. ૩

सर्वरत्नानि राजा तु यथाहं प्रतिपादयेत् ।

ब्राह्मणान्वेदविदुषो यज्ञार्थं चैव दक्षिणाम् ॥ ४ ॥

વેદવેતા બ્રાહ્મણોને રાજાએ યજ્ઞને માટેનું દક્ષિણાધન તથા
સર્વ રત્નો એ યથાયોગ્ય બેઠને આપવાં. ૪

कृतदारोऽपरान्दारान्भिक्षित्वा योऽधिगच्छति ।

रतिमात्रं फलं तस्य द्रव्यदातुस्तु सन्ततिः ॥ ५ ॥

પત્નીવાળો જ માણસ દ્રવ્ય માગીને બીજી પત્નીઓ કરે
છે, તે માત્ર રતિક્ષ્ણ પામે છે. તેની સંતતિ તો તેને 'દ્રવ્યનું'
દાન કરનારની કહેવાય છે. ૫

धनानि तु यथाशक्ति विप्रेषु प्रतिपादयेत् ।

वेदवित्सु विविक्तेषु प्रेत्य स्वर्गं समश्नुते ॥ ६ ॥

વેદજ્ઞ અને અનાસકત બ્રાહ્મણોને યથાશક્તિ ધન આપવું;
તેથી મરણ પછી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ થાય છે. ૬

यस्य त्रैवार्षिकं भक्तं पर्याप्तं भृत्यवृत्तये ।

अधिकं वापि विद्येत स सोमं पातुमर्हति ॥ ७ ॥

પોષ્યવર્ગના ભરણુપોષણ માટે જે બ્રાહ્મણપાસે ત્રણ વર્ષ આલે એટલું અથવા તેથી અધિક અન્ન હોય, તેણે સોમયાગ કરવો ધટે છે. ૭

अतः स्वल्पीयसि द्रव्ये यः सोमं पिबति द्विजः ।

स पीतसोमपूर्वोपि न तस्याप्नोति तत्फलम् ॥ ८ ॥

જે દ્વિજ પાસે એથી ઓછું દ્રવ્ય હોય તે જો સોમયાગ કરે, તો તેણે પ્રથમથી સોમપાન કર્યું હોવા છતાં તેને તેનું ફળ મળતું નથી. ૮

शक्तः परजने दाता स्वजने दुःखजीविनि ।

मध्वापातो विपास्वादः स धर्मप्रतिरूपकः ॥ ९ ॥

જે સંપન્ન માણસ સ્વજનોને દુઃખમાં જીવતા રાખી પરજનોને દાન આપે છે, તે આરંભે મધ પીએ છે પણ પરિણામે વિંધ આપે છે—તે ધર્મનો ઓળોજ સેવે છે. ૯

भृत्यानामुपरोधेन यत्કरोत्यौर्ध्वदेहिकम् ।

तद्भवत्यसुखोदरकं जीवितश्च मृतस्य च ॥ १० ॥

જો માણસ પોષ્યવર્ગને અવગણીને પારલૌકિક કર્મો કરે છે, તો તે ધર્મકાર્યો તેને જીવતાં અને મર્યા પછી દુઃખદાયી થાય છે. ૧૦

[वृद्धौ च मातापितरौ साध्वी भार्या शिशुः सुतः ।

अप्यकार्यशतं कृत्वा भर्त्तव्या मनुब्रवीत् ॥

ધરડાં માઆપ, સાધ્વી પત્ની અને બાળક પુત્ર એમનું ખીજ

सो कामो पडतां भूषीने लरलुपोषलु करवुं, अमभनुअे कळुं छे.]

यज्ञ भाटे धन हरी लाववुं—

यज्ञश्चेत्प्रतिरुद्धः स्यादेकेनाङ्गेन यज्वनः ।

ब्राह्मणस्य विशेषेण धार्मिके सति राजनि ॥ ११ ॥

यो वैश्यः स्याद्बहुपशुर्हीनक्रतुरसोमपः ।

कुटुम्बात्तस्य तद्रव्यमाहरेद्यज्ञसिद्धये ॥ १२ ॥

राज धार्मिक होय त्पारे यज्ञमानना—आस करीने ब्राह्म-
णनेो यज्ञ जे अेक अंग सारु अटथी पडे तो ज वैश्य धर्णां
दोरढांभरवाणो होय अने ज यज्ञयाग तथा सोमयज्ञ न करतो
होय, तेना कुटुंबमांथी ते यज्ञनी सिद्धि अर्थे तेदुलुं धन
लध लेवुं. ११, १२

आहरेत्त्रीणि वा द्वे वा कामं शूद्रस्य वैश्वमनः ।

न हि शूद्रस्य यज्ञेषु कश्चिदस्ति परिग्रहः ॥ १३ ॥

जे यज्ञनां जे के त्रलु अंग रद्यां होय, तो कदी शूद्रने
घेरथी ते जेधतुं लेवुं; कारणुके शूद्रने यज्ञो विषे कंठज
संअंध होतो नथी. १३

योऽनाहिताग्निः शतगुरयज्वा च सहस्रगुः ।

तयोरपि कुटुम्बाभ्यामाहरेदविचारयन् ॥ १४ ॥

सो गाथो छतां जेणे अग्निहोत्र न राष्यो होय अने
हजार गाथो छतां जेणे यज्ञ न कर्यां होय, ते अनेनां कुटुंबो-
मांथी विचार कर्यां विना धन लध लेवुं. १४

आदाननित्याच्चादातुराहरेदप्रयच्छतः ।

तथा यज्ञोऽस्य प्रथते धर्मश्चैव प्रवर्धते ॥ १५ ॥

જ નિત્ય દાન લેતો હોય પણ દાન આપતો ન હોય, તે ધન ન આપે તો પણ તેની પાસેથી તે લઈ લેવું. તેમ કરવાથી એ ધન લાવનારનો જશ ફેલાય છે અને ધર્મ વૃદ્ધિ પામે છે. ૧૫
તથૈવ સમમે મક્તે મક્તાનિ ષડનશ્રતા ।

અશ્વસ્તનવિધાનેન હર્તવ્યં હીનકર્મણઃ ॥ ૧૬ ॥

તેમજ જે માણસ છ ટંકથી ભૂખ્યો હોય તેણે ભોજનના સાતમા ટંકે, હીન કર્મ કરવાવાળાને ત્યાંથી પણ એક દિવસના પૂરા ભોજન પૂરતું અન્ન હરી લેવું. ૧૬

સ્વલાત્ક્ષેત્રાદગારાદ્વા યતો વાડપ્યુપલમ્યતે ।

આખ્યાતવ્યન્તુ તત્તસ્મૈ પૃચ્છતે યદિ પૃચ્છતિ ॥ ૧૭ ॥

તેણે ખળામાંથી, ખેતરમાંથી, ધરમાંથી અથવા જ્યાંથી મળે ત્યાંથી તે હરી લેવું. અને પૂછનાર જે પૂછે તો તેને સાચી વાત કહી દેવી. ૧૭

બ્રાહ્મણસ્વં ન હર્તવ્યં ક્ષત્રિયેણ કદાચન ।

દસ્યુનિષ્ક્રિયયોસ્તુ સ્વમજીવન્હર્તુમર્હતિ ॥ ૧૮ ॥

છતાં ક્ષત્રિયે ક્યારેય બ્રાહ્મણનું ધન હરવું નહિ. પોતાની આજીવિકા ન ચાલતી હોય, તો તેણે દસ્યુઓ અને ક્રિયાહીનો પાસેથી તે હરણ કરવું. ૧૮

યોડસાધુમ્યોડર્થમાદાય સાધુમ્બઃ સંપ્રયચ્છતિ ।

સ કૃત્વા પુવમાત્માનં સંતારયતિ તાવુમૌ ॥ ૧૯ ॥

જે અસાધુઓ પાસેથી લાવીને સાધુઓને આપે છે, તે પોતાને નીકારૂપ કરીને એ બંનેને તારે છે. ૧૯

યદ્દનં ચક્ષ્ણીલાનાં દેવસ્વં તદ્વિદુર્બુધાઃ ।

અયજ્વનાં તુ યદ્વિત્તમાસુરસ્વં તદુચ્યતે ॥ ૨૦ ॥

યજ્ઞશીલોનું જ ધન છે તેને પાંડિતો દેવધન કહે છે. યજ્ઞ
ન કરનારાનું જ ધન છે, તે આસુરી ધન કહેવાય છે. ૨૦

ન તસ્મિન્ધારયેદ્દ્વંધં ધાર્મિકઃ પૃથિવીપતિઃ ।

ક્ષત્રિયસ્ય હિ બાલિશ્યાદ્બ્રાહ્મણઃ સીદતિ ક્ષુધા ॥ ૨૧ ॥

ઉપર કહેલા સંજોગોમાં ધનાદિ મેળવનાર બ્રાહ્મણને
ધાર્મિક રાજાએ શિક્ષા કરવી નહિ. કેમકે ક્ષત્રિયની મૂર્ખાઈને
હીધે જ બ્રાહ્મણ ભૂખે ગળાય છે. ૨૧

તસ્ય શ્રુત્યજનં જ્ઞાત્વા સ્વકુટુમ્બાન્મહીપતિઃ ।

શ્રુતશીલે ચ વિજ્ઞાય વૃત્તિં ધર્મ્યાં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૨૨ ॥

રાજાએ તો તે બ્રાહ્મણનાં ભરણપોષણને યોગ્ય કુટુંબી-
આને બાણી લેવાં અને તેની વિદ્રતા તથા સદાચાર સમજી
તેને ધર્મયુક્ત આજીવિકા કરી આપવી. ૨૨

કલ્પયિત્વાઽસ્ય વૃત્તિં ચ રક્ષેદેનં સમન્તતઃ ।

રાજા હિ ધર્મષટ્કામં તસ્માત્પ્રાપ્નોતિ રક્ષિતાત્ ॥ ૨૩ ॥

એને આજીવિકા ખાંધી આપીને એનું સર્વ રીતે રક્ષણ
કરવું; કારણ કે બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરવાથી રાજા તેના ધર્મને
છકો ભાગ મેળવે છે. ૨૩

ન યજ્ઞાર્થં ધનં શૂદ્રાદિપ્રો મિક્ષેત કર્હિંચિત્ ।

યજમાનો હિ મિક્ષિત્વા ચળ્ડાલઃ પ્રેત્ય જાયતે ॥ ૨૪ ॥

બ્રાહ્મણે યજ્ઞને અર્થે કદી પણ શૂદ્ર પાસેથી ધનની ભિક્ષા
માગવી નહિ. કારણ કે એમ ભીખીને યજ્ઞ કરનાર ભરણ પછી
અંડાળ જન્મે છે. ૨૪

યજ્ઞાર્થમર્થં મિક્ષિત્વા યો ન સર્વં પ્રયચ્છતિ ।

સ યાતિ ભાસતાં વિપ્રઃ કાકતાં વા શતં સમાઃ ॥૨૫॥

યજ્ઞને માટે ભિક્ષા માગીને જ તે સર્વ યજ્ઞમાં આપતો નથી, તે બ્રાહ્મણ સૌ વરસ સુધી ભાસપત્નીની કે કાગડાની બતિને પામે છે. ૨૫

દેવતું ધન ખાઇ જતાર વગેરની અધોગતિ—

દેવસ્વં બ્રાહ્મણસ્વં વા લોભેનોપહિનસ્તિ યઃ ।

સ પાપાત્મા પરે લોકે ગૃધ્રોચ્છિષ્ટેન જીવતિ ॥ ૨૬ ॥

જે માણસ દેવધનને કે બ્રાહ્મણધનને લોભથી ખોળવી બચ છે, તે પાપાત્મા બીજા જનમમાં ગીધની એકથી જીવે છે. ૨૬

દૃષ્ટિં વૈશ્વાનરીં નિત્યં નિર્વપેદદ્વપર્યયે ।

ક્રુતાનાં પશુસોમાનાં નિર્વપેદદ્વપર્યયે ॥ ૨૭ ॥

વરસ બદલાતાં સુધીમાં જે વિહિત પશુ અને સોમયાગો ન થઇ શક્યા હોય, તે બીજા વર્ષના આરંભમાં શૂદ્ર આદિ પાસેથી ધન લઇને વૈશ્વાનર યજ્ઞ કરવો. ૨૭

આપ્તકલ્પેન યો ધર્મં કુરુતેઽનાપદિ દ્વિજઃ ।

સ નામ્નોતિ ફલં તસ્ય પરત્રેતિ વિચારિતમ્ ॥ ૨૮ ॥

જે દ્વિજ અનાપત્તિના વખતમાં પણ આપત્કાળના ધર્મને અનુસરે છે, તે પરલોકમાં ધર્મનું ફળ પામતો નથી, એવો મનુનો નિર્ણય છે. ૨૮

વિશ્વૈશ્ચ દેવૈઃ સાઘ્યૈશ્ચ બ્રાહ્મણૈશ્ચ મહર્ષિભિઃ ।

આપ્તસુ મરણાઙ્ગીતૈર્વિધેઃ પ્રતિનિધિઃ કૃતઃ ॥ ૨૯ ॥

મરણથી ભય પામેલા વિશ્વદેવો, સાઘ્યો, બ્રાહ્મણો અને મહર્ષિઓએ આપદ્ધર્મને મુખ્ય વિધિનો પ્રતિનિધિ કર્યો છે. ૨૯

પ્રમુઃ પ્રથમકલ્પસ્ય યોઽનુકલ્પેન વર્તતે ।

ન સાંપરાધિકં તસ્ય દુર્મતૈર્વિદ્યતે ફલમ્ ॥ ૩૦ ॥

જે માણસ મુખ્ય વિધિ કરવાને સમર્થ હોવા છતાં ગૌણ વિધિએ વર્તે છે, તે દુર્બુદ્ધિને પારલૌકિક ફળ સાંપડતું નથી. ૩૦

ન બ્રાહ્મણો વેદયેત કિંચિદ્રાજનિ ધર્મવિત્ ।

સ્વવીર્યેણૈવ તાઙ્છિષ્યાન્માનવાનપકારિણઃ ॥ ૩૧ ॥

ધર્મવેત્તા બ્રાહ્મણે રાજને ડોઠના અપરાધ વિષે કંઈયે નિવેદન કરવું નહિ. પોતાના સામર્થ્યથીજ તેણે તે માણસોને શિક્ષા કરવી. ૩૧

સ્વવીર્યાદ્રાજવીર્યાચ્ચ સ્વવીર્યં બલવત્તરમ્ ।

તસ્માત્સ્વેનૈવ વીર્યેણ નિગૃહ્ણીયાદરીન્દ્વિજઃ ॥ ૩૨ ॥

પોતાનું સામર્થ્ય અને રાજનું સામર્થ્ય એ બેમાં પોતાનું સામર્થ્ય વિશેષ બલવતું છે. તેથી બ્રાહ્મણે પોતાનાજ સામર્થ્યથી શત્રુઓને વશ કરવા. ૩૨

શુતીરથર્વાગિરસીઃ કુર્યાદિત્યવિચારયન્ ।

વાક્શસ્ત્રં વૈ બ્રાહ્મણસ્ય તેન હન્યાદરીન્દ્વિજઃ ॥ ૩૩ ॥

તેણે વિચારવા અટક્યા વિના જ અથર્વવેદના અંગિરા ઋષિએ કહેલા મંત્રો ભણી અભિચાર કરવો. મંત્ર એ જ બ્રાહ્મણનું શસ્ત્ર છે. તેનાથી બ્રાહ્મણે શત્રુઓને હણવા. ૩૩

ક્ષત્રિયો બાહુવીર્યેણ તરેદાપદમાત્મનઃ ।

ધનેન વૈશ્યશૂદ્રૌ તુ જપહોમૈર્દ્વિજોત્તમઃ ॥ ૩૪ ॥

ક્ષત્રિય બાહુબળથી પોતાની આપત્તિને તરે; વૈશ્ય અને શૂદ્ર ધનથી આપત્તિ તરે; પણ દ્વિજવર જપહોમોથી આપત્તિ તરે. ૩૪

વિઘાતા શાસિતા વક્તા મૈત્રો બ્રાહ્મણ ઉચ્યતે ।

તસ્મૈ નાકુશલં બ્રૂયાન્ન શુષ્કાં ગિરમીરયેત્ ॥ ૩૫ ॥

બ્રાહ્મણને વિહિત કર્મોના વિધાન કરનારો, પુત્ર તથા શિષ્ય આદિને શિક્ષણ આપનારો, પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે ધર્મોના કહેનારો, તેમજ સકલ પ્રાણીઓ વિશે મૈત્રી રાખનારો કહ્યો છે. તેને અકુશળ કહેવું નહિ તેમ તેને કડવા ખોલ કહેવા નહિ. ૩૫
 ન વૈ કન્યા ન યુવતિર્નાલ્પવિદ્યો ન બાલિશઃ ।

હોતા સ્યાદમ્નિહોત્રસ્ય નાર્તો નાસંસ્કૃતસ્તથા ॥ ૩૬ ॥

કન્યા, યુવતી, અલ્પ વિદ્યાવાળો, મૂર્ખ, રોગી અને ઉપનયન સંસ્કારથી રહિત એટલાંએ અગ્નિહોત્રમાં હોમ કરવો નહિ. ૩૬

નરકે હિ પતન્ત્યેતે જુહન્તઃ સ ચ યસ્ય તત્ ।

તસાદ્વૈતાનકુશલો હોતા સ્યાદ્વેદપારગઃ ॥ ૩૭ ॥

કન્યા આદિ તેઓ જે આમ હોમ કરે છે, તો તેઓ અને જની વતી તેઓ હોમે છે તે, એમ બધાં નરકમાં પડે છે. આથી શ્રૌતકર્મમાં કુશળ અને વેદમાં પારંગત એવાએ જ હોતા થવું. ૩૭

પુણ્યનાં કામ કરવાં—

પ્રાજાપત્યમદત્વાઽશ્વમગ્ન્યાધેયસ્ય દક્ષિણામ્ ।

અનાહિતામ્નિભવતિ બ્રાહ્મણો વિભવે સતિ ॥ ૩૮ ॥

અગ્નિહોત્ર રાખીને જ બ્રાહ્મણ સંપત્ર હોવા છતાં પ્રજાપતિ દૈવતવાળા અશ્વની દક્ષિણા આપતો નથી, તે અગ્નિહોત્ર રાખ્યા છતાં અગ્નિહોત્રનું કૃળ પામતો નથી. ૩૮

પુણ્યાન્યન્યાનિ કુર્વીત શ્રદ્ધધાનો જિતેન્દ્રિયઃ ।

ન ત્વલ્પદક્ષિણૈયજ્ઞૈર્યજન્તે હ કથંચન ॥ ૩૯ ॥

શ્રદ્ધાસંપન્ન જિતેન્દ્રિય બ્રાહ્મણે ભલે ખીજાં પુણ્યકાર્યો
કરવાં, પણ ક્યારેય અદપ દક્ષિણાયુક્ત યજ્ઞોથી યજન ન કરવું.

इन्द्रियाणि यज्ञः स्वर्गमायुः कीर्तिं प्रजाः पशून् ।

हन्त्यल्पदक्षिणो यज्ञस्तस्मान्नाल्पघनो यजेत् ॥ ૪૦ ॥

અદપ દક્ષિણાવાળો યજ્ઞ ઈન્દ્રિયો, યજ્ઞ, સ્વર્ગ, આયુ,
કીર્તિ, પ્રજા અને પશુઓને હણે છે. તેથી અદપ ધનવાળાએ
યજ્ઞ કરવો નહિ. ૪૦

अग्निहोत्र्यपविध्याग्नीन्ब्राह्मणः कामकारतः ।

चान्द्रायणं चरेन्माસं वीरहत्यासमं हि तत् ॥ ૪૧ ॥

જ અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ બણીબૂઝીને સવારસાંજ અગ્નિમાં
હોમ ન કરે, તેણે એક માસ ચાંદ્રાયણવ્રત આચરવું. કેમકે,
હોમત્યાગ પુત્રહત્યા સમાન છે. ૪૧

ये शूद्रादधिगम्यार्थमग्निहोत्रमुपासते ।

ऋत्विजस्ते हि शूद्राणां ब्रह्मवादिषु गर्हिताः ॥ ૪૨ ॥

જ બ્રાહ્મણો શૂદ્ર પાસેથી ધન લઈને અગ્નિહોત્રને ઉપાસે
છે, તેઓ શૂદ્રોના ઋત્વિજો છે અને તેઓ બ્રહ્મવાદીઓમાં
નિંદાને પામે છે. ૪૨

तेषां सततमज्ञानां वृषलाग्न्युपसेविनाम् ।

पदा मस्तकमाक्रम्य दाता दुर्गाणि संतरेत् ॥ ૪૩ ॥

આમ શૂદ્રની પાસેથી ધન લઈને વ્રતબાહ્ય અગ્નિહોત્ર ઉપા-
સનારા તે અજ્ઞાની બ્રાહ્મણોનાં માથાં ઉપર શૂદ્ર દાતા સતત
પગ મૂકી ચડે છે અને પરલોકમાં સર્વ સંકટો તરી બચે.
(અર્થાત્ કૃણ તે અગ્નિહોત્રીઓને મળતું નથી, પણ શૂદ્ર
દાતાને મળે છે.) ૪૩

પતિતુલં લક્ષણ—

અકુર્વન્વિહિતં કર્મ નિન્દિતં ચ સમાચરન્ ।

પ્રસક્તશ્ચેન્દ્રિયાર્થેષુ પ્રાયશ્ચિત્તીયતે નરઃ ॥ ૪૪ ॥

જે માણસ વિહિત કર્મ કરતો નથી અને નિન્દિત કર્મ આચરે છે, તેમજ જે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં લગ્ન રહે છે તે પ્રાયશ્ચિત્તને પાત્ર છે. ૪૪

પાપતુલં પ્રાયશ્ચિત્—

અકામતઃ કૃતે પાપે પ્રાયશ્ચિત્તં વિદુર્બુધાઃ ।

કામકારકૃતેઽપ્યાહુરેકે શ્રુતિનિર્દર્શનાત્ ॥ ૪૫ ॥

વિદ્વાનો અજ્ઞાતાં થયેલા પાપ સંબંધમાં પ્રાયશ્ચિત્ત હોય એમ કહે છે. કેટલાક વિદ્વાનો શ્રુતિનું ઉદાહરણ આપી અજ્ઞાનેમને કરેલાં પાપ વિશેષ પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે. ૪૫

અકામતઃ કૃતં પાપં વેદાભ્યાસેન શુદ્ધયતિ ।

કામતસ્તુ કૃતં મોહાત્પ્રાયશ્ચિત્તૈઃ પૃથગ્વિધૈઃ ॥ ૪૬ ॥

અજ્ઞાતાં થયેલા પાપની શુદ્ધિ વેદના અભ્યાસથી થાય છે; પણ અજ્ઞાતપૂત્રીને મોહમાં કરેલા પાપની શુદ્ધિ તે જુદી જુદી જાતનાં પ્રાયશ્ચિત્તોથી થાય છે. ૪૬

પ્રાયશ્ચિત્તીયતાં પ્રાપ્ય દૈવાત્પૂર્વકૃતેન વા ।

ન સંસર્ગં વ્રજેત્સદ્ધિઃ પ્રાયશ્ચિત્તેઽકૃતે દ્વિજઃ ॥ ૪૭ ॥

જે દ્વિજ દૈવે કરીને કે પૂર્વજન્મના કર્મ કરીને પ્રાયશ્ચિત્તને પાત્ર થાય છે, તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા વિના સજ્જનોની સાથે સંસર્ગ કરવો નહિ. ૪૭

[પ્રાયો નામ તપઃ પ્રોક્તં ચિત્તં નિશ્ચય ઉચ્યતે ।

તપો નિશ્ચયસંયુક્તં પ્રાયશ્ચિત્તમિતિ સ્મૃતમ્ ॥

‘પ્રાય’ નામ તપનું કહ્યું છે અને ‘ચિત્ત’ એટલે નિશ્ચય કહેવાય છે. તેથી, નિશ્ચયપૂર્વક તપ એ ‘પ્રાયચિત્ત’ છે, એમ કહ્યું છે.]

કર્મવિપાક—

इह दुश्चरितैः केचित्केचित्पूर्वकृतैस्तथा ।

प्राप्नुवन्ति दुरात्मानो नरा रूपविपर्ययम् ॥ ૪૮ ॥

કેટલાક દુરાત્મા માણસો આ જન્મનાં તે કેટલાક આગલા જન્મનાં દુરાચરણોને લીધે ૩૫ની વિકૃતિને પામે છે. ૪૮

सुवर्णचौरः कौनख्यं सुरापः श्यावदन्तताम् ।

ब्रह्महा क्षयरोगित्वं दौश्चर्म्यं गुरुतल्पगः ॥ ૪૯ ॥

પિશુનઃ પૌતિનાસિક્યં સૂચકઃ પૂતિવક્ત્રતામ્ ।

धान्यचौरोऽङ्गहीनत्वमातिरेक्यं तु मिश्रकः ॥ ૫૦ ॥

અન્નહર્તાઽમયાવિત્ત્વં મૌક્યં વાગપહારકઃ ।

वस्त्रापहारकः श्वैत्र्यं पङ्गुतामश्वहारकः ॥ ૫૧ ॥

एवं कर्मविशेषेण जायन्ते सद्विगर्हिताः ।

जडमूकान्धबाधिरा विकृताकृतयस्तथा ॥ ૫૨ ॥

સોનું ચોરનારના નખ ભૂંડા થાય, દારૂ પીનારના દાંત કાળા પડે; બ્રહ્મહત્યારાને ક્ષયરોગ લાગે, ગુરુપત્ની સાથે ગમન કરનારને આમડીના રોગ થાય, ચૂગલીખોરનું નાક ગંધાય, ખોટી કૂથલી કરનારાનું મોં વાસ મારે, અનાજ ચોરનારો અંગે ન્યૂન થાય, ભેગસેગ કરનારો અંગે અધિક થાય, અન્ન હરનારને મંદાશ્નિ થાય, વાણી ચોરનારને ગૂંગાપણું મળે, વસ્ત્ર ચોરનારને સફેદ કાઠ થાય અને ઘોડો ચોરી જનાર પાંગળો

થાય છે. આમ ખાસ ખાસ કર્મે કરીને જડ, મૂંગા, આંધળા, ખહેરા તેમજ વિકૃત આકૃતિવાળા જન્મે છે અને તેઓ સજ્જનોથી નિંદા પામે છે. ૪૯-૫૨

[દીપહર્તા ભવેદન્ધઃ કાળો નિર્વાપકો ભવેત્ ।

હિંસયા વ્યાધિભૂયસ્ત્વમરોગિત્વમર્હિંસયા ॥

દીવો ચેરનારો આંધળો થાય છે, ત્યારે દીવો યુગ્રાવી દેનારો કાણો થાય છે. હિંસા કરનારો અનેક વ્યાધિવાળો થાય છે, પણ અહિંસાથી અરોગિતા રહે છે.]

ચરિતવ્યમતો નિત્યં પ્રાયશ્ચિત્તં વિશુદ્ધયે ।

નિન્દ્યૈહિ લક્ષ્ણૈર્યુક્તા જાયન્તેઽનિષ્કૃતૈનસઃ ॥ ૫૩ ॥

આથી, વિશુદ્ધિ માટે નિત્ય પ્રાયશ્ચિત આચરવું. કારણ કે પાપનું પ્રાયશ્ચિત ન કરનારાઓ નિંદા લક્ષણો સાથે જન્મે છે.

મહાપાપ—

બ્રહ્મહત્યા સુરાપાનં સ્તેયં ગુર્વજ્ઞનાગમઃ ।

મહાન્તિ પાતકાન્યાહુઃ સંસર્ગશ્ચાપિ તૈઃ સહ ॥ ૫૪ ॥

બ્રહ્મહત્યા, મદ્યપાન, સોના વગેરેની ચોરી, ગુરુપત્ની સાથે ગમન અને એ કરનારા સાથેનો સંસર્ગ, એને મહા-પાપો કહ્યાં છે. ૫૪

અનૃતં ચ સમુત્કર્ષે રાજગામિ ચ પૈશુનમ્ ।

ગુરોશ્ચાલીકનિર્બન્ધઃ સમાનિ બ્રહ્મહત્યયા ॥ ૫૫ ॥

આપવડાઈમાં જૂઠાણું હાંકવું, રાજ આગળ ચાડીચૂગલી કરવી અને ગુરુને ખોટો દોષ લગાડવો, એ પાપો બ્રહ્મહત્યા સમાન છે. ૫૫

ब्रह्मोज्झता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं सुहृद्वधः ।

गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ ५६ ॥

વેદ વિસારે મૂકવા, વેદની નિંદા કરવી, ખોટી સાક્ષી પૂરવી, મિત્રનો વધ કરવો અને નિંદિત તથા નિષિદ્ધ વસ્તુઓ ખાવી-એ છ પાપો સુરાપાન સમાન છે. ૫૬

निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च ।

भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ॥ ५७ ॥

કોઈની અનામત ઉચાપત કરવી તથા મનુષ્ય, અશ્વ, ચાંદી, ભૂમિ, હીરા અને મણિનું હરણ કરવું, એ પાપ સુવર્ણની ચોરી સમાન ગણ્યું છે. ૫૭

रेतःसैकः स्वयोनीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च ।

सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुः ॥ ५८ ॥

સગી બહેનોમાં, કુંવારી કન્યાઓમાં, અંત્યજ સ્ત્રીઓમાં તેમજ મિત્ર અને પુત્રની પત્નીઓમાં વીર્યસિંચન કરવું, એ ગુરુપત્ની સાથે ગમન કર્યા સમાન ગણ્યું. ૫૮

ઉપપાતકો—

गोवधोऽयाज्यसंयाज्यपारदार्यात्मविक्रयाः ।

गुरुमातृपितृत्यागः स्वाध्यायाग्नयोः सुतस्य च ॥ ५९ ॥

परिविचितानुऽजेऽनूढे परिवेदनमेव च ।

तयोर्दानं च कन्यायास्तयोरेव च याजनम् ॥ ६० ॥

कन्याया दूषणं चैव वार्धुष्यं व्रतलोपनम् ।

तद्भागारामदारानामपत्यस्य च विक्रयः ॥ ६१ ॥

ब्राह्म्यता बान्धवत्यागो भृत्याध्यापनमेव च ।

भृत्या चाध्ययनादानमपण्यानां च विक्रयः ॥ ६२ ॥

सर्वाकरेष्वधिकारो महायन्त्रप्रवर्तनम् ।

हिंसौषधीनां स्याज्जीवोऽभिचारो मूलकर्म च ॥ ६३ ॥

इन्धनार्थमशुष्काणां द्रुमाणामवपातनम् ।

आत्मार्थं च क्रियारम्भो निन्दितास्नादनं तथा ॥ ६४ ॥

अनाहिताभिता स्तेयमृणानामनपक्रिया ।

असच्छास्त्राधिगमनं कौशीलव्यस्य च क्रिया ॥ ६५ ॥

घान्यकुप्यपशुस्तेयं मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।

स्त्रीशूद्रविद्वेषवधो नास्तिक्यं चोपपातकम् ॥ ६६ ॥

गायनो वध करवो, यज्ञने योऽय नथी जेवाने यज्ञ कराववो,
परस्त्री साथे गमन करवुं, पोतानी अतनुं वेयाणु करवुं, गुरु,
भाता, पिता, वेदने स्वाध्याय, श्रौतरभार्त्त अश्रिज्जो तथा पुत्रने
त्याग करवो, भोटाभार्धने कुंवारे राष्ठीने नानाभार्धज्ये परणी
भोटाने *परिवित्ति करवो, आभ नानाज्ये परणीने अश्रि-
होत्र राष्ठी परिवेत्ता थवुं, जे अन्नेने कन्या आपत्री, जे जेउना
यज्ञ कराववा, कन्याने इषित करवी, अयोऽय व्याज लेवुं,
व्रतने लोप करवो, जलाशय, आग, पत्नी तथा पुत्रने
वेयंवां, उपनयन आदि संस्कारे न करवा, अंधवोने त्याग
करवो, पगारथी अध्यापन करवुं, पगार आपी अध्यापन
करवुं, वेयाणुने अयोऽय जेवी वस्तुज्यो वेयवी, सोनाइपा

* नानो परण्णे ने भोटा कुंवारे रहे, तो भोटा भार्ध परिवित्ति
अने परण्णनार नानो भार्ध परिवेत्ता कहेवाय छे.

વગેરેની સર્વ ખાણો ઉપર અધિકાર કરવો, મોટાં યંત્રો ચલાવવાં, ઔષધિઓ વાઢવી, સ્ત્રી ઉપર ગુજરાન ચલાવવું, મારણ પ્રયોગ કરવા, વશીકરણાદિ કરવું, ઇંધણાં માટે લીલાં ગ્રાહ કાપીનાખવાં, આપહેતુથીજ પાકાદિ ક્રિયા કરવી, નિંદિત અન્ન ખાવું, અગ્નિહોત્રનો ત્યાગ કરવો, ચોરી કરવી ઋણ ન વાળવું, અસત્ શાસ્ત્રોતું સેવન કરવું, નાચ, નાટક આદિ તમાશા કરવા, ધાન્ય, સોનાચાંદી સિવાયની ધાતુઓ અને પશુઓની ચોરી કરવી, દારૂડિયણ સ્ત્રીનો સંગ કરવો, સ્ત્રી, શૂદ્ર, વૈશ્ય તથા ક્ષત્રિયનો વધ કરવો, અને નાસ્તિકતા—એ સર્વ ઉપપાતકો છે. ૫૯—૬૬

ભતિબ્રંશકરણ પાપ—

બ્રાહ્મણસ્ય રુજઃકૃત્યા ઘ્રાતિરઘ્નેયમઘયોઃ ।

જૈઘ્યં ચ મૈથુનં પુંસિ જાતિબ્રંશકરં સ્મૃતમ્ ॥ ૬૭ ॥

બ્રાહ્મણને પ્રહારપીડા આપવી, દુર્ગંધવાળા પદાર્થો અને મધ સૂંધવાં, કુટિલતા અને પુરુષની સાથે મૈથુન—એને ભતિ-બ્રંશકર (ભતિ બ્રષ્ટ કરનાર) પાપ કહ્યાં છે. ૬૭

સંકરીકરણ પાપ—

સ્વરાશ્વોદ્ધૃમૃગેમાનામજાવિકવધસ્તથા ।

સંકરીકરણં જ્ઞેયં મીનાહિમહિષસ્ય ચ ॥ ૬૮ ॥

ગધેડાં, ઘોડાં, ઊંટ, મૃગ, હાથી, મેઠાં, બકરાં, માછલાં, સાપ અને પાડા એટલાંનો વધ કરવો. એને સંકરીકરણ પાપ બાણવું. (એટલે, તે વધ કરનારો વર્ણસંકર થાય છે.) ૬૮

અપાત્રીકરણ પાપ—

નિન્દિતેભ્યો ધનાદાનં વાણિજ્યં શૂદ્રસેવનમ્ ।

અપાત્રીકરણં જ્ઞેયમસત્યસ્ય ચ માષણમ્ ॥ ૬૯ ॥

નિન્દિતો પાસેથી ધન લેવું, વેપાર કરવો, શૂદ્રની સેવા કરવી અને અસત્ય બોલવું, એને અપાત્રીકરણ પાપ બાણવું (અર્થાત્ એ કરનારને અપાત્ર બાણવો.) ૬૯

મલિનીકરણ પાપ—

કૃમિકીટવયોહત્યા મદ્યાનુગતભોજનમ્ ।

ફલૈઘઃકુસુમસ્તેયમઘૈર્યં ચ મલાવહમ્ ॥ ૭૦ ॥

કૃમિ, ઝીટ અને પક્ષીની હત્યા, દારૂ સાથે ભળેલું ભોજન, ફળ, લાકડાં અને ફૂલની ચોરી અને અધીરતા—એટલાં મલિનીકરણ (મલિન કરવાવાળાં) પાપો છે. ૭૦

एतान्येनांसि सर्वाणि यथोक्तानि पृथक्पृथक् ।

यैर्यૈર્વૈર્તૈરપોહ્યન્ते तानि सम्यङ्निबोधत ॥ ૭૧ ॥

આ જ બુદ્ધાંબુદ્ધાં સર્વ પાપો કહ્યાં, તે જ જ પ્રતોથી નાશ પામે છે તે વિશે યથાવિધિ સાંભળો. ૭૧

મહાપાપનાં પ્રાયશ્ચિત્તો—

ब्रह्महा द्वादश समाः कुटीं कृत्वाश्वने वसेत् ।

भैक्ष्याश्यात्मविशुद्धयर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजम् ॥ ૭૨ ॥

બ્રહ્મહત્યા કરનારાએ પોતાની વિશુદ્ધિ અર્થે બાર વરસ સુધી વનમાં ઝૂપડી બાંધી રહેવું, માર્યા ગયેલા પ્રાણીની ખોપરીનું કપાળે નિશાન રાખવું અને ભિક્ષાથી ભોજન કરવું.

लक्ष्यं शस्त्रभृतां वा स्याद्भिदुषामिच्छयात्मनः ।

प्रास्येदात्मानमग्रौ वा समिद्धे त्रिरवाकशिराः ॥ ૭૩ ॥

अथवा पोते स्वेच्छाथी शस्त्र धारणु करनार विद्वानानुं
निशानरुप थवुं. अथवा पोते लडलडता अग्निभां त्रणुवार
अंधे भाथे अंपक्षाववुं. ७३

यजेत वाऽश्वमेधेन स्वर्जिता गोसवेन वा ।

अभिजिद्विश्वजिदुभ्यां वा त्रिवृताग्निष्टुतापि वा ॥ ७४ ॥

अथवा, तेणु अश्वमेध, स्वर्गजित्, गोसव, अलिजित्,
विश्वजित् यज्ञ अथवा तो त्रिवृत् डे अग्निष्टुत् यज्ञ करवो.

जपन् वाऽन्यतमं वेदं योजनानां शतं व्रजेत् ।

ब्रह्महत्यापनोदाय मितशुद्धितेन्द्रियः ॥ ७५ ॥

अथवा अन्नहत्या टाणवा सारु तेणु छंद्रियोने संयमभां
राष्ठीने तथा परिमित लोअन सेवीने गमे ते वेदनेो अण
करतां करतां सेो योअन अणुं. ७५

सर्वस्वं वेदविदुषे ब्राह्मणायोपपादयेत् ।

धनं वा जीवनायालं गृहं वा सपरिच्छदम् ॥ ७६ ॥

अथवा, तेणु वेदवेत्ता आह्वणुने पोतानुं सर्वस्व आपी
हेवुं अथवा तेने अवन भाटे पूरु धन आपवुं अथवा तेने
अथा राअरयीला साथे धर आपवुं. ७६

हविष्यभुग्वाऽनुसरत्प्रातिस्रोतः सरस्वतीम् ।

जपेद्वा नियताहारस्त्रिवै वेदस्य संहिताम् ॥ ७७ ॥

अथवा, हविष्यान्ननुं लोअन राष्ठी, तेणु सरस्वतीना
प्रवाह साथे आह्या करवुं; अथवा नियमित आहारवाणा
रडी तेणु त्रणुवार वेदनी संहिता अणवी. ७७

કૃતવાપનો નિવસેદ્ગ્રામાન્તે ગોવ્રજેऽપિ વા ।

આશ્રમે વૃક્ષમૂલે વા ગોબ્રાહ્મણહિતે રતઃ ॥ ૭૮ ॥

અથવા, મુંડન રાખી, ગાય અને બ્રાહ્મણના હિતમાં પરા-
યણ રહી તેણે ગામને છેડે, ગોંદરે, આશ્રમમાં, કે વૃક્ષના મૂળમાં
વાસ કરવો. ૭૮

બ્રાહ્મણાર્થે ગવાર્થે વા સઘઃ પ્રાણાન્પરિત્યજેત્ ।

મુચ્યતે બ્રહ્મહત્યાયા ગોપ્તા ગોબ્રાહ્મણસ્ય ચ ॥ ૭૯ ॥

અથવા તેણે ગાય કે બ્રાહ્મણને માટે તત્કાલ પ્રાણ આવારી
નાખવા. ગાય અને બ્રાહ્મણનું રક્ષણ કરનારે બ્રહ્મહત્યાના
પાપથી છૂટે છે. ૭૯

ત્રિવારં પ્રતિરોદ્ધા વા સર્વસ્વમવજિત્ય વા ।

વિપ્રસ્ય તન્નિમિત્તે વા પ્રાણાલાભે વિમુચ્યતે ॥ ૮૦ ॥

અથવા, કોઈ ચેર બ્રાહ્મણનું સર્વસ્વ હરી જતો હોય
ત્યારે તેણે ત્રણવાર તેનો સામનો કરવો અથવા તે ધન પાછું
મેળવી આપવા પ્રયત્ન કરવો અથવા તેને નિમિત્તે પોતાના પ્રાણ
અળગા કરવા—આથી તે બ્રહ્મહત્યાના પાપથી મુક્ત થાય છે. ૮૦

एवं दृढव्रतो नित्यं ब्रह्मचारी समाहितः ।

समाप्ते द्वादशे वर्षे ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ૮૧ ॥

આમ દૃઢ વ્રત રાખતો, નિત્ય બ્રહ્મચર્ય પાળતો અને
સ્વસ્થચિત્ત રહેતો તે બાર વર્ષ વીત્યે બ્રહ્મહત્યાના પાપથી મુક્ત
થાય છે. ૮૧

शिष्टा वा भूमिदेवानां नरदेवसमागमे ।

स्वमेનોऽવશ્રુતસ્નાતો હયમેષે વિમુચ્યતે ॥ ૮૨ ॥

અથવા અશ્વમેધ યજ્ઞ વખતે, બ્રાહ્મણો તથા રાજાઓના સંમેલન આગળ જ પોતાનું પાપ નિવેદિત કરી અવભૂતસ્નાન કરે છે, તે પોતાના બ્રહ્મહત્યાના પાપથી મુક્તિ પામે છે. ૮૨

ધર્મસ્ય બ્રાહ્મણો મૂલમગ્નં રાજન્ય ઉચ્યતે ।

તસ્માત્સમાગમે તેષામેનો વિરુધ્વાપ્ય શુદ્ધયતિ ॥ ૮૩ ॥

બ્રાહ્મણુ ધર્મના મૂળરૂપ છે અને ક્ષત્રિય તેના અગ્રભાગરૂપ કહેવાય છે. તેથી તેમના સંમેલન પ્રસંગે પાપનિવેદન કરવાથી વિશુદ્ધિ મેળવાય છે. ૮૩

બ્રાહ્મણઃ સંભવેનૈવ દેવાનામપિ દૈવતમ્ ।

પ્રમાણં ચૈવ લોકસ્ય બ્રહ્માત્રૈવ હિ કારણમ્ ॥ ૮૪ ॥

જન્મથી જ બ્રાહ્મણુ દેવોનું ય દૈવત છે. તે લોકમાં પ્રમાણુ રૂપ છે. આ વિષે વેદ જ કારણુરૂપ છે. ૮૪

તેષાં વેદવિદો બ્રૂયુસ્ત્રયોઽપ્યેનઃ સુનિષ્કૃતિમ્ ।

સા તેષાં પાવનાય સ્યાત્પવિત્રા વિદુષાં હિ વાક્ ॥ ૮૫ ॥

તેમનામાંથી ત્રણુ વેદવેતાઓ પણુ પાપનું જ પ્રાયશ્ચિત ખતાવે, તે પ્રાયશ્ચિત પાપીઓને પાવનકારી થાય છે; કેમકે વિદ્વાનોની વાણી પાવનકારી છે. ૮૫

અતોઽન્યતમમાસ્થાય વિધિં વિપ્રઃ સમાહિતઃ ।

બ્રહ્મહત્યાકૃતં ષાપં વ્યપોહત્યાત્મવત્તયા ॥ ૮૬ ॥

સાવધાનચિત્ત બ્રાહ્મણુ આમાંની ગમે તે વિધિ આચરી પ્રાયશ્ચિત્ત કરે અને આત્મજ્ઞાની થઈને બ્રહ્મહત્યાથી લાગેલું પાપ દૂર કરે. ૮૬

હત્વા ગર્ભમન્નિજ્ઞાતમેતદેવ વ્રતં ચરેત્ ।

રાજન્યવૈશ્યૌ ચેજાનાવાત્રેયીમેવ ચ સ્ત્રિયમ્ ॥ ૮૭ ॥

અબળુયા ગર્ભનો, યજ્ઞમાં બેઠેલા ક્ષત્રિય અને વૈશ્યનો તેમજ આત્રેયી સ્ત્રી (રજસ્વલા, અથવા ગર્ભવતી, અથવા અત્રિ ગોત્રની)નો વધ કરીને આ જ પ્રાયશ્ચિત્તવ્રત આદરવું.

ઉક્ત્વા ચૈવાનૃતં સાક્ષ્યે પ્રતિરુદ્ધય ગુરું તથા ।

અપહૃત્ય ચ નિઃક્ષેપં કૃત્વા ચ સ્ત્રીસુહૃદ્વધમ્ ॥ ૮૮ ॥

ખોટી સાક્ષી પૂરીને, ગુરુને દોષ ચોંટાડીને, થાપણુ પચાવી પાડીને, તેમજ સ્ત્રી તથા મિત્રનો વધ કરીને બ્રહ્મહત્યાનું પ્રાયશ્ચિત કરવું. ૮૮

इयं विशुद्धिरुदिता प्रमाप्याकामतो द्विजम् ।

કામતો બ્રાહ્મણવધે નિષ્કૃતિર્ન વિધીયતે ॥ ૮૯ ॥

વગર ધરાદે બ્રાહ્મણને માર્યો હોય તો તેની ઉપર પ્રમાણે શુદ્ધિ કહી છે. ધરાદાપૂર્વક બ્રાહ્મણવધ કરવામાં આવ્યો હોય, તો તે માટે (મરણુ સિવાય) પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન જ નથી. ૮૯

વ્યસનનિષેધ—

सुरां पीत्वा द्विजो मोहादग्निवर्णा सुरां पिबेत् ।

તયા સ કાયે નિર્દગ્ધે મુચ્યતે કિલ્બિષાત્તતઃ ॥ ૯૦ ॥

બ્રાહ્મણ મોહે કરીને મદિરા પીએ, તો તેણે અગ્નિના જવી રાતીચોળ સુરા પીવી. એમ પીવાથી તેની કાયા બળી બધ છે ત્યારે તે સુરાપાનના પાપથી છૂટે છે. ૯૦

गोमूत्रमग्निवर्णं वा पिबेदुदकमेव वा ।

પયો ઘૃતં વાઽઽમરણાદ્ગોશકૃદ્રસમેવ વા ॥ ૯૧ ॥

અથવા તેણે મરણ આવે ત્યાં સુધી ગાયનું મૂતર, પાણી, દૂધ, ઘી, અથવા ગાયના છાણનો રસ એમને અગ્નિનાં જ્વાં લાલચોળ કરી પીવાં. ૯૧

કળાન્વા મક્ષયેદદ્ધં પિણ્યાકં વા સકૃન્નિશિ ।

સુરાપાનાપનુચ્યર્થં બાલવાસા જટી ધ્વજી ॥ ૯૨ ॥

અથવા સુરાપાનનું પાપ દૂર કરવા સારુ તેણે એક વરસ સુધી રાતે એક વાર ચોખ્ખાની કણકી તથા તલનો ખોળ ખાવાં, તેમજ વાળનાં વસ્ત્ર પહેરવાં, જટા રાખવી અને મધપાત્રના ચિહ્નવાળી ધજા રાખવી. ૯૨

સુરા વૈ મલમન્નાનાં પાપ્મા ચ મલમુચ્યતે ।

તસ્માદ્બ્રાહ્મણરાજન્યૌ વૈશ્યશ્ચ ન સુરાં પિબેત્ ॥ ૯૩ ॥

સુરા એ અન્નનો મળ છે અને મળને પાપ કહે છે. તેથી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યે સુરા પીવી નહિ. ૯૩

ગૌડી પૈષ્ટી ચ માધ્વી ચ વિજ્ઞેયા ત્રિવિધા સુરા ।

યથૈવૈકા તથા સર્વા ન પાતવ્યા દ્વિજોત્તમૈઃ ॥ ૯૪ ॥

* ગૌડી, પૈષ્ટી અને માધ્વી એ ત્રણ જાતની સુરા જાણવી. જ્વે એક છે, તેવી બધી છે. તેથી દ્વિજવરોએ તે નજ પીવી.

યક્ષરક્ષઃપિશાચાશ્ચં મદ્યં માંસં સુરાસવમ્ ।

તદ્બ્રાહ્મણેન નાત્તવ્યં દેવાનામશ્વતા હવિઃ ॥ ૯૫ ॥

મધ, માંસ, સુરા અને આસવ એ યક્ષ, રાક્ષસો અને પિશાચોનું ભોજન છે. તેથી દેવોના હવિષ ખાતા બ્રાહ્મણે તે ખાવાં પીવાં નહિ. ૯૫

* ગોળમાંથી જે દારૂ નીકળે તે ગૌડી; ઘઉં, ચોખા, જવ વગેરે કોટમાંથી જે નીકળે તે પૈષ્ટી; અને મહુડામાંથી જે થાય તે માધ્વી.

અમેઘ્યે વા પતેન્મત્તો વૈદિકં વાપ્યુદાહરેત્ ।

અકાર્યમન્યત્કુર્યાદ્વા બ્રાહ્મણો મદમોહિતઃ ॥ ૯૬ ॥

કેડથી ગાંડો થયેલો ખેલાન બ્રાહ્મણ અપવિત જગાએ પડી
જાય, ગમે તેમ વેદમંત્રો બબડી નાખે અથવા ન કરવાનાં
કામ કરી ખેસે. ૯૬

યસ્ય કાયગતં બ્રહ્મ મધેનાપ્લાવ્યતે સકૃત્ ।

તસ્ય વ્યપૈતિ બ્રાહ્મણ્યં શૂદ્રત્વં ચ સ ગચ્છતિ ॥ ૯૭ ॥

બ્રાહ્મણની કાયામાં રહેલો જીવ એકવાર પણ જો મધથી
ભીંજાય, તો તેનું બ્રાહ્મણત્વ નાશ થાય છે અને તે શૂદ્રત્વને
પામે છે. ૯૭

एषा विचित्राऽभिहिता सुरापानस्य निष्कृतिः ।

उत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सुवर्णस्तेयनिष्कृतिम् ॥ ૯૮ ॥

સુરાપાન સંબંધી આ જુદોજુદો પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ કહ્યો.
હવે સુવર્ણની ચોરીના પ્રાયશ્ચિત્ત વિશે કહીશ. ૯૮

सुवर्णस्तेयकृद्विप्रो राजानमभिगम्य तु ।

स्वकर्म ख्यापयन्ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति ॥ ૯૯ ॥

સુવર્ણની ચોરી કરનાર બ્રાહ્મણે રાજા પાસે જઈ પોતાનું
કર્મ કામ નિવેદિત કરી કહેવું કે આપ મને શિક્ષા આપો. ૯૯

गृहीत्वा मुसलं राजा सकृद्ब्रूयात्तु तं स्वयम् ।

वधेन शुद्ध्यति स्तेनो ब्राह्मणस्तपसैव तु ॥ ૧૦૦ ॥

રાજાએ પોતે હાથમાં મુસલ લઈને તેને એકવાર મારવો.
ચોર મારથી અને બ્રાહ્મણ તપથીજ શુદ્ધ થાય છે. ૧૦૦

तपसापनुत्सुस्तु सुवर्णस्तेयजं मलम् ।

चीरवासा द्विजोऽरण्ये चरेद्ब्रह्महणो व्रतम् ॥ ૧૦૧ ॥

તપસાપનુત્સુસ્તુ સુવર્ણસ્તેયજં મલમ્ ।
ચીરવાસા દ્વિજોઽરણ્યે ચરેદ્બ્રહ્મહણો વ્રતમ્ ॥ ૧૦૧ ॥

સોનાની ચોરીને લીધે લાગેલા પાપને જ બ્રાહ્મણ તપથી દૂર કરવા ઇચ્છતો હોય, તેણે અરણ્યમાં ચીંથરાં પહેરીને બ્રહ્મહત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ૧૦૧

एतैर्व्रतैरपोहेत पापं स्तेयकृतं द्विजः ।

गुरुस्त्रीगमनीयं तु व्रतैरेभिरपानुदेत् ॥ १०२ ॥

ચોરીથી લાગેલા પાપને દ્વિજ આ પ્રાયશ્ચિત્તવિધિથી દૂર કરે. પણ ગુરુપત્ની સાથે ગમન કર્યાના પાપને તે નીચેનાં વ્રતોથી નિવારે. ૧૦૨

गुरुतल्प्याभिभाष्येनस्तप्तै स्वप्यादयोमये ।

सूर्मी ज्वलन्तीं स्वाश्लिष्येन्मृत्युना स विशुद्ध्यति ॥ १०३ ॥

ગુરુપત્ની સાથે ગમન કરનારે પોતાનું પાપ બહાર કરવું, લોઢાની ધગધગતી શય્યા ઉપર સૂવું અને લાલચોળ બળતી લોઢાની બનાવેલી સ્ત્રીને બરાબર આલિંગી રહેવું. આમ મૃત્યુ પામીને તે પાપમુક્તિ પામે. ૧૦૩

स्वयं वा शिश्रवृषणावुत्कृत्याधाय चाञ्जलौ ।

नैर्ऋतीं दिशमातिष्ठेदानिपात्रादजिह्वगः ॥ १०४ ॥

અથવા પોતેજ પોતાના ઉપસ્થને તથા વૃષણોને કાપી નાખે અને તેમને ખોખામાં રાખી તે શરીર પડે ત્યાં સુધી નૈઋત્ય ખૂણામાં સીધો ચાલતો રહે. ૧૦૪

खट्वाङ्गी चीरवासा वा इमश्रुलो विजने वने ।

प्राजापत्यं चरेत्कुच्छ्रमद्वमेकं समाहितः ॥ १०५ ॥

અથવા, હાથમાં ખાટલાની ઈસ રાખી, ચીંથરાંનાં કપડાં પહેરી અને પંચકેશ વધારીને તે નિર્જન વનમાં રહે અને

सावधान यित्ते ञ्के वर्ष सुधी प्राञ्जपत्य प्रत करे. १०५

चान्द्रायणं वा-त्रीन्मासानभ्यस्येभियतेन्द्रियः ।

हविष्येण यमाग्वा वा गुरुतल्पापनुत्तये ॥ १०६ ॥

अथवा गुरुपत्नी साथेना गभनना पापने दूर करवा ते
जितेन्द्रिय रङ्गिने हविष्यान्न के जवनी राखडीथी त्रशु भास
सुधी यांद्रायणप्रत करे. १०६

एतैर्व्रतैरपोहेयुर्महापातकिनो मलम् ।

उपपातकिनस्त्वेवमेभिर्नानाविधैर्व्रतैः ॥ १०७ ॥

भडापातक करनाराञ्जो पोताना भण आ प्रतोथी शुद्ध
करवा. उपपातक करनाराञ्जो नीचिनां विविध प्रतोथी पापमुक्त
थाय छे. १०७

उपपातकतुं प्रायश्चित्त—

उपपातकसंयुक्तो गोघ्नो मासं यवान्पिबेत् ।

कृतवापो वसेद्गोष्ठे चर्मणा तेन संवृतः ॥ १०८ ॥

चतुर्थकालमश्रीयादक्षारलवणं मितम् ।

गोमूत्रेणाचरेत्स्नानं द्वो मासौ नियतोन्द्रियः ॥ १०९ ॥

दिवाऽनुगच्छेद्वास्तास्तु तिष्ठन्नुर्ध्वं रजः पिबेत् ।

शुभ्रूषित्वा नमस्कृत्य रात्रौ वीरासनं वसेत् ॥ ११० ॥

तिष्ठन्तीष्वनुतिष्ठेत्तु व्रजन्तीष्वप्यनुव्रजेत् ।

आसीनासु तथाऽऽसीनो नियतो वीतमत्सरः ॥ १११ ॥

आतुरामभिश्चस्तां वा चौरव्याघ्रादिभिर्भयैः ।

पतितां पङ्कलग्नां वा सर्वोपायैर्विमोचयेत् ॥ ११२ ॥

उष्णे वर्षति शीते वा मारुते वाति वा भृशम् ।

न कुर्वीतात्मनस्त्राणं गोरकृत्वा तु शक्तितः ॥ ११३ ॥

આત્મનો યદિ વાઙ્ન્યેવાં ગૃહે ક્ષેત્રેઽથવા સ્થલે ।

મક્ષયન્તીં ન કથયેત્પિવન્તં ચૈવ વત્સકમ્ ॥ ૧૧૪ ॥

અનેન વિધિના યસ્તુ ગોમ્નો ગામનુગચ્છતિ ।

સ ગોહત્યાકૃતં પાપં ત્રિભિર્માસૈર્વ્યપોહતિ ॥ ૧૧૫ ॥

ગાયનો વધ કરનારા ઉપપાતકીએ એક માસ જવ પીવા, અને મુંડન કરાવી તથા ગાયનું ચામડું ઝોઢી ગાયની કોઠમાં વસવું. પછી બે માસ તેણે ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખી નિત્ય ગાયના મૂતરથી સ્નાન કરવું અને ચોથી વેળે ક્ષાર તથા લવણ વિનાનું પરિમિત હવિષ્યાન્ન જમવું. દિવસે તેણે ગાયોની પાછળ પાછળ જવું, ઊભાં ઊભાં તેમની ઊડતી રજ પીવી, અર્થાત્ તેનો સ્વાદ લેવો, તેમની સેવાચાકરી કરવી, તેમને નમસ્કાર કરવા અને રાત્રે વીરાસન રાખી ચોટ્ટી કરવી. નિયમપરાયણ અને મત્સર-રહિત રહીને તેણે ગાયો ઊભી હોય ત્યારે પાછળ ઊભા રહેવું, તે ચાલતી હોય ત્યારે પાછળ ચાલવું અને બેઠી હોય ત્યારે પાછળ બેસવું. માંદી, ચોર તથા વાધ વગેરેના ભયથી ધેરાયેલી, પડી ગયેલી અને કાદવમાં ખૂંચી પડેલી તે તે ગાયને તેણે સર્વ ઉપાયોથી તે તે સંકટોમાંથી છોડાવવી. તાપ, વરસાદ, ટાઢ, અને સખત કૂંકાતા પવનમાં ગાયને યથાશક્તિ રક્ષણ આપ્યા વિના પોતે પોતાનું રક્ષણ કરવું નહિ. પોતાને કે પારકાને ધેર, ખેતરમાં કે ખળામાં ખાઈ જતી ગાય વિશે તેમજ ધાવી જતા વાહરડા વિશે કોઈને કંઈ કહેવું નહિ. જ ગોહત્યારે આ વિધિએ ગાયની સેવા કરે છે, તે ગોહત્યાથી લાગેલા પાપમાંથી ત્રણ મહિનામાં મુક્ત થાય છે. ૧૦૮-૧૧૫

वृषभैकादशा गाश्च दद्यात्सुचरितव्रतः ।

अविद्यमाने सर्वस्वं वेदविद्भ्यो निवेदयेत् ॥ ११६ ॥

सारी रीते प्रायश्चित्तव्रत करनारात्रे ऐक षण्ढ अने दश
गाय दानमां आपवां. ते न होय तो वेदवेत्ता ब्राह्मणेने
पोतानुं सर्वस्व अर्पणुं करवुं. ११६

एतदेव व्रतं कुर्युरुपपातकिनो द्विजाः ।

अवकीर्णिव्रज्यं शुद्धयर्थं चान्द्रायणमथापि वा ॥ ११७ ॥

अवशीर्णीं सिवायना उपपातकी द्विजेऽप्ये शुद्धिने अर्थे
आ प्रायश्चित्तव्रत करवुं अथवा आंद्रायणव्रत करवुं. ११७

अवशीर्णीनुं प्रायश्चित्त—

अवकीर्णीं तु काणेन गर्दभेन चतुष्पथे ।

पाकयज्ञविधानेन यजेत निर्ऋतिं निशि ॥ ११८ ॥

अवशीर्णीं (परस्त्रीसंगती ब्रह्मयर्थं लांगनार) पुरुषे
रात्रे चोराभां काणा गधेडाथी पाकयज्ञना विधि प्रभाषे
निर्ऋति देवताना निमित्ते याग करवो ११८

हुत्वाऽग्नौ विधिवद्भोमानन्ततश्च समेत्यृचा ।

वातेन्द्रगुरुबह्वीनां जुहुयात्सर्पिषाहुतीः ॥ ११९ ॥

शास्त्रविधि प्रभाषे अग्निभां गधेडानी अरथीने होम
कर्या पछी छेवटे समासिअन्तु मरुतः अे ऋयाथी वायु, धन्द्र,
गुरु अने अग्निने धीनी आहुतिअो आपवी. ११९

कामतो रेतसः सेकं व्रतस्थस्य द्विजन्मनः ।

अतिक्रमं व्रतस्याहुर्धर्मज्ञा ब्रह्मवादिनः ॥ १२० ॥

બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં રહેલો દ્વિજ બે ઇચ્છાપૂર્વક વીર્યને સ્પ-
લિત કરે, તો ધર્મજ્ઞ બ્રહ્મવાદીઓ તેણે વ્રતનો ભંગ કર્યો કહે છે.

મારુતં પુરુહૂતં ચ ગુરું પાવકમેવ ચ ।

ચતુરો વ્રતિનોઽભ્યેતિ બ્રાહ્મં તેજોઽવકીર્ણિનઃ ॥ ૧૨૧ ॥

અવધીણીં વ્રતીનું વેદાધ્યયન આદિનું જ તેજ હોય, તે
ઈન્દ્ર, વાયુ બૃહસ્પતિ તથા અગ્નિ એ ચારમાં આદ્યું બય છે.

एतस्मिन्नेनसि प्राप्ते वसित्वा गर्दभाजिनम् ।

सप्तागारांश्चरेद्भૈક્ષં સ્વકર્મ પરિકીર્તયન્ ॥ ૧૨૨ ॥

આ અવધીણીં પાતક લાગે ત્યારે તે અવધીણીંએ ગધે-
ડાનું આમડું ઝોઢી, પોતાના પાપનો ઢંઢેરો કરતાં સાત
ધેરથી લિક્ષા ભાગવી. ૧૨૨

तेभ्यो लब्धेन भैक्षेण वर्तयन्नेककालिकम् ।

उपस्पृશंस्त्रिषवणं त्वन्देन स विशुद्धयति ॥ ૧૨૩ ॥

તે ધરેથી મળેલી લિક્ષા વડે તેણે એક વેળા ભોજન કરવું
અને રોજ ત્રણવાર સ્નાન કરતા રહેવું. આમ તે એક વર્ષમાં
વિશુદ્ધ થાય છે. ૧૨૩

બતિભ્રંશકરણનું પ્રાયશ્ચિત—

जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वाऽन्यतममिच्छया ।

चरेत्सांतपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया ॥ ૧૨૪ ॥

કોઈ બતિભ્રંશકર પાપ ઇરાદાપૂર્વક કરાય, તો તે કરનારે
સાંતપનવ્રત કરવું. તે પાપ બે અબણતાં થઈ બય, તો તેણે
પ્રાબપત્યવ્રત કરવું. ૧૨૪

સંકરીકરણ, મલિનીકરણ તથા અપાત્રીકરણનું પ્રાયશ્ચિત—

સંકરાપાત્રકૃત્યાસુ માસં શોધનમૈન્દવમ્ ।

મલિનીકરણીયેષુ તપ્તઃ સ્યાદ્યાવકૈરુચહમ્ ॥ ૧૨૫ ॥

સંકરીકરણ અને અપાત્રીકરણ એ પાપોમાંથી કોઈ પાપ ક્યું હોય, તે શુદ્ધિ માટે એક માસ આંદ્રાયણવ્રત કરવું. જો મલિનીકરણ પાપોમાંનું કોઈ પાપ ક્યું હોય, તે ત્રણ દહાડા સુધી જવની ઉકાળેલી રાખ પીવી. ૧૨૫

ક્ષત્રિયાદિ વર્ણની હત્યાનું પ્રાયશ્ચિત—

તુરીયો બ્રહ્મહત્યાયાઃ ક્ષત્રિયસ્ય વધે સ્મૃતઃ ।

વૈશ્યેષ્ટમાંશો વૃત્તસ્થે શૂદ્રે જ્ઞેયસ્તુ ષોડશઃ ॥ ૧૨૬ ॥

ક્ષત્રિયના વધ સંબંધમાં બ્રહ્મહત્યાના પ્રાયશ્ચિત્તના ચોથા ભાગ (ત્રણ વર્ષ)નું પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. વૈશ્યના વધ સંબંધમાં તે તેના આઠમા ભાગ (દોઢ વર્ષ)નું છે, ત્યારે વ્રતસ્થ શૂદ્રના વધ સંબંધમાં તે તેના સોળમા ભાગ (નવ માસ)નું બાણવું. ૧૨૬

અકામતસ્તુ રાજન્યં વિનિપાત્ય દ્વિજોત્તમઃ ।

વૃષભૈકસહસ્રા ગા દદ્યાત્સુચરિતવ્રતઃ ॥ ૧૨૭ ॥

જો દ્વિજવર વગર ઈરાદે ક્ષત્રિયનો વધ કરે, તેણે સારી રીતે પ્રાયશ્ચિત્તવ્રત આચરી એક બળદ અને એક હબ્બર ગાયો દાનમાં આપવાં. ૧૨૭

ત્ર્યબ્દં ચરેદ્વા નિયતો જટી બ્રહ્મહણો વ્રતમ્ ।

વસન્દૂરતરે ગ્રામાદૃક્ષમૂલનિકેતનઃ ॥ ૧૨૮ ॥

एतदेव चरेदब्दं प्रायश्चित्तं द्विजोत्तमः ।

प्रमाप्य वैश्यं वृत्तस्थं दद्याच्चैकशतं गवाम् ॥ १२९ ॥

अथवा नियमपरायण रूढी, ळटा राभीने गामथी धणुे दूर आडना भूणतणे निवास करी, तेणुे त्रणु वर्ष सुधी प्रक्षडत्यानुं प्रायश्चित्त करवुं. स्वकर्मभां रडेवावाणा वैश्यनेो वध करीने प्राक्षणुे अेक वर्ष सुधी आ प्रभाणुे प्रायश्चित्त करवुं अने अेक सेा अेक गायनुं दान करवुं. १२८, १२९

एतदेव व्रतं कृत्स्नं षण्मासान् शूद्रहा चरेत् ।

वृषभैकादशा वापि दद्याद्विप्राय गाः सिताः ॥ १३० ॥

अेण रीते शूद्रने भारनारा द्विज पणु आ आणुं व्रत छ भास सुधी आचरवुं; अथवा तेणुे अेक षण्ढ अने दश धोणी गाथेा प्राक्षणुे दानभां आपवी. १३०

मार्जारनकुलौ हत्वा चार्षं मण्डूकमेव च ।

श्वगोघोलूककाकांश्च शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ॥ १३१ ॥

पयः पिबेत्त्रिरात्रं वा योजनं वाऽध्वनो व्रजेत् ।

उपस्पृशेत्स्रवन्त्यां वा सूक्तं वाऽद्वैतं जपेत् ॥ १३२ ॥

पिलाडां, नोणिया, देडडां, इतरां, अंदनधो, धुवड अने डागडा अेटलांने अणणुतां भारतां शूद्रनी डत्यानुं प्रायश्चित्त करवुं. अथवा त्रणु रात्रि सुधी मात्र इधण पीवुं, अथवा अेणन ळटलेा पंथ करवेा, नदीभां स्नान करवुं, अथवा आपोहिष्ठा आदि सूक्तनेो ळप करवेा. १३१, १३२

अग्निं कार्ष्णायासीं दद्यात्सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः ।

पलालभारकं षण्ढे सैसकं चैकमाषकम् ॥ १३३ ॥

सापने भारीने ब्राह्मणे दोढाने अण्डार सणियो
दानमां आपवे। षंढने भारीने तेणे अेक बार पराण
अथवा अेक भासे। सीसुं दान करवुं. १३३.

घृतकुम्भं वराहे तु तिलद्रोणं च तित्तिरौ ।

शुके द्विहायनं वत्सं क्रौञ्चं हत्वा त्रिहायणम् ॥ १३४ ॥

वराढने भारीने धीने अेक धाडवे, तेतरने भारीने द्रोणु-
बार तल, पोपटने भारीने थे वरसने वाछरडे अने कौचने
भारीने त्रणु वरसने वाछरडे अेभ दान आपवां. १३४

हत्वा हंसं बलाकां च वक्रं बर्हिणमेव च ।

वानरं श्येनभासौ च स्पर्शयेद्ब्राह्मणाय गाम् ॥ १३५ ॥

हंस, अगदी, अगदी, भोर, वांढरे, आळ अने लास
अेभांथी डोढने भारीने ब्राह्मणने गाय आपवी. १३५

वासो दद्याद्द्वयं हत्वा पञ्च नीलान्बुषान्गजम् ।

अजमेषावनङ्गाहं खरं हत्वैकहायनम् ॥ १३६ ॥

घोडाने भारीने वस्त्रदानकरवुं, ङाथीने भारीने पांच नील
अण्डे दान करवा, भेढांअकरांने भारीने अेक अण्डनुं दान
आपवुं अने गधेडाने भारीने अेक वर्षने वाछरडे दानमां
आपवे। १३६

क्रव्यादांस्तु मृगान्हत्वा धेनुं दद्यात्पयस्विनीम् ।

अक्रव्यादान्वत्सतरीमुष्टं हत्वा तु कृष्णलम् ॥ १३७ ॥

मांसाढारी पशुअेने भारी अेक दूध देती गायनुं दान
करवुं; मांस न आनारां पशुअेने भारी वाछरडी दानमां
आपवी अने अटने भारीने अेक अेक रती सोनानुं दान देवुं.

જીનકાર્મુકવસ્તાવીન્પૃથગ્દઘાદિશુદ્ધયે ।

ચતુર્ણામપિ વર્ણાનાં નારીર્હત્વાડનવસ્થિતાઃ ॥ ૧૩૮ ॥

ચારે વર્ણોની બ્રહ્મ સ્ત્રીઓને મારતાં વિશુદ્ધિ માટે વર્ણ-
ક્રમે મૃગયર્મ, ધનુષ, બકરે અને ઘેટું એ દાનમાં આપવાં.

[વર્ણાનામાનુપૂર્વેણ ત્રયાણામવિશેષતઃ ।

અમત્યા ચ પ્રમાપ્ય સ્ત્રીં શૂદ્રહત્યાવ્રતં ચરેત્ ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ ત્રણ વર્ણોની સ્ત્રીને
અબ્રાહ્મણતાં મારીને શૂદ્રની હત્યા પ્રમાણેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.]

દાનેન વધનિર્ણેકં સર્પાદીનામશક્નુવન્ ।

एकैकशश्चरेत्कच्छ्रं द्विजः पापापनुत्तये ॥ ૧૩૯ ॥

સર્પાદિની હત્યાના પ્રાયશ્ચિત્ત સારુ જ બ્રાહ્મણ દાન કરવા
અસમર્થ હોય, તે પાપશુદ્ધિ અર્થે એક એક કૃત્ચૂવ્રત કરે.

अस्थिमतां तु सच्चानां सहस्रस्य प्रमाणे ।

पूर्णे चानस्यनस्थनां तु શૂદ્રહત્યાવ્રતં ચરેત્ ॥ ૧૪૦ ॥

હાડકાંવાળા એક હજાર પ્રાણી માર્યાં હોય અને હાડકાં
વિનાનાં એક ગાડું ભરીને પ્રાણી માર્યાં હોય, તે શૂદ્રની
હત્યા પ્રમાણેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ૧૪૦

किंचिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे ।

अनस्थनां चैव हिंसायां प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥ ૧૪૧ ॥

હાડકાંવાળા જીવોને મારીને બ્રાહ્મણને કંઈક તે દાન
કરવુંજ. હાડકાંવિનાના જીવોની હિંસામાં પ્રાણાયામથી
શુદ્ધ થવાય છે. ૧૪૧

फलदानां तु वृक्षाणां छेदने जप्यमृकशतम् ।

गुल्मवल्लीलतानां च पुष्पितानां च वीरुवाम् ॥ ૧૪૨ ॥

ફળાઉ ઝાડોને, ગુચ્છોને, વેલાઓને, લતાઓને તેમજ ફૂલવાળી વેલીઓને છેદી હોય, તો સો ઋચાને જપ કરવો.

અન્નાદ્યજાનાં સસ્વાનાં રસજાનાં ચ સર્વશઃ ।

ફલપૃષ્પોદ્ભવાનાં ચ ઘૃતપ્રાશ્નો વિશોઘનમ્ ॥ ૧૪૩ ॥

અનાજમાં, રસમાં, ફૂલમાં અને ફૂલમાં થતા જીવોની હિંસા થાય, તો કેવળ ધીનું પ્રાશન કરવાથી શુદ્ધિ મેળવાય છે.

કૃષ્ટજાનામોષધીનાં જાતાનાં ચ સ્વયં વને ।

વૃથાલમ્ભેન્નુગચ્છેદ્વાં દિનમેકં પયોવ્રતઃ ॥ ૧૪૪ ॥

ખેતીથી થયેલી તથા વનમાં આપોઆપ થઈ આવેલી ઔષધિઓને જે નિરર્થક કાપવામાં આવે, તો એક દિવસ માત્ર ધૂધ પીને રહેવું અને ગાયત્રી પાઠણ કરવું. ૧૪૪

एतैर्व्रतैरपोहं स्यादेनो हिंसासमुद्भवम् ।

જ્ઞાનાજ્ઞાનકૃતં કૃત્સ્તં શૃણુતાનાદ્યમક્ષણે ॥ ૧૪૫ ॥

જાણ્યે-અજાણ્યે હિંસા કરવાને લીધે જે કંઈ પાપ થયું હોય, તે ઉપરનાં વ્રતોથી દૂર કરવામાં આવે. હવે અભક્ષ્ય ભક્ષ્ય સંબંધી પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત સાંભળો. ૧૪૫

અભક્ષ્ય ભક્ષ્યનું અને અપેયપાનનું પ્રાયશ્ચિત્ત—

अज्ञानाद्धारुणीं पीत्वा संસ્कारेणैव शुद्ध्यति ।

મત્તિપૂર્વમનિર્દેશ્યં પ્રાણાન્તિકમિતિ સ્થિતિઃ ॥ ૧૪૬ ॥

વારુણી નામે મદિરા અજાણ્યે પીધી હોય, તો ફરી સંસ્કાર કરવાથી શુદ્ધ થવાય છે. પણ જાણીજેઈને તે પીવામાં આવી હોય, તો પ્રાણાન્તિક પ્રાયશ્ચિત્ત સિવાયનું આગળ કશું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, એવી ધર્મમર્યાદા છે. ૧૪૬

અપઃ સુરાભાજનસ્થા મદ્યમાણ્ડસ્થિતાસ્તથા ।

પશ્ચરાત્રં પિબેત્પીત્વા શક્લપુષ્પીશૃતં પયઃ ॥ ૧૪૭ ॥

સુરાના કે મદ્યના વાસણમાં રહેલું પાણી પીધું હોય, તે પાંચ રાત્રિ સુધી તેણે શંખાવલી સાથે વાટેલું પાણી પીવું.

સ્પૃષ્ટ્વા દત્ત્વા ચ મદિરાં વિધિવન્પ્રતિગૃહ્ય ચ ।

શુદ્રોચ્છિષ્ટાશ્ચ પીત્વાપઃ કુશવારિ પિબેત્ત્યહમ્ ॥ ૧૪૮ ॥

જ મદિરાને અડયો હોય, જણે તે આપી હોય અને જણે તે વિધિપૂર્વક સ્વીકારી હોય, તેમજ જણે શુદ્રનું ઉચ્છિષ્ટ પાણી પીધું હોય, તેણે ત્રણ રાત્રિ સુધી દર્ભ સાથેનું પાણી પીવું.

બ્રાહ્મણસ્તુ સુરાપસ્ય ગન્ધમાગ્રાય સોમપઃ ।

પ્રાણાનપ્સુ ત્રિરાયમ્ય ઘૃતં પ્રાણ્ય વિશુદ્ધયતિ ॥ ૧૪૯ ॥

સોમપાન કરનારો બ્રાહ્મણ જે સુરા પીનારની વાસ લે, તે તે પાણીમાં રહી ત્રણ પ્રાણાયામ કરવાથી તેમજ ધીનું પ્રાણન કરવાથી વિશુદ્ધ થાય છે. ૧૪૯

અજ્ઞાનાત્પ્રાણ્ય વિષ્મૂત્રં સુરાસંસ્પૃષ્ટમેવ ચ ।

પુનઃ સંસ્કારમર્હન્તિ ત્રયો વર્ણા દ્વિજાતયઃ ॥ ૧૫૦ ॥

ત્રણે દ્વિજવર્ણીનો કોઈ માણસ નરક, મૂત્ર અને સુરાના સ્પર્શવાળી કોઈ ચીજને અજ્ઞાનમાં ખાય, તે તેને ફરી ઉપનયનસંસ્કાર કરવા ઘટે છે. ૧૫૦

વપનં મેશ્વલાદણ્ડૌ મૈશ્વચર્યા વ્રતાનિ ચ ।

નિવર્તન્તે દ્વિજાતીનાં પુનઃસંસ્કારકર્મણિ ॥ ૧૫૧ ॥

દ્વિજોનાં ફરીનાં સંસ્કારકર્મોમાં મુંડન, મેખલાખંધન, દંડધારણ, ભિક્ષાચરણ તથા વ્રતો એ કંઈ કરવાં નહિ. ૧૫૧

અમોજ્યાનાં તુ મુક્ત્વાઽન્નં સ્ત્રીશુદ્ધોચ્છિષ્ટમેવ ચ ।

જગ્ધ્વા માંસમમક્ષ્યં ચ સપ્તરાત્રં યવાન્પિવેત્ ॥ ૧૫૨ ॥

અયોગ્યનું ભોજન જમીને, સ્ત્રી તેમજ શુદ્ધનું ઉચ્છિષ્ટ ખાઇને અને અમક્ષ્ય માંસાહાર કરીને સાત રાત્રિ સુધી જવનો સાથવો પીવો. ૧૫૨

શુક્તાનિ ચ કષાયાંશ્ચ પીત્વા મેઘ્યાન્યપિ દ્વિજઃ ।

તાવદ્ભવત્યપ્રયતો યાવત્તન્ન વ્રજત્યધઃ ॥ ૧૫૩ ॥

આથાઓ અને શુદ્ધ ક્વાથો પીધા પછી, માણસ ત્યાં સુધી અશુદ્ધ રહે છે જ્યાં સુધી તે પદાર્થો પચીને નીચે ન જાય.

વિદ્વરાહસ્રોષ્ટ્રાણાં ગોમાયોઃ કપિકાકયોઃ ।

પ્રાણ્ય મૂત્રપુરીષાણિ દ્વિજશ્ચાન્દ્રાયણં ચરેત્ ॥ ૧૫૪ ॥

ગાય, ભૂંડ, ગધેડાં, ઊંટ, શિયાળ, વાંદરાં અને કાગડાનાં મળમૂત્રને જે દ્વિજ આરોગે, તેણે ચાંદ્રાયણ વ્રત આચરવું.

શુષ્કાણિ શુક્ત્વા માંસાનિ ધૌમાનિ કવકાનિ ચ ।

અજ્ઞાતં ચૈવ સૂનાસ્થમેતદેવ વ્રતં ચરેત્ ॥ ૧૫૫ ॥

સૂડાં માંસ, જમીનમાં થતા બિલાડીના ટોપ આદિ, અજાણ્યાં માંસ, તેમજ કસાઇખાનામાંનું માંસ એ ખાનારે પણ એજ ચાંદ્રાયણવ્રત કરવું. ૧૫૫

ક્રઘ્યાદસુકરોષ્ટ્રાણાં કુકુટાનાં ચ મક્ષણે ।

નરકાકસ્રારાણાં ચ તપ્તકૃચ્છં વિશોધનમ્ ॥ ૧૫૬ ॥

કાચું માંસ ખાનાર પ્રાણીઓ, સૂતરો, ઊંટો, ફૂકડાં, મનુષ્યો, કાગડાઓ અને ગધેડાં, એમનું માંસ ખાઇને વિશુદ્ધિ માટે તપ્તકૃચ્છ્રવ્રત કરવું. ૧૫૬

માસિકાન્નં તુ યોઽશ્રીયાદસમાવર્તકો દ્વિજઃ ।

સ ત્રીણ્યહાન્યુપવસેદેકાહં ચોદકે વસેત્ ॥ ૧૫૭ ॥

સમાવર્તન ન પામેલો દ્વિજ એ માસિયાનું લોજન લે, તો તેણે ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવા અને એક દિવસ પાણીમાં રહેવું. ૧૫૭

બ્રહ્મચારી તુ યોઽશ્રીયાન્મધુ માંસં કથંચન ।

સ કૃત્વા પ્રાકૃતં કૃચ્છં વ્રતશેષં સમાપયેત્ ॥ ૧૫૮ ॥

જ બ્રહ્મચારી ક્યારેય મધ અને માંસ જમે, તેણે પ્રાણ-પત્ય વ્રત કરીને શેષ વ્રતની સમાપ્તિ કરવી. ૧૫૮

વિડાલકાકાઝૂચ્છિષ્ટં જગધ્વા શ્વનકુલસ્ય ચ ।

કેશકીટાવપન્નં ચ પિવેદ્બ્રહ્મસુવર્ચલામ્ ॥ ૧૫૯ ॥

બિલાડાં, કાગડા, ઊંદર, ફૂતરાં અને નોળિયા એમનું બોટલું તથા વાળ તેમજ કીડા પડેલું અન્ન ખાવામાં આવતાં બ્રહ્મસુવર્ચલા (બ્રાહ્મી)નો કાઠો પીવો. ૧૫૯

અમોજ્યમન્નં નાત્તવ્યમાત્મનઃ શુદ્ધિમિચ્છતા ।

અજ્ઞાનમુક્તં તૂતાર્યં શોઘ્યં ત્રાડપ્યાશુ શોઘનૈઃ ॥ ૧૬૦ ॥

પોતાની શુદ્ધિ ઇચ્છતા માણસે અલોભ્ય અન્ન જમવું નહિ. અજ્ઞાનમાં તે ખવાઈ ગયું હોય, તો ઊલટી કરીને કાઠી નાખવું અથવા પ્રાયશ્ચિત્ત વડે તરત શુદ્ધિ કરવી. ૧૬૦

એષોઽનાદ્યાદનસ્યોક્તો વ્રતાનાં વિવિધો વિધિઃ ।

સ્તેયદોષાપહર્તૃણાં વ્રતાનાં શ્રૂયતાં વિધિઃ ॥ ૧૬૧ ॥

અલક્ષ્ય લોજન સંબંધના પ્રાયશ્ચિત્તોનો આ વિવિધ વિધિ કહ્યો. હવે ચોરીના દોષને હરનારાં પ્રાયશ્ચિત્તોનો વિધિ સાંભળો. ૧૬૧

ચોરીનું પ્રાયશ્ચિત્ત—

ધાન્યાન્નધનચૌર્યાણિ કૃત્વા કામાદ્દ્વિજોત્તમઃ ।

સ્વજાતીયગૃહાદવ કૃચ્છ્રાન્દેન વિશુદ્ધયતિ ॥ ૧૬૨ ॥

જે બ્રાહ્મણ પોતાની ખતનાના ઘેરથી ધાન્ય, રાંધ્યાં અન્ન અને ધનની ચોરીઓ ધરાદાપૂર્વક કરે, તે એક વર્ષ સુધી પ્રાબપત્ય વ્રત કરીને શુદ્ધ થાય છે. ૧૬૨

મનુષ્યાણાં તુ હરણે સ્ત્રીણાં ક્ષેત્રગૃહસ્ય ચ ।

કૂપવાપીજલાનાં ચ શુદ્ધિશ્ચાન્દ્રાયણં સ્મૃતમ્ ॥ ૧૬૩ ॥

જે માણસ, સ્ત્રી, ખેતર અને ઘરનું હરણુ કરે, અથવા ક્ષવા અને વાવનાં પાણી ચોરે, તેને માટે આંદ્રાયણુવ્રત કહ્યું છે.

દ્રવ્યાણામલ્પસારાણાં સ્તેયં કૃત્વાન્યવેદમતઃ ।

ચરેત્સાંતપનં કૃચ્છ્રં તન્નિર્યાત્યાત્મશુદ્ધયે ॥ ૧૬૪ ॥

પારકાના ધરમાંથી ઓછી કિંમતનાં દ્રવ્યોની ચોરી કરી હોય, તો તે પદાર્થો મૂળ ધણીને પાછા આપવા અને પોતે આત્મશુદ્ધિ માટે સાંતપન કૃચ્છ્ર આચરવું. ૧૬૪

ભક્ષ્યમોજ્યાપરહણે યાનશય્યામનસ્ય ચ ।

પુષ્પમૂલફલાનાં ચ પશ્ચગવ્યં વિશોધનમ્ ॥ ૧૬૫ ॥

લાડુ વગેરે ભક્ષ્યો અને ખીર આદિ ભોજ્યો, વાહન, શય્યા, આસન, ફૂલ, મૂળ અને ફળ એટલાંની ચોરીમાં પંચગવ્ય (ગાયનાં દૂધ, દહીં, ધી, મૂત્ર અને છાણુ)નું પ્રાશન કરી વિશુદ્ધ થવાય. ૧૬૫

તૃણકાષ્ઠદ્રુમાણાં ચ શુષ્કાન્નસ્ય ગુડસ્ય ચ ।

ચેલચર્મામિષાણાં ચ ત્રિરાત્રં સ્યાદમોજનમ્ ॥ ૧૬૬ ॥

धास, लाकडां, आड, सूडां अन्न, गोण, वस्त्र, यामडां अने
भांस, अेनी चोरी करी होय, तो त्रणु रात्रि उपवास करवा. १६६

मणिमुक्ताप्रवालानां ताम्रस्य रजतस्य च ।

अयःकांस्योपलानां च द्वादशाहं कणाक्षता ॥ १६७ ॥

भण्डि, मोती, परवाणां, तांबुं, रुपुं, लोडुं, कांसुं अने
पथ्थर अेटलांनी चोरीभां पार द्विस सुधी कणुकी आवी. १६७

कार्पासकीटजोर्णानां द्विशफैकशफस्य च ।

पक्षिगन्धौषधीनां च रज्ज्वाश्चैव त्र्यहं पयः ॥ १६८ ॥

कपास, रेशम, लिन, ये प्परीनां अने अेक प्परीनां पशुओ,
पक्षीओ, सुगंधी पदार्थां, औषधिओ, तेमळ हारडां हारडी
अेनी ळ चोरी करे, तेणु त्रणु द्विस सुधी मात्र हूध पीने
रहेवुं. १६८

अगम्यागमनतुं प्रायश्चित्त—

एतैर्व्रतैरपोहेत पापं स्तेयकृतं द्विजः ।

अगम्यागमनीयं तु व्रतैरेभिरपानुदेत ॥ १६९ ॥

द्विज आ प्रायश्चित्त व्रतो करीने चोरीना पापनी शुद्धि
करवी. गमनने अथेओय अेवी स्त्रीओ साथे गमन कर्याना
पापने आ नीचेनां प्रायश्चित्तोथी हूर करवुं. १६९

गुरुतल्पव्रतं कुर्याद्व्रतः सिक्त्वा स्वयोनिषु ।

सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च ॥ १७० ॥

सगी पहेन, मित्रपत्नी, पुत्रवधू, कुमारी अने अंत्यज
स्त्रीओ साथे ळ गमन करे, तेणु गुरुपत्नी साथेना गमन
संअधीनुं प्रायश्चित्त करवुं. १७०

પૈતૃષ્વસેયીં મગિનીં સ્વસ્ત્રીયાં માતુરેવ ચ ।

માતુશ્ચ શ્રાતુસ્તનયાં ગત્વા ચાન્દ્રાયણં ચરેત્ ॥ ૧૭૧ ॥

જે કૌઠયાત, માસિયાત અને મોળાત બહેન સાથે સમાગમ કરે, તેણે ચાંદ્રાયણવ્રત આચરવું. ૧૭૧

एनास्तिस्त्रप्तु भार्यार्थे नोपयच्छेत्तु बुद्धिमान् ।

જ્ઞાતિત્વેનાનુપંચાસ્તાઃ પતતિ હ્યુપયન્નથઃ ॥ ૧૭૨ ॥

બુદ્ધિમાન માણસે એ ત્રણને પત્ની તરીકે સ્વીકારવી નહિ; બંધુભાવને કારણે તેમની સાથે વિવાહ કરાય નહિ; તેમને જ પરણે છે, તે અધોગતિને પામે છે. ૧૭૨

अमानुषीषु पुरुष उदकयायामयोनिषु ।

રેતઃ સિક્ત્વા જલે ચૈવ કૃચ્છં સાંતપનં ચરેત્ ॥ ૧૭૩ ॥

જે પુરુષ મનુષ્યેતર યોનિમાં, રજસ્વલા સ્ત્રીઓમાં, યોનિ સિવાયનાં અંગોમાં અને જલમાં વીર્યપાત કરે છે, તેણે સાંતપન વ્રત આચરવું. ૧૭૩

मैथुनं तु समासेव्य पुंसि योषिति वा द्विजः ।

ગોયાનેડપ્સુ દિવા ચૈવ સવાસાઃ સ્નાનમાચરેત્ ॥ ૧૭૪ ॥

બળદગાડીમાં, જળમાં અને દિવસે જ દિવજ સ્ત્રી સાથે કે પુરુષ સાથે મૈથુન કરે, તેણે વસ્ત્ર સાથે સ્નાન કરવું. ૧૭૪

चण्डालान्त्यस्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च ।

પતત્યજ્ઞાનતો વિપ્રો જ્ઞાનાત્સામ્યં તુ ગચ્છતિ ॥ ૧૭૫ ॥

જે બ્રાહ્મણ અજ્ઞાનમાં અંડાળુ કે અંત્યજ સ્ત્રીનો સંગ કરે, તેમનું અન્ન જમે અને તેમની પાસેથી દાન લે, તે પતિત થાય છે. તે જો જાણીબૂઝીને એ કાર્યો કરે, તો તે અંડાળ અને અંત્યજ સમાન થાય છે. ૧૭૫

વિપ્રદુષ્ટાં સ્ત્રિયં મર્તા નિરુન્ધ્યાદેકવેશ્મનિ ।

યત્પુંસઃ પરદારેષુ તત્તૈનાં ચારયેદ્વતમ્ ॥ ૧૭૬ ॥

વ્યલિચારથી બ્રહ્મ થયેલી સ્ત્રીને સ્વામીએ એક ધરમાં કબજે રાખવી અને પુરુષ જે પરસ્ત્રીગમન કરે ત્યારે તેણે જે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું છે, તે તે સ્ત્રી પાસે કરાવવું. ૧૭૬

સા ચેત્પુનઃ પ્રદુષ્યેત્તુ સદૃશેનોપયન્ત્રિતા ।

કૃચ્છ્રં ચાન્દ્રાયણં ચૈવ તદસ્યાઃ પાવનં સ્મૃતમ્ ॥ ૧૭૭ ॥

તે સ્ત્રી એ સખતિ પુરુષની તેડી ફરી બ્રહ્મ થાય, તે તેની શુદ્ધિ માટે ચાંદ્રાયણવ્રત કહ્યું છે. ૧૭૭

[બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિશાં સ્ત્રિયાઃ શૂદ્રેઽપસન્નતાઃ ।

અપ્રજાતા વિશુદ્ધયુઃ પ્રાયશ્ચિત્તેન નેતરાઃ ॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યની સ્ત્રીઓ શૂદ્ર સાથે સંગ પામી હોય, પણ તેમને જે ગર્ભ ન રહ્યો હોય, તે તેઓ પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધ થાય છે—ગર્ભ પામેલી સ્ત્રીઓ એ રીતે શુદ્ધ ન થાય.]

યત્કરોત્યેકરાત્રેણ વૃષલીસેવનાદ્વિજઃ ।

તન્નૈક્ષમ્ભુગ્જપભિત્યં ત્રિભિર્વર્ષૈર્વ્યપોહતિ ॥ ૧૭૮ ॥

દ્વિજને વૃષલીના એક રાતના સંગથી જે પાપ લાગે છે, તે ત્રણ વર્ષ સુધી લિક્ષા માગી જમવાથી તથા નિત્ય ગાયત્રીનો જપ કરવાથી દૂર થાય છે. ૧૭૮

एषा पापकृतामुक्ता चतुर्णामपि निष्कृतिः ।

पतितैः संप्रयुक्तानामिमाः शृणुत निष्कृतीः ॥ ૧૭૯ ॥

ચારે વર્ણોના પાપ કરનારાઓ સંબંધમાં આ પ્રાયશ્ચિત્ત

કથાં. હવે પતિતો સાથેના સંસર્ગ સંબંધી પ્રાયશ્ચિત્તો સાંભળો. ૧૭૬

સંસર્ગો ક્યારે પતિત થાય છે—

સંવત્સરેણ પતતિ પતિતેન સહાચરન્ ।

યાજનાધ્યાપનાઘૌનાન્ન તુ યાનાસનાશનાત્ ॥ ૧૮૦ ॥

પતિત સાથે એક વર્ષ સુધી વાહન, આસન અને ભોજનમાં સહચાર રાખનારો પતિત થાય છે; પણ તેની સાથે યજ્ઞ કરાવવાનો, વેદ ભણાવવાનો તથા લગ્નસંબંધ રાખવાનો આચાર રાખનારો તો તુરતજ પતિત થાય છે. ૧૮૦

સંસર્ગોએ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું—

યો યેન પતિતેનૈષાં સંસર્ગં યાતિ માનવઃ ।

સ તસ્યૈવ વ્રતં કુર્યાત્ત્સંસર્ગવિશુદ્ધયે ॥ ૧૮૧ ॥

જે માણસ એ પતિતોમાંથી જેની સાથે સંસર્ગ પામે, તે માણસે તે સંસર્ગથી શુદ્ધ થવા સારુ તે તે પતિત માટેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. ૧૮૧

કાળે ઘડે સ્નાનનો વિધિ—

પતિતસ્યોદકં કાર્યં સપિણ્ડૈર્બાન્ધવૈર્બહિઃ ।

નિન્દિતેઽહ્નિ સાયાહ્ને જ્ઞાન્યૃત્વિગ્ગુરુસંનિઘૌ ॥ ૧૮૨ ॥

પતિતના સપિંડીઓએ તથા બાંધવોએ નિન્દિત દિવસે સાંજે ગામખહાર, જ્ઞાતિજનો, ઋત્વિજ્ઞે તથા ગુરુજનો સમક્ષ તે પતિતના જીવતાંજ તેની ઉદકક્રિયા કરવી. ૧૮૨

દામી ઘટમપાં પૂર્ણ પર્યસ્યેત્પ્રેતવત્પદા ।

અહોરાત્રમુપાસીરભાશૌચં બાન્ધવૈઃ સહ ॥ ૧૮૩ ॥

दासीञ्च पाणीथी लयां धडाने ते भ्रेत डोय तेभ पगथी
 झेडी नाभवेो अने पतितना सपिं डीञ्चो आंधवेो साथे अक
 रात्रिदिवसनं सूतक पाणे. १८३

निवर्तेरंश्च तस्मात्तु संभाषणसहासने ।

दायाद्यस्य प्रदानं च यात्रा चैव हि लौकिकी ॥ १८४ ॥

तेञ्चो ते पतित साथे संलाषण न करे, तेनी साथे न
 येसे, तेने वारसालाग न आपे, तेभज तेनी साथे लौकिक
 वडेवार न राप्ते. १८४

ज्येष्ठता च निवर्तेत ज्येष्ठावाप्यं च यद्द्वनम् ।

ज्येष्ठांशं ग्रामुयाच्चास्य यवीयान्गुणतोऽधिकः ॥ १८५ ॥

ते पतितने भोटापणुं न आपवुं अने तेने भोटा तरीक-
 ना उद्धारनुं धन आपवुं नहि, भोटा लार्थ तरीकनेो लाग न
 डोय ते तेने न अपाय; पणु तेना अधिक गुणवान नाना
 लार्थने आपवामां आवे. १८५

प्रायश्चित्ते तु चरिते पूर्णकुम्भमपां नवम् ।

तेनैव सार्धं प्रास्येयुः स्नात्वा पुण्ये जलाशये ॥ १८६ ॥

पणु अ पतित जे प्रायश्चित्त करे, तो सपिं डीञ्चो तथा
 आंधवेोञ्च तेनी साथे पवित्र जलाशय उपर जर्ध स्नान करवुं
 अने पाणीनो लरेडो नवेो धडो तेमां नाभवेो. १८६

स त्वप्सु तं घटं प्रास्य प्रविश्य भवनं स्वकम् ।

सर्वाणि ज्ञातिकार्याणि यथापूर्वं समाचरेत् ॥ १८७ ॥

ते पतित ते धडाने पाणीमां नाभीने पोताने घेर आवे
 अने पोतानां अर्ध ज्ञातिकार्यो पूर्वनी जम करे. १८७

एतदेव विधिं कुर्याद्योषित्सु पतितास्वपि ।

ब्रह्मन्नपानं देयं तु वसेयुश्च गृहान्तिके ॥ १८८ ॥

પતિત થયેલી સ્ત્રીઓના સંબંધમાં પણ આ વિધિ કરવો. તેમને વસ્ત્ર તથા ખાનપાન આપવાં અને પોતાના ધરની પાસે એકાંતવાસ આપવો. ૧૮૮

एनम्बिभिरनिर्णिक्तैर्नार्थं किञ्चित्सहाचरेत् ।

कृतनिर्णेजनांश्चैव न जुगुप्सेત कर्हिञ्चित् ॥ १८९ ॥

પ્રાયશ્ચિત્ત ન કર્યું હોય એવા પાપીઓ સાથે કશોય વ્યવહારસંબંધ ન રાખવો; તેમ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું હોય તેવાઓની કચારેય નિંદા કરવી નહિ. ૧૮૯

बालघ्नांश्च कृतघ्नांश्च विशुद्धानपि धर्मतः ।

शरणागतहन्तृंश्च स्त्रीहन्तृंश्च न संवसेत् ॥ १९० ॥

બાલહત્યા કરનારાઓ, કૃતદ્વેનો, શરણે આવેલાઓને હણનારાઓ, તેમજ સ્ત્રીહત્યારાઓ—એ પ્રાયશ્ચિત્ત વડે શુદ્ધ થાય તેા પણ તેમની સાથે સહવાસ કરવો નહિ. ૧૯૦

येषां द्विजानां सावित्री नानूच्येत यथाविधि ।

तांश्चारयित्वा त्रीन्कृच्छ्रान्यथाविध्युपनाययेत् ॥ १९१ ॥

જે દ્વિજને યથાકાલે યથાવિધિ ગાયત્રી ઉપદેશ અપાયો હોય નહિ, તેમને ત્રણ પ્રાજ્ઞપત્ય કરાવીને યથાવિધિ ઉપનયનસંસ્કાર કરવો. ૧૯૧

प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति विकर्मस्थास्तु ये द्विजाः ।

ब्रह्मणा च परित्यक्तास्तेषामप्येतदादिशेत् ॥ १९२ ॥

અન્ય કર્મોમાં રહેલા જે દ્વિજો પ્રાયશ્ચિત્ત ધર્યછતા હોય

અને જ્યો વેદથી ત્યજ્યેલા હોય, તેમને પણ આજ પ્રાય-
શ્ચિત્ત આપવું. ૧૯૨

યદ્ગૃહિતેનાર્જયન્તિ કર્મણા બ્રાહ્મણા ધનમ્ ।

તસ્યોત્સર્ગેણ શુદ્ધયન્તિ જપ્યેન તપસૈવ ચ ॥ ૧૯૩ ॥

જ બ્રાહ્મણો નિંદિત કર્મથી ધન રજો છે, તેઓ તે ધનનો
ત્યાગ કરીને તેમજ જપ અને તપ કરીને શુદ્ધ થાય છે. ૧૯૩

જપિત્વા ત્રીણિ સાવિત્ર્યાઃ સહસ્રાણિ સમાહિતઃ ।

માસં ગોષ્ઠે પયઃ પીત્વા મુચ્યતેઽસત્પ્રતિગ્રહાત્ ॥ ૧૯૪ ॥

અયોગ્યનું દાન લીધું હોય તો તે પુરુષે, સાવધાનચિત્તે
ત્રણ હજાર ગાયત્રીનો જપ કરવો અને એક મહિનો ગાયત્રી
કોઠમાં રહી દૂધ પીને રહેવું; આમ તે પાપમુક્ત થાય છે. ૧૯૪

ઉપવાસકૃશં તં તુ ગોત્રજાત્પુનરાગતમ્ ।

પ્રણતં પ્રતિ પૃચ્છેયુઃ સામ્યે સૌમ્યેચ્છમીતિ કિમ્ ॥ ૧૯૫ ॥

ઉપવાસથી દૂબળા થયેલા અને ગાયત્રી કોઠમાંથી આવેલા
તે વિનમ્રને બ્રાહ્મણોએ પૂછવું--‘હે સૌમ્ય ! તું અમારી સાથે
ખરાબરી ધર્યો છે ને?’ ૧૯૫

સત્યમુક્ત્વા તુ વિપ્રેષુ વિકિરેઘવસં ગવામ્ ।

ગોમિઃ પ્રવર્તિતે તીર્થે કુર્યુસ્તસ્ય પરિગ્રહમ્ ॥ ૧૯૬ ॥

તેણે બ્રાહ્મણોને ‘હા સત્ય છે’ એમ કહી ગાયને ઘાસ
નીરવું અને બ્રાહ્મણોએ ગાયત્રી પગવાટના પવિત્ર તીર્થમાં
તેનો સ્વીકાર કરવો. ૧૯૬

ત્રાત્યાનાં યાજનં કૃત્વા પરેષામન્ત્યકર્મ ચ ।

અભિચારમહીનં ચ ત્રિમિઃ કૃચ્છૈર્વ્યપોહતિ ॥ ૧૯૭ ॥

પ્રાત્યોને યજ્ઞ કરાવીને, માતૃપિતા સિવાયના નિષિદ્ધોની ઉત્તરક્રિયા કરીને, મારણક્રિયા કરીને, તેમજ અહીન નામનો યાગ કરીને જે પાપ લાગે, તે ત્રણ પ્રાણપત્ય વ્રત કરવાથી દૂર થાય છે. ૧૬૭

શરણાગતં પરિત્યજ્ય વેદં વિપ્લાવ્ય ચ દ્વિજઃ ।

સંવત્સરં યવાહારસ્તત્પાપમપમેષતિ ॥ ૧૯૮ ॥

જે દ્વિજ શરણાગતનો ત્યાગ કરે છે અને અનધિકારીઓને વેદ ભણાવે છે, તે એક વર્ષ સુધી જવનો આહાર રાખીને તે પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. ૧૬૮

શ્વસુગાલસ્વરૈદૃષ્ટો ગ્રામ્યૈઃ ક્રવ્યાદ્ઘિરેવ ચ ।

નરાશ્વોદ્ધૂત્રારાઘૈશ્ચ પ્રાણાયામેન શુદ્ધયતિ ॥ ૧૯૯ ॥

જેને ગામનું દૂતરું, શિયાળ, ગધેડું, માણસ, ઘોડું, જાંટ, ભૂંડ કે માંસાહારી પશુ કરડે, તે પ્રાણાયામ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે. ૧૬૯

[શુનાઘ્રાતોપલીઢસ્ય દન્તૈર્વિંદલિતસ્ય ચ ।

અદ્ધિઃ પ્રક્ષાલનં પ્રોક્તમગ્નિના ચોપચૂલનમ્ ॥

જે માંસને દૂતરાએ સૂંધ્યું હોય, ચાટ્યું હોય કે દાંતે કરડ્યું હોય, તેને પાણીથી ઘોઈ અગ્નિથી ઉકાળવું, એમ કહ્યું છે.]

ષ્ટાભકાલતા માસં સંહિતાજપ એવ વા ।

હોમાશ્ચ મકલા નિત્યમપાઙ્કત્યાનાં વિશોષનમ્ ॥૨૦૦ ॥

જે પંક્તિબાહ્ય છે તેણે એક માસ સુધી છઠ્ઠી છઠ્ઠી વેળે સાયંકાળે ભોજન કરવું, વેદસંહિતાનો નિત્ય પાઠ કરવો, અથવા

દેવકૃતસ્યૈનસોઽવયજનમસિ સ્વાહા વગેરે આઠ સાકલમંત્રોથી હોમ કરવા; એ તેમની શુદ્ધિ છે. ૨૦૦

ઉષ્ટ્રયાનં સમારુહ્ય સ્વરયાનં તુ કામતઃ ।

સ્નાત્વા તુ વિપ્રાં દિગ્વાસા પ્રાણાયામેન શુદ્ધયતિ ॥ ૨૦૧ ॥

જે બ્રાહ્મણ મધ્યપૂર્વક જાંટ-ગધેડાની સવારી કરે અથવા જે નાગો નાગો નાહે તે પ્રાણાયામ કરીને શુદ્ધ થાય છે.

વિનાઽદ્ધિરપ્સુ વાઽપ્યાર્તઃ શારીરં સંનિવેશ્ય ચ ।

સચૈલૌ બહિરાપ્લુત્ય ગામાલમ્ય વિશુદ્ધયતિ ॥ ૨૦૨ ॥

રોગી હોય તો પણ, જે વગર પાણીએ કે પાણીમાં શરીરનાં મળમૂત્રનું વિસર્જન કરે છે, તે તે બહાર આવીને સવસ્ત્ર સ્નાન કરે અને જળમાંથી બહાર આવીને ગાયને સ્પર્શે તો તેથી તે શુદ્ધ થાય છે. ૨૦૨

વેદોદિતાનાં નિત્યાનાં કર્મણાં સમતિક્રમે ।

સ્નાતકવ્રતલોપે ચ પ્રાયશ્ચિત્તમભોજનમ્ ॥ ૨૦૩ ॥

જેણે વેદોક્ત નિત્ય કર્મોનો ત્યાગ કર્યો હોય અને જેણે સ્નાતકના વ્રતનો લોપ કર્યો હોય, તેને માટે એક દિવસનો ઉપવાસ એ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. ૨૦૩

હુંકારં બ્રાહ્મણસ્યોક્ત્વા ત્વંકારં ચ ગરીયસઃ ।

સ્નાત્વાનશ્નન્નહઃશેષમભિવાદ્ય પ્રમાદયેત્ ॥ ૨૦૪ ॥

બ્રાહ્મણને હુંકાર અને શ્રેષ્ઠને તુંકાર કહ્યો હોય, તો તે દિવસે સ્નાન કરી, ઉપવાસ રાખી, તેમને વંદનપૂર્વક પ્રસન્ન કરવા. ૨૦૪

તાહ્યિત્વા તૃણેનાપિ કણ્ઠે વાબઘ્ય વાસસા ।

વિવાદે વા વિનિર્જિત્ય પ્રણિપત્ય પ્રસાદયેત્ ॥ ૨૦૫ ॥

બ્રાહ્મણને તણખલાથીયે માર્યો હોય, અથવા તેને ગળે લૂગડાથી બાંધ્યો હોય, અથવા વિવાહમાં તેને હરાવ્યો હોય, તો તેને પગે લાગીને પ્રસન્ન કરવો. ૨૦૫

અવગૂર્ય ત્વદ્વશતં સહસ્રમભિહત્ય ચ ।

જિઘાંસયા બ્રાહ્મણસ્ય નરકં પ્રતિપદ્યતે ॥ ૨૦૬ ॥

બ્રાહ્મણને મારવા માટે લાકડી ઉગામીને માણસને સો વર્ષ સુધીનો અને તેને મારીને હજાર વરસ સુધીનો નરકવાસ મળે છે. ૨૦૬

શોણિતં યાવતઃ પાંચૂન્સંગૃહ્ણાતિ મહીતલે ।

તાવન્ત્યબ્દસહસ્રાણિ તત્કર્તા નરકે વસેત્ ॥ ૨૦૭ ॥

બ્રાહ્મણનું લોહી પૃથ્વીતલના જટલા રજકણોને ભીંજવે છે તેટલાં હજાર વરસો સુધી તે કર્મનો કરનારો નરકવાસ સેવે છે.

અવગૂર્ય ચરેન્કૃચ્છ્રમતિકૃચ્છ્રં નિપાતને ।

કૃચ્છ્રાતિકૃચ્છ્રૌ કુર્વીત વિપ્રસ્યોત્પાદ્ય શોણિતમ્ ॥ ૨૦૮ ॥

બ્રાહ્મણને મારવા સારુ લાકડી ઉગામી હોય, તો પ્રાજ્વલ્યવ્રત કરવું; તેને લાકડી મારી હોય તો અતિકૃચ્છ્ર વ્રત કરવું; અને તેને લોહી કાઢ્યું હોય તો કૃચ્છ્ર અને અતિકૃચ્છ્ર બન્ને વ્રતો કરવાં. ૨૦૮

અનુક્તનિષ્કૃતીનાં તુ પાપાનામપનુત્તયે ।

શક્તિં ચાવેક્ષ્ય પાપં ચ પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૨૦૯ ॥

જો પાપોની શુદ્ધિ સારુ પ્રાયશ્ચિત્તો ન કહેવાયાં હોય તે માટે શક્તિ જોઈને તથા પાપ તપાસીને પ્રાયશ્ચિત્તની કલ્પના કરવી. ૨૦૯

યૈરમ્યુપાયૈરેનાંસિ માનવો વ્યપકર્ષતિ ।

તાન્વોઽમ્યુપાયાન્વક્ષ્યામિ દેવર્ષિપિતૃસેવિતાન્ ॥ ૨૧૦ ॥

માણસો જે વ્રતઉપાયોથી પાપોને દૂર કરે છે, તે દેવ, ઋષિ તથા પિતૃઓએ સેવેલા વ્રતોપાયો વિશે હું તમને કહીશ. ૨૧૦

વ્રતો—

ત્ર્યહં પ્રાતરુચ્યહં સાયં ત્ર્યહમઘાદયાચિતમ્ ।

ત્ર્યહં પરં ચ નાશ્રીયાત્પ્રાજાપત્યં ચરન્દ્વિજઃ ॥ ૨૧૧ ॥

પ્રાત્રપત્ય વ્રત આચરનારા દિવે ત્રણ દિવસ સવારે અને ત્રણ દિવસ સાંજે તથા ત્રણ દિવસ માગ્યા વિના મળેલું ભોજન લેવું, તેમજ ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવા. ૨૧૧

ગોમૂત્રં ગોમયં ક્ષીરં દધિઃ સર્પિઃ કુશોદકમ્ ।

એકરાત્રોપવાસશ્ચ કૃચ્છ્રં સાંતપનં સ્મૃતમ્ ॥ ૨૧૨ ॥

એક દિવસ ગાયતું મૂતર, ગાયતું છાણ, તેનું દૂધ, તેનું દહીં, તેનું ઘી તથા દર્ભનું જલ એનુંજ લેણું ભોજન કરવું અને બીજા દિવસે ઉપવાસ કરવો; આને સાંતપન કૃચ્છ્ર કહ્યું છે. ૨૧૨

એકૈકં ગ્રાસમશ્રીયાત્ત્ર્યહાણિ ત્રીણિ પૂર્વવત્ ।

ત્ર્યહં ચોપવસેદન્ત્યમતિકૃચ્છ્રં ચરન્દ્વિજઃ ॥ ૨૧૩ ॥

અતિકૃચ્છ્ર આચરતા દિવે પહેલા ત્રણ દિવસે મધ્યાહ્ને, બીજા ત્રણ દિવસ સાંજે અને ત્રીજા ત્રણ દિવસ માગ્યા વિના એમ નવ દિવસ એકએક ડાળિયો જમવું અને છેલ્લે ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવા. ૨૧૩

તપ્તકૃચ્છં ચરન્વિપ્રો જલક્ષીરઘૃતાનિલાન્ ।
 પ્રતિચ્ચદ્ધં પિબેદુષ્ણાન્સકૃત્સ્નાયી સમાહિતઃ ॥ ૨૧૪ ॥
 તપ્તકૃચ્છ કરતા દિવસ સાવધાન ચિત્તે સ્નાન કરીને પહેલા
 ત્રણ દિવસ ઊંતું પાણી પીવું, બીજા ત્રણ દિવસ ઊંતું દૂધ લેવું
 અને ત્રીજા ત્રણ દિવસ ઊંતું ઘી ચાટવું અને છેલ્લા ત્રણ દિવસ
 વાયુલક્ષી (ઉપવાસી) રહેવું. ૨૧૪

[અપાં પિબેચ્ચ ત્રિપલં પલમેકં ચ સર્પિષઃ ।

પયઃ પિબેત્તુ ત્રિપલં ત્રિમાત્રં ચોક્તમાનતઃ ॥

એણે કહ્યા માપ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ ત્રણ ત્રણ પલ પાણી
 પીવું, ત્રણ દિવસ એક એક પલ ઘી પીવું અને ત્રણ દિવસ ત્રણ
 ત્રણ પલ દૂધ પીવું.]

યતાન્મનોઽપ્રમત્તસ્ય દ્વાદશાહમભોજનમ્ ।

પરાકો નામ કૃચ્છોઽયં સર્વપાપાપનોદનઃ ॥ ૨૧૫ ॥

સાવધ રહી, મનને નિયમમાં રાખી, બાર દિવસ સુધી
 અનશન કરવું, એ સર્વ પાપોનું નાશ કરનારું પરાક નામે
 કૃચ્છ છે. ૨૧૫

एकैकं द्वासयेत्पिण्डं कृष्णे शुक्ले च वर्धयेत् ।

उपस्पृशंस्त्रिषवणमेतच्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ ૨૧૬ ॥

મળસંકે, મધ્યપોરે અને સાંજે એમ ત્રણવાર સ્નાન કરવું
 તથા સુદમાં એક એક કોળિયો વધારતા જવું અને વદમાં
 એક એક કોળિયો ઓછો કરતા રહેવું, એને (પિપિલિકામધ્ય)
 ચાંદ્રાયણવ્રત કહ્યું છે. ૨૧૬

एतमेव विधिं कृत्स्नमाचरेद्यवमध्यमे ।

शुक्लपक्षादिनियतश्चरंश्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ ૨૧૭ ॥

યવમધ્યમ આંદ્રાયણુવ્રત આચરનારા દ્વિજ સુદથી વ્રતારંભ કરી, નિયમપરાયણ રહી, એજ સમગ્ર વિધિ આચરવે.

અષ્ટાવષ્ટા સમશ્રીયાત્પિણ્ડાન્મધ્યંદિને સ્થિતે ।

નિયતાત્મા હવિષ્યાશી યતિચાન્દ્રાયણં ચરન્ ॥ ૨૧૮ ॥

યતિઆંદ્રાયણુવ્રત કરતા દ્વિજ જિતેન્દ્રિય રહીને હવિષ્યાન્નના રોજ મધ્યાહ્ને આઠ આઠ આસ ખાવા. ૨૧૮.

ચતુરઃ પ્રાતરશ્રીયાત્પિણ્ડાન્વિપ્રઃ સમાહિતઃ ।

ચતુરોઽસ્તમિતે સૂર્યે શિશુચાન્દ્રાયણં સ્મૃતમ્ ॥ ૨૧૯ ॥

સ્વસ્થચિત્ત બ્રાહ્મણ ચાર કોળિયા મળસકે ખાય અને ચાર સૂર્ય અસ્ત પામ્યે ખાય, તે તે શિશુઆંદ્રાયણુવ્રત કહેવાય છે.

યથા કથંચિત્પિણ્ડાનાં તિસ્રોઽશીતીઃ સમાહિતઃ ।

માસેનાશ્નન્હવિષ્યસ્ય ચન્દ્રસ્યૈતિ સલોકતામ્ ॥૨૨૦॥

જે દ્વિજ નિયમચિત્ત રહી, એક માસમાં હવિષ્યાન્નના ગમે તે રીતે ખસે. ચાલીશ કોળિયા ખાય છે, તે ચંદ્રના લોકને પામે છે. ૨૨૦

एतद्द्रुद्रास्तथादित्या वसवश्चाचरन्व्रतम् ।

सर्वाकुशलमोक्षाय मरुतश्च महर्षिभिः ॥ २२१ ॥

રુદ્રો, આદિત્યો, વસુઓ, મરુતો અને મહર્ષિઓએ સર્વ અકુશલોથી છૂટવા માટે આ વ્રત આચર્યું છે. ૨૨૧

महाव्याहृतिभिर्होमः कर्तव्यः स्वयमन्वहम् ।

अहिंसासत्यमक्रोधमार्जवं च समाचरेत् ॥ २२२ ॥

વ્રત કરનારે રોજરોજ મહાવ્યાહૃતિઓથી હોમ કરવે અને અહિંસા, સત્ય, અક્રોધ તથા ઋણુતા રાખવાં. ૨૨૨

ત્રિગૃહસ્થિર્નિશયાં ચ સવાસા જલમાવિશેત્ ।

સ્ત્રીશુદ્રપતિતાંશ્ચૈવ નામિભાષેત કર્હિચિત્ ॥ ૨૨૨ ॥

તેણે દિવસે અને રાતે ત્રણ ત્રણ વાર વસ્ત્ર સાથે જલમાં સ્નાન કરવું અને ક્યારેય સ્ત્રી, શુદ્ર તથા પતિતો સાથે ભાષણ ન કરવું. ૨૨૩

સ્થાનાસનામ્યાં વિહરેદશક્તોઽધઃ શયીત વા ।

બ્રહ્મચારી વ્રતી ચ સ્યાદ્ગુરુદેવદ્વિજાર્ચકઃ ॥ ૨૨૪ ॥

તેણે સ્થાન અને આસન સાથેજ ઊઠવું-બેસવું, અથવા અશક્ત હોય તો નીચે સૂવું. તેણે બ્રહ્મચારી અને વ્રતી રહેવું તેમજ ગુરુ, દેવ અને દ્વિજની અર્ચના કરવી. ૨૨૪

સાવિત્રીં ચ જપેન્નિત્યં પવિત્રાણિ ચ શક્તિતઃ ।

સર્વેષ્વેવ વ્રતેષ્વેવં પ્રાયશ્ચિત્તાર્થમાદતઃ ॥ ૨૨૫ ॥

તેણે શક્તિ અનુસાર નિત્ય ગાયત્રીજપ કરવો તથા અધ-મર્ષણ આદિ પવિત્ર મંત્રો જપવા. પ્રાયશ્ચિત્ત અર્થે સર્વ વ્રતોમાં આજ રીતે કરવું. ૨૨૫

एतैर्द्विजातयः शौध्या व्रतैर्गाविष्कृतैः ।

अनाविष्कृतपापांस्तु मन्त्रैर्हોमैश्च શોધયેત્ ॥ ૨૨૬ ॥

જમનાં પાપ પ્રસિદ્ધ થયાં હોય, એવા દ્વિજે આ વ્રતોથી શુદ્ધ થાય. પણ જમનાં પાપ પ્રકટ થયાં ન હોય તેમને મંત્રો અને હોમોથી શુદ્ધ કરાય. ૨૨૬

ख्यापनेनानुतापेन तपसाध्ययनेन च ।

पापकृन्मुच्यते पापात्तथा दानेन चापदि ॥ ૨૨૭ ॥

પાપ પ્રકટ કરવાથી, પશ્ચાત્તાપથી, તપથી, અધ્યયનથી અને આપત્કાલે દાનથીય પાપ કરનારો પાપથી મુક્ત થાય છે.

યથા યથા નરોઽધર્મ સ્વયં કૃત્વાનુભાષતે ।

તથા તથા ત્વચેવાહિસ્તેનાધર્મેણ મુચ્યતે ॥ ૨૨૮ ॥

માણુસ અધર્મ કરીને જમ જમ પોતાની મેળેજ તે પ્રકટ કરી દે છે, તેમ તેમ તે તે અધર્મથી મુક્ત થાય છે—માનો, સાપ કાંચળીથી છૂટે છે. ૨૨૮

યથા યથા મનસ્તસ્ય દુષ્કૃતં કર્મ ગર્હતિ ।

તથા તથા શરીરં તત્તેનાધર્મેણ મુચ્યતે ॥ ૨૨૯ ॥

તેનું મન જમ જમ પોતાના દુષ્કૃત્યને નિંદે છે, તેમતેમ તેનું શરીર તે તે અધર્મથી મુક્ત થાય છે. ૨૨૯

કૃત્વા પાપં હિ સંતપ્ય તસ્માત્પાપાત્પ્રમુચ્યતે ।

નૈવં કુર્યાં પુનરિતિ નિવૃત્ત્યા પૂયતે તુ સઃ ॥ ૨૩૦ ॥

પાપ કરીને સંતાપ કરનારે માણુસ પાપમાંથી મુક્ત થાય છે. 'આવું ફરી નહિ કરું' એમ નિવૃત્તિરૂપી નિશ્ચય કરવાથી તે પવિત્ર થાય છે. ૨૩૦

एवं मंचिन्त्य मनसा प्रेत्य कर्मफलोदयम् ।

मनोवाङ्मूर्तिभिर्नित्यं शुभं कर्म समाचरेत् ॥ २३१ ॥

મરણ પછી કર્મનું ફલ આવું મળશે એમ મનથી વિચારીને માણુસે મન, વાણી અને કાયાથી નિત્ય શુભ કર્મ આચરવું.

अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानात्कृत्वा कर्म विगर्हितम् ।

तस्माद्विमुक्तिमन्विच्छन्द्वિतीयं न समाचरेत् ॥ २३२ ॥

અજ્ઞાનથી કે જ્ઞાનથી નિંદિત કર્મ કર્યા પછી તેમાંથી મુક્તિ મેળવવા ઇચ્છનારે ફરીને એવું બીજું કર્મ ન આચરવું.

તપનું માહાત્મ્ય—

યસ્મિન્કર્મણ્યસ્ય કૃતે મનસઃ સ્યાદલાઘવમ્ ।

તસ્મિન્સ્તાવત્તપઃ કુર્યાદ્યાવત્તુષ્ટિકરં ભવેત્ ॥ ૨૩૩ ॥

પ્રાયશ્ચિત્તકર્મ સંબંધમાં જે એના મનને સંતોષ ન થાય, તો તે સંબંધમાં સંતોષ થાય ત્યાં સુધી તપ કરવું. ૨૩૩

તપોમૂલમિદં સર્વં દૈવમાનુષકં સુખમ્ ।

તપોમધ્યં બુદ્ધેઃ પ્રોક્તં તપોઽન્તં વેદદર્શિભિઃ ॥ ૨૩૪ ॥

દેવ અને મનુષ્ય સંબંધી આ સર્વ સુખનું આદિ તપજ છે. વેદદ્રષ્ટા વિદ્વાનોએ તપને જ મધ્યરૂપ અને અંતરૂપ કહ્યું છે. ૨૩૪

બ્રાહ્મણસ્ય તપો જ્ઞાનં તપઃ ક્ષત્રસ્ય રક્ષણમ્ ।

વૈશ્યસ્ય તુ તપો વાર્તા તપઃ શૂદ્રસ્ય સેવનમ્ ॥ ૨૩૫ ॥

જ્ઞાન એ બ્રાહ્મણનું તપ છે, રક્ષણ એ ક્ષત્રિયનું તપ છે, ખેતીવાડી ને વેપાર એ વૈશ્યનું તપ છે અને સેવા એ શૂદ્રનું તપ છે. ૨૩૫

ઋષયઃ સંયતાત્માનઃ ફલમૂલાનિલાશનાઃ ।

તપસૈવ પ્રપશ્યન્તિ ત્રૈલોક્યં સચરાચરમ્ ॥ ૨૩૬ ॥

કૃષ્ણ, મૂળ અને વાયુનું ભક્ષણ કરનારા જિતેન્દ્રિય ઋષિઓ તપે કરીનેજ સ્વચરાચર ત્રણે લોકને જુએ છે. ૨૩૬

ઔષધાન્યગદો વિદ્યા દૈવી ચ વિવિધા સ્થિતિઃ ।

તપસૈવ પ્રસિદ્ધ્યન્તિ તપસ્તેષાં હિ સાધનમ્ ॥ ૨૩૭ ॥

ઔષધિઓ, ઝાસડો, દૈવી વિદ્યા અને સ્વર્ગાદિ વિવિધ સ્થિતિ એ તપથીજ સિદ્ધ થાય છે—તપજ તેમના સાધનરૂપ છે.

યદુસ્તરં યદુરોપં યદુર્ગં યદ્વ દુષ્કરમ્ ।

સર્વં તુ તપસા સાધ્યં તપો હિ દુરતિક્રમમ્ ॥ ૨૩૮ ॥

જે દુસ્તર છે, જે દુષ્પ્રાપ્ય છે, જે દુર્ગમ છે અને જે દુષ્કર છે, તે અધુ તપથી સધાય છે—તપજ ઝોળંગાવું મુશ્કેલ છે. ૨૩૮

મહાપાતકિનશ્ચૈવ શેષાશ્ચાકાર્યકારિણઃ ।

તપસૈવ સુતપ્તેન મુચ્યન્તે કિલ્બિષાત્તતઃ ॥ ૨૩૯ ॥

મહાપાતકો તથા બીજાં ઉપપાતકો કરનારાઓ સારી રીતે સેવેલા તપે કરીને તે તે પાપથી મુક્ત થાય છે. ૨૩૯

કીટાશ્ચાહિપત્ત્નાશ્ચ પશવશ્ચ વયાંસિ ચ ।

સ્થાવરાણિ ચ ભૂતાનિ દિવં યાન્તિ તપોબલાત્ ॥ ૨૪૦ ॥

હીડાઓ, સાપો, પતંગો, પશુઓ, પક્ષીઓ અને સ્થાવર પ્રાણીઓ એ સૌ તપોબલથી સ્વર્ગે જાય છે. ૨૪૦

યત્કિંચિદેનઃ કુર્વન્તિ મનોવાઙ્મૂર્તિભિર્જનાઃ ।

તત્સર્વં નિર્દહન્ત્યાશુ તપસૈવ તપોધનાઃ ॥ ૨૪૧ ॥

માણસો મન, વાણી અને કાયાથી જે કંઈ પાપ કરે છે, તે અર્ધાં તપોધનો તપ વડે તુરતજ બાળી નાખે છે. ૨૪૧

તપસૈવ વિશુદ્ધસ્ય બ્રાહ્મણસ્ય દિવૌકસઃ ।

હજ્યાશ્ચ પ્રતિગૃહ્ણન્તિ કામાન્સંવર્ધયન્તિ ચ ॥ ૨૪૨ ॥

તપથી વિશુદ્ધ થયેલા બ્રાહ્મણના યજ્ઞમાં દેવો બલિ સ્વીકારે છે અને તેની કામનાઓને પૂર્ણ કરે છે. ૨૪૨

પ્રજાપતિરિદં શાસ્ત્રં તપસૈવાસૃજત્પ્રભુઃ ।

તથૈવ વેદાનૃષયસ્તપસા પ્રતિપેદિરે ॥ ૨૪૩ ॥

સમર્થ પ્રજાપતિએ તપથીજ આ શાસ્ત્ર સન્યુતું છે. તેમજ ઋષિઓ તપથીજ વેદો પામ્યા છે. ૨૪૩

इत्येतत्तपसो देवा महाभाग्यं प्रचक्षते ।

सर्वस्यास्य प्रपश्यन्तस्तपसः पुण्यमुत्तमम् ॥ २४४ ॥

સર્વ તપનું આતું ઉત્તમ પુણ્ય બેનારા દેવો તપનું આ
માણે મહાભાગ્ય કહે છે. ૨૪૪

[ब्रह्मचर्यं जपो होमः काले शुद्राल्पभोजनम् ।

अरागद्वेषलोभाश्च तप उक्तं स्वयंभुवा ॥

બ્રહ્મચર્ય, જપ, હોમ, યોગ્ય કાલે શુદ્ધ ને અલ્પ આહાર,
મજ રાગ, દ્વેષ અને લોભથી રહિતતા એને સ્વયંભૂ ભગવાને
તપ કહ્યું છે.]

वेदाभ्यासोऽन्वहं शक्त्या महायज्ञक्रिया क्षमा ।

नाशयन्त्याशु पापानि महापातकजान्यपि ॥ २४५ ॥

યથાશક્તિ પ્રતિદિન વેદાધ્યયન, પંચ મહાયજ્ઞોતું અનુ-
પાન અને ક્ષમા એ મહાપાતકથી લાગેલાં પાપોનેય તરતજ
માશ કરે છે. ૨૪૫

यथैधस्तेजसा वह्निः प्राप्तं निर्दहति क्षणात् ।

तथा ज्ञानाग्निना पापं सर्वं दहति वेदवित् ॥ २४६ ॥

અગ્નિ જેમ પોતાના તેજ કરીને પાસે રહેલાં ઈંધણાને
એક ક્ષણમાં ખાળી મૂકે છે, તેમ વેદવેતા જ્ઞાનરૂપી અગ્નિથી
સર્વ પાપોને ખાખ કરે છે. ૨૪૬

इत्येतदेनसामुक्तं प्रायश्चित्तं यथाविधि ।

अत ऊर्ध्वं रहस्यानां प्रायश्चित्तं निबोधत ॥ २४७ ॥

આમ પ્રકટ પાપોતું યથાવિધિ પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું. હવે ગૂઠ
પાપોનાં પ્રાયશ્ચિત્ત વિશે સાંભળો. ૨૪૭

ગુપ્ત પાપનાં પ્રાયશ્ચિત્ત—

સઘ્યાહતિપ્રણવક્રાઃ પ્રાણાયમાસ્તુ ષોડશ ।

અપિ ભ્રૂણહર્ષં માસાત્પુનન્ત્યહરહઃ કૃતાઃ ॥ ૨૪૮ ॥

જે રોજરોજ વ્યાહતિ અને ઓંકાર સાથે સોળ પ્રાણા-
યામ એક માસ સુધી કરવામાં આવે, તો ભ્રૂણહત્યારાને પણ
તે શુદ્ધ કરે. ૨૪૮

કૌત્સં જપ્ત્વાપ હત્યેતદ્વામિષ્ટં ચ પ્રતીત્યૃચમ્ ।

માહિત્રં શુદ્ધવચ્યશ્ચ સુરાપોઽપિ વિશુદ્ધયતિ ॥ ૨૪૯ ॥

કૌત્સઋષિ જના દ્રષ્ટા છે તે ‘અપ નઃશોશુચદઘમ્’ એ
સૂક્તનો, વસિષ્ઠ જના દ્રષ્ટા છે તે ‘પ્રતિસ્તોમેઋષસં’ એ
ઋચાનો, ‘મહિત્રીણામવોઽસ્તુ’ એ સૂક્તનો, તેમજ ‘एतोन्विन्द्रं
સ્તવામ શુદ્ધમ્’ એ ત્રણ ઋચાઓનો જે એક માસ સુધી
જાપ કરવામાં આવે, તો તેથી સુરા પીનારોય શુદ્ધ થાય છે.

સકૃજ્જપ્ત્વાસ્ય વામીયં શિવસંકલ્પમેવ ચ ।

અપહૃત્ય સુવર્ણં તુ ક્ષણાદ્ભવતિ નિર્મલઃ ॥ ૨૫૦ ॥

એક માસ સુધી ‘અસ્ય વામસ્ય પલિતસ્ય’ એ સૂક્તનો
તેમજ ‘यज्ञाग्रतो दूरमुदैति’ એ શિવસંકલ્પ સૂક્તનો રોજ
એકએક પાઠ કરવામાં આવે, તો તેથી સોનાની ચોરી કરનારો
નિર્મલ થાય છે. ૨૫૦

હવિષ્યન્તીયમમ્યસ્ય ન તમંહ ઇતીતિ ચ ।

જાપિત્વા પૌરુષં સૂક્તં મુચ્યતે ગુરુતલ્પગઃ ॥ ૨૫૧ ॥

ગુરુપત્ની સાથે ગમન કરનારો પાતકી ‘હવિષ્યાન્તમર્જરં
સ્વર્વિદિ’ એ ઓગણીસ ઋચાઓનો, અથવા ‘ન તમહો ન

દુરિતમ્' એ આઠ ઋચાઓનો અથવા તન્મે મનઃ શિવસંકલ્પ-
મસ્તુ એ સૂક્તનો, અથવા 'સહસ્રશીર્ષા પુરુષઃ' એ પૂરુષ-
સૂક્તનો એક માસ સુધી જપ કરે, તે તે પાપથી તે મુક્ત
થાય છે. ૨૫૧

एनसां स्थूलसूक्ष्माणां चिकीर्षन्नपनोदनम् ।

अवेत्यृचं जपेदब्दं यत्किंचेदमितीति वा ॥ २५२ ॥

સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ મહાપાતકોની શુદ્ધિ ઇચ્છતા માણસે
'અવ તે હેઠ્ઠો વરુણ નમોમિઃ' એ ઋચાનો, અથવા 'યત્કિંચેદં
વરુણ દૈવ્યે જને' એ ઋચાનો અથવા તે 'શિવસંકલ્પમસ્તુ'
એ સૂક્તનો એક વરસ સુધી નિત્ય જપ કરવો. ૨૫૨

प्रतिगृह्याप्रतिग्राह्यं भुक्त्वा चान्नं विगर्हितम् ।

जपंस्तरत्समन्दीयं पूयते मानवस्त्रयहात् ॥ २५३ ॥

જણે અયોગ્ય દાન લીધું હોય અથવા નિંદિત ભોજન ક્યું
હોય, તે માણસ 'તરત્સમન્દી ઘાવતિ' એ ચાર ઋચાઓ
જપવાથી ત્રણ દિવસમાં શુદ્ધ થાય છે. ૨૫૩

सोमारौद्रं तु बह्वेना मासमभ्यस्य शुद्ध्यति ।

स्रवन्त्यामाचरन्स्नानमर्यम्णामिति च तृचम् ॥ २५४ ॥

અનેક પાપો કરનારે માણસે એ 'સોમારૌદ્રા ધારયેથામ-
સુર્યમ્' એ ચાર ઋચાઓનો અથવા 'અર્યમણં વરુણં મિત્રં ચ'
એ ત્રણ ઋચાઓનો એક માસ સુધી સ્નાન કરીને નિત્ય
અભ્યાસ કરે તે તે પાપોમાંથી શુદ્ધ થાય છે. ૨૫૪

अब्दार्धमिन्द्रमित्येतदेनस्त्री सप्तकं जपेत् ।

अप्रशस्तं तु कृत्वाप्सु मासमासीत् भैक्षुश्ચ ॥ २५५ ॥

અબ્દાર્ધમિન્દ્રમિત્યેતદેનસ્ત્રી સપ્તકં જપેત્ ।
અપ્રશસ્તં તુ કૃત્વાપ્સુ માસમાસીત ભૈશ્ચુશ્ચ ॥ ૨૫૫ ॥

પાપી માણસ છ માસ સુધી 'ઇન્દ્રં મિત્રં વરુણમગ્નિમ્' એ સાત ઋચ્યાઓનો જપ કરે. તેણે જલમાં અયોગ્ય ક્રિયા કરી હોય, તો તે એક માસ સુધી લિક્ષા માગી જમે. ૨૫૫

મન્ત્રૈઃ શાકલહોમીયૈરબ્દં હુત્વા ઘૃતં દ્વિજઃ ।

સુગુર્વપ્યપહન્ત્યેનો જપ્ત્વા વા નમ હત્યૃચમ્ ॥ ૨૫૬ ॥

'દેવકૃતસ્ય' વગેરે શાકલ હોમના મંત્રોથી દ્વિજ જે ધી હોમે, તેમજ 'નમઃ ઇન્દ્રશ્ચ' એ ઋચ્યાનો એક વર્ષ સુધી જપ કરે, તો તેનું મહાપાપ દૂર થાય છે. ૨૫૬

મહાપાતકસંયુક્તોઽનુગચ્છેદ્વાઃ સમાહિતઃ ।

અમ્યસ્યાબ્દં પાવમાનીર્મૈક્ષાહારો વિશુદ્ધયતિ ॥ ૨૫૭ ॥

મહાપાતકવાળો પુરુષ સાવધાનચિત્ત થઈ જે એક વર્ષ સુધી લિક્ષાથી આહાર કરે, નિત્ય ગાયનું અનુગમન કરે, અને 'યઃ પાવમાનીરધ્યેતિ' વગેરે પવમાન ઋચ્યાઓનો અભ્યાસ કરે, તો તે તેથી શુદ્ધ થાય છે. ૨૫૭

અરણ્યે વા ત્રિરમ્યસ્ય દ્રયતો વેદસંહિતામ્ ।

મુચ્યતે પાતકૈઃ સર્વૈઃ પરાકૈઃ શોધિતસ્ત્રિમિઃ ॥ ૨૫૮ ॥

ત્રણ પરાક વ્રતોથી શુદ્ધ થયેલો માણસ અરણ્યમાં પ્રયત્ન-પૂર્વક વેદસંહિતાનો ત્રણ વાર અભ્યાસ કરે, તો તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે. ૨૫૮

ત્ર્યહં તૂપવસેદ્યુક્તસ્ત્રિરહ્નોઽમ્યુપયજ્ઞપઃ ।

મુચ્યતે પાતકૈઃ સર્વૈસ્ત્રિજપિત્વાષમર્ષણમ્ ॥ ૨૫૯ ॥

નિયમયુક્ત રહી, ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરી અને ત્રણ કાલ

પાણીમાં સ્નાન કરી જે 'ઋતં ચ સત્યં ચ' એ અધમર્ષણ મંત્રનો ત્રણ વાર જપ કરે છે, તે અધાં પાપોથી છૂટે છે. ૨૫૯

યથાઽશ્વમેધઃ ઋતુરાંદ્ સર્વપાપાપનોદનઃ ।

તથાઘમર્ષણં સૂક્તં સર્વપાપાપનોદનમ્ ॥ ૨૬૦ ॥

સર્વ યજ્ઞોમાં શ્રેષ્ઠ એવો અશ્વમેધ જમ સર્વ પાપોનો નાશ કરે છે, તેમ આ અધમર્ષણ સૂક્ત સર્વ પાપોને દૂર કરી દે છે. ૨૬૦

હત્વા લોકાનપીમાંસ્ત્રીનશ્રન્નપિ યતસ્તતઃ ।

ઋગ્વેદં ધારયન્વિપ્રો નૈનઃ પ્રાપ્નોતિ કિશ્ચન ॥ ૨૬૧ ॥

ઋગ્વેદને ધારણ કરનારો વિપ્ર કદી આ ત્રણ લોકોને હણે અને ગમે ત્યાંથી ભોજન કરે, તો પણ તેને કશુંય પાપ લાગતું નથી. ૨૬૧

ઋક્સંહિતાં ત્રિરભ્યસ્ય યજુષાં વા સમાહિતઃ ।

સામ્નાં વા સરહસ્યાનાં સર્વપાપૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥ ૨૬૨ ॥

જે સમયે તમ મનુષ્ય ઋક્, યજુર્ અને સામ એ વેદોનો અથવા વ્રાહ્મણ તથા ઉપનિષદ સાથેની સામસંહિતાનો ત્રણ-વાર અભ્યાસ કરે છે, તે સર્વ પાપોથી મુક્ત થાય છે. ૨૬૨

યથા મહાહૃદં પ્રાપ્ય ક્ષિપ્તં લોષ્ટં વિનશ્યતિ ।

તથા દુશ્ચરિતં સર્વં વેદે ત્રિવૃત્તિ મજ્જતિ ॥ ૨૬૩ ॥

જમ મોઠા ધરામાં નાખેલું માટીનું ઢેકું નાશ પામે છે, તેમ ત્રિવૃત્ વેદમાં સર્વ દુશ્ચરિતો ડૂબી જાય છે. ૨૬૩

ઋચો યજૂષિ ચાન્યાનિ સામાનિ વિવિધાનિ ચ ।

एष ज्ञेयस्त्रिवृद्धेदो यो वेदैर्न स वेदवित् ॥ ૨૬૪ ॥

ઋક્, યજુર્ અને સામ તથા એ ત્રણેનાં વિવિધ બ્રાહ્મણ-
દિ શાસ્ત્ર એને ત્રિવૃત્વેદ બાણવા. જ એ ત્રિવૃત્વેદને બાણે
છે, તે વેદજ છે. ૨૬૪

આદ્યં ચત્વ્યક્ષરં બ્રહ્મ ત્રયી યસ્મિન્પ્રતિષ્ઠિતા ।

સ ગુણોઽન્યસ્ત્રિવૃદ્વેદો યસ્તં વેદ સ વેદવિત્ ॥ ૨૬૫ ॥

જ તણ અક્ષરવાળો (૩૦) આદ્ય બ્રહ્મરૂપ છે અને જમાં
તણ વેદ સમાયેલા છે, તે ગુણ એવો બીજો ત્રિવૃત્વેદ છે. જ
એને બાણે છે, તે વેદવેત્તા છે. ૨૬૫

[પૃથગ્ બ્રાહ્મણકલ્પાભ્યાં સ હિ વેદસ્ત્રિવૃત્સ્મૃતઃ ॥

સંહિતા, બ્રાહ્મણ અને કલ્પ એ ત્રણ ભેગાં ત્રિવૃત્વેદ
કહેવાય છે.]

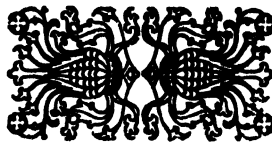
[ઇષ વોભિહિતઃ કૃત્સ્તઃ પ્રાયશ્ચિત્તસ્ય નિર્ણયઃ ।

નિઃશ્રેયસં ધર્મવિધિં વિપ્રસ્યેમં નિવોદત ॥

પ્રાયશ્ચિત્તનો આ સમગ્ર નિર્ણય તમને કહ્યો. હવે બ્રાહ્મ-
ણને કલ્યાણકારી એવો આ ધર્મવિધિ સાંભળો.]

इति श्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां पकादशोऽध्यायः॥

ઇતિશ્રી માનવધર્મશાસ્ત્રે ભૃગુપ્રોકથિત સંહિતામાં અધ્યાય ૧૧ મો સમાપ્ત

अध्याय १२ मो

चातुर्वर्ण्यस्य कृत्स्नोऽयमुक्तो धर्मस्त्वयाऽनघ ।

कर्मणां फलनिर्वृत्तिं शंस नस्तत्त्वतः पराम् ॥ १ ॥

हे निष्पाप ! तमे चातुर्वर्ण्येणो आ समग्र धर्म कथो.
इवे तमे अभने कर्मनी परम इलप्राप्ति विशे यथार्थ कहे. १

स तानुवाच धर्मात्मा महर्षीन्मानवो भृगुः ।

अस्य सर्वस्य शृणुत कर्मयोगस्य निर्णयम् ॥ २ ॥

धर्मात्मा ते मनुपुत्र लृगुये ते मडर्षिओने कथुं हे
आ सर्व कर्मयोगनो निर्णय तमे सांलगो. २

त्रय जतनां कर्म—

शुभाशुभफलं कर्म मनोवाग्देहसंभवम् ।

कर्मजा गतयो नृणामुत्तमाधममध्यमाः ॥ ३ ॥

मन, वाणी अने देहे करीने थयेलां कर्मनुं शुभ हे
अशुभ इण भणे छे; अने ते ते कर्म प्रभाणे मनुष्येने
उत्तम, मध्यम अने अधम गतिओ आवे छे. ३

तस्येह त्रिविधस्यापि त्र्यधिष्ठानस्य देहिनः ।

दशलक्षणयुक्तस्य मनो विद्यात्प्रवर्तकम् ॥ ४ ॥

देहधारीओनां दश लक्षणवाणां अने त्रय जतनी
उत्तम, मध्यम अने अधम गति आपनारां त्रय जतनां
न कर्मे छे तेमना प्रवर्तक तरीके मनने जल्लुवुं. ४

परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसानिष्टचिन्तनम् ।

वितथाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्म मानसम् ॥ ५ ॥

પરદ્રવ્ય વિશે નજર બગાડવી, મનથી અનિષ્ટ ચિંતવવું, અને નાસ્તિક વિચારગ્રહ રાખવો, એ ત્રણ જાતનાં માનસિક પાપકર્મો છે. ૫

પારુણ્યમનૃતં ચૈવ પૈશૂન્યં ચાપિ સર્વશઃ ।

અસંબદ્ધપ્રલાપશ્ચ વાહ્મ્યમયં સ્યાચ્ચતુર્વિધમ્ ॥ ૬ ॥

કહોર ભાષણ, અસત્ય વચન, બધી બાબુથી ચાડી ચૂગલી અને કૃવે તેમ બકવાદ, એ ચાર જાતનાં વાણી સંબંધી પાપકર્મો છે. ૬

અદત્તાનામુપાદાનં હિંસા ચૈવાવિધાનતઃ ।

પરદારોપસેવા ચ શારીરં ત્રિવિધં સ્મૃતમ્ ॥ ૭ ॥

આપ્યા વિનાનું પરદ્રવ્ય લઇ લેવું, શાસ્ત્રવિધાન વિનાનું હિંસા કરવી અને પરપત્નીગમન કરવું, એ ત્રણ જાતનાં શરીરવિષયક પાપકર્મો છે. ૭

માનસં મનસૈવાયમુપશુંકે શુભાશુભમ્ ।

વાચા વાચા કૃતં કાયેનૈવ ચ કાયિકમ્ ॥ ૮ ॥

શુભ અને અશુભ એવાં માનસ કર્મોનું ફક્ત માણસ મનથી જ લોગવે છે, તેમ તેવાં વાચિક કર્મોનું ફક્ત તે વાચાર્થ લોગવે છે અને તેવાં કાયિક કર્મોનું ફક્ત તે કાયાથી લોગવે છે

[ત્રિવિધં ચ શરીરેણ વાચા ચૈવ ચતુર્વિધમ્ ।

મનસા ત્રિવિધં કર્મ દશાધર્મપથાંસ્ત્યજેત્ ॥

આ ત્રણ જાતનાં કાયિક કર્મ, ચાર જાતનાં વાચિક કર્મ અને ત્રણ જાતનાં માનસિક કર્મ—એમ દશે પ્રકારનાં એ અધર્મ કર્મોને મનુષ્યે ત્યજવાં.]

શરીરજૈઃ કર્મદોષૈર્યાતિ સ્થાવરતાં નરઃ ।

વાચિકૈઃ પશ્ચિમૃગતાં માન્સૈરન્ત્યજાતિતામ્ ॥ ૯ ॥

શરીરથી થયેલા કર્મદોષોએ કરીને માણસ સ્થાવરતા (વૃક્ષો, પર્વત વગેરેને) પામે છે. વાણીથી થયેલા દોષોને લીધે પશુપક્ષીનો અવતાર પામે છે; અને માનસિક કર્મ-દોષોથી તે અંત્યજ જાતિમાં જન્મ ધરે છે. ૯

[શુભૈઃ પ્રયોગૈર્દેવત્વં વ્યામિશ્રૈર્માનુષો મવેત્ ।

અશુભૈઃ કેવલૈશ્ચૈવ તિર્યગ્યોનિષુ જાયતે ॥

શુભ કર્મયોગોથી માણસ દેવત્વ મેળવે છે, મિશ્રિત કર્મયોગોથી તે માનવ જન્મે છે અને કેવળ અશુભ કર્મ-યોગથી તે પક્ષીઓનિમાં જન્મ પામે છે.]

[વાગ્દણ્ડોથ ભવેન્મૌનં મનોદણ્ડસ્ત્વનાશનમ્ ।

શારીરસ્ય હિ દણ્ડસ્ય પ્રાણાયામો વિધીયતે ॥

મૌન એ વાગ્દંડરૂપ છે; અનશન એ મનોદંડરૂપ છે અને પ્રાણાયામ એ શારીર દંડરૂપ છે.]

[વાગ્દણ્ડો હન્તિ વિજ્ઞાનં મનોદણ્ડઃ પરાં ગતિમ્ ।

કર્મદંડસ્તુ લોકાંસ્ત્રીન્હન્યાદપરિરક્ષિતઃ ॥

દંડને બરાબર રક્ષિત રાખ્યા હોય નહિ, તો વાગ્દંડ વિજ્ઞાનને હણે છે, મનોદંડ પરમગતિને હણે છે અને કર્મદંડ ત્રણે લોકોને હણે છે.]

[ત્રિદણ્ડં ધારયેઘોગી શારીરં ન તુ વૈળવમ્ ।

વાચિકં કાયિકં ચૈવ માનસં ચ યથાવિધિ ॥

યોગીએ આ શારીર આદિનો—નહિ કે વાંસનો દંડ ધારવો.

તેણે યથાવિધિ વાચિક, કાયિક અને માનસિક એ ત્રણ દંડ ધારણ કરવા.]

વાગ્દણ્ડોઽથ મનોદણ્ડઃ કાયદણ્ડસ્તથૈવ ચ ।

યસ્યૈતે નિહિતા બુદ્ધૌ ત્રિદણ્ડીતિ સ ઉચ્યતે ॥ ૧૦ ॥

વાગ્દંડ, મનોદંડ, અને કાયિક દંડ એ જની બુદ્ધિમાં નિયમપૂર્વક રહ્યા છે, તે ત્રિદંડી કહેવાય છે. ૧૦

ત્રિદણ્ડમેતન્નિક્ષિપ્ય સર્વભૂતેષુ માનવઃ ।

કામક્રોધૌ તુ સંયમ્ય તતઃ સિદ્ધિં નિચ્છતિ ॥ ૧૧ ॥

જે માણસ આ ત્રણે દંડાથી પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે વ્યવહાર કરે છે અને જે કામક્રોધને સંયમમાં રાખે છે, તે પરમસિદ્ધિ પામે છે. ૧૧

ક્ષેત્રજ્ઞ અને ભૂતાત્મા—

યોઽસ્યાત્મનઃ કારયિતા તં ક્ષેત્રજ્ઞં પ્રચક્ષતે ।

યઃ કરોતિ તુ કર્માણિ સ ભૂતાત્મોચ્યતે બુદ્ધૈઃ ॥ ૧૨ ॥

જે આ શરીરને કર્મ કરાવનારો છે તેને ક્ષેત્રજ્ઞ કહે છે અને જે કર્મો કરે છે તેને પાંડિતો ભૂતાત્મા (શરીર) કહે છે.

જીવસંજ્ઞોઽન્તરાત્માઽન્યઃ સહજઃ સર્વદેહિનામ્ ।

યેન વેદયતે સર્વં સુખં દુઃખં ચ જન્મસુ ॥ ૧૩ ॥

સર્વ દેહધારીઓની સાથેજ ખીજે જીવ સંજ્ઞાવાળો અંતરાત્મા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી જન્મજન્મમાં સર્વ સુખદુઃખો જાણવામાં આવે છે. ૧૩

તાવુમૌ ભૂતસંપૃક્તૌ મહાન્ક્ષેત્રજ્ઞ એવ ચ ।

ઉચ્ચાવચેષુ ભૂતેષુ સ્થિતં તં વ્યાપ્ય તિષ્ઠતઃ ॥ ૧૪ ॥

મહાન (સૂક્ષ્મ શરીર) અને ક્ષેત્રજ્ઞ (જીવાત્મા) તે બંને પંચ મહાભૂતો સાથે જોડાઈ રહીને નાનાંમોટાં સર્વ પ્રાણીઓમાં રહેલા તે પરમાત્માના આશ્રયથી રહે છે. ૧૪

[ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ ।

યો લોકત્રયમાવિદ્ય વિભર્ત્યવ્યય ईશ્વરઃ ॥

ઉત્તમ પુરુષ તો બીજોજ છે—તે પરમાત્મા કહેવાય છે, તે અવિનાશી ईશ્વર ત્રણે લોકમાં પ્રવેશીને તેમનું ભરણુપોષણ કરે છે.]

असंख्या मूर्तयस्तस्य निष्पतन्ति शरीरतः ।

उच्चावचानि भूतानि सततं चेष्टयन्ति याः ॥ ૧૫ ॥

તે પરમાત્માના શરીરમાંથી અસંખ્ય જીવો નીકળીને ઊંચનીચ સર્વ ભૂતોને સતત ચેષ્ટામય કરે છે. ૧૫

धर्माधर्मानुं ૩૧—

पञ्चम्य एव मात्राम्यः प्रेत्य दुष्कृतिनां नृणाम् ।

शरीरं यातनार्थायमन्यदुत्पद्यते ध्रुवम् ॥ ૧૬ ॥

દુષ્કૃત્ય કરનારા માણસોને ભરણુ પછી, કર્મની યાતના ભોગવવા સારુ પંચ તન્માત્રાઓમાંથી બીજું (સૂક્ષ્મ) શરીર ઊપજે છે. ૧૬

तेनानुभूय ता यामीः शरीरेणेह यातनाः ।

तास्वेव भूतमात्रासु प्रलीयन्ते विभागशः ॥ ૧૭ ॥

તે શરીરથી યમલોકની યાતનાઓ ભોગવીને તેઓ પાછા તેજ પંચભૂતોની માત્રાઓમાં વિભાગ પ્રમાણે લય પામે છે.

સોઽનુભૂયાસુખોદર્કાન્દોષાન્વિષયસજ્જાન ।

વ્યપેતકલ્મષોઽમ્યેતિ તાવેવોમૌ મહૌજસૌ ॥ ૧૮ ॥

વિષયસંગથી જન્મેલા દુઃખપરિણામી દોષોને અનુ-
ભવીને તે જીવ પાપમુક્ત થઈને પાછા તેજ એ મહાઓજ-
સ્વી (મહત્ત્વ અને ક્ષેત્રજ) નો આશ્રય લે છે. ૧૮

તૌ ધર્મ પश्यतस्तस्य पापं चातन्द्रितौ सह ।

યામ્યાં પ્રાપ્નોતિ સંપૃક્તઃ પ્રેત્યેહ ચ સુખાસુખમ્ ॥ ૧૯ ॥

તંદ્રારહિત તે એક જીવનાં પાપ અને પુણ્ય વિચારે છે,
અને જીવ એ પાપપુણ્યથી જોડાઈને આ લોક તથા પરલોકમાં
સુખ ને દુઃખ પામે છે. ૧૯

यद्याचरति धर्मं स प्रायशोऽधर्ममल्पशः ।

તૈરેવ ચાવૃતો ભૂતૈઃ સ્વર્ગે સુખમુપાશ્રુતે ॥ ૨૦ ॥

જીવ જો અદ્ય એવોજ અધર્મ કરે છે અને મોટા ભાગે
ધર્મજ આચરે છે, તો એ પંચમહાભૂતોથી વીંટાઈ ને તે
સ્વર્ગમાં સુખ ભોગવે છે. ૨૦

यदि तु प्रायशोऽधर्मं सेवते धर्ममल्पशः ।

તૈર્ભૂતૈઃ સ પરિત્યક્તો યામીઃ પ્રાપ્નોતિ યાતનાઃ ॥ ૨૧ ॥

પણ, તે જો મોટા ભાગે અધર્મનેજ સેવે છે અને ધર્મને
અદ્ય પ્રમાણમાંજ આચરે છે, તો એ પંચમહાભૂતોથી
વિખૂટો પડીને તે યમલોકની યાતનાઓને પામે છે. ૨૧

यामीस्ता यातनाः प्राप्य स जीवो वीतकल्मषः ।

તાન્યેવ પશ્ચ ભૂતાનિ પુનરપ્યેતિ ભાગશઃ ॥ ૨૨ ॥

તે જીવ યમલોકની એ યાતનાઓ ભોગવીને અને પાપ-
મુક્ત થઈને, ફરીથી તેજ પંચમહાભૂતોને વિભાગવાર ધારે છે.

एता दृष्ट्वास्य जीवस्य गतीः स्वेनैव चेतसा ।

धर्मतोऽधर्मतश्चैव धર્मे दध्यात्सदा मनः ॥ ૨૩ ॥

ધર્મ અને અધર્મ પ્રમાણેની જીવની આ ગતિને સ્વ-
બુદ્ધિથી જોઈને મનુષ્યે મનને સદાય ધર્મમાં જોડવું. ૨૩

સત્ત્વ, રજ અને તમોગુણનાં લક્ષણ—

सत्त्वं रजस्तमश्चैव त्रीन्विद्यादात्मनो गुणान् ।

यैर्व्याप्येमान्स्थितो भावान्મહાન્સર્વાનશેષતઃ ॥ ૨૪ ॥

સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ આત્મા (મહત્)ના
ગુણો બાણવા. મહત્તત્ત્વ તે ગુણો વડે આ સર્વ પદાર્થોને
અશેષે વ્યાપીને રહ્યું છે. ૨૪

यो यदैषां गुणौ देहे साकल्येनातिरिच्यते ।

स तदा तद्गुणप्रायं तं करोति शरीरिणम् ॥ ૨૫ ॥

એ ગુણોમાંથી જીવના શરીરમાં જે ગુણ વિશેષ કરીને
હોય છે, તે ગુણ શરીરધારી જીવને પોતાનાં લક્ષણોથી યુક્ત
કરે છે. ૨૫

सत्त्वं ज्ञानं तमोऽज्ञानं रागद्वेषौ रजः स्मृतम् ।

एतद्व्याप्तिमदंતેષાં સર્વભૂતાશ્રિતં વપુઃ ॥ ૨૬ ॥

જ્ઞાન સત્ત્વગુણ છે, અજ્ઞાન તમોગુણ છે અને રાગદ્વેષ
રજોગુણ છે, એમ કહ્યું છે. પ્રાણીમાત્રને આશ્રયે રહેલું આ
શરીર આ ગુણોથી વ્યાપ્ત છે. ૨૬

તત્ર યત્પ્રીતિસંયુક્તં કિંચિદાત્મનિ લક્ષ્યેત્ ।

પ્રશાન્તમિવ શુદ્ધામં સર્વં તદુપધારયેત્ ॥ ૨૭ ॥

તેમાં આત્મામાં જે કંઈ પ્રીતિયુક્ત, પ્રશાંત અને શુદ્ધ પ્રકાશરૂપ જાણાય, તેને સત્ત્વગુણ જાણવો. ૨૭

યત્તુ દુઃખસમાયુક્તમપ્રીતિકરમાત્મનઃ ।

તદ્રજોઽપ્રતિપં વિદ્યાત્સતતં હારિ દેહિનામ્ ॥ ૨૮ ॥

પણ જે દુઃખયુક્ત હોય, આત્માને જે અપ્રીતિકર હોય અને દેહધારીઓને જે સતત પ્રતિકૂળ (વિષયો) તરફ ખેંચતો હોય, તેને રજોગુણ જાણવો. ૨૮

યત્તુ સ્યાન્મોહસંયુક્તમવ્યક્તં વિષયાત્મકમ્ ।

અપ્રતર્ક્યમાવિજ્ઞેયં તમસ્તદુપધારયેત્ ॥ ૨૯ ॥

વળી, જે મોહયુક્ત હોય, જે અપ્રકટ વિષયાત્મક હોય, જેને વિશે તર્ક ન કરી શકાય અને જેને વિશે જાણી ન શકાય, તેને તમોગુણ માનવો. ૨૯

ત્રયાણામપિ ચૈતૈષાં ગુણાનાં યઃ ફલોદયઃ ।

અદ્યો મધ્યો જઘન્યશ્ચ તં પ્રવક્ષ્યામ્યશેષતઃ ॥ ૩૦ ॥

આ ત્રણે ગુણોની ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ એવી જે ફલપ્રાપ્તિ છે, તે હું સંપૂર્ણતાએ કહીશ. ૩૦

વેદામ્યાસસ્તપો જ્ઞાનં શૌચમિન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।

ધર્મક્રિયાઽઽત્મચિન્તા ચ સાત્ત્વિકં ગુણલક્ષણમ્ ॥ ૩૧ ॥

વેદાભ્યાસ, તપ, જ્ઞાન, શૌચ, ઇન્દ્રિયનિગ્રહ, ધર્મક્રિયા અને આત્મચિંતાને એ સત્ત્વગુણનાં લક્ષણ છે. ૩૧

આરમ્ભરુચિતાઽઘૈર્યમસત્કાર્યપરિગ્રહઃ ।

વિષયોપસેવા ચાજસં રાજસં ગુણલક્ષણમ્ ॥ ૩૨ ॥

આરંભમાં રુચિ, અધીરતા, અસત્કાર્યોનો સ્વીકાર અને નિત્ય વિષયોનું સેવન એ રજ્જેગુણનાં લક્ષણ છે. ૩૨

લોભઃસ્વપ્નોઽધૃતિઃ ક્રૌર્યં નાસ્તિક્યં ભિન્નવૃત્તિતા ।

યાચિન્ણુતા પ્રમાદશ્ચ તામસં ગુણલક્ષણમ્ ॥ ૩૩ ॥

લોભ, ઊધણુશીપાયું, અધીરાઈ, કૂરતા, નાસ્તિકતા, આચારબ્રહ્મતા, ભાગણવૃત્તિ અને પ્રમાદ એ તમોગુણનાં લક્ષણ છે. ૩૩

ત્રયાણામપિ ચૈતેષાં ગુણાનાં ત્રિષુ તિષ્ઠનામ્ ।

ઈદં સામાસિક જ્ઞેયં ક્રમશો ગુણલક્ષણમ્ ॥ ૩૪ ॥

ત્રણે કાલમાં રહેવાવાળા આ સત્વાદિ ત્રણ ગુણોના આ અનુક્રમે સંક્ષેપમાં ગુણ તથા લક્ષણો બણવાં. ૩૪

યત્કર્મ કૃત્વા કુર્વશ્ચ કરિષ્યંશ્ચૈવ લજ્જતિ ।

તજ્જ્ઞેયં વિદુષા સર્વં તામસં ગુણલક્ષણમ્ ॥ ૩૫ ॥

જે કર્મ કરીને, કરતી વખતે અને કર્યા પહેલાં લજ્જા આવે છે, તે સર્વ કર્મને વિદ્વાને તમોગુણના લક્ષણવાળાં બણવાં.

યેનાસ્મિન્કર્મણા લોકે રુચ્યાતિમિચ્છતિ પુષ્કલામ્ ।

ન ચ શ્ચોચત્યસંપતૌ તદ્વિજ્ઞેયં તુ રાજસમ્ ॥ ૩૬ ॥

જે કર્મથી મનુષ્ય આ લોકમાં પુષ્કળ ખ્યાતિ ઇચ્છે છે અને ખ્યાતિની સંપત્તિ ન મળતાં છતાં જીને વિશે તે શોક કરતો નથી, તે કર્મને રજ્જેગુણી બણવું. ૩૬

યત્સર્વેણેચ્છતિ જ્ઞાતું યન્ન લજ્જતિ ચાચરન્ ।

યેન તુષ્યાતિ ચાત્માસ્ય તત્સસ્વગુણલક્ષણમ્ ॥ ૩૭ ॥

જ કર્મથી મનુષ્ય જ્ઞાન ઇચ્છે છે, જ આચરતાં તેને લજ્જવાપણું નથી અને જથી એના આત્માને સંતોષ થાય છે, તે સર્વ કર્મ સત્ત્વગુણનાં લક્ષણવાળાં છે. ૩૭

તમસો લક્ષણં કામો રજસસ્ત્વર્થ ઉચ્યતે ।

સત્ત્વસ્ય લક્ષણં ધર્મ શ્રૈષ્ટ્યમેષાં યથોત્તરમ્ ॥ ૩૮ ॥

તમોગુણનું મુખ્ય લક્ષણ કામ છે, રજોગુણનું મુખ્ય લક્ષણ સ્વર્થ છે અને સત્ત્વગુણનું મુખ્ય લક્ષણ ધર્મ છે; એમાં ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠતા છે. ૩૮

સત્ત્વાદિક ગુણોથી થનારી ગતિઓ—

યેન યસ્તુ ગુણેનૈષાં સંસારાન્પ્રતિપદ્યતે ।

તાન્સમાસેન વક્ષ્યામિ સર્વસ્યાસ્ય યથાક્રમમ્ ॥ ૩૯ ॥

એ ગુણોમાંથી જ ગુણથી જીવ સંસારને પ્રાપ્ત કરે છે, તે એ સર્વની ગતિઓને હું યથાક્રમે સંક્ષેપમાં કહીશ. ૩૯

દેવત્વં સાત્ત્વિકા યાન્તિ મનુષ્યત્વં ચ રાજસાઃ ।

તિર્યક્ત્વં તામસા નિત્યમિત્યેષા ત્રિવિધા ગતિઃ ॥ ૪૦ ॥

સાત્ત્વિકા દેવત્વને પામે છે, રાજસીઓ મનુષ્યત્વ પામે છે અને તામસીઓ તિર્યગ્યોનિપણું પામે છે. આમ આ નિત્ય ત્રણ પ્રકારની ગતિ છે. ૪૦

ત્રિવિધા ત્રિવિધૈષા તુ વિજ્ઞેયા ગૌણિકી ગતિઃ ।

અધમા મધ્યમાઽઽયા ચ કર્મવિદ્યાવિશેષતઃ ॥ ૪૧ ॥

વળી કર્મ અને વિધાના વિશેષે કરીને એ ત્રિવિધ ગતિ પાછી અધમ, મધ્યમ અને ઉત્તમ એમ ત્રણ પ્રકારની બાણવી.

સ્થાવરાઃ કૃમિકીટાશ્ચ મત્સ્યાઃ સર્પાઃ સક્ચ્છવાઃ ।

પશવશ્ચ મૃગાશ્ચૈવ જઘન્યા તામસી ગતિઃ ॥ ૪૨ ॥

વૃક્ષાદિ સ્થાવરો, કૃમિઓ, કીટાઓ, માછલાં, સરપો, કાચબાઓ, પશુઓ અને મૃગો એ તમોગુણની અધમ ગતિ છે. ૪૨

હસ્તિનશ્ચ તુરંગાશ્ચ શૂદ્રા મ્લેચ્છાશ્ચ મહિતાઃ ।

સિંહા વ્યાઘ્રા વરાહાશ્ચ મધ્યમા તામસી ગતિઃ ॥ ૪૩ ॥

હાથીઓ, ઘોડાઓ, શૂદ્રો, નિંદિત મ્લેચ્છો, સિંહો, વાઘો અને ભૂંડો એ તમોગુણની મધ્યમ ગતિ છે. ૪૩

ચારણાશ્ચ સુપર્ણાશ્ચ પુરુષાશ્ચૈવ દામ્ભિકાઃ ।

રક્ષાંસિ ચ પિશાચાશ્ચ તામસીષૂત્તમા ગતિઃ ॥ ૪૪ ॥

ચારણો, ગરુડ આદિ પંખીઓ, દાંભિક પુરુષો, રાક્ષસો અને પિશાચો એ તમોગુણની ઉત્તમ ગતિ છે. ૪૪

જ્ઞાણ મહ્યા નટાશ્ચૈવ પુરુષાઃ શસ્ત્રવૃત્તયઃ ।

દ્યૂતપાનપ્રસક્તાશ્ચ જઘન્યા રાજસી ગતિઃ ॥ ૪૫ ॥

ઝલ્લો, મલ્લો, નટો, શસ્ત્રવૃત્તિવાળા પુરુષો, ભુગાર અને દારૂ પીનારાઓ, એ રજોગુણની અધમ ગતિ છે. ૪૫

રાજાનઃ ક્ષત્રિયાશ્ચૈવ રાજ્ઞાં ચૈવ પુરોહિતાઃ ।

વાદયુદ્ધપ્રધાનાશ્ચ મધ્યમા રાજસી ગતિઃ ॥ ૪૬ ॥

રાજાઓ, ક્ષત્રિયો, રાજાના પુરોહિતો અને વાદ્યુદ્ધ કરનારા પુરુષો, એ રજોગુણની મધ્યમ ગતિ છે. ૪૬

ગન્ધર્વા ગુહ્યકા યક્ષા વિબુધાનુચરાશ્ચ ચે ।

તથૈવાપ્સરસઃ સર્વા રાજસીષૂત્તમા ગતિઃ ॥ ૪૭ ॥

ગન્ધર્વો, ગુહ્યકો, યક્ષો, દેવોના અનુચરો અને અપ્સરગણો, એ સર્વ રજ્જેગુણની ઉત્તમ ગતિ છે. ૪૭

તાપસા યતયો વિપ્રા ચે ચ વૈમાનિકા ગણાઃ ।

નક્ષત્રાણિ ચ દૈત્યાશ્ચ પ્રથમા સાન્વિકી ગતિઃ ॥ ૪૮ ॥

તાપસો, યતિગણો, બ્રાહ્મણો, વિમાનચારી ગણો, નક્ષત્રો અને દૈત્યો, એ સત્ત્વગુણની અધમ ગતિ છે. ૪૮

યજ્ઞવાન ઋષયો દેવા વેદા જ્યોતીર્ષિ વત્સરાઃ ।

પિતરશ્ચૈવ સાધ્યાશ્ચ દ્વિતીયા સાન્વિકી ગતિઃ ॥ ૪૯ ॥

યજ્ઞમાનો, ઋષિગણો, દેવો, વેદો, નક્ષત્રો, વર્ષો, પિતૃગણો અને સાધ્યો, એ સત્ત્વગુણની મધ્યમ ગતિ છે. ૪૯

બ્રહ્મા વિશ્વસૃજો ધર્મો મહાનવ્યક્તમેવ ચ ।

ઉત્તમાં સાન્વિકીમેતાં ગતિમાહુર્મનીષિણઃ ॥ ૫૦ ॥

બ્રહ્મા, પ્રબળપતિગણો, ધર્મ, મહત્તત્ત્વ અને અવ્યક્ત (પ્રકૃતિ) અને પાંડિતો સત્ત્વગુણની ઉત્તમ ગતિ કહે છે. ૫૦

एष सर्वः समुद्दिष्टस्त्रिप्रकारस्य कर्मणः ।

त्रिविधस्त्रिविधः कृत्स्नः संसारः सार्वभौतिकः ॥ ५१ ॥

ત્રણ પ્રકારના કર્મનાં ત્રણ પ્રકારનાં કૃણ અને એમનો પાછો ત્રણત્રણ બાતનો સર્વ પ્રાણીગણોનો આ સંસાર, સંપૂર્ણ રીતે કહ્યો. ૫૧

इन्द्रियाणां प्रसङ्गेन धर्मस्यासेवनेन च ।

पापान्संयान्ति संसारानविद्वांसो नराधमाः ॥ ५२ ॥

મૂર્ખ નરાધમે ઇન્દ્રિયોના અતિસંગથી અને ધર્મના અસેવનથી પાપી સંસારગતિને પામે છે. ૫૨

કર્મવિપાક—

યાં યાં યોનિં તુ જીવોડયં येन येनेह कर्मणा ।

क्रमशो याति लोकेऽस्मिंस्तत्तत्सर्वं निबोधत ॥ ૫૩ ॥

આ જીવ અહીં આ લોકમાં જ જ કર્મથી જ જ યોનિ-
ને ક્રમાનુસારે પામે છે, તે તે સર્વ સાંભળો. ૫૩

बहून्वर्षगणान्घोराभरकान्प्राप्य तत्क्षयात् ।

संसारान्प्रतिपद्यन्ते महापातकिनस्त्विमान् ॥ ૫૪ ॥

મહાપાતકીઓ અનેકાનેક વર્ષો સુધી નરકમાં પડ્યા રહે
છે અને પાપક્ષય થતાં તેઓ ફરી આ સંસારને પામે છે. ૫૪

श्वसूकरखरोष्ट्राणां गोजाविमृगपक्षिणाम् ।

चण्डालपुकसनां च ब्रह्महा योनिमृच्छति ॥ ૫૫ ॥

શ્વસૂકર, ખરોટ્ટાનાં, ગોજા, વિમૃગ, પક્ષિણામ્ ।
ચણ્ડાલ, પુકસનાં, ચ બ્રહ્મહા યોનિમૃચ્છતિ ॥ ૫૫ ॥
બ્રહ્મહત્યા કરનારો માણસ કૂતરાં, ભૂંડ, ગધેડાં, ઊંટ,
બળદ, બકરાં, ઘેટાં, મૃગ, પંખી, ચંડાલ અને પુકસ એ
યોનિઓને પામે છે. ૫૫

कुमिकीटपतङ्गानां विद्भुजां चैव पक्षिणाम् ।

हिंसाणां चैव सत्त्वानां सुरापો ब्राह्मणो ब्रजेत् ॥ ૫૬ ॥

કુમિકીટપતંગાનાં વિદ્ભુજાં ચૈવ પક્ષિણામ્ ।
હિંસાણાં ચૈવ સત્ત્વાનાં સુરાપો બ્રાહ્મણો બ્રજેત્ ॥ ૫૬ ॥
સુરાપાન કરનારો બ્રાહ્મણ કૃમિ, ઘીડા, પતંગિયાં, વિષા
ખાનારાં પક્ષીઓ અને હિંસક પ્રાણીઓની યોનિમાં જાય છે.

लूताहिसरटानां च तिरश्चां चाम्बुचारिणाम् ।

हिंसाणां च पिशाचानां स्तेनो विप्रः सहस्रशः ॥ ૫૭ ॥

લૂતાહિસરટાનાં ચ તિરશ્ચાં ચામ્બુચારિણામ્ ।
હિંસાણાં ચ પિશાચાનાં સ્તેનો વિપ્રઃ સહસ્રશઃ ॥ ૫૭ ॥

ચોરી કરનારો બ્રાહ્મણ કચેળિયો, સર્પ, સરડો, જલચર જીવ, હિંસક પ્રાણીઓ તેમજ પિશાચો એ યોનિઓમાં હજારો વાર જન્મે છે. ૫૭

તૃણગુલ્મલતાનાં ચ ક્રવ્યાદાં દંષ્ટ્રિણામપિ ।

ક્રૂરકર્મકૃતાં ચૈવ શતશો ગુરુતલ્પગઃ ॥ ૫૮ ॥

ગુરુપત્ની સાથે ગમન કરનારો ધાસ, ગુચ્છ, લતા અને કાચું માંસ ખાનારાં, દાઢવાળાં, તેમજ કૂર કર્મ કરવાવાળાં પ્રાણીઓની જાતિમાં સેંકડોવાર જન્મ પામે છે. ૫૮

હિંસા ભવન્તિ ક્રવ્યાદાઃ ક્રમયોઽમક્ષયમક્ષિણઃ ।

પરસ્પરાદિનઃ સ્તેનાઃ પ્રેતાન્ત્યસ્ત્રીનિષેવિણઃ ॥ ૫૯ ॥

હિંસા કરનારાઓ કાચું માંસ ખાનારાં પ્રાણીઓ થઈને જન્મે છે; અલક્ષ્ય ખાનારાઓ કૃમિઓ થઈને જન્મે છે; સાધારણ ચોરો એક ખીજને ખાઈ જનારાં પ્રાણીઓ તરીકે અવતરે છે અને અંત્યજ સ્ત્રીને સેવનારાઓ પ્રેત થાય છે. ૫૯

સંયોગે પતિતૈર્ગત્વા પરસ્યૈવ ચ યોષિતમ્ ।

અપહૃત્ય ચ વિપ્રસ્વં ભવતિ બ્રહ્મરાક્ષસઃ ॥ ૬૦ ॥

પતિતો સાથે સંયોગ રાખવાથી, પરસ્ત્રી સાથે ગમન કરવાથી, તેમજ બ્રાહ્મણનું ધન હરવાથી માણસ બ્રહ્મરાક્ષસ થાય છે. ૬૦

મણિમુક્તાપ્રવાલાનિ હૃત્વા લોભેન માનવઃ ।

વિવિધાનિ ચ રત્નાનિ જાયતે હેમકર્તૃષુ ॥ ૬૧ ॥

જ માણસ લોભથી મણિ, મોતી, પરવાળાં તેમજ વિવિધ રત્નોની ચોરી કરે છે, તે હેમકાર પક્ષીની જાતનાં જન્મ પામે છે. ૬૧

धान्यं हृत्वा भवत्यास्तुः कांस्यं हंसो जलं प्लवः ॥
 मधु दंशः पयः काको रसं श्वा नकुलो घृतम् ॥ ६२ ॥
 मांसं गृध्रो वपां मद्गुस्तैलं तैलयकः खगः ।
 चीरीवाकस्तु लवणं बलाका शकुनिर्दधि ॥ ६३ ॥
 कौशेयं तित्तिरिर्हृत्वा क्षौमं हृत्वा तु दर्दुरः ।
 कार्पासतान्तवं क्रौञ्चो गोघा गां वाग्गुदो गुडम् ॥ ६४ ॥
 छुच्छुन्दरिः शुभान् गन्धान् पत्रशाकं तु बर्हिणः ।
 श्वाविष्कृतान्नं विविधमकृतान्नं तु शल्यकः ॥ ६५ ॥

अनाज चोरवाथी डंढर, डांसु चोरवाथी डंस, जल चोरवाथी प्लवपक्षी, मधु चोरवाथी डांस, दूध चोरवाथी कागंडा, रस चोरवाथी इतरे, घी चोरवाथी नागियो, मांस चोरवाथी गीध, चरबी चोरवाथी जलडूकडी, तेल चोरवाथी तैलय (तेल पीनारुं) पंभी, मीठुं चोरवाथी चीरीवाक (ज्या स्वरवाणुं) पक्षी, दही चोरवाथी बलाका पक्षी, देशमी वस्त्र चोरवाथी तेतर, अणसीतुं वस्त्र चोरवाथी देडके, सुतराव वस्त्र चोरवाथी सारस, गाय चोरवाथी घो, गोग चोरवाथी वाग्गुद पक्षी, शुल सुगंधी पदार्थो चोरवाथी छछूंदर, शाकपान चोरवाथी मोर, विविध पकवान चोरवाथी श्वाविध (मोठी सेढाध) अने कायां अन्न चोरवाथी शल्यक (नानी सेढाध)—अे प्रमाणे ते ते योनिओमां जन्म थाय छे. ६२-६५

बको भवति हृत्वाग्निं गृहकारी ह्युपस्करम् ।

रक्तानि हृत्वा वासांसि जायते जीवजीवकः ॥ ६६ ॥

अग्नि चोरवाथी अगलानो, रायरत्रीलुं चोरवाथी गृह-

કારી (ગિધેલ) નો અને રંગેલાં વસ્ત્રો ચોરવાથી ચંકારપક્ષીનો જન્મ આવે છે. ૬૬

વૃકો મૃગેમં વ્યાઘ્રોઽશ્વં ફલમૂલં તુ મર્કટઃ ।

સ્ત્રીમૃક્ષઃ સ્તોકકો વારિ યાનાન્યુષ્ટઃ પશૂનજઃ ॥ ૬૭ ॥

મૃગ તથા હાથીને ચોરનારો વરુનો, ઘોડો ચોરનારો વાઘનો, ફલમૂળ ચોરનારો માંકડાનો, સ્ત્રીહરણ કરનારો રીંછનો, પાણી ચોરનારો બપૈયાનો, વાહન ચોરનારો જાંટનો અને પશુ ચોરનારો બકરાનો અવતાર પામે છે. ૬૭

યદ્વા તદ્વા પરદ્રવ્યમપહૃત્ય બલાન્નરઃ ।

અવશ્યં યાતિ તિર્યક્ત્વં જગધ્વા ચૈવાહુતં હ્રિઃ ॥ ૬૮ ॥

જો માણસ ગમે તેવું તેણે પરદ્રવ્યનું હરણ કરે છે તેમજ જો હોમ્યા વિનાનું હવિ ખાય છે, તે અવશ્ય પશુ-પંખીની યોનિને પામે છે. ૬૮

સ્ત્રિયોઽપ્યેતેન કલ્પેન હૃત્વા દોષમવામ્નયુઃ ।

એતેષામેવ જન્તૂનાં માર્યાત્વમ્પ્રયાન્તિ તાઃ ॥ ૬૯ ॥

સ્ત્રીઓ ચોરી કરે, તે તેમને પણ આ પ્રમાણે દોષો લાગે છે અને તેઓ તે તે જીવોની માદા થઈ જન્મે છે. ૬૯

સ્વેમ્યઃ સ્વેમ્યસ્તુ કર્મમ્યશ્ચ્યુતા વર્ણા હનાપદિ ।

પાપાન્સંસૃત્ય સંસારાન્ પ્રેષ્યતાં યાન્તિ શત્રુષુ ॥ ૭૦ ॥

આપત્તિરહિત સમયમાં પણ પોતપોતાના સ્વકર્મથી બ્રહ્મ થયેલા ચારે વર્ણુવાળાઓ પાપી યોનિઓમાં અવતરીને શત્રુઓનું દાસપણું પામે છે. ૭૦

વાન્તાશ્યુલ્કામુલ્કઃ પ્રેતો વિપ્રો ધર્માત્સ્વકાશ્યુતઃ ।

અમેઘ્યકુળપાશી ચ ક્ષત્રિયઃ કટપૂતનઃ ॥ ૭૧ ॥

સ્વધર્મથી બ્રહ્મ થયેલો વિપ્ર ઝોકેલું ખાનારો ઉલ્કામુખ (જ્વાલામુખ) નામે પ્રેત થાય છે, તેમ તેવો ક્ષત્રિય વિષ્ટા અને શખ ખાનારો કટપૂતન નામે પ્રેત થાય છે. ૭૧

મૈત્રાક્ષજ્યોતિકઃ પ્રતો વૈશ્યો ભવતિ પૂયમ્બુક ।

ચૈલાશકશ્ચ ભવતિ શૂદ્રો ધર્માત્સ્વકાશ્યુતઃ ॥ ૭૨ ॥

સ્વકર્મથી બ્રહ્મ વૈશ્ય પરનું લોભન કરનારો મૈત્રાક્ષજ્યોતિક નામે પ્રેત થાય છે; તેમ સ્વધર્મથી ચૂકેલો શૂદ્ર લૂગડાંમાંની જૂ વગેરે ખાનારો ચૈલાશક નામે પ્રેત થાય છે. ૭૨

યથા યથા નિષેવન્તે વિષયાન્વિષયાત્મિકાઃ ।

તથા તથા કુશલતા તેષાં તેષૂપજાયતે ॥ ૭૩ ॥

વિષયચિત્ત માણસો જમ જમ વિષયોને સેવે છે, તેમ તેમ તેઓ તેમાં કુશલતા આણે છે. ૭૩

તેઽમ્યાસાત્કર્મણાં તેષાં પાપાનામલ્પબુદ્ધયઃ ।

સંપ્રામુવન્તિ દુઃસ્વાનિ તાસુ તાસ્વિહ યોનિષુ ॥ ૭૪ ॥

તે ટૂંટી બુદ્ધિવાળાઓ પાપી કર્મોના અભ્યાસે કરીને તે તે યોનિઓમાં દુઃખ પામે છે. ૭૪

તામિસ્રાદિષુ ચોગ્રેષુ નરકેષુ વિવર્તનમ્ ।

અસિપત્રવનાદીનિ બન્ધનચ્છેદનानि च ॥ ૭૫ ॥

તેઓ તામિસ્ર આદિ ઘોર નરકોમાં ફેરા લે છે, તેમજ અસિપત્ર વન આદિ બંધનો અને છેદન આદિ યાતનાઓ પામે છે. ૭૫

વિવિધાશ્ચૈવ સંપીડાઃ કાકોલૂકૈશ્ચ મધ્વણમ્ ।

કરમ્ભવાલુકાપાન્ કુંભીપાકાંશ્ચ દારુણાન્ ॥ ૭૬ ॥

તેઓ વિવિધ પીડાઓ ભોગવે છે, તેમને કાગડાઓ અને ધુવડો ખાય છે, તેમને ધગધગતી રેતીના તાપ સહેવા પડે છે, તેમજ તેમને કુંભીપાક વગેરે દારુણ નરકો મળે છે. ૭૬

સંમવાશ્ચ વિયોનીષુ દુઃસ્વપ્રાયાસુ નિત્યશઃ ।

શીતાતપાભિઘાતાંશ્ચ વિવિધાનિ મયાનિ ચ ॥ ૭૭ ॥

તેઓ મુખ્યત્વે દુઃખભરી એવી તિર્થક્ આદિ યોનિઓમાં વારંવાર જન્મ પામે છે અને ઠાઠતડકાની પીડાઓ તથા વિવિધ ભય ભોગવે છે. ૭૭

અસકુદ્ધર્મવાસેષુ વાસં જન્મ ચ દારુણમ્ ।

બન્ધનાનિ ચ કાષ્ટાનિ પરપ્રેષ્યત્વમેવ ચ ॥ ૭૮ ॥

તેમને વારંવાર ગર્ભવાસમાં રહેવાનું આવે છે, દારુણ જન્મ લેવા પડે છે, કષ્ટદાયી બંધનો પડે છે, તેમજ પારકાની ચાકરી કરવાની આવે છે. ૭૮

બન્ધુપ્રિયવિયોગાંશ્ચ સંવાસં ચૈવ દુર્જનૈઃ ।

દ્રવ્યાર્જનં ચ નાશં ચ મિત્રામિત્રસ્ય ચાર્જનમ્ ॥ ૭૯ ॥

તેમને બંધુઓ અને પ્રિયજનોના વિયોગો આવે છે, દુર્જનો સાથે સહવાસ આવે છે, ધન રળવાને મથવું પડે છે, ધનનો નાશ આવે છે, મુશ્કેલીએ મિત્ર મળે છે અને અકારણ શત્રુઓ થાય છે. ૭૯

જરાં ચૈવાપ્રતીક્ષારાં વ્યાધિમિશ્રોપપીડનમ્ ।

ક્લેશાંશ્ચ વિવિધાંસ્તાંસ્તાન્મૃત્યુમેવ ચ દુર્જયમ્ ॥ ૮૦ ॥

તેમને અટળ ઘડપણ આવે છે, વ્યાધિઓથી ખીડા થાય છે, વિવિધ કલેશો આવે છે અને તેઓ દુર્જય મરણને પ્રાપ્ત થાય છે. ૮૦

યાદ્યશેન તુ ભાવેન યદ્યત્કર્મ નિષેવતે ।

તાદ્યશેન શરીરેણ તત્તત્ફલમ્મુપાશ્નુતે ॥ ૮૧ ॥

જ જ લાવથી મનુષ્ય જવું જવું કર્મ કરે છે, તેવું તેવું શરીર પામીને તે તે કર્મનું ફળ ભોગવે છે. ૮૧

एष सर्वः समुद्दिष्टः कर्मणां वः फलोदयः ।

नैःश्रेयसकरं कर्म विप्रस्येदं निबोधत ॥ ૮૨ ॥

આ તમને કર્મોની સર્વ ફલપ્રાપ્તિ વિશે કહ્યું. હવે જ કર્મોથી બ્રાહ્મણનો મોક્ષ થાય છે તે સાંભળો. ૮૨

બ્રાહ્મણનાં શ્રેયસ્કર કર્મ—

वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानमिन्द्रियाणां च संयमः ।

अहिंसा गुरुसेवा च निःश्रेयसकरं परम् ॥ ૮૩ ॥

વેદાભ્યાસ, તપ, જ્ઞાન, ઈન્દ્રિયસંયમ, અહિંસા અને ગુરુસેવા એ બ્રાહ્મણોનાં પરમ કલ્યાણકારી કર્મ છે. ૮૩

सर्वेषामपि चैतेषां शुभानामिह कर्मणाम् ।

किंचिच्छ्रेयस्करतरं कर्मोक्तं पुरुषं प्रति ॥ ૮૪ ॥

આ લોકમાં આ સર્વ શુભ કર્મોમાંય કયું કર્મ પુરુષને વિશે વિશેષ શ્રેયસ્કર કહ્યું છે ? ૮૪

सर्वेषामपि चैतेषामात्मज्ञानं परं स्मृतम् ।

तद्व्यग्रयं सर्वविद्यानां प्राप्यते ह्यमृतं ततः ॥ ૮૫ ॥

આ સૌ કર્મોમાં આત્મજ્ઞાનને શ્રેષ્ઠ કહ્યું છે. ક્રમકે તે સર્વ વિદ્યાઓમાં ઉત્તમ છે અને તેથીજ મોક્ષપ્રાપ્તિ થાય છે. ૮૫

ષણ્ણામેષાં તુ સર્વેષાં કર્મણાં પ્રેત્ય ચેહ ચ ।

શ્રેયસ્કરતરં જ્ઞેયં સર્વદા કર્મ વૈદિકમ્ ॥ ૮૬ ॥

આ સર્વ ખટકર્મોમાં આ લોક તેમજ પરલોકમાં વૈદિક કર્મને સર્વદા અધિક કહ્યાણુકારી બાણુવું. ૮૬

વૈદિકે કર્મયોગે તુ સર્વાણ્યેતાન્યશેષતઃ ।

અન્તર્ભવન્તિ ક્રમશસ્તસ્મિસ્તસ્મિન્ક્રિયાવિધૌ ॥ ૮૭ ॥

વૈદિક કર્મયોગ(અયોતિષ્ટોમાદિ)ના તે તે ક્રિયાવિધિમાં પાછીનાં સર્વ કર્મો, ક્રમપૂર્વક અંતર્ગત થાય છે. ૮૭

સુખામ્યુદયિકં ચૈવ નૈઃશ્રેયસિકમેવ ચ ।

પ્રવૃત્તં ચ નિવૃત્તં ચ દ્વિવિધં કર્મ વૈદિકમ્ ॥ ૮૮ ॥

સ્વર્ગાદિ સુખનો અભ્યુદય કરનારું 'પ્રવૃત્ત કર્મ' અને મોક્ષ આપનારું 'નિવૃત્ત કર્મ'—આમ વૈદિક કર્મ બે પ્રકારનાં છે. ૮૮

ઇહ ચામુત્ર વા કામ્યં પ્રવૃત્તં કર્મ કીર્ત્યતે ।

નિષ્કામં જ્ઞાનપૂર્વ તુ નિવૃત્તમુપાદિશ્યતે ॥ ૮૯ ॥

આ લોક તથા પરલોકના સુખની કામના માટેનું કર્મ 'પ્રવૃત્ત' કહેવાય છે, ત્યારે જ્ઞાનપૂર્વક નિષ્કામ કર્મ 'નિવૃત્ત' બતાવાય છે. ૮૯

[અકામોપહતં નિત્યં નિવૃત્તં ચ વિધીયતે ।

કામતસ્તુ કૃતં કર્મ પ્રવૃત્તમુપાદિશ્યતે ॥

નિત્ય નિષ્કામભાવે કરેલું કર્મ નિવૃત્ત કર્મ છે, ત્યારે કામનાપૂર્વક કરેલું કર્મ પ્રવૃત્ત કહેવાય છે.]

પ્રવૃત્તં કર્મ સંસેવ્ય દેવાનામેતિ સામ્યતામ્ ।

નિવૃત્તં સેવમાનસ્તુ ભૂતાન્યત્યેતિ પશ્ચ વૈ ॥ ૧૦ ॥

પ્રવૃત્ત કર્મ સેવીને માણસ દેવોનું સામ્યતા પામે છે, ત્યારે નિવૃત્ત કર્મ સેવનારો પંચમહાભૂતોને વટાવીને મોક્ષ મેળવે છે. ૯૦

સર્વભૂતેષુ ચાત્માનં સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ ।

સમં પश्यન્નાત્મયાજી સ્વારાજ્યમધિગच्छति ॥ ૧૧ ॥

પ્રાણીમાત્રને વિશે જ પોતાના આત્માને જુએ છે, તેમ જ જ પોતાના આત્મામાં પ્રાણીમાત્રને જુએ છે, એમ સમ દષ્ટિથી જોનારો તે આત્મયજ્ઞ કરનાર પુરુષ સ્વારાજ્ય (મોક્ષ) ને પામે છે. ૯૧

યથોક્તાન્યપિ કર્માણિ પરિહાય દ્વિજોત્તમઃ ।

આત્મજ્ઞાને શમે ચ સ્યાદ્વેદાભ્યાસે ચ યત્નવાન્ ॥ ૧૨ ॥

શાસ્ત્રમાં કહેલાં કર્મોને પણ છોડીને બ્રાહ્મણે આત્મજ્ઞાન, ઈન્દ્રિયજય અને વેદાભ્યાસ વિશે પ્રયત્નવાન રહેવું. ૯૨

एतद्धि जन्मसाफल्यं ब्राह्मणस्य विशेषतः ।

प्राप्यैतत्કृतकृत्यો हि द्विजो भवति नान्यथा ॥ ૧૩ ॥

બ્રાહ્મણની એજ વિશેષે કરીને જન્મસફલતા છે. તે એને પામીને કૃતાર્થ થાય છે, બીજી રીતે નહિ. ૯૩

વેદનું માહાત્મ્ય—

પિતૃદેવમનુષ્યાણાં વેદશ્ચક્ષુઃ સનાતનમ્ ।

અશક્યં ચાપ્રમેયં ચ વેદશાસ્ત્રમિતિ સ્થિતિઃ ॥ ૧૪ ॥

વેદ એ પિતૃઓ, દેવો અને મનુષ્યોનું સનાતન નેત્ર છે. વેદશાસ્ત્ર અશક્ય (અપૌરુષેય) અને અપ્રમેય (મીમાંસા તથા ન્યાયશાસ્ત્ર વિના માપી શકાય નહિ એવું) છે, એવી વ્યવસ્થા છે. ૯૪

યા વેદવાહ્યાઃ સ્મૃતયો યાશ્ચ કાશ્ચ કુદૃષ્ટયઃ ।

સર્વાસ્તા નિષ્ફલાઃ પ્રેત્ય તમોનિષ્ઠા હિ તાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૧૫ ॥

જે સ્મૃતિઓ વેદખહાર છે અને જે શાસ્ત્રો વેદવિરુદ્ધ કૃતર્કમૂલક છે, તે સૌ પરલોકમાં અક્ષણ જનારાં છે. કેમકે સ્મૃતિશાસ્ત્રો નરકવાસ લાવનારાં છે. ૯૫

ઉત્પદ્યન્તે વ્યવન્તે ચ યાન્યતોઽન્યાનિ કાનિચિત્ ।

તાન્યર્વાક્કાલિકતયા નિષ્ફલાન્યનૃતાનિ ચ ॥ ૧૬ ॥

વેદમૂલક નહિ એવાં જે કોઈ શાસ્ત્રો રચાય છે, તેઓ નાશ પામે છે. તેમની અર્વાચીનતાને લીધે તેઓ નિષ્ફળ અને અસત્ય છે. ૯૬

ચાતુર્વર્ણ્ય ત્રયો લોકાશ્ચત્વારશ્ચાશ્રમાઃ પૃથક્ ।

ભૂતં મહ્યં મવિષ્યં ચ સર્વં વેદાત્પ્રસિદ્ધયતિ ॥ ૧૭ ॥

ચાર વર્ણ, ત્રણ લોક (ભૂર, ભુવર્ અને સ્વર્), ચાર જુદા જુદા આશ્રમે, ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય—એ સર્વ વેદ વડેજ પ્રસિદ્ધ થાય છે. ૯૭

શબ્દઃ સ્પર્શશ્ચ રૂપં ચ રસો ગંધશ્ચ પચ્ચમઃ ।

વેદાદેવ પ્રસૂયન્તે પ્રસૂતિગુણકર્મતઃ ॥ ૯૮ ॥

શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને પાંચમો ગંધ, એ સત્વાદિ
ગુણોના કર્મો વડે વેદમાંથીજ પ્રસવ પામે છે. ૯૮

વિભર્તિ સર્વભૂતાનિ વેદશાસ્ત્રં સનાતનમ્ ।

તસ્માદેતત્પરં મન્યે યજ્ઞન્તોરસ્ય સાધનમ્ ॥ ૯૯ ॥

સનાતન વેદશાસ્ત્ર ભૂતમાત્રોતું ધારણુપોષણુ કરે છે; તેથી
હું એને પ્રાણીના પરમ કલ્યાણકારી સાધનરૂપ માનું છું. ૯૯

સેનાપત્યં ચ રાજ્યં ચ દણ્ડનેતૃત્વમેવ ચ ।

સર્વલોકાધિપત્યં ચ વેદશાસ્ત્રવિદર્હતિ ॥ ૧૦૦ ॥

વેદશાસ્ત્રને જાણનારો માણસ સેનાપતિપણું, રાજ્ય,
દંડનું નેતાપણું, તેમજ સર્વ લોક ઉપર આધિપત્ય પામવાને
યોગ્ય છે. ૧૦૦

યથા જાતબલો વહ્નિર્દહત્યાર્દ્રાનપિ દ્રુમાન્ ।

તથા દહતિ વેદજ્ઞઃ કર્મજં દોષમાત્મનઃ ॥ ૧૦૧ ॥

જમ ભડભડ થયેલો અગ્નિ લીલાં ઝાડોને પણ ખાળી
નાખે છે, તેમ વેદજ્ઞ મનુષ્ય કર્મથી થયેલા પોતાના દોષોને
ખાખ કરે છે. ૧૦૧

[ન વેદબલમાશ્રિત્ય પાપકર્મરુચિર્ભવેત્ ।

અજ્ઞાનાશ્ચ પ્રમાદાશ્ચ દહતે કર્મ નેતરત્ ॥

વેદરૂપી બળનો આશ્રય કર્યા પછી પાપકર્મમાં રુચિજ
થતી નથી. વૈદિક કર્મ અજ્ઞાતાં કે ગફલતથી થયેલાં પાપો-
નેજ ખાળે છે, ખીજાં પાપોને નહિ.]

વેદશાસ્ત્રાર્થતત્ત્વજ્ઞો યત્ર તત્રાશ્રમે વસન્ ।

ઈહૈવ લોકે તિષ્ઠન્સ બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥ ૧૦૨ ॥

વેદના શાસ્ત્રાર્થનો તત્ત્વજ્ઞ માણસ ગમે તે કોઈ આશ્રમમાં વસતો હોય, તો પણ આ લોકમાં રહેતો તે બ્રહ્મરૂપને યોગ્ય છે.

અજ્ઞેમ્યો ગ્રન્થિનઃ શ્રેષ્ઠા ગ્રન્થિમ્યો ધારિણો વરાઃ ।

ધારિમ્યો જ્ઞાનિનઃ શ્રેષ્ઠા જ્ઞાનિમ્યો વ્યવસાયિનઃ ॥ ૧૦૩ ॥

વેદના અજ્ઞાનીઓ કરતાં વેદગ્રંથનો પાઠ કરનારા શ્રેષ્ઠ છે; એ ગ્રંથપાઠીઓ કરતાં વેદને સ્મરણમાં ધારણ કરનારા શ્રેષ્ઠ છે; એ સ્મરણમાં ધારણ કરનારા કરતાં વેદના જ્ઞાનવાળા શ્રેષ્ઠ છે; અને એ જ્ઞાનવાળાઓ કરતાં તદ્દવત્ આચરનારાઓ શ્રેષ્ઠ છે.

તપો વિદ્યા ચ વિપ્રસ્ય નિઃશ્રેયસકરં પરમ્ ।

તપસા કિલ્બિષં હન્તિ વિદ્યાયાઽમૃતમશ્રુતે ॥ ૧૦૪ ॥

તપ અને વિદ્યા એ બ્રાહ્મણને પરમ કલ્યાણકારી છે. તપથી તે પાપ નાશ કરે છે અને વિદ્યાથી તે અમૃત (મોક્ષ) ભોગવે છે. ૧૦૪

• પ્રત્યક્ષં ચાનુમાનં ચ શાસ્ત્રં ચ વિવિધાગમમ્ ।

ત્રયં સુવિદિતં કાર્યં ધર્મશુદ્ધિમભીષ્સતા ॥ ૧૦૫ ॥

ધર્મતત્ત્વને જાણવા ઇચ્છનારાઓ પ્રત્યક્ષ (શ્રુતિ), અનુમાન (સ્મૃતિ) અને વિવિધ આગમશાસ્ત્રો—એ ત્રણને સારી રીતે જાણવાં જોઈએ. ૧૦૫

આર્ષં ધર્મોપદેશં ચ વેદશાસ્ત્રાવિરોધિના ।

યસ્તર્કેણાનુસંઘત્તે સ ધર્મં વેદ નેતરઃ ॥ ૧૦૬ ॥

ઋષિસેવિત વેદનું અને સ્મૃતિ આદિ ધર્મોપદેશનું જ

वेदने अविशेधी अेवा तर्कथी (न्यायथी) अनुसंधान करे छे,
ते धर्मने ज्ञे छे, अीने तेने ज्ञेयतो नथी. १०६

नैःश्रेयसमिदं कर्म यथोदितमशेषतः ।

मानवस्यास्य शास्त्रस्य रहस्यमुपदिश्यते ॥ १०७ ॥

भोक्षदाथी सर्व कर्मो आ यथाशास्त्र कक्षां. हवे आ
मानवशास्त्रनुं रहस्य उपदेशुं छुं. १०७

अनाम्नातेषु धर्मेषु कथं स्यादिति चेद्भवेत् ।

यं शिष्टा ब्राह्मणा ब्रूयुः स धर्मः स्यादशङ्कितः ॥ १०८ ॥

अडीं नहि कहेवायेला धर्मो संबन्धी जे 'शुं करवुं'
अवी शंका थाय, तो शिष्ट ब्राह्मणो जेने धर्म कहे ते निःशंक
रीते धर्म ज्ञेयवो. १०८

शिष्ट ब्राह्मणो—

धर्मेणाधिगतो यैस्तु वेदः सपरिवृंहणः ।

ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥ १०९ ॥

जमणे धर्मपूर्वक सर्वांगसमेत वेदनुं अध्ययन करुं
डेय, ते श्रुतिने प्रत्यक्ष करवाभां करणुप अेवा ब्राह्मणोने
शिष्ट ज्ञेयवो. १०९

दशावरा वा परिषद्यं धर्मं परिकल्पयेत् ।

त्रयवरा वापि वृत्तस्था तं धर्मं न विचालयेत् ॥ ११० ॥

दश श्रेष्ठ ब्राह्मणोनी परिषद अथवा त्रय सदाचारी
ब्राह्मणो जे धर्म ठरावे, ते धर्मने उथापवो नहि. ११०

[पुराणं मानवो धर्मः साङ्गो वेदभिकित्सितम् ।

आज्ञासिद्धानि चत्वारि न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥

પુરાણો, માનવધર્મશાસ્ત્ર, ષડંગ વેદ, તેમજ આયુર્વેદ એ ચાર આજ્ઞાસિક્ષ છે, કૃતકોર્પી તેમનો નાશ કરાય નહિ.]

પરિષદ—

ત્રૈવિદ્યો હેતુકસ્તર્કી નૈરુક્તો ધર્મપાઠકઃ ।

ત્રયાશ્ચાશ્રમિણઃ પૂર્વે પરિષત્સ્યાદ્દશાવરા ॥ ૧૧૧ ॥

ત્રણ વેદોને જાણનારા, ન્યાયશાસ્ત્ર જાણનાર, મીમાંસાના તર્કને જાણનાર, નિરુક્ત જાણનાર, ધર્મશાસ્ત્ર જાણનાર, બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થી અને વાનપ્રસ્થી એ ત્રણ આશ્રમીઓ એમ જાણનારાં જાણે દશ વિદ્વાનોની પરિષદ થાય છે. ૧૧૧

ઋગ્વેદવિદ્યજુર્વિષ્ણુ સામવેદવિદેવ ચ ।

ત્ર્યવરા પરિષજ્ઞેયા ધર્મસંશયનિર્ણયે ॥ ૧૧૨ ॥

અથવા ધર્મના સંશય વખતે નિર્ણય કરવા માટે ઋગ્વેદ જાણનાર, યજુર્વેદ જાણનાર અને સામવેદ જાણનાર એ ત્રણની પરિષદ જાણવી. ૧૧૨

एकोऽपि वेदविद्धर्मं यं व्यवस्येद्वृद्धिजोत्तमः ।

स विज्ञेयः परो धर्मो नाज्ञानामुदितोऽयुतैः ॥ ૧૧૩ ॥

અથવા એક પણ વેદજ્ઞ દ્વિજવર જે ધર્મ ઠરાવે તેને પરમ ધર્મ જાણવો. પણ દશ હજાર અજ્ઞાનીઓ જોનો નિર્ણય કરે તેને ધર્મરૂપ નહિ જાણવો. ૧૧૩

अव्रतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् ।

सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते ॥ ૧૧૪ ॥

બ્રહ્મચર્યાદિ વ્રત વિનાના, વેદમંત્રના અર્ધ્યયનથી રહિત

અને જાતિના નામ માત્રે પેટ ભરનારાઓ હજારોની સંખ્યામાં
લેગા થાય, તે પણ તે પરિષદ નથી થતી. ૧૧૪.

યં વદન્તિ તમોભૂતા મૂર્ખા ધર્મમતદ્વિદઃ ।

તત્પાપં શતઘા ભૂત્વા તદ્વક્તૃનજુગચ્છતિ ॥ ૧૧૫ ॥

વેદને યથાર્થ નહિ જાણનારા તમોગુણી મૂર્ખાઓ જે
પ્રાયશ્ચિતાદિક ધર્મ કહે છે, તેનું પાપ સેંકડો રૂપે લઈને
તેના બોલનારાઓને લાગે છે. ૧૧૫

एतद्बोऽभिहितं सर्वं निःश्रेयसकरं परम् ।

अस्मादप्रच्युतो विप्रः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ૧૧૬ ॥

આ તમને પરમ કલ્યાણકારી સર્વ સાધન કહ્યું. જે વ્રાહ્મણ
આમાંથી ચલિત થતો નથી, તે પરમ ગતિને પામે છે. ૧૧૬

एवं स भगवान्देवो लोकानां हितकाम्यया ।

धर्मस्य परमं गुह्यं ममेदं सर्वमुक्तवान् ॥ ૧૧૭ ॥

આ પ્રકારે, તે ભગવાન મનુદેવે લોકોના હિતની ઇચ્છા-
થી ધર્મનું આ સર્વ પરમરહસ્ય કહ્યું છે. ૧૧૭

द्विजने ઉપદેશ—

सर्वमात्मनि संपश्येत्सच्चासच्च समाहितः ।

सर्वं ह्यात्मनि संपश्यन्नाधર્મે कुरुते मनः ॥ ૧૧૮ ॥

સાવધાન ચિત્તે સત્ અને અસત્ એ સર્વને આત્મામાં
જોવાં. કેમકે એમ સર્વને આત્મામાં જોનાર અધર્મમાં મન
કરતો નથી. ૧૧૮

आत्मैव देवताः सर्वाः सर्वमात्मन्यवस्थितम् ।

आत्मा हि जनयत्येषां कर्मयोगं शरीरिणाम् ॥ ૧૧૯ ॥

આત્માજ સર્વ દેવતાઓ છે. આત્મામાંજ સૌ કાંઈ રહેલું છે. આત્માજ આ શરીરધારીઓના કર્મયોગને ઉત્પન્ન કરે છે.

સ્થં સંનિવેશયેત્ક્ષેષુ ચેષ્ટનસ્પર્શનેઽનિલમ્ ।

પંક્તિદૃષ્ટયોઃ પરં તેજઃ સ્નેહેઽપો ગાં ચ મૂર્તિષુ ॥ ૧૨૦ ॥

મનસીન્દું દિશઃ શ્રોત્રે ક્રાન્તે વિષ્ણું બલે હરમ્ ।

વાચ્યમ્નિં મિત્રમુત્સર્ગે પ્રજને ચ પ્રજાપતિમ્ ॥ ૧૨૧ ॥

બાહ્ય આકાશને અંદરના આકાશોમાં, વાયુને યેષા અને સ્પર્શોમાં, અગ્નિના તેજને જઠરાગ્નિમાં, સૂર્યના તેજને નેત્રમાં, જલને સ્નેહમાં, પૃથ્વીને શરીરોમાં, ચંદ્રને મનમાં, દિશાઓને કાનોમાં, વિષ્ણુને ચરણગતિમાં, હરને બળમાં, અગ્નિને વાણીમાં, મિત્રને ગુઢામાં અને પ્રજાપતિને જનનેન્દ્રિયમાં એમ એકલાવ કરવો. ૧૨૦, ૧૨૧

પ્રશાસિતારં સર્વેષામળીયાંસમણોરપિ ।

રુક્મામં સ્વપ્નધીગમ્યં વિદ્યાત્તં પુરુષં પરમ્ ॥ ૧૨૨ ॥

તે પરમ પુરુષને પ્રીછવો—જ સર્વનો નિયંતા છે. જ અણુથી પણ અણુ છે; જ સુવર્ણ કાંતિવાળો છે અને જ સ્વપ્નની બુદ્ધિ (નિર્વિકલ્પ જ્ઞાન)થી સાક્ષાત્કાર યોગ્ય છે. ૧૨૨

एनमेके वदन्त्यग्निं मनुमन्ये प्रजापतिम् ।

इन्द्रमेके परे प्राणमपरे ब्रह्म शाश्वतम् ॥ ૧૨૩ ॥

એને કોઈક અગ્નિ કહે છે, તો કોઈક મનુ કહે છે; કોઈક પ્રજાપતિ કહે છે, તો કોઈક ઈંદ્ર કહે છે; કોઈક વળી એને પ્રાણ કહે છે, તો વળી બ્રહ્મ એને શાશ્વત બ્રહ્મ કહે છે. ૧૨૩

एष सर्वाणि भूतानि पञ्चभिर्ग्याप्य मूर्तिभिः ।

जन्मवृद्धिक्षयैर्नित्यं संसारयति चक्रवत् ॥ १२४ ॥

એ પરમાત્મા સર્વ ભૂતોને પંચમહાભૂતો વડે વ્યાપ્ત કરે છે અને નિત્ય ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લય કરીને તેમને ચક્રની જેમ સંસારમાં ધુમાવે છે. ૧૨૪

एवं यः सर्वभूतेषु पश्यत्यात्मानमात्मना ।

स सर्वसमतामेत्य ब्रह्માभ्येति परं पदम् ॥ १२५ ॥

આ રીતે જે માણસ પ્રાણીમાત્રને વિશે પોતાના આત્મા-એ કરીને પોતાનાજ આત્માને જુએ છે, તે સર્વને વિશે સમતા પામીને પરમપદરૂપ બ્રહ્મને પામે છે. ૧૨૫

મનુસ્મૃતિ ભણવાનું ક્ષણ—

[चतुर्वेदसमं पुण्यमस्य शास्त्रस्य धारणात् ।

भूयोवाप्यतिरिच्येत पापनिर्यातनं महत् ॥

આ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવાથી ચાર વેદોનાં અધ્યયન જેટલું પુણ્ય મળે છે. વિશેષમાં આ છે કે, તેથી પાપનો પણ નાશ થાય છે.]

इत्येतन्मानवं शास्त्रं भृगुप्रोक्तं पठन्द्विजः ।

भवत्याचारवान्नित्यं यथेष्टां प्राप्नुयाद्गतिम् ॥ १२६ ॥

ભૃગુએ કહેલા આ માનવશાસ્ત્રનો જે દ્વિજ પાઠ કરે છે, તે નિત્ય આચારસંપન્ન થાય છે અને ઇચ્છિત ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. ૧૨૬

[मनुः स्वायंभुवो देवः सर्वशास्त्रार्थपारगः ।

तस्यास्यनिर्गतं धर्मं विचार्य बहुविस्तरम् ॥

ये पठन्ति द्विजाः केचित्सर्वपापोपशान्तिदम् ।

ते गच्छन्ति परं स्थानं ब्रह्मणः सद्यः शाश्वतम् ॥

સ્વયંભૂતા પુત્ર મનુદેવ સર્વ શાસ્ત્રોના અર્થોના પારગામી હતા. તેમના મુખમાંથી નીકળેલા ખૂબ વિસ્તારવાળા અને સર્વ પાપોની શાંતિ કરનારા આ ધર્મશાસ્ત્રને જ કોઈ દિવસે વિચારપૂર્વક લણે છે, તે પરમસ્થાનને—બ્રહ્મના સનાતન ધામને—પામે છે.]

इति श्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां द्वादशोऽध्यायः ॥
 इति श्री मानवधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्त संहितायां अध्याय १२ मे समाप्त

ધર્મપાલનની શ્રેષ્ઠ મૂમિ

સનાતન ધર્મ તો એકજ છે, શારદધર્મ બલે બિલેત્ર ઠો પશુ આત્માનો ધર્મ તો એકજ છે. સર્વ ક્ષણ, સર્વ સ્થાને સર્વ સ્વરૂપ તો એકજ છે અને સત્યનું અણીશુદ્ધ પાલન ધર્મ.

ધર્મ કોઈએ ખોળી કાઢ્યો નથી કે કોઈએ ઉત્પન્ન કર્યો નહીં જડ કે ચેતન કોઈ પશુ પદાર્થની કે જીવની ઉત્પત્તિ ધર્મ તે ધર્મ સ્વીકારતો આવે છે. ધર્મ કોઈ એક વ્યક્તિની, દેશની કે યુનિયાની થાપણ નથી. સર્વ દેશની તે સામાન્ય મિલકત છે.

જેના પાલનથી શાશ્વત આનંદસુખ પ્રાપ્ત થાય તે સત્ય. સત્ય ત્રિકાલ-અખાધિત છે અને તેથી અનંત, અચ્ય અને અગાધ છે.

સ્થિતિનું ભાન થતાં વિવેક જન્મે છે, વિવેકના હુતાશમાંથી વૈરાગ્ય જન્મે છે અને વૈરાગ્યમાંથી ભક્તિસહિત જ્ઞાન પ્રકટે છે. અજ્ઞાનને જેમ જેમ તે વધુ ઝેણખતો થાય છે, તેમ તેમ તે ભક્તિ-સહિત જ્ઞાનની વધુ નજીક જાય છે. અજ્ઞાનનો અંધકાર હવે તેને સ્પષ્ટ સમજાય છે અને ભક્તિસહિત જ્ઞાનના પ્રકાશમાં તેનાં નેત્રનાં પોપચાં અણમીંચાયાં રાખતાં તે ટેવાતો જાય છે.

સત્સંગથી વિવેક જન્મે છે અને સારાસાર પારખનારી શક્તિ જે વિવેક તે અભ્યાસથી આવે છે. સમજપૂર્વક એકનિષ્ઠ ચિંતન તે અભ્યાસ. આવા અભ્યાસમાં ચિત્ત પરોવાઈ રહે ને વિવેકદષ્ટિ સાંપડે એ જીવનને ધ્યેયવાદ છે. શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન માણસને એ ચિંતનમાં પ્રેરે છે.

ધર્મપાલનની આ ઊંચામાં ઊંચી ભૂમિકા છે. આપણું તે ધ્યેય ઠો, આપણા સૌ પ્રયત્નો તે નિશાએ ઠો, આપણી ગતિ પ્રગતિ ઠો, તેવા ધર્મરાજના ચરણમાં આપણા કોટિ કોટિ પ્રણામ ઠો.

(શુભસંબ્રહ્મ-ભાગ ૪ શા ના આધારે)

